

M. T. R. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

Ref.
No. 222
Ser.

Title: *Dharma Sindhu*

Done

222

:	Sharma Sinohi	:	Title
:	:	:	Author
:	:	:	Editor
:	:	:	Year, Vols.
:	:	:	Publisher
222:	:	:	Remarks

अनु.

श्रीगणेशायनमः धर्माभिसारप्र
थमपरिच्छेदानुक्रमणिकालिषा
अथसंक्रांतिनिर्णयउच्यते
अथदानं
संक्रांत्युद्देशः
मलमासः
क्षयमासः
अथअधिमामासोदाहरणं
अथक्षयमासोदाहरणं
अथमलमासेवाक्योक्ति
अथसिंहस्थापनादः

अथतिथिनिर्णयेसामान्यपरि
भाषा
क्रमविशेषनिर्णयः
निर्णयः
एकधुक्तं
अथनक्तं
निर्णयः
अथव्रतपरिभाषा
सर्वव्रतव्ययधर्मः
तिथिसामान्यपरिभाषाद्देशः
अप्रतिपदानिर्णयः

द्वितीयानिर्णयोष्टमउद्देशः
इतिद्वितीयानिर्णयोद्देशः
इतिचतुर्थानिर्णयोद्देशः
षष्ठादिएकादशीनिर्णयः
अथव्रतदिनिर्णयः
अथस्मार्तनिर्णयः
अथव्रतप्रयोगः
विद्युशंखयोगादिनिर्णयः
अंशमहाद्वादश्यः
त्रयोदशीनिर्णयोद्देशरकोनविंशतिः

इतिचतुर्दशीनिर्णयोद्देशोनविंशतिः
इतिपंचदशीनिर्णयोद्देशः एकविंशतिः
अथेष्टिकालः
तत्रसंधिश्चातुर्विधः
अथोदाहरणं
अथपूर्णिमास्याविशेषः
कात्यायनानां पूर्णिमासृष्टिनिर्णयः
अथअमावास्यायां कातीयानांविशेषः
अथअपराह संधोत्वारः पक्षः
अथापरं द्वितीयपक्षोदाहरणं

अथसामान्यगानामिष्टनिर्णयः
इतिसामगनिर्णयः
इतिषागकालनिर्णयोद्देशविंश
तितमोद्देशः
व्यतिर्गणानामुभयोः सहप्र
स्थंक्रमः इतिविंशतितयज्ञो
द्देशः त्रयोविंशतिः
अथश्राद्धेअमावास्यानिर्णयः
अथदर्शनिर्णयः
इतिदर्शनिर्णयोद्देशश्चतुर्विंश
तितमः

अथविकृतिकालः
इतिविकृतिसामान्यनिर्णयः
अथचातुर्मास्यकालः
इतिचातुर्मास्यकालनिर्णयोद्देशविंशतिः
इतिकाम्यमेमिनिकादिष्टानांनिर्णयोद्देशः
इत्याधानकालोद्देशस्तत्रोविंशतितमः
अथग्रहनिर्णयः
अथवेधविचारः
समुद्देशेपूर्णिमावास्यावर्षसुक्लानवि
तिथिविशेषनक्षत्रविशेषेनारादौ च
विधिनिषेधः

इति धर्मसिंधुसारेतिथ्याद्यैविधिभिः
विषेसंश्लेषाद्देशस्त्रिंशतमः इति प्रथमः
अथ तिथिनिर्णयः
अथ दशावतारः
षष्ठ्या स्वदस्यसूदनकारोपणं
अथ व्रतप्रयोगः
चैत्रशुक्लैकादश्यां कृच्छ्रस्यांदोलोत्सवः
चैत्रशुक्लद्वादश्यां विद्योर्दमनोत्सवः
अथ प्रयोगः
चैत्रशुक्लत्रयोदश्यां मंगलपूजनं व्रतं

अथ नृसिंहचतुर्दशी नृसिंहस्य हो
लात्सवः
चैत्रशुक्लैकादश्यां पौर्णमास्यावा
मेषसंक्रांतिमारभ्य वैशाखस्नाना
रंभः
अथ वैशाखमासः
अथ तृतीयो गंगस्नानं वैशाख
शुक्ल
वैशाखशुक्लतीयां गंगोत्पत्तिः
अथ वैशाखशुक्लचतुर्दशी नृसिंह
अथ व्रतप्रयोगः
वैशाखशुक्लद्वादश्यां पौर्णमास्यां
वा वैशाखस्नानोद्घापनं

अथ ज्येष्ठहस्तं
ज्येष्ठशुक्लप्रपत्तिकरवीरव्रतमु
ज्येष्ठशुक्लतीयायां रंभाव्रतमुत्तं
चतुर्थ्यां मुमावतारस्तत्रोमापूजनं
इयं दशहरासंज्ञिका
अथ व्रतविधिः
ज्येष्ठपौर्णिमायां वटसावित्रीव्रतं
आषाढे दक्षिणायनसंज्ञाकर्कसे
अथैकादश्यां विष्णुशयनोत्सवः
अथ काम्यव्रतानि
आषाढशुक्लद्वादश्यां वामनपूजेन व्रतं

नरमेधफलं अस्यामेवकोकिलाङ्गं
अथ संक्षेपेऽप्यविधिः अथ श्रावणः
अममासे एकमक्षत्रं पवित्रारोपणं
अथ संक्षेपतः प्रयोगः
अथोपाकर्मकालः
अथ यजुर्वेदीनिर्णयः
इति सर्वशारीयस्नाक्षरानिर्णयः
अथ रक्षाबंधनं अत्रैवयुगिता
स्यां हयग्रीवोत्पत्तिः
अथ जेष्ठाष्टमीव्रतं
अथ संक्षेपेण व्रतविधिः
अथ भाद्रपदमासः

भाद्रपदशुक्लचतुर्थ्यां सिद्धिविना
करपीपंचमी अथ पारणा
अथ वामनजयंती
अनंतव्रतं अथ महालयनिर्ण
यः
कविलाषष्ठी
अथाश्विनमासः
नवरात्रानुक्त्याः
संक्षेपतः प्रयोगः
उषोगललितव्रतं
सरस्वतीभावाहनं अथ महाहमी

अथ बलिदानं
अथ पारणविसर्जनयोः कालः
अथ विजदशमीनिर्णयः
अथ चंडीपाठप्रकारः
अथ कुमारीपूजा
अथ कार्तिकस्नानं कार्यं
अथान्योपि विशेषः
अथ कार्तिकेवर्ज्यानि
भाद्रपदशुक्लषष्ठांस्नानं मा
श्रावणद्वादशीव्रतं
अथ कोजागरः

अ.

२

अथाग्रयणकालः
अथाग्रयणकानुकल्पः
आश्विनअमायाप्रभंगः
अथकार्तिकमासः
कार्तिकशुक्लप्रतिपदादिरुतं
गोवर्धनपूजा
अपराह्णकाले मार्ग - ली व्रंधनं
यम द्वितीया
५ गोवाहमी भीष्मपंचकव्रतं
प्रबोधोत्सवतुलसीविवाहः
काठाहमी
अथमार्गशीर्षः

रक्षात्रेयोत्पत्तिः अथपोषः
शिवपूजाव्रतं
माघस्नानं
अर्धोदययोगः
अथमाघदानप्रयोगः
अथमाघमासः
निलेपाग्रयोगः
सहिरण्यतुलसीदानमंत्रः
शालिग्रामदानमंत्रः
त्रिवेण्यादेहत्यागविधिः
माघीयोर्णिमा

शिवरात्रिः
पारणानिर्णयः
व्रतप्रयोगः
मन्मथलिंगविधिः अथफा
ल्गुनमासः
भद्रासुखपुच्छलक्षणं
होलिकापूजाविधिः
अथचंद्रसेवसरभेदाः
चंद्रादीनां संक्रांतौ पुण्यकालः
ग्रहप्रीत्यर्थदानानि शनिघ्नं
इतिप्रकीर्णनिर्णयः एवमद्विती
यपरिच्छेदः समाप्तः ॥ ॥

आदोगर्भाधानसंस्कारः
अथसर्वभूतसाधारणनियमाः
अथगर्भाधानकालः
अथनोदीश्राद्धविचारः
अथरुद्रिश्राद्धकर्तुंजीवित्तकारिणि
गर्भाधानाद्ययोगीनिर्णयः
शनिनारायणयलिः नागबलिश्च
दत्तयात्रायात्राविचारः
ऋग्वेदीनां पुत्रप्रतिग्रहप्रयोगः
यजुर्वेदीनां बोधायनोक्तरीत्याप्रवा
पुत्रकामिष्टिः
सीमंतकालः

पुंसवनं
आपनिर्धमः
अथसूतिकाग्रप्रवेशः
जातकर्म
पंचषष्ठदिनेजन्मदानांपूजनं
अथसूतिकाशुद्धिः
छहचतुर्दशीजननशांतिः
अथसीतीकुडुदर्शनजननशांतयः
अथदर्शनं शांतिः
अथनक्षत्राणां शांतयः
इतिप्रसंगात्सर्वशांत्युपयोगीशुभ
दिन
अथआश्लेषाशांतिः

अथपार्विभागेनफलं
ज्येष्ठानक्षत्रफलं
अथज्येष्ठीपानवेधनिसंक्रांतिशांतिः
अथवेधनिसंक्रांतिविशेषः
अथैकनक्षत्रजननशांतिः
अथग्रहणशांतिः
अथनक्षत्रगंडांशशांतिः
अथनिधिगंडांशलग्नगंडांशशां
तिः
अथदिनक्षयादिशांतिः
अथविषघटीशांतिः
अथमूलजननशांतिः
अथत्रिकप्रसवशांतिः

अ-क-

४

अथप्रसवेवेकतशान्तिः
अथनामकरण
अथप्रयोगेविशेषः
स्त्रीणां नामकर्म
दोहाराहणं
दुग्धपानं
जलपूजनं
अथभूषणपवेशनकालः
अन्नप्राशनकालः
अथान्नप्राशनांनेकर्तव्यं
अथकर्णवेधः
अथवालस्यदृष्टीदोषादोरक्षाविधिः

अथवर्धापनविधिः
अथसंक्षेपनः प्रयोगं
अथषष्ठीप्रार्थना
अथदोहं
अथविद्यारंभः
अथानुपनीतधर्माः
अथोपनयनं
अथोपनयनकालः
अथतिविचारः
अथनेमिस्तिकाः
अनध्यायनिर्णयः
अथनक्षत्राणि

अथलग्नेयहवर्गं
अथपदार्थसंसारनं
तन्निर्माणकारः
अथमेखला
अथोपसंयहणप्रकारः
अथप्रत्याभिवादनं
अथग्रहयज्ञः
अथोपनयनादौ संकल्पः
अथशान्तिप्रयोगः
अथबहुजनं
अथमंदपदेवतोत्थापनं
अथमंडपोद्धारसमयंमंत्रिविज्ञः

४

इतिकि कालां गोपनयनंदि
विचारः
अथपुनरुपनयनतत्त्वविधिः
अथद्वितीयपुनरुपनयनं
अथतृतीयपुनरुपनयनं
निमित्तप्र-
अथप्रायश्चित्तार्थव्रतवधे
विशेषः
इति ऋग्वेदीनां पुनः संस्कारः
अथयजुर्वेदीनां संस्कारः
अथव्रतव्रतवारिधर्माः
अथानध्यायः

अथब्रह्मचारीव्रतलोपेः
अथाध्ययनधर्माः
अथव्रतानि
अथसमावर्तनं
अथसमावर्तनकालः
अथसमावर्तनसंकल्पादि-
अथस्मृत्युक्तानि
इतिस्नानकृतानि
अथगणाः
अथराशिकूटं
अथनाडी
अथसाधिसंकोचेनविवाहः

अथसंक्षेपनगोत्रप्रवरनिर्णयः
अथांगिरसाः
अथभारद्वाजाः
अथकेवलंगिरसः
अथआत्रेयः
अथविश्वामित्राः
अथकश्यपाः
अथवसिष्ठाः
अथागरत्याः
अथद्विगोत्राः
अथमोत्रगोत्रवर्जनिर्णयः
अथसगोत्रादिविवाहसंकोचः

अथान्येपिविवाहोमि
वेधाः
अथेषामपवादाः
अथप्रतिकूलविचारः
तत्रव्यवस्थाः
इत्येवकर्मभावनि
मित्तिकर्मगतप्रति-
बंधनिर्णयः
इतिचतुर्थीकर्ममध्ये
इतिविवादादोरजोदो
षरूपकपातिनिर्णयः

अ.
५

अथशुद्धिप्रकारः
इतिपक्षादिविचारः
अथकन्यादातृक्रमः
अथप्रायश्चित्तं—
अथविवाहेमासादिनि
र्णयः
अस्यापवादःअथउग्र
ग्रहबलं
अथलग्नेवर्ज्यग्रहाः
अथसंकटेगोधूलं
अथैकविंशतिर्माहादेवाः

अथकन्यायाजन्मकालीन
ग्रहादियोगसंक्षिप्तवैधव्यपरिहा
रोपायः
अथवैधव्यहरकुंभविवाहः
अथवारस्यमृगर्षीर्वातपरिहारे
पायः
इतिकन्यागृहेपित्रोर्भोजननिषेधः
वादानादिविचारः
जीवतपितृकनोदीश्राद्धप्रयोगः
इतिविश्वकर्तृनांदीश्राद्धप्र
ततोमंडपदेवतास्थापनं

इतिगोरीहरपूजा
अथलग्नघटीस्थापनं
अथकन्यादानांगत्वेभगवादिदानमंत्राः
अथाक्षतारोपणं
अथविवाहहोमः—
गृहप्रवेशनीयहोमः
चतुर्थदिवसेरेरिणीदानं
वधूप्रवेशः
अथपुनर्विवाहः
अथाद्विरागमनं
अथपुनर्विवाहः

अथाग्नीहोतसंसर्गप्रयोगः
अथार्कविवाहः
अथाद्रिकावरणं
अथमृगपुरीषोत्तर्गदि
विधिःअथाचमनविधिः
अथाचमनमिस्रकानि
अथरंतधावनं
असंक्षेपतःस्नानविधिः
अथगृहउद्योदकस्नानं
इतिप्रातर्नित्यस्नानं
इतिनेमिसंकेतानं

अथगोणस्नानानि
अथतिलकविधिः
अथभस्मत्रिपुंड्रः
अथसंध्याकालः
अथसंक्षेपतःसंध्याप्रयोगेवह
वानो
अथमंत्राचमनं
अथगायत्रीजपः
अथनेत्रिरीयाणां
अथकात्यायनानांसंध्याप्रयोगः
अथोपस्थानं

अथोपासनहोमः
अथाश्वत्थायेनानांस्मार्तहोमः
हिरण्यकेशीयानांस्मार्तहोमः
अथकात्यायनानांस्मार्तहोमः
अथहोमद्रव्याणिः
अथसमस्तहोमः
अथसमारोपः
अथयजमानस्यैवप्रवासेकृत्यं
अथगृहप्रातर्नित्यस्नानं
अथारिस्तारकानि

अ.
६

अथविस्तरानानि
द्वितीयभागेवेदशास्त्राभ्यातः
तत्रप्रयोगः
बोधायनोक्तो हरिहरयोः
पूजाविधिः
तृतीयभागेपौष्यवर्गोर्थ
धनार्जनं
चतुर्थभागेमध्याह्नस्तानं
अथतैत्तिरीयाणां
अथकातीयानां—
अथब्रह्मयज्ञः

अथनर्पणं
अथहिरण्यकेशीनां
नर्पणं अथापस्तंबादीनां
अथकात्यायनानां—
नर्पणं
अथपंचमभागकृत्यं
अथप्रातः
अथसायंवेदेष्वेदीयाः
पितृयज्ञः
अथमनुष्ययज्ञः
अथतैत्तिरीयाणां
अथदेवयज्ञादिचतुष्टयं

अथकातीयानां
अथसर्वसाधारणोभोजनादिविधिः
अथसायंसंध्याप्रातः संध्यावत्
अथरतिआद्रिकंसमाप्तं
अथाधानविचारः
अथमूलसंस्कारविचारः
अथवापीकृपाकृतसर्गादि
अथदृक्षादिरोपणं
अथमूर्तिप्रतिष्ठा
अथपंचसूत्रीनिर्णयः
अथतद्रूपक्षतुलस्यादिसर्वजपमालानां संस्कारः
अथविष्णुद्विपंचायतनानि

६

अथकेशवादिचतुर्विंशतिमूर्तिनिर्णय
कौषेयदेव
श्लोकः अथसिध्नुसारेणदेवप्रतिष्ठा
प्रयोगः
अथचलप्रतिष्ठायां
अथाचार्यः
इत्यधिवासनं अथस्तिराचार्योक्तो
विशेषश्च अथप्रायः स्तिरचलार्ची
योस्ताधारणप्रयोगः
अथपुनः प्रतिष्ठा

अथप्रोक्षविधिः
अथजीमौद्वारः
अथतुलसीचढ़नकालः
अथविहितप्रतिष्ठायां
होत्विकानि
अथविष्टोः प्रियाणि
अथशिवस्य
अथनिषिद्धानि
अथशिवनिर्वाण्यग्रहणविचारः
इतिनक्षत्रसंज्ञा

अथबल्लादि
अथरोमोत्पलौनक्षत्रकलं
अथसर्वनक्षत्रसाधारणशान्तिप्रयोगः
अथसर्वरोगनाशकानि
अथाभ्यंगः
अथापवाहः
ग्रहप्रवेशः
अथआधानाद्यर्थगमनं
अथगोचरप्रकरणं
अथपक्षीसरदशांतिः

अ-

७

अथकाकस्पर्शमेधुनशांतिः
अथगायत्रीपुरस्करणप्रयोगः
अथपूर्तकमलाकरअम्बथोद्यापनं
अप्रयोगः
रनिवटादितरुपत्रविधिः
अथसर्वकामसाधारणपरिभाषा
अथकर्मविशेषेभिर्नामानि कर्माग्देवताः
अथकलियुगे कार्यकार्यविशेषः
अथकलाविधिद्वानि
अथस्वप्रविवारः

अथानिष्टकलः
अथजायन्तावनिष्टानि
अथविशेषनष्टकलाः स्वप्नाः
उः स्वप्नकृत्यं
इतिहृत्सीयपरिष्ठेदेधुवीर्धसमाप्तः
अथोत्तरार्धः
अथजीवत्यित्कनिर्णयः
अथश्राद्धादिधिकारः
अथप्रेतकर्मप्रतिप्रत्ययः
अथश्राद्धादिधिकारीनिर्णयः

अथस्त्रीणांदाहाद्याधिकारिणः
अथश्राद्धादिकार्यः
अथश्राद्धमेहः
अथश्राद्धदेशः
अथश्राद्धकालाः
अथपराह्णे दिविशेषनिर्णयः
अथसांवत्सरिकमासिकादिनिर्णयः
कात्यनिर्णयः
अथवैश्वदेवाः
अथश्राद्धादिप्रविवारः

७

अथनध्यामाविद्याः
अथवर्ज्यविद्याः
अथश्राद्धादिकार्यणि
अथहविः
अथवर्ज्यानि
अथश्राद्धादिनष्टकृत्यं
अथनिमंत्रणादिश्राद्धादिकृत्यान्तरिणा
मपयेतं कर्तुं विधानां च नियमाः
अथसामान्यतः श्राद्धपरिभाषा
अथचमनादि
अथभोजनः

अथहवीः
अथोहविवारः
अथसंक्षेपतः श्राद्धायनप्रयोगः
गन्तव्यः अथपाद्यं
अथासनानि
अथाध्यकाकानि
अथधूपः तत्रविहितपुष्पाणि
अथदीपः
अथान्यासपिरेयानि
अथाध्यस्तादन्तरं
अथाग्निकरणं

अथहोमप्रकारः
अथवाणिहोमप्रकारः
अथविश्ववर्षने
अथपिंडदानं
अथः पिंडोपघाते
अथपिंडविशेषः
इतिपार्वणप्रक्रियाः
श्राद्धदिने वैश्वदेवनिर्णयः
अथनित्यश्राद्धं
अथश्राद्धकृत्यं

अथाम्नादं
अथपुनान्द्रव्यकंसाकलिकविधिः
अथान्येष्वनुकल्पाः
अथाम्नादमोजनेप्रायश्चित्तानि
अथस्यादाश्राद्धविशेषः
अथस्यादाज्ञानेविशेषः निर्णयः
अथाम्नादविघ्ननिर्णयः
अथमाथारजोदोषेनिर्णयः
पतिपुत्र्यानिप्रवेशः
अथाम्नादसंप्राप्तेनिर्णयः
अथानिलनपेणं

अथाम्नादुत्पेणंनिषेधः
अथतिथ्यादिनिषेधापवादः
अथनोदीश्राद्धवृत्तव्यं
तत्पूर्वार्धेप्रणिपत्येते
अथविमक्ताविमक्तनिः
अथतीर्थाम्नादं
अथतीर्थसमीपेप्राप्तोविधिः
अथपरार्थस्नानं
तत्रादोगर्भनाशनाद्याशौचं
अथमनाशौचं
अस्यापनस्थानेविवाहः

अथानिकांताशौचं
अथाशौचसंप्राप्तेनिर्णयः
अथशवस्पर्शमुगमनादिसंसर्गाशौचं
अथानुगमने
अथनिर्हरणे
अथदाहो
अथरोदनेप्राशौचादि
अथाशौचान्नप्रक्षणे
अथशौचापवादः
अथकर्मनः

अथद्रव्यतः
अथसप्तदोषतः
अथसप्तदोषविशेषतः
अथविधिविहितजलक्षिप्तरेण
इतिपतितोदकेविधिः
अथविधानतः
अथजीवताप्याशौचं
इत्युत्तरार्धेसापवादप्राशौचप्रकरणं
समाप्तं
अथार्धदेहिकारंभोपयोगीभारा
यणवल्यादिप्रकारउच्यते

इतिउत्तरार्धेओर्ध्वदेहिका
धिकारार्थेनारायणवर्तेःप्रयोगः
अथसप्तदोषतः
अथपालाशप्रकृतिदाहादिविधिः
अथातीतप्रेतसंस्कारकालः
इतिपुनःसंस्कारः
इति संक्षेपतः कृतघटस्फोटशु
द्धिः
तत्रप्रायश्चित्तप्रयोगः
तत्रानिलपात्रदानविधिः
अथवेतरणीविधिः

अथोऽक्रांतधेनुः
असायेविशेषः
अथत्यातीन्निमतः
सायेःपत्नीमृतोदोषशौ
अथरदाकाशनेशव
नेयनप्रकारः
अथदशाहमध्येदर्श
पतिनिर्णयः
तद्गमनेसपिडीकरणंरथन
अथनृश्राद्धं
अथातिक्षेपविधिः

अथतीर्थस्ति होपंकर्तुतत्पूर्वोपविधिः
 अथसप्तसूतकानि
 अथयज्ञकर्मसूत्रं
 अथैकादशाहसूत्रं
 अथोत्सर्गः
 अथैकादशाहैर्नैकोद्दिष्टं
 अथकात्यायनानामैकोद्दिष्टं
 अथाद्यमासिकादिर्नादिकं
 चेति क्रमेण ज्ञेयानि
 अथैकादशाहैरुद्गणश्राद्धं
 अथश्राद्धादानं

अथोदकुम्भः
 अथवैश्वामासिः
 अथसंपिंडीकरणविचारः
 इतिकालविचारः
 अथव्युत्क्रममृतो
 अथरूपपुत्रव्युत्क्रमे
 अथप्रथमाब्देनिविष्टानि
 अथविधानानी
 ब्रह्मचारिण्यतो
 अथकुट्टिमृतो

अथरजस्वलादिमरणे
 अथगर्भिणीमरणे
 अथप्रयोगः
 अथावाग्नावाग्न्येनामुद्रया
 इतिसहगमननिर्णयः
 इत्यंतेष्टिनिर्णयः
 अथविधवाधर्माः
 अथसंन्यासः
 अथसंन्यासश्रद्धाविधिः
 अथाश्राद्धानि

इतिप्रथमरेखायां
 अथसावित्रीप्रवेशः
 अथास्तामूखं ब्रह्मानाधानं
 अथविराजाहोमः
 तत आत्मन्यग्निसमारोपं
 अथप्रेषोधारः
 अथपर्यंकशेषप्रयोगः
 अथयोगपटुः
 इतिगृह्यग्निसमोविधुरा
 देवविनिर्दिष्टासंन्यासप्र
 योगः

अथानिर्होत्रिणोविशेषः
 अथब्रह्मन्वाधानं
 साग्निकप्रयोगः
 अथतुरसंन्यासः
 अथमृतयनिसंस्कारः
 अथैकादशहोनिपार्षणीश्राद्धं
 अथद्वादशहोनिनारायणव्रतिः
 इत्याराधनविधिः
 अथप्रसंगाद्यतिधर्माः
 इतिधर्मसारेक्ष्णीयपरिच्छेदोत्तरार्धः समाप्तः ॥

अनुक

९

धर्मसिंधुः

९

श्रीगणेशायनमः श्रीसरस्वत्यैनमः श्रीगुरुभ्योनमः श्रीसांवसत्रकोटीश्वरायनमः श्रीविठ्ठलं सुकरुणार्णवमाश्रुतोषं निष्टपो
पमघसंहविसिंधुशोषं. श्रीरुक्मिणीमतिमुषं पुरुषं परंतवं देवदुरंतचरितं हृदिसंवरंत. १ वैदप्रतिभ्रंतमघानिशंकरं धनांस
मेयुं दिवानिशंकरं. शिवोन्वविभ्रमयोपतामहं सरस्वतीमाश्रुतजपितामहं. २ श्रीलक्ष्मीं गुरुं देवसहस्रशिरसं प्रयुक्त
श्रीशंकपिं श्रीगुरुं विधुमोमविदुक्तविद्यासुतां नृपमुखां. इमां धान्विबुधां गुरुं सज्जननीं तां तनतां विधनतां यो न
तनोमि माधवसुखाय धर्माधिसारं मितं. ३ दृष्ट्वा पूर्वनिबधान् निर्णयसिंधुं क्रमेण सिद्धार्थान्. प्रायेण मूलवचनान्मुद्रि
त्यलिखां विबालबोधाय. ४ तत्रकालः पट्टिभः. वसंतः अयनः. क्रतुः. मासः. पक्षः. दिवस इति. वसंतः पंचमा. नांदः सौरः
सावनो नाक्षत्रो वास्त्वयति. शक्रप्रतिपदादिदशांतैः श्रवणदिस्तैः द्वादशमासेश्वरुः पंचमादधिकशतत्रयदिनैः सति मलमासे त्रयोदश
भिर्मासे श्रवणो वसंतः. नांदस्यैव प्रसवा विभवः शक्रस्यादयः संज्ञाः. मेपादिपुद्गादशराशिपुत्रविभुकेषु पंचपक्षधिकशतत्रयदिनैः
सौरावसंतः संपद्यते. पशुचतुशतत्रयदिनैः सावनः. वक्ष्यमाणे द्वादशभिर्मासे नक्षत्रो वसंतः. सूचवतुर्विंशत्यधिकशतत्रय
दिनैः स्यात्. मेपाद्यन्यतमराशौ बह्व्यतिनामुक्तो वास्त्वयः. सवर्गपक्ष्यधिकशतत्रयसंख्यादने भवति. कमीदो संकल्पवां
वसंत एव स्मृतं नान्यः. अयनं द्विविधं. दक्षिणमुत्तरं. सूर्यस्य कर्कसंक्रांतिमारभ्य च दक्षिणं. मकरसंक्रांति

९

मारभ्य राशिषु भोगेनोत्तरायणं. क्रतुर्द्विविधः. सौरश्चांद्रश्च. मीनारंभो मेपादं सोवा. सूर्यस्य राशिषु यतो गालोको वसंतो दिवसं द्वादश
कः सौरः क्रतुः. चैत्रमारभ्य मासः द्वादशमासे को वसंतो दिवसं द्वादशमासे चंद्रः. मलमासे किंचिदुपनवति संख्यादिनैः चंद्रः क्रतुः. श्रीतस्मात्तो दै
वां द्वादशमासे प्रशस्तं. मासश्चतुर्धा. नांदः सौरः सावनो नाक्षत्र इति. शक्रप्रतिपदादिदशांतैः श्रवणदिस्तैः द्वादशमासेश्वरुः पंचमादधिकशतत्रयदिनैः
मासः. तत्र शक्रादिस्तैः. कृष्णदिर्विध्योत्तरे एव यात्यः. अयमेव चैत्रादिसंज्ञकः कमीदो स्मृत्यः. केचिन्मीनादि राशिमार
भ्यसौराणां चैत्रादिसंज्ञा मातुः. अर्कसंक्रांतिमारभ्य उत्तरसंक्रांत्यवधिः सौरमासः. त्रिशतादिनैः सावनः. नांदस्याधिन्यादि
सप्तविंशतिनामनाक्षत्रो मासः. प्रतिपदादिपौर्णमासः शक्रपक्षः. प्रतिपदादिदशांतैः श्रवणपक्षः. दिवसः पट्टिघातकालकः. उतिधस
सिंधुसारे प्रथमादशाः. अयसंक्रांतिनिर्णय उच्यते. मेघे सूर्यसंक्रांतो प्राग्ध्वं पंचदशपंचदशघटिकाः पुण्यकालः. द्वादशस
के. वृषपूर्वाः पौषा. मिथुने पराः पौषा. कर्कपूर्वाः चित्राद. सिंहपूर्वाः पौषा. कन्यायां पराः पौषा. तुलायां प्राग्ध्वं पंचदशपंचदश
दशदशत्यके. वृश्चिके पूर्वाः पौषा. धनुषे पराः पौषा. मकरपराः चित्रादिशत. कुम्भपूर्वाः पौषा. मीने पराः पौषा. चार्त्तिकादयाद्यत्र
पदिनशेषमिथुनकन्याधनुर्मिनेषु पिपूरुषा एव पुण्याः. अभाते घटिकाद्वयाद्व्यालपकाले वृषसिंहवृश्चिककुम्भेषु अपिककेषु
परा एव पुण्याः. प्रभाते कर्कसंक्रांतो पूर्वदिने पुण्यमित्येकं. रात्रौ संक्रमे मध्यरात्राद्व्यालसंक्रांतो पूर्वदिनो नराध पुण्य. मध्यरात्रा

धर्मसिं

२

त

त्यतः संक्रांतौ परदिनस्य पूर्वाध्वपुण्यं निरीथमध्यस्वसंक्रांतौ दिनद्वये पि पूर्वदिनोत्तरार्धपरदिनपूर्वाध्वपुण्यं इदं मकरकर्कटिरिक्ते सर्वरात्रि
संक्रमे ज्ञेयं अयने तु मकररात्रिसंक्रमे सर्वत्र परदिनमेव पुण्यं रात्रौ कर्कसंक्रांतौ पूर्वदिनमेव पुण्यं सूर्यास्तान्तरे घटिकावयं सायं संध्यातत्र मकर
संक्रमे पूर्वदिने पुण्यं सूर्योदयात् घटिकावयं प्रातः संध्या तत्र कर्कसंक्रांतौ परदिने पुण्यमिति संध्याकाले विशेषो ज्योतिः शास्त्रे
प्रसिद्धः अथ दानं मेघमेघदानं वृषमेघदानं मिथुने वृश्चिके दद्यात् कर्कटधनुः सिंहधनुः स्वर्णं कन्यायां यस्वस्वत्तुलायां
तिलागारसांश्च वृश्चिके दीपः धनुषि वस्त्रपानं च मकरे काष्ठान्मांसंश्च कुंभे गोमयं तृणं च मीने मृमिर्मलिनान् देयाः एवमन्यान्य
विदानानि द्रष्टव्यानि अयनसंक्रांते मेघतुलासंक्रांतौ पूर्वमेघरात्रिमेकात्रं वा उपोष्य स्नानदानादिकार्यं रात्रौ पापं संक्रांतिमस्य हारात्रि
वा यथापठेत् तथा कार्यं अयनपूर्वातः पुनर्वसुस्तुल्यं विनिर्णय पापक्षयकार्मेन कार्यं कर्मयोगतुल्यं सर्वसंक्रांतौ पुनर्वसुं हितं आह्वयं अ
यनं हितं येनित्यं अथातस्तत्क्रांतिपुदानादिकं कर्तव्यं तथैव तस्मै पूर्वमयनांशप्रवृत्तौ तत्तत्संक्रांतौ विनश्चानदानादिकं कर्तव्यं अय
नांशां ज्योतिः शोभं प्रसिद्धाः ते वेदानां द्वादशाधिकसप्तदशशतसंख्याकेशालिवाहनशके एकविंशतिरयनांशाः इत्येकविंशतिमेदि
ने पूर्वमयनांशपूर्वकाल इति पर्यवसन्नोऽर्थः एवं मृनाधिकशके उद्यं वृषसिंहवृश्चिके पुनर्वसुसंक्रांतौ पुनर्वसुपदसंज्ञा मिथुनकन्याध
नुमरीनसंक्रांतौ पुनर्वसुशतसंज्ञा मेषतुलायां पुनर्वसुसंज्ञा कर्कमकरयोरयनसंज्ञा एतासु नवविधासु उत्तरात्रात्रे पुण्याधिक्यं मंग
लकृत्येषु सर्वसंक्रांतौ विशेषणपूर्वतः परंपरायां पाठो घटिकावयव्याः च रात्रिसंक्रांतिपुनर्वसुपदसंज्ञा निमित्ताक्रमेण

२

नवद्वेवतुशीतिः पदसार्धशतं घटिकास्मान्माः रात्रौ संक्रमणे ग्रहणवसत्रावेव स्नानदानादिकं कर्तव्यं इति कथितं रात्रौ संक्रमणे द्विवेव स्नानादि
कं नतु रात्रौ वितु सर्वसंक्रमणं कुरुष्यात्थैवं यस्मिन् रात्रौ संक्रमणस्य धनक्षयादिपीडा तत्परिहारार्थं कल्पपत्रादियुक्तजलैर्न स्नानं विष्णुवा
यनमारुहिसंक्रमे पूर्वापररात्रौ च नारः तद्विषयं अध्ययनाध्यापनवर्जयेत् रात्रिसंक्रमे पूर्वापरमादिनयोस्तु रात्रौ च वर्जयेत् एवं पक्षि
णी संक्रांतिः द्वादशाप्रहरपर्यंतं अनध्यायादिकं इति तात्पर्यं अन्योपविशेषोऽयनसंक्रांतौ वैश्यते इति संक्रांतदृष्टः २ अथ मासमासः
सद्विविधः अधिमासः क्षयमासश्च संक्रांतिरहितमासोऽधिमासः संक्रांतिरहितमासः क्षयमासः पूर्वाधिमासा उत्तराधिमासश्चिंशत्तममासमा
रभ्य अष्टतुनवसुवामासे क्षयमासवति क्षयमासस्तु एकवत्प्रादेशादधिकशतसंख्येव परिकीर्तयितुं वैश्ववितनताधिकमासवद्व्य
काले न क्षयमासः कार्तिकमार्गशीर्षयोपेपु अन्यतमो भवति नेतरः यस्मिन् वर्षे क्षयमासस्तस्मिन् वर्षे अधिकमास इत्यं क्षयमासात्पूर्व
मेकोऽधिमासः क्षयमासानंतरमेकोऽधिमास इति अथाधिमासादाख्यं त्रेधा भवत्यस्यामेव संक्रांतिः ततः शतकृ प्रतिपदमारभ्यामा
नास्मात्पर्यंतं संक्रांतिर्नास्ति ततः शतकृ प्रतिपदि वृषसंक्रांतिरिति पूर्वः संक्रांतिरहितो मासोऽधिकवशात्तसंज्ञः वृषसंक्रांतिमुत्तम
शुक्लवशात्तसंज्ञः अथ क्षयमासोदाख्यं भाद्रपदस्तु मावास्यायां कन्यासंक्रांतिः ततः आश्विनोऽधिकमासः शश्विनाश्विनप्रतिपदि
तुलासंक्रांतिः कार्तिकपुष्यप्रतिपदि वृश्चिकसंक्रांतिः ततो मार्गशीर्षपुष्यप्रतिपदि धनुः संक्रांतिस्तस्मिन्नेव मासे अमावास्यायां मकर
संक्रांतिरिति धनुर्मकरसंक्रांतिद्वययुक्त एकमासः क्षयमाससंज्ञः सन्वमार्गशीर्षपौषाख्यमासद्वययुक्त एकमासोऽज्ञेयः तस्य प्रति

ध. ति.
३

पदादितिथीनां पूर्वार्धे मार्गशीर्षे उत्तरार्धे पौषे इत्येवं सर्वे तिथीनां मासद्वयस्य कृत्वात् अत्र तिथिपूर्वार्धे मृतस्ममार्गशीर्षे प्रत्यक्ष आद्यं उत्तरार्धे मृतस्य
पौषे. एवं जनेवर्षा पनादिविधिरपि तत उर्ध्वमा ध्यामावास्यायां कुम्भसंक्रांतिः ततः कालानां अधिकमासः शुद्धकालानुशुक्लप्रतिपदिमीनसंक्रां
तिः एवं पूर्वापराभिमासद्वययुक्तः क्षयमासो यस्मिन् वर्षे तत्र त्रयोदशमासात्मकं किं विदुर्नवत्यधिकशतत्रयदिनेवर्षे. तत्र क्षयमासात्पूर्वा
भिमासः संसर्पसंज्ञः सर्वकर्माहः शुभकर्माणि मत्स्याज्यः. अहस्पतिर्जन्तुः क्षयमासस्तदुत्तरस्ताव्यभिमासश्च सर्वकर्मसंवर्ज्यः. एवं करान्तर
स्तुः केलाभिमासोऽपि वर्ज्यः. तत्र वर्ज्यावर्ज्ये निषेधः. अनन्यगतिकं नित्यनैमित्तिकं काम्यनाधिमासक्षयमासयोः कर्तव्यं. स
गतिकं नित्यनैमित्तिकं काम्यं वर्ज्यं. तथाहि संध्यग्निहोत्रादिनित्यं. ग्रहणस्नानादिनैमित्तिकं. कारीयादिर्कर्मक्षेत्रादिति जीवनाभ्यासा
प्रेक्षादिकं काम्यमलमासेऽपि कार्यं. ज्योतिष्टोमादिनित्यं जातेत्यादिनैमित्तिकं पुत्रकामेष्ट्यादिकाम्यं मलमासे जातं शुद्धमास्यवकर्तव्यं
आरब्धकाम्यस्य मलमासेऽप्युत्तमान्. नूतनास्तस्मात्तद्विषयं वर्ज्यं. तथा पुत्रालोपादिनैमित्तिकं पुनर्भूतिप्रतिष्ठागर्भाधानाद्यनप
शनात्संस्कारावृत्तकालावृत्तवरादि रोगशान्तिमलभ्ययोगेऽप्यवर्ज्यं तदिकं नैमित्तिकं प्रायश्चित्तं नित्यं आहूतं न मासिकादि
आस्थानि दर्शनाद्यवर्ज्यं मलमासेऽपि कुर्यात्. चैत्रादौ मलमासे मृतानां कदाचिद्दुकाले न तस्मिन्नेव चैत्रे मलमासे प्राप्ते मल
मासेऽवप्रतितावत्सर्विकं कर्तव्यं. चैत्रात् शुद्धमासे मृतानां तु प्रत्याधिकं प्रथममलमासे न कर्तव्यं शुभे एव चैत्रात् कर्तव्यं. शुद्धमा

३

दि

शुभमासमृतानां प्रथमादिकं तु मलमासे एव कार्यं न शुद्धे. द्वितीयाद्यादिकं तु शुद्धे एव. एकादशाहं तर्कमसिपिडीकरणं मलमासेऽपि
न. द्वितीयमासिकादि आश्विनमलेशुद्धे वा द्वादशमासिकं अधिकमासे प्राप्तं तस्मै शुद्धे मले वैद्विवारं कृत्वा उर्ध्व
कादिकाले उर्ध्वदिक्तेन कृत्वा नवदशमासे प्रथमादिकं कार्यं. यस्मिन् वर्षे क्षयमासात्पूर्वतिथिर्धर्ममासः. यथा कार्तिके मलमासः तदुत्तरमासो
वृश्चिकधनुःसंक्रांतियुक्तत्वात् क्षयसंज्ञकस्तत्र कार्तिकमासस्तत्र प्रत्याधिकं पूर्वभिमासे उत्तरक्षयमासे च कार्यं. यत्र पि क्षयाप्यवर्ज्यं पूर्वभि
मासो यथा श्विनोऽपि मासो मार्गशीर्षे क्षयमासस्तत्रापि आश्विनमासगतं आद्यं अधिकं शुद्धे वा श्विने च कार्यं द्वादशमासिकं हत्वा इति
भाति. व्यवहितक्षयमासगतत्वादि कक्षयमासे एव कार्यं. तथा च पूर्वोक्ते मार्गशीर्षे क्षयोदाहरणे मार्गशीर्षगतं पौषगतं वादिकं कर्मका
नेव मासे तिथिपूर्वार्धभागं विनेव कार्यं इति फलितं. अथ मलमासे वर्ज्यानि. उपाकमासज्जने अष्टका आस्थानं गृहप्रवेशश्च डामे जीवधो
विवाहस्तोष्येवात्राद्यस्तु कर्म अधिकं वर्ज्यानि. देवप्रतिष्ठा कूपारामा धर्मसंगः नूतनवस्त्रालंकारधारणं तुल्यपुरुषादिमहादाना निगू
कर्मधानमपूर्वतीर्थदेवदर्शनं संन्यासः काम्यवृत्तसंगः राजाभिषेको व्रतानि संगतिकं मलप्राशनं समावर्तनं मृतिकातनाम कर्मादिसंस्कार
ः पवित्रारोपणं दमनार्पणं श्रवणा कर्मसर्ववर्ज्यानि. उपाकसंज्ञाः शयनपरिवर्तना प्रसवः शपथद्विषादिकर्म एतानि मलमासे वर्ज्यानि.
नैमित्तिका निरुजोदायशान्तिविधिना धानपुनःप्रतिष्ठादि नियदिनिमित्तानां तद्वैवर्कियते तदानमलमासादि राघः कालाति पनोत्तु शुद्ध
वर्तव्यानि. आश्वयुजं दुर्भिक्षकटं मलमासे कार्यं. अन्यथा शुद्धे एव. युगादिमन्त्रादि आहूतं मासद्वयं चारुतिः क्षमात्पूर्वो धिमासः

ध-सि
४

संसर्पसंज्ञकः पूर्वमुक्तस्तत्रैव डाकर्मव्रतबंधविवाहाभ्याधानयज्ञोक्तवमहालयराजभिषेकार्खवर्ज्यानाम्यानिर्कर्माणि. अपूर्वव्रतारंभो व्रतसमा
प्तिश्चमलमासेनमेवति. सपूर्वमाघस्नानादेक्ष्यमासेयारंभसमाप्तिरिति मकरसंक्रांतियुक्तक्षयमासगतपौर्णिमायांमाघस्नानमारभ्य
असंक्रांतियुतमाघपौर्णिमास्यासमापनीये. एवंकार्तिकेपू. पू. यत्रवैशाखस्वदिरभिरुक्तवैशाखस्वस्नानादिब्रतानांवेत्रपौर्णिमास्यामार
ब्धागामुध्वेशारवपौर्णिमास्यासमाप्तिरिति तेषामासहयमनुष्ठानं. यन्मलमासेवर्ज्यमुक्तं तदुत्पुत्रास्तवात्यवार्धक्येचपिज्ञेयं. तत्र
स्तावप्राक्तेषां हवर्ज्यं. उदयानंतरं सप्ताहंवात्यमिति मध्यमः पक्षः. पंचदशाहदशाहपंचाह्यहादिपक्षा आपदनापदादिविषयतया
देशविशेषपरतयान्वयोज्याः. अयं वर्ज्यावर्ज्यनिर्णयः सिंहस्तपुरावपिज्ञेयः. तत्रविशेषउच्यते. कर्णवधनौलमौजीबंधविवाहदेवयाव्रत
वास्तुकर्मदेवप्रतिष्ठासंन्यासाविशेषतोवर्ज्याइति. अथसिंहस्नानवादः. मघानक्षत्रगतेसिंहशगतेन गुरुसर्वदेशेषुसर्वमौगलिककर्म
णानिषेधः. सिंहशोभनरंगोदादक्षिणेभागीस्थमुत्तरसिंहस्नानेनास्ति. गंगागोदाव्याधदेशेषुसर्वसिंहस्ने विवाहव्रतबंधयार्दपः. अन्यक्त
र्माणिसिंहशोभनरं सर्वदेशेषुकर्तव्यानि. अपस्तसूर्यसर्वदेशेषुसर्वमौगलिककर्मणां सर्वसिंहस्नेनक्षेपः. क्वचिदुपस्थितेकेपिदोषाभा
वउक्तः. अत्रसिंहस्तुर्यगोदावरीस्नानं. कन्यागतेकृष्णस्नानंमहापुण्यं. गोदावरीयात्रिकाणांमुंडनोपनासावावयमकेनतुतनीरवा
सिनो. गर्भिण्यामपिस्नानायांविवाहादिभेगलोजरमपिगोदावरीमुंडनेदोषानास्ति. गंगागोदावरीयात्रायांमलमासगुरुशुक्रास्ता

४

दिदोषोनास्ति मलमासेव्रतविशेषोव्यवहेयः. इतिमलमासगुरुशुक्रास्तसिंहगुरुवर्ज्यावर्ज्यनिर्णयस्तत्तीयेदेशः. अथलिथिनिर्णयसामान्यपरि
भाषा. तिथिद्विविधा. पूर्णासर्वज्ञाव. सूर्योदयमारभ्यमघनाडिकाव्याप्तौ पूर्णा. एतदन्यासर्वज्ञाव. सखंजापुद्विविधा. शुद्धादिद्वयं.
सूर्योदयमारभ्यास्तमयपर्यंतविद्यमानाशिवरात्र्यादौनिशीथपर्यंतविद्यमानावशुक्लातदन्यादिद्वयं. वेधोपिद्विविधः. प्रातर्वेधः सा
यंवेधश्च. सूर्योदयोत्तरपक्षदिकापरिमिततिथ्यंतरस्पर्शात्मकः. प्रातर्वेधः. सूर्योत्तावप्राक्पक्षदिकापरिमिततिथ्यंतरस्पर्शः.
सायंवेधः. एकादशीव्रतविषयतुवेधोवध्यते. क्वचित्तिथिविशेषवेधाधिक्यं. पंचमीद्वादशनाडीभिःषष्ठीविधांकरोति. दशमीपंचद
शनाडीभिरेकादशीवेधहृतचतुर्दशीअष्टादशनाडीभिःपंचदशीविध्यति. विद्याश्रुतिथयः क्वचित्कर्माणिग्राह्याः कुत्रचित्स्याज्याव
प्रवृत्ति तत्रसंपूर्णाशुभान्तिथिः प्रायेणनिर्णयनापेक्षते. संदेहाभावात्. निषेधविषयसर्वज्ञापिनिर्णयात्. निषेधस्तनिरुत्यात्मा
कालमात्रमपेक्षतेइतिवचनेनाहम्यादिपुनारीकेलादिस्तक्षणनिषेधादेस्तत्कालमात्रव्याप्तिथ्यपेक्षणात्. विहितव्रतादिविषयेतु
निर्णयउच्यते. कर्मणोत्यस्ययकालस्तत्कालव्यापिनीतिथिर्याह्या. यथाविनायकाद्विजेतमध्यक्षादौपूजादिविधानादमध्याह्नरिव्या
पिनी. दिनद्वयकर्मकालव्याप्ताव्याप्तौतदेकस्याव्याप्तौवायुग्मवाक्यादिनापूर्वविधायाःपरविधायावागम्येर्थात्पुनः. युग्मवाक्यंतु यु
ग्माग्रियुग्मव्रतानांमन्त्रयोर्वसुंधयोः. रुद्रेणद्वादशीयुक्तान्वुस्थान्पूर्णिमा. प्रतिपद्यमावास्यातिथ्योर्युग्ममहापलमिति
युग्मद्वितीया. अभिस्तृतीया. द्वितीयातृतीयाविधायाह्या. तृतीयाद्वितीयाविधायाह्येवेदितयातृतीयायाः युग्मव्रतविषयम्या

ध. सि.
५

युग्मं. वहीसप्तम्योयुग्मं. अष्टमीनवम्योयुग्मं. एकादशीद्वादशयोयुग्मं. चतुर्दशीपौर्णमास्योयुग्मं. जमावास्याप्रतिपदा युग्ममित्यर्थः. कनित्वत्वात्पुण्य
नाथस्यमातृविद्याप्रशस्यते इत्यादि विशेषवाक्येयौद्यत्तनिर्णयः. वचनवशेनग्रह्यायास्तिथेः कर्मकाले सत्त्वाभावे साकल्यवचनैः सत्त्वावनीयं. ता
नित्यं. यातिथिं समनुप्राप्य उदये यातिभास्करः. सातिथिः सकलाज्ञेयास्नानदानजपादिपुण्यादीनि. इति सामान्यनिर्णयश्चतुर्दशेशः. अ
थ कर्मविशेषनिर्णयः. कर्माणि द्विविधानि. देवानि पित्र्याणि च. देवानि षड्विधानि. एकभक्तेन कर्तव्यानि तोषवा सव्रतदानारव्यानि. मध्याह्न
कवारमेकान्नभोजनमेकभक्तं. रात्रिवेव प्रदोषकाले भोजनमेकभक्तं. यावन्नाविनातिदिने लब्धस्यान्नाद्भोजनमयाचितं. दिनांतरलब्धस्यापियाव
कंस्त्रीपुत्रादिकं प्रति यावन्नमंतरेण भोजनमयाचितमिति केचित्. अहोरात्रभोजनाभाव उपवासः. पूजाघ्रातकः कर्मविशेषो व्रतं. स्वत्वमि
दृतिपूर्वकं परस्वत्वापादनदानं. तानि च एकभक्तादीनि कनिद्रांगतया विहितानि. क्वचिदेकादश्याद्युपवासप्रतिनिधितया विहितानि क
नित्वत्वात्तत्राणि इति विविधानि. तत्र अन्यागानां प्रतिनिधिभूतानां न तत्तत्स्थाने वशेन निर्णयः. स्वत्वाणां निर्णय उच्यते. तत्र दिने पंचधा
विभज्य प्रथमभागः प्रातःकालो ज्ञेयः. द्वितीयः सग्नः. तृतीयो मध्याह्नः. चतुर्थो भागो पराह्नः. पंचमः सायाह्नः. सूर्यास्तादुत्तरदिमुद्गमप्रस
पः. तत्रैकभक्ते मध्याह्न्यापि नातिथिग्रह्या. तत्रापि दिनाधिसमयतीति त्रिशतघटिका मध्यदिनमानेन पौडशघटीत्रयं सुरव्योमो
जनकालः. तत उर्ध्वं आस्तायंगौणकालः. अत्र पूर्वधरवसुरव्यकालव्याप्तिः. परे धरव्याप्तिः. उभये द्वाव्याप्तिः. उभयत्रापि व्याप्त्यभावात्
उभयत्र साम्येन एकदशव्याप्तिवैषम्येण एकदशव्याप्तिरिति पट्पक्षा भवति. अत्र पूर्वधरवसुरव्यकालाव्याप्तिरिति सत्त्वं

परवसत्त्वे परवैयस्ये संदेहः. उभयत्रापि पूर्णव्याप्तिते युग्मवाक्यानिर्णयः. कर्मपर्याप्तित्व्यलामे प्रवेति. इत्येकभक्तं. अधननं. तत्र सूर्यास्तो
तरत्रिमुद्गमोत्तमकप्रदोषव्यापिनीति निर्णयग्रह्या. अन्यतरदिने तद्व्याप्तौ तदेकदशस्यर्शे वा सैव ग्रह्या. भोजनं तत्त्वो न धरिकात्रयसं
ध्याकालस्य भोजनकार्यं. संध्याकाले भोजननिद्राभेद्युनाध्ययनवर्जनात्. यतिभिः अपुत्रविधुरैः विधवाभिश्च नक्तसायाह्न्यापि
न्यादिना एव भागे कार्यं. रात्रौ ते पौर्णमास्येन निषेधात्. एवं सौरनक्तमपि सायाह्न्यापि न्यादिवैकर्म्यं. दिनद्वये प्रदोषव्याप्तौ परादि
न द्वये प्रदोषव्याप्त्यभावे परत्रैव सायाह्न्यादिनाह्नेन कर्तव्यं. नतुरात्रो. साम्येन एकदशव्याप्तौ परैव. वैषम्येण प्रदोषेकदशव्याप्तौ तदा
धिकवती पूर्वापि ग्रह्या. यदि पूजाभोजनपर्याप्तं तदाधिक्यं लभते. नो वै साम्यपक्षवदुत्तरं. नत्वाधिक्यं वशादुत्तरं. नक्तवत्त्वो
जनवेधत्वात् रात्रौ सक्तायादावपि रात्रिवैकर्म्यं. रविवारादौ रात्रिभोजनस्थरागप्रसिद्धभोजनपरत्वात्. एकादश्याद्युपवासप्रत्याका
यभूतं नक्तं तूपवासदिने भवेति. अयाचितस्य त्वहोरात्रसाध्यत्वाद्युपवासवन्न निर्णयः. पित्र्याणामपराह्णदिव्यापित्वेन निर्णयस्तत्र
करणे वक्ष्यते. एकभक्तेन कर्तव्यानि तोषवासानां पूर्वतिथौ अनुष्ठितानां परे कृत्तिव्यते पारणं. यामत्र साध्यं गमि न्यातिथौ प्रातः पारणमि
ति सर्वत्रोक्तं यमिति नाधकः. इत्येकभक्तादि निर्णयः पंचमो देशः. अथ व्रतपरिभाषा. तत्र स्त्रीभूदाणां द्विरात्राधिकोपवासेनाधिक
रः. स्त्रीणां पितृभ्रातृपुत्रा विना व्रतोपवासादो नधिकारः. उपवासादिने श्राद्धदिने न कालेन स्तथावने न कार्यं. पण्णादिना द्वाहागद्वे

ध. सिं

६

वर्ककार्यं. जलपूर्णताप्रपात्रं गृहीतो दध्नुः. प्रातरुपवासोऽद्वयं संकल्पयेत्. अपूर्ववितारं भोवतो घ्रापनं वमनमासे गुर्वधस्तवे धृतिः अतिपातादिदु
र्भोगविष्टो क्रूरवारनिषिद्धः शोऽदितिथो न भवति. एवं स्वदितिथावपिन भवति. उदयस्त्रयतिथिर्यो हिन भवेत्तु मध्यमाकः. सारवद्रान्नघृता
नां स्यात्तदभश्चसमापनमिति सत्यव्रतोक्तः. क्षमास्संख्यादानशौचमिन्द्रिया नैत्ररुः. दध्नुः पूजनं कुरु. सीतापस्तायवज्जन्. समस्तवयं
धर्मः. अत्रहोमो व्याहृतिः. काश्याव्रतविशेषज्ञयः. मध्वताया उपोषणव्रतं तदेव तज्जपस्तत्यानंतत्वात्प्रावणं दत्तं न तन्नामकी
तं न श्रवणादिकं कार्यं. उपवासो अनावलोकनं धादिकं न भयं गतावलं मनुष्यपनन सज्जतः. सभर्तृकस्त्रीणां सौभाग्यव्रते अभ्यंगताव
लादिनवज्जन्. अष्टोत्तान्यव्रतं प्राणिआपोमूलं पूलं पयः. हविर्ब्राह्मणकाम्यान्वगुरोर्वचनमोषधं. प्रमादादिमाव्रतभंगे दिनत्रय
मुपोष्य क्षौरं कृत्वा पुनर्व्रतं कुर्यात्. अशक्तस्योपवासप्रतिनिधिरेकब्राह्मणभोजनं तावत्प्रादिदानं वा सरस्वगावत्रीजपा
नादाश्च प्राणाग्नामावा प्रायश्चित्तं. स्वीकृतं व्रतं कर्तुं शक्तः प्रातिनिधिना कारयेत्. पुत्रः पत्नी भर्ता भ्राता पुरोहितः स
खान्वेति प्रतिनिधयः. पुत्रादिः पित्रा धुंशेन व्रतं कर्तुं स्वयमपि व्रतफलं लभते. असकृज्जलपानाच्च सक्तं नैव लब्ध
वृणात्. उपवासः प्रणश्येत् तदिवास्वापाश्च मेधुनात्. स्मरणं कीर्तनं कालः प्रक्षुण्णं गुह्यभाषणं. संकल्पे निश्चयो मेधेन धि
यान्वेत्यष्टावधमेधुनं. प्राणसंकटं लसकृज्जलपाने दोषो नास्ति. न्वमस्तु जलगातिना क्षीरमसुरं जंबीरं फलं शुक्ति

पूर्णमिमांषिपगणो व्रते वर्जनीयः. अश्रुपानक्रोधादिना सद्यो व्रतनाशः. परान्नभोजनेन अपि यस्यान्नं तस्य तत्फलं. तिलमुद्रा भिन्नवर्णकादि
कोशी धान्यमाषादिकं पूलकं वसवगा. दक्षारगणं लवणमधुमांसादिकं वज्रयेत्. श्यामाकाश्च वनीवारानाभ्रमाश्च व्रतेहिताः. त्रिहि
मुद्रा तिलकं गुह्यकलायादे. अन्यरेकोत्तरमूलकं सूरणादेकदः सौधवसासु पूलवर्णं गव्यं दधिसर्पिर्दुः प्राणि पनसफलं अश्वफलं
नारीकलं रुतकी पिप्पली जीरकं शुभीति निजीकदली लवंगी धात्री फलानि गुडं तुरश्चु विकार इत्येतानि अतलपकानि हविष्याणि
गव्यं तक्रमादिषु पृतमपि कवित. असुक्रव्रतविधिस्तुले माषादिपरिमितस्त्वर्णरजतादिप्रतिमोपूज्या. द्रव्यानुक्तो अज्यहोमः
देवतानुक्तो प्रजपतिः. मंत्रानुक्तो समस्तव्याहृतिः. संख्यानुक्तो ज्ञानरशतमष्टविंशतिरष्टावाहोमसंख्या. उपवासं कृतं ब्राह्मण
भोजनं तत्तागतार्थं. उद्यापनानुक्तो गोसुवर्णोदधात्. विप्रवचनाद्गतसांगता. विप्रवचनं दक्षिणोदत्तेव धातुं सर्वत्र. गृहीतव्रतस्य
वाडालतुल्यत्वं. विधवा भ्रूताद्यो विप्रव्रतादिवस्त्रनधार्य. श्वेतमेव धार्य. सूतकाक्षीणां रजोपाशो ज्वरादो वगृहीतव्रतादी
भारीर नियमास्त्वयं कुर्यात् पूजादिकमन्यद्वारा कारयेत्. अपूर्वभस्मस्तुतकादनसवति. कान्ये प्रतिनिधिना स्तिनं लेन नि
निकेतसः कान्येयुपक्रमाद् ध्वके चित्प्रतिनिधि विदुः. नस्यात्यतिनिधिमेव स्वामिदेवाभिकर्मेसु. नापि प्रतिनिधातव्यं निषिद्धं
वस्तु कुर्यात्. व्रतादिस्तानि पतितानां माहाभिरुद्धकर्मणो कार्यं. विरुद्धं न कर्तव्यं. जनापवासादावेकं स्वयंकृत्वा अन्यदपुन
भाषादिना कारयेत्. यत्र वतुं दृश्यं दृष्ट्वा दिवा भोजननिषेधो व्रतान्तरपारणाचिन्ता तत्र भोजनमेव कार्यं. पारणाया विधिप्रा

वैव. उभयदिनेमध्याह्नादिपक्षचतुष्टयपंचमीयुतैवग्राह्या. संकष्टचतुर्थीतुनंद्रोदयव्यापिनीग्राह्या. परादिनेहवचंद्रोदयव्याप्तोपरेव. उक्त
मादिनद्रोदयव्यापितृतीयायुतैवग्राह्या. दिनद्वयेचंद्रोदयव्याप्तभावेपरेव. इतिचतुर्थी०१० पंचमीयुक्तपक्षेकृत्तपक्षेनकर्मगत
पिचतुर्थीविद्याग्राह्या. स्कंदोपनासोत्पष्टीयुताग्राह्या. नागवनपंचमीपक्षविद्याग्राह्या. परेष्टुस्त्रिमुहूर्तन्यूनापंचमीपूर्वेष्टुस्त्रिमुहूर्त
न्यूनचतुर्थ्याविधातैरापूर्वेव. त्रिमुहूर्तोधिकचतुर्थ्यधेष्टुहूर्तापिपरेव. इतिपंचमी०११ षष्ठीस्कंदव्रतपूर्वविधा. अन्यव्रतपर
विधेव. पूर्वद्वयमुहूर्तन्यूनपञ्चम्यावेष्टुपूर्वीपि. षष्ठीसप्तमीदक्षिणसरयोगेपञ्चकमार्गः. इतिषष्ठी. १२ सप्तमीकर्ममावध
ष्टीयुतैवग्राह्या. मरापूर्वद्वयस्तमयपमंताषष्ठीनिदिताषष्ठीविधानलभ्यतपरपञ्चअष्टमीविधातैराग्राह्यापरेव. एवंतिथ्यांतरनि
र्णयेष्यस्थः. इतिसप्तमी०१३ व्रतमात्रेअष्टमीयुक्तपक्षपरा. कृतेपूर्वा. मिलितशिवशक्यास्तवेकृष्टोपपरा. बुधाष्टमीयुक्त
पक्षप्रातःकालमारुपअपराहृपर्यंत्यक्षेमुहूर्तमात्रेपिबुधवासरयोगःसाग्राह्या. सायंकालचैत्रभासेश्रावणादिनास्त्वह
ष्टमेकृत्तपक्षेनग्राह्या. सर्वकृष्णाष्टमीयुक्तालभ्येवोदशनेकेनिद्रुपक्षेपि. तत्रमार्गरीषैकृष्टपक्षमात्रेवजमंतीतिथ्यांतदनि
र्णयोनियेनमध्याह्न्यापिनीग्राह्या. दिनद्वयमध्याह्न्याप्रापूर्वेव. प्रहसपव्यापिनीनिकोत्तमा. अतउभयदिनेप्रहसपव्याप्रादि
विधवावेधाविरोधोऽयमरेव. पूर्वप्रहसपव्याप्तिरेवपरत्रमध्याह्न्यतदावहुशिष्टान्वारानुरोधात्प्रहसपनापूर्वेव. मनु

अकर्म्मद्वयेरात्रौ ननु दर्शयामीदिवेति वचनात् दिवा भोजन निषेधमात्रपालमंत्रमुक्तिं विद्वत्तत्र निषेधस्तु निवृत्त्यात्कालमात्रमपेक्षते इति वक्तव्यं
 दशभोजनकालव्यापिनी मष्टमीत्येकानवम्यां सप्तम्यां वा भोजनव्यतिथिर्भाति युक्तममुक्तं वा सद्भिन्नवारणीयं इत्यष्टमीनि ०१४ नवमीसर्व
 जअष्टमीविद्वेत्प्राद्या इति नवमी ०१५ दशमीतृपवासो नवमीयुतेव प्राद्या पूर्वविद्धाया अन्तामे उता विद्धाया ह्य इति दशमी १६
 अथैकादशी निर्णयः तत्रैकादश्यपवासोद्धा भोजननिषेधपरिपालनोक्तकाव्रतात्मकश्च आधेपुत्रवद्भुज्यादीनां कृष्णपक्षप्राधि
 कारः व्रतपलापवासस्तु अपत्ययुक्तं कृष्णपक्षे अक्षयपक्षे न कामः किंतु सप्तम्यैव त्रयोदश्यां कल्पमहत्वात् अथाशक्तिनियमयुक्तं भोजननजने
 नकार्यं एवं तिथिस्वयं शुक्लादश्यामपि नयं शयनिवाधनीमध्यवर्तिहस्तैकादशीपुसाप्यगुरुकुदीनां सर्वप्राधि कारः विद्युसा
 युज्यकावैरासः पुत्रकामेश्चकाम्यव्रतपक्षद्वयेपि कार्यं तत्र नकापि निषेधः वेद्यवर्गदिगाकृष्टैकादश्यापि नित्योपाध्या इत्येकादशीव्रत
 शिववैद्यवसारादीनां सर्वप्राधित्यं अकरणप्रत्यवायसम्भवात् संप्रसादिकलश्रवणावनाम्यवभवति केचिन्मद्वर्तादमित्यत्र
 ग्रीसत्तदशम्यामेव भोजनं कर्तव्यं स्यादद्यात्पूर्वमेव प्रवृत्तायां शुद्धाधिपेक्षादशिकायां तु नैरंतयेणोपवासद्वयकार्यमिति तिथिपाल
 नमपि वदन्ति तत्र युक्तं अष्टमवर्षादूर्ध्वमशीतितमवर्षपर्यंतमेकादशीव्रताधिकारः शतसंवत्शतितूर्ध्वमप्यधिकारः सप्ततका
 यां क्रीणां भर्तृनुज्ञापित्राधनुज्ञां विनोपवासव्रताद्यानरणव्रतवैकल्यभर्तायुः कृषो नरकश्च अशक्तानां नक्तहमिथ्याजनेनोदत्त
 वापल्लेति काः क्षीरमथावुवाज्म यत्पन्नगव्यं यदि वा पिवायुः प्रशस्तमत्रोत्तरमुत्तरं इति पक्षेषु शक्तिवैरतस्य न एकपक्षमयं

अ.सिं

नलेकादशीत्यागः प्रमादादिनैकादश्यमुपोषणाद्यकरणेद्वास्त्वयामपिब्रतं कार्यं द्वादशमप्यकरणेयवमध्यवन्दायणं प्रायश्चित्तं नास्ति
नास्तिक्यास्करणेपिपीलिकामध्यवन्दायणं अशक्तपतिपुत्राघ्रदेशनस्त्रीपुत्रभगिनीभ्रात्रादिभिरैकादशत्रितन्त्रणेकतुशतज
पुण्यं अथवतदिननिर्णयः तत्रव्रताधिकारिणोद्विविधवैष्ट्याः स्मार्तश्च तत्रयथापि यस्मदीक्षास्तिवैष्टवीत्यादिलक्षणयु
क्तावैष्ट्यास्तद्भिन्नस्मार्ता इति महानिवन्धेषूक्तं तथापि स्वरोपोपर्यप्रसिद्धमवैष्टवत्वं स्मार्तत्वं च वृद्धाजन्म इति सिद्धं तमेव स
र्वेष्ट्या सर्वशिष्टपरिगृहीतं च न्वरति वेधोपि द्विविधः अरुणोदयदशमीवैधः सूर्योदयेतदेधश्च सूर्योदयात्प्राक्बुधदिक्का
त्मकोरुणोदयः सूर्योदयस्तु स्पष्टः तेन यद्वैधवत्त्वात् प्राक्कालं तत्कालं द्वादशमीवैधो अरुणोदयवैधवैष्ट्यावैधयः पष्टि
द्योदिकात्मकसूर्योदयोत्तरपल्गादिमानदशमीसित्तसूर्योदयवैधः स्मार्तवैधयः ज्यातिविदादि विवादनवैधादिसदेहेतुवदुक्ता
क्यविरोधेन ब्राह्मणेषु वैवादिषु द्वादशीतिरित्यज्यद्वादशीसमुपोषयेत् तथा च एकादशीद्विविधा शुद्धावैधान्
अरुणोदयवैधवती विष्टा तांस्तत्तावैष्टवेः द्वादशवैधोपस्था अरुणोदयवैधरहितामुत्था सान्तुर्विधा एकादशीमात्राधि
क्यवती १ द्वादशीमात्राधिक्यवती २ उभायाधिक्यवती ३ अनुभायाधिक्यवती च ४ अत्राधिक्यसूर्योदयोत्तरसत्त्वं त
त्रादिरुणोदशमीनाज्यः ५५ एकादशी ५६ द्वादश्याः ५८ इयमेकादशीमात्राधिक्यवती वैधवैधरापाय्या

स्मार्तगृह्यसूत्रेः पूर्वोऽथ दशमी ५५ एकादशी ५८ द्वादशी ६०।१ इयं शुद्धा द्वादशी मात्राधिक्यवती अत्र वैश्वानरां द्वादश्यां उपोषणं
स्मार्तानां पूर्वत्र अथ दशमी ५५ एकादशी ६०।१ द्वादशी ५ इयं शुद्धा उभयाधिक्यवती अत्र सर्वेष्टयेः स्मार्तैश्च परैर्वोषोऽथा अथ दश
मी ५५ एकादशी ५७ द्वादशी ५८ इयमनुभयाधिक्यवती शुद्धावेष्टयेः स्मार्तैश्च पूर्वैर्वोषोऽथा इति तद्वैश्वानरां वैश्वानरिर्गवः अथ
स्मार्तनिर्णयः तत्र स्यादयं वैश्वानरी विद्वान् इति तां शुद्धावति द्विविधापि प्रत्येकं तनुर्भा एकादशी मात्राधिक्यवती उभयाधि
क्यवती अनुभयाधिक्यवती इत्येवं अष्टमे दामवति अत्रोद्वादश्यानि दशमी ५८ एकादशी ६०।१ द्वादश्याः क्षयः ५८ इयं
शुद्धा द्वादशी मात्राधिक्यवती ५९ शी मात्राधिक्यवती दशमी ४ एकादशी २ द्वादश्याः क्षयः ५८ इयं निष्कृष्टा द्वादशी मात्राधि
क्यवती अत्र उभयत्रापि स्मार्तानां गृहीणां पूर्वोपोषा यतिभिः निष्कामगृहीभिर्न सज्जैर्बध्नादिभिः वैश्वानरां वैश्वानरिर्गवः अथ
प्रीतिकामैः स्मार्तैरुपवासद्वयं कार्यमिति केचित् उभयाधिक्यवती शुद्धा द्वादशी दशमी ५८ एकादशी ६०।१ द्वादशी
४ उभयाधिक्यवती विधायथा दशमी २ एकादशी ३ द्वादशी ४ अत्र उभयत्रापि सर्वैः स्मार्तैर्वैश्वानरां वैश्वानरिर्गवः अथ
दशमी उपोषा द्वादशी मात्राधिक्यवती विधायथा दशमी ५८ एकादशी ५८ द्वादशी ६०।१ अत्र शुद्धा तस्मिन्नामिकाद

ध.सि
२०

सर्व

श्यामिव उपवासो न द्वादश्यामिति माधवगतं. हेमाद्रिमतो सर्वे पराद्यादशयेव उपाध्या. केचित्तु मुमुक्षुभिः स्मार्तेः परोपोष्यत्वाद्. द्वादशीमात्रा
धिका विद्याया. दशमी १ एकादशी द्वयगात्रिणी. ५८ द्वादश्याद्. ६० १। अत्र एकादश्या विद्वत्त्वात् द्वादश्या नवस्मात्तानानप्युपासः.
एवं च उपाध्याधिक्ये द्वादशीमात्राधिक्ये न स्मार्तानां विद्यायास्त्यागो नान्यत्र. वैष्णवानां तु भद्रिधामप्याधिक्यवतीत्यक्ता द्वादश्यापोष्या.
अनुभयाधिक्यवती तु द्वादश्या. दशमी ८१ एकादशी ५८ द्वादशी ५८ स्मार्तानां नामेकादश्यामेव उपवासो न द्वादश्या. वैष्णवानां तु विद्वत्त्वात्
द्वादश्यामेव उपवासः. अनुभयाधिक्यवती विद्याया. दशमी २ एकादश्याः कर्तव्यः द्वादशी ५८ अत्रापि स्मार्तानां नामेकादश्यामुपवासः.
वैष्णवानां द्वादश्यामुपवासः. अस्मिन्नुपाध्याधिक्यवती विद्याचरमभेदप्रयत्ने द्वादश्यामेव यतिभिर्मुमुक्षुभिर्विधवाभिः परोपोष्या.
विद्युप्रीतिकामैरुपवासद्वयं कार्यं इति तु लघुमुक्त्या प्रतिभाति. इदानीं शिष्टांस्तु हेमाद्रिमतं निष्कामत्वाधिक्यं च अनादृत्य माधवम
तेनैव स्मार्तं निर्णयमविशेषेण वदेति. ननु कानि उपवासद्वयं शुद्धाधिक्यं द्वादशिकायां सर्वपमेकपरोपवासं वावदति इति सर्व
देशेषु प्रायेण माधवाक्तानुसार एव प्रचार इति बोध्यं. इतेनैव एवाष्टादशभिर्दानां स्मार्तानां द्वादशभिर्दानानि निर्णयः सर्वापि गताः
भवति इति विभावनीयं. विस्तरस्तु महाप्रथमसंश्लेषः. अत्र अष्टादशभिर्दानां द्वादशभिर्दानां द्वादशभिर्दानां निर्णयकम
नेव बालानां व्यामोहमात्रं स्मार्तानि निर्णयः पृथगेव पट्टलिखितारम्भापि तांनुसंधेयः. अत्र अधिनावांतरदशमीसत्त्वकपा

प

२०

स्त्रेधः १ द्विपंचाशदधिका दशमी सवेद्यायावेधः. २ विपंचाशत्पटी त्वेदशम्यायस्तत्त्वोवेधः. ३ चतुःपंचाशत्वे संपूर्णा रजः. ४ पंचपंचाशत्वे अतिवेधः
५ द्विपंचाशत्वे महावेधः. ६ सप्तपंचाशत्वे प्रलयारजः. ७ अष्टपंचाशत्वे महाप्रलयः. ८ एकोनषष्टित्तोराख्यः. ९ षष्टिघटी त्वेराष्टसाख्य इति
वेधभेदान्तरं नोक्तमाध्यादिमतानुसारिभिः कैश्चिदेवैके निवेदानुसृताः. माधवाचार्यास्तिवैसंमतस्तु षड्पंचाशत्तद्विधेव इति ज्ञेयं.
दशमी पंचदशघटी भिरेकादशी द्विकेति उपवासातिरिक्तवृत्ते. अथ व्रतप्रयोगः उपवासात्पूर्वदिने प्रातः कृतनिसंक्रियः. दशमीदि
नास्त्र्यकरिष्यत्वं ततः त्रिदिनं देवदेवा निर्विघ्नं कुरु केशव इति संकल्प्य मध्यमं एकभक्तं कुर्यात्. तत्र नियमाः कास्यमासमस्त
दिवात्वापदि भोजनात्येव पानपुनर्भोजनं येषु न क्षौद्रानृतमापणवणककोद्रुशकपवनजत्रतैलतिलपिष्टतांबूलनर्जनाख्यः.
एकस्नानंतरं काष्ठेन दंतधावनं कुर्यात्. निशि भूरात्येशयिता प्रातरेकादश्यापणीदिना दंतधावनं कुर्यात् ननु काष्ठेन स्नानादिनित्यादि
यांते पवित्रपाणिरुद्वृज्जुखोवा रपूर्णताम्रपात्रं आदाय संकल्पं कुर्यात्. एकादश्या निराहारो भूत्वा हर्मपरे रुनि. भोक्ष्यामि पुंडरीका
क्षारणं मे भवान्मुनिरिति. अननमवर्णपुण्याजलिं वारुणं दद्यात्. अशक्तस्तु एकादश्यां जलाहार एकादश्यां क्षीरतप्तः. एकादश्यां
लाहारः. एकादश्यां नक्तभोजीत्याद्य हेनराकानुसारेण संकल्पः. शैवानां सूडनायकासंकल्पः. सौराणां निसगायत्राणां स्नानासंकल्पः.
अथ संकल्पः सूर्यादयो नरदशमी सत्त्वस्मार्ते रेकादश्यां त्रयोकार्यः. अधिनावा उपरि द्वादश्यां नवतौ सर्वे रेकादश्यां मध्याह्ने नरकार्यः.

अ. सिं

११

ए

संकल्पोत्तरमहाभारमंत्रेण त्रिरसिर्गमितं जलं पिबेत्. ततः पुन्यमं उपेक्ष्य तत्र पुन्यैर्गंधैस्तथा धूपैर्दीपैर्नैवेद्यकैः परैः स्तोत्रैर्नानाविधैर्व्यवाहितं
 वाघैर्मनाहृतं देवतुष्टिप्राप्त्यर्थं जपेत्. हस्तिप्रज्यविधिं ध्यात्वा कुर्म्यत्तज्जागरं. एकादश्या नित्यमाः पारवण्डितं तापणं कुर्यात्
 दर्शनं वज्रं ब्रह्मचर्यं सत्यं भाषणं दिव्यं वापवर्जनादयः परिभाषां कुर्यात्. पारवण्डितं दर्शनं दोषं तस्यैव पश्येत्ततः शुचिः संस्यसेतुं
 तः स्नायाद्युचिरादित्यदर्शनात्. संभाष्य तान् शुचिपदं त्रिजं पदं भुजं बुधः. इत्यादि प्रायश्चित्तं. उपवासं दिने आहुतां प्राप्तां आहुतां
 यः सर्वान्नेनैव पात्रं परि विष्टं तत्सर्वान्नाव प्राणं कृत्वा पात्रं गवादिभ्यादयः. कर्मफलं फलाहावाद्यनुकल्पेन उपवासकं त्रौतुस्वभक्ष्यं
 वफलादेरुपितं ब्राह्मणपात्रे पुपरिवेषणपूर्वकं तच्छेषं भक्षणं कार्यं. एकादश्यां यदात्र पशुताहः स्यात्कदाचन नदिननुपास्त्वज्य
 द्वादश्यामेव कारयेत्. इत्यादि वननानि यथाचारं वेदवपराणि. वेदेषु यथाशमहालयं कर्तव्यं एकैकादश्याधिकं पात्रं कदादश्याधि
 करणं कर्म महालयं तत्रेण करिष्येति सकल्प्य महालयं द्वादश्यामेव कार्यं. कात्यायनसिंहस्तकं प्राप्तां स्नात्वा स्तकं प्राप्तां स्नात्वा हस्ति
 जणम्य निराहारादि स्वयं कृत्वा प्रादिकं ब्राह्मणं द्वादश्यां कार्यं. दानां लेपो नस्तत्काले अत्र हानावश्यकत्वं. एवञ्च स्वलादि
 शेषेषु. द्वादश्यां प्रातर्निमित्तं पूजा विधाय भगवतः व्रतमर्पयेत्. अज्ञानातिमिरांधस्य व्रतं नानेन केशव. प्रसादस्तु सुखान्तरं प्राप्नुयान्
 दृष्टिप्रसादं ततश्च भवः. दशम्यादिपूजानां नित्यमानां भोगे दिवा स्वापे वदुःशो जलपानं मिथ्या प्राप्तां पात्रं वा तन्नानि न भोगं मुनिः

१२

श्मन्मायणाष्टाक्षरमंत्रं पञ्चमं होत्रं शतसंख्यं कार्यात्. अल्पक्षेपेनामशतं यजपः. रजस्वलात्वं डालं रजस्तकं द्वादश्यां स्वयं तमध्वेऽवर्णेन
 होत्रं रजस्वलायत्रीजपः. ततो नैवेद्यं तुलसीमिथितान्नेन पारणं कार्यं. आमलकीफलस्य पारणायां क्षणे अस्मिन्मासमाषाढादि
 दोषनशाः पारणं द्वादश्यां धनं महादोषान्नुद्वाश्यां मध्ये एव कार्यं. स्वल्पं द्वादश्यां सत्वे रात्रौ ये आमध्याताः क्रियाः सर्वोत्पत्ति
 चकार्याः. अग्निहोत्रं होमस्य नापकर्ष इति कथितं. एवं आहुत्यापि नापकर्षो रात्रौ आहुत्यनिषेधात्. अतिसंकटे आहुते
 दोषादिब्रूते तृतीये जलेन पारणं कार्यं. द्वादश्यां यस्त्वे द्वादशीं प्रथमपादं हविर्वासरसं हवस्तु तं पारणं कार्यं. ब्रह्मनात्राया
 अपि द्वादश्यां अमावेत्रयो द्वादश्यां पारणं. द्वादश्यां मध्याह्ने नरे सत्ते पिप्रातर्मुहूर्तत्रयमध्वे एव पारणं नमः. द्वादश्यां होतृनिवृत्तः
 बहूनां कर्मकालानां बाधापक्षे न पराह एवैतके चिदं. द्वादश्यां शुक्रायां कृष्णायां वा सर्वनासेषु श्रवणयोगे शक्ते नैकादशी द्वा
 दश्यादि योरप्युपवासः कार्यः. अशक्तेनैकादश्यां फलाहावाद्यनुकल्पकत्वात् श्रवणं द्वादश्यामुपवासः कार्यः. विष्णुश्च स्वल्पो
 गसत्तु एकादश्यामेव श्रवणं द्वादशीं प्रमुक्तं मुपवासं कृत्वा द्वादश्यां श्रवणयोगं रहितायां पारणं कार्यं. द्वादश्याः श्रवण
 तान्त्र्यं स्वैश्रवणं युक्तायामपि द्वादश्यामेव पारणं. द्वादश्यां धनं दोषात्. विष्णुश्च स्वल्पो योगादिनिर्णयोऽपि द्वादश्यां

ध. सि.
१२

गतश्रवणद्वितीयद्वयवर्णोवस्थते विद्वानिद्रापरान्तं पुनर्भोजनमेवने क्षौद्रं कांस्यामिधेतेहं द्वादश्यामष्टवर्जयेत् रक्तकोधवर्णककोइव
भाषतिहविष्टमस्त्रनेत्रांजनमिध्याभाषणलोभायासप्रवासभारवाहनाध्ययनतां वृत्तादीनि वनर्जयेत् एतेन नियमाः काम्यव्रतं आवश्यकं
नित्यव्रतेषु शक्तिमांस्तु पुमानुर्यातनियमं सविशेषणं विशेषनियमांस्तोऽहोरात्रैर्भुजिवर्जितः निगृहीतोरियः श्रद्धासहायो विष्णुतत्परः
उपोष्यैकादशीपापान्मुच्यतेनात्र संशयः अन्नं भुंज्येति योऽप्युक्तं भुंज्येति स नारकी एकादशीवर्ताद्विष्णुः सायुज्यं लभते श्रियं इत्येकाद
शीव्रतनिर्णयः कार्यान्तरेष्वेकादशीद्वादशीभुतेनयाद्या इति एकादशीव्रतनिर्णयोद्देशः सप्तदशः द्वादशीलेकादशीविधायाद्या अथष्टोम
द्वादश्याः शुद्धाधिका एकादशीमुक्ताद्वादशीउन्मीलिनी संज्ञा १ द्वादश्येव शुद्धाधिकावर्तते सा वंजुली २ सूर्योदये एकादशीततः सयगामिनी
द्वादशी द्वितीयसूर्योदये त्रयोदशी एवमेकाहोरात्रेति धिन्नयस्पर्शात् त्रिस्पर्शा संज्ञा द्वादशी ३ द्वात्रिंशो मास्याभायदादिनष्टद्विस्तदापक्षवर्धिनी
संज्ञा ४ पुष्यर्क्षयुताजया ५ श्रवणयुताजया ६ पुनर्वसुयुताजया ७ रोहिणीयुताजया ८ एताः पापक्षयमुत्तिकाम उपवसेत्
श्रवणयुता एकादशीवर्जित्या एतास्वष्टसु एकादशीद्वादश्यारेकत्वे तत्रेण उपवासः पार्थक्येन त्र्युपवासः सहयं यस्तारध्वजतद्वय उपवासो
रेकः श्रवतस्मद्वादशीसमुपोषणात् व्रतद्वयपुण्यफलः तत्र श्रवणस्यो गोमूतं कूर्तमात्रं विद्याद्यः पुष्यादियोगः सूर्योदयमारब्धास्तमपर्यंतं
श्रवण उपवासः पारणतु तिथिनक्षत्रसंज्ञायां धर्मात् उभयाते अन्यद्वराते वेतिसर्वसामान्यनिर्णयः इति द्वादशीनिर्णयोद्देशः अष्टमः अयो

राम
१२

दशीभुक्ताहर्षा कृष्णा उत्तरा शनिवारादिपुक्तां कांश्चिन्नुक्तत्रयोदशीमारभ्य संवत्सरपर्यंतं प्रतिपक्षत्रयोदशीपुननिवारयुक्तास्तेन चतुर्विंशतिभु
क्तत्रयोदशीपुनारक्तैव यस्मिंश्चोषसमये शिवपूजा नक्तभोजनात्प्रदोषव्रतं तत्र सूर्यास्तमनोत्तरत्रिमुहूर्तोत्पन्नप्रदोषव्यापिनी त्रयोदशीयाद्या
दिनद्वये प्रदोषव्याप्तौ साम्येन तदेकदेवास्पर्शा उत्तरा वैद्यमिणतदेकदेवास्पर्शा तदाधिक्यवर्ती पूर्वायाद्या यदि देवपूजा भोजनपयो हंतदाधि
क्यं लभ्येत नो चेत्साम्यपक्षवत् उत्तरैव उभयत्र सर्वथा व्याप्तभावेऽपि परैव त्रयोदशीनिर्णयोद्देशः एकोनविंशतितमः चतुर्दशीतुष्टुक्ताप
रा कृष्णा एवी यातुप्रतिमासं कृष्णचतुर्दश्यां शिवरात्रिव्रतं काम्यमनुष्ठीयते तत्र महाशिवरात्रिबन्निशीथव्यापिनेनयाद्या उभयत्र निशीथ
व्याप्तौ परा प्रदोषव्याप्तेराधिकात् कैश्चित्सुदोषमानव्यापिनी गृह्यते तत्र मूलं विज्ञेयं यत्तु चतुर्दश्यादिना भोजननिषेधेऽप्यनिसत्तात्पा
ल्यते तत्र भोजनकालव्यापिनी चतुर्दशीत्येकात्रयोदश्यापंचदश्यां भोक्तव्यं शिवरात्रिव्रतिभिस्तु चतुर्दश्यामेव पारणा कर्तव्या नतवचतु
र्दशी अष्टमीदिवेति भोजननिषेधप्राप्तिः विधिप्राप्ते निषेधाप्रवृत्तात् इति चतुर्दशीनिर्णयोद्देशो विंशतितमः पूर्णिमाभाष्ये तु सावित्री
व्रतं विना परैः सयाद्याः यत्तु कैश्चित् श्रावणीकृताशनी पूर्णिमास्त्याः कुलधर्मदोषवैविध्योऽप्युक्तोक्तैः सर्वोपार्णमासी कुलधर्मदो
षवैविध्यं तत्र मूलं मध्ये अष्टादशनाडिकातो न्यूनचतुर्दशी सत्वे तादृशचतुर्दश्यावैधर्म्यभूतोष्टादशनाडीभिरिति वचनात् अह्न्यकलत्र
तीतिरक्तुवातादृशस्थले कुलधर्मैर्धर्मत्रयाद्यत्नं अष्टादशनाडिकाधिकचतुर्दशीभेदे तु पूर्वे विद्यापार्णमासीनयाद्या इति मे प्रतिभाति

य.सिं.
१३

अमावास्याभौमसोमवारमुतास्मान्नदानादौमहापुण्या एवंभानुयुतासप्तमीभौमयुताचतुर्थीच यतुसोमयुतामावास्यायांअश्वयुजा
धात्मकंसोमवतीव्रतमनुष्ठीयतेतत्रापराहपर्यंतमुहूर्तमात्रेयोगेपित्रतंत्रकार्ये दिनात्यवष्टयटिकात्मकसायाङ्गेयोगेरात्रियोगेचनकार्येमि
तित्रिंशवारः यतीनांक्षौभादेउदयेनिमुहूर्तव्यापिनीवैर्णमासीत्याद्या तृतीयमुहूर्तस्पर्शाभावेचतुर्दशीमुता इतिमंचदशीनिर्णयोदेशः
एकविंशतितमः अष्टौटिकालः पक्षांतोपवस्तव्याः पक्षाद्यावष्टव्याः उपवासोन्वाधानाख्यंक्रमं पर्वणोयश्वतुर्थीराआद्याःप्रतिपदस्त्र
यः वागकालःसविज्ञेयः प्रातरुक्तोमनीषिणः प्रतिपत्तुर्येणनचष्टव्यमितिस्थितिः तत्रपर्वप्रतिपदोः पूर्णत्वसंदेहाभावः पर्वणिअन्वाधा
नस्यउत्तरदिनेयागस्ययथोक्तकालत्वाभात् पर्वणःस्वउत्प्रेषणीपेक्षयाप्रतिपदोक्तासद्वेष्टिष्टटिकागणयित्वातेदर्थं द्वासेपर्वणिवियोज्य
रुद्धौसंयोज्यसंधिकालंतात्त्वान्वधानादिकालोनिर्णीतव्यः यत्रकासदृष्टीनस्तस्तत्रयथास्थितःस्वष्टएवसंधिः तत्रसंधिश्चतुर्विधः
पूर्वाह्नसंधिः१मध्याह्नसंधिः२अपराह्नसंधिः३रात्रिसंधिश्चेति४ द्वेधाविभक्तदिनस्यपूर्वार्धपूर्वाह्नः अपरार्धमपराह्नः पूर्वाह्ना
पराह्नसंधिस्तौघटिकादयोव्यक्तमुहूर्तौमध्याह्नः आवर्तनापरपर्यायइतिकौस्तुभे उभयसंधिरेकपलात्मकएवमध्याह्नोऽननुघटि
द्वयात्मकइतिप्रायेणदानांशिष्टाचारः तत्रैकरीत्याकासदृष्ट्यर्थवियोजनेननिर्णीतः पर्वप्रतिपदोःसंधिर्यदिपूर्वाह्नेमध्याह्नेवाभवति
तदासंधिदिनात्पूर्वदिनेन्वाधानंसंधिदिनेयागः यदिअपराह्नेरात्रौवासंधिस्तदासंधिदिनेन्वाधानंतत्परदिनेयागः अथोदाहरणं

पर्वसप्तदशघटिमितं प्रतिपदेकादशघटीमातातत्रषड्घटीमितः प्रतिपत्तयस्तदर्थं घटीत्रयं पर्वणि विद्यो जितं जातः संधिश्चतुर्दशघटीमितः
अथात्रैकादशघटीमितदिनमानेपूर्वाह्नसंधिः अष्टाविंशतिघटीमितेदिनमानेः यमेवमध्याह्नदिनसंधिः अत्रसंधिदिनेयागः पूर्वेदिनेअन्व
धानं पर्व१५ प्रतिपत्त११ अत्रपंचघटीरुद्धिः तदर्थं सार्धं घटीद्वयं पर्वणिसंयोजितं जातः संधिः अयमपराह्नसंधिः अत्रसंधिदिनेः स्वा
धानं परेद्युर्यागः अत्रवातबोधाद्यं प्रकाशं तत्र सूर्योदयोत्तरोवेद्यमानाः पर्वनाडिकाप्रतिपत्तनाडिकाश्चैकीकृताः सत्यः दिनमानतो
न्यूनास्तदापूर्वाह्नसंधिः यदिदिनमानेनसमास्तदामध्याह्नसंधिः यदिदिनमानादधिकास्तदाअपराह्नसंधिरिति इत्थं सूर्योदयोत्तरं
उत्तरेमानपर्वप्रतिपदोः क्षयवृद्ध्यामेवसंध्यवबोकेनमिदानीं सर्वविद्याकारेषुप्रसिद्धं कौस्तुभादौचतुर्दशीदिनस्थाउदयात्पूर्वपर्वणो
गतघटीकाउदयादेव्यघटिकाश्चैकीकृत्यएवंप्रतिपत्तर्वदिनस्थाउत्तरदिनरदिनस्थाअघटिकाएकीकृत्यपर्वपेक्षयाप्रतिपदोवृद्धिसंयो
ज्यो तद्यथा चतुर्दशी२२ पर्व१५ चतुर्दशीदिनस्थाः पर्वनाडिकाः ३० उत्तरदिनस्थाः १७ एकीकृत्यजाताः ४७ पर्वदिनस्थाः प्रतिपत्तनाडिकाः
४३ उत्तरदिनस्थाः ११ एकीकृत्यजाताः ५४ अत्रैकादशघटीप्रतिपत्तयः तदर्थं मर्धघटीपर्वणि विद्यो जितः जातः संधिः सार्धं बोत्तगनाडिकाः अ
यमपराह्नसंधिः प्रथममतेनपूर्वाह्नसंधिस्थितः तथान्वचतुर्दशी२४ पर्व१५ पर्वगतनाडिकाः ५३ प्रतिपत्त११ गतेष्वयोजा
५४ अत्रपूर्वरीत्यापेक्षयोदाहरणे एवैकादशघटीरुद्धिस्तदर्थं संयोजने सार्धं सप्तदशघटीमितोपराह्नसंधिः एवंच पूर्वमतेनमतेयोरसंत

ध.सि.१
१४

विरोधः दृष्टिश्चादिसर्ववैपरीत्यात् अत्रमतेषादीदृश्याधिकादृष्टिः क्षयोवानसंभवतीति परेद्विप्रटिकान्पूनास्तथैवाभ्यधिकाश्रयान्तिबहुन
चनमसंगतमिति ह्युपपन्नपुरुषार्थचिन्तामणौदृष्टव्यं अथयौर्णमास्यांविशेषः संगन्कोलाहृन्नेत्रयोदशादिघटीप्रभाध्यांक्रातुर्वसंधौस
धस्कात्पायोर्णमासीतस्यांसंधिदिनेन्वाधानंयागप्रसन्नोनुष्ठेयः इदंयौर्णमास्यांसंस्कारकालेवैकल्यिकमितिकेचित् अमावास्यायांमर्न
त्रहकालतैवनकराचिस्संस्कारकालतापोर्णमास्याममायांवापराहसंधौप्रतिपच्चतुर्थपादेयागेनदोषाय अमावास्यायांमपराहसंधौ
अपिप्रतिपत्त्रिमुहूर्ताधिकद्वितीयाप्रवेगोचंद्रदर्शनसंभवेनचंद्रदर्शनेयागत्रयेधादमानास्यामिबेष्टिःचतुर्दश्यामन्वाधानं नौधायेनाय
नाममावास्यायांसंघटीमितप्रतिपदमावेचंद्रदर्शनेपिप्रतिपदेनबोधायेनैरिष्टिः कार्यं आम्बलायनापस्तेवादीनोतुचंद्रदर्शननिषेधोना
स्तातिप्रतिपदेवेष्टिः यत्रसंधिदिनेष्टिः सातत्रप्रतिपदेवसमापनीया नतुपर्वाणि पर्वणियागसमाप्तोपुनर्यागः कर्तव्यः एवमेवसमाप्तेपार्व
णस्थालीयाकनिर्णयः केचित्तुस्मार्तस्थालीपाकःप्रतिपदेवसमापनीया इतिनियमोनास्ति पूर्वोक्तेवस्थालीपाकंसमाप्यसंधेरुध्वं प्रति
पदिब्राह्मणभोजनमात्रंकार्यं जयंतोपिसंधिनिष्ठेष्टिः प्रातः कालेएवस्थालीपाकमाहेतिविशेषमाहुः श्रोतेपिब्राह्मणभोजनमात्रंप्रतिपदि
कार्यं अन्यतत्तत्रपूर्वोक्तेवसमापनीयं नप्रतिपदमीहेतेतिपुरुषार्थचिन्तामणौदृक्तं कालायनानांयौर्णमासेष्टिनिर्णयः पूर्वोक्तः सर्वसा
धारणएवमत्रत्रयसंधिदिशेषः इतिसिंध्यादिबहुयंयसंमते अन्येतुपर्वाहसंधौसंधिदिनेन्वाधानंपरेद्वियागइतिपूर्णिमासीविषयेका

राम
१४

तीयानांविशेषमाहुः अमावास्यायांकातीयानांविशेषः अमाविषयेनेधाविभक्तदिनस्मप्रथमोभागःपूर्वोक्तः द्वितीयोभागोमध्याह्नः
तृतीयोभागोपराहः तत्ररात्रिसंधौप्रतिपदिनेचंद्रदर्शनेसत्यपिपरेषामिवकातीयानांमपिसंधिदिनेपिंडवितयसोन्वाधानंनपरदिनेरिष्टिरिति
निर्विवादं पूर्वोक्तेदिनाद्वितीयभागारब्धेनध्याह्नेचसंधौसंधिदिनेन्वाधानपिंडवितयसोन्वाधानेवेष्टिः तदाचतुर्दशीदिनेमावास्यायादिन
तृतीयभागारब्ध्यापराह्यदिपूर्वव्याप्तिस्तर्हिअमायुक्तेपराह्यपिंडवितयत्तदतिनसंदेहः यद्वितीयभागारब्ध्यापराह्यभागेपराह्यकदेवोमा
वास्याव्याप्तिस्तर्हिअमावास्यायांप्राप्तायांपिंडवितयसोन्वाधानंनचतुर्दश्यामितिएकःपक्षः चतुर्दश्यंत्वेभगोविंडवितयस्यत्रेवस्यपरमसीणत्वाद्वि
त्यपरःपक्षः अथअपराहसंधौत्वेत्यारःपक्षः संधिदिनेएवतृतीयभागारब्ध्यापराह्यअमायाः पूर्णव्याप्तिरितिप्रथमःपक्षः यथाचतुर्दशी
२९अमा३० प्रतिपत् २९ दिनमानं ३० अत्रसंधिदिनेअन्वाधानंपिंडवितयसोपरदिनेयागः संधिपूर्वदिनेएवोक्तापराह्यअमायाः पूर्णव्याप्ति
रितिद्वितीयःपक्षः यथाचतुर्दशी२० अमा२२ प्रतिपत् २३ दिनमानं ३० अत्रसंधिदिनात्परदिनमुहूर्तत्रयात्मकः प्रातः कालेप्रतिपत्पादत्र
याकृत्तयागकाललोभात् संधिदिनेन्वाधानवितयागौप्रतिपदिवेष्टिरितिकौस्तुभमतं त्रिमुहूर्ताद्वितीयावेत्यतिपत्पराहिकी अन्वा
धानंचतुर्दश्यापरतः सोमदर्शनात् इतिनचनान्चतुर्दश्यांपिंडवितयसोपवासेसंधिदिनेवेष्टिरितिपरमतं अथापरद्वितीयपक्षोदाहरणं
चतुर्दशी १७ अमा २५ प्रतिपत् २४ दिनमानं ३० इयंसाप्यनअपराह्यव्याप्तिः अत्रकौस्तुभमतपरमतोक्तरीत्यादेधानिर्णयः यथानाच

ध. सिंधु.
१५

तुर्दशी २५ अमा २० प्रतिपत् ७ दिनमान २० इयमपि साम्येन एकदेशव्याप्तिः अत्र सर्वमते संधिदिने एव कार्तीयेष्टिः पूर्वदिने च विंशतिपितृयज्ञो
पवासो अथ नैषम्येण एकदेशव्याप्तिः चतुर्दशी २५ अमा २३ प्रतिपत् २३ दिनमान ३० अत्रापि पूर्वोक्तमतद्वयेन द्वेधा निर्णयोक्तः यथा वा चतु
र्दशी २५ अमा २२ प्रतिपत् १८ दिनमान ३० इयमपि नैषम्येण एकदेशव्याप्तिः अत्रापि सर्वमते संधिदिने कार्तीयेष्टिः अत्र तुर्दश्यापवासविंशतिपितृ
यज्ञौ यथा वा चतुर्दशी २५ अमा २७ प्रतिपत् २९ दिन ३० अत्र संधिदिने न्वाधानं संधिदिने एवैकदेशव्याप्तिः शितचतुर्थः पक्षः यथा वा चतु
र्दशी ३१ अमा २६ प्रतिपत् २३ दिन ३० यथा वा चतुर्दशी २८ अमा २२ प्रतिपत् १७ अत्र उभयत्रापि संधिदिने एव विंशतिपितृयज्ञान्वाधाने यागः
तत्परोक्षे प्रतिपदि एवं च कात्यायनमते पिसर्वत्रोदाहरणे च दृष्टाननिषेधप्रतिपादनं संभवति किंतु कुत्रचिन्निषेधादानीं तत्पूर्वत्रयागादि
कं क्वचिच्चंद्रदशानवत्येवदिने एव विंशतिपितृयज्ञोपातिध्वं दर्शभ्रातृममावास्यानिर्णयः सर्वसाधारणोऽप्येवमेव न स्पष्टे अथ साना
मिष्टे निर्णयः तत्र योर्णमासी सर्वसाधारणा पूर्वोक्तैव अमानास्यायां तु रात्रिसंधौ प्रतिपद्येव चंद्रदशाने पि यागः अपराह संधौ तु प्रा
तः षट्घटिकात्मकप्रतिपदाद्यपादत्रयकपुयागकाललाभे प्रतिपदि चंद्रदशाने पि दृष्टिः संधिदिने चोपवासपितृयज्ञोक्त्यागकाला
लाभे संधिदिने यागः पूर्वदिने चतुर्दश्यापितृयज्ञोपवासो एवं च सामगैरपि चंद्रदशाने निषेधः कात्यायनवदेव यथा संभवे चाऽननीय
इति सामगनिर्णयः इति यागकालनिर्णयोद्भविंशतितमो देशः तत्र आश्वलायनानां यस्मिन् न होरा चेमावास्या प्रतिपदोऽसिद्धिः तदि

राम
१५

नापराह पंचविधा भक्तदिनचतुर्थभागरूपे विंशतिपितृयज्ञः सचापराह संधावन्वाधाने च भवति मध्याह्ने पूर्वाह्णे वा संधौ यागदिने यो गोलरं अपराह भ
वति यदा होरा च संधौ तिथि संधिस्तदन्वाधानदिने एव पितृयज्ञः एवमापस्तंबहिरण्यकेशिमतां सारिणामपि संधिदिने एव पितृयज्ञः सचापराह
अधिरक्षसूर्ये वा कार्त्तः अपराह न्यपंचधा विभक्तदिनचतुर्थभागो नवाधा विभक्तदिनसप्तमभागा वा रात्र्यायनकालाव्यनसामानां अन्वा
धानदिने एव विंशतिपितृयज्ञः पूर्वमेव उक्तः सच त्रेधा विभक्तदिनतृतीयभागरूपे पराह कार्त्तः गृह्यामिमतां वक्तृवानां दरीश्राद्धपितृयज्ञयोरे
कस्मिन्दिने प्राप्नोत्यतिथिगैरानुष्ठानं अतिथिगैरानुष्ठानयोः सक्तप्रयोगः खंडपर्वणि तु पूर्वोक्तैः केवलदशभ्रातृमुत्तरोक्ते केवलः विंशतिपितृयज्ञः
श्रोतामिमतां तु केवलः पितृयज्ञः एव दक्षिणाश्रोकायोन्यतिथिगैर श्रोतामिमतां संपूर्णदशै इत्यंक्रमः आश्वलायनानां ततो वैश्वदेवः ततः
विंशतिपितृयज्ञः ततो दरीश्राद्धमिति अस्मिन्नेव काले जीवत्पितृकेण साधिकेन होमांतं वा पितुः पित्रादिनयोर्दशानपिंशतिहितावापिंशतिपितृ
यज्ञः कार्यः यदा विंशतिपितृयज्ञो नैवारय्यः इष्टिलोपेयादुक्तं प्रायश्चित्तं इष्टिद्वयलोपेयं कृत्वा इष्टिद्वयलोपेयं अग्निना वा तु नराधानं विंशति
यज्ञलोपेयं नैवारय्यः प्रायश्चित्तं इष्टिस्थाने सप्त होतारं होवामीति संकल्प्य तन्मंत्रेण चतुर्गृहीता ज्येष्ठं पूर्णं इति वीकार्य इति विंशतिपितृयज्ञो
दशरूपयोर्विशतितमः अथ श्राद्धे अमानास्यानिर्णयते पंचधा विभक्तदिनचतुर्भागस्यापराह व्यापिन्यमानास्यादर्शभ्रातृमास्या पूर्वपुर
नपरे दुरेववापराह कालेन एकदेशेन व्याप्तित्वे सैव श्राद्धा उभयदिने दिनेष्वपराह नैषम्येण एकदेशव्याप्तित्वे याधिकव्यापिनी सो श्राद्धा ॥

ध. सिं.
१६

दिनद्वये सामान्येन एकदेवायासौ तिथिक्षये पूर्वा तिथिर्बुधेतिथिसाम्ये च परा तत्र समव्याप्तौ तिथिक्षयवृत्तिसाम्या उदाहरणानि चतुर्दशी
अमा १३ दिनं ३० अत्र दिनद्वये पिसमापंच घटिकैरेकदेशायासिः चतुर्दशमेक्षया चतुर्घटिकाभिः अमायावृत्तिसत्वात्तत्रायासा तथा चतुर्दशी २३
अमा १९ अत्रैका घटिका समायासिः घटिका चतुष्टयेन तिथिक्षया तद्वर्षायासा अथ चतुर्दशी २९ अमा २९ अत्र घटिकात्रयेण दिनद्वये अंशतः स
माव्याप्तिरिति हेतुस्तु वृत्तिसाम्येन समत्वात्परायासा दिनद्वये पूर्णपराहव्याप्तौ तिथिर्बुधेतिथिसाम्या यदि दिनद्वये पराहस्पर्शाभावे स
दागस्याप्रिमृद्धिः श्रोता प्रिमृद्धिश्च सिनीवाली संज्ञिका चतुर्दशीमश्राद्धवर्षायासा निरयिकैः श्राद्धादिभिश्च कुटुम्बसंज्ञिका प्रतिपन्निश्रापराया
ह्येतिमाधनाचार्यसंमतः दर्शनिर्णयः प्रायः सर्वत्राशेषादिरादियते पुरुषार्थचिन्तामणे तु बहुचैस्तैर्निरीयैः साधिकैरपराहव्यास्यसत्वे
पिदृष्टिनात्पूर्वदिने एव दर्शश्राद्धं कार्यं तथा दिनद्वये कात्त्येन अपराहव्याप्तौ परात्रैव दर्शः एकदेशेनापराहव्याप्तौ प्रतिपद्व्याप्रतिप
दीष्टात्तत्रैव दर्शितः द्वितीयदिने एवापराहव्याप्तौ तु यदि प्रतिपत्क्षयवशात् दर्शदिने एव हि प्राप्तिस्तदा बहुचानां सिनीवाली तैर्निरीयाणां
कुटुम्बोद्याः सामगानां विकल्पेन दृश्यं यदा पूर्वादिने पराह्वे अधिकव्यपतिः परदिने अन्यातदा सामगानां पूर्वा तैर्निरीयाणां उत्तरा उभयत्रा
पराहव्याप्तौ भावे पिसा मगानां पूर्वा तैर्निरीयाणां मुत्तरा इत्याद्युक्तं दर्शदर्शश्राद्धाधिकं श्राद्धयोर्दर्शमासिकयोर्दर्शश्राद्धादुक्तं
द्वयोश्च संपातदेवताभेदात्तुल्यद्वयं कार्यं तत्रादौ मासिकादिकादिश्राद्धं कृत्वा पां कौतमेण दर्शश्राद्धं कार्यं वैश्वदेव आब्द विकादिश्रा
द्धं

राम
१६

ऊशेषेण एथ कृपाकेन वार्त्ताश्राद्धात्सम्भवति आहिताग्निस्तु वैश्वदेवं पिदपितृयज्ञं च कृत्वा ब्रह्म कुर्यात् दर्शश्राद्धमनुपनीतविधुर
प्रवासस्थैरपि कार्यं अमाश्राद्धातिक्रमेण ३ पुत्रान्मिष्टचंशतवारं जपेत् इति दर्शनिर्णयो देशस्त्वतुर्विंशतितमः इति स्थालीपाकौषौण्णमा
स्यामाख्यौ चतुर्दशी आधानग्रहप्रवेशनीयहोमानंतरमेव योर्णमास्या यदि दक्षिणोर्णमासारंभः क्रियते तदा मङ्गमासयोषमासशुक्रा
स्तादिदेवा नास्ति तत्रातिक्रमे तु शुद्धमासादिप्रतीक्षेत्येकं सर्वथा शुद्धकाले एव आरंभ इत्यपरे इति श्रुत्यादिप्रारंभनिर्णयः पंचविंशतित
मोदेशः अथ विकृतिकालः तास्त्रिविधाः नित्याश्रययत्रातुर्मास्याद्याः नैमित्तिक्यो जातेष्वाद्यः काम्याः सोमाद्यः एताः पुरुषार्थाः
एवं कल्पं गृह्णाति विधाः नित्या नैमित्तिकाश्च तत्र विकृतिषु सद्यस्का लत्वह्यहकालत्वयोर्विकल्पः एवं पर्वणि शुक्लपक्षगतदेवन
क्षत्रेषु वाकते व्याप्तिविकल्पः तत्र पर्वणिकरणपक्षे अपराह्वादि संधौ संधिदिने सद्यस्का लो ह्यहकालो वा विकृति कृत्वा प्रकृते रन्वाधा
नं मध्याह्ने पूर्वाह्ने वा संधौ संधिदिने प्रकृतिसमाप्य सद्यस्का लेव विकृतिः कार्या कृतिकारी निविशो र्वाता निनस्तत्राणि देवनस्तत्रापु
च्यंते आश्रयणे विशेषो द्वितीयपरिच्छेदे वर्तते अन्वारंभणश्चतुर्दश्यां कार्या इति विकृतिसामान्यनिर्णयः षड्विंशतितमो देशः
पशुयागस्तुवर्षा तैश्चावण्यादिचतुर्णां पर्वणां अन्यतमे पर्वणि दक्षिणायनदिने उत्तरायणादिने वा कार्यः तत्र एवं उपवर्णि विकृतिस
मान्योक्त एव निर्णयः इति पशुयागो देशः १७ अथ चतुर्मास्यकालः तस्य योगवत्वारः पक्षाः फाल्गुन्यां चैत्र्यां वा योर्णमास्यां

ध. सि. १
१७

वैश्वदेवपर्वकृत्वाचतुर्गुणसोपुआयाऽद्यादिषु एकैकं पर्वत्येवंयावज्जीवमनुष्ठानमिति यावज्जीवपक्षः उक्तरीत्या संबत्सरपर्वतं मनुष्ठापस
वनेष्ट्यापशुयागेन वा सोमायागेन वा समापनं सांबत्सरपक्षः प्रथमेह निवैश्वदेवपक्षं चतुर्थदिने वरुणप्रधासपर्व अष्टमनवमयोः साकमे
धपर्वद्वादशोऽनुनासीरीयपर्वेति द्वादशाहः पक्षः पंचमिदिनेः समाप्तो यथा प्रयोगपक्षः द्वादशाह्यथा प्रयोगपक्षयो रुद्रगयनेऽनुक्तपक्षो
देवनक्षत्रेष्वारभ्य शुक्लपक्ष एव समाप्तिरिति बहवः कृष्णपक्षे वा समाप्तिरिति केचित् द्वादशाह्यपंचाहपक्षयोरपि सवनेष्ट्यादिना समापनं क
ते सकृत्करणं तदभावे प्रति संबत्सरमनुष्ठानं कविदेकाहिकप्रयोगपक्षोऽप्युक्तः सवचैत्र्यादिषु चतसृषु वौर्णमासीषु एकैकस्यां विद्वति
कवितुसप्तारूपक्षः यथा इहे वैश्वदेवपर्व तृतीयदिने वरुणप्रधासः चतुर्थे गृहमेधीया पंचमे महाहवीषि षष्ठे पितृमहादि साध
कमेधपर्वरोषः सप्तमेऽनुनासीरीयपर्वेति अत्र शुक्लपक्षादिः पंचाहपक्षोक्तः कालः इति चातुर्मास्यकोत्तमिणीयोऽष्टाविंशतितमोऽह
राः काम्येष्टीनां विद्वति सामान्यनिर्णयानुसारेण पूर्वण्यनुष्ठानं शुक्लपक्षस्य देवनक्षत्रे वा जातेऽस्तु पक्ष्याविंशतिरात्रात्मककर्म
नधिकाराख्यजननाशोचनिवृत्त्योसत्पर्वणि कार्या गृहगृहस्थादिने मित्रिकेष्टीनां निमित्तानंतरमनुष्ठानेपवीधपेशानास्ति तदसं
भवेपर्वपेशा कत्वर्थीनां निमित्तानां कृतुनासहैव अनुष्ठानं न तत्रैव पृथक्कालपेशा हविर्दीपोद्देशादिने मित्रिक कत्वत्वर्थेष्ट्यस्तु स्विष्ट
कृतुतरंसमिष्ट्यनुषः प्राक्निमित्तस्मरणे तदानीमेव तदीयतत्रोपजीवने न निर्वोपप्रभितिकायाः तदनंतरं स्मरणे तस्ययोगं समाप्य

राम
१७

पुनरन्वाधानादिनिधिना कार्याः इति काम्यनेमिनि कादीष्टीनां निर्णयोद्देशः एकोनविंशतितमः आधानंतु पर्वणि नक्षत्रे चोक्तं तत्र संकल्पप्रभृति
पूर्णाङ्कति पर्वतं प्रयोगपर्वी संपर्वग्राह्यं तदसंभवे गार्हपत्याधानाद्यात्मनीयाधानपर्वतं विद्यमानं ग्राह्यं एवं नक्षत्रस्यापि निर्णयः दिनहये कर्म
लब्ध्यापि पर्वसत्वे यत्रोक्तं नक्षत्रयोगस्तद्ग्राह्यं वसंतकृतुपर्वतं नक्षत्रे त्येति त्रितयसन्निपाते प्रशस्ततमं कृत्वभावे मध्यमं केवलपर्वणि नक्षत्रे वा
धर्मं नक्षत्राणितु कृत्तिकाशे हि णि विशाखापूर्वाफल्गुन्युतराफल्गुनी मृगशिराभाद्रपदेति सप्तारभ्यामनक्षत्रोक्तानि कृत्तिकारोहिणीभुवरा
मृगशिरापूर्वाफल्गुनी पूर्वाषाढाहस्तचित्राविशाखा अनुराधाज्येष्ठा रेवतीति सूत्रांतरोक्तानि सोमपूर्वाधानेतु न तुष्टे नक्षत्रे
मिति वचनात् सोमकालालुरोधेनैवाधानेन तत्र पृथक्कालविचारः इत्याधानकालोद्देशास्त्रिंशत्तमः अथ ग्रहणनिर्णयः चंद्रस्तर्ग्रहणया
वेचाक्षुषदशनयोग्यतावत्पुण्यकालः अतोऽस्मात्स्थले अस्तो नरं दीपांतरे ग्रहणसत्वेऽपि दर्शनयोग्यताभावान्न पुण्यकालः एवं यस्तोद
येऽद्यात्पूर्वैर्न पुण्यकालः मेघादिप्रतिबंधेन चाक्षुषज्ञानासंभवे गार्हपत्यादिना स्पृशे मोक्षकालो ज्ञात्वा स्नानदानाद्यांचरेत् रविकारेऽस्त्ययः
चंद्रवारे चंद्रग्रहः सृगमणिसंज्ञकः तत्र दानादिकं अनंतफलं ग्रहस्पृशे काले स्नानं मध्ये होमः सुरार्चनं आर्घ्यं मुच्यमाने दानं मुक्ते स्नानं
मित्रिकमः तत्र स्नानजलेषु तारतम्यं शीतपुष्पादकार्पुष्पमपारकपरोदकात् भूमिष्पुष्पात्पुष्पंततः प्रस्त्रवणादकं ततोऽपि सारसं पु
ष्पंततः पुष्पेन दीजले ततस्तीर्थनिरीगगपुण्यापुण्यास्ततोऽबुधिरिति ग्रहोत्थानं सर्वेकं कार्यं सवेत्तं मुक्तिस्नानपरमिति केचित् मु

ध. सिंधु
१८

किंस्नानाभावेऽतिविज्ञानापगमः ग्रहणेस्नानममंत्रकं सुवासिनीभिस्त्यागिरशिरस्नानं कार्यं विश्वस्त्रियस्तुग्रहणेतिरस्नानं कुर्वीति जा
ताशौचेमताशौचेचग्रहणनिमित्तंस्नानदानादिआहारादिकार्यमेव स्नानेनैमित्तिकेप्राप्तेनारीयादिरजस्वला फलितरिततोयेनस्नानं कृत
व्रतंचरेत् नवस्त्रपीडनं कुर्यान्नान्यहासश्च धारयेत् त्रिरात्रमेकरात्रं वा समुपोष्यग्रहणेस्नानदानाद्यनुष्ठाने महाफलं एकरात्रपक्षेग्रह
णदिनात्पूर्वेदिने उपवास इति केचित् ग्रहसंबन्धाहोरात्र उपवासः इति परे पुत्रवद्गृहिणो ग्रहणसंक्रांसादौ नोपवासः पुत्रवत्पदेन कन्यावा
नपि प्राह इति केचित् ग्रहणे देवपितृतर्पणं कार्यं इति केचित् सर्वेषामेव वर्णानां स्तुतं करोद्गृहस्थेनैतेन ग्रहणकाले सृष्टवस्त्रादेः स्नातनो
दिनाशुद्धिः कार्यी अन्नगोभृहिरण्यधान्यादिदानं महाफलं तस्योपि द्योभययुक्तं मुखं दानपात्रं सत्यानेदानात्पुण्यातिराधः सर्वगंगासमेतौ
यंसर्वे व्यास समादिजाः सर्वभूमिसमदानं ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः इत्युक्तिः पुष्पमासामान्याभिप्राया अतएव सममन्त्राद्युपदाने हि गुणं ब्राह्म
णब्रुवे श्रोत्रिये रातसाहसंपात्रे त्वानं व्यस्यते इति तारतम्यमुक्तं अग्राहणे संस्काररहिते जातिमान् ब्राह्मणे दानं यथोक्तफलं गमाधा
नादि संस्कारमुतो वेदाध्ययनाध्यापनरहितो ब्राह्मणब्रुवस्तत्र दानं उक्तं हि गुणफलं वेदाध्ययनादियुते श्रोत्रिये सहस्रफलं विद्यासदा
चरणदियुते पात्रेन तं फलमित्यर्थः ग्रहणे आहमा मे न हे स्नावा कार्यं संपन्नमेत्येकानेन कुर्यात् सूर्यग्रहणे तीर्थयात्रांग आहवत
एतप्रधानान्नेन आहं कार्यं ग्रहणे आह भो कुर्महादोषः ग्रहणे तु आदानादिकं संपन्नेन कार्यं चंद्रसूर्ये ग्रहे तीर्थयात्रांग आहवत

राम
१८

मंत्रदीक्षां प्रकुर्वीतो मासर्वादी न शोधयेत् मंत्रदीक्षाप्रकारः तंत्रे इत्यर्थः दीक्षाग्रहणमुपदेवास्मात्पुष्पक्षणं युगे युगे तु दीक्षासी उपदेवाः क
लो युगे चंद्रसूर्यग्रहे तीर्थे सिद्धिस्तैश्चिवालयै मंत्रमात्रप्रकथनमुपदेवाः स उच्यते मंत्रग्रहणे सूर्यग्रहणमेव मुख्यं चंद्रग्रहणे राशिपरिदे
योक्तेः इति केचित् चंद्रसूर्योपरागे च स्नात्वा पूर्वमुपोषितः स्पर्शादिमोक्षपर्यंतं जपेन मंत्रं समाहितः जपादृशांशतो होमस्तथा होमाच्चतर्प
णं होमाश्चो जपं कुर्यात् होमसंख्या चतुर्गुणं मूलमंत्रमुच्चार्य तदंते द्वितीयांतं मंत्रं देवतानामोच्चार्य अमुको देवता महं तर्पयामि नमः इति
यवादिमुतजलांजलिभिस्तर्पणं होमदशांशेन कार्यं एवं नमो तमूलमंत्रमुक्त्वा मुकुदेवतामभिषिञ्चामि अनेनेत्युच्चार्य जनेन स्वमूर्ति
अभिषिञ्चेत् इति मार्जनं तर्पणदशांशेन कार्यं मार्जनदशांशेन ब्राह्मणभोजनं एवं जपहोमतर्पणमार्जनं विप्रभोजनात्मकं पंचप्रकारं पुरश्चर
णं तर्पणाद्यसंभवे तत्तत्संख्या चतुर्गुणो जप एव कार्यः एवं च ग्रहणे पुरश्चरणप्रकारो यस्तो देव्यस्तस्ते च न संभवति पुरश्चरणं गोपनासः
पुत्रवद्गृहिणाधिकार्यः पुरश्चरणकर्तुः स्नानदानादि नैमित्तिक कर्म जपे प्रहसं वा यप्रसंगात् नैमित्तिकं स्नानदानादिकं भायापुत्रादिप्रतिनि
धिद्वारा कार्यं अनेन नैमित्तिकं कर्तव्यता स्पर्शकालात्पूर्वस्नात्वा मुकुगेनो मुकुशोर्मोहं राहुयस्ते निशाकरे विवाकरे वा मुकुदेवतामा मुकुमंत्रमि
दं कामो प्रासादियुक्तिपर्यंतं अमुकमंत्रस्य जप रूपं पुरश्चरणं करिष्ये इति संकल्प्य च कृत्वा स न बंधान्मासादिकं न स्पर्शात्पूर्वमेव विधि
यस्पर्शादिमोक्षपर्यंतं मूलमंत्रं जपं कुर्यात् ततः परदिने स्नानादिनित्यकृत्यं विधाय अमुकमंत्रस्य कृतं तद्गृह्यकारिका मुकुसंख्या

ध. सिंधु.
३९

कतुकपुरश्चरणजयसांगताथेतदशांशहोमतदशांशतर्पणतदशांशमाजिनतदशांशब्राह्मणभोजनानिकरिव्ये इतिसंकल्प्य होमादि
कंतसञ्चतुर्गुणोद्दिगुणान्यतरजपवाकुर्यात् ग्रहणकालेचतस्रेरितपुत्रादिरभुकरामिणोमुकगौनेस्याभुक्ग्रहणस्पर्शस्नानंजनितःश्रेयःप्रा
प्त्यर्थंस्पर्शस्नानंकरिव्येइत्यादिसंकल्प्यपूर्वकंतदीयस्नानद्वानादिकंकुर्यात् पुरश्चरणमकुर्वीद्विरपिगुरुपदिष्टःस्वस्वेष्टदेवतामंत्रजपो
गायत्रीजपश्चावश्यंग्रहणेकार्यः अन्यथामंत्रमात्मिन्यं ग्रहणकालेरायनेकतरोगोमूत्रेदारिद्र्यं पुरीषेकमिः मैथुनेग्रामसंकरःअभं
गेकुष्टी भोजनेनरुक्ः इति पूर्वपक्षमन्त्रग्रहणोत्तरंत्याज्यं एवंग्रहणकालस्थितजलपानेपादुच्छिन्नाभिधानात्जलमपित्याज्यं कांजिकं
तर्कं घृततैलपाचितंअन्नंक्षीरंनक्षीरंमिदंग्रहणोत्तरंत्याज्यं एवंग्रहणकालस्थितघृतेसंधितेगोमेषुग्रहणकालेकुरांतरायंकुर्यात्
अथवेधविचारः सूर्यग्रहणेग्रहणघहरादवीकुर्यामचतुष्टयवेधः चंद्रग्रहणेतुप्रहरत्रयं तथाचिदिनप्रथमप्रहरसूर्यग्रहेष्टकीनिप्र
हरचतुष्टयेनभोक्तव्यं द्वितीययामेग्रहणोरात्रिद्वितीययामादौनभोक्तव्यं एवंरात्रिप्रथमप्रहरेचंद्रग्रहेदिनाद्वितीययामादौनभोक्तव्यं
रात्रिद्वितीययामादौग्रहणेदिनतृतीययामादौनभुंजीत बालवृद्धादुरविषयेतुसाध्वप्रहरात्मकोमुकृतत्रयात्मकोबावेधः शतस्यवे
धकालेभोजनेत्रिदिनोषोषणंप्रायश्चित्तं ग्रहणकालेभोजनेप्राजापत्यंप्रायश्चित्तं चंद्रस्यग्रस्तोदयेतुयामचतुष्टयवेधात्तत्पूर्वदि
वानभुंजीत केचित्तु चंद्रस्यग्रणमंडलेग्रासेयामचतुष्टयवेधः एकदेवाग्रासेयामत्रयमित्याहुः यस्तास्तेतु यस्तावेवास्तमानंतु

राम
३९

रवींद्राद्युतोयदि परेद्युहयेस्नात्वाशुद्धेभ्यवहरेन्नरः अन्नस्नात्वाशुद्धसुत्तमाशुद्धमंडलदर्शनकालिकस्नानात् पूर्वमशुद्धिप्रतिपादना
त् जलाश्रयणाकादिकंशुद्धविंबोदयकालिकस्नानात् पूर्वमकार्यमितिमाति सूर्यग्रस्तोदौपुत्रवद्धिणःउपवासनिषेधात् तेनषण्मुकृतं
त्मकवेधेत्तत्तत्ग्रहणत्पूर्वभोक्तव्यमिति केचित् पुत्रवद्धिणामपितरोपवासएवकार्यइतिमाधवमत एवतुत्रिष्टाचारानुसृतंमुक्तं सूर्यग्र
स्तास्तेचंद्रग्रस्तोदयेवआहिताग्निनान्वाधानेविधायजलेनत्रतंकार्येनतुभोजनं चंद्रग्रस्तास्तेउत्तरदिनेसंध्याहोमादौनदोषः तत्राल्यका
लेनशास्त्रतोमुक्तिनिश्चयेमुत्तयनंतरंस्नात्वाहोमादिकंकर्तव्यं चिरकालेनमुक्तौहोमकालातिक्रमप्रसंगात् यस्तोदयइवग्रहणमध्येए
वसंध्याहोमंचकुत्वाशास्त्रतोमुक्तिकालेस्नात्वाअस्यसादिनित्यकर्मकर्तव्यं इतिभाति दर्शोग्रहणनिमित्तकश्राद्धेनैवदर्शश्राद्धसंक्रा
तिश्राद्धानांप्रसंगसिद्धिर्भवति ग्रहणदिनेपित्रादेर्विष्कश्राद्धप्राप्तौसतिसंभवेन्नेनकार्यं श्रावणाद्यलाभेनसंभवेतुआमेनहेम्ना
वाकार्यं स्वजन्मराशौस्त्रतीयषष्ठेकादशादशमराशिस्थितेग्रहणेशुभप्रदं तथाद्वितीयपंचमसप्तमनवमस्थानेषुमध्यमं तथाजन्मच
तुष्टौअष्टमद्वादशराशिस्थितंअनिष्टफलप्रदं यस्यजन्मराशौजन्मनक्षत्रेवाग्रहणतस्यविशेषतोनिष्टप्रदं तेनगगीद्युक्ताशान्तिःका
री अथवाविंबवसनंकार्यं तद्यथा चंद्रग्रहेजतमवंचंद्रविंबं सुवर्णमयंनगविंबंचकुत्वासूर्यग्रहेसोवणीसूर्यविंबंचघृतपूतोत्तम
पात्रेकोस्पपात्रेवानिधायतिलवस्त्रंदक्षिणेसाहस्यसंपाद्य ममजन्मराशिजन्मनक्षत्रस्थितमुकंयद्वृत्तं चित्तसर्वमिष्टप्रशान्तिम्

५. सि. १
२०

विक्रमेकादशस्थानस्थितग्रहसूचितशुभफलवाप्येविंशदानंकरिष्ये इति संकल्प्य सूर्यचंद्रांशं च ध्यात्वा तन्मोक्षयत्वा भीमसोमसूर्य
विमर्शेन हेमताराप्रदानेन मम शांतिं प्रदोमय १ विधुं तु दनमस्तु भ्ये सिं हि का ने र ना ख्युत दानेनानेन नाणस्वरक्षमां वेधजाद्रयात् २ इति मंत्रमुच्चार्य
ईदं सोमं राहु विंशं नागं सोमं राहुं विंशं बंराजतं चंद्र विंशं वाह्य तर्हणं कां स्थ पात्रे निहितं यथा वाक्ति ति लब्धं कृत्वा दक्षिणा सहितं ग्रहणं सूचितं विष्ट
विनाशनाथं शुभफलप्राप्त्यर्थं चतुर्भ्यः संप्रददे इति दानं वाक्येन पूजितं प्राक्षणा मर्यादात् एवं चतुर्थांशं निष्टुस्थाने क्षपिदानं कार्यं इति प्राति य
स्य जन्मशरणादि ग्रहणं तेन राहु यस्तं विष्टं विंशं नागं कोकं इतरत्र जनेरपि पटजलादि व्यवधानेनैव यस्तं विंशं इष्टं न साक्षात् मंगलकोर्येषु
सूर्यग्रासे चंद्रग्रहे द्वादशवारिहतीयां तं दिनसप्तकं वर्ज्यं सूर्यग्रासे एकादश्यादि चतुर्थ्यां तं दिनानि वर्ज्यानि खंडग्रहणं तु चतुर्दश्यादि दिनत्रयं वर्ज्यं
ज्योतिर्विंशं धेयासपादतारतम्येन दिनाधिक्येन त्वं तारतम्येन योजितं यस्तास्ते पूर्वदिनत्रयं वर्ज्यं यस्तोदये परं दिनत्रयं वर्ज्यं ग्रहणक्षयं सप्तमासं
पूर्णग्रासे वर्ज्यं पादादिग्रासे सार्धमासादितारतम्येन वर्ज्यं पूर्वसंकल्पितस्य द्रव्यस्य ग्रहणोत्तरं दाने द्विगुणं देयं भवति इति ग्रहणविधिर्बोद्धव्यः
कृत्वा शोभतः समुद्रपौर्णिमा मासास्मादिष्वेव सुज्ञायात् भृगुभौमदिने स्नानं वर्ज्यं वेत् अश्वत्थमासगोसमौ न स्युस्तु कदाचन अश्वत्थं मंदवारं तु सा
गरं पर्वणि स्मरोत् न कालनियमः सेतो समुद्रस्नानं कर्मणि समुद्रस्नानं प्रयोगो अन्यत्र ज्ञेयः इति धर्मसिंधुसारे समुद्रस्नाने देशोद्वा विंशतमः
तिथिविशेषेन क्षत्रविशेषे वा रादौ च विधिनिषेधाः सप्तम्यां न स्पृशेत्तैः दनी लब्धेन धारयेत् न बाध्यामलकैः स्नानं न कुर्यात् कलहं नरः सप्तम्यां नैव

राम
२०

कुर्वीत ताम्रपात्रेण भोजनं नंदतिथिषु अभ्यंगो वर्ज्यः रिक्तासुक्षोरं वर्ज्यं जयास्तु मां संश्रुद्वाद्ये वर्ज्यं पूर्णसुस्त्री वर्ज्या रविभारे अभ्यंगः भौमभारे क्षौ
रं बुधे च येति वर्ज्याः विनाशस्तत्र येषु तैलं वर्ज्यं विनाशवा प्रतिपत्सुक्षोरं वर्ज्यं मघा कृत्तिका सुतारा सुस्त्री त्याज्या तिलभक्षणं तिलतर्पणं सप्त
म्यां नारीकैलभक्ष्यं अलां वुनवम्या पटो लं दशम्या निष्पावमेकादश्या मसूरं द्वादश्यां नातीकं त्रयोदश्यां वर्ज्यं पूर्णिमादर्शसंक्रांति चतुर्दश्यष्ट
मीषु च नक्षत्रे डालयो नौ स्यात्तैलस्त्रीमांससेवनात् पूर्णिमादर्शसंक्रांति द्वादशीषु आहूदिने च वस्त्रे न पश्येत् रात्रौ शुद्धगोमयं उदकं च नाहरेत् गो
मूत्रं प्रदोषकाले न गृह्णीयात् अमादि पर्वस्वयं शोभंतीति लहोमी स्यात् आत्मरक्षणाथ च दानादि च कुर्यात् पर्वसु नाधीवीत शौचाच्च मनुज
सुचर्यादि सेवी स्यात् प्रतिपद पक्षीन वमीषु तिथिषु आहूदिने जन्मदिने ब्रतं उपवासे च रविभारे मध्याह्नस्नानं समये च काष्ठेन दंतधावनं वर्ज्यं
अलाभे दंतकाष्ठानां निषिद्धे पिदिने तथा अपां द्वादश्यां पूर्वोपत्रे वा शोधयेन्मुखं अन्नसर्वत्र नियेधे पुतिथ्यादि कंत कालव्यापि ग्राह्यं इति धर्म
सिंधुसारे तिथ्यादौ विधिनिषेधसंयतो देशः स्वयं स्निग्धतमः श्रीमांसाधर्मशास्त्रज्ञाः सुधियो न लसाधुधाः कृतकार्याः प्राहुः निबंधे सदैर्धनाय सु
द्यमः १ येषां पुनर्मंदमतयो लसा अतो ध्वनिर्धयं धर्मोदितुमिच्छंति रचितस्तदपेक्षया २ निबंधो यं धर्मसिंधुसारनामा सुबोधतः अनुना प्रीय
तां श्रीमद्विदुषो भक्तमत्सलः ३ सर्वत्र मूलवचना नीहृता यानि तद्विचारश्च कोस्तु भविष्यति सिंधु श्रीमाधवकृत निबंधः ४ वेण्यास इत्यं
थः सेव्यः शब्दार्थतः स होषोपि संशोध्य वापि दक्षिणा सुदाम मुनिमतुषष्टशुकमुहिरिन ५ इति श्रीमत्कारमुपाध्यायवरिष्ठतु यज्ञेश्वरो

धर्मसिं.
२१

पाध्यायानुजाने तो पाध्यायसुत्रुत काशीनाथोपाध्यायविरचिते धर्मसिंधुसारे प्रथमपरिच्छेदः समाप्तः श्रीः श्रीः श्रीः

२१

श्रीगणेशायनमः श्रीपांडुरंगविभुधांतरंगं नोमोदिरां माधवमंदिरांच सतामनंतं हितमामनंतं सुतंगरिष्ठं जननीवरि
छां-१ काशीनाथाभिधेनात्रानंतोपाध्यायसूनुना सामान्यं निर्णयं प्रोच्य विरोधेण विनिर्णयः २ संगृह्यते धर्मसिंधुसारा
ख्ये कालगोचरे ग्रंथे प्रसफुटबोधाद्युनक्तुं किर्तनं दूषणं ३ प्रथमपरिच्छेदे मासविवेकानपेक्ष सामान्यतः तिथ्यादि निर्णय
मभिधायास्ति नित्यं तीयपरिच्छेदे चैत्रादिमासविशेषोपादानेन प्रतिपदादितिथिषु संवत्सरकृत्य निर्णयसारं संगृहीतः
अत्र शक्यं प्रतिपदादि रमांत एवमासः प्रायेण साक्षिणात्येराद्रियत इति तमेवाश्रित्य निर्णय उच्यते अत्र किंचित् सर्वपरिच्छे
कमपि पुनर्विशेषोक्तिभिर्दृढीक्रियते रगिपुनस्तु किर्तनं दोषाय तत्र मे पसंक्रांतो पूर्वाः पराश्च दूरादशानाज्यः पुण्यकालः ४ रा
त्रौ तर्धरात्रात्प्राक् संक्रमे पूर्वदिनोत्तरार्धं पुण्यं अर्धरात्रात्परतः संक्रमे उत्तरदिनेस्य पूर्वार्धं पुण्यं अर्धरात्रसंक्रमे दिनद्वयं
पुण्यं अथ तिथिनिर्णयः तत्र चैत्रशक्यं प्रतिपदि वत्सरासं तत्र औदयिकी प्रतिपद्वाह्या दिनद्वये उदयव्याप्तौ अथ
मौवापूर्वा चैत्रमलमासत्वे वत्सरारभ निमित्तकं तैलाभ्यंगं संकल्पादौ नूतनवत्सरनामकीर्तनाद्यारंभं च मलमासजतिप
देवकुर्यात् प्रतिग्रहं च जारोपणं निंबपत्राशनं वत्सरादिफलश्रवणं नवरात्रारंभो नवरात्रोत्सवादिनिमित्ताभ्यंगादिश्च

ध. सिं. हि.

३

शतमासप्रतिपदिकार्यः वत्सरारंभनिमित्तकोपितैलाभ्यंगः शतप्रतिपद्येवेति मयखेउक्तं. अस्यातैलाभ्यंगो नित्यः. अकरणे प्रत्यवायोक्तः. अस्यामेव प्रतिपदि देवीनवरात्रारंभः अत्रपरयुतामुहूर्तमात्राणि प्रतिपद्वाद्या. अत्रमुहूर्तपरिमाणमुहूर्तमहोरात्रैश्च प्रोचुः पंचदशलवमित्युक्तं सर्वत्रज्ञेयं. पाराणादिविशेषनिर्णयः शारदानवरात्रेव बोध्यः. अत्रैव पादान. तत्रमंत्रः प्रपेयं सर्वसामान्याभूतेभ्यः प्रतिपादिता. अस्याः प्रदानासितरस्तप्यं तुहिपितामहाः अनिवार्यं ततो देयं जलमासचतुष्टयं. प्रपांसुमशक्तेन प्रत्यहमुदकुम्भादिजगद्देयः. तत्रमंत्रः. एषधर्मघटोदतो ब्रह्मविष्णुशिवात्मकः अस्य प्रदानात्सकलाममसंतु मनोस्थाः. इयमेव प्रतिपत्कल्यादिरपि. एवं वैशारदशकृततीया फाल्गुनकृततीया शक्ती चैत्रपंचमीमाघत्रयोदशी कार्तिके सप्तमी मार्गशीर्षे नवमी त्यपि कल्यादयो बोध्याः. आसु आधासितृप्तिः चैत्रशुक्ल प्रतिपत्कृतमत्यजयतीत्येके चैत्रेदधिश्रीरमध्वर्युतवर्तनदपती पूजनात्मकं गौरीव्रतं कार्यं. चैत्रशुक्ल द्वितीयायां निशामुखे बाले दुष्टनाद्यात्मकं चंद्रव्रतं. अस्यामेव दमनकेन गौरीशिवपूजनं. चैत्रशुक्ल तीयायां गौरीशिवयुतां संपूज्यां दोलनं व्रतमासपर्यंतं कार्यं. अत्र तृतीया मुहूर्तमात्राणि पराकायाः. द्वितीया युक्तानकार्या. चतुर्थयुतायां वैध्यादियोगे पिसौ

श्रीः ३

सेवकार्या. द्वितीया योगनिषेधस्य बलवत्वात्. अस्यामेव तृतीयायां श्रीरामचंद्रस्य दौलोत्सवं मारभ्य मासपर्यंतं पूजा पूर्व कर्मांदोलनं कार्यं. एवं देवतांतराणामपि. इयमेव तृतीया मन्वादिरपि. अत्रैव सर्वमन्वादिनिर्णय उच्यते. तत्रमन्वादयः चैत्र शक्ल तृतीया पौर्णमासी च ज्येष्ठशुक्ल दशमी आषाढस्य शुक्ल दशमी पौर्णमासी च श्रावणस्य शुक्ल दशमी भाद्रपदस्य शुक्ल तीया. आश्विनस्य शुक्ल नवमी. कार्तिकस्य शुक्ल दशमी पौर्णमासी च पौषशुक्ल दशमी माघशुक्ल सप्तमी. फाल्गुनस्य पौर्णमास्य माघस्याचेति चतुर्दशज्ञेयाः. एतास्तु न्वादयः शक्ल पक्षस्थौ देवपित्रे च कर्मणि पूर्वाह्णयापिन्योग्याद्याः पूर्वाह्णे योग्याद्याः. दिनपूर्वाधेः पराह्णे वा श्राद्धाद्यनुष्ठेयं. ननु दिनोत्तरार्धगतमध्याह्णमागे इति तात्पर्यं. शक्ल पक्षस्थौ देवपित्रे च कर्मणि पंचधा विभक्तस्य दिनचतुर्थभागाख्यापराह्णयापिन्योग्याद्याः मन्वादिषु पिंडरहितं श्राद्धं कार्यं. अत्र श्राद्धे हि स हस्तवर्षपितृणां तृप्तिः. मन्वादिश्राद्धं च नित्यं. अतएव तदकरणे तं ध्रुवः प्रतिमानमिति कर्म मंत्रस्य शतवारं जले जपः प्रायश्चित्तं कार्यं. एवं षण्णवति श्राद्धान्यपि नित्यानि. तानि च. अमा १२ युगं मनु २२ कांति १२ धृति २२ पात २२ महालमा १५ अष्टका

ध- सि- हि-

२

अन्वष्टका ५ पूर्वधः ५ श्रीदेवनिश्चयद्वयतिशेयानि अथदशानतारजयंत्यः चैत्रशक्नुवतीयायामपराह्मेमत्योमतिः
वैशाखपूर्णिमायां सायंकुमोत्पत्तिः भाद्रपदशक्नुवतीयायामपराह्मेवराहोत्पत्तिः वैशाखशक्नुचतुर्दश्यां सायंनारसिंहवराह
सहः भाद्रपदशक्नुद्वादश्यां मध्याह्ने वामनप्रादुर्भावः वैशाखशक्नुवतीयायां मध्याह्ने परशुरामोद्भवः प्रसेवेशतिबुधवः चै
त्रशक्नुनवम्यां मध्याह्ने दशरथीरामाभिव्यक्तिः श्रावणशक्नुष्ठाष्टम्यां निशीथेशीरुष्ठा विभावः आश्विनशक्नुदश्यां सायंकु
होभूवः श्रावणशक्नुषष्ठ्यां सायंकलिकर्जयतइति तैत्तिल्यान्योग्राह्याः अत्रमत्स्यकूर्मवराहबुधकल्कीनां आवाढादिमासा
तराणि एकादश्यादितिथ्यंतराणि प्रातरादिकां तराणि च वचनांतरानुसारेणोक्तानि कल्प्येते नव्यवस्थापनीयानि स्वस्वपरि
ग्रहीतपक्षानुसारेण तत्तुपासकैरुपोष्याणि श्रीरामकृष्णसिंहजयंत्येव नित्याः सर्वैरुपोष्याः चैत्रशक्नुचतुर्थ्यां मध्याह्ने
आपिन्यां लडुकादिभिः श्रीगणेशमर्चयित्वा दमनकारोपणं कुर्यात् विघ्ननाशं सर्वान् कामान्श्रवणप्राप्त्यात् चैत्रशक्नुपंचम्याम
नं तादिना गार्ग्यजित्वा क्षीरसर्पिर्नैवेद्यं दद्यात् अस्मिन् पंचम्यां लक्ष्मीपूजनं अत्रैवोच्चैश्च आदिपूजनात्मकं हयव्रतमुक्तं
अत्र सर्वत्र पंचमी सामान्यनिर्णयानुसारेण ग्राह्याः एवमग्रेषु यत्र विशेषनिर्णयो नोच्यते तत्र प्रथमपरिच्छेदोक्त एव निर्णयोन

श्रीः २

संधेयः षष्ठ्यां स्कंदस्य दमनकारोपणं सप्तम्यां भास्करस्य दमनकपूजा नवम्यां देव्याः सर्वदेवानां पूर्णिमायामित्यन्यत्र विस्त
रः चैत्रशक्नुष्ठाष्टम्यां भवान्या उत्पत्तिः तत्र नवमी युता ग्राह्या अत्र पुनर्वसुयुताष्टम्यामथ शोककलिकाप्रशानं तत्र मंत्रः ताम
शोकनराष्टीष्टमफमाससमुद्भव पिबामिशोकसंतप्तो मामशोकं सदा कुरुविति अत्रैव योगविशेषकृत्यं पुनर्वसुयुधोपेता चैत्रेमा
सिद्धिभाष्टमी प्रातस्तुविधिवत्तावाजपेयफलं लभेदिति चैत्रशक्नुनवमी रामनवमी चैत्रशक्नुनवम्यां पुनर्वसुयुतायां म
ध्याह्ने कर्कलग्ने मेषरुहस्ये उच्चरेत् ग्रहपंचके श्रीरामजन्मश्रावणात् अस्यां मध्याह्न्यापिन्यामुपोषणं कार्यं पूर्वधरेव मध्याह्ने स
त्वे सैव ग्राह्या दिनद्वये मध्याह्न्यापि नवम्यापि वापरा अष्टमी विधाया निषेधात् अतः पूर्वधः सकलमध्याह्न्यापिनी सत्ता
मध्याह्ने कदेश्यापिन्यपि परैव ग्राह्या केचित्तु अष्टमी विहामध्याह्न्यापिनी पुनर्वसुयुतामपि सत्ता परे धस्त्रिमुद्रतापि
नवमी सर्वैरुपोष्या यदि तु नवम्याद्गोसवशेन पारणादिने स्मार्तानामेकादशी व्रतप्राप्तिस्तदा स्मार्तैरेष्टमी विहोपोष्या वैष्ण
वैर्मुद्रतत्रययुता परैवोपोष्या शहायानवम्या अलाभे त्रिमुद्रतन्यूनत्वे वा सर्वैरपि अष्टमी विहोपोष्येत्याहुः इदं व्रतं नित्यं क
म्यं च अथ व्रतप्रयोगः अष्टम्यामाचार्यसंप्रज्य श्रीरामप्रतिमा स्नानं करिष्ये हं हि जौत्तम तत्राचार्योर्भो वप्रीतः श्रीरामो सि

ध-सिं-हि

३

तमेवमे इतिप्रार्थ्य नवम्यामंगभूतेन एकभक्तेन राघवं इच्छाकुवंशतिलकप्रतीतोभवभवजियेलेकभक्तसंकल्पसाक्षात्कारिहविष्णुं
मुंजीत पूजामंडपंतत्रवेदिचरुत्वा नवम्याप्रातः उपोष्यनवमीतद्ययामेवष्टसुराभव तेनप्रतीतभवलेनैसंसारजालिमां हरे इत्यु
नापणं संकल्प इमांस्वर्णमयीरामप्रतिमां ताप्रयत्नतः श्रीरामप्रतीतयेदास्ये रामभक्त्यधिष्ठिते इतिप्रतिमादानं संकल्पये
त् श्रीरामनवमीवतांगभूतां षोडशोपचारैः श्रीरामपूजां करिष्ये इति संकल्पयेदिकायां सर्वतोभद्रैकलशं संस्थाप्य तत्र पूर्णपा
त्रैः सवस्त्रैः सुसज्जितं विधिना प्रतिमायां श्रीरामप्रतिष्ठाप्य पुरुषसूक्तेन षोडशोपचारैः संसृज्य पुष्पधूपादिभिः रामस्मरणनी
चासिरामात्मकमिदं जगत् अतस्त्वां हजयिष्यामि लोकमातर्नमोस्तुते इति कोसल्यां संसृज्य ॐ नमोस्तु त्वायेति दशमं
संसृज्य सर्वज्ञां समाप्य मध्याह्ने कलपुष्पजलारिपूणेन शंखेनाभ्यर्चयत् तत्र मंत्रः दशाननं धार्याय धर्मसंस्थापनाय च दश
नानां विनाशाय देवानां निधनाय च परित्राणाय साधूनां जातो रामस्त्वयं हरिः गृह्णाणार्घ्यमया दत्तं भ्रातृभिः सहितो न घेति
रात्रौ जागरणं कृत्वा प्रातर्निस्सृज्य नवविधाय मूलमंत्रेण पायसापायसाद्यो तत्र शताहुतीं कृत्वा पूजां विस्तृज्या चार्घ्यं प्रतिमां दद्यात्
इमांस्वर्णमयीरामप्रतिमां संमलंकृतां शक्तिवस्त्रयुगलं नारायणं हाराद्यवायते श्रीरामप्रतीतयेदास्ये तुष्टोभवतुराघव इति

श्रीः ३

मंत्रः तव प्रसादं स्वीकृत्य क्रियते पारणायथा व्रतेनानेन संतुष्टः सामिन्भक्तिप्रयत्नमे इतिप्रार्थ्य पारणं कुर्यात् इदं व्रतं मन्त्र
सेनकार्यः एवं जन्माष्टम्यादि व्रतमपि न कार्यं अस्यामेव नवम्यादेवी नवरात्रसमाप्तिः कार्यः एतन्निर्णय आश्विन नवरात्रिनव
मीवदः चैत्रशुक्लैकादश्यां श्रीरुद्रन्यां दोलनोत्सवः शैलारुद्रं प्रपश्यति रुद्रं कलिमलापरं अपराधसहस्रैस्तुमुकास्ते धरने क
ते तावन्नित्यं पापानि जन्मकोटि कृतान्यपि क्रीडते विष्णुना सार्धं वैकुण्ठे देवप्रजिता रत्नादिकलनमहिमा चैत्रशुक्लैकादश्यां वि
ष्णोर्दमनोत्सवः सच पारणाहे पारणाहे नलभ्येत द्वादशीघटिकापि चैव तदात्रयोदशी ग्राह्यापवित्रदमनायेण इत्युक्तेः शिवस्य
चतुर्दश्यां कार्यः अथ प्रयोगः उपवासदिने नित्यं पूजां कृत्वा दमनकं ठान गत्वा कथ्येण तमादाय च दनादिना संसृज्य श्रीरुद्रपूजा
अंतानेष्टे इतिप्रार्थ्य प्रणमेत् अन्यदेवतासु यथादेवतमहः ततो दमनकं गृह्णादाय पंचगव्येन शोधयेत् देवेन च प्रक्षाल्य देवताग्रे
स्थापयित्वा तस्मिन् दमनके अशोककालवसंतकामान् काममात्रं वागंधादिभिः पूजयेत् तत्र नमोस्तु पुष्पवाणाय जगदात्म्या द्वाकारिण
मन्मथाय जगन्नेत्रे रतिप्रीतिप्रियाय ते इति कामावाहनमंत्रः कामभस्मसंस्कारं तत्र तिवाप्यपरिष्कृतं कृषिगंधर्वदेवादि विमोहकनमो
स्तुते इति दमनकमुपस्थाप्य ॐ कामाय नम इति मंत्रेण सपरिवाराय कामरूपेण दमनकाय गंधाद्युपचारान् दद्यात् ततो रात्रौ देवं
संपूज्याधिरासनं कुर्यात् तद्विष्य देवाग्रे सर्वतोभद्रं संपाद्य तत्र कलशं संस्थाप्य तत्र धोतनं स्त्राक्षन् दमनकं वैणवपटले स्थापितं

ध. सि. हि.

४

धाय हजार्थे देवदेवस्य विष्णोर्लक्ष्मीपतेः प्रभो ह मनस्वमिहा गच्छ सान्निध्यं कुरुते नम इति ह मनः कदेवतामावाह्य प्रागाद्यष्टदिक्षु ह्रीं क
मदेरायनमो ह्रीं रत्येनमः ह्रीं भस्मशरीरायनमो ह्रीं रत्येनमः २ ह्रीं अनंगायनमो ह्रीं रत्येनमः ३ ह्रीं मन्मथायनमो ह्रीं रत्येनमः ४ ह्रीं वसं
तसखायनमो ह्रीं रत्येनमः ५ ह्रीं स्मरायनमो ह्रीं रत्येनमः ६ ह्रीं रक्तचापायनमो ह्रीं रत्येनमः ७ ह्रीं पुष्पावाणायनमो ह्रीं रत्येनमः ८ इति ह जयेत् तत्पुष्पाय विप्र
हे कामदेवाय धीमहि तन्नो नंगः प्रचोदयात् इति गायत्र्या ह मनमष्टोत्तरशतमक्षिमे च गंधादिभिः संपूज्य ह्रीं नम इति पुष्पांजलिं दत्वा
नमोस्तु पुष्पावाणायति पूर्वोक्तावाहनमंत्रेण नमत् श्रीरोद्धिमहानागशय्यावठितविग्रह प्रातस्तो पूजयिष्यामि सान्निध्यो भवते
नम इति देवप्रार्थ्य पुष्पांजलिं दत्वा तस्यामेकादश्यां रात्रौ जागरं कुर्यात् प्रातर्नित्यपूजां कृत्वा पुनर्देवं संपूज्य पूर्वोक्तावाहनमंत्रेण नमत्
कर्मजरिमादाय मूलमंत्रं पठित्वा देवदेवजगन्नाथवांछितार्थप्रदायक तत्तुल्यन्यत्रयमेविच्छो कामान्कामेश्वरी प्रिय १ इदं मनः कदेव
गृहाणमदनुग्रहात् इमांसां वत्सरीपूजां भगवन्प्रियुरय पुनर्मूलं जप्त्वा देवदेवमनमर्पयेत् ततो यथाशीघ्रं दत्तां गदेवताभ्यां दत्वा
देवप्रार्थयेत् भणि विदुममर्त्येभिर्मंदारकुसुमादिभिः इयं सां वत्सरीपूजा तवास्तु गुरुध्वज वनमालां यथादेवकोस्तु भंसतते हृदि
तद्दहामनकीमालो पूजा च हृदये व ह जानता जानता वापि न कृतं यत्तवार्चनं तत्सर्वं पूर्णतां सुतुल्यं त्वत्प्रसादा इमां पते जितं तं पुंडरीकाक्ष
नमस्ते विश्वभावन हृषीकेश नमस्ते सुमहापुरुष पूर्वेन मंत्रेण नं क्रियाहीनमित्यादि च संप्रार्थ्य पंचोपचारे देवं संपूज्य नीराज्यच

श्रीः
४

ब्राह्मणेभ्यो ह मनः दत्वा स्वयं शेषं सधार्थं सुहृदतः पारणां कुर्यात् मंत्रदीक्षारहितैर्नाग्नार्पणीयं अस्य गौणकालः श्रावणमासावधिः नेदं
मलमासे भवति शक्तास्तोतु कर्तव्य इति ह मनः श्रावणविधिः अस्यामेव भारते अहोरात्रेण द्वादश्यां चैत्रे विष्णुरिति स्मरन् पुंडरीकम
वाप्नोति देवलोकां च गच्छतीति चैत्रशुक्लत्रयोदश्यामनंगपूजनं तत्र त्रयोदशी पूर्वविद्धा ग्राह्या अथ चतुर्दश्यां नृसिंहस्य दोलो
त्सवः अत्रैव श्रीशिवस्यैकवीराय भैरवस्य च ह मनः कः पूजनं अत्र चतुर्दशी पूर्वविद्धा पराह्व्यापि नीग्राह्या अपराह्व्याप्यत्तावे
अपराह्व्यं शिष्यं पि पूर्वाग्राह्या २ तदभावे पराग्राह्या चैत्रपौर्णमासी सामान्या निर्णयोत्तराग्राह्या पूर्वोक्ततत्ततिभो ह मनः क
पूजनाकरणेऽस्यामेव सर्वदेवानां ह मनः क पूजनं चैत्र्याचित्रायुतायां चित्रवस्त्रदानं सौभाग्यदं रवियुक्तमंदवारमुत्तचैत्र्यां स्नान
श्रीद्धादिभिश्च मेधपुण्यं चैत्रशुक्लैकादश्यां पौर्णमास्यां वामेष संक्रांतिमारभ्य वैशाखस्नानारंभः तत्र मंत्रः वैशाखं सकलमा
सं मेव संक्रमणे रवेः प्रातः सनियमः स्नास्ये प्रीयतां मधुसूदनः मधुहंतुः प्रसादेन ब्राह्मणानामनुग्रहात् निर्विघ्नमस्तु मे पुण्यं वै
शाखस्नानमनुहः माधवे मे भानो सुरारिमधुसूदन प्रातः स्नानेन मे माय कलशो भवपापहनु इति अत्र हविष्याशनब्रह्मचर्यादियोनि
यमाः एवं संपूर्णस्नानां शक्तीत्रयोदश्यादिदिनत्रयमते स्नाय्यात् इयं पूर्णमासी मन्वादिः पूर्वमुक्ता चैत्रकृष्णत्रयोदशी शततारका
नक्षत्रयुता नारुणी संज्ञका स्नानादिना ग्रहणादिपर्वतुल्यं पुण्यं फलप्रदा शनिवारादिमुक्ता महावास्तुणी शुभयोगशनिवारशत

ध.सि.दि.

५

तारायुक्तमहावातणी. चैत्ररुद्रचतुर्दश्यां शिवसन्निभोत्पलनेन भोमवारयुतायां गंगायां स्नानेन विशाचलाभावः फलं ३
श्रीमदनंतोपाध्यायस्तु काशीनाथोपाध्यायविरचिते भर्मसिंधुसारे चैत्रमासकृत्यनिर्णयोद्देशः अथवैशाखमासः
अत्ररूपसंक्रमेपूर्वाः बोडशनाडिकाः पुण्यकालः रात्रौचप्रागुक्ते अत्रप्रातःस्नानंतिलैः पितृपुण्यं भर्मघटदशनचकार्यं अत्र
ब्राह्मणानां गंधमास्यपानककदलीफलादिभिर्वसंतपूजाकार्या वैशाखे ज्येष्ठे वा यत्र मासे शुभवाङ्मूल्यं तत्र प्रातर्नित्यं पूजां कृत्वा
भोदकपूर्णपात्रे विष्णुं संस्थाप्य पंचोपचारैः संपूज्य तथैव जले स्नानं पुर्यंत अभिवास्या रात्रौ स्वस्थाने स्नापयित्वा पंचोपचारैः पू
जयेत् तेन तीर्थोदकेन गृहदारादिभ्युत्तमात्मानं पावयेत् एतच्च द्वादश्यां दिवानकार्यं रात्रौ किंचित्कालं सलक्षं पूजयित्वा स्वस्थाने स्ना
पयेत् अत्र मासे कृष्णगौराख्यतुलसीभिर्विष्णुत्रिकालमर्चयेत् मुक्तिः फलं प्रातः स्नात्वा ब्रह्मतीर्थेनाश्वत्थमूलं सिंचेत् अदक्षि
णाश्वत्थं याति अनेककृतकारणफलं एव गवोक्तं इत्यनेपि अत्र मासे एकभक्तं नक्तमया चित्तवासवोक्षितफलं अत्र मासे प्रप
दानं देवगलंतिलकावधनं व्यजनं च त्रौपानचंदनोदितानं महाफलं महावैशाखमासो भवति तदा काव्यानां तत्र समाप्तिनि
वेधान्मासद्वयं वैशाखस्नानहविष्याशनादि नियमा अनुष्ठेयाः चांद्रायणादिकं तु मलमासे पिसमापनीयं वैशाखशुक्ल
तीयायां गंगास्नानं भवहोमो भवदानं भवशासनं सर्वपापापहं मः करोति तृतीयायां कृष्णचंदनं भूषितं वैशाखस्य सिते पक्षे सनात्य

श्रीः
५

च्युतमंदिरं इयमस्त्यतृतीयासंस्कारा अस्यां यत्किंचिज्जपहोमपितृतर्पणदानादिक्रियते तत्सर्वमस्त्यं इयं रोहिणीबुधमोने
महापुण्या अस्यां जपहोमादिकृत्य पितृभ्यमाणयुगादिबानुण्यः इयं कृतयुगाद्यादिः अत्र युगादिश्राद्धमापेदकमनुष्ठेयं आहूत
संभवे तिलतर्पणमप्यत्र कार्यं अत्र शक्रयुगादिकृत्य पूर्वार्द्धे कार्यं तत्रासंभवे अपराह्णपि कृष्णयुगादिकार्यं त्रिपराह्ण इत्यादिमा
न्वादिकरणोक्ते निर्णयः द्विधा भक्तदिनपूर्वार्धे कृद्देशव्यापनीदिनद्वये चेत्त्रिमुहूर्तो भिक्क्याप्तिसत्वे परा त्रिमुहूर्तं न्यूनसत्वे पूर्वा
मन्वादीचयुगादौ च ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः व्यतीपातिवैधृतौ च तत्कालव्यापिनी क्रियते वचनेन सा कल्पव्याप्तिवाक्यानां भववादादौ
भादिकं तृतीया मध्ये एव कर्तव्यं पुरुषार्थचिंतामणौ तु सप्तमाष्टमनवममुहूर्तानां गंधर्वकुतपरोहिणसंस्कारां युगादिश्राद्ध
कालत्वान्मुहूर्ते मध्यमदिनमाने त्रयोदश्यादिपंचदश्यंत घटित्रयव्यापिन्यां श्राद्धं कृत्ते तु पोडशीमारभ्य घटित्रये उभयत्र तादृश
घटित्रयव्याप्ते सत्यां सत्यां वा शक्रा परा मुद्रा तु परे घृत्स्नयोदश मध्यतः पूर्वैश्च समाप्ता पूर्वैश्च घृत्स्नयोदश्यादिघटीत्रये तदेक
श्रीवाविद्यते तदा कर्मकालशास्त्रमाबल्यात् सर्वव्याप्यं तस्य इदमेव युक्तमिति भाति अत्र देवतोद्देशो नापि त्रुद्देशो न चोदकुभदा
नमुक्तं तत्र श्रीपरमेश्वरश्रीतिशारा उदकुं भदानं कल्पोक्तं फलावाप्त्यर्थं ब्राह्मणयोदकुं भदानं करिष्ये तदंगकुं भपूजनं ब्राह्मण
सजनं च करिष्ये इति संकल्प्य सत्रवेष्टितं गंधफलपत्राद्यैः कलशपंचोपचारैर्ब्राह्मणं च संपूज्य एष भर्मघटोदतो ब्रह्मविष्णु

ध. सि. दि.

६

शिवात्मकः अस्यप्रदानात्सकलाममसंतुमनोरथा इति मंत्रेण दद्यात्. पित्रुदेशे तु पित्रुणामक्षय्यतत्त्वार्थं उदकुंभदानं करिष्ये इति
सकल्यपूर्ववक्तुं भद्राहणोसंपूज्योदकुंभं गंधतिलादिप्रक्षिप्य. एवमभर्म. अस्यप्रदानात्तुपितरोपिपितामहाः शोभोदकति
लेभिर्भ्रातृभ्रातृकुलं फलान्वितं पितृभ्यः संप्रदास्यामि अक्षय्यमुपतिष्ठतु इति मंत्रेण दद्यात्. युगादौ समुद्रस्नानं महाफलं. वैशाख
स्याभिमासत्वे युगादिश्राद्धमासद्वयेपिकार्यं. युगादिष्वपवासा महाफलः युगादिमन्वादीरात्रिभोजने अभिस्वदृष्टिमिति मंत्रजपः
युगादिश्राद्धलोपे युगादिश्राद्धलोपजन्यप्रत्यवायपरिहारार्थं कृत्वा नोक्तं प्रायश्चित्तं करिष्ये इति सकल्य नमस्य घ्राणेति कृत्वा
शतवारं जपेत् अयं निर्णयः सर्वयुगादौ ज्ञेयः इति अक्षय्यतृतीया निर्णयः इयमेव तृतीया परशुरामजयंती इत्यत्रात्रिप्रथमया
मन्वापिनी ग्राह्या पूर्वैकरेव प्रथमयामया शौचार्वा दिनद्वयेरात्रिप्रथमयामे साम्येनेवैषम्येण वा एकदेशव्याप्तौ परा अत्र प्रदोषे
परशुरामसंपूज्य अर्घ्यं दद्यात् तत्र मंत्रः जमदग्निस्तुतो वीरक्षत्रियां तकरप्रभो गृहाणा धर्ममया दत्तं रूपवापरमेश्वरेति वैशाखश
कृत्वा सप्तम्यांगं गोक्षत्रिः तस्यां मध्याह्न्यापिन्यांगं गंगाप्रजनं कार्यं दिनद्वयेतद्या शौचार्वा वैशाखमासद्वादश्यां प्रजमेनाधुस्तदनं अग्नि
शोममवाप्नोतिसोमलोकं च गच्छति अथ वैशाखवर्षकृत्वा चतुर्दशीं नृसिंहजयंती सासूयास्तमयकालं व्यापिनी ग्राह्या दिनद्वयेतद्या
शौचद्व्याप्तौ नापरैव स्वातीनक्षत्रशनिवारादियोगे सातिप्रशस्ता अथ व्रतप्रयोगः त्रयोदश्यां कृते कस्तकः चतुर्दश्यां मध्या

श्रीः

६

कृतिला मलकैः स्नात्वा उपोष्ये हं नारसिंहभुक्तिमुक्तिफलप्रदं शरणं त्वां प्रपन्नोऽस्मि भक्तिमेव हरेदिशेति मंत्रेण व्रतं सक
ल्य आचार्यं हत्वा सायंकाले धान्यतलादकुंभं पूर्णपाने सोवर्णं प्रतिमायां षोडशोपचारैर्देवं संपूज्य अर्घ्यं दद्यात् तत्र मंत्रः पति
त्राणा यसाधना जातो विष्णोर्न केसरी गृहाणा धर्ममया दत्तं सलस्मीर्नृहरिः स्वयं राज्ञो नागरणं कृत्वा प्रातर्देवं संपूज्य विस्त्रया
चामयि धेनुयुतां प्रतिमां दद्यात् तत्र मंत्रः नृसिंहाच्युतगोविंदलक्ष्मीकांतजगत्पते अनेनाभ्याप्रदानेन सफलास्तु मे नोत्था
अथ प्रार्थना महेशे नराजाताये न निष्यति चापरे तांस्त्वमुत्तरदेवेशा दुःसहा द्रवसागरात् पातकाणवमग्नस्य व्याधिदुः
खांबुवारिधौ तीक्ष्णपरिभूतस्य माहादुःखगतस्य मे करावलंबनं देहि शेषशायि जगत्पते श्रीनृसिंहरमाकांत भक्तानां भय
नाशन सीरांबुनिधि वासिन्त्वं चक्रपाणे जनार्दनने व्रतेनानेन देवेश भुक्तिमुक्तिप्रदो भवेति ततो ब्राह्मणैः सह तिष्ठते पारुणां
कुर्यात् यामत्रयोर्ध्वगामिन्यां चतुर्दश्यां तु पूर्वाह्णे एव पारुणां चोर्णमास्यां श्रुतान्नसहितोदकुंभदानं गोदानफलं स्वर्गांतिल
मुक्तद्वादशोदकुंभदानेन ब्रह्महत्यापापान्मुक्तिः अत्र यथाविधि कृत्वा जिनदानं दृष्ट्वा दानफलं स्वर्गमधुनिलसर्पियुतरुणा
जिनदानं सर्वपापनाशः अत्र तिलस्नानं तिलहोमस्तिलपात्रदानं तिलतेलेन दीपदानं तिलैः पितृतर्पणं मधुयुक्ततिलदानं
महाफलं तत्र तिलदानमंत्रः तिलांबे सोमदेवत्याः सुरैः सृष्टास्ति तु गोसवे स्वर्गप्रदाः स्वतंत्राश्च ते मां रक्षंतु नित्यशः वैशा

ध. सिं. द्वि.

७

रवश्चक्रद्वयोर्मास्यां वा वैशाखमासो नोद्यापुनं तत्रैकादश्यां पौर्णमास्यां चोपोष्य कलशे सोवर्णप्रतिमायां सलक्ष्मीं
विष्णुसंज्ञ्य राजागणं कृत्वा प्रातर्ग्रहपूजनपूर्वकं पायसेन तिलाज्यैर्वा यवेर्वा अष्टोत्तरशतं होमः प्रतद्विष्णुविद्विष्णुविरतिव
मंत्रेण कार्यः सांगतासिध्यर्थं गोदुर्गपाडकोपान्तद्वयजनीदकुंभदानं शय्यादिदानं कार्यं अशक्तेन कस्यराद्यने देशजालगण
जनं कार्यः एतसोर्णमासीमारभ्य ज्येष्ठशक्रेकादशीपर्यंतं जलस्रविष्णुपूजास्तनः कार्यः वैशाखमासास्याभावकादिनं तत्तरं करीसं
कदिनं च शक्रेषु कार्यं इति श्रीमदनंतोपाध्यायसनुकाशीनाथोपाध्यायविरचिते धर्मसिंधुसारे वैशाखमासकृत्योदेशः अथ ज्ये
ष्ठकृत्यं मिश्रनसंक्रांतोपराः षोडशनाञ्चः पुण्यकालः राजौतुप्रायुक्तं ज्येष्ठमासि पिष्टेन ब्रह्ममूर्तिं कृत्वा वस्त्राद्यैः पूजयेत्सूर्यो
कमाप्तिः अत्रमासे जलधेनुदानमुक्तं ज्येष्ठशक्रे प्रतिपदिकरवौ व्रतमुक्तं ज्येष्ठशक्रे वृतीमासां रंभाव्रतमुक्तं सापूर्वविधाका
या यत्र पूर्वविद्यायास्ततो न्यते तन्मास्तमया पूर्वदिमुक्तं अधिकायास्ततो न्यते न्यूनयाः तत्रापि यदि पूर्वदिः सूर्यास्तमय
पर्यंतं पूर्वविद्यायां स्थितेः सत्वं तदा सत्यपि पूर्वविद्यायास्तत्वं च न पूर्वविद्यायां लब्धत्वा तत्परं वग्राह्यं यदा तु ग्राह्या
याः पूर्वविद्यायाः पूर्वदिमुक्तं दद्यान्मूलं परे दद्यात्तन्मास्तमयास्तत्वं तदापि परे वग्राह्यं एवं सर्वत्रोद्यः रंभाव्रते पंचो
ग्रितपनपरास्त्रीपुमान्वाभवानीं स्वर्णप्रतिमायां संपूज्य यथोक्तविधिहोमादि कृत्वा सपत्नीकाय गृहं सोपनकरं दद्यात् दंपत्यानिसे

श्रीः
७

जमेत विशेषविधिर्व्रतग्रंथे ज्ञेयः चतुर्थ्यामुमावतारस्तत्रोमापूजनत्रयं अष्टम्यां शक्रदेवीपूजा नवम्यां सुषोमदेवीपूजा ज्येष्ठश
क्रे दशम्यां गंगावतारः इयं दशहरासंज्ञिका अत्र दशयोगा उक्ताः ज्येष्ठमासि सिते पक्षे दशम्यां बुधवासरे हस्तयोः पञ्चमीपाते गराजने
दे-कन्याचंद्रे-वृषे रवौ १० इति गणय्य करणं बुधवारहस्तयोगे आनंदारख्ययोगः अत्र दशमीवृत्तीपातयोर्मुख्यत्वं तेन यास्मिन् दिने कतिप
ययोगनतीदशमीपूर्वाह्ने लभ्यते तत्र दशहराव्रतं कार्यं दिनद्वये पूर्वाह्ने तत्सत्त्वं यत्र बुधनायोगः साग्राह्या अत्र काशीवासिभिः दशान्वमे
धतीये स्नात्वा गंगापूजनं कार्यं इतरदेशस्थैः स्वसन्निहितनद्यां स्नात्वा गंगापूजादिकार्यं अथ व्रतविधिः देशकालोसंकीर्त्यमेतज्जन्म
जनमांतरसमुद्भूतत्रिविधकायिकचतुर्विधवासिकत्रिविधमानसेति स्कारोक्ते दशविधपापनिरासत्रयस्त्रिंशच्छतपिबुद्धारब्रह्मलोक
राष्ट्रादिफलप्राप्त्यर्थं ज्येष्ठमाससितपक्षादशमीबुधवासरहस्ततारकागरजकरणवृत्तीपातानंदयोगकन्यारुचिंद्विपक्षसंज्ञेति दशयो
गमर्वाणि अस्यां महानद्यां स्नानं तीर्थपूजनं प्रतिमायां जादूवीरगांतिलादिदानं मूलमंत्रपमाज्यहोमं च यथाशक्ति करिष्ये यथाविधि
स्नानंदशवारं कृत्वा जले स्थितो दशवारं सकृद्वा वक्ष्यमाणस्तोत्रं पठित्वा वासः परिधानादिपितृपूजां तं नित्यं विधाय तीर्थपूजाविधाय
सर्पिर्मिश्रान्दशप्रसूतिरूक्षतिलान्तीर्थैर्जलिना प्रक्षिप्य गुडमिश्रान्सक्तुपिण्डं दशप्रक्षिपेत् ततो गंगालेनाममन्त्रमेवास्त्रोपितकल
शे सोवर्णादिप्रतिमायां गंगामावाहयेत् तत्र मंत्रः नमो भगवत्ये दशपापहरायै गंगाये नारायण्यै रे वसे शिवाये दशायै अमता

अ-सि-दि-

८

ये विश्वरूपिण्येन दिव्ये तेन मोनमः अयं कथादिसाधारणः द्विजमात्रविषयो विश्वमक्षरोन्मथा ॐ नमः शिवाये नारायण्ये दशह
मे गंगाये स्वाहेति एवं गंगामानां प्रानाम्यर्णस्तद्ब्रह्माण्डस्य भगीरथ हिमवत्सहिताये आसनं समर्पयामि इत्येवमासनाद्यमचारेः पूजयेत् दशविधैः पुष्पैः सं
ज्य दशांगंधपुंद्रत्वादशविधैर्नैवेद्यां ते तांबूलदक्षिणां च दत्त्वा दशफलान्यर्पयेत् दशदीपान् दत्त्वा पूजां समापयेत् दशविधैः प्रत्येक
पौडशपौडशमुद्रितिलान्सदक्षिणान् दद्यात् एवं यवानपि ततो दशवा एकां वागां दद्यात् मत्स्यकच्छपमंडूकान्सौवर्णान् राजतान्
पिष्टमयान्वासं पूज्यतीर्थे क्षिपेत् एवं दीपान् प्रवाहयेत् अपहोमचिकीर्षायां पूर्वां कृत्वा मंत्रस्य पंचसरस्त्रं संख्याजपो दशांशे
न होमः मथाशक्तिराजपहोमो तत्र दशहारात्रतां गत्वेन हारमं करिष्ये इति संकल्प्य सुडिले ग्निं प्रतिष्ठाप्यान्वाधाने च क्षणीं आज्येने
त्यंते श्रीगंगां अमुकसंख्यायां ज्येन नारायणादिषु देवता एकैकया ज्याहुत्या शेषेण स्विष्टकृतमित्यादि प्रोक्षिष्यादिषु पात्राणि
आसाद्याज्यं संकल्प्य यथान्वाधानं जुहुयात् स्तत्राह्मणान् सुवासिनींश्च भोजयेत् प्रतिपदि नमस्त्वनानादिपूजां तोविधिः का
र्य इति केचित् स्तोत्रं यथास्कांदे ब्रह्मोवाच नमः शिवाये गंगाये शिवदाये नमोनमः नमस्ते रूपायै नमः १ नमस्ते
विश्वरूपिण्ये ब्रह्ममूर्त्ये नमोनमः सर्वदेवस्वरूपिण्ये नमो भेषजमूर्त्ये २ सर्वस्य सर्वव्याधानां सिद्धये नमो स्तुते स्थाणुजंगम

श्रीः

८

संस्तुतिविषये नमोनमः ३ भोगोपभोगदायिण्ये भोगवत्ये नमोनमः संदाकिन्ये नमस्ते सुस्वर्गदाये नमोनमः ४ नमस्ते लोकपालायै जगहा
ये नमोनमः नमस्ते शक्रसख्ये ते जावत्ये नमोनमः ५ नंदायै किं धारिण्ये नारायण्ये नमोनमः नमस्ते विश्वमुरव्याये रेवत्ये नमोनमः ६ हर
ते नमस्ते लोकधात्र्ये नमोनमः नमस्ते विश्वमित्रायै नंदिन्ये ते नमोनमः ७ रुद्रेश्वरायै च सुहृदायै नमोनमः शांतायै च वरिष्ठायै वरदा
यै नमोनमः ८ उमायै सुरवदोग्ये च सजीविन्ये नमोनमः ब्रह्मिष्ठायै ब्रह्मदायै इति नमोनमः ९ प्रणतार्तिप्रभां जिन्ये जगन्मज्जिन
स्तुते सर्वापत्तिपक्षायै मंगलायै नमोनमः १० शरणागतरीनां तपस्त्राणपरायणे सर्वस्यातिहरे देवि नारायणि नमो स्तुते ११ निलेपा
यै इगं ह्ये दशायै ते नमोनमः परात्परतुभ्यं नमस्ते मोक्षदसदा १२ गंगे ममाग्रतो भयं गंगे मे देवि पृच्छतः गंगे मे पार्श्वे यारधितयि गंगे
स्तु मे स्थितिः १३ आदौ त्वमंते मध्ये च सर्वं त्वंगां गते स्थिते त्वमेव मूलप्रकृतिरुबहि नारायणः पतुः १४ गंगे त्वं परमात्मा च शिवस्तु भ्यं नमो स्तु
शिवे मदपठति स्तोत्रं भक्त्या नित्यं नरोपियः १५ शृणुयात् श्रद्धा युक्तः कायनो क्वचित्संभवे दशधा संस्थिते देवैः सर्वैरेव प्रमुच्यते
१६ सर्वान् कामानवाप्नोति प्रत्येकं ब्रह्मणि लीयते ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे दशमी हस्तसंयुता तस्यां दशम्यामेतच्च स्तोत्रं गंगाजले स्थितः यः पा
ठेदशकृत्वस्तु दरिद्रो वा पिचाक्षमः १७ सोऽपि तत्कलमाप्नोति गंगासंस्थं यत्नतः अदत्तानामुपादानं हिंसा चैवाविधानतः १८ परदारोपना
से च कायिकं त्रिविधं स्मृतं पातपुण्यमन्तर्तैव पैशत्यं चापि सर्वशः २० असंबद्धप्रलापश्च वा अन्यं स्याच्चतुर्विधं परद्रव्ये प्रतिध्यानं

ਖ. ਸਿੰ. ਦਿ.

9

मनसानिचिंतनं २२ वितथाभिनिवेशश्चमानेसंजिविधंस्मृतं एतानिदशपापानिहरत्वंममजाह्वि २२ दशपापहरायस्मान्जस्माद्दश
हरास्मृताः त्रयस्त्रिंशच्छतंस्वर्गान्निर्तुमथपितामहात् २३ उभरत्नवत्संसारान्मंत्रेणानेनपूजिताः ॐ नमोभगवत्येदशपापहरायगंगा
मैनारायण्येदेवलोशवायेदक्षामैअमृतायेविश्वरूपिष्येनंदिन्येतेनमो नमः सितमकरनिषण्णांतराभनबणीत्रिनेत्रांकरधृतकलशो
द्यक्षोललामलभीष्टा विधिहरिहररूपासंडुकोदीर्घनुष्ठांकलितसितडुकालांजाह्वीतानमामि आदावादिपितामहस्यनिगमव्या
पादपात्रेजलंपश्चात्सन्तगशायिनोभगवतः पादोर्कैदपावनं भयः शंभुजायाविभूषणमणिर्जह्महर्षेरियंकन्याकल्मषनाशिनी
भगवतीभागीरथीदृश्यते २ गंगागंगेतियोब्रूयाद्योजनांशतैरपि मुच्यतेसर्वपापेभ्योविमुक्तोर्कंसगच्छति इतिस्तोत्रेणस्तुता हो
मानेप्रतिमोत्तरपक्षांकृत्वाविस्मज्यानायत्यमूलमंत्रेणदद्यात् इतिदशहराविधिः ज्येष्ठशुक्लेकादशीनिर्जला अस्यांनित्याचम
नातिरिक्तजलपानवर्जनेनउपवासेकृतेद्वादशीकादश्युपवासकलं द्वादश्यांनिर्जलोपोषितेकादशीव्रतांगत्वेनसाहिरण्यसरांकरे
र्दिष्य* दक्षभदानंकरिष्यइतिसंकल्प्य देवदेवहृषीकेशसंसारोवतारक उदकंभप्रदानेनयास्यामिपरमांगतिंइतिमंत्रेणशर्करायु
तसहिरण्यमुदकंभदद्यात् ज्येष्ठमासितितद्वादश्यांअहिरात्रंजिविक्रमप्रजनाद्भवामयनारख्यकलुषलसिद्धिः ज्येष्ठपूर्णिमास्यां
लक्षानादश्वमेधफलं ज्येष्ठानक्षत्रयुतायांज्येष्ठ्यांछत्रोपानहदानान्भराधिपत्यप्राप्तिः ज्येष्ठपूर्णिमायांबिल्वत्रिरात्रिव्रतमुक्तं

५३

॥५॥ सिं. दि.

20

रात्रात्माक्षपूरतश्च संक्रमेपि पूर्वदिने पुण्यकालः तत्रापि मध्याह्नात्परतः पुण्यतमत्वं - सूर्यादयोत्तरं घटीद्वयाह्नाक्षसंक्रमेपरत एव पु
ण्यं ज्योतिर्गयं येषु सूर्योदयाह्नाघटीत्रयात्मकसंध्यासमयेपि कर्कसंक्रमेपरदिने एव पुण्यमित्युक्तं अत्र दानीपरासादिप्रथम
रिखेदेउक्तं - कर्ककन्याधनुः कुंभस्त्रेसौम्यैशकर्तनादिकं निषिद्धं - आषाढमासमेकभक्तव्रतेकृतेवैकुण्ठधनधान्यपुत्रप्राप्तिः अत्रमा
सेउपानखत्रलवणामलकानि वामनश्रीस्येदेयानि - आषाढशक्लद्वितीयायां पुष्यनक्षत्रयुतायां कवलायां वाश्वीरामस्य रथोत्सव
कार्यः आषाढशुद्धपक्षे दशमीपौर्णमासीमन्वादिः तन्निर्णयस्तुक्तः - अथैकादश्याविष्णुशयनोत्सवः तत्र सोपस्करमचकेसुप्ता
धुप्रतिमांशं स्वादिचतुरायुधालक्ष्मीसंवाहितचरणानानाविधोपचारैः संपूजयेत् - सुप्तत्वयिजगन्नाथेजगत्कर्तृभवेदिदं विबु
धैर्यिबुध्येततत्सर्वसंचराचरमिति प्राथ्यउपोष्यज्जरणं कृत्वा द्वादश्यापुनः संपूज्य त्रयोदश्यां नलग्नीतवाद्यादिकं निवेदयेत् - एवमि
दं त्रिदिनसाध्यव्रतं तत्रस्मात्तैर्वैष्णवैश्च स्वस्वेकादशीव्रतदिने शयनीव्रतमारब्धव्यं रात्रौ शयनोत्सवः दिवा प्रबोधोत्सवः द्वाद
श्यापारणाहशयनप्रबोधोत्सवावितिकेचित् - अत्र देशाचाराद्यनुसृता - नेदं मलमासे कार्यं - आषाढशक्लद्वादश्यां जतुराधायोगरहिता
यां पारणकार्यं तत्रापि जतुराधाममपादयोग एव वर्ज्यः - यदा तु द्वादशीस्त्वल्पावर्ज्यं नक्षत्रयोगोद्वादशीमतिक्रम्य विद्यते तदा निषेध
मना ह्यस्वद्वादश्यादेव पारणकार्यमिति कौमुस्तुभेउक्तं - द्वादश्यापारणोत्तरं सायं पूजां कृत्वा चातुर्मास्यव्रतसंकल्पं कुर्यादिति को

आः
३०

अत्रपनविध्याग्राह्या. अस्यामेववटसावित्रीव्रतं. अत्रव्रतेत्रयोदश्यादिदिनत्रयमुपवासः अशक्तौत्रयोदश्यांनक्तं. चतुर्दश्यामयाचितं. पोर्णमास्यामुपोषणं. अत्रपोर्णमासीनिर्णयानुसारेणयथात्रिनात्रभवेत्तथात्रयोदश्यादिदिनत्रयग्राह्यं. तत्रपोर्णमास्यास्तमया त्रयोविमुद्रुतीभिरुव्यापिनीपूर्वचतुर्दशीविद्याग्राह्या. त्रिमुद्रुतन्यूनतेपराएव भूतोष्टादशनाडीभिर्हृदययुजरांतिशिमितिबचनंसा वित्रीव्रतातिरिक्तंस्तेयं. सावित्रीव्रतोपवासेष्टादशनाडीविद्यायाअपिग्राह्यत्वात्. मनुकेवलएजनात्मकेउपवासरहितंसावित्रीव्रतं सर्व अस्त्रियोनुतिष्ठति तत्रभूतोष्टादशोतिवेधोव्रतद्वानादिपरः नरुपवासपरइतिनिर्णयसिंधुलिखितमाधवाशयानुसारेणाष्टादशनाडी चतुर्दशीसत्तेपरैवएजाव्रतेग्राह्या. उपवासव्रतेतुष्टादशोतिममप्रतिभाति. अत्रपारणंपूर्णमातेकर्तव्यं. अत्ररजस्वलात्वादिसोपेएजा विहाणद्वाराकार्यं. स्वयमुपवासादिकंकार्यमित्यादयः स्त्रीव्रतेविशेषाः प्रथमपरिच्छेदेस्तेयाः. अत्रएजाघापनादिविधिजतयमेधुप्र सिद्धः. ज्येष्ठपूर्णमायाज्येष्ठमसूत्रेदहस्पतिश्चंद्रश्चरोहिणीनक्षत्रेनुसर्गस्तदामहाज्येष्ठातियोगस्तजस्तानदानादिकंकार्यं. अस्याः पोर्णमास्यामिन्वादितादत्रपिउक्तहितेआधुमुक्तं एतन्निर्णयश्चेत्तुक्तः. अत्रमासविशेषः. अदनव्यजनीदुक्तंभदिकंविबिक्तमप्रीतये दयं. इतिश्रीमदनंतोपाध्यायस्तुकाशीनाथोपाध्यायविरचितेधर्मसिंधुसारेज्येष्ठमासनिर्णयोद्दिशः. अथाषाढः. आषाढः क्षिणायनसंज्ञाकर्कसंक्रांतिः. कर्कसंक्रांतौपूर्वीर्जिहान्नाड्यः पुण्यकालः तत्रापिसंक्रांतिसन्निहितानाड्यः पुण्यतमाः राजावध

स्तुभे एकादश्यामेवेतिनिर्णयसिंधो. चातुर्मास्यव्रतस्यप्रथमसंयोगुरुशुक्रास्तादवाशौचादौचनभवति द्वितीयाधारांभस्तुअस्तास राशीचादौचभवत्तेव चातुर्मास्यव्रतचशौवादिभिरपिकार्यं. व्रतग्रहणप्रकारस्तु. भगतोजातीपुण्यादिभिर्महापूजाकृत्वा सुप्तत्वयिज गन्नाथजगत्कृतंभवेदिदं विबुद्धेचविबुध्येतप्रसन्नोमेभवच्युतेतिप्रार्थ्य. अग्रेकृतंजलिः चतुरोवाधिकंमासादेवस्यालापननि धिः आवणेवर्जयेच्छाकंरुधिभाद्रपदेतथा. उगधमाभ्युज्जेमासिकार्तिकेहिदलंतथा इमंकरिष्येनियमंनिर्विघ्नंकरुमच्युत इदंव्रतं मयादेवगृहीतंपुरतस्तव निर्विघ्नंसिद्धिमायातुप्रसादात्तेरमापते गृहीतेस्मिन्व्रतेदेवपंचत्वयदिमेभवेत् तदाभवतुसंपूर्णप्रसादात् तनार्दन. इतिसंप्रार्थ्य देवामशंखेनाध्यानिवेदयेत्. एतानिव्रतानिनिव्यानि. हविष्यभक्षणादिव्रतांतरचिकीर्षाया आवणेवर्जयेच्छा कृमितिश्लोकस्थाने हविष्यान्नभक्षयिष्येदेवाहंप्रीतयेतवेत्सुहः कार्यः शाकव्रतेव्रतांतरेचसमुच्चयेनकर्तव्येतंश्लोकंपठित्वा व्रतांतर मंत्रंवदेत् एवंशुद्धवर्जनादिधारणपारणादिव्रतेषु. वर्जयिष्येऽदेवमधुरस्वरसिद्धये वर्जयिष्येतेलमहंस्वपरागतसिद्धये. योगा म्यासीभविष्यामिप्राप्तुंब्रह्मपदंपरं मौनव्रतीभविष्यामिस्वात्पापलनसिद्धये एकांतरोपवासंचप्राप्तुंब्रह्मपदंपरमित्यादिरीत्याः कार्यः निविद्धमात्रवर्जनेछाया वृताकानिनिविडानिहरेसर्वाणि वर्जये इतिसंकल्पः तानिचचातुर्मास्येनिविडानि माष्यंगंचूर्णे चचमस्तोदकंजंबीरबीजपूर्यज्ञशेषभिन्नविष्णवनिवेदितान्दग्धान्मसूरंभांसंचेत्यष्टविधभामिषंवर्जयेत्. निष्पावराजमाणे

ध.सिं.दि.

३२

सस्यमध्वेर्जयेद्यतिः चातुर्मासं हि मासं वा सदैकत्रैव संभवेत्. तत्रादौ क्षौरविधामदादशमृत्तिकास्नानानि प्राणायामादिविधिंचकृत
यासस्त्रां वपनं कुर्यात्. अथ संशेषेण तद्विधिः देशकालौ संप्रकीर्त्य चातुर्मासा वासं सकलं कर्तुं श्रीकृष्णव्यासभाष्यकाराणां संप्रति
राणां पूजनं करिष्ये इति संकल्प्य. मध्ये श्रीकृष्णं तत्सर्वतः प्रादक्षिण्येन वासुदेवं सकृपेण जघ्मन्तानि रुद्रानां वा ह्यश्रीकृष्णं पंचकदक्षिण
भागे व्यासं तत्सर्वतः प्रादक्षिण्येन पद्मभास्वनिश्चत्तं सुमंतुजं मिमिवैशंपायनं पलमिति व्यासपंचकमावाह्यश्रीकृष्णं द्वादिनामभागा
भाष्यकारं श्रीशंकरं तत्सर्वतः प्रादक्षिण्येन पद्मपादविभक्तपत्रोटकहमलकाचार्यानां वा ह्यश्रीकृष्णं पंचकं श्रीकृष्णपाश्वर्याजं तत्सर्व
रवादिचतुर्दिक्षु सनकोदीनश्रीकृष्णपंचकालुरतः गुरुपरमगुरुपुत्रं मेघीयुरुनब्रह्मवसिष्ठशक्तिपुत्रं रारव्यासरतकुंगोऽयादगो
विदेपादशंकराचार्यान् ब्रह्मनिष्ठांश्चावाह्यपंचकत्रयस्यान्ते ये गणेशं ऐशान्यां क्षेत्रपालं वायुं व्युदगां नीलं सूरस्वतीं प्रागाद्यष्टदिक्षु
इंद्रादिकैः कपालंश्चावाह्यपूजयेत्. तत्र नारायणाष्टाक्षरेण श्रीकृष्णपूजनं येषां प्रणवादि नमो तेस्तत्तन्नाममंत्रैः पूजाकायाः पूजन्ति अ
मतिप्रतिबंधं चतुरोर्वाषिकान्मासां निहबसामीति मनसा संकल्प्य अहं तानि वत्स्यामि सर्वं भूतहिताय वै प्रायेण प्राणिसं कुलं सर्वं दृश्य
ते अतस्तेषां महिसार्थं पक्षान्वेष्युतिसंभवादः स्वास्यामश्चतुरो मासां ब्रह्मत्रैवासतिबाधके इति वाचिकसंकल्पं कुर्यात्. ततो ग्रहस्थाः
प्रतिब्रह्मः निवसंतु सुखेनात्र गमिष्यामः कृतार्थतां यथाशक्ति चरन्त्येषां करिष्यामो वयमुदति ततो ह्यलुक्रमेण यतीन् ग्रहस्थाय
तयश्चनेमस्तुर्लुः एतद्विधिः पौर्णमास्यामसंभवे द्वादश्यां वा कार्यः आषाढकृष्णदितीयज्येष्ठशयनव्रतं अत्र लक्ष्मीयुतं वि

श्री.
३२

सुपर्वके संप्रज्यः पत्नीभर्तुर्वियोगं च भर्ताभार्यासमुद्भवः नामुवंतियथादुःखं हंपत्यानि तथा कुतः इत्यादिभिर्दोषदाभंगप्रार्थ
नार्थैर्मंत्रैः प्रार्थयेत्. ततश्चंद्रायाध्वंस्त्वानक्तभोजनं कार्यं. एवमासचतुष्टये कृष्णदितीयासु संप्रज्य सपत्नीकाय शयादानं कृत्वा तामि
निमांसोपस्तराचदधात्. अस्मिन्त्रये अक्षय्यादापत्यसुखं पुत्रधनाद्यवियोगो गार्हस्थ्यनियोगाः सप्तजन्मानि भवंति. अत्र त्रैचंद्रो
दयव्यापिनीतिथिराद्याः चंद्रोदये पूजाकर्तव्यः. दिनद्वये सत्वे सत्वे वा परेव. इति मदनतोपाध्यायस्तुकाशीनाथोपाध्यायविरचि
तधर्मसिंधुसारे आषाढमासनिर्णयोदेशः. अधश्चावृणः सिंहपराः षोडशनाज्यः पुष्यकालः. रात्रौ तर्कः. अत्र मासे एकसप्तकं
तं. नक्तं त्रयं विष्णुशिवाद्यभिषेकश्चोक्तः. सिंहराशिगते सूर्यस्य गोः संप्रसूयते. तेन व्याहृतिभिर्घृताकायुतसंख्या संपपहोमं कृत्वा
सागोर्ब्राह्मणामदेया. एवं निशीथे गोः क्रंदनं पिबेत्सुं जयमंत्रेण होमादिरूपां तातिः कामो. एवं श्रावणमासे. दिवा चाश्विनीजस्रवोपि
निषिद्धः. माघे शुभे च महिषी श्रावणे वज्रादिवा. सिंहगावः प्रसूयते स्वाभिना मृत्युदायकारश्चिमुक्ते रत्रापि शांतिग्रथे ज्ञेया. सोम
वारव्रतं कार्यं श्रावणे वैद्यश्राविधिः शक्तेनोपोषणं कार्यं मथवानि शिभोजनं. एवं श्रावणे भोमवरे गौरी पूजापुक्ता. श्रावणशु
क्लचतुर्थी मध्याह्न्यापिनी पूर्वमुताग्राद्या. श्रावणशुक्लपंचमी नागपंचमी इयमुदयत्रिमुहूर्तव्यापिनी परविहंग्राह्या. परे धस्त्रि
मुहूर्तन्यूना पंचमी पूर्वे धस्त्रिमुहूर्तन्यूना चतुर्थ्या विहात रात्रौ वैव. त्रिमुहूर्ताधिकचतुर्थ्या वैधोक्षिमुहूर्तापि परेव. सुहूर्तमात्रा तु न्यूना
इति मम प्रतिभाति. अस्यां धित्यादिलिखिता मन्मया वा यथाचारं जागाः पूज्याः. श्रावणशुक्लदश्यां मासं कृतस्य शाकवर्जन

33

श्रीः
१३

वि. सर्वथा सर्वदा विष्णो ममत्वं परमागतिरिति प्रार्थ्याभिवासनं कुर्यात्. तत्र देशकालौ संकीर्त्य ममत्वं वक्ष्यते. तत्र पूजा फलवाच्यम्.
अमुकदेवता प्रीत्यर्थं अधिवासनं पूर्वकं पवित्रा रोपणं करिष्ये इति संकल्प्य. देवपुरतः सर्वतो मद्रजलं पूर्णं कुंभं संस्थाप्य कुंभे वंशपात्रं तत्र
मानिपवित्राणि निभाय तेषु संवत्सरस्य यागस्य पूर्ववित्रीकरणं भोः विष्णुलोकास्य वित्रा आगच्छन् मोक्षं तु ते इति मंत्रेण मूलमंत्रेण
चावाह्यत्रिस्र्यां ब्रह्मविष्णु रुद्रान् नवस्र्यां भोः कारस्तोमवर्द्धिजसनागशशिसूर्यशिवविष्णान् देवान् तु तममध्यमं कनिष्ठं पवित्रेषु
विष्णु ब्रह्म रुद्रान् सत्वरजस्तमांति आवाह्य वनमालायां प्रकृतिं चावाह्य मूलमंत्रेण श्रीपवित्रा आवाहेत देवताभ्यो नम इत्यनेन गंधाक्षपचारैः
पूजयेत्. ततः हवसंपादितं वितस्तिमात्रं दशगंधिकुण्डपे पवित्रमादाय विष्णुतेजोद्भवं स्मर्य सर्वपातकनाशनं सर्व
कामप्रदं देवत्वो गंधारवाभ्यहं इति मंत्रेण मूलसंपुटितेन देवपादयोः समर्पयेत्. देवस्य करे बभ्रूयादित्यन्ये. ततो देवपंचोपचारैः
संप्रत्य प्रार्थयेत्. आमांत्रतो सिद्धिं देवपुराणपुरुषोत्तम प्रातस्त्वां पूजयिष्यामि सान्निध्यं कुरुते राव. क्षीरोदधि महानागशय्याव
स्थितविग्रहः प्रातस्त्वां पूजयिष्यामि सन्निधौ भवते नमः. ततः साष्टांगप्रणम्य पुष्पांजलिं दद्यात्. इत्यधिवासनं. अत्र सर्वत्र मूल
मंत्रो गुरुपदिष्टस्तोत्रिको वैदिको वा देवगामत्री रूपो वा गृह्यः. ततो राज्ञि सत्कथा जागरणातिवाह्यप्रातः काले सद्योधिवासने गोदोहो
त्तरिते वा काले पवित्रा रोपणां गभतं देवपूजनं पवित्रपूजनं च करिष्ये इति संकल्प्य देवं पवित्राणि च फलाक्षपने वैधातगंधाक्षपचारैः
संहन्य गंधदूर्वांश्च तयुक्तं कनिष्ठं पवित्रमादाय देवदेवनमस्तु भ्यंगराणे दंपवित्रकं पवित्रीकरणार्थाय वर्षपूजाफलप्रदं पवित्रं कुरु

ਖ-ਸਿ-ਰ

34

बाधयन्मयाङ्कतं कृतं श्रद्धो भवाम्यहं देवता साक्षात्पुण्येति मंत्रेण मूल संजितेन रता मध्यमोत्तमपवित्रे वनमालां च एवमेव मंत्रं
 कृत्वा दद्यात् अंगदेवता भोनाम्ना समर्प्य महानैवेद्यं दत्त्वा नीराज्यमार्थयेत् मणिविद्रुममालाभिर्मंदारकुसुमादिभिः इत्येतां वस्तुनीषु
 जातवासुगतध्वज वनमालां यथा देवकौस्तुभं सततं हृदि तद्वत्त्वित्वं तत्स्वर्गजां च हृदयं बहू जानता जानता वापि यत्कृतं न तवाचनं
 केनचिद्दिग्दोषेण परिपूर्णं तदस्तु मे मंत्राणि किंवा नीमकिरीनं सुरेश्वरः यत्कृतं मे या देव परिपूर्णं तदस्तु मे अपराधसहस्राणि
 परमेश्वरेति अत्र शिवादीं गुरुध्वजेत्यादीं वृषभारुने नृहः वनमाला मिति श्लोकस्य वृत्तौ पद्यात् देवदेव सुरेश्वरे श्वरेत्यादी देविदेवि
 सुरेश्वरीत्यादि स्त्रीप्रत्ययां नृपदोहः कार्यः शेषसमानं ततो गुतं संप्रज्य पवित्रं दत्त्वा न्यत्रां लोभः सुवासिनीभ्यश्चान्यानि देता स्वयमभि
 सक्तं बोधायनेत् ततो ब्राह्मणे सहभुक्ता त्रिरात्रं ब्रह्मचर्यादि नियमं निममना येन पवित्राणि धारयेत् देवस्य स्नानात् सप्तचारान् पवि
 त्राण्युत्तार्य कारयेत् त्रिरात्रां ते देवं संप्रज्य पवित्राणि विसर्जयेत् अत्र शिवादि पवित्रोपणेष्वनुदर्शो पूर्वविद्वाग्वाद्या एव रणिमापि
 त्रिमुहूर्तसायाह्न्या प्रापूर्वविह्वग्राह्येति अष्टम्यादिष्यं तराण्यपि पवित्रारोपणे प्रथमपरिहृदोक्तसामान्यतिथिनिर्णयानुसारे
 ण ग्राह्याणि इति पवित्रोपणविधिः अथोपाकर्मकालः तत्र बहुचानां श्रावणं शक्रपक्षे श्रावणं नक्षत्रं पंचमी हिता इति कालत्रयं
 तत्र श्रावणं मुख्यः कालः तदलाभिपंचम्यादिस्तत्र दिनद्वये श्रावणं सत्वेयदिसूर्योदयमारभ्य प्रवृत्तं श्रावणं द्वितीयदिने सूर्योदयोत्त
 रं त्रिमुहूर्तं वर्तते ततो उत्तरदिने एवोपाकर्म भिन्नान्योगप्राशस्त्यात् यादि त्रिमुहूर्तं न्यूनं तदा पूर्वादिने एव संपूर्णव्याप्तेः यदि पूर्वादिने

अः

38

सूर्यादयेनास्ति परादिनेचसूर्योदयोत्तरं मुहूर्तद्वयं वर्तते तदोत्तरदिने एव उत्तराषाढवेधनिषेधात् अदिपरदिने मुहूर्तद्वयं न्यूनं पूर्वदि
ने चोत्तराषाढाविहृतदापचम्यादिकालो ग्राह्यः पंचमीहस्त इति कालद्वयं तु भौदयिकं मुहूर्तत्रयं व्यापि मुख्यं तदस्मात्तदस्मात् पूर्ववि
हृतमपि एवं भाद्रपदशकपक्षे पश्रवणपंचमीहस्तकालत्रय निर्णयो ज्ञेयः एतद्वक्तुं चैः पूर्ववृत्तिकार्यः अथ यजुर्वेदि निर्णयः - तत्र ब्रह्म
दिनेषण्मुहूर्तव्यापिनी तदा सर्वयाजुषाणां मुहूर्तेव यदा शतह्राधिकतया दिनद्वये पिस्रवेदियव्यापिनी तदा सर्वयाजुषाणां पूर्ववि
ने मुहूर्तौ घनंतरं ग्रहणाद्वितीयदिने मुहूर्तद्वयत्रयादिव्यापिनीषण्मुहूर्तन्यूनातदा तैत्तिरीयैरुत्तराग्राह्या तैत्तिरीयभिन्नयाजुषैः स्वर्ग्या
या यदा पूर्वादिने मुहूर्तौ घनंतरं ग्रहणाद्वितीयदिने मुहूर्तद्वयन्यूना भवति क्षयवशान्नस्तेव वा तदा सर्वयाजुषाणां पूर्वविहृतपण्यके
शितैर्त्तिरीयाणां आवणी पौर्णमासी मुख्यः कालस्तदभावे आवणहस्तः आवणशकृपंचमी तु तत्तत्रेणु केन ग्राह्या एते देवभाद्रपदपि
कालद्वयमिति विशेषः स्वंडतिथित्वे निर्णयः पूर्वोक्त एव - हस्तनक्षत्रमपि भौदयिकं संगवस्य शिग्राह्यमन्यथा पूर्वविहृतमेव आपस्तबानी
आवणी पौर्णमासी मुख्यस्यातदभावे भाद्रपदीति विशेषः - बौधायनोनां आवणी पौर्णमासी मुख्योत्तमसंभावनया तदभावे जाषादी
ति विशेषः - एतेषामपि स्वंडतिथित्वे पूर्वोक्त एव निर्णयः अथ काण्वमाषादिनादिकाल्यायनानां श्रवणयुक्ता आवणी पूर्णिमा केवल
राहस्तयुक्ता पंचमी केवलानां मुख्यः कालः अतः केवलश्रवणे केवलहस्ते च तैर्न कार्यः श्रवणमासे विप्रदोषभाद्रपदगत पूर्णिमा पंच

ध. सिं. हि.

१५

म्याः कार्ये तिथेः खंडलेषु मुहूर्ताभिर्विज्ञेयं नरावाटमुहूर्तन्यूनत्वे पूर्वार्थाद्ये लादि र्वोक्त एव निर्णयः अथ सामवेदीनां भाद्रपदशते
हस्तनक्षत्रमुख्यः कालः संक्रांत्यादिदोषेण तत्रासंभवे श्रावणमासे हस्तो ग्राह्य इति निर्णयः सिंभः अन्ये भाद्रपदहस्ते पेशे संभवे
श्रावणयोर्णिमास्यामुपाकर्म कृत्वा भाद्रपदहस्तपर्यंतं न पठनीयं ततः पूर्वपठनीयमित्याहुः हस्तस्य खंडले दिन इत्ये पराह पूर्णव्या
प्तो पराह कृद्देशात्परीक्षापरदिने एवोपाकर्म पूर्वदिने एवापराह हस्तनक्षत्रात्परीक्षापरदिने एवोपाकर्म नाले ततः
केः पूर्वदिने एवापराह हस्तनक्षत्रात्परीक्षापरदिने एवोपाकर्म नाले ततः केः पूर्वदिने एवापराह हस्तनक्षत्रात्परीक्षापरदिने एवोपाकर्म नाले ततः
यासिं लक्षा परदिने कृद्देशः संगवो ध्वं विवर्तमान हस्तग्रहणं सिं हस्तस्य उपाकर्म विधानं तु यद्वि श्रावणहस्तः पूर्णिमा वा सिं हस्तस्य न
यतितदा तत्रोपाकर्म न कर्तव्य इति सामगानां श्रावणमासगत हस्तपवणोर्ध्ववस्थापरः अन्यशाखिनां सिं हस्तरेवे विधिनिषेधो ना
नास्ति अथर्ववेदिनां तु श्रावण्यां भाद्रपदगतप्यावापौर्णमास्यामुपाकर्म तिथिखंडले औदयिकसंगव्यापितिथिग्रहोति
सर्वशाखिनां श्रावणभाद्रपदमासगतस्वग्रहोक्तकाले पुग्रहणसंक्रांत्याशौचादिदोषसंभाननायसंन्याकर्मलोपप्राप्तो शा
खांतरोक्तकालानां ग्राह्यत्वमावश्यकं नत्रापस्तंबो धायनसामगाक्षिनां श्रावणभाद्रपदगतपंचमी पूर्णिमादेरप्यविशेषेण
ग्राह्यत्वप्राप्तौ नर्मदेत्तरदेशे सिंहगतसूर्यपंचम्यादेर्ग्रहणं नर्मदादक्षिणभागे कर्तव्येऽस्मै श्रावणपंचम्यादेर्ग्रहणमिति न
वस्ते वि कीलु ते उक्तं तेन क्रमेदिनामपि सर्वथा कर्मलोपप्रसक्तौ पूर्णिमापि सिं हस्तकर्कश्यादिव्यवस्थया ग्राह्येति मत्ताति

श्रीः

१५

सर्वशाखिभिः श्रावणमासमुख्यकाले पर्जन्याभावेन त्रीत्याद्यौषधिप्रादुर्भावाभावे आशौचादौ वा भाद्रपदश्रावणदोकार्यं औषधिप्रादु
र्भावाभावेपि श्रावणमासे कार्यभित्तिकादिमतं सर्वशाखिनां ग्राह्योक्तमुख्यकालेन निर्णयिते दिने ग्रहणसंक्रांते वा सत्वे संक्रांतिरहिताः
चम्यादयोगाद्याः ग्रहणसंक्रांतियोगश्रौपाकर्मसंबन्धिन्यहोरात्रे पविष्यन्मध्यरात्रात्पूर्वअतीतमध्यरात्राद्भवेति यामाष्टके विद्यामा
श्रावणादिनक्षत्रपूर्णिमादितिथ्यस्यष्टोप्युपाकर्मदूषकः केचिन्नेकयामाष्टकादन्यत्रापि विद्यमानो ग्राह्यः श्रावणादिनक्षत्रपर्वदितिथिस्थ
शाचेत्सोपि दूषक इत्याहुः नूतनोपवीतानां प्रथमोपाकर्मगुरुशक्तास्तादोभलमासादौ सिं हस्ते गुरौ च न कार्यं द्वितीयाद्युपाकर्म तु अस्ता
दावपि कार्यं मलमासे तु द्वितीयाद्यपि न कार्यं प्रथमोपाकर्म स्वस्तिवाचननांदीप्याद्यादि कृत्वा कार्यं नूतनोपवीतानां श्रावणमासग
तपंचमी हस्तश्रावणादिकालेषु गुरुशक्तास्तादि प्रतिबंधेनोपाकर्मरंभाभावे साद्रपदमासगता पंचमी श्रावणादयोगाद्याः मौजीयज्ञोप
वीतं च न वदं च भारयेत् अजिनं कटिस्तुत्रं च न वदं च तथैव चेति ब्रह्मचारिणां विशेषः प्रतिवर्णं ज्ञेयः उपाकर्मोत्सर्जने ब्रह्मचारिसमावृ
त्तहस्तवान्प्रसृष्टैः सर्वैः कर्तव्यः उत्सर्जनकालस्तु नेह प्रपंच्यते उपाकर्मदिने यवेति वचनानुसारेण सर्वशिष्टानामिदानीं तुपाकर्मदिने एवो
त्सर्जनकर्मानुष्ठानाचरेण तन्निर्णयस्यानुपयोगात् एते उपाकर्मोत्सर्जने यदि अन्येर्दिनेः सहकरोति तदा लौकिकाग्नौ कुर्यात् यदेकः क
रोति तदा स्वग्रहाग्नौ कुर्यात् कालात्यनैस्तु औपवसण्याग्नावेव होतव्यं न लौकिकाग्नौ बहुचादिः स्वयंचतुरवर्त्तविभुभिश्चतुरवर्त्तभि
पाकर्मोदिकं कुर्वन् एकस्यापि जामदग्न्यादेः पंचावतिनः सद्यतदुरोधेन पंचावतमे वकुर्यात् चतुरवतिनामपि पंचावतित्वैकविकृतो

ध.सिं.दि.

३६

तथातेषामधिकमवैरुण्याभावात् अकरणे दोषश्रवणेन प्रत्यक्षमेतेकर्तव्ये कश्चित्सकृत्केनिर्णयसिंघो एतदकरणे प्राजापत्यकृद्मुपवा
सोवाप्रायश्चित्तं दृश्यते न सर्वत्र उपाकर्तव्यं तर्जनीयं भयोरपि कश्चिन्ननुक्तं कथादितर्पणं तत्सर्वेन एव अत्रविहोत्तरं निलतर्पणेन
पः अत्रसंकल्पे अधीतानां च दसां आप्यायनद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं उपाकर्तव्यं दिने द्योत्सर्जनं तस्यैकमकरिष्ये उपाकर्तव्यं अघा
तानामध्ये मन्त्राणां आप्यायनानां च छंदसां यातनां मन्त्राणां रासेनाप्यायनद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं इति विशेषः अवशिष्टः स
र्वोपि प्रयोगविशेषः स्वस्वगृहालुसारेण ज्ञेयः अत्र नदीनारनोदोषान् ब्रह्मादिदेवकृष्णप्रीत्यां जले सानिध्यं तेन स्नात्सर्वदोषक्ष
यः कश्चिन्नखीने स्थितजलस्य शनिपानाभ्यां सर्वकामावाप्तिः इति सर्वशास्त्रिसाधारणनिर्णयः अथ स्नाबंधनं अस्यानेन पूर्णिमा
यां भद्रारहितायां त्रिमुहूर्ताधिकृत्या पिण्यां अपराह्णप्रदोषे वा कार्यं उदये त्रिमुहूर्तं नूनत्वे पूर्वधर्मद्वारा हिते प्रदोषादिकाले कार्यं इदं गृह
णसंक्रान्तिदिने कर्तव्यं मंत्रस्तुत्यं मेनवहोवतीरातादानं दोषमालः तन्नामतिवधोमिरसेमाचेलं ज्वलेति अत्रैव पूर्णिमायां
रथग्रीवोत्सवः श्रावणपूर्णिमा कुलधर्मोदोत्रिमुहूर्ताय कृत्वा स्नानं पूर्वविद्वेन ग्राह्या त्रिमुहूर्तं नूनत्वे परा अस्यामेव पूर्णिमा
स्यामाश्वल्यनानां श्रवणाकर्मसर्पबलिस्वरात्रावुक्तः तैत्तिरीयाणां सर्पबलिरेवोक्तः कात्यायनानां सोमगानां श्रवणाकर्मसर्पबलि
दावपुक्तौ अत्र पूर्णिमासी अस्तमयप्रभृतिप्रवृत्तकर्मपर्याप्तव्यापिनी एवं चेतत्वे वग्राह्या दिने इमे तत्संबन्धस्य सत्वे असत्वे वाप
रेव प्रयोगस्तु स्वस्वसूत्रेणैव श्रवणाकर्मसर्पबलिमाश्वयुजिप्रत्यवरोहणादिपाकसंस्नानां स्वस्वकालेष्वकरणे प्राजापत्यं प्रा

श्रीः

३६

यश्चेत्तं कार्यं ननु कालांतरे तदनुष्ठानं श्रवणाकर्मोदिसंज्ञाः पल्यान्तु न त्यापिमेकार्याः प्रथमारंभस्तु न भवति श्रावणकृत्स्नचतुर्थ्यां
प्रारम्भकृत्स्नचतुर्थ्यावजीवमेकविंशतिवर्षाणि वा एकवर्षे वा संकष्टचतुर्थ्यां त्रयं कार्यं अशक्तौ प्रतिवर्षं श्रावणचतुर्थ्यामेव कार्यं अ
त्र चंद्रोदयव्याप्तातिनिर्णयः प्रथमपरिच्छेदे उक्तः सोष्मापनप्रयोगः कोस्तुभासौ ज्ञेयः अथ नन्माष्टमीव्रतं तत्राष्टमीद्विविधा
शुद्धाविद्धा च दिवारात्रौ वा सप्तमीयोगरहिता यत्र दिने यत्र यावती तत्र तावती शुद्धा दिवारात्रौ वा सप्तमीयोगवती यस्मिन् न होरात्रे
यावती तत्र तावती विद्धा सा पुनर्द्विधा रोहिणीयुता रोहिणीयोगरहिता चेति तत्र रोहिणीयोगरहितकेवलाष्टमीतिदाः सप्तमीय
द्गः ५९ पलानि ५९ अष्टमीयद्गः ५८ अस्यां शुद्धायां संहोनास्ति द्वितीयकोट्टभावात् सप्तमी २ अष्टमी ५५ अस्यां विह्वामप्य
संदहः दिनांतरे अभावेन द्वितीयकोट्टभावात् असादिनद्वये केवलाष्टमीवर्तते तदा चत्वारः पक्षाः पूर्वधरेव निशीथव्यापिनी
परधरेव निशीथव्यापिनी २ दिनद्वये निशीथव्यापिनी ३ दिनद्वये निशीथव्याप्यभाव इति ४ रात्र्यर्धे निशीथपदार्थः स्थूलसूक्ष्म
दृष्ट्या त्वष्टमो मुहूर्तो निशीथः तत्र पूर्वधरेव निशीथव्यापिनी यथा सप्तमी ४० अष्टमी ४२ अत्र सप्तमीयुता पूर्वविद्वेवाष्टम्युता
यथा १ यथावाष्टमी ६० १४ इयं शुद्धाधिक्यापि पूर्वधरेव परधरेव निशीथेयथा सप्तमी ४८ अष्टमी ४६ अत्र परेवाष्टमी उपोष्या २ उभवेव निशीथेय
था सप्तमी ४२ अष्टमी ४६ अत्रापि परेवाष्टमीयाद्या ३ दिनद्वये निशीथव्याप्यभावो यथा सप्तमी ४७ अष्टमी ४२ अत्रापि परेवाष्टमीयाद्या ४
रोहिणीयुताष्टम्यामपि पूर्वदिने एव निशीथेष्टमी रोहिण्ययोगः १ परदिने एव निशीथे योगः २ दिनद्वये निशीथे योग इति पक्षत्रयं २ पूर्वधरेव

भ. सिं. हि

१८

यत्पुण्योर्वतेकमाहुः अन्ये तु जन्माष्टमीव्रतं जयंतीव्रतं च भिन्नं रोहिणीयोगाभावे जयंतीव्रतलोपाज्जन्माष्टमीव्रतमेव कार्यं अस्ति
वैजयंतीवार्ययोगी जन्माष्टमीव्रतं अर्थात् जयंतीयास्यादिनिजयंतीदिने निशीथारब्धकर्मकाले अष्टम्याद्यभावे साकल्पवचनापादित
कर्मकालाभावात्मादाय व्रतद्वयमपि जयंतीदिने एव तत्रानुष्ठेयं व्रतद्वयस्याप्यकरणेमाहा दोषप्रवणेन च नित्यकाम्योभयरूपत्वात्
ननु निशीथस्याप्याप्त्या पूर्वाष्टम्या जन्माष्टमीव्रतं कृत्वा जयंतीदिने पारणमनुष्ठेयं नित्यव्रतलोपे प्रसवाभावात्तादिसाहुः निर्णयसिद्धौ
कुचकरीत्वा माधवमतमुपपाद्येमाद्विमते जन्माष्टमीव्रतमेव नित्यं जयंतीव्रतं तु नित्यमपि कस्युगेलुप्तमिति केचिन्मानुतिष्ठति
इत्युक्ता स्वमतेन यस्मिन्वर्षे पूर्वदिने एव निशीथेष्टमीपरदिने एव निशीथान्यत्र जयंतीवार्ययोगः तत्रोपोषणद्वयकार्यं व्रतद्वयस्या
पिनित्यत्वेनाकरणे दोषान्तरं यत्तमष्टम्यंतर्भावात्किंस्तु मूलव्रतारणमात्रमिति प्रतिपादितं मम तु कोस्तुभादिनवीनपरिणहीतमाध
वमतरीत्या जयंतीव्रतं भवेनाष्टमीव्रतानुष्ठानमेव मुक्तमिति प्रतिभाति अत्र व्रते बुधसोमवासरायोगः प्राशस्याध्यायकोनतुरोहिणी
निर्णायकः अथ द्वितीयादिने भोजनरूपपारणव्रतांगविहितं तत्कालो निर्णयते केवलतिष्ठुपवासेति ध्यातेन क्षत्रमुक्ततिष्ठुपवासे
उभयांतैपारणकार्यं यदि तिथिनक्षत्रयोरेकतरांतौ दिने लभ्यते उभयांतस्तुरात्रौ तदा दिवैवाभ्युपवासं तत्रोभयांतौ वा तदनिशीथे
अतस्तदनिशीथादवाहु अन्यतरांतौ उभयांतौ उभयांतौ वा पारणं यदा निशीथादव्यवहितपूर्वक्षणे एकतरांतौ उभयांतौ वा तदनिशीथे
पारणकार्यं भोजनासंभवे पारणसंपत्त्यर्थं कलाद्याहरोविधेयः केचित्तु उक्तविषये निशीथे पारणं कार्यं किंतु उपवासात्तृतीयेहनि

श्रीः

१८

दिवा कार्यमित्याहुस्तन्ममुक्तं अशक्तस्तु एकांतरांताभावे पिउत्सवांतैप्रातरेव देवपूजाविसर्जनादितोर्के पारणं कुर्यात् अथ संक्षे
पेण व्रतविधिः प्रातः कृतनित्यक्रियः प्राश्नस्वोदेशकालादिसंकीर्त्यश्रीकृष्णप्रीत्यर्थं जन्माष्टमीव्रतं करिष्ये जयंतीयोगसत्त्वे जन्मा
ष्टमीव्रतं जयंतीव्रतं च करिष्ये तत्रेणैतिसंकल्पयेत् तामपानेजलं गृहीत्वा वासुदेवं समुद्दिश्य सर्वपापप्रशांतये उपवासं करिष्यामि ज
न्माष्टम्या नमस्कृत्य अराक्तो कृतानिभक्षयिष्यामीत्युहः आजन्ममरणं यावदधनमया दुष्टं कृतं तल्लणाशमनोविदप्रसीदतु भो जने
निपात्रं जलं क्षिपेत् ततः सुवर्णरजतादिमय्योमन्त्रम्योवाभित्तिलिखितवाप्रतिमायथाकुलाचारं कार्याः तायथा पर्यंके प्रसुप्तदेव
क्यास्तनपिवांती श्रीकृष्णप्रतिमाभिधाय जयंतीसत्त्वे तन्वदेवक्या उत्संगे द्वितीयां कृष्णमूर्तिनिधाय पर्यंकेस्तु देवकीचरणसंवाहनपरां ल
क्ष्मीनिधाय भित्तिद्वारे वदुधदेवास्तु देवं नंदगोपीगोपान् किरित्वा प्रदेशांतरे मंचके प्रसृतकन्यया सह शोदाप्रतिमां पीठांतरे वसुदेवदेवकी
नंदयशोदाश्रीकृष्णमंचडिका इति मंत्रप्रतिमां स्थापयेत् एवमितिमाकरणाशक्तो वसुदेवादिचंडिकाताः सप्तवायथाचारं यथाशक्ति
वाकृत्वा अन्याः सर्वा यथायथं ध्यायेदिति भाति निशीथास्तनकर्म प्राकृकाले स्नात्वा श्रीकृष्णप्रीत्यर्थं सपरिवारश्रीकृष्णपूजां क
रिष्ये इति संकल्प्य न्यासादिशरवादिपूजांतं नित्यवत्कृत्वा पर्यंके स्थापित्वा रोधेर्मुतां ध्यायेत्तु देवकी श्रीकृष्णबालकध्यायेत्तु देवकीस्तनपा
यिनं १ श्रीवत्सनक्षसंशांतनीलोत्पलदलद्विः संवाहयती देवक्याः पादो ध्यायेच्च देवकी तां श्रियं २ एवं ध्यात्वा देवकीनमः
ति देवकीमावाह्यमूलमंत्रेण पुनस्तुक्तं च वा श्रीकृष्णाय नमः श्रीकृष्णमावाह्यामीत्यावाह्यं लक्ष्मीचावाह्यं देवकीवसुदे

ध.सि.दि.

१९

वामशोदायेनंदायश्रीकृष्णायसामान्यचण्डिकाये इति नाम्ना बाह्यलिखितादिदेवताः सकलपरिवारे देवताभ्यो नमोऽस्मात्वाह्यसूत्रेन सूक्तकृतं
राजावाहिनं देवतादिपरिवारदेवतास्तिष्ठन् श्रीकृष्णाय नमः स्वासनपाद्याध्याचमनीयाभ्यंगस्नानानिदला पेचामृतस्नानां तच्चंदनेन ल
लेपयेत् शहोदकाभिमेकांते यस्म्यसोपवीतगंधपुष्पाणि धूपदीपो च विश्वेश्वराय विश्वाय तथा विश्वोद्भवाय च विश्वस्य पतये तुभ्य
गोविंदाय नमो नमः १ यज्ञेश्वराय देवाय तथा सप्तोद्भवाय च यज्ञानां पतये नाथ गोविंदाय नमो नमः २ इति मंत्राभ्यां मूलमंत्रादिस
सुविताभ्यां दद्यात् जगन्नाथनमस्तुभ्यं संसारभयनाशनं जगदीश्वराय देवाय भूतानां पतये नमः इति नवधर्ममूलमंत्रादिके सर्वत्र योज्य
तांबूलादिनमस्कारप्रदक्षिणापुष्पाजल्यंतं कार्यं अथ बोध्यापनोक्तप्रकरणोक्तविधिना पूजा सायथा उक्तप्रकरणे ध्यानावाहने क
था देवाग्रसादयो येन स्वरूपं विदुस्तत्र अतस्त्वां पूजयिष्यामि मातुरुत्तमंगवासिनः १ पुत्रपण्यवदमासनं अवतारसहस्रं प्रणिश्रोषि
मधुसूदनं नतसंख्यावताराणां कश्चिन्नानां तितत्त्वतः एतावानस्येति पाद्यं २ जातः कंसवधाभयि भूभारोच्चारणाय च देवानां च हि
तार्थाय धर्मसंस्थापनाय च कौरवाणां विनाशाय पांडवानां हिताय च गृहाणार्थे ममास्ते देवक्या लहितो हरे त्रिपादध्वं लघ्वं ३ सुरासु
रनरेशाय क्षीराब्धिशयनाय च कृष्णाय वासुदेवाय दद्यात् चमनं रक्तं तस्माद्विराजित्वा चमनं ४ नारायणं नमस्तु नरकाणं वतार
कं गंगोदकं समानीतं स्नानार्थं प्रतिगृह्यतां यत्पुत्रपणेति स्नानं ५ पयोदधिघृतक्षौद्रशर्करास्नानमुत्तमं तस्यार्थं देवदेवेश गृह्यतां देव
कीसुतेति पंचामृतं ६ शहोदकस्नानमाचमनं क्षौमं च पट्टसूत्राद्यं मयानीतां रक्तं शतं गृह्यतां देवदेवेश मया दत्तं सुरोत्तमं तं यज्ञ

श्रीः

१९

मिति वस्त्रं ७ नमः कृष्णाय देवाय शंखचक्रधराय च ब्रह्मसंज्ञं जगन्नाथ गृहाण परमेश्वर तस्माद्यज्ञादित्यसोपवीतं ८ नानागंधसमा
युक्तं चंदनं चारुचर्चितं कुंकुमाकाशतेर्पुक्तं गृह्यतां परमेश्वर तस्माद्यज्ञात्सर्वं कृतेति गंधं ९ पुष्पाणि यानि दिव्यानि पारिजातोद्भवानि च मात
ती केसरादीनि पूजार्थं प्रतिगृह्यतां तस्मादभ्यास इति पुष्पाणि १० अथांगपूजा श्रीकृष्णाय नमः पादो रजयामि १ संकर्षणाय नमः शुल्का २ क
लात्मने जातुनी ३ विश्वकर्मेणे जघने ४ विश्वनेत्राय कटी ५ विश्वकर्त्रे न मेतुषू ६ पद्मनाभाय नाभि ७ परमात्मने हृदयं ८ श्रीक
ण्ठाय कंठं ९ सर्वस्त्रधारिणे १ बाहु १० वाचस्पतये मुखं ११ केशवाय कर्णाटं १२ सर्वात्मने शिरः १३ विश्वरूपिणे नारायणाय सर्वं १४
वनस्पतिरं मलुरुषेणेति धूपं १५ लंज्योतिः सर्वदेवानां तेजस्तं जसां परं आत्मज्योतिर्मस्तुभ्यं दीपो यं प्रतिगृह्यतां ब्राह्मणोऽस्ये
ति दीपं १६ नानागंधसमायुक्तं भस्मं भोज्यं च तुर्बिधं नैवेद्यार्थं मया दत्तं गृहाण परमेश्वर चंद्रमामनस इति नैवेद्यं १७ आचमनं करो
दूर्तनं तांबूलं च सकर्पूरं रत्नगीफलसमन्वितं मुखवासकरं रम्यं प्रीतिरं प्रतिगृह्यतां १८ सौवर्णं राजतं तांबूलं नानारत्नसमन्वितं कर्मसाद्रु
ष्यमिध्यर्थं दक्षिणां प्रतिगृह्यतां १९ रंभाफलं नारिकेलं तथैवाग्नफलादि च पूजितोऽसि सुरेश्वर गृह्यतां कंससूदन १६ नाभ्यां अस्मादि
नीराजनं यानिकानीति सत्तास्येति प्रदक्षिणा १७ यज्ञेनेत्यादि वेदमंत्रैः पुष्पांजलिं नमस्कारान् अपराधसहस्राणि १८ इति पूजां नि
दयेत् सर्वोपचारपूजनसमाप्तो द्वादश्यांगुलविस्तारं रौप्यमयं लंडिलं दारिलिखितं वारिहिणीमुत्तमं चंद्रं सोमेश्वराय सोमाय तथा सोमो
द्भवाय च सोमस्य पतये तुभ्यं नित्यं सोमामवेनम इति संख्यं सपुष्पकुशचंदनं तोयशंखेनादाय क्षीरोदार्णवंसंभूतं अत्रिगोत्रसमु

ध. सिं. दि.

२०

इव गृहाणाध्यम्यमहत्तं शशांकेशरोहिण्यासहितो नमः श्लोकापतेन नमस्तुभ्यं ज्योतिषां पतये नमः नमस्तेरोहिणीकांत अर्घ्येनः प्रति
गृह्यता इति मंत्राभ्यां च श्रुत्या धर्मदद्यात् ततः कृत्वा धर्मदद्यात् तत्र मंत्रः जातः कंसवधार्थं मत्तभारो नारणाय च पांडवानां हिता
औपधर्मसंस्थापनाय च कौरवाणां विनाशाय देवानां निधनाय च गृहाणाध्यम्यास्तु देवकासहितो हरे इति ततः प्रार्थयेत्
त्राहि मां सर्वलोके शहरे संसारसागरात् त्राहि मां सर्वपापभद्रः स्वशोकाणवात्प्रभो सर्वलोके चरन्नाहं पतितं मां भवार्णवे त्राहि मां
सर्वदुःखभरोगशोकाणवाहरे उर्गतां त्रायसे विष्णो तस्मिन् सक्तस्तु त्राहि मां देवदेवेश त्वत्तो नाभ्योस्तिरक्षिता यद्वा कचनेन
मारे यो बने मच्चवार्धके तमुप्यहं हि मायातु पापं दहन्तामुधेति अथ पूजानंतरं कृत्यं आग्नेयपुराणे इत्येव हजयित्वा तु अतः पुरु
षसूक्तेः सवेणवेः स्तुत्वा वादित्रनिघोषे गतवादित्रमंगलं सुकथाभिर्विचित्राभिस्तथाप्रेक्षणैरपि पूर्वैतिहासैः पौराणैः क्षिपे
तां शर्वरीं नृपेति अत्र कथासु वेचि न्यदेशभाषाकाव्यकृतं सक्तानां प्रायुक्तैः पुराणकथानामंतेभिर्भावात् प्रेषणकारि नृत्वाभि
नि तथा च वैदिकसूत्रकरणकस्तुतिविशेषः पौराणइतिहास मिश्रितो गीत नृत्य मुनदेशभाषाकाव्य प्रमुखकथाकरणकोजागरोपि
प्रादिवर्णत्रयस्य विधीयते श्रद्धादीन् प्रतिष्ठापयित्वा जागरणं विधातुं योग्यत्वाच्च नांतरेण तु सक्तैरहितगीतादिविशिष्टो वर्णचतु
ष्टयसाधारणो विधीयते गोकुलस्य जन्मगीतादिश्रवणोत्तरवेणवे परस्परं दध्यदिभिः संचनं कार्यं दधि क्षीरघृतां बुधिः आसिंचं
तो विलिपंतो इत्यादि श्रीभागवतवचनेन तथा विधकल्पनात् अथ मुक्तबोधनाम हाराद्देशे गोपालकालेति व्यवक्रियत इति नेश

श्रीः

२०

तिभाति एतत्सर्वं कौस्तुभे श्रीमदनंतो देवैः स्पष्टीकृतमस्तीति नमः ह्यमस्तु या कार्या एतादृशकथायुतो जागरो न्यत्र रामनवम्येकादश्याद्य
स्तवेष्टुहः एताजागरादिविशिष्टप्रतोत्सवसाम्यात् महाराष्ट्रेषु तथा चाराच्च भगवन्निमादिभाग्यशालिनस्तु पर्वाणि स्युस्तान्वहमिति न्य
येन प्रत्यहमेवोक्तविधिकया सर्वं कुर्वन्ति इति भाति ततो नवम्यां ब्राह्मणभोजनदक्षिणादिभिः संतोष्योक्तपारणानिष्ठिते काले भोजनं कुर्या
त् अथैव नमंतीज्रतस्य संवत्सरसाध्यप्रयोगः आषाढकृष्णपक्षमीमारभ्य प्रतिमासं कृष्णाष्टम्यां उक्तविधिना पूजादिरूपः पुराणांतरे
उक्तः अत्रोद्यापनविधिर्ग्रेयांतरे ज्ञेयः इति जन्माष्टमीप्रतनिर्णयाद्यदेशः नभोमास्ये सेदो नृशतविदभान्समारभेत् अयातयामा
स्तेदभा विनियोज्याः पुनः पुनः केचिद्वाद्रामायां दभंग्रहणमाहुः कुराः काशायवाहवां उशिराश्च सक्तुं दकाः गोधमात्रीहयोमोजा
दशदभाः सवल्बजाः विरिंबिनासहोत्पन्नपरमेष्ठीनिसर्गज बुद्धसर्वाणि पापानि दभं स्वस्ति करो भव एवं मंत्रं समुच्चार्य ततः स्तो
त्रां मुखः कुंकटकारेण मंत्रेण सकृत् कृत्वा समुहरेत् चतुर्भिर्दभैर्विप्रस्यपि विज्रं क्षत्रियादेरैकेकेन्यूनं सर्वेषां वा भवेद्वाभ्यापवित्रं ग
थितं न वा इति श्रीमदनंतोपाध्यायसु काशीनाथोपाध्यायविरचिते धर्मसिंधुसारे आषाढमासनिर्णयोदेशः समाप्तः अथ भाद्रप
दमासः तत्र कान्यासंज्ञांतोपराः वाउशनाज्यः पुण्यकालः भाद्रमासे एकान्नाहारव्रतात् धनारोग्यादिफलं अत्र मासि हृषीकेश
जीत्यर्थं पायससुडोदनलवणादेर्दानं भाद्रपदशतकृततीयायां हरितालिकाव्रतं तत्र मुहूर्तमात्राततो न्यूनोपपराग्राह्या मद्यक्षय
शास्त्रदिनेनास्ति तदा द्वितीया मुतापि ग्राह्या यदा रक्तहाधिकान्ता पूर्वदिने पष्टिघटिभितालत्कापरदिने स्वल्पापि चतुर्थमुतेव ग्रा

अ. लि. दि.

२१

या गणयोगप्राशस्त्यात् अत्र ब्रते भवानीशिवयोः पूजनं सुपवासश्च स्त्रीणां नित्यः ततः मंदारमालाकुलितालकायैकपालमा
लांकितशेखराय दिव्यांबरायै च दिगंबराय नमः शिवायै च नमः शिवायै मादयः पूजामंत्रातेयाः भाद्रपदशुक्लचतुर्थ्यां सिद्धिभिनाय
कव्रतं सामध्याक्रव्यापिनीग्राह्या दिनद्वये साकल्येन मध्याक्रव्याप्तान्वयात्तानां पूर्वा दिनद्वये साम्येन वैषम्येण वा एकदेशव्या
प्तावपि पूर्वैव वैषम्येण व्याप्तावधिकव्यापिनी च सति केचित् पूर्वदिने सर्वधामध्याक्रव्याप्तेनास्तेव चरदिने एव मध्याक्रव्याप्तिनीत
देवपरापूर्वदिने एकदेशेन मध्याक्रव्यापिनी परदिने पूर्णमध्याक्रव्यापिनी तदा परेन एवमासांतरेपि तिष्ठतिः इत्येवमसौ मवारयोगे प्र
शस्ता अत्र चतुर्थ्यां चंद्रदर्शने मिथ्याभिष्टुष्टं दृष्टं पणंदो वस्तेन चतुर्थ्यां दितस्य पंचम्यां दर्शनं विनायकव्रतदिनेपि न दोषाय पूर्वदि
ने साया क्रुमारभ्य प्रवृत्तायां चतुर्थ्यां विनायकव्रताभावेपि पूर्वैव चरेव चंद्रदर्शने दोष इति सिध्यति चतुर्थ्यां सुदितस्य न दर्शनमि
ति पक्षे तु अवशिष्टपंचम्यां ह्युक्तं मात्र चतुर्थादिनेपि निषेधापत्तिः इदानीं लोकांस्तु एकतरपक्षाश्रयेण विनायकव्रतदिने एव
चंद्रं न परंयति न तु दयकाले दर्शनकाले वा चतुर्थ्यां सत्त्वात् त्वेविचारयति दर्शनेनातेन दोषशान्तये सिंहः प्रसेनमवधीक्षि
हो जाववताहतः सुकुमारकमारो दीप्तवक्ष्यस्य मेतकः इति श्लोकनपः कार्यः तत्र नमः यादिभूतौ प्राणप्रतिष्ठा पूर्वकं विनायक
प्राशस्त्यं चतुर्थ्यां संपूज्यै कमोदकेन नैवेद्यं दत्त्वा सगंधा एकविंशतिहवांगहीत्वा गणाधिपानोमात्रे त्रयाधनाशनोय विनायका
यैरापुत्राय सर्वसिद्धिदायै कदताये भवक्राय भूषकवाहनाय कुमारय्युरवै इति दशनामभिर्हृदयैर्द्वयं समर्प्य निशि स्थेकां

श्रीः

२१

हर्षविक्रमशनामभिः समर्पयेत् दशमोदकान्विप्राय दत्त्वा दशस्वयं जुंजीते तिसंक्षेपः भाद्रपदशुक्लपंचमीः अष्टपंचमी सामध्याक्र
व्यानीग्राह्या दिनद्वये मध्याक्रव्याप्तौ दर्शनात्तौ च पूर्वैव अत्र कृष्णजयित्वा कर्षणरहितभूमिजन्मशकाहारं कुर्यात् शतशुभाद्र
पदेवष्टांस्तानं भास्करपूजं प्राशनं पंचगव्यस्य अश्वमेधफलं च इत्यंस्तस्यैवष्टासप्तमीयुताग्राह्या अस्यामेव स्वामिकांतिं केय
दर्शनाद्दत्तहत्यादिपापनाशः भाद्रपदशुक्लपंचमी पूर्वाष्टमी सा पूजाग्राह्या इत्यंष्ट्यामूलक्षयुतात्याह्या अत्राभेदकतापि ग्राह्या
इदं हवां पूजयित्वा कन्याकिं गस्यादये च वज्रं इदं स्त्रीणां नित्यं अत्र ज्येष्ठादेवी पूजनं तत्र केवलाष्टमी प्राधान्येन केवलेष्टानक्षत्रप्राधान्ये
न चोक्तं तत्र दक्षिणात्याः केवलं ज्येष्ठानक्षत्रे एव कुर्वति एतच्चानुराधाया मावाहनं ज्येष्ठायां पूजनं मूले विसर्जनं इति त्रिदिनं त्रयं आवाह
नं विसर्जनयोः पूजनं दिनान्तरे धेन निर्णयः तत्र यदा पूर्वमध्याक्रमारभ्य प्रवृत्ताष्टम्यां द्वितीयमध्याक्रमध्याक्रालेखमाप्यते तदा पूर्वदिने
एव पूजनं यदा पूर्वदिने मध्याक्रोत्तरं प्रवृत्ता परदिने मध्याक्रमे समाप्ता तदा अष्टमीयोगवशेन हवापरावाग्राह्या उभयात्राष्टमीयोगे पूज
य यदा पूर्वदिने मध्याक्रमारभ्य मध्याक्रोत्तरं वा प्रवृत्तौ परदिने मध्याक्रमोत्तरं अपराहं स्पृशति तदा अष्टमीयोगाभावेपि पूर्वैव भाद्रपदशु
क्लदश्याद्वादश्यां पारणात्तरं वा विष्णुपरिवर्तनोत्सवः तत्र श्रुतेऽथ मध्यपरिवर्तनेति इति वचनात् नेधाविभक्तश्रवणमध्यभागयोगस्यैव
दश्यां सत्वे तत्रैव द्वादश्यां सत्वे द्वादश्यामेवोभयत्र नक्षत्रयोगाभावे द्वादश्यामेवेति इत्यादिव्यवस्थातेयाः तत्र सध्यायां विष्णुं संपूज्य वा
सुदेवजगन्नाथप्राप्तिचंद्रादशीतथा पार्श्वेन परिवर्तस्वसुखं स्वपिहिमाधवेति मंत्रेण प्रार्थयेत् अथ श्रवणद्वादशीव्रतं तत्र यत्र

ध.सिं.दि.

२२

दिने मुहूर्तमात्रादिः स्वस्तिपिडादयः श्रवणयोगस्तत्रोपोषणं उत्तराषाढादि श्रवणनिषेधकानि तु निर्मलानि यदा पूर्वदिने एका
दशी विहा द्वादशीपरदिने तु वर्तते दिन इवेपि च श्रवणयोगस्तदा पूर्वदिने विष्णुश्चरत्वायोगात् पूर्वोपोष्या तत्रोपोषणं एकादशी
उत्तराषाढा ६ द्वादशी २० श्रवणं १२ यथा वा एकादशी १८ उत्तराषाढा २५ द्वादशी २० श्रवणं १८ अत्र द्वितीयोदाहरणे एकादश्याः
श्रवणयोगाभावेपि श्रवणयुक्तद्वादशी स्पर्शमात्रेण विष्णुश्चरत्वायोगः द्विविधोऽप्ययं योगो दिनेव ग्राह्यो न तु रात्रौ इति पुनरुक्तं
अर्थांश्चिंतामणौ राजावपि निशित्योत्तरमपि योगो ग्राह्य इति निर्णयसिंधुः रात्रेः प्रथमप्रहरपर्यंतं तिथ्योः श्रवणयोगो ग्राह्यो न
द्वितीयप्रहरादित्यपरे अत्र चरमुपश्रवणयोक्तो भाति अत्र विष्णुश्चरत्वायोगो ब्रतद्वयोपोषणं तत्रैकादश्यामेव कृत्वा द्वा
दश्यां चक्ष्यमाणपारणानिर्णयानुसारेण पारणं कार्यं यदा कविष्णुश्चरत्वायोगो नास्ति तदा यद्विश्रुताधिकद्वादशीदिनेपि श्रव
णयोगः पूर्वदिने चोदये श्रवणयोगाभावस्तदुत्तरं वग्राह्या यदा सप्तदिने सप्तोदये द्वादश्यां श्रवणयोगस्तदा पूर्वव विहापि
काम्यमपि परत्रोदये उदयोत्तरं वा श्रवणयोगो परे वेति निर्णयः उभयत्र श्रवणयोगो उक्तविधिविष्णुश्चरत्वायोगे पूर्वो अन्य
था परे वेति ज्ञेय एव यत्रैकादशी द्वादश्याः नैरंतर्यणोपवासप्राप्तिस्तत्र शक्तेनोपवासद्वयकार्यं ब्रतद्वयस्यापि नित्यत्वात्
ब्रतद्वयस्यैकदेवत्वान्न पारणालोपदोषः यस्तुपवासद्वयसमर्थ एकादशी ब्रतसंकल्पानुवर्तमानेति सामर्थ्यानिश्चिनोति तेन
एकादश्यां फलादाहारकृत्वा द्वादश्याभिरशनं कार्यं न चैकादशी ब्रतलोपः उपोष्यद्वादशीपुण्याविष्णुश्रवणसंयुता एका

श्रीः

२३

दश्युद्भवंपुण्यं नरः प्राप्नोत्यसंशयमिति नारदोक्तेः श्रवणेन युता चेत्त्याद्वादशी सा हि वैष्णवेः स्मार्तेऽथोपोषणीयात्वाच्च जेदेका
शी तदेति माधवोक्तेः अत्रैकादशीत्यागपदेन फलाहरो बोध्यते न तु भोजनं यस्तुपवासद्वयशक्तिभ्रमेण कृतेकादशी ब्रतसंकल्पः
संकल्पोत्तरं च द्वितीयोपवासासामर्थ्यमनुभवेति तदा तेनैकादश्यामुपोष्यद्वादश्याविष्णुश्रवणं कृत्वा पारणं कार्यं अत्र ब्रतानुपपन्नं
लोपवासासमर्थोपवासप्रतिनिधिरूपं विष्णुपूजनं करिष्ये इति संकल्प्य पुनः पूजनं कुर्यात् अत्र द्वादश्यां श्रवणयोगाभावे एकादश्या
श्रवणयोगे तत्रैव श्रवणद्वादशी ब्रतं कार्यं विहा द्वादश्यां श्रवणयोगे तु येमां तत्रैकादशी ब्रतं प्राप्तिस्तथा तत्रैकोपवासद्वयसिद्धिः
अन्येषां गृहीतश्रवणं द्वादशी ब्रतानामुपवासद्वयं अत्राशक्तानां तु पूर्वोक्तफलाहारः परकिं निरशनमिति भाति अथ पारणा
उभयांते पारणं मुख्यः पक्षः अन्यतरा तर्गोणः पक्षः तत्र विष्णुश्चरत्वाभावे त्रयोदश्यामुभयांते पारणं विष्णुश्चरत्वायोगे
तु पूर्वदिने तत्रैकादशीपवासद्वयस्य परदिने श्रवणद्वादश्याधिको श्रवणमतिक्रम्य द्वादश्यापारणं यदि च द्वादश्यापेक्षया श्र
तणाधिक्यं पारणादिने भवति तदा एकादशी ब्रतपारणाया द्वादश्यामुल्लंघने दोषोक्ते द्वादश्यामेव पारणं न त्वन्यतराता पक्षा तत्र
सतिसंभवे श्रवणमध्यभागं विशेषादिघटिकात्मकं त्यक्त्वा पारणं यथैकादशी ३० उत्तराषाढा २५ द्वादशी २५ श्रवणं २१ अत्र
वैष्णवेणोपवासद्वयं कृत्वा परकिं श्रवणमध्यभागं अवशिष्टं न घटिकात्मकं त्यक्त्वा द्वादश्यां चरमे विशतिघटीरूपे श्रवणं प्रा
पारणं एव मुक्तोदाहरणे एव एकादश्यादशनाडिकात्वे द्वादश्याष्टनाडिकात्वे द्वादशी श्रवणयोः पंचदशचत्वारिंशान्नाडिकात्वे

ध. सि. दि.

२३

वाश्रवणमध्यभागत्यागे द्वादशयुक्तं धनं पत्नीसंगवकालं लब्धं तामुहूर्तत्रयपर्यंतं सप्तममुहूर्तं दोषरक्षमध्यभागलोक्तं अयं मध्य
भागत्यागो भाग्यश्रवणद्वादशीव्रते एव न तु माघमासकृत् न मासकृत् पक्षगतश्रवणद्वादशीव्रतपारणायां मासांतरगतश्रवणभागवि
स्तृणपरिवर्तनाभावात् ये तु भाग्यश्रवणमध्यवर्जनमात्रेण निषेधचारिताभ्यं मन्यमाना विष्णुश्रवणयोगाभावे पिश्रवणमध्यमात्रं ल
ब्धं भुंजते ते निष्पश्यंद्वादशीव्रतमाहात्म्यानं सिद्धिं प्राप्नुता एव असंख्योपनिर्णयमासांतरगतश्रवणद्वादशीव्रतेषु ह्यः श्रवणद्वा
दशीव्रतेन दीर्घसंगमे स्नात्वा कलशैस्वर्णमयं नानादेन नामानं विभुसंप्रभुवस्त्रयसोपवीतोपानहच्छत्रादिसमर्थो पोष्यपारणादिने दध्मो
दनमुतं वस्त्रवेष्टितं नक्षत्रं घटं छत्रादियुतां प्रतितां सपरिकरां प्रतिमां च दद्यात् तत्र मंत्रः नमो नमस्ते गोविंद बुधश्रवणसंतक
अष्टौ संख्यं कृत्वा सर्वसौरव्यप्रदो भवेति अथ वामनजमंती भाद्रपदद्वादश्यां श्रवणमुतायां मध्याह्ने वामनो भक्तिः अतो मध्याह्ने
आपिनी द्वादशी मध्याह्ने ततो न्यत्र काले वाश्रवणमुतायां ग्राह्या उभयदिने श्रवणयोगे पूर्ववत् सनभाद्वादश्याः श्रवणयोगाभावे एकादश्या
मेव श्रवणसत्त्वमध्याह्न्यापिनी मपि द्वादशी विहाय एकादश्यामेव व्रतं कार्यं शतैकादश्यां श्रवणमात्रे दशमी विह्वैकादश्यामपि श्र
वणमुतायां व्रतं पूर्वदिने एव मध्याह्न्यापिनी द्वादशी परदिने मध्याह्नादन्यकाले श्रवणमुतां तद्वत् पूर्व तिथिद्वये पिश्रवणयोगा
भावे द्वादश्यामेव मध्याह्न्यापि न्यात्रतं दिनद्वये मध्याह्न्यापि नो तद्व्याप्तौ चैकादश्यामुते ग्राह्या पारणातु पूर्वोक्तरीत्योभयं ति
न्यतरांतं वा कार्या अत्र मध्याह्ने दीर्घसंगमे स्नात्वा सौवर्णं वामनं संप्रभुवस्त्रयसोपवीतोपानहच्छत्रादिसमर्थो पोष्यपारणादिने दध्मो
दनमुतं वस्त्रवेष्टितं नक्षत्रं घटं छत्रादियुतां प्रतितां सपरिकरां प्रतिमां च दद्यात् तत्र मंत्रः नमो नमस्ते गोविंद बुधश्रवणसंतक

श्रीः

२३

वायदेवसंभक्तिकारणे प्रभवे सर्वदेवानां वामनाय नमो नमः अर्घ्यमंत्रः नमस्ते पद्मनाभाय नमस्ते जलशायिने तुभ्यमर्घ्यं प्रयच्छ
मिबालवामनरूपिणे नमः शार्ङ्गधनुर्बाणपाणये वामनाय च यज्ञभुक् फलदात्रे च वामनाय नमो नमः ततः परदिने सपरिकरं वामनं
द्विजाय दद्यात् वामनः प्रतिगृह्णाति वामनो वै ददामि ते वामनं सर्वतोभद्रं द्विजाय प्रतिपादये शतिदानमंत्रः अस्यामेव द्वादश्यां रात्रौ दे
वपूजां कृत्वा तत्रासंभवे दिवैव वा दध्मि व्रतं निषेधदधिदानं कृत्वा दुग्धव्रतं सकल्पं कुर्यात् अत्र पयोव्रते पायो विकारस्य पायसोदः दु
ग्धपाजितान्नस्य वर्जनं दध्यादेः पयोविकारस्यापि न वर्जनं एवं दध्मि व्रते तत्क्रते न वर्जनं यत्र प्रसूताया गौर्दशदिनेषु संधिन्यादेश्च
क्षीरनिषेधस्तत्र क्षीरविकारस्य दधितक्रदेः सर्वस्यैव वर्जनं अत्र भाद्रपदशुक्लचतुर्दश्यामनंतव्रतं तत्रैव त्रिमुहूर्तं आपिनी चतुर्दशी
ग्राह्येति मुख्यः पक्षः तदभावे द्विमुहूर्ता ग्राह्येत्यनुकल्पः द्विमुहूर्तं न्यूनानुपूर्वे ग्राह्या दिनद्वये सूर्योदयव्यापिले संपूर्णत्वात् पूर्ववत्
अत्र पूर्वोक्तमुख्यः कर्मकालः तदभावे मध्याह्न्येऽपि अत्र व्रते चतुर्दश्यां थियुतदोरकेन तं पूजनादिविधिस्तदुच्चापनविधिश्च कोसुम्भ
सौतेयः पूजितदोरकनाशे तु युक्तं तत्वात् तदनुज्ञाया यथाशक्ति कृत्वा दिप्रामश्रितं कृत्वा शौचं रशतमाज्येन द्वादशाक्षरनासु देवमंत्रेण कृत्वा के
शवादि चतुर्विंशतिनामभिः सकृत् सकृदुत्वा होमरीचं समाप्य नूतनदोरके पूर्ववत् पूजनादिचरेत् सूर्यस्य वृषसंक्रमांतरं सप्तदिने गच्छेत्
स्तं प्रतिप्राति सिंहसंक्रान्त्यंतरमेकविंशतितमे दिने उदयमेति तत्र कान्वासंक्रांतेः पूर्वसप्तमदिनमध्ये गस्त्य पूजनं तदध्यादिकं कार्यं
भाद्रपदपूर्णिमास्यां प्रपितामहात्परान् पित्रादीन् स्त्रीसपत्नीकान् वसुतद्वादिकृपां मातामहादित्रयं च सपत्नीकमुद्दिश्य आ

ध.सिं.दि.

२४

इकार्यः इदं पार्वणत्वात् परादपरत्वे पुनरुवादेव देवयुक्तं सपिंडकार्यं केचित्तु प्रपितामहस्य पित्रादित्रयमात्रमुद्दिश्य नारीत्यादिभर्तृ
शसत्वबुद्धेयुक्तं आहकार्यं नात्र मातामहादृष्टा इत्याहुः इदं शोषपदं आहं सकृन्महालये सपत्नीसकलकृष्णपक्षव्यापिमहालये पक्षे
चावश्यकं पंचम्यादिमहालये पक्षे कृताकृतं अथमाहालयः तत्र शोकेन भाद्रपदापरपक्षे प्रतिपदमात्रम्यदशोतं तिथिर्होषोड
शमहालयाः कर्तव्याः इति श्रुत्याभावे पंचदशैव महालयाः तिथिश्चैव चतुर्दशैव अशक्तनतु पंचम्यादिषु पक्षादिषु अष्टम्यादिषु ए
कादश्यादिषु वा दशोतं तिथिषु कार्याः अत्राप्यशक्तनानि विहृ कस्मिंश्चिदेकस्मिन्दिने सकृन्महालः कर्तव्यः प्रतिपदादिदशोतं पक्षे
चतुर्दशीनवज्याः पंचम्यादिदशोतादिपंचपक्षेषु चतुर्दशीवर्जयित्वा अन्य तिथिषु महालयाः सकृन्महालये चतुर्दशीवर्जनीयाः सक
न्महालये प्रतिपदापक्षीएकादशीचतुर्दशी शक्यं चोराजन्मनक्षत्रजन्मवृत्तादशमेमेकानविंशतक्षत्रचरोहिणीमघारेवतीचेति
मज्यातिः केचित्तु बोधश्रीसप्तमीरविचारोमवारोवर्ज्युक्तः पितृमृततिथौ सकृन्महालये करणेन द्वादशदिने धोनास्ति अशक्तः
पितृपक्षे तु कुरोत्तेकदिनेयतः निषिद्धेपि दिने कुर्यात्सिद्धदानं यथाविधि दीत्वा दिवचनान्मृततिथौ आह्रासं भवेति विहृतिष्यादि
दिनं वर्जयित्वा महालयः तत्रापि द्वादशमासास्याष्टमीभरणीव्यतीपातेषु मृततिथ्यभावे पितृसकृन्महालये कोपितिथ्यादिनिषेधो
नास्ति सन्वासीनामहालयस्य अपराह्णव्यापिन्यां द्वादश्यामेव सपिंडकार्यो नान्यतिथौ चतुर्दश्यां मृतस्यापिमहालयः च
तुर्दश्यां न भवति आहृशस्त्रहस्त्येव चतुर्दश्यां प्रकीर्तितमिति नियमेन सर्वतो बलिष्ठेन प्रतिवाधिकं आह्रातिरिक्त आहृस्य

श्रीः
२४

चतुर्दश्यां निषेधात् एवं पौर्णमासी मृतस्यापिमहालयः पौर्णमास्यां न कार्यः अपरपक्षाभावेन तस्यां महालया जाते तेन
चतुर्दशी मृतस्य पौर्णमासी मृतस्य वामहालया द्वादश्यामावास्यादितिथिषु कार्यः अत्र कन्याकं प्राशक्त्यसंपादकानतु निमित्तं आ
होमधेव साने वायत्रकान्यो जनेद्विः सपक्षः सकलः पूज्यः आहृषोडकं प्रति इत्यादि स्मृतैः अनावास्यापर्यंतं तिथिावसंभवे आश्वि
नक्षत्रे पंचमीपर्यंतं यस्मिन्कस्मिंश्चित्तिथौ महालयः तत्रासंभवे यादृशिकं दृष्टं वर्जनीपातद्वादश्यादिपर्वणिकार्यः यदाहमहालये च
आहृपक्षात्तेनैव कार्यं नत्वामाज्जादिना महालये गया आहृमातापित्रोर्मतेरुनि कृतोद्वाहोपिकुर्वीतपिंडदानं यथाविधि पक्ष आहृपि
त्रादिपार्वणत्रयपत्न्याद्येकोद्दिष्टपितृगणसहितसर्वपितृदेशेन सपत्नीकपित्रादित्रयसपत्नीकमातामहादित्रयेति षड्देवतामात्रो
द्देशेन वा षड्देवतेकोद्दिष्टगणोद्देशेन वा न प्रत्यहमहालय इति पक्षत्रयं एव पंचम्यादिपक्षेषु पितृसकृन्महालये तु सर्वपितृदेशेनैव तत्रै
देवतासंकल्पः पितृपितामहप्रपितामहनां मातृतत्सपत्नीपितामहीतत्सपत्नीप्रपितामहीतत्सपत्नीनां यद्वास्मात्सपत्नमातु रि
तिष्टयगुद्देशः मातामहमातृपितामहमातृप्रपितामहानां सपत्नीकानां यथानामगोत्राणां वस्वादिरूपाणां पार्वणविधिना पत्न्याः
पुत्रस्य कन्यायाः पितृव्यस्य मातुलस्य भ्रातुः पितृपुत्रस्य मातुर्भाभिनेयस्य श्वशुरस्य श्व
श्राआचार्यस्योपाध्यायस्य गुरोः सरथुः शिष्यस्य एतेषां यथानामगोत्ररूपाणां पुत्रपुत्रपुत्रपुत्रसपत्नीकानां स्त्रीविषये सप्तर्तु
सापत्नानां एकोद्दिष्टविधिना महालया परपक्ष आहृ अथवा सकृन्महालया परपक्ष आहृ संदेवं सद्यः कश्चिदिति एतेषां मध्ये ये क

ध. सिं. दि.
२५

चिन्तीवन्ति तानि हायेतरेषामुद्देशः - माता महादिपुपन्याजीवने सपत्नीकेत्यस्य स्त्रीषु च भर्त्रा देरनुच्चारः - महालये गमाश्रद्धे
चान्वष्टकालुच - नवदेवतमत्रेष्टरोषवाइयोत्तमविदुः - अन्वष्टकालुच होच प्रति संवत्सरतया महालये गमायांच स पिंड करणापुरा
मातुः श्राद्धं पृथक् कार्यं मन्यत्र पतिना सहत्यादि स्मृत्यनुसारात् पार्वणत्रयमेवोक्तं - केचित्तु मातामहादित्रयं पृथग्गुच्चार्य द्वादशदेवता
कं पार्वणचतुष्टयमाहुः - एता एव देवता गमायां तीर्थश्राद्धे नित्यतर्पणे च तेयाः महालये धारिलोचनसंस्तका विश्वेदेवाः अत्र सति
विभवे देवार्थद्वौ विप्रौ पार्वणत्रयार्थं प्रति पार्वणं त्रीनित्येवं नव पत्न्या धेको दिष्टगणे प्रति देवतमेकैकमेवं विप्रान्निमंत्रयेत् अश
क्तो देवार्थमेकं प्रति पार्वणं मेक इति पार्वणत्रये त्रीन्सर्वे को दिष्टगणार्थमेक इति निमंत्रयेत् देवार्थं विप्रद्वयपक्षे प्रति पार्वणं त्रय एव
क्रियाः - ननु देवार्थद्वौ प्रति पार्वणं मेक इति वा प्रति पार्वणं त्रीन् देवार्थमेक इति वा वैषम्यं कार्यं - एवं सर्वत्रा मातास्यादिश्राद्धेषु विज्ञेयं
अशक्तौ पार्वणद्वयार्थमेकौपिकार्यः - महालये ते महाविष्णवर्था विप्रो वश्यं निमंत्रयितव्य इति विशेषः कोस्तुभे - जीवन्मातृकः
सापलमातुरे को दिष्टगुणान्न पार्वणं - अनेकाः सापलमातुरे यस्य तेन सर्वमात्रुद्देशेन एक एव विप्रः पिंडश्च कार्योर्ध्वमात्रं पृथ
क् स्वजनन्या सहानेकमातृत्वे स्वजनन्या सह सर्वमात्रार्थमेकौ विप्रः पिंडोर्ध्वश्च प्रति पार्वणमेव न पृथक् सापलमात्रे को दिष्ट
मिति वा - सर्वसापलमातृणां पृथग्वैको दिष्टमिति वा पक्षः महालयपार्वणार्थमग्नौकरणमेको दिष्टगणार्थं तग्नौकरणं कृताह
तं करणमक्षे एको दिष्टगणार्थमग्नौकरणं पृथग्व्याजग्राह्यं - महालयसर्वपार्वणार्थमेको दिष्टार्थं वसुधादिभिर्बहिरिकमेव

श्रीः
२५

दशविंदु प्रति पार्वणेषु हर्षिर्भिन्नेन - अनशिशुः श्राद्धप्रयोगेनेकमातृत्वे भ्यंजनादिमंत्रो ह्यश्राद्धसागमरे स्वस्वशारवोक्तप्रयोगग्रंथेषु
ज्ञेयः - सकृन्महालये श्राद्धांगतिलतर्पणपरे हन्वेय - सर्वपितृद्देशेन प्रातः संध्यायाः पूर्वमेव प्रातः संध्यात्तरे वा जल्यज्ञांगतर्पणात् भिन्न
मेव कार्यं - प्रतिपदादिपंचम्यादिपक्षेषु विप्रविसर्जनां ते एव श्राद्धं प्रति पितृद्देशेन तर्पणं कार्यं - पत्न्यां रजस्वलायां सकृन्महालयेन का
र्यः कालांतराणां सत्वात् - अमायां रजोक्षेपे आश्विनशुक्लपंचमीपर्वतंगौणकाले महालयः प्रतिपदादिष्वन्येषु पक्षेषु प्रारंभदिने पाकात्
र्षपत्नीरजस्वला चैतु तरोत्तरपक्षः स्वीकारः पाकारं भोतरे चैतां महातरे पक्षमहालयः कर्तव्यः एवं विधवाकर्तव्यं श्राद्धे पिज्ञेयं - अत्र अ
त्राविधवा भ्रमभते तसिदपितामहप्रपितामहानां भर्तुर्मातृपितामहीप्रपितामहीनां भ्रमपितृपितामहप्रपितामहानां भ्रममातृपिता
महीप्रपितामहीनां भ्रममातामहमातृपितामहमातृप्रपितामहानां भ्रममातामहीमातृपितामहीनां तत्सर्वं सकृ
न्महालयापरपक्षश्राद्धं कुरिष्ये इति स्वयं संकल्प्य ब्राह्मणद्वारा अग्नौ करणादिसहितं सर्वमविकृतप्रयोगं कारयेत् ब्राह्मणस्तु असु
नाम्ना यजमानायां सत् तसिदस्य पितामहस्यायं चार्थप्रयोगं कुर्यात् - अशक्तौ भर्त्रादित्रयं स्वपित्रादित्रयं स्वमात्रादित्रयं स्वमा
तामहादित्रयं सपत्नीकमिति पार्वणचतुष्टयोद्देशेन महालयः अवशक्तौ स्वभर्त्रादित्रयं स्वपित्रादित्रयं चेति पार्वणद्वयमेव कार्यं -
महालयः पितरिसन्यस्ते पातिलादिषु ते वा जीवमितिकेणापि पुत्रेणापि तु पित्रादिसर्वपितृद्देशेन पिंडदानरहितः सांकल्य
निधिना कार्यः - द्वादशीर्ध्वं च सन्यसेता ते च पतिने सति - येभ्य एव पिता दद्यात्तेभ्यो रघात्स्वयं सुतः - मुंडनं पिंडदानं च प्रेतक

ध.सि.दि.

२६

मन्त्रसर्वशः नजीववित्तकः कुर्यादुर्विणीपतिरेवचेत्यादिवचनात् पिंडदानादिविस्तरं कर्तुमराक्तेनापिसांकल्पविधिः कार्यः
सांकल्पविधावर्ध्वादानं १ समंत्रकावाहनं २ अग्नौकरणं ३ पिंडदानं ४ विद्विददानं ५ स्वधावाचयिष्ये ७ स्वधोऽन्यतामित्यादि
स्वधावाचनप्रयोगं च वर्जयेत् अनेकब्राह्मणालाभित्वा वस्तुनिरालम्ब्यामादिदेवमृत्तिसंस्काराहंकार्यं सर्वथाविजाःतामै
भविष्यति विधिना आहुतिं प्रजो मरणे प्रथमे देवाहालयः कृताकृता महालयो मलमासेन कार्यः अपरपक्षे प्रतिवार्षिकं प्राप्ते
ततिथौ वार्षिकं कृत्वा तिथ्यंतरं स कल्पहालयः कार्यः प्रतिपदादिदशतिषु पक्षेषु मृतततिथौ वार्षिकं कृत्वा पाकोत्तरेण महालयः
अमायां प्रतिवार्षिकं स कल्पहालयः प्राप्तो पूर्ववार्षिकं ततो महालयः ततो दश्याहमिति त्रयं पाकभेदेन महालयमात्रं प्राप्ते
नेपि पूर्वमहालयस्ततो दशः मृतततिथौ स कल्पहालयपक्षे ततिथे ग्रीष्मत्वं निर्णयोपराह्व्या आदर्शवदिति भाति अत्राप
पक्षे भरणीश्राद्धादयश्चाह फलप्राप्तिः भरणीश्राद्धादिपिंडकं मृदेवतं सांकल्पविधिना कार्यं देवाधरिलोचनोपकुरवाद्देवोवा
भरणीश्राद्धकाम्यगयाश्राद्धफलकामेन प्रतिवर्षं कार्यं केचित्तिनादिमरणोत्तरं प्रथमे वर्षे एव कुर्वन्ति द्वितीयादि वर्षे न कुर्वन्ति तत्र मूलं
सं. मम तु न देवं नापि वापि अथ याज्ञेयान्वत्तरं इत्यादि वचनं न सर्वस्यापि दश्याहस्य प्रथमाहं निषेधात् वर्षेति एव पितृत्वप्राप्ते
द्वितीयावर्षे एव कर्तुं शक्नुमिति भाति मस्तु पितृभिनोपिया योजितं न तस्य तस्य प्रथमाहं भरणीश्राद्धं क्रियते तत्रापि मूलं न प
श्यामः गयाश्राद्धफलार्थमाचारमनुसृत्य क्रियते चेन्न तादृकमेव पार्वणमुद्दिश्य सर्वकार्यं अत्र सपिंडत्वाचारोपि विहितः अत्राप

श्रीः

२६

रपक्षे सप्तम्यादिदिनत्रये माघ्यावर्षे आहुं कर्तुं पूर्वैः आहुं करिष्ये माघ्यावर्षे आहुं करिष्ये च एक आहुं करिष्ये इति क्रमेण संकल्पं कृत्वा सर्वे
प्यष्टकाविधिराश्वलायनेः कार्यः इदमाश्वलायनानां अष्टकाविकृतिरूपं एकाष्टकाकरणपक्षे विकार्यं इतरशास्त्रिनां लष्टकारूपमेवेति पंच
ष्टकाकरणपक्षे ष्टका आहुं करिष्ये इति संकल्प्य कार्यं एकाष्टकापक्षे तु न कार्यं नवम्यामन्वष्टका आहुं न वदेव तत्तर्वांस्त्रिभिरष्टम्या अष्टका
आहुं करणे पिण्डं दद्यान्नेयं योक्तुं विधिना कार्यं अस्यान्वष्टकास्य मुख्यत्वात् गृह्याग्निरहितं सुयेषां पूर्वमातामतापश्चात्सित मृतसो
मृतमातापितृकेः पाणिहोमादिविधिनानवदेवत्वं कार्यं जीववित्तके गैर्हितमातृकेणानुपनीतेनापिमात्रादिजितयमात्रोद्देशेनैकपार्व
णकंपुस्तर्वाद्देवसाहितं सपिंडकं आहुं कार्यं स्वमातरि जीवत्यां मृतसापलमात्रादित्रयोद्देशेन कार्यं स्वमातृसापलमात्रोद्देशेनैकपार्व
चनत्रयो गेण सापलमात्रेनैकत्वे स्वमात्रा सह बद्धवचनप्रयोगेणैकस्मिन्विज्रे एक एव वक्ष्येणोर्ध्वः पिंडश्चैक एव देयः मातामहीजपिताम
हो द्वौ विप्रौ पिंडौ चैत्येन पार्वणमावश्यकं केचिन्मातृबद्धत्वे विप्रपिंडादिभेदमाहुः स्वमातृसापलमातृजीवने तु मृतपितृकेणापिनका
र्यं अन्वष्टको मातृजनस्य मुख्यत्वात् त एवात्र कैश्चिन्मातृपार्वणस्यैव प्राथम्यमुक्तमिति भाति पूर्वपितृमृतोपश्चान्मातृमृतावपि
गृह्याग्निमतामस्यां नवम्यां अन्वष्टका मावश्यकं नित्यत्वात् अन्येषां पश्चान्मातृमृतो नावश्यकं केचिन्नवम्यां पूर्वमृतमातृ आहुं म
तेभर्तृरितुप्यत इति वचनं प्रामाण्यमाश्रित्य पितृमरणोत्तरं न कुर्वन्ति भर्तृरग्रे सहो हनवान्मृतानां मातामहीभगिनी इति मातृवत्त्वं
तद्वत्त्वादीनां अपुत्राणां पितृमात्रादिकुलोत्पन्नानां सर्वासामेव सोभाग्यवतीनां अस्यां नवम्यां आहुं कार्यं भर्तृरग्रे मृतानां तत्तद्वत्

239

ਸ੍ਰੀ:
੨੭

तेषां तृतीयं ब्राह्मणभोजनं करिष्ये इति संकल्प्य पितृरूपिणे ब्राह्मणाय गंधं समर्प्या ग्रीष्मं च पंचोपचारान् समर्प्य ब्रह्मार्पणमित्यादि पितृ-
त्वात् न ब्राह्मणभोजनेन पित्रादिरूपी परमेश्वरः प्रीयतां इत्यन्तमुत्सृज्य पायसादिमधुरान्नेन विप्रान् भोजयित्वा दक्षिणादिभिः स-
तोष्य स्वयं भुंजीतेत्येतावदेव कर्तव्यं अत्र त्रिणः सकामस्य च पिंडदानं रहितं आहुविधिना आहुनं बोधायः कश्चिदपुत्रिणः पिंडदानं
मप्युक्तं एवमुक्तं पक्षेषु अन्यतमपक्षेण मघात्रयोदशी आहुं मवश्यानुष्ठेयं अकरणे दोषोक्त्या नित्यत्वात् हस्तनक्षत्रे सूर्ये मघा-
त्रयोदशी गजद्वयासंज्ञिता तस्यां आहुतेन फलभूयस्त्वं अत्र महालयस्य युगादेश्च प्राप्तो मघात्रयोदशी महालययुगादि आ-
ह्वानितं त्रेण करिष्ये इति संकल्प्य तं त्रेण कुर्यात् न तु दर्शेनित्य आहुत्येव कस्यचित्प्राप्त्यसिद्धिः अत्रैव भाति अंगानामेकं प्रधानं
मात्रमेव हस्तं तैर्न विभेदेव पाकाद्यंगानां ऐक्यं विप्रार्थ्य पिंडादिर्भेद एव प्रसंगसिद्धिस्तुल्यं प्रधानमपि न भिद्यत इति त्रयोदशी आ-
हुते परपक्षत्वात् पुरितोचनाविभेदेनाः आहुसागरे उक्ताः अविभक्तैरपि भातभिर्न घात्रयोदशी आहुते च कार्यमिति निर्णयसिद्धि-
कोत्तुमादौ भिभक्तैरपि सैवेति आहुसागरे अथात्र चतुर्दश्यां पित्रादि त्रियमभ्येकस्यापिशस्त्रविषाग्निजलादिभ्यो गव्याघ्रसर्प-
दिनिमित्तेन दुर्मरणेन मृतस्यैकोद्दिष्टविधिना आहुं कार्यं पित्रादिहयोः शस्त्रादिहत्वे ईकोद्दिष्टे कार्ये पित्रादीनां त्रयाणां शस्त्रादि-
हत्वे पार्वणमेव कार्यं केचिदेकोद्दिष्टत्रयं कार्यमित्याहुः सहगमनप्रयागादौ च विधिजाले निजलादिमरणे चतुर्दशी आहुनं का-
र्यं मुह्यप्रयोपवेशनयोर्वैधत्वेऽपि दनं कार्यं अत्र शस्त्रादिहत्वेऽपि तद्व्यभ्राजदिरप्युत्रत्यैकोद्दिष्टं कार्यं इदं पुरितोचनसंज्ञकदेव-

ध. सिं. दि.

२८

सहितं कार्यं अत्र संबन्धगोत्रनामाद्यचार्यामुक्तनिमित्तेन मत्तस्य चतुर्दशीनिमित्तं एकोद्दिष्टं आहुं सदेवं संपिंडं करिष्यति संकल्प्य
प्रत्येकोद्दिष्टमेकाध्वेयं कृत्वा विष्टं कथितं आहुं कार्यं. पित्रादेर्भ्रात्रादेर्भ्रातृहृतत्वे च यस्याकादिना महालक्ष्मणं हर्तुं नेणवेको
द्वयादि एनं चतुर्दश्यामेकोद्दिष्टं कृत्वा पित्रादि सर्वपितृगणोद्देशेन सकृन्महाकृत्यं स्तिथ्यं वरवश्यं कार्यं. अस्यां चतुर्दश्यां श्राद्धा
दिमृतयोर्मातापित्रोर्नृताहस्तदो चतुर्दशीनिमित्तमेकोद्दिष्टं कृत्वा पुनस्तदेव मृतादित्रयोद्देशेन सांवत्सरिकं पार्वणविधिना कार्यमिति
श्राद्धसागरे कोस्तुभादेस्तुसांस्तरिकं पार्वणं न चतुर्दशी आहुं सिद्धिर्नृथकं कार्यमित्युक्तं. दिनांतरे च सकृन्महालक्ष्मणः कार्यः अत्र चतु
र्दशी आहुं स्य कथं विधिः प्रेतु अत्रैव पक्षे अग्रिमपक्षे वा दिनांतरे तत्पार्वणविधिनेव कार्यं न त्वेकोद्दिष्टं. अत्रैकोद्दिष्टे पराह्वयापि
न्येव चतुर्दशी आह्वा. न त्वितरेकोद्दिष्टे तिथिवन्मध्याह्न्यापि नीतिः कोस्तुभे हस्तनक्षत्रे सूर्यसंतिचां न सत्रसुतामावास्यागजस्र
यातस्यां श्राद्धदानादिकार्यं इत्यमायांगजस्रया. आश्विनशुक्लप्रतिपदि दौहित्रेणानुपनीतेनापि सपत्नीकमातामहपार्वणं
मातुले सत्यवश्यं कार्यं. मातामहीसत्वे केवलमातामहपार्वणं. इदं नीवसित्केणेव कार्यं इदं संपिंडं कमपिंडं वा अत्र उक्तं वा
वसंतकाविम्भे देवाः धरिलोचनादिकेचित् इयं प्रतिपद पराह्वयापि नीत्यासेति बहूनाः सगव्यापिनीतिकेचित् अस्य आहुं स्य
मावद्विषिकदर्शनं गौणकाल इति कालतत्वे विवेचने इति महालक्ष्म्यादिनिर्णयोद्देशः भाद्रपदशुक्लपक्षे भौमवारव्यती
पातरोहिणीयुताषष्ठीकषिलाषष्ठी अत्र हस्तसंख्येयं फलातिशयः अयं योगो दिने वग्राह्यो न रात्रौ सूर्यपर्वलादिति भाति.

श्रीः

२८

अस्योक्तं च दत्तं च कौटिलिमेवं गुणं भवेत्. अत्र आहुं कार्यमिति विशेषवचनं नोपलभ्यते तथापि अलभ्ययोगे श्राद्धविधानादृशं
संज्ञा पञ्चदेवतं आहुं कार्यं अत्रात्र संक्षेपतो विधिः. सूर्योद्देशेनोपवासं संकल्प्य देवदारुश्रीरकुकुमे लामनः शीलाभद्रकोष्ठतुलान्मेघ
गव्याभ्यां पेषयित्वा क्षीरालोडितेन तेन कालेन गविलिप्यस्नायात् तत्र मंत्रः आपस्त्वमासि देवेश ज्योतिषां पतिरेव च. पापं नाशय मे दे
व वायुतः कायकमेजं. ततः पंचगव्येन स्नात्वा पंचपल्लवैर्मांजयित्वा मृत्तिकास्नानं कुर्यात्. तर्पणादिनिव्यविधिं कृत्वा वरुणं संहज्य सर्वतो
भद्रमध्यै कुलशोपरितुल्य दौषप्रलिखित्वा तस्याष्टपत्रेषु पूर्वादौ सूर्यं तपनं स्वर्णं रेतसं रविमादित्यं दिवाकरं प्रभाकरं सूर्यमित्योवाह्यम
ध्यै सौवर्णं रथे सूर्यं मृगैव रुणं चावाह्यं करवीराकादिपुष्पैर्धूपदीपादिभिः संहज्य मेव. दिव्यालादिदेवताः संहज्य ह्यहं शार्ङ्गान् सूर्याय दद्या
त्. सविस्तरः प्रजानं विधिर्द्वादशार्घ्यमंत्राश्च कोस्तुभे ज्ञेयाः सूर्याग्रे प्रभाकरं नमस्तुभ्यं संसारान्मांसमुहुरभुक्तिमुक्तिप्रदोयस्मान्मा
च्छातिप्रयच्छ मे नमो नमस्ते वरदः कृत्स्नामय जुषां पते. नमस्तु विश्वरूपाय विश्वधात्रे नमस्तु ते शतिप्रार्थ्य. उदुत्यमित्यादौ सूर्यं सक्तानि च
पितृरात्रौ नान्तरं कृत्वा प्रातराहुं चोने निमंत्रेणार्कसमिच्चर्वाज्यतिलैः प्रतियमष्टोत्तरशतं कृत्वा घृत्यादिसर्वाङ्गकारमुतां कपिलां गामं त्रैः स
ह्यविप्राय दद्यात् गोपूजामंत्रैस्तु कोस्तुभे दानमंत्रस्तु नमस्ते कपिले देवि सर्वपापप्रणाशित्तिं संसारार्णवमग्नं मां गोमातुस्त्रातुम्
हंसि वस्त्रसुगन्धानां सघृत्यामित्यादिसंविशेषणान्युक्ता रमांगानुभ्यमहं संप्रदेदति दत्त्वा सुवर्णदक्षिणां दद्यात्. ततस्तस्मै विप्राय रथे
सूर्यं प्रतिमां च दद्यात् तत्र मंत्रः दिव्यमूर्तिर्जगच्चक्षुर्द्वारात्मा दिवाकरः कपिलासहितो देवो मम मुक्तिं प्रयच्छतु अयात्वं कपिले जुष्या

ध. सिं. हि.

२९

सर्वलोकस्य पावनी प्रदत्ता सहस्रयेणमममुक्तिप्रदा भवेत्यादि. ततः कपिला प्रार्थनादिविस्तारः कीलुत्ते. अथ बोधोपपन्नजागरदोमादि
विधिमहत्वाय ध्यामेव स्नानस्यादि पूजनकपिलादनादिकार्यं इति संक्षेपतः कपिला मन्त्राव्रतविधिः. इति श्रीमदमृतोपाध्यायसंज्ञ
काशीनामोपाध्यायविरचिते धर्मसिंधुसंज्ञे भाद्रपदमासकृत्यनिर्णयोद्देशः समाप्तः. अथाश्विनमासः तुलामेषसंक्रांतिविशुद्धि
ता तस्याः पूर्वाः पराश्वनाष्टाः पुष्यकालः विरायतः प्रायुक्त एव. आश्विनशुक्लप्रतिपदि देवीनवरात्रारंभः. नवरात्रशब्दः आश्विनशुक्ल
प्रतिपदमारभ्य महा नवमीपर्यंतं क्रियमाणकर्मनाम धेयं. तत्र कर्मणि पूर्वैव प्रधानं उपवासादिकं स्तोत्रजपादिकं चांगं. तथा च य
था कुलाचारं उपवास एक भक्तनकाया बितान्यतमव्रतमुक्तं. यथा कुलाचारं सप्तशतीलक्ष्मीहृदयादि स्तोत्रजपसहितं प्रतिपदादिन
म्यंत नव तिथ्यधिकरणकस्तारव्यं कर्मनवरात्रशब्दाच्च. पूजा प्राधान्योक्तेरेव कश्चिन्नुक्तं उपवासादिनियमस्य व्यतिरेकं उपलभ्यते. पू
जायास्तु नकायिकुले नवरात्रकर्मण्यभावो दृश्यते. यत्कुले नवरात्रमेव नानुष्ठीयते तत्र नवरात्रपूजादिव्यभावोऽस्तीति नाम सच नवरा
त्रारंभः सूर्योदयोत्तरं त्रिमुहूर्तयोर्तिथ्यां प्रतिपदिकार्यं. तदभावे हि मुहूर्तव्यापिन्यामपि. कश्चिन्मुहूर्तव्यापिन्यामप्युक्तः सर्वथा स्त
मुक्तप्रतिपदिनकार्य इति बहुग्रंथसंमतं. मुहूर्तं न्यूनव्याप्तौ सूर्योदयास्तरेनादरांमुतापि ग्राह्या. मध्यमदिनेषु घटिकाप्रतिप
दितीयेदिने मुहूर्तद्वयादिपरिमितावर्धते तदा पूर्णत्वात् पूर्वग्राह्या. द्वितीयां धनिवधोपि एतत्सहस्रद्वये एव योज्यः. उत्तरार्धे चिंता
मणोत्तु पूर्वदिने मुहूर्तचतुष्टयोत्तरं मुहूर्तपंचकोत्तरं वा ग्रहता द्वितीयदिने मुहूर्तद्वयादिपरिमिता प्रतिपत्तदपरस्याः क्षयगामितया

श्रीः

२९

निविह्लादमायुक्ता पूर्वैव ग्राह्येत्युक्तं तत्र सूर्योदयोत्तरं द्वादशघटीमध्ये तत्र संभवे मध्याह्ने भिज्मुहूर्ते प्रारंभः कार्यो न लप
राहः. एवं च प्रतिपदा आद्यपोडशनाडीनिषेधश्चित्रावेष्टितियोगनिषेधश्चोक्तकालातुरोधेन सति संभवे पाठनीयोनतु निषेध
पुरोधेन पूर्वार्हः प्रारंभकालः प्रतिपत्तिविवातिकमणीयः अत्र कर्मणि ब्राह्मणादिचतुर्वर्णस्य च्छेदेऽप्यधिकारः तत्र विज्य
वलिजपहोमोन्नवलिने वैद्यैः सात्विकी पूजाकार्या. मे वैद्यैश्च निरामिषैः मध्दं दत्वा ब्राह्मणस्तु ब्राह्मण्यादेव हीयते. मधमपेय
मदेयमित्यादि निषेधात्. मांसमद्यादियुतराजसपूजायां ब्राह्मणस्य नाधिकारः मधपाने मरणात् प्रायश्चित्तोक्तेः स्पर्शेति दं
गच्छेदोक्तेश्च अलप्रायश्चित्तेन होमानपगमेन पातित्यापातात्. इह मेव सर्वे प्राचीनानवीनाग्रंथकारानिर्वधेन लिखन्ति नवी
नतराभास्कररायप्रभृतयोपि सप्तशतीटाकादौ प्राप्तीनग्रंथानुसृत्यैव मेव परिष्कर्वन्ति. सभायामितन्मतेव श्लाघने च आच
रणं त्वन्यथा कुर्वन्ति तत्किं स्वयंदुर्देवशरीन ब्राह्मण्यस्तु होमवमन्येप्येवं मा भून्निति भूतदयया वास्वपातित्यगोपनाय नान्ये
षां कलिपुगच्छविप्राणां अधिकाराभावा लोभ्या वेति न वयं तत्त्वजानीमः. क्षत्रियवैश्ययोर्मंसादिसुतजपहोमसहितराज
सपूजायामप्यधिकारः सच केवलं काम्य एव न तु नियः निष्कामक्षत्रियादेः सात्त्विकपूजाकरणे मोक्षादिकलातिशयः एवं श्रद्धा
देरपि श्रद्धादेर्मंत्रहीनाजपादिरहिता मांसादिद्रव्यकातामसपूजापि विहिता श्रद्धेण सप्तशत्यादिजपहोमसहिता सात्विकी पू
जा ब्राह्मणद्वारा कार्या. श्रद्धादेः स्वतः पौराणमंत्रपाठेऽपि नाधिकारः. अतएव श्रद्धाः सुखमवाप्नुयादित्यत्र भाष्ये स्त्रीश्रद्धयोः श्री

ध. सिं. दि.

३०

वणादेवफलं ननु पाठादित्युक्तं एतेन स्त्रीशब्दयोः गतिः स्त्रीविष्णुसहस्रनामपाठो दोषायेवेति ज्ञेयं कवित्वोराणमंत्रयुक्तं पूजा
यां स्त्रीशब्दयोः स्वतोप्यधिकार उक्तः अपहोमादौ विप्रदारे वस्त्रेणादीनां तु ब्राह्मणद्वारापि जपहोमे समं पूजायां चनाधिकारः
किंतु ते सत्तु उपचाराणां देवीमुद्दिश्य मनसोत्सर्गमात्रं कर्तव्यं अत्र नवरात्रे तु कल्याः तृतीयादिनवम्यंत सप्तरात्रं कर्तव्यं पंच
म्यादि पंचरात्रं वा सप्तम्यादि त्रिरात्रं वा अष्टम्यादि द्विरात्रं वा एकादश्यादि केवलं अष्टम्यां केवलं नवम्यां वा एषां पक्षाणां स्वस्व
कुलाचारानुसारेण प्रतिबंधादिना पूर्वपूर्वपक्षासंभवानुसारेण वा व्यवस्था तत्र तृतीया पंचम्या निर्णयः प्रतिपदं सप्तम्या
दि निर्णयस्तु वक्ष्यते नवरात्रादि पक्षेषु सप्तहृदि वरोनदिनाधिक्यमनले पूजा घातः कार्या केचित्तु दिनक्षमे अष्टावैव पूजा
चंडीपाठांश्च कुर्वन्ति इदं देवीपूजनात्मकं नवरात्रं कर्तव्यं अकरणे दोषश्च वणात् फलभवणाकांक्षे च अत्र नवरात्रे घटस्था
पनं प्रातर्मध्याह्ने प्रदोषकालेष्वेति त्रिकालं द्विकालं एककालं वा स्वस्वकुले देवता पूजनं सप्तशत्यादि जपो रवंडदीपः आचारप्राप्तमा
त्वा बंधनमुपवाससक्तैकभक्तादि नियमः सुवासिनी भोजनं कुमारी भोजनं पूजनादि अंतरे सप्तशत्यादि स्तोत्रमंत्रहोमादिरित्येता
नि विहितानि एतेषां मध्ये क्वचित्कुले घटस्थापनादीनि द्विरात्रादीन्येवानुष्ठीयंत न सर्वाणि क्वचित् घटस्थापनादिरहितानि कानि
चित् क्वचित्सर्वाण्येतेषां समुच्चयविकल्पो कुलाचारानुसारेण व्यवहितो ज्ञेयो कुलपरंपराप्राप्तादधिकं शक्तिसत्त्वे पि ननु
उच्यमिति शिष्टाचारः फलकामनया प्रार्थितमुपवासादिकं कुलाचाराभावेऽपि कुर्वन्ति इदं कलशस्थापनं रात्रौ न कार्या तत्र कलशस्था

श्रीः

३०

पनार्थं शक्तुं सदा वेदिकां कृत्वा पंचपलवद्वा फलतां रत्नकुंजमुधपादिसंभारात्संपादयेत् अत्र संक्षेपतः प्रयोगः प्रतिपदि प्रातः कृ
ता भंगस्नानः कुंजमचंदनादिना कृतं पुंड्रोद्धेतपवित्रः सपत्नीकोदशघटिकामधोभिजिष्णुहूर्ते वा देशकालोत्संकीर्त्यं मम सहकुंडवस्थामु
कदेवताजीतिद्वारा सर्वापन्नानि पूर्वकदीर्घासुधेन पुत्रादिदृष्टिशुभपराजयकीर्तिलाभप्रसूते चतुर्विधप्रसूतार्थं सिध्यर्थं अथ प्रभृति
हानवमीपर्यंतं प्रत्यहं त्रिकालमेककालं वा मुकदेवता पूजासुपवासनकैकभक्तान्यतमनियमसहितं रवंडदीपं ज्वालनं कुमारी पूजनं
चंडीसप्तशतीपाठं सुवासिन्यादि भोजनं मित्यादि यावत्कुलाचारप्राप्तमन्त्रघटस्थापनादिरूपशारदनेवरात्रोत्सवारब्धकर्मकरिष्ये देवता
पूजांगलेन घटस्थापनं कर्तव्यं तदाहो निर्विघ्नतासिध्यर्थं गणपतिपूजनं पुण्याहवाचनं चंडीसप्तशतीजपाद्यर्थं ब्राह्मणवरणं कर्त
व्यं एतानि कृत्वा घटस्थापनसत्त्वे महीधोरिति भूमिस्थप्राप्तस्यां चतुर्विधं अंजुरारोहणार्थं शक्तुं मंदप्रक्षिप्य ऊषधयः समितितस्यां
मृदियवादीन् प्रक्षिप्य आकलशेषितिकुंभं निधाय मंगलं इति जलेनापूर्यं ध्वजाराभितं धंयाओषधीरिति सर्वांषधीः कांजत
दादिति हर्वाः अश्वत्थे वरति पंचपलवाद्योनाद्यथिवीति नन्दः याफलिनीरिति फलं सहिरलानि हिरण्यरूपं हिरलं हिरण्ये प्रक्षिप्य
सुवासुवासोदितिरुत्तेणावेष्ट्य पूर्णादवरोति पूर्णपात्रं निधाय तत्वायामीति वरुणं संपूज्य तत्कलशोपरि कुलदेवता प्रतिमां संस्थाप्य
जयेत् तद्यथा जयंती मंगलाकाली मङ्गलाकाली कपालिनी उर्गाक्षमाशिवाभात्री स्वाहास्वधानमोस्तुते आगच्छ वरे देवि देव्यर्पनि
दिनि पूजांगहाण सुमुखि वनमलेशं करप्रिये अनेन पुष्पमस्तु श्रीस्तुतं प्रथमं कृग्यां चावाह्य जयंती मंगलेति मंत्रेण स्तुतं कृग्यां

आसनादिषोडशोपचारैः पूजयेत् सर्वमंगलमंगल्येद्व्यादिभिः संप्राप्य प्रत्यहं बलिदानं पक्षिमाषभक्तेन कृष्णांडेन वा बलिं द
यात् अतएव बलिदानं नवो बलिदानं तत्तोरवंडदीपदद्यात् प्रीतये नवरात्रकं ऊवाक्येदहं राज एकचिन्तो भूतव्रत इति अ
खंडदीपं प्रतिष्ठापयेत् अथ चंडीपाठप्रकारः यजमानेन वृत्तो हं चंडीसप्तशतीपाठं नारायण हृदय लक्ष्मी हृदय पाठवा करिष्ये
इत्यादिसंकल्प आसनादि विधाय आधारे अन्य हस्त किरितं पुस्तकं स्थापयित्वा नारायणं नमस्कृत्य त्रिवचनात् ॐ नारायणा
यनमः नारायनरोत्तमयनमः देव्यै सरस्वत्यैनमः व्यासयनमः इति नमस्कृत्य प्रणम्य पुनश्चार्च्य सर्वपापं ते प्रणवं पठेत् पुस्तकाचने
नियमाः हस्ते पुस्तकं न धारयेत् स्वयं ब्राह्मण भिक्षु न च किरितं विफलं अध्यायं प्राप्य विरमेन्न तु मध्ये कदाचन कृते विरामे मध्ये च
तु अध्यायादिपठेत् पुनः ग्रंथार्थं बुध्यमानः स्याद्वाक्षरं नातिशीघ्रं नातिमंदं सभावस्वरसुतं वाचयेत् त्रिवर्गफलकामेन चंडीपाठः
सदैव कर्तव्यः तस्मान्ममेतन्माहात्म्यं पठितव्यं समाहितैः श्रीतव्यं च सदा भक्त्यैव त्वादि वचनात् नैमित्तिक पाठोऽप्युक्तः शांतिकर्मणि स
र्वत्र तथा दुःस्वप्नदर्शने ग्रहपीडासु चोग्रासु माहात्म्यं शृणुयान्ममेति तथा अरण्ये प्रांतरे वापि दावाग्निपरिवारितः दस्युभिर्वाहतः
शरव्ये गृहीतो वापि शत्रुभिर्द्विष्यादिसंकयन्पुद्गलं सर्वबाधासु घोरासु वेदनाभ्यर्द्धितोऽपि वा स्मरन्ममेतच्च रितं नरो मुच्येत संकटा
दिलुक्तं उपसर्गादिशांत्यर्थं त्रयः पाठाः कार्याः ग्रहपीडाशांतये पंच महाभयसप्त शांत्यर्थं बाजपेयफलार्थं च नव राजवस्त्रार्थं मे
कादश वैरिनाशार्थं द्वादश स्त्रीपुंसवशार्थं चतुर्दश मोरव्याललक्ष्म्यर्थं पंचदश पुत्रपौत्रधनधान्यार्थं षोडश राजभयनाशाय स

पदश उच्चाटनायाष्टदश वनभयेविंशतिः बंधमोचनाय पंचविंशतिः उश्चिक्लित्यरोगकुलोद्धेदासु नशिर्वेरिहृद्व्याधिहृदि त्रिभिधो लातादि
महासंकटनाशो राज्याद्विभ्रशताद्विशिः सहस्रावर्तनैः शतश्वमेधफलं सर्वमानोरथावाप्तिर्मोक्षश्चेति वाराही तत्रैकं सर्वत्र काम्यपाठोऽपि
संकल्पपूर्वकं पूजनं अतएव बलिदानं च कार्यं अत्राचाराद्देवारायणमपि कार्यं तद्विधिर्बोधायनोक्तः कोस्तुभेतेयः अथ कुमारीपूजा एकवर्ष
तु या कन्या पूजार्थं तां विवर्जयेत् द्विर्वर्षकन्यामारभ्य द्वादशवर्षावधिकुमारीणां क्रमेण कुमारिका विमर्तिः कल्याणी रोहिणी काली चंडिका शांति
वीडुगी भद्रेति नामानि आसौ कुमारीणां प्रत्येकं पूजामंत्राः फलविशेषालुक्षणा निचान्यत्र ज्ञेयानि ब्राह्मणो ब्रौह्मणी त्वेवं सर्ववर्णा प्रशस्ताः
विजातीयापि कचित्कामनाविशेषेणोक्ता एकैकहृदया प्रत्यहं एका वा कुमारी पूज्या मंत्राक्षरमयी लक्ष्मी मातृणां रूपधारिणी नवदुर्गा
कांसाक्षात्कन्यामावाहयाम्यहं जगत्पूज्ये जगद्ध्ये सर्वशक्तिविरूपिणि पूजां गृहाण कोमारिजगन्मातर्नमोस्तुते इति मंत्रेण पादक्षालनं
एवं कंवस्त्रं कुमंगलं पुष्पं धूपं दीपं भोजनं पूजयेदिति संक्षेपः कुमारीपूजा च देवीपूजा चंडीपाठश्चैकोत्तरव्यापि विहितः भवानी स हस्त्रनाम
पाठोऽपि क्वचिदुक्तः अयं शारदानवरात्रौ त्रयोमलमासे निविहः शक्तास्तादौ तु भवति प्रथमारंभस्तुनकार्यः शाबाशौ च जननाशौ च मोक्षस
र्वेष्विष्टा पनादि विधिर्ब्राह्मणद्वारा कार्यः केचिद्वारंभोत्तरं मध्ये आशौचपाते स्वयमेव वारब्धं पूजादिकं कार्यं मित्याहुः शिष्टास्त्वाशौचे पूजा
देवतास्पर्शादेर्लोकविद्विष्टत्वादन्येनैव कार्यंति अपरे तु तृतीयादिपंचम्यादिसप्तम्याद्यतकल्पेन नवरात्रविधीनां सत्त्वाद्यतिपद्यन्ते चे
त्तृतीयाद्यनुकल्याश्रयणं कुर्वन्ति सर्वभालोपप्रसक्तैव ब्राह्मणद्वारा कुर्वन्ति उपवासादिशारीरनियमः स्वयं कार्यः एवं स्वस्वलापि उपवा

सादिस्वयंकृत्वा पूजादिकमन्येन कारयेत्. अत्र सप्तर्षिस्त्रीणां सुपवासिगंधतांबूलादिग्रहणं दोषाभ्युत्थापनः. अथ पंचम्यामुपांगकाले
ताज्रं अत्र पंचमी अपराह्णव्यापिनी ग्राह्या अपराह्णस्यैव तत्तनाकाललोपपत्तेः दिनद्वयेकार्त्तयनापराह्णव्याप्तौ साम्येन वेषम्येण वा
पराह्णकेशाव्याप्तौ च पूर्ववैवमुक्तवाक्यात् परत्रैवापराह्णव्याप्तौ परैव केचित्तुरात्रिव्योनी गृह्णति. पूजादिकंचरात्रावेव कुर्वति तत्र मूलं च
सं भोजपूजादिविधिर्गोत्रोत्तरप्रसिद्ध इति न किरव्यते. आश्विनराक्ष्णपक्षे मूलनक्षत्रे उत्तरेषु सरस्वतीमावाह्य पूजयेत् मूलेषु स्थापनं दे
व्याः पूर्वाषाढासु पूजनं उत्तरासु बलिदद्यात् अरण्येन विसर्जयेदिति वचनात् अत्र पूजयेत् अथ हस्मिति तद्रूपमले वचनात् मूले आवाह
नं तदंगभूत पूजनं करिष्ये इति संकल्प्य आवाहनं पूजने कार्यं. पूर्वासु पूजनं करिष्ये इति संकल्प्य आवाहनं रहितं पूजेन केवलं उत्तरासु बलि
दानं तदंगभूतं पूजां च करिष्ये इत्येवं कार्यं अरण्ये विसर्जनं कर्तुं देवगभतां पूजां करिष्ये इति संकल्प्य विसर्जयेदिति क्रमः तत्र मूलस्य प्रथमपा
दे सूर्यास्ताव्याकृत्रिमुहूर्तव्यापिनी सरस्वतीमावाहनं त्रिमुहूर्तं न्यूनत्वे रात्रौ वा प्रथमपादसले तस्य विशेषेन च न विना ग्राह्या लाभावात्. दि
तीयादिपादपरदिने एवावाहनं एवं पूर्वाषाढादिनक्षत्रपूजादौ दिनव्याप्ये वग्राह्यं विसर्जनं तु अरण्यस्य प्रथमपादे रात्रिभागगते पिकामे
विशेषवचनात् तत्र रात्रेः प्रथमप्रहरपर्यंतं विवर्तिताति अथ सप्तम्यादिनत्रये पत्रिका पूजनं विहितं तत्र सप्तम्यादिति थिजयं सूर्योदये मुहूर्त
मात्रमपि ग्राह्यं तत्राधिवासनादिप्रयोगविस्तरः कौस्तुभादौ ज्ञेयः यत्तु सप्तमीमष्टमि त्रिरात्रं न वरात्रकर्म कुर्वति तत्र सप्तमीमूले दियोत्तरसु
हृत्तीधिकव्यापिनी ग्राह्या मुहूर्तं न्यूनत्वे पूर्वा. अभयहाष्टमीघटिकामात्राथोदयिकी भवमीयुता ग्राह्या ह्यंभीनवरेति प्रशस्ता यदाच

पि

श्रीः

३२

पूर्वदिनेषु घटिकाष्टमीपरदिने मुहूर्तं दिव्यानीतदानवमीयुतामप्युत्तरां त्यक्त्वा संहर्णत्वा तत्रैव ग्राह्या एवं वम्याः क्षयवशेन दशमी
दिने सूर्योदयोत्तरं अनुवृत्त्यभावेष्टमीनवमीयुतामौदयिकीमपित्यक्त्वा सप्तमीयुते वाष्टमी ग्राह्या अष्टम्यापुत्रवतोपवासोत्तमः कुलाच
रप्राप्तौ केचिद्रूपं प्रकल्प्य कार्यः महानवमीतु बलिदानव्यतिरिक्तविषये पूजापोषणादिवाष्टमीयुता ग्राह्या साचयघष्टमीदिने सायत्रिमुह
र्तस्यात्रैव ग्राह्या त्रिमुहूर्तं न्यूनत्वे परैव ग्राह्या नवमीप्रयुक्तमहाबलिदने तु दशमीविहा मदारुद्धाधिकानवमीतदा बलिदानमपि पूर्णत्वा
त्सर्वत्रैव कार्यं अष्टमीनवम्योः संधौ पूजा साष्टमीनवम्याः दृश्यक्लेदिवारात्रौ वा अष्टम्यंतनाडीनवम्या घनाश्रीः कार्याः यदि त्वष्टमीन
वम्यामैध्यादौ पराह्णे वा योगस्तदाष्टमीनवमीपूजयोऽप्येकदिने एव प्राप्तेष्टमीनवमीपूजा तत्संधिपूजांचतंत्रेण करिष्ये इति संकल्प्य तंत्रेण वा
शोपचारपूजाकार्यं यदि शुकदाधिकाष्टमीतदाष्टवेधरष्टमीपूजापरेषुः संधिपूजानवमीपूजयोस्तत्रं अत्र नवरात्रे स्वयंपूजादिकं कर्तुं मश
कौ अन्येन कारयेत् षोडशोपचारपूजाविस्तारं कर्तुं मशक्तौ गंधादिपंचोपचारपूजां कुर्यात् नवम्यापूजाविधाय होमः कार्यः केचिदष्टम्या
मेव होमश्रुताः अन्ये त्वष्टम्यामुपक्रम्य नवम्यां होमः समापनीयः सचातुणोदयमारभ्य सायंकालपर्यंतं मष्टमीनवम्योः संधौ संभवति
निशायांतत्संधौ रात्रौ होमदिरयोग्यत्वान्नवम्यामेव होमोपक्रमसमाप्तिकार्येत्याहुः अत्र यथा कुलाचारं व्यवस्था सच होमो नवार्णक
मंत्रेण कार्यः अथवा नयंतीमंगलाकालीति श्लोकेन अथवा नमो देव्यै महो देव्यै इति श्लोकेन अथवा सप्तशती श्लोकैः अथवा सप्तशती श्लो
कस्य सप्तशतमंत्रैः कवचां लकीलकरहस्यत्रयश्लोकसहितैर्होमः सप्तशतीभागो न्यत्र ज्ञेयः अत्राभिजित्ये सुयथा कुलाचारं व्यव

स्वा होमद्रव्यं च सर्पिर्मिश्रितं शकृत्तिलमिश्रितं च पायसं केवलतिलैर्वा होमः क्वचित्तिंशत्कपुष्पहर्षासर्पपलाजपृगयवश्रीफलरक्तचंदन
खंडनानाविधफलानामपि पायसे मिश्रणं कार्यमित्युक्तं. होमश्च न पदशरीरेन कार्यः. कुलाचारप्राप्तश्चेत् सिंहमेव देवत्वमने होमोपिका
र्यः अत्र विस्तरः सग्रहमरबो होमप्रयोगः कौस्तुभे ज्ञेयः. अत्र बलिदानं ब्राह्मणेन मायादिमिश्रानेन कृष्णोदनवाकार्यं यदाष्टमर्चय
वपिष्टादिमर्चवा सिंहाया प्रनरमेयादिकं कृतत्वा रवे न घातयेत् ब्राह्मणेन पुशतमांसमघादिवलिकने ब्राह्मण्यभ्येष्टता सकामेन क्षत्रियदिना
सिंहव्याघ्रनरमहिषछागस कर मृगपक्षिमत्स्यन कुलगोधादि प्राणिस्वगात्ररुधिरास्त्रियो बलिर्देयः. कृष्णसारमगः क्षत्रियादिरपिन देयः
अत्र बलिदानमंत्रादि प्रकारः सिंधो ज्ञेयः. अत्र शतचंद्रीसहस्रचंद्री प्रयोगः कौस्तुभे ज्ञेयः. द्विविधशोचोपिन वम्यां होमं घटादिदेवतोत्थापने
च ब्राह्मणद्वारा कारयित्वा स्वर्णपारणकुलाशोचाने ब्राह्मणभोजनं दक्षिणादिदानं च कार्यं एतेन स्वर्णपारणाकाले पारणं कृत्वा शक्यं दानादि
कंजयति. विधवायास्तुरजोरोपे भोजननिषेधात् पारणापिशतहस्तमेव एवैव ततो तरेप्युष्टं प्रतिपदादियावदष्टमीलोहाक्षिसारकं कर्मरातां विहि
तं तत्र च अचामरादिराजवि कृतानां नाभ्यादीनां चापादि शस्त्राणां दुग्ध्यादीनां च पूजा होमादिकं कार्यं मेहान्यालक्यंति वेराजानि न भिन्नं अपि स्वा
तिमुतामाश्रिन प्रतिपदं द्वितीयां वारायनवमीपर्यंतं वातिनीराजनारव्यं कर्म कुरुः ततो ज्ञेयः श्रवः पूजारेवत पूजाच प्रतिमायां कार्याः प्रत्यक्ष
श्वरजानीराजनं च कार्यं कर्म हयेपितृत्वं नाम त्रा होमादिनं त्राः सविस्तरः प्रयोगश्च कौस्तुभे. इतानीमश्ववतः प्राकृतजननास्तु विज्या दशम्याभ
श्वांतो ये वगाह्यप्यमाकाक्षिर्विभ्रप्याश्वे शायो लोप्रवेरावन्ति तत्र गंधर्वकुलजातस्वमाभ्याः कुलरूपकः ब्राह्मणः सत्यवाको न सोमस्य व

रुणस्य च प्रभावाश्वजताशस्य वर्धयत्वं तुरंगमान् रिहन्ति जित्यसमरे सत्प्रजितुस्वी भवेति मंत्रेण केवलाश्वपूजापिकर्तुमुचिता. अथ पारण
विसर्जनयोः कालः. तत्र विसर्जनं दशम्यां कार्यं दिनद्वये दशमीसत्वे पूर्वदशम्यां अवणाल्यपादयोगेन त्रैव विसर्जनं तत्रत घाताभावे तु परदशम्या
मेव परत्र दशम्याभावे पूर्वदशम्यां नक्षत्रयोगे सत्यसति वा कार्यं नक्षत्रयोगानुरोधेन क्रियमाणं विसर्जनमपराहूषिभवति अन्यथा प्रात
रेव तत्र मृदादिप्रतिमाया विसर्जनं पूर्वकंजलादौ त्यागः परंपरया प्रतिमायाधातु प्रतिमायास्तु मृदादिखाना दुतिष्ठेत्यादिमंत्रैस्तथापनमात्रं का
र्यं न तु विसर्जनं यद्दिने विसर्जनं तत्रैव नियममत्यागस्योचित्यात् विसर्जनं नोत्तरं तद्दिने एव पारणं कार्यं अन्येतु सत्यपि दशम्या विसर्जनं विधौ न वम्या
मेव पारणं कार्यं न वम्यां पारणं कुर्याद्दशम्यामभिवेकं च कृत्वा मूर्तिं विसर्जयेदित्यादिकच नादित्याहुः अत्रैवं व्यवस्था प्रथमदिने स्वत्याष्टम्या
युक्तानवमीद्वितीयादिने पारणं पर्याप्तिन वम्या युक्ता दशमीतत्परदिने श्रवणयुक्ता विसर्जनार्हा दशमी तत्राष्टमीनवम्युपवासयोः प्रथम
दिने सिद्धिवाद् वशिष्टन वम्यां पारणं कृत्वा वशिष्टदशम्या विसर्जनं यदा वशिष्टनवमीदिने एव दशमी श्रवणयुक्ता विसर्जनार्हा न दशम्या
नोत्तरपारणं यदा तु पूर्वदिने वशिष्टदशमीपरदिने एमीशेषयुक्तानवमीतत्परदिने नवमीशेषयुक्ता दशमी तदानवमीयुक्तदशम्यामेव विसर्जनं
नरपारणं अथ नवमीवशिष्टदशम्यादिने नवमीशेषयुक्ता दशमी तत्रापिन नवमीयुक्तदशम्यामेव विसर्जनपारणे. यदा तु अष्टमीनवमीदश
म्यस्ति स्तोपितिययः सूर्योदयमारभ्यास्तमयपर्यंतं अरवंडास्तकर्म पर्याप्त्यास्तदा दक्षिणात्याजानवम्यामेव पारणाचारान्न वम्यामेव प
रणविसर्जने येषां दशम्यामेवाचारस्तेषां तदुभयं दशम्यामेव अथ किन्या दशमी. सा परदिने एवापराहूषातोपरा दिनद्वये पराहूष

भ. सिं. दि.
३४

पौर्णमासीद्वयेपि श्रवणयोगे सत्यसतिवापरा एवं दिनद्वयेपराह्व्यास्यभावेपि श्रवणयोगसत्तासत्ययोः पूर्ववत् दिनद्वयेपराह्व्यास्योरेक
रदिनेश्रवणयोगेयदिनेश्रवणयोगः सेवग्राह्या एवमपराह्व्यास्यभावेयदिनेश्रवणयोगः सेवग्राह्या एवमपराह्व्यास्यभावेयदिनेश्रवणयोगः सेवग्राह्या
स्तदापि पूर्ववत् यदातु पूर्वदिने एवापराह्व्यास्यभावेयदिनेचमुद्रतत्रयादिव्यापिनी अपराह्व्यास्यभावेयदिनेचमुद्रतत्रयादिव्यापिनी अपराह्व्यास्यभावेयदिनेचमुद्रतत्रयादिव्यापिनी
अपराह्व्यास्यभावेयदिनेचमुद्रतत्रयादिव्यापिनी अपराह्व्यास्यभावेयदिनेचमुद्रतत्रयादिव्यापिनी अपराह्व्यास्यभावेयदिनेचमुद्रतत्रयादिव्यापिनी
कर्मकाले सत्तापराह्व्यास्यभावेयदिनेचमुद्रतत्रयादिव्यापिनी अपराह्व्यास्यभावेयदिनेचमुद्रतत्रयादिव्यापिनी अपराह्व्यास्यभावेयदिनेचमुद्रतत्रयादिव्यापिनी
यदापराह्व्यास्यभावेयदिनेचमुद्रतत्रयादिव्यापिनी अपराह्व्यास्यभावेयदिनेचमुद्रतत्रयादिव्यापिनी अपराह्व्यास्यभावेयदिनेचमुद्रतत्रयादिव्यापिनी
नसीमोक्षमनशमीपूजनदेशांतरयात्रार्थिनां प्रवृत्तान्च विहितं तस्मात्प्रकाशक अपराह्व्यास्यभावेयदिनेचमुद्रतत्रयादिव्यापिनी अपराह्व्यास्यभावेयदिनेचमुद्रतत्रयादिव्यापिनी
पूजनादिनाष्टदलमाहिरव्यममसक दुर्बल्यक्षेम सिध्यर्थमपराजिता पूजनं करिष्ये इति सकल्यमध्ये अपराजिताये नमः पूजनादिनाष्टदलमाहिरव्यममसक दुर्बल्यक्षेम सिध्यर्थमपराजिता पूजनं करिष्ये
वाह्य तदिक्षिणक्षियाशक्त्येनम इति जयावामतउमायेनम इति विजयावामतउमायेनम इति विजयावामतउमायेनम इति विजयावामतउमायेनम इति विजयावामतउमायेनम
त्रैः षोडशोपचारपूजां कृत्वा प्रार्थयेत् इमां पूजां मया देवियथाशक्ति निवेदितां रक्षार्थं तु स मादाय ब्रजस्वरूपान्मुत्तममि-यो-ति अथ रातः
संकल्पयात्रायां विजयसिध्यर्थ इति विरीषः पूजानमस्कारांते करणतु विविधेण भास्वत्कनकमेखला अपराजिता भद्रता करोतु विजयं मे
त्यादि जनेर्बिजयं प्रार्थय पूर्ववदिष्टजैदितिसंक्षेपः ततः सर्वजनाग्रामादृहिः ईशानादिदिग्बहिस्तोशमीगत्वा पूजयेत्तुः सीमोक्षमनशमी

श्रीः
३४

पूजनात्पूर्वपश्चादाकार्यं राजातु जम्भमातृसहस्रपुरोहितः सामात्यः शमीमूलंगत्वा वाहनादवतस्य स्वस्तिवाचनपूर्वकं शमीसंपूज्य का
योद्देशानमात्यैः संबद्धं प्रदक्षिणां कुर्यात् पूजाप्रकारस्तु मम उक्ततामंगलादि निरासार्थं शोभायै यात्रायां विजयार्थं च शमीपूजा करिष्ये
शाम्यतामिजम्भतकपूजां करिष्ये इति सकल्यः राजातु शमीमूले दिक्पालपूजां च कुर्यात् अमंगलानां शमनी शमनी उक्तस्य च उः स्वप्ननाशि
नीभन्यां प्रपद्ये शमीशतभां इति पूजामंत्रः पूजाने शमीशमयते पा-गले देवतापूजां-पंशमीलोहितकंदका धारिज्यर्जनवाणानाराम
स्यप्रियवादिनी करिष्यमाणयात्रायां यथाकालं सुरवं मया तत्र निर्भिन्नकज्जितं भवशिरामपूजिते इति प्रार्थयेत् अश्वतकपूजने अश्व
तकमहावक्षमहादोषनिवारण इष्टानां दर्शनं देहि शत्रूणां च विनाशनमिति प्रार्थयेत् राजाशत्रोर्मूर्तिं कृत्वा शस्त्रेण विधेत् प्राकृतोः शमी
शारवाक्षित्वाभानयति तन्निमूलं गृहीत्वा साक्षतामद्रिशमीमूलगतामद्रं गतिवादित्रनिधेयिरानयेत्स्वगृहं प्रति ततो भेषणवस्त्रादिभ्य
रयेत्स्वजनैः सह नीराज्यमानः पुण्याभिर्युवतीभिः सुमंगलमिति अत्र देशांतरं गमिषु विजयमुद्रतं च द्वाधातु कृत्याभावेपि प्रया
णकार्यं तत्र विजयमुद्रते विविधः इत्यसंख्यामतिशय किंचिदुद्दिन्नतारकः विजयो नाम कालो यस्य सर्वकार्यार्थसाधकः इत्येकः एकादशो
विजयमुद्रतोपि विजयः परिकीर्तितः तस्मिन् सर्वे विधातव्या यात्रा विजयकांक्षिभिरित्यपरः उक्तद्वयान्यतरमुद्रते दशमीयुक्ते प्रवृत्तानं क
यं नृत्वेकादशीयुक्ते आश्वयुक्तशकुदशमी विजयमाख्याशतभद्रा प्रयाणे तु विशेषेण किंपुनः श्रवणान्वितेति ज्योतिर्गर्थोक्तेरन्यान्यपि क
र्माणि मासविशेषानिरपेक्षाप्यत्र च द्वाधनु कृत्याभावेपि अनुष्ठेयानि मासविशेषे विहितानि तु चूडकर्मविष्णवादिदेवताप्रतिष्ठादीनि न कुर्या

अ. सि. दि.

३५

तु राजांपदाभिषेकेन वमीनवमीविद्वादशमीश्रवणशुक्लपिनयाद्या किंलौदधिकेवयाद्या आश्विनस्यशुक्लदशमीएकादशीपूर्णिमा
सीवारभ्यमुदूर्तावशिष्टायांरात्रौतीर्थासौगताप्रत्यहंकार्तिकस्नानंकार्यं तत्रकारः विष्णुस्त्वदेशकालोसंकीर्त्यं नमः कमलनाभायन
मस्तेजसायिने नमस्तेस्तु हृषीकेशगृहाणार्घ्यंनमोस्तुते इत्यर्घ्यं दत्त्वा कार्तिकेहंकरिष्यामिप्रातःस्नानंजनादेन प्रीत्यर्थं तवदेवेशदा
मोदरमयासर ध्यात्वाहंलांचदेवेशजलेस्मिन्तुमुद्रातः तवप्रसादात्पापमेदामोदरविनश्यतु इतिमंत्राभ्यास्तात्वापुनर्घ्यंदिदं
तु तत्रमंत्रो नित्येनेमित्तिकेकृष्णकार्तिकेपापनाशने गृहाणार्घ्यंमयादत्तंराध्यासहितोहरे व्रतिनः कार्तिकेमासेस्नातस्यविधिवत्
म गृहाणार्घ्यंमयादत्तंराध्या ॥ कुरुसेजगतांशुकरादितीर्थविशेषेणफलविशेषः अथान्येपिबिधयः कार्तिकेसकलमासंनित्यं
योजितेद्वयः तपनविष्यमुद्रातः सर्वपापैः प्रमुच्यते स्मत्वाभागीरथीविष्णुशिवसंयंजकेविशीतु नाभिमात्रजलेतिष्ठन्व्रतीस्नायाप
थाविधि इदंकार्तिकेस्नानंप्रातःस्नानंप्रातःसंध्यांचक्रत्वाकार्यं ताभ्यांविनाइतरकर्मानधिकारात् यद्यपिप्रातःसंध्यायाःसंयंजके
समाप्तिस्तथाप्यत्रवचनबलादुदयात्पूर्वसंध्यासमाप्यकार्तिकस्नानंकार्यमितिनिर्णयसिंध्यावृत्तं नैवगंध्यांतरेदृश्यते एवमासस्त
नाशक्तौज्यहंस्नायात् अन्येषामपि कार्तिकेमासव्रतानामत्रेवार्थः तानियथा तुलसीदाक्षेणकार्तिकेयोर्वयेदं पत्रेपत्रेमु
निशेषमौक्तिकंलभतेफलं तुलसीमंजरीभिर्हीरहारवनेसुक्तिः फलं रोपणपाठनस्पर्शः पापशयः तुलसीलाभायांआदासितदक्षिः
तुलसीशोभिगहेतीर्थगृह्यमर्किकरानामांतीज्यादितुलसीमाहात्म्यं एवंधात्रीमाहात्म्यमपि कार्तिकेभाजित्वाधाधिश्रान्नेस्तोष्ये

श्रीः

३५

इति ब्राह्मणान्भोजयेद्रक्षास्वयंभुजीतवंधुभिः धात्रीकृष्णामुआइधात्रीपत्रैः फलैश्चहरिपूजनंमहाफलं दवर्षिसर्वयज्ञतीर्थानां धात्री
वक्षनिवासोक्तेः अत्रैवहरिजागरविधिः जागरंकार्तिकेमासिष्यः कुर्यादरुणोदये रामोदराग्रेसेनानीगोसहस्रफलंलभेत् शिवविष्णुगृहाण
वेसर्वदेवालयेषपि कुर्यादश्वत्थमलेषुतुलसीनांबनेषपि विष्णुनामप्रबंधानियोगायादिष्णुसंनिधौ गोसहस्रप्रदानस्यफलमानोतिमा
नवः वाद्यकुरुष्वपिवाजपेयफलंलभेत् सर्वतीर्थोवगाहस्यनर्तकः फलमाप्नुयात् सर्वमेतल्लेख्यंतेपातुइत्यदः पुमान् अर्चना
शीनाद्रापितरुपउंशमबाधुयादितिकौस्तुभे सर्वाभावेब्राह्मणानांविष्णुभक्तानांवाभ्यथवटबोबोसेवनंकुर्यादइतितत्रैव सरोरुत्तणितु
लसीमालतीमुनिपुष्पकं कार्तिकेविहितान्येवंदीपदानंचपंचमं कार्तिकेमासोपवासोवाजप्रसूयर्त्तविधवाभिः कार्यः गृहखेनकार्य
कुरुवाप्यविकुरुवाप्राजापत्यमथापिवा एकरात्रव्रतंकुर्यान्निरात्रव्रतमेववा शाकाहारंपयोहारंफलाहारमथापिवा चरेद्यवान्नाहारंवा
संजातेकार्तिकेव्रती अथकार्तिकेवर्ज्यानि पलांडुलशरुनंहिंगुलजकटंजनमूलकालाबुशिरुष्टंताककूष्मांडवतीफलकलिंगकपिल
कम्प्यंतैललवणशाकपुष्पितान्निदियाचितान्निदग्धान्निमापमुद्रमस्वरुचणककुलिअनिप्यावाठकादिदिदलानिचवर्जयेत् सप्तम्यां
धात्रीफलंविष्णुआष्टम्यांनारिकेलंरविचारेधात्रीफलंसर्वदावर्ज्यं कास्यपात्रेभोजनवर्जनव्रतेकांस्मपात्रेघृतपूर्णंदद्यात् मध्मपात्रेघृतप
मसराकंरादानंसमाप्तोकार्यं तैलत्यागेतिलदानं कार्तिकेभोजनभोजीसतिलांघटंदद्यात् स्वर्णमुतानिमापमुतानिजिरात्कूष्मांडानिअ
भनासेदद्यात् कार्तिकेकांस्मभोजीहमिभुक् फलवर्जनेफलं रसस्वागेरसः धान्यत्यागेधान्यानिदेयानि सर्वजगोदानंवा एकतः सर्वत

ध. सि. हि.

३६

मानिदीपदानंतथैकतः कार्तिकेदीपदानस्य कलां नार्हति योऽशी एतावद्व्रतासंभवे चतुर्मास्यव्रतासंभवे वा कार्तिके किंचिद्भूतमवस्थं कर्तुं
अथ अत्रतः कार्तिके येषां गतो भूदधिया मिह तेषां पुण्यस्य तेषां पि न भवेत्करात्मना मिलुक्तेः शालग्रामादिदेवताये स्वस्तिकमंडलादि
कुरंगवल्यादिना करोति सा स्वर्गादिफलं पुक्ता स भजनं सुखं वेधं न भोति कार्तिकपुराणेतिहासश्च वपारं भसमा सी विहितं तत्रकारः
ब्राह्मणो वाचकं कुर्यात्तान्यवर्जमादरात् आनयचतुरावर्णो नृकुला ब्राह्मणमग्रतः विष्टुष्टमद्वतं शांतं स्युष्टाक्षरं पदं तत्रा कलास्वर
संयुक्तं रसभावसमन्वितं ब्राह्मणादिपुसर्वे पुगंधार्थं चार्पयेन्मप एवं वाचयेद्वाजा न स विप्रो व्यास उच्यते समाप्ते पुपुराणे पुरातनांतं
मा पयं नृप वाचकः श्रुतितयेन प्रसन्नोस्तस्य देवताः आद्रेयं द्विजो भुंके वाचकः अहमन्वितः भवति पितरस्तस्य तस्मावर्षांतं नृपेति
कार्तिकस्नानकाले भिलाषाष्टकं काशीखंडोक्तं पुत्रकामेन पठितव्यं अथैव उग्रव्रतं समर्प्य उग्रदानं कृत्वा दिदलव्रतं संकल्पयेत् अत्रोस
तो मे पादिदलं दृश्यते ते वर्जनीया इत्येके अन्ये त्वेवं लक्षणामावचनाभावात्स्वरूपतो येषां दिदलं दृश्यते ते वर्ज्या न त्वन्येनापि पत्रपुण्यादि
कृमिस्त्राः एवमन्यपि तां लकेशकर्तनादि वर्जनं कृत्वाणि जता निवेद्यानि अत्रोकाशी पउक्तः सखांस्ते गृहादहरे पुस्तपजमावसियका
धंभमो निरवन्त्यतस्य मर्ध्नि अष्टदला आकृति निर्मिते दीपयंत्रे मध्ये मुख्या दीपसमंततो द्याविति संस्थाप्य निवेदयेत् रामो दरायनाभसितु
नाभां दोलया सह प्रदीपं ते प्रयत्नामिनमोनंताय वेधस्तस्मिन्त्रः एवं मासमाकाशीपदानां महती प्राप्तिः आश्विनपौर्णमास्यां कोजा
गरव्रतं मापूर्वत्रैव निशीथव्याप्तो पूर्वा उत्तरदिने एव दिनद्वयोपवा निशीथव्याप्तो दिनद्वयेपि निशीथस्थरे वा उत्तरेव केचिस्त्रैदिने निशी

श्रीः

३६

अथ्याप्तिरेव परदिने प्रदोषव्याप्तिरेव तदा परेत्याहुः अत्र लक्ष्मीद्रयोः पूजनं जागरणं अक्षत्री उच्च विहिता तत्र पद्मासनं लक्ष्मीध्यात्वा क्षमं
जेः अलक्ष्म्येनमः इत्यावाहनादि योऽशी पचारैः संपूज्य नमस्ते सर्वदेवानां वरदासि हरिप्रिये यागतिस्त्वत्पन्नानां सामेभ्यस्तद्वर्चनात् इति पुण्या
जलिदत्तानमेत् चतुर्दशमासं देवप्राणिः पुरंदरः शचीपतिश्च ध्यातव्यो नानाभरणभूषितः इति ध्यात्वा क्षतपुजादौ रं द्रायनम इति संपूज्य विक्षिं
रावतं स्वायं भास्वकुलिशपाणये पौलोभ्या किं गितां गाय स हस्ताक्षयतेन म इति पुण्यां जलिदत्तानमेत् नारीके लोदकं पीत्वा अक्षत्री उां समाभेत् नि
शीथे वरदालक्ष्मीः को जागत इति भाणिणी तस्मै वित्तं प्रयत्नामि अक्षोः की उां करोति यः नारीके लान्द्रथुकांश्च देवेभ्यः पितृभ्यः समर्प्य बंधुभिसह स्वयं
भक्षयेत् अस्यामेवाश्वयुजी कर्माश्वलायनेः कार्यं तच्च पर्वदे धे पूर्वाह्नसंधौ शेषपर्वणि प्रकृतीष्टि कृत्वा कार्यं अपराह्णसंधौ विरुतिमिमां कृत्वा प्र
कृतेरन्वाधानं तच्च योगेन्यत्र ज्ञेयः अथाग्रयणकालः आश्विनकार्तिकयोः पूर्णमास्यामवास्यामां वा शकृपक्षगतकृतिकादि विंशत्यंत नक्षत्रे
पुशकृपक्षस्तरे वस्यां वा ब्रीह्याग्रयणं एवं आवाणभाद्रपदयोः कृत्वा पुष्य नक्षत्रे पुष्यामाकाग्रयणं चैत्रवेशाखयोः पर्वदिपुष्यवाग्रयणं
तत्र पूर्णमासी पर्वणिसंगवात्सर्वे संधौ पर्वदिने आग्रयणं कृत्वा प्रकृत्यन्वाधानं मध्याह्नात्परत्रयसंधौ संधिदिने आग्रयणं कृत्वा प्रकृत्यन्वाधा
नं मध्याह्नसंगवाद्धर्ममध्याह्नात्सर्वत्रवासंधौ संधिदिने आग्रयणं कृत्वा प्रकृतीष्टिः सद्यः कार्याः दशैतु पूर्वाह्णपरह्णवासंधौ यथाकालं दर्श
ष्टि कृत्वा प्रतिपन्मध्ये आग्रयणोष्टिः कार्याः एवं नक्षत्राग्रयणपक्षे पि पौर्णमासेष्टिः प्राग्दर्शेष्टिः परं यथाभवेत्तथाग्रयणं कार्यं तथाच दीपि
का दर्शेष्ट्याः परमुक्तमाग्रयणकं प्राक्ष्योर्णमासाच्चतदिति इत्यं च कृत्वा पक्षेन भवतीति सिद्धं एतदीपिकाकारमतममावास्यापर्वणमाग्रय

अ.सिं.हि.
३७

णविधानस्याखंडदशैर्वैयर्थ्यापत्त्याननुकृतिमिच्छाग्निमानरोक्तिर्नैवामनीचीनाप्रतिभाति विकृत्यंतराणांखंडपर्वीणप्रकृत्युत्तरं प्रतिप
 द्यतुं चानेपि पर्वानुग्रहसंमतिवत् खंडदशैर्पि प्रतिपदिक्रियमाणग्रयणस्य रौद्रेपर्वानुग्रहसंमतिर्भवति खंडदशैर्पर्वविधान
 सार्थक्यस्य संभवश्चेति दिक् आवणादौ श्यामाकाग्रयणं न कृतं चेत्तरदिब्रीह्याग्रयणे न समानं तत्र कार्यं तत्र स्मार्तब्रीह्याग्रयणं श्या
 माकाग्रयणं च तत्रैण करिष्ये इति संकल्प्य द्वाग्नौ विध्वेदे वायं अद्यौ ब्रीहिसुष्टीनि रूष्य शर्यां तरे श्यामाकालौ सोमाय नाम्ना निरूप्य पुनः प्रथ
 मशर्पे द्यावापृथिव्यर्थं ब्रीहिनिवपिः एवं होमेषु विध्वेदे बहोमात्तरं सौम्यश्यामाकं चतुर्जला द्यावापृथिवी होमः आश्विनपौर्णमास्याम
 पराह्णादिसंधौ आग्रयणे क्रियमाणे आश्वसुजी कर्मणा पिसमानं तत्र तां कार्यं तथा च जीर्णब्रीहिचतुर्न व ब्रीहिचतुर्न व श्यामाकचत
 र्वेति स्मालीत्रये व स्रजयं पूर्वाह्णादिसंधौ तु संधिदिने प्रकृतियागोत्तरं आश्वसुजी पूर्वादिने संधिदिने वा प्रकृतियागात् सर्वमाग्रयणमि
 त्तिकाले कथाभावा नैकतंत्रता श्यामाकचर्वसं भवे श्यामाकतणेः प्रस्तरंकृत्वा सुवाउत्तरं भास्तीत्यं तत्र सुचो निधानं तावत्तैव श्यामाकाग्र
 यणसिद्धिरिति तत्तिक्तनारायणः यवाग्रयणं तु कृताकृतं ब्रीह्याग्रयणस्य वसंतपर्व्यंतं गौणकालः यवाग्रयणस्य वर्षर्तुपर्व्यंतं अनापदि
 गौणकाले कुर्वन्कालातिपत्तिं प्रायश्चित्तपूर्वमाग्रयणं कुर्यात् आपदि गौणकाले कुर्वन्प्रायश्चित्तं न कुर्यात् गौणकाले यत्किं तां वैश्वान
 रौद्रे प्रायश्चित्तं कृत्वा अतिज्ञां ताग्रयणं कुर्यात् स्मार्तं तु वैश्वानरं देवताकण्डालीपाको ग्राह्यः य एवाहितज्ञेः पुरोडाशास्त एवोपसनाग्नि
 मतश्चरव इत्युक्तः प्रथमाग्रयणस्य शरदृत्यये विध्वेदितं देवताकण्डालीपाकं वा कृत्वा भिन्नामिमुख्यकाले प्रथमाग्रयणं कार्यं गौणका

30
36

ले प्रथमाग्रयणं भवति अनारब्धानां दर्शपौर्णमासाग्रयणादीनां प्रायश्चित्तविकल्पत्वादिप्रतिष्ठितविकल्पितासेयाः आग्रयणं
मरुत्वादिमपिनबोलनन्तस्त्वनभक्षणीयं अरुताग्रयणोक्षीयान्नवान्नयदिवेनरः यैवानरायकर्तव्यश्चरुः पूर्णाहुतिस्तु वा यद्वायदि
इरायेति शतवारं जपेन्मनुं अथाग्रयणानुकल्पः पश्चादाग्रयणप्रयोगाशक्तो भ्रुकृतीसमानतंत्राग्रयणप्रयोगः तत्र पौर्णमाससंख्या
मानतंत्रले आशवाग्रयणप्रधानं पश्चात्माकृतप्रधानं दर्शष्टीकृततंत्रले पूर्वदर्शप्रधानयागः पश्चादाग्रयणप्रधानयागः अन्यत्
योत्तरांगजातं आग्रयणविकृतिसंबन्धेव कार्यं विरोधे वैकृततंत्रमिति सिद्धांतात् एतदसंभवेन वश्यामाकृतीहियवैः पुरोडाशं कृत्वा द
र्शपौर्णमासौ कुर्यात् यद्वा नवव्रीह्यादिभिरग्निहोत्रहोमं कुर्यात् अथवानवान्निअग्निहोत्रागवाखादधित्वा तस्याः पयसाग्निहोत्रं
ज्जुयात् यद्वा नवान्नेन ब्राह्मणान्नैजयेदितिसंक्षेपः इहं मलमसेन कार्यं शुर्विप्रसेन कार्यमिति केचित् जीर्णधान्यालाभे तु मलमासा
दीकार्यं अस्यामेव पौर्णमास्यां ज्येष्ठापत्यपेस्यनीराजनोदिकं परिविद्वायां कार्यं आश्विनकृष्णान्तुशोकरकचतुश्रिसत्त्वं द्रोदयव्या
पिनीग्राह्या दिनद्वयेतद्वा श्रौसंकष्टचतुश्रिर्गणयः कृष्णाष्टम्याराधाकुंडे स्नानं मंथुरामंडलवासिष्ठिः कार्यं सा अरुणोदयव्यानीकृत
तदभावे सूर्योदयव्यापिनीग्राह्या आश्विनकृष्णाद्वा दशीगोवत्सद्वा दशीसात्रदोषव्यापिनीग्राह्या दिनद्वयेतद्वा श्रौपरा सायंकालस्वर्गो
णकाले सत्त्वात् उभयत्र तद्वा श्रौपूर्वैवैवैति बहवः परेतिकेचित् अत्र वत्सतुल्यवर्णासवत्सापयस्विनेनैव पूज्यगोपादताम्रपात्रेणाध्वं दद्या
त् तत्र मंत्रः क्षीरोदाणवसंभूतसुरासुरनमस्कृते सर्वदेवमयमातर्गृहाणार्धेन मोक्षते ततो माषादिबदे कान् गोग्रासार्थं दत्वा प्रार्थये

ध. सि. हि.

३८

त सर्वदेवमयेदेविसर्वदेवैरहंते मातर्ममाभिलषितं सफलं कुरुनंदिनि तदिनेतैलपकंरुगलीपकं गोक्षीरंगो घृतंगो दधितं च वर्जये
त् नक्तं माषान्नभोजनं भराय्यज्जलचर्ये च कार्यं इमामेव द्वादशीमारभ्य पंचसुदिनेषु पूर्वरात्रे नीराजनविधिर्नारोक्तः नीराजनेषु पूर्वरात्रे
विप्रानां श्रुतं रंगमान् ज्येष्ठान् श्रेष्ठान् जघन्यांश्च मातुर्नर्याश्च तोषित इति त्रयोदश्यामप्यनुशास्यमायनिशानुखे बहिर्दोषोदयः
तत्र मंत्रः मृत्युना पाशदशभ्यां कालेन श्यामयासरु त्रयोदश्यादीपदानात्सर्वजः प्रीयतां मेति इमामेव त्रयोदशीमारभ्य गोत्रिराजव्रत
मुक्तं तत्तयो गः कौस्तुभे आश्विनरुप्यचतुर्दश्यां चंद्रोदयव्यापिन्यां नरकतीरुभिस्तिलैरेतेनाभ्यंगस्नानं कार्यं अत्र रात्र्यंत्याममार
भ्यासुणोदयावधिसुतश्चंद्रोदयावधिसुतः सूर्योदयावधिरिति कालत्रये पूर्वः पूर्वजघन्यं नरतेजः श्रेष्ठः अतश्चंद्रोदयोत्तरां मुख्यका
लः ज्ञातः काले गोणः तत्र पूर्वदिनेषु चंद्रोदयव्याप्तौ पूर्वा परत्रैव तद्व्याप्तौ परा अस्मिन्पक्षे तदिने समयादिकाले निहितमुक्तादिनादी
पदानादिकृतकाले चतुर्दश्याभावेपि कार्यं दिनद्वये चंद्रोदयव्याप्तौ पूर्वा दिनद्वये चंद्रोदयव्याप्तौ परा परत्रैव तद्व्याप्तौ परा अस्मिन्पक्षे तदिने समयादिकाले निहितमुक्तादिनादी
तरेजः काले सूर्योदयव्याप्तौ चतुर्दशीपरत्रैव तद्व्याप्तौ परा परत्रैव तद्व्याप्तौ परा अस्मिन्पक्षे तदिने समयादिकाले निहितमुक्तादिनादी
प्रथमपक्षेजः काले चंद्रोदयव्याप्तौ चतुर्दशीपरत्रैव तद्व्याप्तौ परा परत्रैव तद्व्याप्तौ परा अस्मिन्पक्षे तदिने समयादिकाले निहितमुक्तादिनादी
वास्योदयास्पृशेत् क्षव एव चतुर्दश्याः यथा त्रयोदशी ५२।५२ चतुर्दशी ५० यथा त्रयोदशी २ तदिने चतुर्दशी ५० अत्र पक्षद्वये परत्र
चंद्रोदयेभ्यंगस्नानं चतुर्थयामादिनघन्यकाले चतुर्दशीव्याप्तिसत्त्वात् एतत्पक्षद्वये कैश्चिद्व्रतणोदयात्सर्वमपि चतुर्दशीमध्य एव स्या

श्रीः
३८

ध. सि. हि.

३९

रात्रौ भोक्तव्यमिति विशेषोवाचनिकः तथा च परदिने एव दिनद्वये वा प्रदोषव्याप्तौ परा पूर्वत्रैव प्रदोषव्याप्तौ लक्ष्मीपूजादो पूर्वा अभ्यंगस्ना
नादौ परा एव सुभयत्र प्रदोषव्याप्त्याभावेपि पुरुषार्थचिंतामणौ तु पूर्वत्रैव व्याप्तिरिति पक्षे परत्रयामत्रयाधिकव्याप्तिदशोदशीपेक्षया प्रति
पक्षे सत्त्वेलक्ष्मीपूजादिकमपि परत्रैवेत्युक्तं एतन्मते उभयत्र प्रदोषव्याप्तिपक्षेपि परत्र दर्शस्यसार्धं यामत्रयाधिकव्यापित्वात् एव
मुक्तेति भाति चतुर्दश्यादिदिनत्रयेपि दीपावलीसंतुके यत्र यत्राह्निस्वाती नक्षत्रयोगस्तस्य तस्य प्राशस्त्यातिशयः अस्यामेव निश
मोत्तरं नगरस्त्रीतिः स्वर्गहांगणादलक्ष्मीनिःसारणं कार्यं इति श्रीमदनं तोपाध्यायसत्तु काशीनाथोपाध्यायविरचिते धर्मसिंधुसारे द्वितीय
परिच्छेदे आश्विनमासकृत्यनिर्णयोद्देशः समाप्तः अथ कार्तिकमासः हस्तिकसंक्रांतौ पूर्वाः शोडशनाड्यः पुण्याः शेषमाग्वत् अथ कार्ति
कशुक्लप्रतिपदिकृत्य अत्राभ्यंगवश्यः एवं चतुर्दश्यादिदिनत्रयेभ्यंगस्तस्य व्याकरणे नरकादिदोषश्रवणात्करणे लक्ष्मीप्राप्त्यलक्ष्मीपरिहास
दिफलश्रवणाच्चमित्युक्त्याभ्यंगरूपत्वं अस्यां प्रतिपदि बलिपूजादीपोस्तनगोत्रीडनं गोवर्धनपूजा मार्गपालिवंधनं वष्टिकाकर्षणं नववस्त्रादि
धारणोक्तसंबोधतुं नारीकृतं कनीराजनं मंगलमालिकाचैत्येवमादीनि कृत्यानि तत्र यदि उदयव्याप्त्यदशमुद्रतां प्रतिपत्तदा चंद्रदर्शनाभावा
चंद्रदर्शनप्रयुक्तद्वितीयविधनिषेधाप्रवृत्तेः सर्वकार्याणि परप्रतिपदेव भवन्ति इति निर्णयप्रकरणे त्रिसुहृते द्वितीया प्रवेशमात्रेण चंद्रदर्शन
मुक्तं तत्त्वस्मदर्शनाभिप्रायं अत्र तु स्मदर्शनमेवेति निषेधप्रयोजकं तच्च षण्मुहूर्तद्वितीया प्रवेश एवेति न विरोध इति ज्ञाति यदि नवमुहूर्तो
नास्ति तदा बलिपूजा गोत्रीडा गोवर्धनपूजा मार्गपालिवंधनवष्टिकाकर्षणानि पूर्वविद्धप्रतिपदिकार्याणि अभ्यंगनववस्त्रादिधारणघृतना

श्रीः
३९

नकार्यमिति वदति अपरे तु भूगणोदयोत्तरं चंद्रोदयादिकाले मावास्यादिमुक्ते पितृनाममिति वदति यत्तु चतुर्दशीक्षये पूर्वत्र चतुर्दश्यां चंद्रोदये
स्थानं दत्वा ऊक्तं द्युक्तं अत्राभ्यंगस्ताने विशेषः सीतालोचसमायुक्तसकटकदलान्वित हरपापमपामार्गस्तान्मयमाणः पुनपुन इति मंत्रेण
लांगलोक्षतलोचयुतापामार्गं तु बीचक्रमेन शाखानां स्तानमभ्यत्रिवारं भामणं कार्यं आद्यंगस्तानोत्तरं तिलकादिकृत्वा कार्तिकस्तानं कार्यं
उक्तकालेषु स्तानासंभवे सूर्योदयोत्तरं गोणकाले पितृनाममिति वदति अपरे तु भूगणोदयोत्तरं चंद्रोदयादिकाले मावास्यादिमुक्ते पितृनाममिति वदति यत्तु चतुर्दशीक्षये पूर्वत्र चतुर्दश्यां चंद्रोदये
ममायनमः धर्मतर्पयामि इत्युक्ता तिलमिश्राञ्जीनं जलीनं मन्त्रेणापसन्नेन वा देवतीर्थेन पितृतीर्थेन वा दक्षिणाभिमुखोद्घात एवम
त्रेपि धर्मराजायः सत्यवेः अंतकायः वैवस्वतायः कालायः सर्वभूतक्षयायः ओडंबरायः दध्नायः नीलायः परमेष्ठिनेः हकीदरायः
विजयायः चित्रशायः जीवसितकस्तु मने देवतीर्थेन सन्नेन कुर्यात् ततः प्रदोषसमये दीपान् दद्यान्मनोहरान् देवालये मन्त्रे वापि प्राका
रोद्यानवीथिषु गोवाजिहृस्तिराज्या एवमभ्यत्रयेपि च तुलासंखे सहस्रांशी प्रदोषे भूतदर्शयोः उल्काहस्तानराः कुर्युः पितृणां मा
गदर्शनं तत्रदानमंत्रः अग्निदग्धाश्च ये जीवा ये प्यदग्धाः कुले मम उज्ज्वलज्योतिषा दग्धास्ते मातु परमां गतिं यमलोके परित्यज्य आगता
मेमहा लये उज्ज्वलज्योतिषा वर्त्म प्रपश्यंतु ब्रजंतु ते अस्यां न कृतमोहनं महाफलं आभिनामावास्यायां प्रातरभ्यंगः प्रदोषे दीपदानं लक्ष्मीपूज
नादिभिहितं तत्र सूर्योदयं व्याप्यास्तोत्तरं पटिकाधिकरात्रियापि निदर्शयति न संदेहः अत्र प्रातरभ्यंगदेवपूजनादिकं कृत्वा पराह्णे पावे
आहूतृत्वा प्रदोषसमये दीपदानोल्काप्रदर्शनं लक्ष्मीपूजनादिकं कृत्वा भोक्ता भोजनं कार्यं अत्र दर्शनालक्ष्मीपूजनादिकं कृत्वा भोक्ता भोजनं कार्यं

नारीकर्तृकनीराजनमंगलमालिकादीनि औदयिकमुहूर्ते व्यापिन्यामपिकार्याणि बलिपूजादेः केनचिन्निमित्तेन पूर्वविद्यायामनुष्ठानासंभवे
नेपरविद्यायामनुष्ठानं कार्यं ननु कर्मत्यागस्तिथ्यंतरपरिग्रहो वा यथावोपायनीयायैः स्वस्वस्त्रोक्तानुष्ठानासंभवे आपस्तंबीयादिसंज्ञोक्ता
नुष्ठानं कार्यं ननु कर्मलोपः शाखांतरपरिग्रहो वा तद्दितिमाधवीयेत्यर्थः तत्र राजा पंचवर्णरंगैर्बलिं हि भुज्जमाहिरव्यान्यजनाः शक्तुं दुर्गे
बलिं दित्युपजनेषु तत्र मंत्रः बलिराजनमस्तु भविष्यं सुरारोते पूजेयं प्रतिगृह्यता बलिमुद्दिश्य च किंचिद्दानकरणे
क्षय्यं विष्णुप्रीतिकरं तद् नोयादृशेन भावेन तिष्ठत्यस्यां सुनीश्वर हर्षदैव्यादिरूपेण तस्यैव प्रयातिरिति अस्यां च तत्प्रकर्तव्यं प्रभाते सर्वमा
नवेः तस्मिन् च तेजोयस्य तस्य संवत्सरं जयः विशेषवच्च भोक्तव्यं प्रशस्ते ब्राह्मणेः सह बलिराज्ये दीपदानात्सदा लक्ष्मीपूजा भवेत् दीपैर्न
राजनादत्र सेवादीपावली स्मृता बलिराज्यं समासाधयेन् दीपावलीकृता तेषां गृहे सूर्यदीपाः प्रज्वल्यति केशवे निहत्यादि अत्र लक्ष्मीपूजा
वेरपूजा चोक्ता लक्ष्मीया लोकपालानां धेनुपूजा संश्रिता धत्तं बहुतिथ्यर्थे मम पापं व्यपोहतु अग्रतः संतु मे गावो गावो मे संतु दधतः गा
वो मे हृदये संतु गोमधो वसाभ्यर्ह इति मंत्राभ्यां गवांसवत्सानां बलीवर्दानां च पूजनं विभूषणं कृत्वा दीहं सैः नभारवाहनादिकं वर्जयेत् आ
द्यगोवर्धनपूजाः मुख्यगोवर्धनसंनिध्ये तस्यैव पूजा तदसंनिध्ये गोमयेनान्नकूटेन वा गोवर्धनं कृत्वा तद्वदितगोपालपूजा कार्या तत्र श्रीकृ
ष्णप्रीत्यर्थं गोवर्धनपूजनं गोपालपूजनात्मकं महोत्सवं करिष्ये इति संकल्प्य बलिराजोद्धारपालो भवानघभवप्रभो निजवाक्यार्थनार्थयिस
गोवर्धनगोपते इति मंत्रेण सगोवर्धनगोपालमावाह्यत्वापमेत् ततो गोपालमूर्तौ विश्वेराज्ञोत्सवं विभेदक गोवर्धनकृतं च पूजां मे हरहृगोप

43

सुनोपलभ्यते इत्येव तत्परिभाषया तात्पर्यं नत्वप्रामाणिकत्वे तथैव सादृकार्थिक्योस्तद्वाक्यानुसारेण पारणानिर्णयलेखनासंगतस्य संगत
कोसुभादिसर्वनवीनग्रंथेषु तद्वाक्यानुसारेण निर्णयस्यासंगत्या पाताच्च सर्वशिक्षानां तदनुसारेणैव पारणान्तरणस्याप्यप्रमाणत्वापत्तिः
तद्वद्विधितेयं एतेन नाधवादिषु नुपलभादिवाप्रामाण्यापत्तिरिति निरस्तं बहूनामाधवादिष्वितानि वाक्यानां आचाराणां चाप्रामाण्याप
त्तिः अत्र तु यानि तु इत्येवमादिरूपेण यत्तदोपक्रममनघ्यता निर्मूलानि इत्येवमादिरीत्या हूयन्ते अथाश्रवणद्वादशीप्रकरणे श्रवणस्योत्तरा
यादविधनिषेधकवाक्यानि तत्र तेषामप्रमाणत्वे एव सर्वथा नितात्पर्यमिति सूक्ष्मबुद्ध्या विद्वद्भिरुक्तं ननुमाधवादिग्रंथेषु नुपलभ्यमाननि
लत्वमुच्यते किंतु काष्ठमालाधारणानिषेधवाक्यानां बाधकानामुपलभादिति चेत् किं तानि वाक्यानि सामान्यतः काष्ठमालाधारणानिषे
धकानि हूयन्ते विशेषतस्तुलसीकाष्ठमालानिषेधकानि वा आयेसामान्यतः काष्ठमालानिषेधकवाक्यानां विशेषतपेक्षुलसीधात्रीकाष्ठ
मालाधारणविधिवाक्येर्बाधः स्पष्टः द्वितीयेषां दृशीग्रहणाय हणवत् विहितप्रतिषिद्धत्वेन विकल्पमवगच्छसन्नविकल्पो वेष्णावायेष्णाव
विषयतया व्यवस्थितो भविष्यति मूलवाक्येषु विष्णुवादिष्वश्रवणादिभिर्न निर्मूलत्वसंभवः एत एव एतद्वाक्यानां माधवाद्यनुल्लेखस्या
शयोहरिवासरलक्षणवाक्येषु रुपाथेक्षितानां वेष्णावानामेवावश्यकत्वादवदनुपन्यासेपि माधवादीनां नान्यूनतेति उक्तमारीत्याहितं १७
क्रमः एवं धात्रीकाष्ठमालाधारणविधितेयः रामार्चनचंद्रिकादौ तुलसीकाष्ठमालयाजपविधिवाक्यानि तुलसीकाष्ठघटितैर्मणिगतिर्जपमादि
केलादीनि स्पष्टानि एवं ग्रंथांतरेषु बहूनि वाक्यानुपलभ्यते सर्वदृशीं वेष्णावेषु तुलसीकाष्ठमालाधारणजपाचार्योपलभ्यते तस्मादिधार

श्रीः
४९

णंदिविवेक्यावस्यर्ध्याशौचांगमाग्राहिभिः केवलं द्विष्यते इत्यलंबं कुनेतिदिक् अथ धात्रीमूले देवपूजाविधिः सर्वपापक्षयद्वाराश्रीदामो
 दरजीत्यर्थं धात्रीमूले दामोदरपूजां करिष्ये. पुरुषसूक्तेन षोडशोपचारैः संहज्य गंधपुष्पफलचुतमर्प्य दद्यात् अर्घ्यगृहाण भगवन् सर्वका
 मप्रदो भव अक्षया संततिर्मेस्तु दामोदरनमोस्तुते ततोपराधसहस्राणि तिस्र्यर्थं धात्रीकुंजमगंधादिनाभ्यर्च्य पुष्पैः हनवेत् धात्र्येन
 मः शाल्येन काल्यैः मेघायेः प्रहृत्यैः विष्णुपत्न्यैः महालक्ष्म्यैः रमायैः कमलायैः इंदिरायैः लोकमात्रेः कल्पायैः कमनीय्यैः सावित्र्यैः जगद्धात्र्यैः
 गायत्र्यैः सुधृत्यैः अच्युतायैः विश्वरूपायैः सुरूपायैः अक्षिभवायैः ततो धात्रीमूले सम्येन तर्पणं कार्यं पितापितामहभ्रात्र्येऽपुत्राये च गोत्रि
 यः तेषां तु मया दत्तं धात्रीमूले शय्यपयः आब्रह्मस्तंभपर्यंतं दामोदरनिवासो धात्र्ये देवेन मोस्तुते सत्रेणानेन बभ्रामि सर्वदेवनिवासिनीमि
 तिसत्रेण वष्टयेत् धात्र्ये नम इति चतुर्दिक्षु बलीक्ष्वाद्यदीपान् दद्यात् अष्टकलः प्रदक्षिणीकृत्य नमेत् धात्रिदेवि नमस्तुभ्यं सर्वपापक्षयं करि
 पुत्रादेहि महाजातेयशोदेहि बलं च मे प्रज्ञामेधां च मोभाग्यं विष्णुभक्तिं च रात्र्यं च नीरोगं कुरु मानि त्वं निष्पापं कुरु सर्वदा ततो घृतपूर्णं सह
 मं कां त्य पात्रं दद्यादिति संक्षेपः कार्तिकशुद्धद्वादश्यां रेवतीयोगे रात्रिहतायां पारणं कार्यं अपरिहार्ययोगे चतुर्थपादो वज्र्य इत्यादि विशेषः शु
 क्णनिर्णयप्रकारोक्तदृष्टव्यः अथ प्रबोधोत्सवतुल्यं सीबिबाहो तत्र प्रबोधोत्सवः कार्तिकशुद्धे द्वादश्यां क्वचिदुक्तः रामार्चनं च इकारो
 द्वादश्यामुक्तः पुत्थापनं मंत्रे द्वादशी गृहणाद्द्वादश्यामेवोक्तः तत्र द्वादश्यां रेवत्यं तपस्विनो योगो रात्रिप्रथमभागे प्रशस्तः तदभावे तत्रैव
 रात्रौ रेवती नक्षत्रयोगोऽपि तदभावे रात्रिप्रथमभागे केवलं द्वादश्यापि एवं केवलं रेवत्यपि द्वादशी रेवत्योत्सवयोरेरपि राजावभावे दिव्ये

बद्धादशीमध्यकार्ये इति कोत्तु मेष्ठितं. तथापि पारणाहोर्बरात्राविति न चनात्. पारणाहोरात्रिर्बरात्रे इति दृश्यमावेपि दृश्यो दृश्यमेव
पारणाहोर्बरात्राविति देशाचारः. एतत्तुलसीविवाहं न वच्चादिदिनत्रये एकादश्यादिदिनेषु त्रयोपि दिनेषु कार्तिकशुक्लतृतीये
वाहनसुत्रेण वा विधानादनेककालं तयापि पारणाहोर्बरात्राविति न चनात्. तत्र पुण्याहवाचननां दीश्राद्धविवाहो माघे मसहिततुलसीविवाहप्रयोगः कोत्तु
भाहोतेयः संक्षेपतस्तु प्रबोधोत्सवे नैकतंत्रतया शिष्टाचरमनुसृत्य किरमते देशकालौ संकीर्णश्रीदामोदरप्रीत्यर्थं प्रबोधोत्सवं संक्षेप
तस्तुलसीविवाहविधिचतंत्रेण करिष्ये. तदंगतया पुनस्तत्र न विधिना पौडशापचारैस्तंत्रेण महाविष्णुपूजां तुलसीपूजां च करिष्ये. न्या
साविधिधामश्रीविष्णुतुलसीचध्यात्वा सहस्रशीर्षेति श्रीमहाविष्णुतुलसीचावात्पुनः देव्यादिभिः श्रीमहाविष्णवे रामोदराय श्रीदेवे
तुलस्यै च नम आसनमित्यादिस्नानां ते मंगलवाद्यैः सुगंधितैश्च हरिद्राभ्यां नागबल्लीदलकहीताभ्यां पुष्पां दत्तं न च मंगलस्नानं विष्णवे तुल
स्यै च सुवासिनीभिः कारयित्वा स्वयं वा दत्वा पंचांगतस्नानं समर्प्य रुद्रोदकेनाभिषिष्य वस्त्रयत्नं पत्नीतंच दनं दत्वा तुलस्यै हरिद्राकुंकुमैक
ं सूत्रमंगलालंकारान्दत्वा मंत्रपुष्पां तपूजां समाप्य दत्वा दिवाद्यजो जेण देवं प्रबोधयेत्. तत्र मंत्रः इति विष्णु. योजारेति त्वाचारप्राप्तः ब्रह्म
इति द्राग्निकुबेरसूर्यसोमादिभिर्वीहितवर्दनीयं बुधस्वरोदराजगन्निवासमंत्रप्रभावेन तुरवेने देव इत्यं च द्वादशीदेवप्रबोधार्थं विनिर्मिता त
ये न सर्वलोकानां हितायै शेषशाधिना. उज्जिष्ठातिष्ठ गोविंदस्य मिद्रांतसते. तस्य सुप्तेन गच्छतु सुखिते चोक्षितं जगत्. एवमुत्थाप्य चरणं

पवित्रं. गतामेधावियज्ञैर्वनिर्मलं निर्मलादिशः शारदानिचपुष्पाणि गृह्णन्मम केशवेति मंत्राभ्यां पुष्पांजकिं दद्यात्. अथाचारात्तुल
संमुखं श्रीविष्णुप्रतिमां कृत्वा मध्येनः पटं धत्वा मंगलाष्टकपद्यानि पठित्वा तः पटं विरज्या क्षताप्रक्षेपं कृत्वा दामोदरहस्तं तुलसीदानं कृ
यात्. देवीकनकसंपन्नां कनकाभरणैर्युतां हस्त्यामि विष्णवे तुभ्यं ब्रह्मलोकजिगीषया मया संवर्धितां यथाशक्त्यं कृत्वा तं श्रमोत्तुलसीदेवी
दामोदराय श्रीधराय वराय तुभ्यमहं संप्रददे देवपुरतः साक्षतजलक्षिपेत्. महाविष्णुः प्रीयतामि तुलसीदामोदरी प्रविष्टा तु भवानिति
वदेत्. देवहस्तस्य शतुलस्याः कृत्वा करं दत्त्वा अदा कामः कामाया दत्ता मोदाता कामः प्रविष्टा ता कामं समुद्रमाविश कामेन त्वा प्रतिगृह्ण
मि कामे तत्ते हृदिरसि घोस्त्वाददातु एधि वी प्रतिगृह्णतु रति अन्येन वाचयेत्. यजमानः तं देवि मेयतो भयात्तुलसीदेवि पार्श्वतः देवि तं दृष्ट्वा
भयात्स्वहान्यान्मोक्षमाप्नुयां शनस्य प्रतिष्ठासि भवेमं दक्षिणां संप्रददे देवि पुरतो दक्षिणामर्पयेत्. ततः स्वस्ति नो मिमीतां शन इत्यादि स्वस्व
शारवोक्ता निशांतिस्तुक्ता निविष्णुस्तुक्ता निचपठेत्. तुलसीपुताय विष्णवे गहनी राजनं कृत्वा मंत्रपुष्पां दत्वा सपत्नीकः सगोजनः सामात्यो यजमान
नश्च तस्यः प्रदक्षिणा कुर्वते. ब्राह्मणेभ्यो दक्षिणां दत्वा यथाशक्ति ब्राह्मणभोजनं सकल्प्य कर्मभरार्पणं कुर्यात्. एवं देवं प्रबोध्य कार्तिकेय इत्य
वर्जनं कृतं तं दृव्यमुकरीत्या इत्यांतरं च ब्राह्मणेभ्यो दत्वा व्रतपूर्णतां प्रार्थय प्रार्थयेत्. इदं व्रतं मया देवकृतं प्रीयते व्रतभो नूनं संपूर्णताया तुल
स्य साक्षात्तनादनेति ततो व्रतं भगवदप्यं कुर्यात्. चातुर्मास्यव्रतं समाप्तिरप्यत्रैवेति केचित्. कार्तिकमासव्रतो घापनं चातुर्मास्यव्रतो घा
पनं च चतुर्दश्यां पौर्णिमायां वेत्यपरे. अथ वैकुण्ठचतुर्दशी पूर्वकुरुपवासं कृत्वा रुणोदयव्यापि न्याचतुर्दश्यां शिवसंपूज्य प्रातः पारणं

ध-सि-दि-

४२

कार्यं तन्नाचनचतुर्दशीयुक्ताकणोदयवत्यहोत्रैरोपवासः फलितः उत्तमत्राणोदयव्याप्तोपरत्राणोदयेष्टापूर्वोपवासः उत्तम
त्राणोदयव्याप्तोदतुर्दशीयुक्ताहोत्रैरेवास्तोपवासः फलितः केचिन्नुविष्णुपूजायामियनिशीथव्यापिनीग्राह्या दिनद्वयेतथा
सोनिशीथमदोषोभयव्यापिनीग्राह्येत्याहुः अस्यामेवचतुर्दश्यापरविहाराकार्तिकमासत्रतोद्यापनंगत्वेनोपवासं कृत्वाधिवासनं
धाय शत्रोनागरणं कुर्यात् गीतवाद्यादिभंगैः नराणां नागरे विष्णोर्गतिं नृत्वं च कुर्वतां गोसहस्रं च दत्तां फलं समुदाहृतं इत्यादिवा
क्यैर्विहितं गीतनृत्यवाद्यविष्णुचरितपूजनस्वेवालापनीलातुकारैर्हृदिनागरे कृत्वा परविहारीणमास्यां सपत्नीकमाचार्यहृत्वा अतोदये
तिहास्यानिलपायसं कृत्वा गोदानं कार्यमिति मासत्रतोद्यापनं कार्तिकशुक्लद्वादशीपौर्णमासीचमन्वादिः साष्टर्वादिर्कीयाद्या अन्यहर्ष
मुक्तं अस्यांचातुर्मास्यत्रतसामाप्तिः तत्रचातुर्मास्यत्रतानां समाप्तोदानानि नक्तत्रतेवस्त्रयुग्मं एकांतरोपवासेगोः पयोमात्रपक्षणे
पयोवर्जनेचगोः शयनेशय्याः यवकालभोजनेगोः श्रीहिगोधमास्थान्यत्यागेसौवर्णवीहिगोधमादिदानं कृत्वा त्रयोयुग्मं शाक
हारेगोः मधुदधिघृतवर्जनेवस्त्रयुग्मं ब्रह्मचर्यस्वर्णं तांबूलवर्जनेवस्त्रयुग्मं मोनेघटाघृतकुंभोवस्त्रद्वयं च रंगवल्लीकरणेगोः सु
वर्णपक्षं च दीपदानत्रतोदीपिकावस्त्रयुग्मं च भूमिभोजनेकांस्यपात्रं गोश्च गोमासेगोहवो प्रदक्षिणाशतेवस्त्रं अथंगवर्ज
नेनेलपूर्णघटः नखकेशधारणमधसपिर्हमदानं यत्रविशेषतोदानं नोक्तं तत्रस्वर्णं गोश्च गुण्डवर्जनेगुण्डपूर्णसमुवर्णताम्रपात्रं
एवंलवणवर्जनेलवणपूर्णताम्रपात्रमिति क्वचित् अस्यामेव लक्षप्रदक्षिणा लक्षनमस्काराणां आषाढादावारब्धानां उद्यापनं

श्रीः

४३

यं एवंतुलसीलक्ष्मणां कार्तिकेमाघेवारभ्यत्रयहंसहस्त्रतुलसीसमर्पणेन लक्षं समाप्यमाघ्यां वैशाख्यां चोद्यापनं कार्यं एवंपुण्यादिल
एजाभपि तत्रविल्वपत्रलक्षेणालक्ष्मीप्राप्तिः फलं हवीलक्षेणारिष्टशान्तिः चंपकलक्षेणायुष्यं अतसीलक्षेणविधा तुलसीलक्षेण
विष्णुप्रसादः गोधूमतंडुलादिप्रशस्तधान्यैकक्षेणदुःखनाशः एवंसर्वपुण्यैः सर्वकामावाप्तिः एवंलक्ष्यतिव्रतमपिमासत्रयंकृत्वाका
र्तिकेमाघेवैशाखेवाउत्तरोत्तरप्रशस्तेसमापनीयं एवंधारणावारणात्रतोद्यापनमपि पूर्णमास्यामेव कार्तिकमासत्रतानां
सोपवासादीनां द्वादश्यामेव समापनं तत्रासंभवेपौर्णमास्यां एवगोपप्रजतआषाढशुक्लद्वादश्यादावारभ्यप्रत्यहंचयस्त्रिशते
गोपमानिविलिख्यगंधपुष्पैः प्रपूज्यतावत्संख्याकार्प्येनमस्कारप्रदक्षिणाः कृत्वा कार्तिकद्वादश्यां जयस्त्रिशदृपादिवायनंदक्षा
त एवंवत्संपंचकमनुष्याद्योद्यापनं कुर्यात् लक्षप्रदक्षिणादिगोपप्रजतपर्यंतोद्यापनानामितिकर्तव्यताः कौस्तुभेष्टव्याः का
र्तिकपौर्णमास्याः कृतिकानक्षत्रयोगेमहापुण्यत्वं रोहिणीयोगेमहाकार्तिकीत्वं कार्तिक्यांकृतिकायोगेयः कार्तिकेयदर्शनं
रोतिसप्तसुजन्ममुधनाढ्योवेदपारगोविप्रोभवेत् विशाखेस्त्रयैस्तियदिनेचंद्रनक्षत्रकृतिकातत्रपत्रकयोगः अथंगव
रतीर्थेतिप्रशस्तः अस्यामेवत्रिपुरारव्यदीपदानं उक्तं कार्तिकपौर्णमास्यां काम्यहवोत्सर्गोनिप्रशस्तः एवंगजाश्वरथघृतधेनवा
दिमाहादानमपिप्रशस्तं हवोत्सर्गस्याश्विनपौर्णमासीग्रहणद्वयं मयनद्वयं विषुवद्वयं चेतिकालांतराणि अन्यत्रमाघीचैत्री
वैशाखीफाल्गुन्यादीचेतिपौर्णमास्यारेवतीनक्षत्रवेष्टितिव्यतीत्यतीपातोयुगादिमन्वादिसूर्यसंक्रांतिपितृक्षयाहाएका

ध-सि-दि-

४४

पिकात्ताः अत्र ह्योत्सर्गप्रयोगोतिविस्तृतो नानाशारवाभेदभिन्नः कौस्तुभे इत्यव्यः कार्तिरुक्त्याष्टमीकालाष्टमी इत्यंशमिति मा
सपक्षे मार्गशीर्षकृष्णाष्टमीकृत्यते सेधं मध्याह्न्यापिनीग्राह्या दिनद्वये मध्याह्न्याप्तो पूर्वैवेति भिन्नोक्तितं प्रदोषव्यापिनीति कौस्तुभे उ
भयदिने प्रदोषव्याप्तो तदेकदेशस्पर्शेनापरेव यदा पूर्वप्रदोषव्याप्तिरेव परत्र मध्याह्न्याप्तिरेव तदा ब्रूयितुं शक्यं तानु रोधाद्यदोषव्याप्तिरेव
पुन्यो न मध्याह्न्याप्त्येति भाति अत्र कालभेदवत्पुन्योक्त्या त्रयोध्यादियाः उपवासो जागरश्च कार्यः इति श्रीमदन तो पाध्यायस्तु काशी
नाथोपाध्यायविरचिते धर्मसिंधुसारे कार्तिकमासकृत्यनिर्णयोद्देशः अथ मार्गशीर्षमासः धनुः संक्रांतोपराः षोडशनाज्यः पुण्याः
अन्यस्त्राशुक्तं मार्गशीर्षरक्तुपंचमीनागपञ्चादाक्षिणात्यानां प्रसिद्धाः इत्यंशो युनाग्राह्यादिविशेषः प्रथमपरिच्छेदोक्तः मार्गशी
र्षरक्तुपञ्ची चंकापञ्ची महाराष्ट्रप्रसिद्धाः अत्र तिथिद्वये यस्मिन् दिने रविवारभौमवाररातवारका वैधतीनां मध्ये धिकैर्योगः सापूर्वापरावा
तुहूर्तत्रयव्यानीग्राह्या दिनद्वये पियोगाभावे भरेव त्रिजुग्राह्या इत्येव संक्षेपवती साहज्याग्राह्या अथ सप्तम्यां सर्वजनं न हि धिः कौस्तुभे
पुन्यसुतायां पौर्णमास्यां कवणदाने सुंदररूपता मार्गशीर्षपौर्णमास्यां दत्तात्रेयो मतिः इत्यंशो प्रदोषव्यापिनीग्राह्या मार्गशीर्षचतुर्दश्यां पौ
र्णमास्यां वा प्रदोषे आश्वलायनेः प्रत्यवरोहणं कार्यं तत्र कर्मकालव्यापिनीतिथिः तत्र योगः प्रयोगरत्ने कौस्तुभादौ शेषः मार्गशीर्षादिमास
पक्षे पक्षस्य कृष्णाष्टमीषष्ठकाश्राद्धानितत्वं सप्तमीषष्ठ्या पूर्वैः श्राद्धाणि तदुत्तरनवमीषष्ठ्या नवष्टकाश्राद्धानिकर्तव्यानि एवं भाद्रकृष्णप
क्षे पक्षे पक्षकादिश्राद्धानिकर्तव्याणीति पंचाष्टकापक्षः आश्वलायनभिन्नशास्त्रिणां आश्वलायनशास्त्रिणां तु मार्गशीर्षचतुरष्टकापक्ष एव भा
द्रपदकृष्णाष्टम्यां तु माघावर्षश्राद्धं करिष्ये इति संकल्प्य सर्वमष्टकाश्राद्धवत्कार्यं सप्तम्यां तु माघावर्षश्राद्धं कर्तुं पूर्वैः श्राद्धं करिष्ये इति संक

श्रीः
४४

ल्य नवम्यामन्वष्टकाश्राद्धं करिष्ये इति संकल्प्येति विशेषः एवं च भाद्रकृष्णाष्टमीश्राद्धस्य माघावर्षसंस्तकत्वात् आश्वलायनानां चतुरष्ट
कापक्षः अन्यशास्त्रिणां पौषादिति स्वष्टकापक्षोपि एवं सवष्टकाः कर्तुं मशक्ते नैके वाष्टकाकार्या सा च माघपौर्णमास्यनंतरकृष्णपक्षस्य
सप्तम्यामष्टम्यां नवम्यां मिति दिनत्रये कार्यं दिनत्रये श्राद्धत्रयं कर्तुं मशक्ते न माघकृष्णे अष्टमीश्राद्धमेव कार्यं तत्राष्टकाश्राद्धे पराह
पिन्यष्टमीग्राह्या दिनद्वये व्याप्त्या ह्यहोर्दिशं निर्णयः अष्टम्यनुरोधेन पूर्वपरदिनयोः पूर्वैः श्राद्धान्वष्टकाश्राद्धे कार्यं न तु सप्त
म्यादेरपराह्न्याप्तिरेव क्षणीया एकदिने प्यशक्तस्य प्रत्याभावाः अनुदुहोयवसमाहरेदग्निना वा कक्षं दहेदपि वा नूत्नानिभ्य उदकुं तमाह
रेदपि वा श्राद्धं मंत्रानधीयीतेति क्वचिदुपवासोप्युक्तः एवं अवणाकर्मादिपाकसंस्कारलोपे प्रतिपाकयज्ञं प्राजापत्यं हव्यं प्रायश्चित्तमुक्तं
मलमासेष्टकादिश्राद्धानि न कार्याणीति नारायणहतिः अष्टकादिश्राद्धत्रयप्रयोगः कौस्तुभप्रयोगरत्नादौ अत्राष्टमीश्राद्धे कामकालसंस्त
कौविश्वेदेवो सप्तमीनवम्यास्तु पुरुरवाद्वा इति आहिताग्नेः पूर्वैः श्राद्धान्गहोमोष्टकांगहोमो नवष्टकांगहोमो दिनत्रये हविः अ
पणं दक्षिणाग्नौ सवतीति विशेषः शेषमनाहिताग्निवत् अष्टकालोपप्राजापत्यमुपवासो वा प्रायश्चित्तं अन्वष्टकालोपे तद्दिने रातवारमे
ति धीतिः सुमना इति मंत्रजपः मार्गशीर्षादिरविवासेरेषु काम्यं सोरब्रतमुक्तं तत्र भक्ष्याणि मार्गे तु लसीपत्रत्रयं पौषे त्रिपलंष्टतं माघे
तिलानां सुष्टित्रयं फाल्गुने त्रिपलं दधि चैत्रे त्रिपलं दुग्धं वैशाखे गोमयं ज्येष्ठे तोयांजलित्रयं आषाढे मरीकं चैत्रयं श्रावणे त्रिपलाः स
क्तवः भाद्रगोमूत्रं आश्विने शर्करा कार्तिके सङ्खिरिति इति मार्गशीर्षमासकृत्यनिर्णयोद्देशः अथ पौर्णमासः दिवामकरसं

५-सिं-दि-

89

क्रमेण संक्रांत्यनंतरं च तारिश्नायाः पुण्याः चटिकापल्पदिनरेषेभ्यः करसंक्रांतौ संक्रांत्यासन्नपूर्वकाके दिवेषु स्नानश्राद्धदानभोजनानि कार्याणि शत्रौ स्नानदानादिर्मिथेधातुस्वल्पदिनभागे स्नानश्राद्धस्वभोजनदेः कर्तुमशक्नोतीति भोजने निषेधात् पुत्रवद्धिण उपवासनिषेधाच्च तस्मादीदृशे विषये परपुण्यकालं बाधित्वा मकरसंक्रांतैः पूर्वभागे एव पुण्यत्वं हीयं शत्रौ पूर्वभागे परभागे निशीथे वा मकरसंक्रमेण उत्तरदिनं पुण्यं तत्रापि उत्तरदिनपूर्वार्धे पुण्येतरं तत्रापि सूर्योदयोत्तरपंचमायाः पुण्यहमाः एवं रात्रि संक्रांतिविषये न्यत्रापि यत्र पूर्वदिनस्योत्तरार्धस्य पुण्यत्वं तत्र दिनांते पंचनाडीनां पुण्यतमत्वं यत्र उत्तरदिनपूर्वार्धस्य पुण्यत्वं तत्रोदयोत्तरपंचनाडीनां पुण्यतमत्वं एवं दिवा संक्रमेभ्यः संक्रांतिसंक्रांतिदिनानां मकरादिषु तारासां क्रोधादिषु पूर्वासां पुण्यतमत्वं हीयं यथाः सति हि तानां आस्ताः पुण्यतमास्तु तास्तुक्तेः सुकृतं चित्ताभ्युदयोदो सुसूर्यास्ता ह्येव चटिकात्रयसंध्याकालस्तत्र मकरसंक्रमेण परदिनपुण्यत्वं बाधित्वा पूर्वदिने पुण्यत्वमुक्तं नैदं सर्वत्र धर्मशास्त्रग्रंथेषु दृश्यते शक्यं पक्षे तु सैधम्यां संक्रांतिर्गण्यधिका अत्र कल्पं रवि संक्रमणे प्राप्ते न स्नायाच्छतुर्मासवः न ज्ञानमनिरोगीत्यानिर्धनश्चैव न जायते इति वचनात् मनुष्यमात्रस्य स्नानं नित्यं एवं श्राद्धमप्यधिकारिणो नित्यं तच्चाधिकं संक्रांतौ याति दत्तानि हव्यकव्यानि श्राद्धाः तानि नित्यं ददात्यर्कः पुनर्जन्मनिजन्मनि अयनसंक्रांतौ त्रिदिनमुपवासः यद्वासंक्रांतिमत्पक्षरात्रे पुण्यकालवती अहोरात्रे वीपवासं कृत्वा कृतपुण्यकाले स्नानदानादिकार्यं अयमुपवासः सापत्यग्रहस्तेन न कार्यः पितृभिलभ्यो राजन्यदद्यात्तैर्वीतरासणे नित्यं तैलेन दीपाभ्युदयाः शिवगोपशतभाः सति तैस्तुल्यैश्चैव पूजयेद्दिधि वक्षिष्वं तस्यां कृष्णवर्तिले स्नानं कार्यं चोद्धतं नित्यं नित्यं देयाभ्यहोतव्यास्तस्याश्चैवोत्तरायणे शक्यं

ਸਮ:

२४५

तिलैर्दवादितर्पणं कृष्णतिलैः पितृतर्पणं च कार्यं अत्रशौभोष्टनाभिषेको महाफलः अत्रसुवर्णमुतंतिलताम्रपात्रदेवंतलयोगो नश्यते
अथैवंशिवस्नानं पूर्वादिनेजपोष्यसंक्रांतिदिनेतिलोद्वर्तनतिलस्नानतिलतर्पणानि कृत्वा शिवंगयेनाग्रेनमर्दयित्वा शङ्खोदकेन प्रक्षाल्य
बन्धाक्षपचारैः पूजयित्वासुवर्णहीरकनीलपद्मरागमौक्तिकमितिपंचरत्नानिकर्णार्धसुवर्णवासुमर्थतिलदीपैः सुवर्णैः साक्षतेतिलैः
संस्तुयष्टतर्कबलं दत्वा विना तान् चामरे समर्थ विभ्रेभ्यः ससुवर्णतिलान्दत्वा तिलान् कृत्वा विप्रान्यमीश्वरसंभोज्यदक्षिणां दत्वा सतिलपंचगव्यं
त्वा पारणं कुर्यादिति अत्र वस्त्रदानं महाफलं तिलपूर्वमन्त्राहं दत्वारोगेः प्रमुच्यते अत्र क्षीरेण भास्करं स्नापयित्वा सैलोकप्राप्तिः दिवा विष्णु
वायनसंक्रांतौ तद्दिने एव रात्रौ आगामिरात्रौ चानध्यायः रात्रौ तत्संक्रमे तस्यां रात्रौ पूर्वादि वसे आगामिदि वसे चेति पाक्षिणी अनध्यायः अ
त्र रात्रौ संक्रमेण ग्रहणवशात् रात्रौ वैवस्नानदानादीनि पक्षः केचिद्विदिते न सर्वशिवसंततः अयनदिनं तत्तरं करी संज्ञकं च दिनं रात्रौ पुनर्जयमित्यु
क्तं तत्रार्धरात्रादवाक् अयनसंक्रांतौ तद्दिनं तत्तरदिनं च बर्ज्यं निशीथत्परत्र निशीथे वा संक्रांतौ परंतत्तरं च बर्ज्यमिति भाति एवं ग्रहणेष्
हं पौषशक्लपुष्यां बुधवासरमुतायां स्नानजपहोमतर्पणविप्रभोजनानिकर्माणि अस्यां भरणीयोगे महापुण्यत्वमित्येके रोहिण्यादौ
योगे इति परे पौषशक्लैकादशीमन्वादिः निर्णयः प्रायुक्तः अथ माघस्नानं तत्र पौषस्य शक्लैकादश्यां पौर्णमास्यां माघास्यां यांबा
घस्नानारंभः माघे द्वादशी पौर्णमास्यादौ समापनं यद्वा मकरसंक्रमणप्रभृति कुंभसंक्रमणपर्यंतं स्नानं कार्यं अथ स्नानकालः अस्तौद
यमारभ्य प्रातः कालावधिः उत्तमं तु सनक्षत्रं लप्ता तारं च मध्यमं सवितर्यदिते भूपततो हीनं प्रकीर्तितं माघमासे रट्यापः किंचिदभ्युदि

प्र.सिं.हि.

४६

तेरवो ब्रह्मघ्नवासुरापवाकपतंतपुनीमहे अत्राधिकारिणः ब्रह्मचरीष्टहस्तोवावानप्रसोथभिक्षकः बालवृद्धपुवानश्चनरः नारीन
सुसकाइति अथजलतारतम्येनफलं तस्मिन्नापिणास्नानंयहक्रियतेनरेः षड्वफलदंतद्विमकरस्तेदिवाकरे वाप्याहोहादशावफलं
तजगेद्विगुणं नद्यांचतुर्गुणं महानद्यांशतगुणं महानदीसंगमित्तुगुणं गंगायासहस्रगुणं गंगायमुनासंगमेतच्छतगुणमिति
यत्रकुत्रापिस्नानेप्रयागस्मरणंकार्यं इदंमुद्रयेत्यतिप्रशस्तं अथविधिः माघमासमिमंहरणंस्नानेहेदेवमाधव तीर्थस्यास्यजलेनित्य
मितिसंकल्पयेत्तसि इत्येकतीर्थपरिग्रह्य दुःखदारिद्र्यनाशायश्रीविष्णोस्तोषणायच प्रातः स्नानं करोम्यद्यमाघेपापविनाशनं मकर
स्तेरवोमाघेगोविंदायुतमाधव स्नानेनानेनमेदेवयथोक्तफलदोभव इमोमंशोसमुच्चार्यस्नानेनसमन्वितः प्रत्यहंस्वर्गाध्यमंत्रः स
विश्वेभ्योऽपिपुनरुपधामजलेमम तस्मिन्जसापरिभ्रष्टपापंयातुसहस्रयेति पितृतर्पणादिनित्यंविधायमाधवंभूयैत भूमौशायीतहोतव्य
मास्यंतिलसमन्वितं हविष्यं ब्रह्मचर्यंचमाघमासेमहाफलं अत्रेधनकंबलबस्त्रापानतेकष्टतत्कलपूर्णपटीसुवर्णान्नदानानिमहाफला
नि नवह्रिंसेवयेत्तातोऽहस्तमातोपिवरानने होमार्थंसेवयेद्वह्निंशीतार्थेनकदाचन अह्न्यहनिदातव्यास्तिलाः शर्करयाऽन्विताः जयोभा
गास्तिलानांचचतुर्थः शर्करयाः अत्राभ्यंगोवर्ज्यः माघेमास्युपसिस्नानं कृत्वा देपलमर्चयेत् माघेयनेनसंत्वाज्यंमूलकंमदिरोपमं पितृ
णां देवतानांचमूलकंनेवदापयेत् यदा माघीमलमासोभवति तदाकाम्यानां तत्रसमाप्तिनिषेधात्मासद्वयंस्नानं तन्मियमाश्वकृतव्याः
मासोपवासनां प्रवणादिकंतुमलमासेएवसमापयेदित्युक्तं इदंमाघस्नानंनित्यकाम्योभयरूपं मासपर्यंतस्नानेष्टशक्तः स्यहमेकाहं

श्रीः

४६

वास्नायात् तत्राष्टादिनत्रयमितिकेचित् त्रयोदश्यादिदिनत्रयमितिवक्तुसंमतं योषयोर्णिमानंतरासुअष्टमीसप्तमीनवमीषुअ
ष्टमीदिनिश्राद्धानिप्रागुक्तानिभ्रष्टु योषामावास्यायामर्धेद्वययोगः अमार्कपातश्चनयोयुक्ताचेत्लोषमाधयोः अर्धेद्वयः सवितेयः को
टिसूर्यग्रहेः समः किंचिन्नूनमहोदयप्रतिचतुर्थपार्श्वेकेचित्कति योषमाधयोर्मध्यवर्तिनीत्यर्थइत्येके अमांतमासेपोषस्यपोर्णिमानं
मासेमाघस्यचेत्यर्थइत्यपरे सर्वथापोषपोर्णिमास्युत्तरामावास्यात्यर्थः दिवैवयोगः शस्त्रोयंनतुरात्रौकदाचन अर्धेद्वयेतुसंजानि
सर्वगंगासमंजलं शतधात्मानोद्दिजाः सर्वेभवेयुर्ब्रह्मसन्निभाः यत्किंचिदीयनेदानं तद्दानंमेकसन्निभं अयामत्रदानप्रयोगः हे
शकालौसंकीर्त्य समुद्रमेखलायाः पृथ्याः सम्यग्दानफलकामोहमधेद्वयविहितामत्रदानं करिष्येइतिसंकल्पेइतिसंकल्पपक्षिते
देरीधौततंडुलैरष्टदलं कृत्वा तत्रचतुःषष्टिपलंचत्वारिंशत्पलंवापंचविंशतिपलंवाकांस्यपात्रं कृत्वागुत्तारणंस्थापयेत् तत्राष्टकुंज
त्मकोमाषः चत्वारिंशन्माषाः कर्षः पलंकर्षचतुष्टयं अमरसिंहमतेतु अशीतिगुंजात्मकः कर्षः पलंकर्षचतुष्टयं कांस्यपात्रेपायसं
निक्षिप्यपायसेष्टदलंकृत्वा तत्कर्णिकायां कर्षतदर्धतदर्धान्यतरपरिमाणहेमलिंगंनिधायकांस्यपात्रेब्रह्माणं पायसेविष्णुंलि
गेशिवंयथाधिकारंबैदिकैर्मन्त्रैर्नामभिर्वावाहनाक्षपचांरैरुजयेत् ततोविप्रवस्त्रादिभिः पूजयेत् सुवर्णपायसामत्रयस्मादतत्
त्रयीमयं आवयोस्तारकंयस्मात्तद्गुहाणद्दिजोत्तम अमुकगोत्रायामुकरामेणेतुभ्यमिदं सुवर्णलिंगपायसयुक्तममृजं समुद्रमेख
लपृथ्वीदानफलकामोहसंप्रददेनममेतिविप्रहस्तेजलंदद्यात् विप्रोदेवस्येतिप्रतिगृहीत्यात् दातादानस्यसंहरणंताथैरमादक्षिणां

ध. सिं. दि.

४७

गा

सं प्रददति यथाशक्ति हिरण्यं दद्यात् हेमायुक्तः प्रकारांतरेणाधोदित्युत्तमप्रयोगो ब्रह्मादियुत तिलपर्वतत्रयशय्यात्रयगोत्रयदान
हेमादिसहितः कौस्तुभेष्टव्यः इति धर्मसिंघसारे पौषमासकृत्य निर्णयोद्देशः समाप्तः अथमायमासः कुंभसंक्रांतो पूर्व
षोडशनाक्षः पुण्याः माघवेणीस्नानमहिमा सितासितेयत्तज्जानमायमासेयुधिष्ठिर नतेपापुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि कुंभ
त्रसमार्गगायत्रकुत्रावृहिता तस्माद्दशगुणाधिष्ठेकाश्यांशतगुणातनः काश्याः शतगुणात्रोक्तागंगायमुनेयान्विता सहस्रगुणि
तासापिमाघेपश्चिमवाहिनी अथमापतिलपात्रदानप्रशस्ततत्त्वयोगः ताम्रपात्रे तिलान्कृत्य पलषोडशनिमित्ति सहिरण्यं स्वश
तब्राह्मविप्रामप्रतिपादयेत् वायनः कायमत्रिविधपापनाशपूर्वकं ब्रह्मलोकमाप्तिकामस्तिलपात्रदानं करिष्ये उक्तपरिमाणेन
अपात्रे प्रकृतिलोकान्कर्षणं सुवर्णमुतान्यथाशक्तिसुवर्णमुतान्नाकृत्वा विप्रसंप्लव्य देवदेवमगन्नाथनां कितार्थफलमद तिलपात्रं प्रसा
स्यामित्तवांगे संक्षिप्तो ह्यहमिति मंत्रेण दद्यात् धान्यमाने तु कुंभो मुष्टीनां स्यात्तुष्टयै चत्वारः कुंडवाः प्रसूतुः प्रसूतमथाढकं अ
ष्टाढको भवेद्दणोद्दिष्टोऽणः शतं च्यते सार्धं शर्षपं भवेत्तवारीकृत्तरीत्वा पलं सुवर्णं चत्वारः कुंडवं प्रसूतमाढकं दणोत्तं चरवारिकचेति
पूर्वपूर्वचिंतुर्गणमित्युक्तीत्यावा प्रसूतमानस्वरूपं ज्ञेयं यद्वा हिरण्यं रहिता न्निलान्नाम्रपात्रे निधाय तिलाः पुण्याः परिव्राज्य सर्व
पापहराः स्मृताः शतक्रुश्चैव तथा कृष्णा विष्णुगोत्रसमुद्भवाः याभिकानि च पापानि ब्रह्महत्यात्मनि च तिलपात्रप्रदानेन तानि नश्य
तुमे सदा इदं तिलपात्रं यथाशक्ति दक्षिणासाहित्यं देवतं ब्रह्मलोकमाप्तिकाममुत्तममहं संप्रददति दद्यात् अथसाहिरण्यतुलसीपा

श्रीः

४७

वदानमंत्रः सुवर्णतुलसीदानाद्दक्षिणः कायसंभवात् पापं प्रशममायातु सर्वसंतुमनोरथाः अथशालग्रामदानमंत्रः शालग्रामशिलापुण्या
भुक्तिभुक्तिप्रदायिनी शालग्रामप्रदानेन ममसंतुमनोरथाः चक्रांकितसमायुक्ता शालग्रामशिलारुक्ता सनेनैव भवेत्तस्याउभयोर्वीक्षितं फलं
अथप्राभागेवणीदानं तत्रसर्वेषां वपनविधिः उर्ध्वमन्दाहिमासोनाक्षदानीर्ध्वजेन्द्रः तदा तदपमं शस्तं प्रायश्चित्तमृते हि प्रयागे तु योजन
त्रयाष्टाणतस्य दशमासादवर्गपि प्रथमयात्रायां तु जीवितकुरुर्विणीपति कृतचूडालाग्नमपि सभर्तृकस्त्रीणामपि वपनमिति विशेषः
केचित्तु सभर्तृकस्त्रीणां सर्वान्केशानसमुद्धृत्य केदये दंशुलद्वयमित्याहुः तत्रयोगः वेणीभूतकेशाकृतमांगलीकनेस्त्रीभूतं रत्नत्वा तदा
होमासर्ववपनं दंशुलकेशैश्चैव कृत्वा स्नात्वा विवेणी पूजां कुर्यात् भर्त्राचारयेत् पूजांते पत्नीक्षिप्रवेणीयुक्तं वंशपात्रं जलोद्धृत्या त
स्याहं मवेणी गौतिकादिकं च निधाय वेण्यां वणीप्रदानेन ममपापं यपोहतुं जन्मांतरेष्वपि सदा सौभाग्यं मम वर्धतामिति निवेण्यां क्षिपेत्
विप्राः सुमंगलीरिचं वधूरिति पठेयुः ततो विप्रान्कवासिनीश्च नृणां दिनातोषयेत् अथ निवेण्यां देहव्यागविधिः भवेत्तन्त्रं विस्तमं
धारासौजनासौ अमृतत्वं भजते इति श्रुतिर्माघमासविषया तनुं त्यतिवैमाघेतस्य मुक्तिर्न संशयः इति ब्राह्मलोकेः अन्यमासे तत्र व्यागात्
मैस्वर्गं प्राप्तिः तत्रयस्याशक्तिसर्वप्रायश्चित्तं कृत्वा श्राद्धादिकार्यभावे स्वीयजीवच्छादं सपिंडनां कृत्वा गोदानादिकृत्वा कृतोपवासः पा
रणाहे फलोद्देशे स्वपूर्वकं संकल्प्य विष्णुध्यात्वा वेणीप्रविशेदिति जीवच्छादप्रयोगः कौस्तुभेष्टव्यः माघं प्रकृत्य तिलस्नायी तिलो
द्वरं किं हौमीति नोदकी तिलभुक्तिं लदाता च षड्विलाः पापनाशनाहं लुकेवास्ते तिलहोमपदेनायुतलक्षतिलहोमाघातकस्य

Handwritten text in a cursive script, likely a letter or a page from a manuscript. The text is written in a single column and appears to be in a historical or religious context.

Handwritten text in a cursive script, likely a letter or a page from a manuscript. The text is written in a single column and appears to be in a historical or religious context.

50.
17-11-18

ध. सि. हि.
४८

हमस्तस्यापिसंग्रहः तिलोदकीनिष्ठिकयुकोदकेन देवपूजातर्पणसंध्यादि कृपानंचकार्यमित्यर्थः सच होमस्त्रिधा प्रथमोयुतहोमः स्या
 च होमस्तथापरः कोटिहोमस्तनीयस्तु सर्वकामफलप्रद इति लक्षहोमादिप्रयोगः कुंडमंत्रपनिर्माणादिसहितः कोस्तुभमस्तवादी हो
 मः माघशक्नुचतुर्थीदंडिराजोद्देशेन नक्षत्रतत्तज्जातिलकुकादिनेनेद्यंतिलभक्षणं चोक्तं अत्रप्रदोषमानीग्राह्या अस्मभिवप्रदो
 षव्यापिन्वाकुंदपुष्पसंशिवसंज्ञ्यउपवासनकभोजनं वाक्यार्थः श्रिमं प्राप्नुयात् अत्रविनायकप्रतस्यभाद्रशक्नुचतुर्थीवर्जितः
 माघशक्नुपंचमीवसंतपंचमीतस्यां वसंतोत्सवारंतः अस्वारनिकामयेः पूजाका इत्यपरत्रैवपूर्वाह्नव्याप्तोपरा अन्यमाहवैवे माघशक्
 कुसप्तमीरथसप्तमी सायुक्तगोदयव्यापिनीग्राह्या दिनद्वयैरुणोदयव्याप्तोपूर्वा वदाघटिकादिमोनाबलीसप्तमीचक्षमवशादुक्तगोदया
 सर्वसमाप्यतेतदापृथुताग्राह्या तत्रैवसप्तमीक्षयघटीः प्रवेश्यारुणोदयेत्स्नानं कार्यं अत्रव्रते पश्चामेकभक्तकृत्वा सप्तम्यामरुणा
 द्यैत्स्नानं कार्यं तत्रमंत्रः अराजन्म *धृष्ट्या* कृतं पापं मया जन्ममुसप्तसु तन्मेरोगंचशोकंचमाकरीहंतु सप्तमी एतज्जन्मकृतं
 पापं जन्मांतराजितं मनोवाकायजं चलातासाते चये पुनः इति सप्तविधं पापं स्नानेन सप्तमिके सप्तव्याधिसमाप्तं कुरुमा
 रिसप्तमी अमार्थमंत्रः सप्तसप्तिवहृतीतसप्तलोकप्रदीपन सप्तमीसहोदीपगृहणाध्यादिना करेति इत्यमन्वाहिरपि शक्त
 पक्षमन्वादित्वा लौकीकीयायेत्युक्तं माघशक्नुपंचमीभीष्माष्टमी अस्यांभीष्मोद्देशेन वेआह कुर्वन्ति ते सततिमन्तो भवन्ति तत्र
 आहं काम्यंतर्पणं तु नित्यं तर्पणे कृते संवत्सरोपात्त उरितनाशः अकृतचतुष्यनाश इत्युक्तेः तत्रतर्पणमंत्रः वेव्याप्रपञ्चगोत्रात्

श्रीः
४८

सोक्तमप्रवराय च गंगाधराय श्रीधाय आजन्म बलचारिणे अनुजाय जलं दधिनमोभीषाय वर्मणे श्रीषः शांतनवो वीरः सत्ववर्ध
 अतिरेडियः आभिरद्विरवाप्नोते पुत्रपौत्रोचितां क्रियां मिति एवमपसस्येन तर्पणं कृत्वा चम्यस्येनाध्यैदधात् वस्तुनामवताराय शं
 तनोराक्षजाय च अर्घ्यं ददां भीषाय आबाल्यब्रह्मचारिणे इति अत्रजीवितिकस्य नाभिकार इति कोस्तुभः जीवितिकस्य व्यधिकार
 इति बहवः अत्रमध्याह्न्यापिन्यष्टमीग्राह्या देआहोदेरेकोद्विहता इति माघशक्नुपंचमीदृश्यातिलोत्तरितोत्स्यामुपोष्यतिलस्नानं
 तिलेर्विष्णुपूजनं तिलनेनेद्यंतिलनेलेन दीपदानं तिलहोमस्तिलदानं च तिलभक्षणं च कार्यं माघीषोणमासीपरा अत्रकृत्यं एवंमा
 घावसानेन देवभोग्यमनारितं भोजयेद्दिजदापत्यं भक्षयेद्भक्ष्यभूषणेः कंबलाग्निस्तुतस्त्राणितुलगर्भचोळकानि उपानहो प्रदादन
 पयश्चेतानिमाधवः प्रीयातामिमुक्तादेयानि अथकृतस्य माघस्नानसांगतायमुद्यापनं करिष्ये इति संकल्प्य सवित्रे प्रसवित्रे च
 परंधामजले मम त्वत्तेजसा परिभ्रष्टपापं यातु सस्त्रधा दिवाकरजगन्नाथप्रभाकरनमोस्तुते परिपूर्णं करिष्ये हं माघस्नानंतदहमे
 तिमं चाभ्यामपि संकल्पः कार्यः एवंचतुर्दश्यासंकल्पोपवासाधिवासनमाधवपूजनानि कृत्वा पूर्णिमायां तिलचवर्ज्यैरद्योत्तररात
 होमं कृत्वा तिलशर्करागर्भं त्रिशमोदकात्मकवायनं देयं तत्रमंत्रौ सवितः प्रसवस्त्वहि परंधामजले मम त्वत्तेजसः परिभ्रष्टपापं
 यातु सस्त्रधा दिवाकरजगन्नाथप्रभाकरनमोस्तुते परिपूर्णं कुरुष्वेह माघस्नानमुपपत्ते इति ततोदंपत्योः सस्त्रवाससीसप्त
 धान्यानि च दत्वा ब्राह्मणेभ्यो दांपत्याय च नृसभोजनं देयं तत्रमंत्रः सूर्ये मे प्रीयतां देवो विष्णुस्त्रिभिर्भिरंजन इति एवंमाघपूनीया

ध. सिं. हि.

४९

तिथितारेवंदिवाकरं परित्रायोगमुक्तश्चरणेनामुनोदतरति माघहृत्ताहृत्तान्तस्त्रष्टकाकरणाशक्तएकाष्टकाहवेधः आह
नष्टक्याहसहितं कुर्यात् दिनद्वयेकमशक्तोहृत्तान्तस्त्रष्टकाहवेधः अथशिवरात्रिः सानिशीथव्यापिनीग्राह्योऽनिशीथ
स्तुरात्रेष्टममुहूर्तस्तुक्तः तत्रपरदिनेएवाधरात्रौपरा एवैवतद्यातोऽर्वा दिनद्वयेष्टमशक्तोहृत्तान्तस्त्रष्टकाहवेधः दिनद्वये
त्वेनेकदेशेनवाधरात्र्यातोऽर्वावेनेहेमाग्राश्यानुसारीकोस्तुभः परेवेतिमाधवनिर्णयसिंधुपुराणार्थं चिंतामण्यादौवदु नो
वः परेष्टनिशीथैकदेशव्यातोऽर्वाष्टमः संपूर्णतद्यातोऽर्वावेन एवदिनेनिशीथैकदेशव्यातोपरदिनेसंपूर्णतद्यातोपरैव इदं
तरविचारभौमनारयोगेशिवयोगयोगेचातिप्रशस्तं अथपारणाभिर्णयः यामत्रयादवाकचतुर्दशीसमाप्तौचतुर्दश्यंतेपारणं
यामत्रयोर्ध्वगामिन्यांचतुर्दश्याप्रानश्चतुर्दशीमध्येएवपारणमितिमाधवादयः निर्णयसिंधौतु यामत्रयादवाकचतुर्दशीस
माप्तावपिचतुर्दशीमध्येएवपारणं ननुकादाचिदपिचतुर्दश्यंते उपोषणंचतुर्दश्यांचतुर्दश्यांचपारणं कर्तैः मुहूर्तलक्षेणलभ्यते
यदिवातवा शिष्येशिष्यैकमंतस्पर्शकोवक्तुनपार्वतीत्यादिनाचतुर्दशीमध्येपारणेपुण्यातिशयोक्तेरितुक्तं अत्रैवंव्यवस्थाबोध्या
पदानित्यक्तमएवंपारणपयांसाचतुर्दशीनास्तितरावायेषांचतुर्दशीशेषदिनेदशादिआहप्रसक्तित्वेवतिथ्यंतैरपारणं इदं
श्यामिवात्रनित्यकृत्वापकर्षवाक्याभावात् तिथ्यंतपारणाविधायकवाक्यसत्वेनसंकटविमयकजलपारणाविधिवाक्यानांअ
त्राप्रवृत्तेश्च कर्मपयांसचतुर्दशीसत्वेआहप्रसक्तभावेचतिथिमध्येएवपारणमिति अथव्रतप्रयोगः ज्योदश्यांकृतैकभक्तः

श्रीः

४९

चतुर्दश्यांकृतनित्यक्रियः प्रातर्मंत्रेणसंकल्पंकुर्यात् शिवरात्रिव्रतंयेतत्करिष्येहमहाफलं निर्विघ्नमुत्तुमेचात्रललसाक्षजगलते
चतुर्दश्यांनिराहोभूत्वाशभोपरेहनि सोऽह्येहभुक्तिमुक्त्यर्थंशरणमेभवेभवेति द्विजसु रात्रीप्रपद्येजननीमित्वाचानपिपठित्वाज
उमुक्तयेत् नतःसायाङ्कृतिलैः स्नानंकृत्वाधृतभस्मत्रिपुंड्रदशोनिशामुनेशिवायतनंगवासाहितपादः स्वाचांतुर्दश्यां
दिशकालासंकीर्त्यशिवरात्रौप्रथमयामपूजाकरिष्ये यामचतुष्टयेपूजाचतुष्टयविकीर्षायांसंकल्पः सकृत्पूजाचिकार्षायांश्रीशिवप्रीत्य
र्थंशिवपूजाकरिष्येइतिसंकल्पः नत्रादोसामान्यतःपूजाविधिरुच्यते यामत्तेनविशेषस्तुवक्ष्यते अस्यश्रीशिवपंचाक्षरमंत्रस्य
वामदेवक्रुषिः अनुष्टुप्छंदः श्रीसदाशिवोदेवता न्यासेपूजेनयेचदिनियोगः वामदेवक्रुषवेनमः शिरसि अनुष्टुप्छंदसेनमोमु
खे श्रीसदाशिवदेवतायेनमोहृदि ॐ नंतसुखपायनहृदये ॐ मंजुघोरायनमः पादयोः ॐ शिंसंघोजातायनमः गुरौ ॐ वां वाम
देवायनमः मुखे ॐ यं ईशानायनमः मुखे ॐ ॐ हृदयायनमः ॐ नं शिरसेस्वाहा ॐ मं शिरवायेवपद् ॐ शिंकवन्नायङ् ॐ वां न
वत्रयायवोपद् ॐ यं अस्त्रायफट् कुंभपूजाविधाय ध्यायेन्नित्यंमहेशं पंचवक्त्रं त्रिनेत्रं इतिध्यात्वा प्राणप्रतिष्ठांकृत्वा स्थाप्य
किंगन्यशान् ॐ नः पुरुषसांबसदाशिवमावाहयामि ॐ भुवः पुरुः ॐ स्वः पुरुः ॐ भूर्भुवः स्वः पुरुषं इमावाहयेत् स्वामिन्सर्व
जगन्नाथयावत्तज्जानसानकं तावत्त्रयीतिभविनाकिंगेस्मिन्निधोभवेतिउष्णंजलिदद्यात् स्थावरकिंगे हर्वसंस्तुतचरकिंगेचप्रा
णप्रतिष्ठायावाहनंकरिष्ये ॐ सघोजातंप्रपद्यामिसघोजातायवेनमोनमः ॐ नमः शिवायश्रीसांबसदाशिवायनमः आसनं

अ.सिं.इ.

20

समर्पयामि स्त्रीशूद्रश्चेत् ॐ नमः शिवायेति पंचाक्षरीस्तुतिं श्रीशिवाय नम इति नमो तं मंत्रेण पूजयेत् ॐ भवेनातिभवे भवस्त्वमां ॐ नमः शिवाय श्रीसांबस ० यो धं ॐ भवेद्भवाय नमः ॐ नमः शिवाय श्रीसांबस ० अर्घ्यं ॐ भवेद्भवाय नमः ॐ नमः शिवाय आचमनं ॐ ज्येष्ठाय नमः ॐ नमः शिवाय श्रीसां ० स्नानं ० तृतीयं लं मंत्रेण आप्यायस्वेत्यादिभिश्च पंचामृतैः आप्या आपो हि स्थितिस्तुतिः शक्रोदकेन महाक्षय एकादशो हृत्या एकादश्या वा त्रिंशो जलपत्रके न च चंदनकुंकुमकर्पूरवासितमलेनाभिषेकं कृत्वा ॐ नमः शिवायेति स्नानांत आचमनं दत्त्वा साक्षतजलेन तत्पूर्णं कार्यं ॐ भवं देवं तर्पयामि १ ॐ शवं देवं तर्पयामि २ ॐ ईशानं देवं तर्पयामि ३ ॐ मरुतं देवं ४ ॐ उग्रं देवं ५ ॐ तदं देवं ६ ॐ भीमं देवं ७ ॐ महादेवं ८ ॐ भवेत्स्य देवस्य पत्नी तर्प ॐ शर्वस्य देवस्य पत्नी तर्प ॐ ईशानस्य देवस्य पत्नी तर्प ॐ मरुतस्य देवस्य पत्नी तर्प ॐ उग्रस्य देवस्य पत्नी तर्प ॐ तदस्य देवस्य पत्नी तर्प ॐ भीमस्य देवस्य पत्नी तर्प ॐ महादेवस्य पत्नी तर्प ॐ त्रिंशाय नमः ॐ नमः शिवाय ० बल्लवं ० भलेनाचमनं ॐ रुद्राय नमः ॐ नमः शिवाय श्रीसांबस ० यज्ञोपवीतं स ० भलेनाचमनीयं ॐ कालाय नमः ॐ नमः शिवाय श्रीसां ० चंदनं स ॐ कलविकरणाक्ष ॐ नमः शिवाय ० अक्षतान् ॐ बलविकरणाक्ष ॐ नमः शिवाय ० पुष्पाणि स ० सहस्रमण्योत्तरांतं वा सहस्राणि नामभिर्मुलं मंत्रेण वा दित्वा पत्राणि दद्यात् ॐ बलाय ॐ नमः शिवाय श्रीसांबस ० धूपं स ॐ बलप्रमथनाय नमः ॐ नमः शिवाय श्री ० दीपं ॐ सर्वभूतहृदनाय ॐ नमः शिवाय श्री ० नेवेद्यं ॐ भलेनाचमनं ॐ कलं च ॐ मनोमनाय ॐ नमः शिवाय श्री ० तांबूलं ॐ भलेन वैदिके मंत्रे च नीराजनं ॐ ईशानः सर्वविधानामित्यादि सकाशियोम् ॐ नमः शिवाय श्री ० मंत्रपुष्पं ॐ भवाय देवाय नम इत्यथौ ८ ॐ भवेत्स्य देवस्य पत्न्ये नम इत्यथौ च नमस्कारां कृत्वा शिवाय नमः १ रुद्राय २ परशुपतये २ नीलकंठाय ४ महेश्वराय ५ ह्रीं केशाय ६ विकृताक्षाय ७ पिनाकिने ८ त्रिपुरांतकाय ९ शंभवेन १० शक्तिने ११ महादेवाय नम इति द्वादशानां प्रतिष्ठां दृष्ट्वां जलीं कृत्वा भलेन मदीति

श्रीः
५०

यानि मन्त्राणि कृत्वा मूलमंत्रमष्टोत्तरशतमन्त्राणि भाषयित्वा अनेन पूजनेन सावसदा शिवः प्रीयतां इति निवेदयेत् अथ चतुर्थयामिषु पूजाचतुष्टये विरो-
 तत्र प्रथमयामि मूलमंत्रं ज्ञाते श्रीशिवायार्सनं समर्पयामीति शिवनाम्ना सर्वोपचारसमर्पणं द्वितीययामि शिवरात्रौ द्वितीययामि मन्त्रोक्तिरिष्ये इति संक-
 ल्प्य श्रीशंकरायार्सनं मिति शंकरनाम्ना ततो मन्त्राणि शिष्टांकरिष्ये इति संकल्प्य पूर्ववत् पूजा ततश्च तृतीययामि मन्त्रांकरिष्ये इत्युक्ता श्रीमहेश्वरायार्सनं
 त्वादि एवमेव चतुर्थयामि श्रीतट्टायैति रुद्रनाम्ना प्रतिपादनं तेनेनाभ्यर्गपंचांगमौष्ण्योदकशंखादिकं भोदकारिष्ये काः कार्याः यज्ञोपवीतां वेगो-
 चन कलशं कंकुमं कहरागस्तु चंदनमिषि तातुलेपनं किंगं लेपयेत् पंचविंशतिपलमितः सर्वानुलेपइत्यनुलेपपरिमाणं यथाशक्ति वा धनूरकत्वं
 रक्तुलैर्वर्चनपत्रैश्च पूजनं भक्तिप्रशस्तं पुण्याभावेशा कृतं दुर्लभं धर्मयथैः पूजा नैवेद्योत्तरतां बलमुत्पवासात्तुक्तौ नागवल्लीदलकमुक्कफलक-
 त्वादि चूर्णेति त्रयं तांबूलसंज्ञं हतदेवनारीकेलकहरैलकंकोलेः सहितं सुखवासंज्ञं एतेषामन्यतमइत्यालाभितत्र द्रव्यं स्मरेद्बुधः सर्वपूजाते प्र-
 र्थना नित्यनैमिषिकं कोम्यं यत्कृतं तु मया शिव तत्सर्वं परमेशानमया तुभ्यं समर्पितमिति शिवरात्रि ज्ञतदेव पूजा जत परायणः करोमि विधिव इत्यं-
 हाणार्थं नमोस्तुते इत्यर्थं एवं यामचतुष्टये अर्घ्यभेदः कोस्तु नै ततः प्रभाते स्नात्वा पुनः शिवसंस्पृश्य सर्वोक्तं द्वादशनामभिः द्वादशब्राह्मणान-
 शक्तावेकं वा संस्पृश्यात्तल हर्णं कुम्भाद्वादशा एकं वा दत्त्वा जतमर्पयेत् यन्मया इच्छतं पुण्यांतद्रुद्रस्य निवेदितं तत्प्रसादान्माहादेव जतमधुसमर्पितं प्र-
 सन्नो भवमे श्रीमन्सद्गतिः प्रतिपाद्यतां तदालोकनमात्रेण पवित्रोऽस्मि न संशय इति ततो ब्राह्मणान्भोजयित्वा पूर्वनिष्ठीते काले स्वजनैः सह पारणं-
 क्रियादि तत्र मंत्रः संसारहारादृग्धस्य ज्ञतेनानेन शंकर प्रसीद सुमुखो नाथ ज्ञानदृष्टिप्रदो भवेति इति शिवरात्रि ज्ञतविधिः अथ मन्त्रयक्तिगो-
 ब्रह्मायिकीर्त्यांतद्विधिः ॐ हराय नम इति नृदमाह्वयशोधितायां तस्यां जलप्रक्षेपेण संपीज्य तेन पिडेन ॐ महेश्वराय नम इति किंगं क्रुयात्

ध. सि. हि.
५३

वचनं गमयति तु जात्येककर्पादधिकपरिमाणमंशुमानंततोधिकं नाकार्यं नश्यत् मन्मथकिं पंचस्रजसंपादनाभावेपिनदीपः अतएव सप्त
वस्तुकात्कृद्दिमेति नहीमते बाणकिं गमिष्येति शेषं नार्हदमुच्यते इत्युक्तं क्षणाद्वाणकिं गादिति तुल्यं भोक्तुः संपादयन् च स्रजसंपादनात्कृद्दिपः
किं गादमन्मथकिं गमयति शेषं द्वापरे पारदं श्रेष्ठं पार्थिवं तु कलामुगे इति वचनाच्च ततः ॐ शलपाणिभ्यो शिव इह प्रतिष्ठितो भवेति सविन्व पत्रे पूजा
पीठे प्रतिष्ठाप्य ध्यायेन्नित्यं मन्त्रशक्तिभ्यां तः ॐ पिनाकपुत्रे नमः श्रीसोमस्यै शिव इह गच्छ इह भूतिषु इह स्वभिहितो भवेत्यावाहयेत् इह हि
जानोसर्वत्र मूलमंत्रोपि ज्ञेयः ततः ॐ नमः शिवायेति मूलमंत्रेण पादमर्च्यमाचमनं दत्त्वा परशुपत्येनमइति मूलेन स्नानं वस्त्रमुपवीतं गोधूप
पुष्पपुष्पदिपने च फलतोतुल्यं नीराजनमंत्रपुण्यां जलीं चत्वा शर्वायक्षिति मूर्तये नम इति प्राच्यां पूजयेत् भवाय जलमूर्तये नम इति शान्त्यां
तद्वायामि मूर्तये नमः उदीच्यां उग्राय वासु मूर्तये नम इति बामन्यां भीमायाकाशमूर्तये प्रतीच्यां परशुपतये वज्रनाभमूर्तये नमः नेत्रैः सां महाप
नायसोममूर्तये दक्षिणस्यां ईशानाय सूर्यमूर्तये नम इत्यादिभ्यां ततस्तु त्वानमस्कृत्य महादेवाय नम इति विसर्जयेदिति संक्षेपः विस्तरस्तु पुरुषार्थ
चिंतामणौ विज्ञेयः शिवरात्रिभ्यो सुवेक्तृपूजाविधिः पार्थिवकिं गोपिकार्यं पार्थिवकिं गोपानविधिः कौस्तुभादेशेयः किं गविरोपेण फलविशेष
यः आयुष्यहीरजकिं कौस्तुभिकी रोगनाशः वैश्वेशानुनाशः पञ्चरागेलक्ष्मीः पुष्परागजसुरवः ऐदनीकेयशः मारकतेपुष्टिः स्फाटिकेस्य
वैकामाः राजतिराज्यपितृमुक्तिः हेमसत्यलोकः तस्मिन् पुष्टिराकृष्य पितृकेतुष्टिः कांस्यकीर्तिः लोहेशानुनाशः सीसजिआयुष्यं मतांतरे सौ
वर्णब्रह्मस्वपरिहारः शिखरलक्ष्मीश्च एतंगंधमयसोभाग्यं हस्तिदंतजंसेनापत्यं श्रीह्लादिधान्यपिष्टेपुष्टिसुरवरोगनाशादि भाषजस्त्री नावनी
ते सुरव गोमयजरीगनाशः गोडिअन्नादि बंशां कुजिबंशादि हिरित्यन्यत्र विस्तरः एवमंगसरखाविरोपेण फलविशेषः कौस्तुभे क्षिबनिर्मात्य

श्रीः
५३

ग्रहणाग्रहणविचारस्तृतीयपरिच्छेदे ज्ञेयः मासशिवरात्रिनिर्णयः प्रथमपरिच्छेदः शिवरात्रिब्रह्मोपापनं कौस्तुभादेशे ज्ञेयं मासशिवरा
त्रिब्रह्मोपापनमपि कौस्तुभे स्वेष्टं माघमासास्यायां अपराह्णव्यापिन्यां युगादित्वादपि उक्तं माघमासं तत्र दशभेदेन सह तंत्रकार्यं मा
घमासास्यायां शततारायोगे परमः पुण्यकालः तत्र भाद्रपदपरमोपि तसिः धनिष्ठायोगे तु तिलान्नैर्नृणां कार्यं तेन वर्षायुतकार्यं पितृसिः
इति श्रीमदनंतोपाध्यायः सारमाघमासकृत्यनिर्णयोद्देशः अथ फाल्गुनमासः मीनसंक्रांतोपराः पौर्णमासी पुण्याः राजौ तु मंगलं
फाल्गुने गोब्रह्मवत्स्रदानं गोविंदप्रीत्यै कार्यं अथ फाल्गुनप्रतिपदमासस्य द्वादशदिनपर्यंतं पयोव्रतं भागवतं उक्तं तत्र यो गोमूलांशुसहजं
ह्यः फाल्गुनीपौर्णमासीमन्वादिः सापौर्वाहिकी इयमेव ॥ ३६ ॥ लिकासाप्रदोषव्यापिनी भद्ररहिता ग्राह्या दिनद्वये प्रदोषव्याप्तौ परदिने प्रदो
षे कदेशव्याप्तौ वा परेद्यं पूर्वदिने भद्रादोषात् परदिने प्रदोषस्पर्शाभावे पूर्वदिने प्रदोषे भद्रासत्वे यदि पूर्णिमा परदिने मर्ध्नि यामा ततो धिकावान्
तरदिने च प्रतिद्विगाभिनीतदा परदिने प्रतिपदि प्रदोषव्यापिन्यां होलिका उक्तविषये यदि प्रतिपदो द्वादसस्तदा पूर्वदिने भद्रादुद्वेवाभद्रासुरव
मात्रं लक्षाभद्रायां भववाहोलिकादीपनं परदिने प्रदोषस्पर्शाभावे पूर्वदिने महिनिशीथात्त्रागभद्रासमाहितस्तदा सद्रावसानोत्तमेन होलिकादीप
नं निशीथोत्तरं भद्रासमाप्तौ भद्रासुरवत्क्षत्ताभद्रायामेव प्रदोषे भद्रासुरव्याप्तिभद्रोत्तरं प्रदोषोत्तरं वा दिनद्वये पि पूर्णिमायाः प्रदोषस्पर्शाभा
वे पूर्वदिने एव भद्रादुद्वे तदभावे भद्रायामेव प्रदोषोत्तरमेव होलिका राजौ पूर्वाभद्राया ग्राह्यत्वे क्तः ननु पूर्वप्रदोषादौ चतुर्दश्यां न वा परत्र सत्या
क्रादौ दिवा होलिकादीपनं तु सर्वत्र ध्वजिरुद्धं इह होलिकापूजनं अणाकर्मादिबहुक्तापि कुर्वन्ति मुक्तं चैतत् केचिद्दोलिकापूजनं कृत्वा भुजते ते पां
जनस्य पूजनस्य वा न नियमनशास्त्रविहितकाललाभः इह च द्वादश्यासत्वे वेधमध्यपिकायं गस्तोदये परदिने पूर्णिमासत्वे ग्रहणमध्ये एव कार्यं

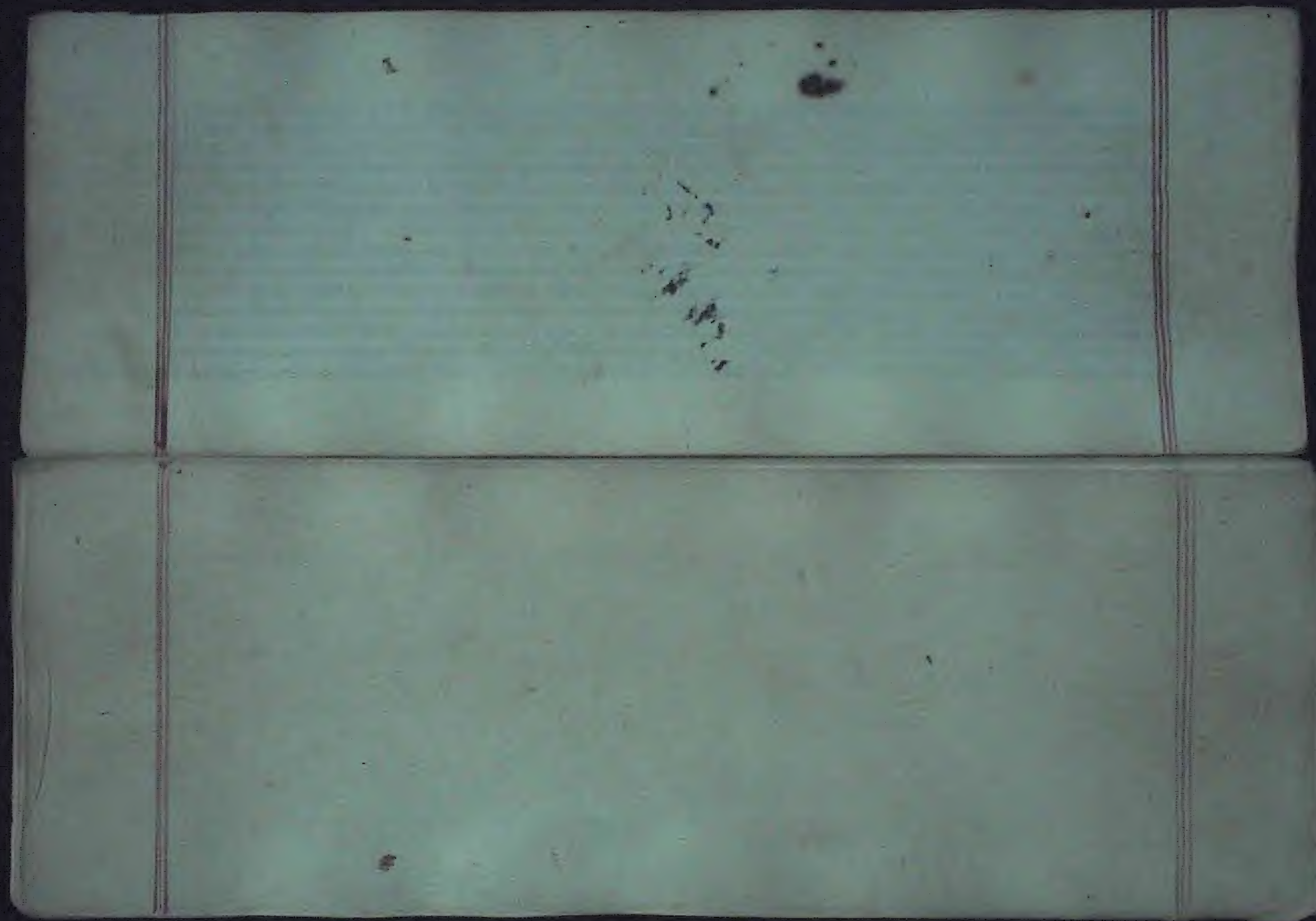
ध. सि. हि.
५३

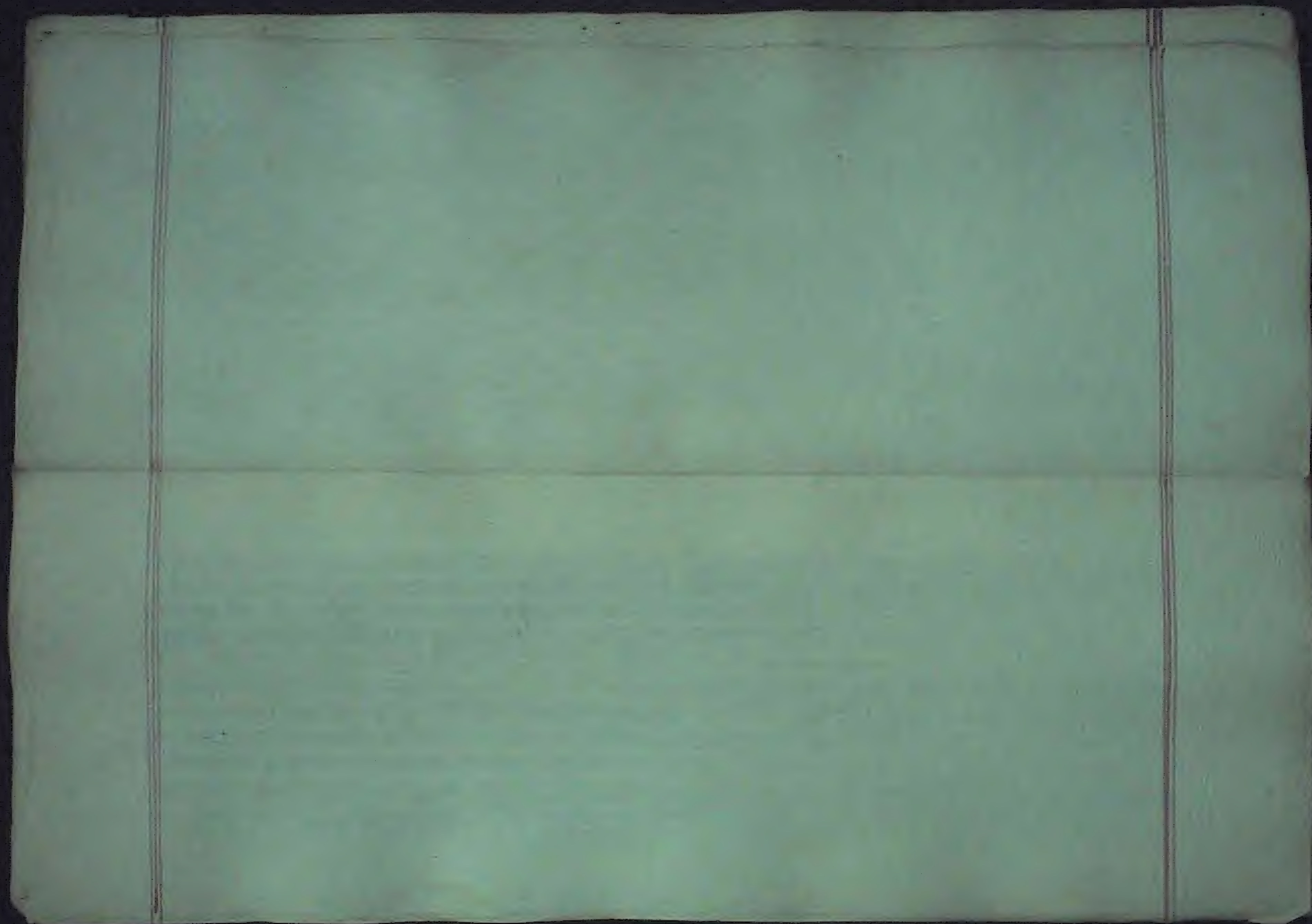
अन्यथा पूर्वदिने अथ भद्रा मुरव पुच्छलक्षणं पूर्णिमायां भद्रायास्तृतीयापास्तिघटि त्रयं पुच्छं चतुर्थपादाद्यधटीपंचकं सुखं तथाच मध्यमना
नेन पश्चिधटीमितायां पूर्णिमायां पूर्णिमा प्रहृत्य नरं सार्धं कोन विंशतिघटिकोत्तरं पटी त्रयं पुच्छं सार्धं द्वाविंशतिघटिकोत्तरं पटीपंचकं सुखं नि
धेश्वरतुः पश्चिधटीमितये पूर्णिमायाः एकविंशतिघटिकोत्तरं पुच्छं चतुर्विंशतिघटिकोत्तरं सुखं एवंतिथेर्मानां तरेष्वहं अथ राजा विधिः देव
कोलीसंकीर्तनं कुटुंबस्य ममेदं दारा वसी प्रीत्यर्थं तलीरापरिहाराय होलिका प्रजनं करिष्ये इति संकल्प्य शकानां काष्ठानां गोमय पिंडानां राशि
कृत्वा गृहीत्वा प्रदीप्य तत्र अस्माभिर्मयस्त्रयैः कृतात्वं होलिकैः यतः अतस्त्वोपमयिष्यामि भूते भूति प्रदा भवेति पूजामं त्रेण श्री होलिकायै
नमो होलिका मावाह्यामीत्यावाह्य होलिकीये नम इति मंत्रेणा मन पाद्यादियो दशोपचारान् कृत्वा तमग्निं त्रिः परिक्रम्य गायं तु च हस्तं तु च जलं
तुल्ये कालो कानिः शकान् स्वयं नमते न्याति निर्वंधे पंचमी प्रमुरवा स्नातुतिथ्यो न त पुण्यदाः दशस्युः शोभना स्नातुकाष्ठे यं निधीयते
उल्लसति कागे हा किं शहरित वक्रिना प्राप्तायां पूर्णिमायां तु कुर्यात्त काष्ठ दीपनं ग्रामाद्वा हि श्वमधेना तूर्यनाद समन्वितः स्नात्वा राजा शत
विंशति स्नात्वा स्वस्ति वाचन तत्परः दत्त्वा दानानि सूरिणि दीपयेद्दोलिका चितिं ततो भुज्य चितिसर्वोत्सवः पंचमी सुधीः नारी केला निदेयानि बीज
परफला निच गीत वाद्यैस्तथान्वये शत्रिः सानी यते जनेः तमग्निं त्रिः परिक्रम्य शब्दे किं गमनां किंतेः तेन शक्येन सा पापाराहसीति तमिमां सुभा
त एवरात्रौ होलिकोत्सवं कृत्वा प्रातः श्व प्रतिपदि यः श्वपचं दद्यात्स्नानं कुर्यात् न तस्य दुःकृतं किंचिन्नाधये व्याधयोपि च कृत्वा चावश्यका
याणि संतर्प्य पितृ देवताः वंदयेद्दोलिका भूतिसंबन्धोपशान्तये वंदने मंत्रः वंदिता सि मुने इण ब्रह्मणा शंकरेण च अतस्त्वं पाहि नो देमिष्ठतेन

श्रीः
५३

निप्रदासवेति होलिका दिनं करि संतकं न उरदिनं चरु भेज्यं होलिकाग्रहण भातुकायनं प्रेतदाह दिवसोत्र पंचमः तत्परं च करि संतकं दिनं
वर्जितं सकल कर्म स भय मिलुक्तेः ग्रहणात्पन प्रेतदाहेषु निशीथ विभागेन पूर्वादिन करि दिनयो निर्णयो ज्ञेयः नरो दोषागतं दृष्ट्वा गोवि
दे उक्तं नोत्तमं फाल्गुन्यां सयतो भूत्वा गोविंदस्य पुरं व्रजेत् फाल्गुन हृष्टा प्रतिपदि वसंतारं मोक्षवः सा चोदधिकी ग्राह्या दिनद्वये सत्वे
पूर्वा अत्रैते लाभ्य गतः अत्र प्रतिपदि च तपुष्य प्राशनं मुक्तं तत्प्रकारः गोमये पक्षि ते गृहांगणे शकृवक्रासनो पविष्टः प्राप्सुरवः सुभाषि
न्या कृतचंदन तिल कनीराजानः सचंदनमा म्रकुसुमं प्राश्यात् तत्र मंत्रः नूतमग्नयं वसंतस्य माकंदकुसुमं तव सचंदनं पिबाम्यघसर्व
कामार्थसिद्धयेति कृच्छ्र द्वितीयायां देशाग्रामाधिपति र्वितने वितानादि शोभिते देशे रम्यासने उपविश्य पौरजान पदान्छोकान् सिंदूरादि
होदि श्व दनादिभिः पद्म वासे श्व विकीर्य तेभ्यस्तान् बलादि दत्त्वा न व्यगीत विनो देर्म होत्सवं कुर्यात् इदानीं प्राकृत जनानां सुकृच्छ्र पंचमी प
र्यंतमेतमुत्सवं कुर्यात् इति होलिकोत्सवः फाल्गुना मावास्यामन्वादिः सापहरो व्यापिनी ग्राह्या इति श्रीमदनं तोपाध्यायः धर्मशि
धुसारि फाल्गुन मास कृत्य निर्णयो देशः अथ परिच्छेद द्वाय शेषाख्यं प्रकीर्णं प्रकरणं मुच्यते द्वादशस्व विभासे पुत्रादे च तीपातयोगस्य
भरण्यादिन क्षत्रस्यापराह्व्या ह्यादर्शव निर्णयो ज्ञेयः उपवासादौ प्रचुरा चारा भावानोक्तः अथ चांद्र संवरं भेदाः प्रभवा विभवः
शतकः प्रमोदोद्य प्रजापतिः अंगिराः श्रीमुखो भावो पुवाधाता तथैव च १ इश्वरो ब्रह्मण्यश्च अमासी धिक्कमोदपः चित्राक्षः सुभातुश्च
तारणः पार्थिवो व्ययः २ सर्वजित्सर्व धारी च विरोधी विरुतिः स्वरः नंदनो विजयश्चैव जयो मन्मथ उर्ध्वो ३ हेमलंबो विलंबश्च विकररी शर्व
रीश्वरः शुभकवक्षो भक्तक्रीधो विष्णो वसुधराभवः ४ हवंगः कीलकः सोम्यः साधारण विरोधकृत् परिधावी प्रमादी च आनंदो राक्षसो नलः ५

स

ध.सिं.३

श्रीगणेशायनमः श्रीपांडुरंगमकलंककल्यानिधानभक्ताननेयदुधानमंतमुधान श्रीवत्सकोस्तुभरमोहसितोरसंतं वंदे पदाभूतनं
दुदुहारसंतं १ भीमापीयंसुकरुणापीवमाशुतोपंदीनेष्टमेषमधसंहतिसिंधुशेषं श्रीरुक्मिणीमतिमुपपुठतं परंतं देवं उरंतवरितं ह
रिसंवरंतं २ वंदे प्रतिष्ठंतमद्यानिशंकरं धर्तासमेष्टुष्टिदिगानिशंकरं शिखरविष्टेयामथोपितामहं सरस्वतीमाशुभजेपितामहं ३
श्रीलक्ष्मीगरुडं सहस्रशिरसं प्रद्युम्नमीशं कपिश्रीसूर्यविधुमोमचिदुरुकपिजायासुतान्यमुखं इंद्राद्यान्विबुधानुसंभजननीते
तत्त्वतं ताभिर्धनतामान्वितनोमिमाधवमुत्पानधमीधिसारमितं ४ दृष्ट्वाहर्षनिबंधान्प्राच्यांश्चनवांश्चतेपुसिद्धाधीन् प्राये
णमूलवचनान्युस्मिन्निरवामिबालबोधाय ५ उक्ताधर्माधिसारेस्मिन्निर्णयंकालगोचरं परिहरेदप्रथमजेद्वितीयेनवधाक
मं ६ अथगर्भादिसंस्कारान्धर्मान्ध्यादिसंमतान् वक्ष्ये संक्षेपतः संतः संतोषेणानुपपद्यतां ७ काशीनाथामिधेनात्रानंतोपाध्या
यस्तुना निष्पद्यते यदेतल्लोकोधनीयं पनीषिभिः ८ तत्राद्यैर्गर्भाधानसंस्कारोच्यते तदुपयोगितया प्रथमरजोदशीने दुष्टमासा
दिनिष्पद्यते तत्रैव ज्येष्ठापादभाद्रपदकार्तिकेषामासा उद्याः तत्र प्रतिपदिका कृमीषष्टी द्वादशी पंचदश्योऽनिष्टफलास्तिथयः
तथारविभौममंदारपुभरणी कृत्तिकाईश्लेषामघादयौ नयनिवारवात्येष्टानसत्रेयुविषे मंगजतिगंडलव्याघातवज्रपरिह
रार्धे अतीपातवैधृतियोगेषु विष्टां यद्गणरात्रिसंध्यापराह्णकालेषु निश्याजीर्णरक्तनीलविश्रवस्त्रेषु नैमल्ये परगृहपरग्रासे

राम

१

सुअभ्याधिकनीलादिरुधिरलेचानिष्टफलं संमार्जनीकाष्ठतृणादिशर्पीन्हेस्तेरधानाकुलटास्मात् वस्त्रेविषमारक्तविंदवः पुनफ
लाः समाः केन्याफलाः अथप्रथमकृतौ असत्तैरासनं कृत्वा तत्रतामुपवेश्य पतिपुत्रवत्सः स्त्रियः हरिशकुंकुमगंधपुष्पस्त्रकृतां व
त्पादितस्वेदत्वादीपेनीराज्यसदीपालं कृते गृहे तां वासयेयुः सुवासिनीभ्योगंधारिकं लवणमुद्रादिचरद्यात् अथसर्वकृतुसाधा
रणनियमाः त्रिरात्रमसृज्याभूत्वा भोगं जनदिवास्वापानिस्पर्शं दंतधावनमांसाशनसर्प्याद्यवलोकाभ्रमौरेस्वाकरणेनवर्ज
येदधःशयीत अंजलिनाताम्रलोहपात्रेण वा जलं न पिबेत् यास्वर्नपात्रेण पिबति तस्याः स्वर्नः पुत्रः न स्वर्नं तेन कुनस्वीपुनः प
र्णेन पात्रेन उन्मत्तइति द्वितीयादिषु कृतुषु प्रवासगंधमास्यादिधारणतांबूलजोरसभक्षणपीठछाया रोहणं वर्जयेत् मन्मथे आभसे वा
भ्रमो भुंजीत ग्रहणादिनिमित्तकस्नानप्राप्तौ नोदकमज्जनरूपं स्नानं किंतु पात्रांतरितजलेन स्नात्वा न वस्त्रपीडनं कुर्यात् नान्यद्वा
सम्प्रधारयेत् एवं मृताशौचादिनिमित्तकस्नानप्राप्तवपि सगोत्रयोर्धनिसंबन्धिभ्योर्वाजासृज्योरजस्वलयोः परस्परं स्पर्शो
उक्तरीत्या तदेव स्नानमात्रेण शुद्धिः बुध्यास्पृशेत् एक रात्रमुपवासः गोत्रादिसंबन्धाभावे अनुध्यास्पृशेत् तस्मिन्दिने स्नात्वा न भुंजी
त मत्स्यास्पृशेत् आशुदेर्भुंजीत भोजने तु शुद्धं नंतरं तावद्विनसंख्ययोपयसेत् उपाशासाशकोतस्य स्नानाय ब्राह्मणभोज
नादिकुर्यात् सर्वजशुधुत्तरं चैव गव्याशनं तेषां शृङ्गी ब्राह्मण्याः रजस्वलयोः स्पर्शो आशुदेर्भोजनं शुद्धोक्तं प्रायेऽस्मिन्

ध. सिं.
२

आशुष्याः श्रुत्यास्तुपादकृत्यमानं रजस्वलायाः स्तिकायावाचोऽस्य स्पर्श आशुष्येर्भोजनं अतिक्रान्ते अमत्यास्पर्शप्राजापत्यं वै
जदिपरंपर्यावाचोऽस्य स्पर्शस्नानमात्रं भुंजीतायाः स्पर्शप्राजापत्यं द्वादशाक्षराणां तु पतितां त्यज-वाचोऽनेः
कामतः स्पर्श आशुष्येर्भुक्ताशुधुतरं प्रथमेऽस्पर्शेऽन्यमुपवासः द्वितीयेऽहरेऽस्तीयेऽकारः अकामतस्तु आशुष्येर्भोजनमा
त्रं एवं ग्रामकुक्कुटसकुरश्ववायसरजकादिस्पर्शेऽपि अशक्तौ तु स्नानायावन्नक्षत्रदशौ नमभोजनं भुंजानायाः श्व-वाचोऽनादिस्पर्
श आशुष्येर्भोजनं यदराजगोमूत्रमावकाहारः अशक्तौ स्वर्गदानं विप्रभोजनं वा उच्छिष्टयो रजस्वलायोः स्पर्श उच्छिष्टवाचोऽनेन स्य
र्शेऽशक्तौ लक्षणशुद्धिः उच्छिष्टजस्पर्शे रजस्वलायास्त्वहम् ध्वी उच्छिष्टप्रथरोच्छिष्टेऽनेकाहमुपवासः इत्युक्तं उच्छिष्टशुद्धस्पर्शेऽधिकं
कल्प्येषु चिष्याः स्तिकायाः शुद्धनरस्पर्श आशुष्येर्भोजनं भोजने तु कृच्छ्रं पंचनखद्विराफेकशफपशुस्पर्शेऽंजस्पर्शे वा आ
शुष्येर्भोजनं रजस्वलायाः श्वजंशुकगर्भदंडे आशुष्येर्भोजनं शुद्धोपवासमुपवासः नाभेरुर्ध्वदेशे द्वादशारात्रं मूर्ध्नि देशे वै
शतिरात्रं भुंजानारजस्वत्वारजस्वलापश्यातिवेदाशुष्येर्भोजनं नोऽलं पश्यति वेदुपवासत्रयमपि कामतश्चोऽलं पश्यति वे
दाजापत्यं रजस्वलायाः शनस्तिकाभ्यां स्पर्शेऽशुध्यंते त्रिरात्रमुपवासः आशुष्येर्भोजनं भोजने तु कृच्छ्रं सर्वत्र ब्रह्मकृचं वि
धिना पंचगव्याशनमुक्तमेव आशौचिभिः स्पर्शस्नानाह्लाकरजो दर्शने चतुर्थदिनपर्यंतमभोजनं अशक्तौ तु सद्यः स्नात्वा भुंजी

राम
२

न एवं बंधुमरणश्रवणे स्नानात्प्राकरजो दर्शनेऽपि तथारजो दर्शनोत्तरं बंधुमरणश्रवणे पिशक्ताया आशुष्येर्भोजनं अशक्तायाः सद्यः स्ना
नेन भोजनं सर्वत्रास्तुपयस्पर्शेऽशक्तायाः स्नानेऽकृते भोजनं शुद्धनंतरं अनशनप्रत्याप्ता यरतिकेचित् रजस्वलायाः प्रथमदिनं मि
रीयस्तुरात्रेः पूर्वभागद्वये पूर्वप्रथमं दिनं तृतीये भागे रजो दर्शने उत्तरदिनं प्रथमं महाअर्द्धरात्रात्पूर्वं पूर्वदिनं प्रथमं अर्द्धरात्रात्पूर्वं उ
त्तरदिनं प्रथमं एषं जननमरणाशौचेऽपि ज्ञेयं यस्याः प्रायेण मासे रजो दर्शनं तस्याः सप्तदवाद्विनपर्यंतं पुनः रजो दर्शने स्नानाच्छुद्धिः
अष्टादशाहैकशत्रमशुचित्वमेकोनविंशतिरात्रं विंशतिप्रभृति त्रिरात्रं यस्याः प्रायः पक्षे पक्षरजो दर्शनं तस्याः रशदिनपर्यंतं स्ना
नाच्छुद्धिः एकादशे रजो दष्टा एकाहः द्वादशाहिरात्रमर्ध्वत्रिरात्रं रोगेण यजस्वीणामन्वहं प्रतिवर्तते तत्र नास्त्ययत्वं किं तु रजो नि
वृत्तिपर्यंतं पाकदैवपि व्यकर्मनधिकारमात्रं रोगजे वर्तमानेऽपि मासजरजो निर्वर्त्येव तत्र सावधानासती निरात्रमशुचिर्भवति
यत्तु गर्भिण्याः प्राक्प्रसवाद्दोषजं रजो दर्शनं तत्र त्रिदिनमेवाशौचं प्रस्तिकायाः किंचिदूनमासात्पूर्वं रजो नुवृत्तौ स्नानमात्रं
पूर्णमासे त्रिरात्रं उच्छिष्टास्त्रीयदिरजस्वलाभवति तदाशुध्यंतेऽहमधरोच्छिष्टेऽनेकाहमुपवासः अविज्ञात रजो दोषा यदिरग
हेऽन्यवरति तदा तया स्पृष्टं गोरसमृद्धादिकं जलादि किंच वस्त्राज्यं स्तनकमत्तानकालमारभ्यैव दोषात् अशुचित्वं तु स्ना
ने दिनमारभ्य त्रिदिनमिति केचित् अन्ये तु द्वितीयादिदिनै रजसि ज्ञाते स्तनकमत्तैव दिने रेव शुद्धिरित्याहुः एवं त्रिदिने स्नि

त्वचतुर्थे हनिषष्टिवारं प्रति काशीवेन मलं प्रक्षाल्य दंत धावनं पूर्वकं संभवे काले स्नायात् सर्वोदयात् प्राक् स्नानं न त्वनाचारः चतुर्थे
 हनिरजो निवृत्तौ भर्तृशुभ्रपणादौ शुद्धिः पंचमे हनिरेव विष्णु कर्मणि शुद्धिः कानिचिद्दिनानि रजो मध्यतुर्वते ततस्तत्त्रिंशत्तिथयंतं
 देवविष्णुभोजने शुद्धिः शोणित्व तुर्वतौ प्रागुक्तं केचित्तु चतुर्थदिनसे दशैश्वर्यादिभ्यो तत्कर्माणि कर्तव्यानीत्याहुः अपरे तु दत्तरदिनापेक्षया च
 तुर्थदिनस्मैवानुक्तं त्वेतन्नैव गभीधानं दुष्टरजो दर्शनं शांतिश्च कर्तव्या महासंकरे श्रीसत्तत्तहोमपुनः काभियेकेणोपनयनादिकमपि च
 तुर्थे हनिकर्तव्यमित्याहुः अयंचतुर्थे हन्यधिकारनिर्णयः सर्वथारजो निवृत्तौ वैयसातम्यः यदि ज्वरादिभिरातुराचतुर्थदिने स्नातुमश
 क्ता तदा तामन्या नारी नरो वा दशवारं स्पृष्ट्वा स्पृष्ट्वा स्नायादावमेव प्रतिज्ञानमातुरस्मबन्धमन्यदन्यत्परिधायनीयं अतैस्पृष्टानां
 सर्ववस्त्राणां त्यागः आर्द्रवस्त्रादिष्वनधातेन शुद्धवस्त्रग्रहणं तेषां स्नानभोजनापुण्याहवाचनाच्च शुद्धिः सर्वेषामप्यातुराणां
 मेवं शुद्धिर्विधीयते एवं शुध्यंते शुभदिने दुष्टरजो दर्शनं प्रसक्तौ वीरकोक्तौ भुवनेश्वरी शान्तिग्रंथांतरोक्तौ वा शांतिविधाय गभीधा
 ने कार्यं सर्वग्रहे रजो दर्शने हेमं सर्वविबं च तत्क्षेत्रं रूपं च सीसेन राहुं वक्रत्वासे प्रज्या कंसमिद्धिः सर्वे नक्षत्रेशं हस्तैराहुं वीरमि
 द्धत्वा आज्यचरुतिक्षेत्रं शुद्धयात् चंद्रग्रहे राजतं विबं पात्वा शयश्च समिध इति विरोधः ग्रहणमतीपातादिबहुतरदोषैरजो
 दर्शने तु द्वितीयादिरजो दर्शने शांतिपूर्वकं गभीधानं कार्यं गभीधाने गुरुशुक्रास्त्राधिकमासादिदोषो नास्ति यदितु प्रथमं

जो दर्शन शांति नैकृत पद्धिती धार जो दर्शन नैव शुकास्तादि दोष प्रसक्ति स्तया निमित्तानंतरमेव यत्र नैमित्तिकानुष्ठानंतत्रास्तादि दोषा
भावः मुख्यकालातिक्रमे तु अस्तादि दोषोऽस्त्विति सामान्यनिर्णयानुसारेण क्रतु शांतिरस्तादौ न कार्यतदनुशोधेन गभी धातं च न
कार्यमिति भाति शांतिश्च ग्रहमखेव कर्तव्या शांतो भुवनेश्वरी प्रधानदेवता इमे शाण्डेयोपाश्वदेवते एवं कलशत्रये प्रतिमात्र
यस्यापनं ग्रहाणामकीदिसमिधश्चरु राज्यं च इत्थं प्रधानदेवतामाह्वीति लमिश्च गोधूमाः पायसमाज्यं चेति हविश्चतुष्टयं
एवं पाश्वदेवतयोरपि पायसस्य स्मृतिज्ञाया देवश्रपणं कार्यं न तु ग्रहसिद्धस्य ग्रहणं ग्रहो माधं ग्रहसिद्धश्चरुः पाजासादनं
काले पायसश्रपणार्थमेकास्था ली गहसिद्धान्संस्कारार्थं अपरेति स्था ली देयं अनेक कर्तृकाज्यलोमप्रसक्तो अनेक सुवासादनं
आज्ये न सह विस्त्रयस्य ग्रहसिद्धान्स्य च पर्यश्रिकरणं सुवादिसंमार्गीते ग्रहसिद्धान्समासादितं च रुस्थात्मा मादाया प्राचीधि
श्रित्वाभिधारणादि बहिः सादनोत्तं कुर्यात् ततः पायसाभिधारणादासादनोत्तं अन्वाधाने हविस्त्वागे च प्रधानदेवताया भुवने
श्वरी पदेन सन्निपदेनोच्चारः गायत्र्या होमोक्तेः आज्यभागांते यजमानोन्वाधानानुसारेण प्रतिदेवतमष्टाविंशत्याहुतिपर्याप्तं
अकादिजातीयसमिज्जर्वाज्यात्मकं हविस्त्रयं सूर्यो यसो मायभौमाय बुधाय गुरवे शुक्राय शनैश्च राय राहवे केतवे नमम अष्टा
हसंख्यापरीक्षे हविस्त्रयं सत्तदधि देवता प्रत्यधि देवताभ्यो नमम चतुश्चतुः संख्याहुतिपर्याप्तं तद्विस्त्रयं विनायकादिभ्यः

ध. सिं.
५

केतुसंरक्षणकृतुसाकुण्डदेवताभ्योनमम अष्टोत्तरशतसंख्याकृतियथासंभूतीति लोभमपायसाज्येति हविश्चतुष्टयं भुवनेभ्यो
नमम अहासविनेनमम एवमष्टाविंशतिसंख्यापर्याप्तं तद्विश्वतुष्टयं इंद्रं द्यौर्वाभ्योनममेति त्यागं कुर्यात् बहुतरदोषे अष्टोत्त
रसंख्यासंख्याको होमो भुवनेभ्यो इंद्रं द्यौर्वाभ्योनममेति त्यागः इंद्रं द्यौर्वाभ्योनममेति त्यागः कृताकृतः होमो ते ग्रहादिबलयः भुवनेभ्यो
दिव्योभ्योभ्येकश्चेति संक्षेपः समं न कः सविस्तरः प्रयोगः स्वशास्त्रानुसारेण ज्ञेयः संकल्पः स्वस्तिवाक्यविप्रवरणभूतनिः
स्तुतिः पंचगव्यैर्भूमिस्तुतिर्मुख्यदेवतपूजनं १ अग्निप्रतिष्ठासूर्यादिग्रहस्यापनपूजनं देवतान्वाहितिः पात्रासादनं हविषा कृतिः
२ यथाक्रमं त्यागहोमो विधिपोर्वीगिकः क्रमः पूजाश्चिह्नं नवाङ्कस्यावलिः पूर्णाङ्कतिस्तथा ३ पूर्णपात्रविमोकाद्यग्र्यैर्वातेभि
षेचनं मानस्तोकेति भूतिभूतदेवपूजाविसर्जनं ४ श्रेयोयहोदक्षिणादिदानं कर्मचरार्पणं क्रमोयमुत्तरांगानां प्रायस्मार्तेति विधि
स्थितिः ५ एवंमदनरत्नोक्ता बोधायनोक्ता वशांतिः कौस्तुभेष्टव्या प्रायजोदरीनात्पत्नीगमने ग्रहहत्यादोषोक्तेः किंचिद्व्याय
ज्वितं विधेयमिति भाति कृतौ तु गमनमावश्यं अन्यथा भूणहत्यादोषः अयं नमनसिकामे सति देवादिना स्त्रियमनुपग
च्छतो ज्ञेयः विरक्तमनकोपि दोष इति श्रीभागवते लोके व्यवसायेति पद्ये टीकायां च स्पष्टं केतुकालस्तुरजोदरीनदिनमारभ्यो
उशदिनपर्यंतं ज्ञेयः तत्र प्रथमदिनचतुष्टये कादशत्रयोदशदिनेषु गमनं वर्ज्यं अवशिष्टदशदिनेषु पुत्रार्थिना समदिने कन्या

राम
५

धिना विषमदिने गमनं कार्यं तत्राथ्युत्तरोत्तरात्रीणां प्राशस्त्रं एकस्यां शत्रौ सकृदेव गमनं कार्यं सकृत् गमनं च युग्मासु सर्वासु आ
वश्यं कर्मितिकेचित् अन्यकालप्रतिबंधादिना गमनासंभवे श्राद्धे कादश्यादिदिने च कृतुगमनं कार्यमिति केचित् स्त्रीणां वरमतु
स्मरन्पत्नीं चानृतावपि गच्छन् दोषभाक् किंतु ब्रह्मचर्यहानिमात्रं कृतौ गच्छति बोधायनो नैव गच्छति यावज्जीवं ब्रह्मचर्यं
। मुनिभिः परिकीर्तितः अष्टमी चतुर्दशी पूर्णिमा मासाभ्यासं कान्तिवैद्यतिव्यतीयातपरिधपूर्वदलविष्टसंध्यासुमाना विप्रो मृतो हि
ने श्राद्धतस्मान्मिने जन्म न क्षत्रे दिवा च स्त्री गमनं वर्ज्यं • अथ गभीर्धानकालः चतुर्थी चतुर्दश्यष्टमी पंचदशी रदिता स्त्रियः
प्रशस्ताः चंद्रबुधगुरुशुक्रवाराः शुभाः मूलमघारेवती ज्येष्ठानक्षत्राणि वर्ज्यानि भरणी कृत्तिका रोहिणी चतुर्विंशत्यष्टमी पंचदशी रदिता स्त्रियः
मध्यमानि रोहिणी शुभानि सर्वकार्ये गोचरे चंद्रबलमावश्यं तद्यथा चंद्रोत्तमध्यमं सौख्यं रोगं कार्यं सति श्रियं स्त्रियं मृत्यु
नृपभयं सुखमायं धनं क्रमात् १ स्थानेषु द्वादशैतत्तज्जन्मराशौः प्रयच्छति शुक्लपक्षे शशिश्रेष्ठो द्विपंचनवमेष्टवि २ अनेक
भार्यस्य कृतुयोगपद्ये विवाहक्रमेण कृतुक्रमेण वा गभीर्धानं कृतावपि अगमनदोषापवादः व्याधितो बंधनस्थो वा प्रवासे वा
विपर्वेषु द्वादशैर्ध्यामसद्वृत्तापत्त्या मपुष्पिणी कन्यासंबद्धपुत्रा अगच्छन् नैव दोषभाक् तत्र प्रथमं क्रमं गमनं गभीर्धानं होमं
द्याग्नौ कृत्वा कार्यं द्वितीयादिक कृतुगमने च न होमादिकं येषां सृष्टे होमो नोक्तस्तैर्होमवर्जसैत्रपादादिरूपो गभीर्धानादिसंस्कारः

ध. सिं. ४. ३

५

रः प्रथमगमने कार्यः आहिताग्रे र्धाधानिनोः नाहिताग्रे औपासनसिद्धि सत्वे तत्रैव होमः औपासनाग्निविच्छेदे द्वादशादिनपर्यंतमथा
श्वेत्पाज्याहुता तत ऊर्ध्वं प्रायश्चित्तपूर्वकं पुनः संधानविधिना तिस्रस्त्याद्यतत्र कार्यः तत्र प्रत्यक्षं प्राजापत्यं कुर्यात् प्रायश्चित्तं तत्रैव
संकल्पः मम गृह्याग्निविच्छेददिनादारभ्य एतावन्तं कालं गृह्याग्निविच्छेदजनितदोषपरिहारद्वारा श्रीपरमेश्वर प्रीत्यर्थं गृह्याग्नि
विच्छेददिनादारभ्य एतावदेव पर्यंतं प्रत्यक्षं मे कुरु कुरु न यथाशक्ति तस्यास्नायगोनिश्रुयीभूत रजतनिक निष्कार्थं निष्पादनिष्पा
दार्धो न्यतम इव दानेनाहमाचरिष्ये तथा एतावदिने पुन गृह्याग्निविच्छेदं तु स सायं प्रातरौ वासन होम इव तु सदर्शयोर्णमासस्यात्
पाकादिकर्म पर्याप्तं ब्रह्माज्य इव नूनिश्रुयं वा दातुमर्हमुक्तेन कृत्वा प्रत्यास्नायांतरं विधीयते तथोहः कार्यः अशीति गुंजात्मको
निष्पादः अयं चतुर्गुणितो निष्कः एवं संकल्प्य विच्छिन्नस्य गृह्याग्नेः पुनः संधानं करिष्ये इति संकल्प्य पूर्वकं स्वस्वस्त्यानुसारण
गृह्याग्निसंसाधयेत् सर्वाधानि नामपि एवमेव पुनः संधानेन गृह्याग्निमुत्पाद्य गभीधानं पुनस्तत्र नादि होमः कार्यः तत्र कुरु संक
ल्पो होमादि इव दानं संकल्प्य अन्नकार्यः गभीधानं कर्तुं गृह्याग्निपुनः संधानं करिष्ये इत्येव संकल्पः कार्यः गभीधानां तेषां अग्नि
त्यागः अर्धो धानि नामपि पसुद्वयं गृह्याग्नौ सायं प्रातरे होमस्यात् पाकाः कार्यो रत्येकः गृह्याग्निः केवलं संरक्ष्यो न तु वक्ष
मादिकार्य इत्यपरः आद्यपक्षे पूर्वोक्त होमादि इव दानं कार्यं होमाद्यकरणपक्षे प्रायश्चित्तमात्रं कार्यं न तु इव दानं दिना

राम

५

ये स्नाग्निद्वयसंसर्गात् पूर्वोक्तया अग्नौ उभयविच्छेददिनाब्दगणनया पृथक् पृथक् प्रायश्चित्तं पृथक् पृथक् होम इव दानं स्थालीपा
क इव दानं च कृत्वा पुनः संधान इवेनाग्निमुत्पाद्य अग्निद्वयसंसर्गविधाय तत्र गभीधानं होमः अग्निद्वयसंसर्गात् पूर्वमेकाग्रतुगतैतन्मा
त्रं प्रायश्चित्तं तद्दोम इव मान दानं च कार्यं न तु स्थालीपाक इव दानं भार्यांतरस्यासंनिधाने यस्यां गभीधानं तदग्निविच्छेदप्रायश्चित्तदिनाग
स्तुत्पाद्य तत्र होमः सर्वत्र पुनः संधाने स्थालीपाकानां रभे स्थालीपाकादि इव दानं कृत्वा कृतं एवं यथायथं गृह्याग्निं कृत्वा ममास्यां भा
योयां संस्कारातिशयद्वारा स्याजनिष्पन्ना सवर्गाभीणां बीजगर्भसमुद्भवे नो निवर्हणद्वारा श्रीपरमेश्वर प्रीत्यर्थं गभीधानां स्वकर्म करिष्ये
तदंगत्वेन स्वस्तिवाचनेत्यादिसंकल्प्य पुण्याहवाचनमात्रकाष्टजननादी आह्वानिकृत्वा यथागृह्यं गभीधानं संस्कारः कार्यः अत्र गभी
धानकर्मणो ब्रह्मदेवता कृत्वा तु पुण्याहवाचनांते कर्मांगदेवता ब्रह्मा प्रीयतामिति वदेत् औपासनांगं स्वस्तिवाचनेने अग्निसूर्यं प्रजापतयः
प्रीयतां स्थालीपाकारं मे अग्निः प्रीयतामिति एवमन्यत्र यथांतराहं अयनादी आह्वानिवाचः जोर्धादिमात्रकाष्टजननादी आह्वानं
यत्र नादी आह्वानं क्रियते तत्र मात्रकाष्टजननमपि न कार्यं तत्र पूर्वमात्रपार्षणं ततः पितृपावर्णं ततः सपत्नीकमातामहपार्षणमिति या
वर्णत्रयात्मकं नादी आह्वानं मात्रजीवने सायं मात्रमरणेपि न मात्रपावर्णं एवं मातामहजीवने मातामहसपत्नीमरणेपि न माताम
हारेः सपत्नीकत्वं एवं दर्शदावपि मात्रजीवने सायं मात्रमरणेपि न सपत्नीकत्वं पिनादेः अत्र स्वधाराब्दस्थाने स्वाहाशब्दः स

ध.सिं.पु.३
६

सम्येनेवसर्वाः क्रियाः प्रतिपार्थणं युग्माश्चाक्षणाः कुवास्थानेह वा विवाहादिमंगलकर्मोपेष्टिआहे यत्तादिकर्मोअमृतादभिया
ह्याः इतीदमीअयुग्माएव उदप्रुतः कर्ती प्राप्नुयाविधाः प्राप्नुयोनोनाकर्ती प्राप्नुयाविधाः एमीहः काळः प्रदक्षिणं कर्म आधाना
मेलपरां कार्यं पुनजन्मनिमित्तकं राभापि एवंविश्वदेवार्थविप्रसहिता अष्टोविप्रा अमशकौ चत्वारो वा वृद्धिआहे विभ्वेदेवाः
संस्ववसुसंज्ञकाः सोमयागगर्भाधानपुंसवनसीर्षतोन्नयनाधानादिकर्मोभूतवृद्धिआहे कतुदससंज्ञकौ गर्भाधानादिसंस्कारे
पुवायीदेन प्रतिष्ठादिकर्मसु अएवीधानादिपुसन्यासस्वीकारे काम्यष्टयोक्तर्गमहप्रवेश तीर्थयात्राश्रवणाकर्मसर्व बल्याश्वयुज्या
यथणादिषाक संस्थानां प्रथमार्धे नोदी आहुतावश्यकं पुनराधाने सोमयागभिन्ने असकृत् क्रियमाणे कर्मणि अष्टकादिआहुक
र्मसु नोदी आहुतेन कार्यं गर्भाधानपुंसवनसीर्षतोल्लोमो जीविना हातिरितु संस्कारेषु श्रवणाकर्मोदिपुनोदी आहुतेनैकल्पिकं जा
तकर्मोपुनजन्मनिमित्तकं नोदी आहुते एषमेव जन्मकाल एव जातकर्मणि क्रियमाणे पुनजन्मनिमित्तकं जातकर्मोपुनवृद्धिआ
हुतत्रेण करिष्ये इति सकृदेव कार्यं नाम कर्मणा सह जातकर्मचिकीर्षीयां पुनजन्मनिमित्तकं जन्मकाले एव हेमाकुत्वा कर्मोपेना
मकर्मकाले कार्यं तदा तदकरणेनाम कर्मकाले एव पुनजन्मनिमित्तकं जातकर्मनाम कर्मोपेना नोदी आहुते तत्रेण करिष्ये इति संकल्प
सकृदेव कार्यं एवं नोद्यादिकर्मोपेना सह जातकर्मणादिपुत्रियमाणेषु पुनजन्मनिमित्तकं नोत संस्कारां नोदी आहुते तत्रेण

राम
६

करिष्ये इति संकल्पः तथाच सहेव क्रियमाणेषु चोत्तादिष्वन्येषु च कर्मसु नोदी आहुत्य सकृदेवानुष्ठानं न तु प्रति कर्म पृथगनुष्ठानं एवं
यमल योर्युगपक्षेक संस्कारकरणे पितृयं ऋकशाखिभिः कात्यायनेश्वर पितृपितामहप्रपितामहा इति पितृवर्षक उच्चारः कार्यः अन्य
शाखिभिस्तु प्रपितामहपितामहपितरो नोदी मुख्या इति प्रपितामहवर्षक उच्चारः मातृपार्वणे नोदी मुख्या इति प्रपितामहवर्षक उच्चारः अथ
इति नोदी मुख्या इति पक्षद्वयमुच्चारं अनादिसंज्ञानेन न स्वमुख्यात् संज्ञायामिति निषेधान्न तारादिति पुरुषार्थं चिंतामणिकाराः अथ
वृद्धिआहु कर्तुं प्रवृत्तित्वे निर्णयः जीवे तु यादिवर्गाद्यस्तं वर्गं तु परिसजेदिति न्यायेन जीवत्पितृकः स्वापत्य संस्कारेषु मातृमा
तामहपार्वण्युतं नोदी आहुते कुर्यात् मातरि जीवन्त्यां मातामहपार्वण्यकमेव मातामहे जीवति मातृपार्वण्यकमेव केवलमातृपार्वणे
विभ्वेदेवानकाशीः वर्गव्याघ्रेषु मातृपितृमातामहेषु जीवत्सु नोदी आहुते एव सुतसंस्कारे कृत्तः द्वितीयविवाहाधानपुन
ष्टिसोमयागादिषु संस्कारकर्मसु येभ्य एव पिता दद्यात्तेभ्यो दद्यात् तथाच मृतमातृमातामह कोपि जीवत्पितृकः स्वसंस्कारे पि
तुर्मातृपितामही प्रपितामहाः पितुः पितृपितामहप्रपितामहाः पितुर्मातामहमातृपितामहमातृप्रपितामहा इति सर्वपार्वण्य
यमुदिश्य आहुते कुर्यात् न तु स्वमातृमातामहपार्वणे देशः पितरि पितामहे च जीवति स्वसंस्कारे पितामहस्य मातृपितामही प्र
पितामहा इत्याद्युदेशः एवं प्रपितामहे पितृयोज्यं पितुर्मातादि जीवने तत्पार्वण्योप एव तथाच येभ्य एव पिता दद्यादिति

ध.सिं.३
७

ण

पहल्यस्मवर्गोद्यजीवनेतत्पार्थिवोपश्रित्यस्य संस्कारस्वपत्यसंस्कारभेदेन व्यवस्थासिद्धांतितेति तेन केचित्तु पक्षद्वय
स्थितिको विकल्पो न तु व्यवस्थित इत्याहुः एवमृतपितृकस्य जीवन्मातृमातामहस्य पितृपार्थिवेन नोदी आहूतिरिति या समावर्तनस्य
माणवककर्तृकत्वे पितृगभृतनोदी आहूतिस्तदभावे ज्येष्ठभ्रात्रादेरधिकार इति केचित् तत्र पिता पुत्रसमावर्तने स्वपितृभ्यो नोदी आ
हूंकुर्यात् पिता जीवत्पितृकश्चेत्सुतसंस्कारत्वाद्द्वारलोपपक्षो युक्त इति भाति माणवकपितुः प्रयासादिना अस्मिन्धाने भ्रात्रादिर्माण
वकस्य पितुर्मातृपितामहीप्रपितामह इत्याद्युच्चार्य आहूंकुर्यात् मृतपितृकमाणवकसमावर्तने पितृव्यभ्रात्रादिरस्य माणवकस्य मा
तृपितामहीत्याद्युच्चारयेत् भ्रात्रादेरभावे स्वयमेव स्वपितृभ्यो दद्यात् एवं जीवत्पितृकोपि पितुरसन्निधाने भ्रात्रादेरभावे पितुः पितृभ्यः
स्वयमेव नोदीमुखं कुर्यात् उपनयने न कर्माधिकारस्य जातत्वात् एवं विवाहे पित्रष्ट्वं मृतपितृकस्य चोपनयनादिकं पितृव्यमातु
लादिः कुर्वन् अस्य संस्कार्यस्य पितृपितामहाद्युच्चार्य आहूंकुर्यात् जीवतेः पितुरसन्निधाने न कुर्वन्मातुलादिरस्य संस्कार्यस्य पि
तुर्जनकादीनुदित्य कुर्यात् न तु संस्कार्यस्य मृतानपि मातादीनि संक्षेपः नोदी आहूतिरुदानं कुलधर्मोत्तरेण वैकल्पिकं विंशे
पुश्चिमधुवदराद्रिमकलमिश्रणं दक्षिणायां शकामलकानिति प्रथमांतेन संकल्प्यः सर्वत्रोच्चार्ये संवत्सरागोत्रं वर्जयेत् माल
तीमद्रिकाकेतकीकमलानां माला देया न तु रक्तपुष्पाणां कुंकुमवर्दनाद्यलंकृताः सर्वे नोदी आहूतिरभेदाकांतरेण वैश्वदेवः सा

राम
७

शिकानमिकैः सर्वशरिभिः कार्यः द्योर्द्वयोर्विप्रयोर्गुणपान्निमंजणं भवत्कांक्षणः कीयतां मोतथा प्राप्नुतां भवन्तौ प्राप्नवाने सुक्तिः
दो नोदेवीत्यनुमंज्यमाने न क्षियेत् यवोसिसोमदेवत्यो गोसवेदेव निर्मितः प्रलवद्भिः प्रतः पुष्ट्या नोदी मुखान् पितृनिमान्नो कान्मीण
याकिनः स्वाहानम इति विज्ञेयं नः द्विर्द्विर्गंधादियानं पाणिहोमोऽथेकव्यवाहनाय स्वाहा सोमाय पितृमते स्वाहेति अन्नभ्रात्रेणाप
सव्यं न तिस्राः न च पितृतीर्थे न दानं पावमानी शंबतीः शंकुनिस्तुक्तं स्वस्तिस्तुक्तं च आचमेत् मधुवाता इति तत्र स्थाने उपास्ये गायतेति
पंचवर्चः असन्नमीमंतेति च तसि प्रश्नस्थाने संयन्ममिति देवेकचितमिति प्रश्नः पूवीये मुकुशो पुष्टी सुवा एकस्य द्वौ द्वौ पिंजो अस्य
स्थाने नोदी मुखः पितरः जीयंतां स्वधां वाचनस्थाने नोदी मुखान् पितृत्वा च विज्ये इत्यादि न स्वधां प्रयुंजीत त्वमपुनाजिनं देवज
तमिति विप्रविसर्जनं केचिन्नादी आहूतिं वैश्वदेवो बद्धनाभामित्याहुः नात्र आहूतिगतपणं अत्राहिताग्निना पिंडदानं न कार्यं पि
तुर्मातादि वर्गत्रयोद्देशेन आहूतिस्तुर्माता पितामही चैव तथैव प्रपितामहीत्यादि श्लोकपाठः द्वारलोपपक्षेयत्वावर्णलोपस्तत्पार्थ
णविषयश्चोक्तैकदेशेऽप्यः केवलमातृपार्थिवे देवानकार्याः एता भवंतु सुप्रीता इत्युहः कार्यः सांकल्पविधिना संक्षिप्तनोदी आ
हूतिर्योगः प्रयोगरत्नादौ इष्टव्यः इति नोदी आहूतिविचारः एवं स्वस्तिवाचनं क्रतुदक्षसंज्ञकविश्वेदेव सुतं नोदी आहूतिगर्भाधानां
कृत्वा यथास्वारवेगभाधान संस्कारः कार्यः आश्वलायने गंधार्थो प्राजापत्यं च कृत्वा विष्णुं वदन्तं स कृत्वा जपति चाग्नेन कृ

ध. सिं. ३

८

नानावेषस्थाननस्तः करणादिकं कार्यं विष्णुर्देविनिजपेत्संयोनिसृष्टाविभिर्ब्रह्मा गार्भाधानंततः कुर्यात्सुषुप्ते जायते भ्रवं एवंनेज
मेवेत्यदिजयोपि सर्वथाहोमासंभवे अश्वगंधारसं उदीक्षीत इति मंत्रेण दक्षिणा सामासिच्योपगमने कार्यं एवंगर्भाधानमकृत्वा
स्त्रीगमने गर्भात्पतौ तस्यायश्चित्तं गोदानं कृत्वा पुंसवनं कार्यं अथमेषुनांते कर्तौतु गर्भशंकित्वा तन्मेषुनिनः स्मृतं अनृतोत्तु
यदा गच्छेत्तौ च मूत्रपुरीषवदित्युक्तरीत्या शौचं कृत्वा च मेत आचमनं विना मूत्रपुरीषोत्सर्गं तु तैलाभ्यक्तस्त्वनाचांतः श्मश्रुकर्म
णिमेषुने मूत्रोच्चारे यदा कुर्यादहोरात्रेण शुध्यति रसे कोपवासः स्त्रीणां तु नः स्नानं शयनादुक्षितानारी शुचिस्वादशुचिः पुमा
नित्युक्तैः इति गर्भाशुपयोगी निर्णयः एवं कृते पि गर्भाधाने यदि गर्भात्पतौ तस्याप्यतो वा तदा प्रतिबंधकं प्रेतोपदेव
निवृत्त्यर्थं नारायणबलिना गवलिश्च कार्यः तत्र नारायणबलिः शुक्लैः कादश्यां पंचम्यां श्रवणे वा कालांतरानुपलब्धैः तत्त्वस
मेषः परिशिष्टस्य तर्थासारानुसारी कोस्तुभे शुक्लैः कादश्यां नदीतीरे देवालययादौ तिथ्यादिकी तैनां ते मदीयकुलाभिष्टुतिप्रतिबंध
कं प्रेतस्य प्रेतत्वनिवृत्त्यर्थं नारायणबलिं करिष्ये विधिना स्थापितं कुंभद्वये हेमदिप्रतिमयोर्विष्णुवैवस्वतं यमं च वा वायुं कृत्वा
केन यमायसोममिति च षोडशोपचारैः संपूजयेत् अनकेनित् कुंभपंचके विष्णुशिवयमप्रेतान् पूजयंतितत् सर्वभोगैरेखा
यां दक्षिणा प्रकुरोषु च तं तां विष्णुरूपी प्रेत इति दशस्थानेषु दक्षिण संस्थमयोनिनीयमधुष्टतिलमुतादं दशपिंडान् काश्यपगो

राम

८

त्रदेवदत्तप्रेतविष्णुदेवतअयंते पिंड इति दक्षिणा मुखः प्राची नानीतीतामजान्वाचपितृतीर्थे न दद्यात् गंधादिभिरभ्यर्च्य प्रवाह्यांतं
कृत्वा विसृजेत् तस्यामेव रात्रौ श्वः करिष्यमाणः श्राद्धेक्षणः कीयत्वमिति एकं त्रीन्यं च वा विप्रान्निमं मोषोचितो जागरं कुर्यात् श्वो
भूते मध्याह्ने विष्णुं संपूज्य विष्णुरूपं प्रेतं विष्णुब्रह्मशिवयमप्रेतान् चोदित्वैकोद्विष्टमिधिना पादक्षालनादित्वा प्रभोतं कृत्वा रं करणाद्य
वने जनांते तस्मिं कृत्वा विष्णवे ब्रह्मणे शिवाय सपरिवाराय यमायेति चतुरः पिंडान्नाममंत्रैर्देवा विष्णुरूपं प्रेतं ध्यायन् काश्यपगोत्रदेव
दत्तविष्णुरूपं प्रेतं अयंते पिंड इति पंचमं पिंडं दत्त्वा अर्चनादि प्रवाह्यांतं आवांता दक्षिणादिभिः संतोष्यते छेकैः कस्मै गुणवते प्रेतबुध्या
वस्त्राभरणादि दत्त्वा विप्रान् देत् भवंतः प्रेताय तिलोदकाज्जलिदानं कुर्वन्त्विति तेन पवित्रपाणयः कुशतिलतुलसीयुततिलान्
लिंप्रेताय काश्यपगोत्राय विष्णुरूपिणे अमंति लोजलिरिति दध्युः विप्रान्वाचयेत् अनेन नारायणबलिकर्मणा त्रगवान् विष्णुरि
मं देवदत्तं प्रेतं शुद्धमपापमर्हं कुर्यात् इति विसृज्य स्नात्वा पुंजीतोति सिंधौ तु कुंभपंचके विष्णुब्रह्मशिवयमप्रेतैरपि पंचकं पूजयेत् स्व
र्णरूपताम्रयोदमयाश्वत्थारः प्रेतोर्ध्वमयः अग्निं प्रतिष्ठाप्य अर्पितं च नारायणाय पुंरुषस्तुल्यं षोडशाङ्गुतिभिर्द्रुत्वा दशपिंडं
तेषु कृत्वा स्नात्वा मिमंजितं शोचोदकेन प्रेतं प्रसृज्य च तर्पयेत् निष्वादि चतुर्भ्यो बलिं दद्यात् श्वोभूते एकोद्विष्टमिधिना श्राद्धं पंचकं
करिष्ये इति संकल्प्य विप्रपंचके पाद्यादि पिंड दत्त्वा ते तर्पणादिति विशेष उक्तः शेषं सर्वं नत् इति नारायणबलिः अथ नाग

खा

ध.सि.३
९

वलिः सचदशैपौर्णमास्यापंचमाश्विमेवायुतनम्यानाकार्यः तत्रपर्वदं प्रदक्षिणीकृत्यनत्वातदयेगोवृषनिष्क्रमेतिधायसभाय
स्वमेहजन्मनिजन्मांतरेवाजातसर्ववधदोषपरिहारार्थं प्रायश्चित्तपुपदिशंतुमंतः सर्वधर्मनिवर्तारइत्यादि विप्रैश्चतुर्दशक
प्रायश्चित्तेनअमुकप्रत्यान्नायद्वारापूर्वैरोगसहितैर्नाचरितैर्नतनपुष्टिर्भविष्यतीत्युपदिष्टोदेशकालौसंकीर्त्यपर्वपुपदिष्टंनतुर्दशक
प्रायश्चित्तंअमुकप्रत्यान्नायद्वारापूर्वैरोगसहितैर्नाचरितैर्नतनपुष्टिर्भविष्यतीत्युपदिष्टोदेशकालौसंकीर्त्यपर्वपुपदिष्टंनतुर्दशक
वधदोषपरिहारार्थंमंजोहदंउसदक्षिणंतुभ्यमहंसंप्रददतिदत्त्वागुर्वतुर्दशकंवागोधूमवीहितितान्यतमपिष्टेनसर्वाकृतिंक
त्वाप्येतिधायसर्वप्रार्थयेत् एहिपर्वतःसर्वअस्मिन्पिष्टसमाविवा संस्कारार्थमहंभक्त्याप्रार्थयामिसमाहितः आवाहनादिषु
उक्तोपचारैःसंप्रत्यनत्वाभोसर्वमेवास्मिन्प्राणममाभुदयंकुसुतिवलिंदत्त्वापादौप्रक्षाल्याचमेत् देशकालौसंकीर्त्यसभायैस्य
ममेहजन्मनिजन्मांतरेवाज्ञानादज्ञानाद्जातसर्ववधदोषपरिहारार्थंसर्वसंस्कारकर्मकपिष्टेति संकल्प्यस्वांतिनेमिंप्रतिष्ठा
प्यध्यात्वाअस्मिन्सर्वसंस्कारकर्मणिदेवतापरिग्रहार्थमेन्वाधानंकरिष्ये चतुर्थीआज्मेनेसंते अद्वौअसिंवासुंसर्वेआज्मेनस
र्वमुत्सेप्रजापतिंआज्मेनआज्यशेषेणसर्वसद्योमक्ष्यइतिसमिधानाभाय अग्रेसामेयदिशिप्रोक्षितभूमौचिह्निकृत्वा अग्निंवि
तिं च परिसमुप आग्नेय्यमरुदर्थं परित्यज्यपरिचिन्त्यवृषात्रासादनादिचतुर्वीकृत्वासर्वचिन्त्यामारोप्यजलंश्रोत्रंस्पृष्ट्वा

राम
९

अधोभूः स्वाहा अग्नयर्दमित्यादिब्याहृतिनयेणाज्याहुतीर्हुत्वासमस्तब्याहृतिभिश्चतुर्थीसर्वमुखेनुकृत्वा आज्यशेषं सुवेणे
वसर्वदेवेनिषिंचेत् नात्रस्मिष्टकदादि चमसजलेः समस्तब्याहृत्यासर्वपाणिनाप्रोक्ष्य अग्रेरक्षाणोवसिष्ठोऽग्निगोमयी सर्वायादि
रानेविनिमोगः अग्रेरक्षाणोअंसःप्रतिष्ठादेवरीषतः तपिष्ठैरजरोदह अधोपस्यातं अनमोअस्तुसर्वभोयेकेचष्टिबीमनु
येअंतरिक्षेयेदिवितेभ्यःसर्वभोजनमः येदोरोचनेदियोमेवास्तुसर्वस्मरशिषु येषामस्तुसदःकृतंते यारुषवोयातुधानानांयेवाव
नस्पतींश्चनु येवावदेषुशोरतेते आहित्राहिमहाभोगिन्सर्वेयइवडुःखतः संततिंदेहिमेपुण्यानिर्दुष्टादीर्घजीविनी प्रयत्नेषा
दिमांभजसाकृपादीर्घोनेनतत्तत् तातयेताततोनाधिकृतःसर्वेभोमहा तन्मांतरेतयेआहिनास्तुनेष्टवानिभो तत्पापं नाशय
क्षिप्रमपराधंक्षमस्वमे इतिसंप्रार्थ्यनागेइंस्वात्वागतततःपुनः ब्याहृतिभिःक्षीराज्येनाग्निंसंप्रोक्ष्यहुतेसर्वजदेनाग्निंसिंचेत्
यतोपवीतिनासर्वसर्वसंस्कारकर्मतु नास्मिंसंवयनंकुर्यात्स्वात्वाचम्यगृहंजैत सभायैस्मकर्तुंस्त्रिरात्रमारौवं ब्रह्मचर्ये
चकार्यं चतुर्थैरुनिसर्वैरुंस्वात्वाद्यतपायसभक्ष्यैरष्टौविप्रान्भोजयेत् तद्यथा सर्वस्वरूपिणेब्राह्मणायइदंतेपाद्यं अनंतस्व
रूपिणे शेषस्वरूपिणे कपिलस्वरूपे नागस्वरूपे कालिकस्वे शंखपालस्वे भृधरस्वरूपे इत्यष्टवसुदत्तापादौप्रक्षाल्याच
म्य सर्वस्वरूपि इदमासनं आस्यतां एवमनंतादिषु ततःसर्वस्थानेक्षणः क्रियतामित्यादि ओं तथा मां प्रातु भवान्प्राप्तवानिति

अ.सिं.३

राम
१०

मनेन विधिना नरः विरोगे जायते क्षिप्रं संततिं लभते शुभां इति सर्वं वलिः एवमपि पुनोत्पत्तिद्वौ कर्मविधाकोक्तहरिंशत्तुल्यविधानं कुर्यात् तत्र षडब्दं चतुरब्दं त्र्यब्दं सार्धं त्र्यब्दं वा प्रायश्चित्तं कृत्वा कार्यते तत्र त्रिंशत्तुल्यत्वात् त्र्यब्दः कृत्वा सुहादशदिनसाध्यः तथाहि प्रथमे दिने सप्ताहं द्विष्वस्यैकभक्तस्मरणं त्रिंशत्तुल्यत्वाः द्वितीये रतिनक्तं द्वाविंशति त्रिंशत्तुल्यः तृतीये रतिनक्तं त्रिंशत्तुल्यः चतुर्थे निराशनं अयं पारकृत्तुः कर्मचिन्निगुणीकृतोयं प्राजापत्यकृत्तुः एकभक्तनक्तायाचितद्वयोपवासद्वये रत्नकृत्तुः यद्वा न्यहमयाचितं न्यहमुपवासद्वयं कृत्तुः एकभक्तनक्तायाचितोपवासैः कर्मचिन्निगुणैः पादोनकृत्तुः येषु न वदनेषु भोजनप्राप्तिस्तत्रास नियमं त्यक्त्वा पाणिपूरान्नभोजने अतिकृत्तुः एकप्रासपर्याप्तस्य प्राणधारणपर्याप्तस्य बाहुगंधस्य एकविंशतिदिनेषु भक्षणे कृत्तुः एकदिने सकुशोदकपंचगव्याशनं एकउपवास इति द्वैराशिकां तां पनकृत्तुः पंचगव्यकुशोदकानामभिप्राणामेकैकस्य एकैकदिने शनमेकउपवास इति सप्ताहसाध्यो महासांतपनः अहंमिश्रितपंचगव्याशने यति सांतपनं तस्मान्नां दुग्धघृततज्जानां एकैकस्य त्रिंशदिने पानमुपवासास्तयस्तप्तकृत्तुः दीतानां पाने त्रींशत्तुल्यः द्वादशाहोपवासेन पराकृत्तुः ब्रह्मतेजानां घृतादीनामेकैकदिने शानं चतुर्थउपवास इति दिनचतुष्टयसाध्यस्तप्तकृत्तुः शुक्लपक्षे प्रतिपदादि तिथिषु मकरांशसमानैकैकप्रासान्धर्मेत् पूर्णमास्यां पंचदशायासाः क्षये चतुर्दशवृद्धौ षोडशसंपद्यंते कृष्णपक्षे एकैकप्रासक्रास

ध. सिं. ३
११

न अमाद्यामुपवाससर्तिमाससाध्यवमध्यमं संवांशायणं कृष्णपक्षे प्रतिपदि चतुर्दश्यासावभुक्तायै एकैकया सहासेन दर्शे अनश
नंभुक्ते वृद्धिरिति कृष्णादिभुक्तायै तैपि पौर्णमास्ये वांशायणं कृष्णवांशायणादेः विकालज्ञानयासाभिर्मन्त्रिणादिविधियुतः प्रयोगः प्रा
यश्चित्तप्रकरणे ज्ञेयः अतिकृच्छ्रदिलक्षणं प्रसंगादत्रोक्तं अद्गुणानां प्राजापत्यकृच्छ्रेरेव अयमप्रत्याज्ञायाः तत्र प्राजापत्यप्रत्या
ज्ञायाः दशसहस्रगायत्रीतपः १ गायत्र्या सहस्रतिलहोमः २ क्वचिहसहस्र्याहृत्या तिलहोमउक्तः ३ शतहस्रं प्राणायामाः ३
द्वादशाह्राणभोजनं ४ यावत्केशशोधनं विरम्यतीर्थाद्वादशास्नानानि ५ वेदसंहितापाठायणं ६ योजनमात्रा ७ द्वादशसहस्रं
नमस्काराः ८ द्वाविंशदुत्तरशतं प्राणायामान्कृत्वा अहोरात्रमुपोषितः प्राप्नुस्वस्तिष्ठेत् ९ गोमूत्रेण यावत्कभक्षणे एकाहिके कृ
च्छ्रं १० कश्चिदुद्देकादशिनीजपान्कृत्वा ११ पावकेष्टिः १२ पावनेष्टिः १३ यदुपवासः प्राजापत्यप्रत्याज्ञायाः १४ एकवि
प्रभोजनमुपवासस्य १५ असंशक्तौ सहस्रगायत्रीजपोद्वादशप्राणायामो वेति स्मृत्यर्थे सारे १६ प्राजापत्येष्वशक्तस्तु
तुंदद्यात्तयस्विनी धेनोरभावे निष्कं स्यात्तदर्थं पादमेव वा अशीतिगुं जात्यकः कर्षः चत्वारः कर्षाणि च निष्कानि चार्धनि
ष्कादान्यतमप्रमाणं हेमरूपं वा धेनुमूल्यं देयं अत्यशक्तेन निष्कपादाधिरजतंतत्समं धान्यादिवा देयं अतिकृच्छ्रे गोहस्यं सा
तपने गोहस्यं पाशकेतनकृच्छ्रे च गोवयः कृच्छ्रतिलकृच्छ्रे वा चतुष्टयं जमं वा वांशायणे अष्टौपंचनतस्वस्तिस्त्रो बो गवः

सम
११

मासं पयो व्रते यावत्कजते मासोपवासे पंचगावः मासं गोमूत्रयावत्कजते षडगावः अथ प्रायश्चित्तप्रयोगः सवेले स्नात्वा श
क्तौ क्लिन्नवासाः पर्वद्वये गोहृषप्रत्याज्ञाय निष्कादिप्रमाणं अक्षदं जनिधाय सोष्टांगं प्रणम्य पर्वदं प्रदक्षिणी कुर्यात् सर्वधर्मविवे
क्तारोगोत्तारः सकला हिजाः मम देहस्य संशुद्धिं कुर्वंतु हि जसत्तमाः प्रकाशतं महाद्योर्ज्ञातमज्ञातं किलिबर्षं प्रसादः किय
तां मम शुभानुज्ञाप्रयच्छत इत्येकैः कृतपवित्रो हं भवेयं हि जसत्तमाः मामनुशक्तुं तु भवंत इति वदेत् विप्रैः किं ते कार्ये मिथ्यामावा
दीः सत्यमेव वदेति पृष्टः स्वपापं रज्यापयेत् मया मम पत्न्या वा इह जन्म निजन्मांतरं वा अनपत्यत्वं मत्तापत्यत्वादि निदानभूतं वा
लघातविप्ररत्नापहारादि इरितं कृतं तस्य नापायकं रिष्यमाणे हरिश्चंशं अयणादौ कर्मविपाकोक्तविधाने धिकाराय दीर्घा मुष्म
मुजादिसंततिप्राप्तये प्रायश्चित्तमुपदिशंतु भवत इति प्रार्थयेत् तेन पोषिनाष्टजितानुवादकाशेष उद्भूतस्यार्धे द्वाभ्यतम प्रायश्चि
तेन पूर्वोत्तरांगसहितेनाचरितेन तव शुद्धिर्भविष्यति तेन त्वं कृतार्थो भविष्यसीति वदेषुः अनुवादकः पापिनं वदेत् ततः कर्ता ॐ इत्यं
गी कृत्य पर्वदं विस्मृत्य देवा कालौ संकीर्त्य सभार्यस्मममैतज्जन्म जन्मांतरं जितानपत्यत्वं मत्तापत्यत्वादि निदानभूतं वा लघातविप्ररत्ना
पहारादि जन्म इरितं समूलनाशकर्म विपाकोक्तविधिना धिकारसिद्धिद्वारा दीर्घायुष्मद्गुणैः संततिप्राप्तये षडब्दं त्र्यब्दं सार्धं
द्वाप्रायश्चित्तं पूर्वोत्तरांगसहितं प्रमुक्तं प्रत्याज्ञायेनाहमाचरिष्ये इति संकल्प्य दिनांते केशनखरोमादिवापयित्वा स्नात्वा आ

ध-सिं. २
१२

युर्वलं यशोवर्चः प्रजाः पशुनस्तु निच ब्रह्मप्रज्ञां च मेधां च त्वं नो देहि वनस्पते इति विदितं काष्ठेन दंतं धावनं कुर्यात् ततो दशस्नानानि तत्र
भस्मना स्नानं ईशानाय नम इति शिरसि तत्पुरुषाय नम इति मुखे अघोराय नम इति हृदये वामदेवाय नम इति गुह्ये सद्योजाताय न
मः पार्श्वयोः प्रणवेन सर्वांगे भस्मनि लिंघेत् ईशानादियदोमेतैर्मन्त्रैर्वा भस्मलेपः अथ गोमयस्नानं गोमयमादाय प्रणवेन दिक्षु दक्षि
णभागं तीर्थे चोत्तरभागं प्रक्षिप्य शेषं मानस्तोकरत्यभिर्मन्त्रं गंधद्वारामिति सर्वांगमाच्छिप्य हिरण्यं गमिति द्वाभ्यां प्रार्थय्याः प्रवत इति
तीर्थमभिमुख्य स्नात्वा द्विराचामेत् अथ मृत्तिकास्नानं अथ कान्तेरथ कान्ते विष्णु कान्ते वसुंधरे शिरसा धारयिष्यामि रक्षस्व मां
पदे पदे इति मृत्तिकां मणिमंज्र उद्धृता सि वराहेण कृष्णेन शतबाहुना मृत्तिके हरि मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतं इति त्वा मादाय नमो मि न
स्येति सूरीय प्रदर्श्य गंधद्वारामिति मन्त्रेण स्नोना पृथिवीति मन्त्रेण वा इदं विष्णुरिति नाशिरः प्रभ्रं गमिति लिंघेत् द्विराचामेत् अथ
वास्ति स्नानं आपो अस्मान् त्वत्का भास्करा मिमुरवः स्थितः इदं विष्णु मे धित्वा च प्राप्तिस्तोतो निमज्जति ततः पंचगव्यं कुशोदकैः समं
त्रकैः पृथक् पृथक् स्नात्वा स्नानांगतर्पणादि कुर्यात् विष्णुश्चादं सर्वांगो प्रदानं च कृत्वा भिप्रतिष्ठाप्य पंचगव्यं होमं व्याहृति कि
रष्टोत्तरशतं अष्टाविंशति वा ज्य होमं च कृत्वा त्रैतंग ही ध्वरति विप्रान् आर्च्य कृतशेषं पंचगव्यं प्रणवेन पिबेत् मुख्यं प्रायश्चित्तं कृ
त्वा संकल्पानुसारेणानुष्ठाय व्याहृत्या ज्य होमं विष्णुश्चादं गोदानानि पूर्ववत् कुर्यात् आज्य होमे पंचगव्यं होमे च इह मा धानादि स्था

राप्र
१२

लीषा केतिकर्तव्यतां केचिन्नेच्छन्ति व्याहृत्या ज्य होमे पापापहं महाविष्णुर्देवतेति केचित् पंचगव्यं विधिस्तु तांशेषां शोवायात्रेताम्राया
गोमूत्रं अष्टमाषप्रमाणं गव्यं आदाय गंधद्वारामिति चेत गोशक्त्योऽशमाषमादाय आध्यायस्वेति धीतो क्षीरं द्वादशमाषं रक्षिका
व्या इति नील गोदधिदशमाषं तेजो सिन्धुकमसि इति कृष्ण गोधृतमष्टमाषमादाय तत्र देवस्य त्वेति कुशोदकं चतुर्माषं प्रक्षिप्य प्रणवे
नालोडयेत् अथ माषः पंचयुजात्मकः तत्सप्तपत्रैः साधैः कुशैर्लुङ्गयात् इरावतीति पृथ्वी १ इदं विष्णु विंति विष्णु २ मानस्तो केतिक
इ ३ शं नो देवीत्यपः ४ ब्रह्मजज्ञानमिति ब्रह्मणो वा अग्निं सोमं च नाम्ना गव्यं आध्यायं प्रजापतेन त्वदिति समस्त व्याहृतिभिर्वा प्रजाप
तिं प्रणवेन प्रजापतिं अग्निं स्विष्टकृतं च नाम्नेत्येताः पंचगव्येन आर्च्यं वायुं सूर्यं प्रजापतिं चैति वा महाविष्णुं वा आज्येनाष्टाविंशतिसं
ख्या कृतिमिरि सन्वाधानं स्त्रीशूद्राणां होमो न कार्यः केचिद्वा कृष्णद्वारा होमः कार्य इत्याहुः स्त्रीशूद्राणां पंचगव्यपाने विकल्प इति म
हाण्ये वा स्त्रीशूद्रो विप्रैः पंचगव्यं कारयित्वा तु स्त्री पिबत इति स्मृत्यर्थः सारः अयं प्रायश्चित्तविधिः कृच्छ्रस्य प्रायश्चित्तेषु न कार्यः
कृच्छ्रप्रभृतिषु सर्वत्र प्रायश्चित्तेषु नुष्ठेयः एवं कृत्वा धनुषाय सर्व्यं कृष्णसंवादमहाण्यं वादिकर्म विपाकं यथोक्तं हरिवंशप्रवणादि
कर्म कुर्यात् तत्र शुभे दिने देशकालो संकीर्त्य अनेकजन्मानि तानपत्यत्वं मृतापत्यत्वादि निदानभूतं वा लघात निक्षेपाहरणं विप्र
रक्षापहारादिजन्यद्वितसमूलनाशद्वारा दीर्घायुश्च द्रुपुत्रादिसंतति प्राप्ति कामो हरिवंशं शोभ्य निद्रत्येकस्मिन् कर्तव्यं देवस्योः

ध.सिं.३
१३

कर्तृत्वोच्चावशतिसंकल्पगणेशपूजनस्वस्तिवाचननांदीआहुतिविनायकशान्तिचक्राहरिवंशश्रवणार्थपुष्पाचक्रंस्वर्णशृंगेतिवि
प्रवृत्तावस्त्रालंकारैः पूजयेत् वाचकं प्रत्यहं पायसादिनाभोजयेत् दंपतीप्रतिदिनं प्रायंतामिमादि वैदिकैः सुरास्त्रामित्यादिपौराणे
श्रमं नैः सुस्नातावलं कृतोतदेकनिर्तोश्रवणं तैलतांबूलक्षोरमैथुनस्वद्वारायनानिद्यावत्समासिवर्जयेत्तौहविष्णुपुत्रीयातां अंतर्वा
चकायमां सुवर्णचमकेवा सुवर्णदक्षिणोदत्ताप्रत्यनरोहमंत्रेण सह संतिलाज्यं द्रुत्वा शान्तिं प्राप्नुवतु विंशतिमिथुनानिवापायसे
नभोजयेदिति हरिवंशश्रवणप्रयोगः अथवा विधानां ताराणि सौवर्णं बालकं कृत्वा दद्याद्दोला समन्वितं अथवा वृषभं दद्यात्
द्विप्रोद्धारनमेववा मकरुदं जपो वापि लक्षपत्रैः शिवाचनं स्वर्णधेनुः प्रदातव्या समस्ता वा यथाविधि घृतकुंभप्रदानं वा संक्षेपदि
दमीरितं अथवा प्रत्यहं पार्थिवलिंगपूजां कृत्वा अभिलाषाष्टजपं संवत्सरं कुर्वीत अभिलाषाष्टकं स्तोत्रं कौस्तुभे स्तौयेत् एवमपि फल
प्राप्तौ दत्तपुत्रो ग्राह्यः अथ दत्तकपुत्रो ग्राह्यः अथ दत्तकपुत्रो ग्राह्यः अथ दत्तकपुत्रो ग्राह्यः अथ दत्तकपुत्रो ग्राह्यः अथ दत्तकपुत्रो ग्राह्यः
कृत्रिक्तापलभात्पुत्रो वा तद्भावेन सगोत्रसंविदो मातुलकुलजपिते च स्त्रादि कुलजः तद्भावेन असंविदः समानगोत्रजः तद्
भावेन असंविदः पृथगगोत्रोपि असगोत्रसंविदेषु भागिने यदीदृशो बन्धुः एवमिदं संवत्सरापुत्रवृद्धनर्हमातु भोपिनया
ह्यः अतएव सगोत्रसंविदेषु भातापितृभ्यो न ग्राह्यः विप्रादीनां वंशीनां समानवर्ण एव तत्रापि देशभेदप्रयुक्तगुणैरत्वांशानिना

राम
१३

समानजातीय एव सर्वोपि स भ्रातृक एव ग्राह्यः तत्रापि ज्येष्ठपुत्रो न ग्राह्यो न देयः शूद्रस्मदो हि त्रभागिने वा न पि ग्राह्यो अत्र मूलं
भ्रातृणामेकजातानामेकश्वेतुत्रवाक्यवेत् सर्वे ते तेन पुत्रेण पुत्रिणो मनुरग्रणीत् अनेन वचनेन नापुत्रस्य लोकोस्तीति जायमानो
वैभ्रातृणस्त्रिभिर्द्विगुणवान् जायत इत्यादिशास्त्रबोधितस्य अग्रजत्वप्रयुक्तदोषस्य निवृत्तिर्विधिना अस्वीकृतं नापि भ्रातृपुत्रेणपि
तज्यस्वभवतीति बोध्यते अतः पुत्रसदृशत्वात् ग्राह्येषु मुख्यरतिग्राह्यते मुख्यभावेन तत्सदृशः प्रतिनिधिरिति न्यायात् न चास्मा
देववाक्याद्विधनस्यतिग्रहं विनैव तस्य पुत्रस्य मिति शक्यं तथा सति ओर सदत्तकदा दशविधपुत्रवदेतस्य पत्नीतः पूर्वमेव धनद्वारि
त्वपिंडदत्तौचित्येन पत्नीद्विहतरश्चैव पितरौ भ्रातरस्तथा तत्पुत्रगोत्रजाबंधुरितितत्कप्रवाक्ये भ्रातृजनंतरं भ्रातृसुतविवेशानुप
पत्तेः तस्मात्पत्नीतः पूर्वमदीयपिंडदानधनग्रहणेधिकारी कश्चित् भवत्विति कामनायपेव विधिवत्स्वीकृत एव तथाधिकारी भवति
नान्यथा तादृशकामनाया अभावे तु पितृकृणाया करणादिपारलौकिकमात्रार्थं दत्तपुत्रो न ग्राह्यः भ्रातृपुत्रेणैव तत्पितृदेरित्येव न
वनतात्पर्यं केचिदेशो बोद्धव्यं विधिना पिदातृगृहीतसंमतिराजपुरुषाद्यनुमत्यादिलौकिक व्यापारमात्रेणोपनयनादिसंस्कार
रमात्रेण च सगोत्रसंविदेषु पुत्रत्वसिद्धिर्भवत्तरोदृत्य ते तत्र मूलं नोपलभ्यते सर्वसामेकपत्नीनामेकावेतुनिर्णीमवेत् सर्वोस्तास्ते
न पुत्रेण पुत्रिण्येभ्यो नुरग्रणीत् इति वचनं तु सापलपुत्रस्याग्रहीतस्यापि पुत्रत्वपिंडदानादधिकारित्वविधायकं तेन एकसपत्नी

ध.सिं.३
१४

सपुत्रत्वे अन्यसपत्न्या पुत्रो न याद्यः दौहित्रो भागिनेयश्च शृङ्गाणां विहितः सुतः आसृणादित्रये नास्ति भागिनेयसुतः कुत्रिद्य न त्वे
कं पुत्रं दद्यात्पुत्रिगृहीयादिति न ज्यैष्ठ्यं पुत्रं दद्यादिति च अत्रो रसानेकपुत्रेण पुत्रदानं कार्यमिति विधीयते तेन पूर्वकं दत्तं को गृहीतस्त
तत्रो रसानेकपुत्रेण दत्तक एकल ओरसो बानदेयः सधनयास्त्रियापत्यनुत्तमापुत्रो गृहीतव्यो दातव्यश्च भर्तुः पुत्रा
भावे तु न याद्यो न देयः एवं विधवयापि स्त्रियालया पुत्रः स्वीकार्य इत्युक्तं भर्तुः मते याद्यः स्पृष्टमीदृशानुत्तमाभावे भर्तुः जीवनदशा
यांतन्मरणोत्तरं आसृपुत्रादौ पुत्रस्वीकारविषयकं भर्तुः भिप्रायं ज्ञातव्यं तापि याद्य इति सर्वमतं एतदुभयविधं भर्तुः ज्ञातव्यं पितृ
ज्ञात्वा नित्यं काम्यं ज्ञातादिधर्माचरण इव पुत्रप्रतिग्रहे पिना पुत्रस्य लोकोत्तीत्यादि सामान्यशास्त्रादेव विधवाया अधिकारः
न स्त्रीपुत्रं दद्यात्पुत्रिगृहीयादन्यत्र भर्तुः ज्ञानादिति न सिद्धं वाक्यं भर्तुः ज्ञानादिति न सिद्धं वाक्यं भर्तुः ज्ञानादिति न सिद्धं वाक्यं भर्तुः ज्ञानादिति न सिद्धं वाक्यं
हनिषेधपरं शास्त्रप्राप्तनिषेधयोगात् अतस्तादृशस्त्रियाः पुत्रग्रहप्रतिबंधेन वृत्तिरूपेण विधेवादि कुर्वन्तरकभाग्यवति
यो ब्राह्मणस्य वृत्तौ तु प्रति कृतं समाचरेत् विदुर्भुजं तु कृमीणां स्वादिति कोस्तु भविस्तरः स्त्रीभिः पुत्रस्वीकारे ज्ञातव्यं प्र
राहोमादिकं कार्यं एवं श्रद्धादिदक्षिणामादावैदिकं मंत्रं होमादिकरोति तत्र श्रद्धाः पुण्यफलभाग्यवति
किंतु विप्रस्यैव प्रत्यवायः पुत्रं प्रतिगृह्य गृहीता ज्ञातकमीदृशं श्रद्धावासां स्काराः कार्यो रतिपुत्र्यः पक्षः असंभावे सगोत्र

राम
१४

सपिंडेषु कृतोपनयनोपविवाहितोपि दत्तको भवति असंजातपुत्र एव विवाहितो याद्य इति मे भाति असपिंडसगोत्रेषु कृतोपनयन
एवेत्यपि भाति भिन्नगोत्रस्तु अकृतोपनयन एव याद्यः केचित्तु कृतोपनयनोपि भिन्नगोत्रो याद्य इत्याहुः इति प्राज्ञायाद्यविवेकः
अथ कुर्येदिनां पुत्रप्रतिग्रहप्रयोगः पूर्वेषु कृतोपवासः पवित्रपाणिः प्राणनायक्यदेशका लौसं कीर्त्तममाप्रजलप्रयुक्तयेत
कंकणापाकरणपुन्नामनरकत्राणदामाश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं शौनकोक्तविधिना पुत्रप्रतिग्रहं करिष्ये तदंगत्वेन स्वास्तिवाचनमा
चार्यवरणं विष्णुं पूजयन् अन्नदानं च करिष्ये आचार्यमधुपर्कं ते ब्राह्मणादिभोजनं संकल्पयेत् आचार्यं यजमानानुत्तयापुत्र
प्रतिग्रहं गत्वेन विहितहोमं करिष्ये इति संकल्प्याद्यं प्रतिष्ठाप्य चक्षुषी आग्नेने संते सकृदग्निं सूर्या सावित्रीं वसुधैव कुटुम्बकम्
वायुं सूर्यं प्रजापतिं च ज्येष्ठं नरोपेण स्विष्टकृतमित्यादि अन्वाधाय अष्टाविंशतिमुष्टीं स्तुत्वा निरूप्य तथैव प्रोक्ष्या ज्योत्स्वनांतं कु
रीत् दातारंगत्वा एतस्मै पुत्रं देहीतियाचयेत् दातादेशका लौसं कीर्त्तममाश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं पुत्रदानं करिष्ये इति संकल्प्य गणप
तिपूजनांतं प्रतिग्रहीतारं यथाशक्तिसंपूज्य येयस्तेनेति पंचानां नामानेदिष्टो मानवो विभवेदेनास्त्रिष्टुप् पंचम्यनुष्टुप् पुत्रदाने
विनियोगः येयस्तेनेति कस्येच कांते इमं पुत्रं तव पते कंकणापाकरणपुन्नामनरकत्राणसिध्दार्थं आत्मनः श्रीपरमेश्वरप्रीत्य
र्थं तुभ्यमहं संप्रददं नमः प्रतिगृह्णातु पुत्रं भवानिति प्रतिगृहीतुं हस्तेन लैसिपेत् गृहीता देवस्य त्वेति हस्तद्वयेन प्रतिगृह्य स्वा

भा.सि.३
१५

के उपवेश्य अंगादंगत्वं भवसीति मंत्रेण मूर्धनि जिघ्रेत् वस्त्रकुंडलाद्यलंकृतं गीतवाद्यैस्वस्ति मंत्रेण स्वगृहमानीय पादौ प्रक्षाल्यावम्या
चार्यदक्षिणतः स्वयं स्वदक्षिणे भावौ तस्ये पुत्र इत्युपविशेत् आचार्यो बहिरासादनाद्याज्यभागांते वरुमवदाय वस्त्राह देति ह मोरात्रे यो
वसुश्चुतोऽग्निस्त्रिष्टुप् पुत्रप्रतिग्रहं गहमे विविधयोगः यस्त्वाह देति कृत् ह्येन एकमेवावदानं मुद्रयात् यजमानोऽग्रपरं तुभ्यमग्रे
पर्यवह कुर्यासावित्रीसूर्यासाविष्मनुष्टुप् विविधयोगः पूर्ववत् तुभ्यमग्रे पर्यवहनं सूर्यासाविष्मनुष्टुप् सोमोदददिति पंचानां सूर्यासा
वित्रीसूर्यासाविष्मनुष्टुप् भोजगतीभिष्टुप् चतुष्टुप् पंचस्वयिसूर्यासाविष्मनुष्टुप् एवं सप्तचर्वाङ्गीर्द्धत्वा व्यस्तसमस्तव्याहृतिभिर्वा
ङ्गीर्द्धत्वा स्विष्टकृतादिसमाध्याचार्याय धेनुं दत्वा निश्राभोजयेत् अथ यत्तु वेदीनां बोधायनोत्तरात्वा प्रयोगः तत्र याज्ञः शिष्टानां
बंधनानां नुमतिं लब्ध्वा संकल्प्यादि आचार्य एजनां तं प्रायश्चित्तं कुर्यात् ब्राह्मणभोजनसंकल्प्यते आचार्यः देवयजनो ह्येव नारि आग्र
णीताभ्यः कुर्यात् ग्रहीता दातुः समसंगत्वा पुत्रं देहीति स्वयमेव भिक्षेत दाता ददायीत्याह ग्रहीता धर्माय त्याग कृतिभिस्तत्त्वैर्वाग कृति
रतिप्रतिग्रह्येन पुत्रं वस्त्रकुंडलां शुलीयकैरलंकुर्यात् आचार्यः कुशमयं बर्हिः पात्नाशमयं रध्वं च संवाद्य परिधानं भूति आदिषु
खं कृत्वा च रुष्यणासादनां तेषु जीर्णानां कृत्वा वस्त्राह दाकारिणेति पुरातुवा क्त्वा मुक्ता यस्मै त्वं सुकृते रितियाज्यामाङ्गला व्यस्तसम
स्तव्याहृतीर्द्धत्वा स्विष्टकृतादिकुर्यात् आचार्योऽदक्षिणा वस्त्रकुंडलां शुलीयकं दद्यादिति परगोनोत्पन्नदत्तकं स्मोपनयन

राम
१५

मात्रे पालकगोत्रेण कृते उपनयनोत्तरं परिग्रहे वा दत्तकेनाभिवादनश्चाहृदिकर्मसुगोन ह्योच्चारः कार्यः नृणां संस्कारे पालकेन कृते
पालकेन गोन एव विवाहे तु सर्वदत्तकेन जनकपालकयोः कर्मयोरपि पित्रोर्जीन प्रवरसंबंधिनी कन्यावर्जनीया नान्यसाप्तपुरुषांच
पुरुषं इत्येव पुरुषनिधममुपलक्ष्यते सापिंशं तु जनकगोत्रेणोपनयने जनकपितृकुले साप्तपुरुषांच पुरुषं गृहीतमातृपितृकुले त्रिपु
रुषं गृहीतगोत्रेण उपनयनमात्रे कृते उभयत्रयांच पुरुषांच पितृकुले मातृकुले तु त्रिपुरुषं जातकर्मोद्युपनयनांतं संस्कारे ग्रहीता कृते ग्रही
तृकुले साप्तपुरुषमातृतः येन पुरुषं अतोऽन्येन जनककुले कन्यां केचित्तु दत्तकं प्रवेशे कुलद्वयेपि सर्वथान्यूनमेव सापिंशं विस्वाङ्गः ए
वं दत्तकसंततैरपि सापिंशं तैरं दत्तकस्य मरणे पूर्वापरविभोक्तिरात्रं सापिंशनामेकाहमाशौचं उपनीतदत्तकमरणादोपालकसपिंशना
दशाहादिद्वितीया कंठीये दत्तनिर्णये एवं दत्तकेनापि पूर्वापरविभोर्मेतौ विरात्रं पूर्वापरसपिंशना मरणे एकाहं विभोर्मेतौ देहिकमरणे
तु कर्मांगदशाहमेव दत्तकस्य पुत्रपौत्रादेर्जनममरणयोः सापिंशनामेकाहः सगोत्रसापिंशं देही कृते तु सर्वेषां दशात्रमेव पत्नीदुहिनादि
सत्वेपि दत्तके एव पितृधनभागी भवति दत्तकग्रहणोत्तरमौसरे जाते दत्तकश्चतुर्थीवा भागीन समभागीन समभागी केचित्तु प्रतिग्रहीता
जाताद्युपनयनांतं संस्कारे विधानेन कृते औरससमानांशभागित्वं संस्कारमात्रकरणे विधानाभावे विवाहमात्रभागेनान्यधनभा
गः कतिपयसंस्कारकरणेन तु धीराजान इत्याहुः दत्तकसत्वे योरसस्येव विभोः पिंडदानेधिकारः जनकस्य पिंडदानभावे दत्तको

पुनर्बुधमगमिजित्मृगातुराधाश्विनीत्येतानि प्रथमपुष्योपुष्यः तद्भावेऽवगणस्तद्भावेऽहस्तादीनिइति अथमेवानवलोभनस्पका
लः पुंसवनेन सह करणीयत्वं विधानात् पुंसवनानवलोभने प्रतिगर्भकार्यं गर्भसंस्कारत्वात् गर्भीधानसीमंतोन्नयने तु स्त्रीसंस्कृता
प्रतिगर्भेनावर्तते किंतु प्रथमगर्भे एव कार्यं प्रथमगर्भलोपेतु प्रतिगर्भतयोर्लेपि प्रायश्चित्तं प्रावश्यकं नवप्रथमापत्येतयोः प्रायश्चि
त्तेन द्वितीयादिगर्भीणां संस्कारसिद्धिर्भवति प्रायश्चित्तेन प्रत्यवायपरितारमात्रं न लघूनीसंख्यातिशयात्वादने तत्तु संस्कारविधिने
वेति मुक्तं प्रतिगर्भप्रायश्चित्तं पुंसवनानवलोभनयोस्तु प्रथमगर्भे तुष्ठानेपि प्रतिगर्भतयोर्लेपप्रायश्चित्तं तच्च पादरुद्धं प्रति
स्कारकार्यं बुद्धिकृतलोपेद्विगुणं पुंसवनेपतिः कर्ता तद्भावे देवरादिः अथ सीमंतकालः तच्चतुर्थेष्टमेष्टये च मेमासिवाभि
हितं नवमेमासिवाकुर्यात्तथा वदुर्भविमोचनं स्त्रियस्तु कृतसीमंतोन्नयने तद्भावेन गृहीतपुनर्बुधमगमिजित्मृगातुराधाश्विनीत्येतानि संस्कारमहीति पस
तिथिवादनक्षत्राणि पुंसवनोक्तानि एव प्रशस्तानि कश्चिदशमीपर्यंतं रुद्धोपि श्राद्धः षष्ठ्यष्टमीद्वादश्यादिः पंचदशी च न्यौक्ता
स्तु संकटे चतुर्थश्चतुर्दशी चोर्णमास्यो श्राद्धाः क्रमणेष्वनुर्दशदशनाडिका आद्येस्त्यक्ता षष्ठ्यष्टमीद्वादशयोपि श्राद्धाः पुनस्तौ
णामलाभे रोहिणीरेतत्पुनरात्रयाणि श्राद्धाणि उक्तनक्षत्राणां प्रथमांस्यादौ त्यक्ता मध्यमपादद्वयं ग्राभित्युक्तं इदं कर्म सकृदे
व कार्यमित्युक्तं कात्यायनानांतुगर्भसंस्कारत्वात् प्रतिगर्भमावर्तनीयं सीमंतोन्नयनेपतिरेव कर्ता गर्भीधानलोपेतस्यायश्चित्ता

५७

[illegible]

ध.सिं०३
१८

मन्त्रमुवाहारं परित्यजेत् अथाथशोकास्तुमोक्षं दिवास्वापं निशिस्थितिं भस्मागारं नखैर्भूमि लेखनं शयनं सदा सजेदप्रगल्भं वाक्यं न
च हास्याधिकानवेत् नमुक्तकेशानोद्विष्टाकुक्कुटासनमानच गर्भरक्षासदा कार्यानित्यं शौचनिषेवणात् प्रशस्तमनसि स्वनालुस्तमा
ह्यानुलेपनात् विष्णुद्वैतसनादानैः स्वस्वादिष्टमनेः हरिशकुंतुमवैवसिंदूरं कज्जलं तथा केशसंस्कारतां बालं मागल्यभरणं
धनं चतुर्थे मासि च छेवाप्यष्टमे गर्भिणीवधः यात्रां विनयेनैव निजसंभावादेतुमिशेषतः अथपतिधर्मः पतिणीवांछितं इत्यंतस्वेदना
द्यथोचितं स्नतेचिरायुषं पुत्रमन्यथा दोषमहंति सिंधुस्नानं दुग्धं देवपत्रं प्रेतवाहनं विदेशगमनं चैव न कुर्यात् कुर्मिणीपतिः वपनं
मेयुनंतीर्षभादभोजनमेव न ज्ञेयेत् सप्तमास्यां स्नानं आशो हणं तथा युद्धादिवास्तुकरणं न स्वकेशादिकर्तनं नौलं वावानुगम
नं विवाहं च विवर्जयेत् मुंडनं पिंडदानं च प्रेतकर्म च सर्वशः न जीवत्यित्युक्तं कुर्यात् कुर्मिणीपतिरेव न अजकृतेन मपि निषिध्यते वपन
स्नाने धेधेपिकर्तनं तु विधीयत इति वाक्यं तु जीवत्यित्युक्तादीनां चोपपन्ननिषेधकृतं कर्तनानि विधेयं एतदपवादः क्षौरं नैमिति
कं कुर्यान्निषेधे सत्यपि भवं विनोः प्रेतविधानं च गर्भिणीपतिराचरेत् अन्वष्टक्याष्टक्योर्गर्भिणीपतिः पिंडदानं कुर्यात् केचित्पि
त्रोः प्रतिसावत्सरिके पिंडदानं कुर्यात् दर्शमहालयदिपुनैव कार्यं अथमर्षिस्वावरं कांचनयशोपवीतदानं महाप्रीतिदं स्त्रीक
र्तकं शुभे दिने स्त्री आचम्य देशकालोसंकीर्त्य मम गर्भस्त्वाविदानसकलदोषपरिहारद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं वायुपुराणे

राम
१८

कंसुवर्णयशोपवीतदानमहंकारिष्ये इति संकल्प्य पलेन तदर्धेन तदर्धेन यथाशक्ति बाहे मं यशोपवीतं ग्रंथिप्रदेवो मोक्षिकयुतं कृत्वा तथैव
वज्रमणिमुतं राजतमुत्तरीयकं च कृत्योभयं च गजयेन गायत्र्या प्रक्षाल्य ताम्रपात्रे श्रेणमितं दधिनिक्षिप्य तन्मध्ये श्रेणमितमाभ्यं च नि
क्षिप्याज्योपरित दुग्धं संस्थाप्य भर्ता ब्राह्मणो वा गायत्रीमंत्रेण गंधादिभिः पूजयेत् अष्टमुं नात्मकोमापोदशमायाः सुवर्णं पलकुडव
प्रस्थादकं श्रेणाः पूर्वपूर्वचतुर्गुणाः दध्वाज्ययोः श्रेणपरिप्रमाणं संभवे शतं च नुसारणप्रमाणं ब्राह्मणद्वयसंभोज्य मधुमिश्रैस्तिलैरहो
तरशतं गायत्र्या व्याहृतिभिर्वा होमं कारयेत् आगं भर्ता स्त्रीक कुर्यात् होमकर्तारं विप्रं वस्त्राद्यैः संपूज्य प्राप्नुयात् तस्मै उदरमुखास्त्री
दानं कुर्यात् तद्यथा उपवीतं परिमितं ब्राह्मणाविष्टं पुरा भवनौकास्य दानेन गर्भसंभारयेत् इति मंत्रेण विप्रस्य नाम गोत्रे उच्चार्य
ताम्रपात्रस्य दध्वाज्यसंस्थं सुपूजितं सोत्तरीयकं इदं यशोपवीतं गर्भस्त्वामिदानं शेषपरिहारद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं तु भवमहं
प्रदं देन मम प्रतिग्रहतां विप्रः प्रतिग्रहतामीत्यादियथाशक्ति दक्षिणोदत्वा न्येभ्योपि यथाशक्ति दक्षिणोदत्वा विप्रभोजनं संकल्प्य कर्म
श्वरावापयेत् एतच्च स्वर्गभूमिं वेत्ता तु बालकं हंतिया विधिरित्युक्ते बालहत्याप्रायश्चित्तकृत्वा कार्यं अन्यत्र तु स्वर्गभूतदानं
विंशत्यवणादीन् युक्ताष्टतर्हणाम्बकलशदानादिविधानान्मुक्तानि अथस्तिकाग्रहप्रवेशः गृहनेत्रं यास्तिकाग्रहं कृत्वा
तत्राग्निनीरोहिणीपुनर्वसुपुष्यचतुर्गुणं राहस्तविना स्वाती अतु राधा धनिष्ठा शततारका नक्षत्रेषु रिक्तावर्ज्येतिथौ न दानं कुर्यात्

ध.सिं.३
१९

शुभलक्ष्येस्तिकाप्रवेशो गोविप्रदेवपुजनं कृत्वा मंत्रवाद्यघोषेण सापत्यस्त्रिभिः सह कार्यः असंभवे सद्यो वा प्रसवप्रतिबंधे कृत्वा धाने प्र
सदिने इत्युच्यते विज्ञेयं तस्मात्तज्जलपाययेत् तेन सुखप्रसवः शीघ्रप्रसवमनस्तु हिमवत्सुतरे पाश्वर्चसुर
या नाम मक्षिणी तस्याः स्मरणमात्रेण विशाल्या भवगर्भिणी ॐ ह्रीं ॐ स्वाहेति मंत्रेण ह्रीं कुरेणति लेतै लं शतं सहस्रं वा भिमं व्यकिं नित
पाययेत् किंचिन्मात्रस्य गर्भे लेपनं सम्यक् लेपे शीघ्रं सुखप्रसवः अस्मिन्मात्रेण शिशुस्य गोमस्तकस्य स्नानिका गृहोपरि निधाने सुख
प्रसवः वंशनिंबयोस्त्वकुतुलसीमूलं कपिशपजं करवीरवीजं च समभागं महिषा तु घेन पेययित्वा तेन सते लेन नो नि लेपे सद्यः प्रसवः
अथ जातकर्म मूला ज्येष्ठा न्यती पातादाव तु त्वन्यस्य जातमात्रस्य पुत्रस्य पिता मुखं कुलदेवता वृद्धप्रणामपूर्वकं मबलोभ्य नद्या
राबुदशुखः स्नायात् तदसंभवे गृहे आनीताभिः शीताभिः सुवर्णमुक्ताभिरङ्गिः स्नायात् एतच्च रात्रावपि नद्या दो कार्यं अशक्तौ रा
त्रावपि संनिधौ स्वर्णयुतशीतोदकैः मूलादिपुजनने तु मुख्यं मूले वस्त्रानं देशांतरगते जनके पुत्रजन्मभरणोत्तरं स्नानं सर्वत्र स्ना
नाग्न्यागस्तृप्त्यं एवं कन्योत्पत्तावपि स्नानं तस्यागस्तृप्त्यं च तेषां अन्यसंपिण्डौ च मध्ये जनने पिपितु स्नात्वा त्रिकी स्नानदानादौ
जातकर्मणि चतुष्टयः केचिन्मृतादौ च पुत्रजनने जातकर्मौ चोच्यते कार्यमित्याहुः नाल्लेदनात्पूर्वं संपूर्णसंध्यावेदनादिकर्मणि ना
त्रोच्यं प्रथमदिने पंचमसप्तमे दशमदिने च दानप्रतिग्रहयोर्न दोषः अतमन्मनया ह्यं ज्योतिष्टोमादिदीक्षावृत्ता स्वयमभ्येन वा जात

राम
१९

कर्मन कार्यं किंतु अवभृथस्नानां ते दीक्षा विसृज्य स्वयं कार्यं श्रेष्ठः कनिष्ठेन पुंसवनादिकं न कारयेत् जातकर्म तु कारयेत् अतिकांतं तु स्वयं
मेव कार्यं महायोगात् जातकर्म स्वयं न कुर्यात् उडिन्ननाभिकर्तव्यं आदौ वै पुत्रजन्मनि पुत्रपदेन कन्यापि गृह्यते तथा च संस्कारां भि
र्न कन्यापुत्रयो जन्मनिमित्तकं नादी आहं विधीयते एतच्च रात्रावपि कार्यं तच्च हेनैव कार्यं न तन्नादिना तथा च स्नातो लंकृतः पिता अ
कृतनाल्लेदमपीतस्तन्मं अन्नेरस्पर्शं प्रक्षालितं कुमारं मातुरुत्संगे कारयित्वा च मनादि देशका लकी तैनां ते अस्य कुमारस्य गर्भो बुपा
नजनि तदेष निर्वर्णायुर्मेधावृद्धिबीजगर्भसमुद्भवै नो निर्वर्णद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं जातकर्म करिष्ये तदा दोस्वस्ति पुण्या ह वाच
नेमात् काष्ठजनं करिष्ये हिरण्येन पुत्रजन्मनिमित्तकं जातकर्म गंवनां दी आहं तं त्रेण करिष्ये इति संकल्प्य यथागच्छं कुर्यात् ततो दद्या
त्सुवर्णचर्मिणां तुरंगरथं चतुर्भुजां च मातुलं च रायनं च सनंगं हं तिलसूर्यानि पात्राणि सहिरण्यानि वैवर्हि भक्षयित्वा तु पक्षां
दिजश्वान् दायणं चरेत् स्तुतकेतुसकुल्यानां न दोषो मनुजवीर्यं अथारिक्ताणि ज्येति विदं संपूज्य तस्माज्जन्मसंगतशुभाशु
भंग्यहनिषीयं तात्वाप्रतिकूलम्यहानुकूल्यार्थं तत्तद्गुह्यं प्रीत्यर्थं दानानि कुर्यात् यद्दमंत्रजपादि शान्तिस्तुतजपादिकर्मणि विप्रान्वा
नियोजयेत् ततो नादौ देवकारयित्वा हिरण्योदकेन मातुर्दक्षिणस्तनं प्रक्षाल्य मात्रा कुमारं पापयित्वा तत्र शमां कुमारस्यादिमंत्रं
विधादिः पठेत् जातकर्मोद्यं जपानां तसंस्कारेषु आश्वलायनानां होमः कृताकृतः होमपक्षे नादी आहं ते जातकर्मोद्यं होम करि

ध.सि.३
२०

अथ तिसंकल्पलोकिकाप्रतिष्ठापनाध्यानाद्याज्यभागांते अग्निमिंद्रं प्रजापतिं विश्वान्देवान् ब्राह्मणमाज्येन जुहुयात् मधुसर्पिः
प्राशनादिमूर्ध्नीघ्राणांतेस्विष्टकृतादिकुर्यात् इतिक्रमः अन्येषामध्यागद्व्यहोमादिज्ञेयं कुमायीअपिजातकर्मोदिसंस्कारांभोलांताः
सर्वेअमंत्रकं कार्यः निवाहस्तुसमंत्रकः अतः कन्यायाजातादिसंस्कारांभोपेतत्तत्कालेनिवाहकालेनाप्रायश्चित्तं कृत्वा निवाहः कार्यः
सर्वसर्ववजातकर्मनामकर्मोदोमुख्यकालातिक्रमेषुर्वाद्यस्तराहतेभुवनसनादोभातकर्मोदिकं कार्यं तत्रजातकर्मणिनक्षत्राणि रो
हिणीच्युतराग्निनीहस्तपुष्यातुराधारेवतीमृगशिराश्रवणादिनेयस्वातीपुनर्वसवः रितापर्वरहितास्तिथयः भोमशनिभिन्नावा
राः भद्रावेधत्यादिशरनेषुकेइत्येतेषुभ्रं अथवेनपक्षदिनेजन्मदानांभुवनं रात्रेः प्रथमेयामेपिनादिः स्नात्वाचम्यदेशकालौ
संकीर्त्यअस्यशिशोः समाह कस्मायुरायोम्यप्राप्तिसकलानि पृशांतिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं विघ्नेशस्यजन्मदानंजीवंत्यपरनाम्या
यच्छादेव्याः रास्त्रगर्भेप्रगवत्याः पूजनं करिष्ये इति संकल्प्य मंडलपुंजेपुविघ्नेराजन्मदानं नामनेत्रेणावाह्य आवादिबरेदेविमहा
पक्षीतिविश्रुते वाक्त्रिभिः सह बालं मेरुक्षजागरवासरे इति पक्षीमावाधनाम्नाभगवतीमानात्मनामभिः शक्तिस्ते सर्वदेवानां लोकानां
हितकारिणी मातर्बालमिमेरुसमहायच्छीनमोस्तुते इति मंत्रेण च बोद्धोपवासेः संपूज्य प्रार्थयेत् बालं बोद्धमहाभाग सर्वोपद्रवना
शने त्वत्सादादविघ्नेशविरेजीवितुवाचकः जननी सर्वभूतानां बालानां च विशेषतः नारायणीस्वरूपेण बालं मेरुक्षसर्वदा प्रे

राम
२०

तभूतविशालेभ्यो ज्ञाकिनीयोमिनीपुत्र मातेवरक्ष बालं मेश्वापदेपन्नगेषुवा गोरीपुत्रोयथास्कंदः शिशुत्वेरक्षितः पुरा तथाममाप्ययं
बालः पक्षिकेरस्यतोनमइति विघ्नेभ्यस्तारुलदक्षिणादिदद्यात् रात्रौजागरणं कुर्यात् पंचमपक्षदिनयोर्दीनप्रतिग्रहेन दोषः दशमदि
नेवत्तिदानंस्वीयेभ्योन्नदानं च कार्यं अथाशौचेकर्तव्यनिर्णयः स्तुतकेमृतकेकुर्यात्प्राणायामममंत्रकं तथाप्राज्ञनमंत्रांश्च मनसो
च्चार्यमार्जयेत् गायत्रीसम्पुञ्चार्यसूर्याष्टाहं निवेदयेत् उपस्थानं नवाकार्यं मार्जनं तु कृताकृतं सूर्यभ्यामन्नमस्कुर्यात् गाय
त्रीजपोनकार्यः अर्घ्यांतामानसीसंध्येत्युक्तेः केचिन्नमसादशागायत्रीजपः कार्यइत्याहुः वेदवेदब्रह्मसूत्रादयः पंचमहायज्ञा
नकार्याः वेदाभ्यासेन कार्यः औषासनहोमपिंडपितृयज्ञावसगोत्रेण कारयेत् केचित्श्रौतकर्मणिसंघः शुद्धुत्तेरग्निहोत्रहो
मः स्नात्वाचम्यस्वयं कार्यइत्याहुः अपरेतुसर्वस्याय्याशौचापवादस्यान्नन्यगतिकलात्सति ब्राह्मणे ब्राह्मणद्वारेव कार्यो ब्राह्म
णभावेस्वयं कार्यइत्याहुः स्थात्रीपाकोनकार्यः आदौचांते कार्यः सर्वथाः गोपप्रसक्तौ स्थात्रीपाको विब्राह्मणद्वारा कार्यः अ
न्वाधानोत्तरं स्तुतकप्राप्तौ ब्राह्मणद्वाराश्रौतेहि स्थात्रीपाको होमादोऽयागः स्नात्वास्वयं कार्यः दशादिश्रादस्योपएव प्रति
सांनकारिकश्राद्धमाशौचांते एकादशाहे कार्यं तत्रासंभवेदशीजतीयातादिष्वर्वाणि एवंपत्न्यामृतमस्यामपिपिंडयज्ञदशश्राद्ध
कार्यं अन्यथाकालांतरे दीनप्रतिग्रहाध्ययनानिबन्धैः आशौचेन्यस्यान्नं नश्रीयात् पितृयज्ञस्यात्रीपाकश्रवणाकर्मो

ध.सि.३
२९

दिसंस्थानोपधमारंभोद्वाहणद्वाराव्याप्योच्योर्नभवति प्रथमारंभोत्तरं नवणाकर्मादिकं विप्रदाराशौचेषु तत्तद्विधायं आय
यणं नभवति अग्निसमारोपसमयरोहो नभवतः तेन समारोपोत्तरमाशौचं दर्शयिष्ये प्राप्नो अग्निनाशादाशौचं तेषां तस्मात्तयोः पु
नराधानमेव समारोपसमयरोहयोः न कर्तव्यत्वाभावात् अथनुगमने प्रायश्चित्तपूर्वकं पुनरुत्पत्तिरन्यथाभवति भोजनकाले अ
शौचप्राप्तौ नुस्वस्थ्यासंत्पत्कास्नामात् तद्वासभक्षणे एकोपवासः सर्वान्भक्षेत्राननुपवासः सूतके मृतके चैव न दोषाः
दर्शनं इत्युक्ते ग्रहणे स्नात्वा आहुतं जपादिकमाशौचं विधाय एवं संक्रांतिस्नानदानादिकमपि संकटेनादीशौचोत्तरं मोक्षी विना
हयोर्न शौचं संकटे मधुपकोयात्तरं कलिजानाशौचं यजमानस्य दीक्षणीयोत्तरं प्रागवस्थां नानाशौचं माशौचोत्तरं भवभयं का
ये ब्रह्मपुनाशौचमित्युक्ते न तत्र तादिकमन्येः कार्येत् प्रारब्धान्नसंयमान्नदानादिषु नाशौचं पूर्वसंक्रांत्यान्नेषु न दोषः प
रिकीर्तितः उदकदुग्धदधिघृततृणवणफलमूलमूर्जिताद्यन्तानां सतकिं गृहस्मिन्नानां स्वयं ग्रहणे दोषाभावः सूतकिं हस्तानुप्रा
प्तं केचित्तु दुग्धादिकमपक्वमन्त्राद्यमाहुः इति संक्षेपेण निर्णयो विशेषस्तु वक्ष्यते अथ हस्तिकाशुद्धिः दशाहोते हस्तिका
या अस्पृश्यत्वं निवृत्तिर्नाम कर्मजातकर्मोदि प्राक्तकर्मोधिकारश्च जाते हि विनाशोपनयनादिकर्मसु तु पुनः प्रसूनी विंशतिरा
नांतेधिकारः कन्याप्रसूनामासांतेधिकारः अथ जन्मनि दुष्टकालास्तत्रांतयन्निर्णीयते तत्रादौ गोप्रसवः यजजन्म

राम
२९

कालेषु त्रिमासः सुतस्य चारिषु कृतं तत्र गोप्रसवशान्तिस्तत्र नक्षत्रशान्तिश्च कार्यं धनाधारिषु न कार्यं मूलाश्लेषाज्येष्ठामद्यानक्षत्रेषु
जनने चतुर्थपादादिषु पित्राद्यदिष्टाभावेपि गोप्रसवः अश्विनीरेवतीपुष्यसुनक्षत्रशान्त्यश्लेषेपि गोप्रसवशान्तिरेव कार्यं तत्रास्यशिशो
रमुकदुष्टकालोत्पत्तिस्तु चित्तादिष्टनिवृत्त्यर्थं गोमुखप्रसवशान्तिं करिष्ये इति संकल्प्य गणेशपूजनमात्रं कृत्वा अंगादंगादिति मंत्रेण त्रिमुह
र्ध्वविक्षाणांते मथोजमध्वे एव पुण्याहवाचनमिति कोस्तुभमसूत्रो नादीश्राद्धं कार्यं अग्निप्रतिष्ठांते कस्मिंश्चित्प्रादेन वयहानधिदेवता
दिरहितान् प्रतिष्ठाप्यान्वाधानं कुर्यात् आज्यभागोते अपः आयोहिष्ठेति तत्रेन अक्षुमे सोम इत्युवाचागायत्र्याऋचावमितितदधि मध्वज्ये
न प्रत्युचमष्टाष्टसंख्याङ्कमितिः विष्णुं तद्विष्णोरित्युवामितितदधि मध्वज्येनाष्टाष्टमितिः यश्महणमस्तीभ्यामिति सूक्तेन प्रत्युचमष्टाष्ट
मितितदधि मध्वज्येनाष्टाष्टमितिः नवयहानधि मध्वज्येनाष्टाष्टसंख्याङ्कमितिः शोषेणेत्यादि मसूत्रादयः आज्यभागोमांते एकस्मिन्कु
मे विष्णुवक्त्रेण प्रतिमयोः संपूज्यौ प्रतिमासु विष्णुवक्त्रेण यश्महणः पूज्या इति मसूत्रे ततो यथान्वाधानं होम इति संक्षेपः अनशिष्टप्रयो
गः शान्तिप्रयत्नेषु एवमप्येदिदेवता इत्यादि संख्यानिमित्तफलमात्रं लिख्यते विस्तरो न्यत्र लेख्यः अथ हस्तचतुर्दशी जन्मशान्तिः रु
हमेव हस्तचतुर्दशी प्रसूतेः षड्विंशफलं चतुर्दशी च षड्वाजा कुर्वादादौ नुमं स्मृतं द्वितीयेपि तदंति हस्तियेमात्तरं तथा चतुर्थे मासु लं हंति च
चमेवं शानाशने यद्येत्तु धननाशः स्मारात्मनो बंशनाशनं तत्र चतुर्दश्याः षष्ठं शानां मध्ये द्वितीये तृतीये षष्ठ्यां शेषेषु जन्मगोप्रसवपूर्वक

ध.सिं.३
२२

चतुर्दशीशान्तिः अन्वभागेकेवलचतुर्दशीशान्तिः अस्मदशिशोः कुरुचतुर्दश्याममुकोजननसूचितसर्वरिष्टनिशमहाशान्तिपरमेश्वरप्रीत्य
धर्मित्यादिसंकल्पः आमेयादिषुचतुर्दश्याममुकोजननसूचितसर्वरिष्टनिशमहाशान्तिपरमेश्वरप्रीत्य
त्वाच्चासुदीनानावातछिद्रादिपंचकलशस्थापनपूजनं अन्वभागेकेवलचतुर्दश्याममुकोजननसूचितसर्वरिष्टनिशमहाशान्तिपरमेश्वरप्रीत्य
चतुर्दशीशान्तिः कुरुअन्वभागेकेवलचतुर्दश्याममुकोजननसूचितसर्वरिष्टनिशमहाशान्तिपरमेश्वरप्रीत्य
संख्ययाच्येकमितिमंत्रेण अग्निंवायुंसूर्यंमृगशिरसिचतुर्दश्याममुकोजननसूचितसर्वरिष्टनिशमहाशान्तिपरमेश्वरप्रीत्य
मेवसमस्त्याहतिभिस्तिलैः शेषेणेत्यादि अन्वभागेकेवलचतुर्दश्याममुकोजननसूचितसर्वरिष्टनिशमहाशान्तिपरमेश्वरप्रीत्य
त्ययामोःकुरुः मध्यमेतत्पंचवामादशंइतिकेचित् अपरेचतुर्दशीमात्रमुतेदोरात्रैवर्तमानानामास्यासिनीवालीप्रतिपन्नात्रयुते हो
रात्रैवर्तमानाकुरुः तेनअमायावारत्रयस्पर्शितलक्षणदिनवृद्धमावेस्यकीदृशस्पर्शित्वाभावलक्षणक्षमाभावेचतुर्दशीनास्तेवउद
यात्पूर्वदोरात्रैवर्तमानान्यायाः सिनीवालीत्वात् उदयोत्तरवर्तमानायाः कुरुत्वात् दिनक्षयेसर्वाप्यमादशसंज्ञा नतत्रसीनीवाली
वाली कुरुभागो केवलचतुर्दशीकेवलप्रतिपद्युक्तत्वाभावात् एवंदिनवृद्धीतिदिनस्पर्शमध्यदिनस्याधितिमासीमास्यादशी
संज्ञा चतुर्दश्यादियोगाभावात् पूर्वोत्तरदिनस्योभागेसिनीवालीकुरुसंज्ञावित्याहुः इदमश्वमेस्यष्टं सिनीवालीप्रसूतोस्या

राम
२२

द्यस्यभार्यापशुस्तथा गजाश्चमहिषाश्चैवशक्रस्यापिश्रियंहरत् गोपक्षिमृगदासीनां प्रसूतिवित्तहृत् कुरुप्रसूतिरत्यर्थं सर्वदोषकरीस्त
ता यस्यप्रसूतिरेतेषां तस्यायुधननाशनं शांत्यभावेहीतित्यागमचजातो न संशयः अस्यागेनाशयेत्किं चित्स्वयं वानाशमाप्नुयात् सिनी
वालीजननसूचितेत्यादिः कुरुजननसूचितादिनाशेत्यादिभ्यसंकल्पः कुरुजननेगोप्रसवोपीतिकेचित् अत्रोभयत्रामिचतुर्दशी
शान्तिवृत्तछिद्रकलवांसंहिताः पंचकलशाः मध्येकद्रप्रधानदेवतारंजः पितरश्चैवार्च्यदेवता इतिप्रतिमात्रयं इदमप्यितृणां प्रधा
नकुरुजनसंख्यया प्रधानोक्तसर्वद्वयेर्हमः अवशिष्टाधानदेवतोहमचतुर्दशीशान्तिनत् प्रधानदेवता पूजोत्तरंगोवस्त्रस्पर्शदाना
निर्गन्धोदेवानि तेनांतेष्टधाम्बरदक्षिणादानं न कार्यं अतएवात्रगवादेर्दक्षिणारूपत्वात्सदक्षिणादानं न भवति अन्यत्रदशदाना
दीनांसदक्षिणादानं कार्यं अथैतेषां मानं भुवोमानं गोचर्मसप्तहस्तोर्दंजः त्रिंशद्गवर्तनं दशवर्तनानि गोचर्मैतिलानां द्रोणः सुवर्ण
जतयोर्दशमाषतदर्धतदर्धान्यतमं आज्ञस्यचत्वारिंशत्पलानि वाससस्त्रित्वं भान्यस्यपंचद्रोणः एवंगुडलवणयोः एतावत्समा
णावाकौ नित्यनैमित्तिकैर्यथाशक्तिदेवानि यथाशक्तिहिरण्यं वातनस्यतिनिधित्वेन हिरण्यगर्भेतिमंत्रेण देवं नैमिनि कादेरवरणो
प्रत्यवायात् अभ्युदयादिकलाभं तु दशदानानि शक्तिविना न कार्याणि इति भाति होमांते बलिदानाभिषेकादि इति सिनीवालीकुरु
शान्तिः अथदर्शशान्तिः अथातो दर्शजातानां मातापित्रोर्दक्षिणा तद्दोषपरिहाराय शान्तिं वक्ष्यामि ते सदा अस्मदर्शजननसूचित

ध. सि. ३
२३

विष्टमिश्रासार्धशान्तिके विष्टमिश्रासार्धशान्तिके स्थितिलात्पूर्वदेवोक्तं तत्राप्रतिष्ठाप्यकलशस्योर्मध्ये सर्वतोभद्रपीठे ब्रह्मादिभेददेवता आवा
प्यतन्मध्ये स्वर्णप्रतिमायां वेहेतिमंनेण पितृनावाहयेत् तदक्षिणे रजतप्रतिमायां आप्यायस्वेति सोमं उत्तरतस्ताम्रप्रतिमायां सविता
पश्चिमादिदिक्षु सूर्य-बाबाह्यसंपूज्यानि प्रतिष्ठाप्य सर्वतोभद्रेशान्नाग्रहस्थापनादि अन्वाधाने आदिष्ठादिग्रहानमुक्तसंख्याभिः समि
च्यवीज्याहुतिभिः पितृनष्टविशतिसंख्याकाभिः समिच्यरुभ्यो सोमं सूर्यं च प्रत्येकमष्टोत्तरशतसंख्याभिः समिच्यवीज्याहुतिभिः शोकेण
स्विष्टमिमादि अत्रस्विष्टकृतः पूर्वमातापितृशिशूनांकलशोदकेनाभिषेकः ततः स्विष्टकृद्बलिदानादीनि विशेषः इति दर्शयति
अथ नक्षत्राणां शांतयः तन्मूलनक्षत्रफलं पितामिधेतमूलाद्येषां देवपुत्रजननिर्घदि द्वितीये जननीनाशोधननाशस्तृतीयके च
तुर्थे कुलनाशोक्तं शांतिः कार्यप्रयत्नतः क्वचिच्चतुर्थचरणशुभउक्तो मनीषिभिः एवं बुद्धितुर्ज्ञेयं मूलजातफलं मुधैः केचित्तु न क
न्याहंति मूलैर्पितरं मातरं तथा मूलनाशश्चतुर्दशतिश्रमाभ्येषया सुता ज्येष्ठमातृपति ज्येष्ठविशारदोऽष्टातुदेवरं शीतिवीपुक्
लास्याच्चेत्तर्हि दोषो न विद्यत इत्याहुः अभुक्तमूलसंभवं परिमृज्ये तु बालकं समाष्टकं पिताथवानतन्मुसं विलोकयेत् ज्येष्ठतेष्ट
टिका वै कामला दोष्टटिका हर्म्यं अभुक्तमूलमयनासंघिना दीप्ततुष्टं रूपादि सिंहेषु घटे च मूलं दिवि स्थितं युग्मतुः लोकां नोत्ये वा
तालगं मेधुधनुः फुलीरनकेषु नर्त्येति संस्मरति एतद्व्यक्तं स्वर्गमन्त्रे भवेद्वा ज्येष्ठाताले च धनागमः मृत्युलोके यदा मूलं तद

राम
२३

शून्यं समादिशेत् नवमासं सार्योषो मूलदोषोष्टवर्षकं ज्येष्ठो मासान्यं च दशतावद्वर्जनवर्जनं अतीपातं गहानिः स्यात्परिधेयं तु मादिशेत्
वेधतौ पितृहानिः स्यात्तनूदं दशवर्षं धातं प्रजेत् मूलैः स मूलनाशस्याकुलनाशो धतौ भवेत् विकृतांगे च हीने च संध्योक्तभयोरपि तद्वत्सदं
जातस्तु पादजातस्तथैव च तस्माच्छान्तिं प्रकुर्वीत ग्रहणां कुर्यात्तस्य अतीपादौ तोग्रहमश्वसहितं तच्छान्तिरावश्यं कार्यं इतरशांतिषु
ग्रहमन्त्रो नावश्यं कर्तव्यः मुख्यकार्यं प्रवक्ष्यामि शांतिं होमस्य यत्नतः जातस्य द्वादशाहं तु जन्मदौ वा शुभदिने जननाद्वादशाहं शांतिकर
णेशानुक्तनक्षत्राहुतिवद्विचक्रावलोकनादिकं नावश्यं कालांतरे आवश्यकं एवमन्यशांतिष्वपि होमं तद्यथा शुक्लादितस्तिष्ठिः सौ
कावार्युक्ताश्चिरोपिता स्वर्गुणे भुवि वा सोमे चोक्तयोः स्यादधोदि विभूमावधिः शुभः होमाहुतिः सूर्यभतस्त्रिभं त्रिभं गण्यं मुकुस्तत्र च
चंद्रभावधि सूर्यस्तशुक्रार्कज चंद्रभूमिजा जीवस्तमः केतुरसत्यसत्सुरवे संस्कारनित्यकर्म सुनिमित्ताव्यवहितनैमित्तिकेषु रोगातुरे च
वद्विचक्रादिकं नापेक्ष्य अग्नेस्थापनवेद्यायां पूर्णाहुत्यामथापि वा आहुतिर्वद्विचक्रासंभविज्योक्ते शांतिकर्मणि श्रुतशोहिणीयवणा
धनिष्ठाशततारकापुनर्वसुस्वातीमघाश्चिनीहस्तपुष्यातुराधारेव तीक्ष्णेषु शुक्रशुक्रास्तमलमासरहिते शुभवारतिथ्यादौ शांतिः क
र्त्तुं निमित्ताव्यवहितनैमित्तिके रोगशांतौ च अस्तादिविचारणनास्ति इति प्रसंगात्सर्वशांतुपयोगिशुभदिननिर्णयः अभुक्तमूलो
त्पन्नो वर्षाष्टकं शिशुस्यागस्ततः शांतिः तदन्यमूलोत्पन्नोद्वादशाहे अव्यवहितागामिमूलयुते शुभदिने वा अन्यत्र शुभदिने वा गोप्रसे

वशातिं कृत्वा स्य प्रिशोः मूलप्रथमवरणोत्पत्तिस्तद्वितारिणिरासार्थसप्रथममंशातिं करिष्ये इति संकल्पयेत् द्वितीयादिपादोत्पत्तौ
संकल्पयेत्तथोहः ब्रह्मसदस्यो कृताकृतौ कृत्विजो ह्येव त्वारो वाममध्यकलशो स्वर्णप्रतिमायां रुद्रावाहनादि तस्य चतुर्दिषु कुम्भचतुर्दि
षु क्षतपुंजेषु वंशेषु यद्वा मध्यकुंभे प्रतिमायां रुद्रस्तदुत्तरकुंभे वरुणाः पूज्यरतिकुंभद्वयं रुद्रकुंभोत्तरतः कुंभे प्रतिमासु निर्कृतिमि
द्रमपञ्चाभासपञ्चम्यचतुर्विंशतिद्वेषु उत्तराषाढाधनुराधांतत्तत्तुर्विंशतिनक्षत्राणां विभवेदेनादि चतुर्विंशतिदेवतास्तद्दण्डरुद्रादि
षावाह्यदिषु लोकपालांश्चावाह्यरुद्रयेत् अन्वाधाने अर्कोदिप्रहासमिच्चर्वाज्याहुतिभिः निर्कृतिं प्रतिद्रव्यमष्टोत्तरवातसंख्या
भिर्हृतेभिश्चापयससमिदाज्यचर्वाहुतिभिः यद्वा पापसेनाष्टोत्तरशतसंख्यायासमिदाज्यचरुभिरष्टाविंशतिसंख्याया इन्द्रमपञ्च
प्रतिद्रव्यमष्टाविंशतिसंख्यायाससमिदाज्यचर्वाहुतिभिः विभवेदेनादि चतुर्विंशतिदेवता अष्टाष्टपायसाहुतिभिः रक्तो हणमग्निं
कृणुष्वणजेति पंचदशकृग्निः प्रत्येकमष्टाष्टसंख्याकृसरुद्राहुतिभिः १२० सवितारं दुर्गां चैव कंकनीं नृदुर्गां वास्तोष्यति अग्निं ह्येव पादं
मिचावरुणावग्निं चाष्टकृसरुद्राहुतिभिः अग्निं हरिण्यवरुणा मिद्रिपंचदशकृग्निः प्रत्येकमष्टाष्टसमिदाज्यचर्वाहुतिभिः सोमं त्रयो
दशपायसाहुतिभिः रुद्रं स्वराजं चतुर्गहीतायेन अग्निं वायुं सुयं प्रजापतिं वा ज्येन शेषेण चिह्नकृतो मत्स्यादि कनीनित्यमकृति
नस्तुतिभिस्तु देशो मरुवादीः अर्पययेनिर्वापः तत्र प्रथम अर्पयामसाधं तस्मिंश्चादशपुष्टीनिर्कृतिमिद्रमपञ्चाष्टाष्टानि कृत्वा

[illegible]

धर्मि-३
२५

मम एवंसविस्तरं तदव्यसंख्यादेवतोच्चारणत्यागः सर्वत्रलेयः केचित्तु रंद्रमुपकल्पितमन्वाधानोक्तद्वयजातमन्वाधानोक्तादिति
संख्यापकीप्तमन्वाधानोक्ताभ्यो मध्यमाणाभ्यो देवताभ्यो नमस्ति संक्षेपेण व्यागकुर्वन्ति ततो ग्रहमंजैर्निर्गत्वादिमं नैव यथायथं होमा
ते ग्रहपूजास्विष्टकृन्वा इति बलिदानपूर्णा इति पूर्णपानविमोकादि वडिपूजां ते यजमानाद्यभिषेके कृते धृतमुक्तवस्त्रगंधोद्यते मा
नोमानस्तोकेति विभूतिं धत्वा मुख्यदेवतापूजनविमर्जनमेयो ग्रहणदक्षिणादानानि कुर्यात् ततो तदर्थं होवाद्याह्वणाभोजयेदिति
संक्षेपः अथाभ्येष्टाशंतिः तत्राभ्येष्टाफलं आभ्येष्टायाः क्रमेण पंचसप्तद्वित्रिचतुरष्टकादशषण्णवयं वेति दशाध्यायिभक्तानां
जीषुकमेण राज्ञ्यपितृनाशो मातृनाशः कामभोगः पितृभक्तिर्भयं हिंसकत्वं त्यागो भोगो धनमिति फलानि अथ पादविभगेन फलं तत्रा
द्यपादः शुभः द्वितीये पादे धनस्य नाशः तृतीये पातुः चतुर्थी पातुः आभ्येष्टां त्यपादत्रयजातकन्याभ्यश्चरन्ति एवं योपि एवं अत्यपाद
त्रयजः स्वभ्यश्चरन्ति आभ्येष्टा सर्वपादे पुंशंतिः कार्यप्रयत्नतः जीतस्य द्वादशाहं तु शंतिं क्रमेण समाचरेत् असंभवे तु जन्मार्हं अन्वस्ति
न्याभ्येष्टिने यथोक्तकाले गोमुखप्रसवं कृत्वा अस्म्यशिशोराभ्येष्टा जननसूचितसर्वारिष्टपरिहारेत्यादिसंकल्प्य कृत्वा मूलशंतिं वक्तुं
भद्रं कुरु कुरु गोहो सं पूज्य चतुर्विंशतिं दत्तपत्रस्य कुंभे प्रतिमायामाभ्येष्टाधिपती स्वयं नाना हतं दक्षिणे पुष्पदेवतां हृहस्पतिमुत्तरतो
मघादेवतां पितृभ्यानां हृदले पुष्पदेवतां मारभ्य प्रादक्षिण्येन पूर्वाधिपतिभगादि पुनर्बसुदेवतां दिति पंचतचतुर्विंशतिं देवतां वाहना

राम
२५

दिकुर्यात् कौस्तुभे तु तैत्तिरीयमंत्रैः पुष्पमघापूर्वादिनक्षत्राणामेषां वाहनमुक्तं न तु नक्षत्रदेवतानां ततो भोक्तृपात्रानां वाद्यावाहितसर्वदेवताः
सं पूज्य अग्निं त्रसं प्रतिष्ठाप्यान्वाध्यात् आदित्यादिग्रहपुद्गलेशोते प्रधानदेवतां संपादयति इत्यमष्टोत्तरशतसंख्यापष्टाविंशतिसंख्यं वाष्ट
तमिअपायससमिदाज्यचर्वा इतिभिः ग्रहस्पतिपितृभ्यामृष्टांतिं संख्यमष्टसंख्यं वातेरेव इत्येभंगादिचतुर्विंशतिदेवताः अष्टाष्टपायस
इतिभिः रक्षाहणमित्यादिशेषदेवतानि देशो मूलशंतिं वत् तद्देवतामसकसरचरुणां अपणं हविस्त्यागभ्यकार्यः कौस्तुभोक्तृ प्रधानदेव
तामंत्रैस्तनूहोमः शेषं मूलशंतिं वत् अथ ज्येष्ठानक्षत्रफलं ज्येष्ठाया दशभागेषु आद्ये मातामहीमृतिः मातामहं द्वितीये च तृतीये हं
तिमातुलं तुर्ये जातो मातरं च हंसात्मानं तु पंचमे गोत्रजान्मघभागे वससमेतु मयैकुलं अष्टमे स्वाग्रजं हंति नवमे अग्रजं दशमं शकं
जातस्तु सर्वं हंति शिशुर्ध्रुवं ज्येष्ठर्क्षं तु पुमान्जातो ज्येष्ठभातुर्भिनाशकः ज्येष्ठर्क्षे कन्यका जाता हंति शीघ्रं धनं यजं पादत्रये जातनरी ज्येष्ठो
प्यत्र प्रजायते ज्येष्ठां त्यपादजातस्तु पितुः स्वस्य च नाशकः द्वादशाहं शांत्युक्तं शुभदिने वा गोघ्नसंभ्रांतिं कृत्वा अस्म्यशिशो ज्येष्ठर्क्षं जननसू
चितसर्वारिष्टपरिहारेत्यादिसंकल्प्य मध्यकाले सुवर्णप्रतिमायां शोचीं सहितं मेरावता रुद्रमिंद्रोक्तपात्रां आवाह्य रक्तवस्त्रधधुलीने
त्रेद्य सहितयोर्दशोपचारैः पूजयेत् तस्य चतुर्दशकुंभचतुष्टयं तत्पूर्वमध्यमोर्भैशतद्विद्वन्निधाय पूर्णपानशुले चतुर्षु फलादीं वरुणा
वाहनपद्मनादि अन्वाधाने ग्रहान्वाधानां तैर्द्विपक्षाशसमिदाज्यचरुद्वयैः प्रतिद्वयमष्टोत्तरशतसंख्यया द्वादशैर्दो मरुततद्विंशतिमंत्रेण प्र

ध.सि.३
२६

जायतिमष्टोत्तरशततिलाकृतिभिः समस्तव्याहृतिमंत्रेण रोषेण स्मिष्टकृतमित्यादि अत्राष्टोत्तरशततिलाभोजयेत् इतिवेषाणां तिसंक्षेपः
चित्राद्यैर्धूप्यमध्याह्नादेपूर्वायादाधिक्यपादेतृतीये जातः पुनश्चाष्टोत्तरशते विधेतेपि रोषो जातः स्वस्ववप्राणनाशं उत्तराफल्गुन्याद्यपादेइत्यर्थः
अत्रेवंभाति चित्रापूर्वायाजातस्य गोप्रसवंकृत्वा नक्षत्राधिपतिप्रतिभासं पूज्य अमादानं कार्यं एवं धूप्यादितीयतृतीयपादयोर्जनने गोप्रसवने
क्षत्राधिपपूजागोदानोपकार्योणि उत्तराफल्गुनीप्रथमपादे जनने नक्षत्राधिपपूजांतिलपात्रदानं च कुर्यात् एवं पूर्वायातातेतीयपादे जनने न
क्षत्रेशपूजाकांचनदानं च मध्याह्नमपादजनने मूलवत्फलंतत्रगोप्रसवने क्षत्रेशपूजाजनयहमस्वाः कार्यः मध्याह्ना आशुघटिद्वयजनने नक्ष
त्रमंजं तशांतिरपि रेवत्यंतछरीद्वये अश्विन्याशुघटीद्वये जनने नक्षत्रमंजं तशांतिगोप्रसवने हमस्वाः कार्यः रेवत्यश्विन्योरितरभागे धूम
घांतिमपादजनने च दोषविरोधानुत्तेर्नशांत्यादिकं एवं विशाखाचतुर्थपादजनने शकलदेवनाशादिदुष्टफलो केयहमस्वाः कार्यः यत्र काले
दुष्टफलाभात्रमुक्ते शांतिनीकातत्रयहमस्वदितिकमलाकरोक्तेः एवमितरत्राष्टकं इति नक्षत्रशांतयः अथ अतीपातवैधृति संकांतिशां
तिः कुमारजन्मकाले तु व्यतीपातवैधृतिः संक्रमश्चरवेस्तत्रजातोदारिकारकः अश्विनं मृगशिरां चोतिनात्रकार्यविचारणा स्त्रीणां
चरो कडुः स्वं च सर्वनाशकरो भवेत् गोमुखप्रसवंकुर्यात् शांतिं च सन च यदा उक्तकाले संकल्प्यादिकं कृत्वा पंचदशपरिमितं ब्रीहिराजिकं कृत्वा
तदुपरि नाईद्रोणमिततंडुलशशिंतदुपरि सपादद्रोणमिततिलशशिंतकृत्वा तिलशो मिथिनास्थापितकुंभे सोमवर्णप्रतिमायां सुवैभावा

राम
२६

स्तदक्षिणोत्तरयोरग्निरुद्रावावाह्यतिस्त्रोदेवताः व्यतीपातशांतौ संकांतिशांतौ च पूजयेत् व्यतीपातसंकांतिजने व्यतीपातसंकांतिशांतिं
तंत्रेण करिष्येदिति संकल्प्यैकैव शांतिः कार्यः अथ पूजाहोमादेः प्रसंगसिद्धिः द्विगुणोवा प्रधानहोमश्रुतिभाति यदपीदं देवतान्वाधानां तैस्यै
उत्तरयोर्बृहदिति मंत्रेण समिदाज्यचवीकृतिभिः प्रतिद्वयमष्टोत्तरशतसंख्याभिः अग्निरुद्रैचतैरेव द्रव्यैः प्रत्येकमष्टाविंशतिसंख्याकै
तिभिरग्निं दत्तमिति ज्यैबकमिति मंत्राभ्यां मृग्युजय मष्टोत्तरशततिलाकृतिभिः रोषेणेत्यादि अभिषेकांते गोवस्त्रस्वर्णादिदत्त्वा वा तं आहू
णाभोजयेत् इति व्यतीपातसंकांतिशांती अथ वैधृतशांतौ विशेषः पूर्ववत् ब्रीहितंडुलतिलशशोस्थापितकुंभे मध्ये ज्यैबकमिति म
त्रेण रुद्रं दक्षिणत उत्तरं दत्तिसूर्यमुत्तरतश्चाप्यायस्वेति सोममानाहूजयेत् अन्वाधाने रुद्रं समिच्चवीन्यैः प्रतिद्वयमष्टोत्तरशतसंख्या
कृतिभिः सूर्यसोमो प्रत्येकमष्टाविंशतिसंख्यास्तैरेव द्रव्यैर्मृग्युजयमष्टोत्तरसहस्रशतान्यतरसंख्यातिलाकृतिभिः रोषेणेत्यादि अन्य
पूर्ववत् संकांतिदिने वैधृतिसत्वे देवताभेदांतिद्वयं कार्यं इति वैधृतिशांतिः अथैकनक्षत्रजननशांतिः एकस्मिन्नेव नक्षत्रे भावो
वोपितपुत्रयोः प्रसूतिश्चेन्नयोर्मृत्युर्भवदेकस्मिन्निष्ठितः पितृनक्षत्रे मातृनक्षत्रे वा कन्यायाः पुत्रस्य नोत्पत्तौ गोमुखप्रसवंकृत्वा शां
तिः कार्यः सोदरभ्रातृभगिन्योर्नक्षत्रभ्रातृभगिन्या बोत्यसौ गोप्रसवमकृत्वेव शांतिमात्रे कार्यं संकल्प्यैकनक्षत्रोत्पत्तिसवितस
वीरिष्टेत्याहूः कजशोरकनक्षत्रे स्मिन्नक्षत्रे जन्मतनक्षत्रप्रतिमां तनक्षत्रदेवताप्रतिमां वा अग्निर्नः पातुकुलिका इत्यादितैति

ध.सि.१
२७

रायमंत्रैः पूजयेत् अन्यधाने रदनक्षत्रं अमुकानक्षत्रदेवतावासमिच्छन्त्यैः प्रतिद्वयमष्टोत्तरशतसंख्यं शोषणे त्यादि अंत्येयमोरेकव
क्षत्रे जन्मतयोरभिषेकः अथ ग्रहमखोनावश्यकः क्वचित्पुण्ड्रितहरिहरप्रतिमादानमध्युक्तैः॥ अथ ग्रहणशान्तिः ग्रहणे चंद्रसूर्य
स्मप्रसूतिर्विदिजायते इक्ष्मं संजायते यस्तु तस्मत्पुनः संशयः व्याधिपीडा च दारिद्र्यं शोकश्च कलहो भवेत् अथ गोमुखप्रसन्नकार्ये इति
भाति ग्रहमखः कृताकृतः संकल्पे सूर्यग्रहणकालिकप्रसूतिरुचिते व्याधुः ग्रहणकालिकनक्षत्रं नक्षत्रदेवतायावाहमप्रतिमा
सूर्यग्रहे सूर्यस्महेमप्रतिमा चंद्रग्रहे राजतं चंद्रविंबं कृत्वोभयत्र सीसेन रातोनीमो कृतिं कृत्वा गोमुखोपलिप्तेषु विदेशेभ्यो तव स्तोत्रपरिदे
वतात्रयपूजनं नात्र कलशस्थापनादि तत्रमध्ये आकृष्टेनेति सूर्यं दक्षिणतः स्वर्भानोरधरिति राहुं उत्तरतोनक्षत्रदेवतां पूजयेत् च
इत्यहेतु आध्यायस्वेति मध्ये चंद्रः पूज्यः पार्श्वयोराहुनक्षत्रदेवते पूजयेत् अन्यधाने सूर्यग्रहे सूर्यमर्कसमिद्वयचकृतिः प्रत्येकस
होत्तररातसंख्यया राहुं दक्षिणचकृतिः कृत्वा तस्यैव नक्षत्रदेवतां जलशुद्धिसमिदाज्यचकृतिः तावत्संख्यया शोषणे त्यादि चंद्रग्र
हे चंद्रपञ्चाशसमिदाज्यचकृतिः शोषं पूजयेत् अंत्येयकालशौचकेन पंचगव्यपंचत्वक्पंचपल्लवादिमुक्तलौकिकोदकेन च लौकि
कैर्नैवेद्याम वेधकाभेजन्मनिनेयं शान्तिः किंतु इष्टकलत्वा दुःशमिषेकः कार्ये इति भाति अन्ननक्षत्रगंगंतशांतिः रेवत्याभ्येष्टा
ज्येष्ठानक्षत्राणामंथद्यदीद्वयमग्निनीमधाम् नानामाधद्यदीद्वयमिति घटिकाचतुष्टयमितं निविधं नक्षत्रगंगंतं अश्विनीमघा

राम
२७

मूलानां पूर्वार्धे वाध्यते पिता पूर्वाह्निकपश्चार्धे जन्मनी वाध्यते त्रिशोः सर्वेषां गंगंतानां परिष्कारो विधीयते वर्जयेद्द्वीपं यावत्तस्य षाण्मा
सिकं भवेत् शान्तिर्वीपुष्टमा कार्योत्तमं त्रेण भक्तिमान् अस्य त्रिशोरे न त्वयि नीसंध्यात्यक गंगंतजननसंवितादिष्टनिरसनार्थं नक्षत्रगं
गंतशांतिं करिष्ये इत्यादिसंकल्पः आश्लेषामघादिसंधिगंगंतं तु तन्नक्षत्रोहः गोमुखप्रसन्नं कृत्वा योऽशपलमष्टपलं वा चतुःपलं वा को
स्यपार्श्वे विधाय तस्मिन्नायसंयमो वा निक्षिप्य तत्र नवनीतपूर्णं शंखं निधाय तस्मिन्नाजसं चंद्रविंबं स्थाप्य सोमो रमिति ध्यानपूर्वकं चंद्रमा
ध्यायस्वेति पूजयेत् पूजाने आध्यायस्वेति मंत्रस्मसहस्रं जपः ग्रहमखहोमः कार्यः नात्र प्रधानदेवताहोमः यथांतरं तु ताम्रकलशं पाज
तप्रतिमायां ग्रहस्थितिमंत्रेण वागीश्वरं संपूज्य तदुत्तरे कुम्भचतुष्टये पंचपल्लवादि कुम्भचंदनकुष्ठरौ गोवना निक्षिप्वा च रुणं पूजयेदित्युक्तं
आचार्याय सशरं नमो नित्यं चंद्रदानं यथांतरं यक्षेताम्रपात्रसहितं वागीश्वरदानं आयुर्वृद्धैर्हंसहस्ताक्षेणैति मंत्रजपः दशावस्त्रा
स्त्रणभोजनं वेति अथ तिथिगंगंतं नक्षत्रगंगंतं शांतिः पंचमीषष्ठ्यैर्दशमेकादशयोः पंचदशी प्रतिपदोः संधिभूतं च द्विद्वयं तिथिगंगं
तं कर्कसिंहयोवृश्चिकधनुषोर्मनिनेयमोश्चलसयोः संधिभूतं काघटीलश्वगंगंतं तत्र तिथिगंगंतं पूर्वार्धे जन्मनि तत्कालं स्नात्वा
यमदानं तन्मूल्यदानं वा कृत्वा सप्तकांते शांतिः कार्यो उत्तरार्धे जन्मनि शांतिमानं अथ गंगंतं पूर्वार्धे जन्मनि कौचनदानं उत्तरार्धे शांति
मानं कुम्भे हेमप्रतिमायां रुणं संपूज्य चकृणो देशेन प्रतिद्वयमष्टोत्तरशतसंख्यया समिच्छन्त्यैः तिलयवानो होमः कार्यः यवत्री

ध. सि. १
२८

दिमाधतिलमुकानां दक्षिणात्वेन दानमिति अथ दिनस्य भादशायां प्रसूतिर्यदि जायते यमघंटे दशयोगे मृत्युयोगे न
शरुणे दुष्टयोगे तिथीनां निधिद्वयोश्चैतदा अतिदोषकरी प्रोक्ता तस्मिन्प्राप्यते सति यमघंटादयो ज्योतिषे प्रसिद्धाः दुर्योगे तिथीनां
निधिद्वयाभावात् विषं भवज्जयोस्तिक्रमः पदगंडातिगंडयोः परिहाराध्वं पंचशतव्याघाते कघटीस्य जेतुं चतुःषड्दशमं भूततिथ्या धनमि
काः अष्टौ कमनुतस्वाशावाणसंख्या विवर्जयेत् इत्युक्तास्तेषां दिनस्य यादिदोषेष्वेकैकदोषहृषितकाले जनने शिवे रुद्रे काद्विनीं प्रमि
येकः कार्यः दिव्यादिदोषसमुच्चये प्रत्यक्षांश्च प्रदक्षिणादिसमुच्चयः दीपशिवाऽनेभ्यः कथापदेन परिवापयेत् गाणपत्यं पुरुषसूक्तं
सौरं मृत्युं जमं शुभं शान्तिं जाप्यं रुद्रताप्यं कृत्वा मृत्युं जयी भवेत् इति वाक्यान् देवदोषे उत्तमपादिसमुच्चयेऽपि अथ विषघटीशान्तिः
तत्र कोस्तुभेतिथिवारनक्षत्रां विषनाश्रुतास्तथापि ज्योतिषं ये पुनश्च विषघटीनामेव महादोषयोक्तेनेक्षत्रविषघटीष्वेव जनने उत्तमो
तिः कार्यः तिथ्यादिविषघटीनामुपदोषत्वादुदाभिषेकादिकं कार्यं विषघटीलक्षणं कोभादेतेषां विषनाडीपुसंजातः पितृमातृधनात्म
नां नाशकद्विषशस्त्रास्त्रैः कूरेत्येताकेष्वेव एतद्विषनाडिपुशिशुजननसंज्ञिता रिष्टादिसंकल्पः एककुंभे प्रतिमाचतुष्टये रुद्रय
माघिष्टुदेवताः रुद्राय यमाय सोममग्निर्मूर्धा परं मृत्योरिति मंत्रैः संस्तुयेत् ग्रहान्वाधानां ते रुद्रयमाग्निमृत्युसमिच्चरुघृत
तिलाहुतिभिः प्रतिदेवतं प्रति रुद्रयमघोरतरशतसंख्याभिः शीघ्रेण स्वादिष्टुदक्षिणं नमस्कृत्यः अथ यमलजननशान्तिः तत्र श्रौ

सु
राम
२८

तामिमतः सोमये मरुत्वे त्रयोदशकपालं पुरोवाशं निर्वपेदिति कवेर्दशाज्ञोक्तेः यदा आश्वलायनसूत्रोक्तः केन लमा रुतयागः मृ
ह्याग्निमत आश्वलायनसूत्रगृह्यायोमा रुतम्रुः अथ यमस्य वधुर्गौरी जनयेच्चैधमोततः समरुद्रयमरुः कुर्यात्पूर्णाहुतिमभापिरेतिका
रकोक्तः ग्रह्याग्निश्चैव ब्रह्मः कात्यायनोक्तः शान्तिं लोकि काशो कुर्यात् मम भार्या यमलजननसंचितसर्वरिष्टपरिहारद्वारा श्रीपरमे
स्वरप्रीत्यर्थं मां रुते स्थापयेदिति संकल्पः श्रौताग्निमः स्मार्ताग्निमतस्तु मां रुतस्थाजीपाकेन यश्चरति संकल्पः निरग्निस्तु स ग्रहमस्वा
कात्यायनोक्तो शान्तिं करिष्ये इति संकल्प्य स्वस्ति वाचनं आचार्यवरणांत कुर्यात् अष्टदिस्तु अष्टकलत्रा निधिना संस्थाप्य उदकसूत्रा
दिसवैषधी प्रक्षेप्यते वरुणं पूजयेत् अष्टकलशो दकैर्दपसोऽभिषेक आचारेति तिष्ठतिः कथान इति देवानस्तु तदिति पंचेति सप्तमि
रेंद्रोभिर्मौषुवरुणरतिपंचमिदिदमापरत्येका अपनरत्यष्टमिराग्नेयीभिर्कृत्वा कार्यः अभिषेको दंपती धृतम्वेतदस्त्रवंदनौ उदस्तु त्वो
तिष्ठेतां प्राप्नुवन् आचार्योऽग्निगृहस्थापनांते अपस्तिस्त्रभिर्गज्याहुतिमिश्रितं सप्तभिर्दण्डं पंचमिरेकयाग्निमष्टाभिर्गज्याहुतिभिः स
र्वत्राभिषेकार्थं मुक्तेऽथ त्रिंशति मंत्रैरग्निं सोमं पावमानं पावकं मां रुतं मरुतः यमं अंतकं मृत्युं चैकैकया चर्वाङ्गुत्यानाममंत्रैः शीघ्रेण स्वा
दिअन्नादध्यात् पश्चिंशद्वारं रुद्रां निर्वपेत् प्रोक्षणे अंत्यरुक्लशो दकादिनाभिषेकः दासीमहिषी वडवागोहस्तिनीनां यमलजन
नेषां शान्तिः कार्यः इयं शान्तिगृहोत्पातेषु उदकं कपोतगुग्गुलु अत्र ये जानां गृहप्रवेशे स्नानं प्ररोहे वा लोकी कप्ररोहे मधुजनने आसनशयन

ध.सि.२
२९

यानमंगेपल्लीपतनेसरदारोहणे छत्रध्वजविनाशोपुअन्येवृत्त्यातेपुनकार्येति कात्यायनमतं साचल्याधिकैः कात्यायनेः स्वगच्छाप्रौकायी
निरक्षिकैस्तेरन्येभ्यो लोकादिप्रौ इति यमलजननशान्तिः अथ निरक्षिकप्रसन्नशान्तिः सुतब्रह्मे सुताचेत्सा न ब्रह्मे वा सुतो यदि मोतापि प्रो
कुलस्यापि तदनिष्टं महद्देव अथ नाशो विस्तारानिर्दुस्ववासुमहद्देव गोप्रसन्नं कृत्वा सुममसुतजनमानं तं रं कन्याजननसूचितसर्वी
रिष्टेति वा कन्याजननमानं तं पुनजननसूचितेति वा निमित्तानुसारेण संकल्पः स्थंडिलएतेभागे ग्रहस्थापनां तेतदुत्तरतः कलशपेन
केस्वणे प्रतिमासु ब्रह्मविष्णुमहेशैरुद्रा नानास्वरूपजयेत् तनमंत्राः ब्रह्मजस्तानं इदं विष्णु अंबकं यत इदं कद्रुशमेति ग्रहपीठदे
यतान्वाधानां ते प्रस्ताविष्णुमहेशैरुद्रा नानास्वरूपजयेत् ब्रह्मजस्तानं इदं विष्णु अंबकं यत इदं कद्रुशमेति ग्रहपीठदे यतान्वाधा
नां ते ब्रह्मार्थं विष्णुमहेशैरुद्रा नानास्वरूपजयेत् तनमंत्राः ब्रह्मजस्तानं इदं विष्णु अंबकं यत इदं कद्रुशमेति ग्रहपीठदे यतान्वाधा
रव्याङ्गुतिभिः शेषेणेत्यादि अथ दंतजननशान्तिः उपरिप्रथमं यस्या जायंते वशिष्ठोर्द्विजाः दंतैर्वीसहस्रस्य स्वाज्जन्मभार्गवसत
म द्वितीयेन तृतीयेन चतुर्थेन च तृतीयेन च यदा दंतजन्म जायंते तदा तेषां नमस्तुभ्यं मातरं पितरं वा धर्मादेदात्मानमेव च बालानामष्टमे
मासि वक्ष्येमासिततः पुनः दंतमस्य च जायंते माता बालियते पिता बालकः वीर्यते वा नरत्वं ममेव न संशयः केचित्तु अष्टमे मासि
दंतजननशुभमाहुः तत्रास्वशिशोः प्रथममूर्ध्वदंतजननसूचितसर्वीरिष्टेत्यादिसदंतजननसूचितेत्यादि वा द्वितीयमासे जन

राम
२९

सूचितेत्यादि वा संकल्पान् यथा निमित्तं योजयेत् स्थंडिलोत्तरभागे नौकायां स्वर्णीपीठे वा स्वस्तिकयुते बालमुपवेश्य सर्वौषधादिभ्यु
क्तजलेः स्नापयित्वा स्थंडिलपूर्वतः कलशे प्रतिमा सुधातारं बहिंसोमं वा मुं पर्वतान् देवानं नेति षड्देवताः संस्तुयन् ग्रहान्वाधानां ते धा
तारं सकृच्च रुणावक्रादिपंचदेवता एकैकया ज्वाहुः या शेषेणेत्यादि अन्नादध्यात् धाने वा जुष्टं निवेद्या मिदृत्यादि निवेद्य प्रोक्षणेना
स्नाचक होमः स्तुत्रेण वेदादिभ्यः पंचाहुतमोषिना ज्ञेयं ते मां ते दक्षिणां ते सप्तार्हं यथा शक्तिं जातुणा भोजयेत् अष्टमदिने कंचनारिद
त्वा कर्मभ्यर्पणं कुर्यात् यथाष्टमासयोर्दंतजनने तु एकस्माद्ग्रहस्थितिदेवतायाः पूजनं दधिमधु घृता कानामाभ्यस्य समिधामष्टौ च
रशतं च हस्वतिमं जेण होमः आज्येन स्विष्टकृतादि इति दंतजननशान्तिः अथ प्रसन्नं कृतशान्तिः यत्र गर्भे विषयी सोमानुषाणां
गवामपि अहुतानि प्रसूयंते तदंशं रास्यविश्वः मानुषा मानुषाणां च गोजाभ्यमगपक्षिणां जायंते जातिभेदाभ्यसदंता विकृतास्तथा
बहुवर्षीया अशीर्षा वा बहुवर्षीया अकर्णकाः एकष्टंगादि मिष्टंगा तथैव त्रिचतुर्भुजाः दीर्घकर्णमहाकर्णगजकर्णाश्च मानवाः सा
जश्रेष्ठकुमेनारोधनस्य च कुलस्य च अष्टोत्तरसहस्राणि चरुं ये नु कुर्यात् स मिधं तु पलाशानां तपयेत् सूचीं वद्विजान् अग्निराज
यते जंतुस्तथा द्वित्रिशिरस्तथा अन्नस्योद्भूते सूर्ये पूजयेत् नु कुर्यादपि दध्याज्जमधुसंयुक्ताः समिधस्त्वर्कसंभवाः मृगीजनयते
सर्पान्मेरुकांश्चैव मानुषान् अनाहुते जीष्यतये पूजो होमं च कारयेत् ओं हुं वरस्य समिधो दधिसर्पिः समन्वितारः स्त्रीगर्भपातो

ਖ.ਸਿੰ.੩
੩੦

यमलं प्रसूयंते यवाग्निः स दंताश्चैव जायंते जातमात्राहसंति न बुधाकुते बुधायान्न रुजाहोमौ समाचरेत् संक्षेपेण यथा प्रज्ञमिष्यं
जननशतयः उक्ताजपाभिधेकार्थसंज्ञादिबहुविस्तृताः प्रयोगाः कोस्तुभादौ न प्रसिद्धा बह्वैराः पराः अनेन प्रीयतां देवो भवन्वाने
विदुलप्रभुः अन्ननामकरणं तत्र जन्मदिने जातकर्मनंतरं तत्कालः कवित् एकादशाहो द्वादशाहो वा विप्रस्यनामकर्म दशमदिने आशौ
चसलेपिवचनानामकर्मकार्यमिति केचित् सत्रियाणां त्रयोदशो ऽशौ वा दिने वैश्यानां चोडौ वा विंशतितमे वा दिने द्वाविंशो मासांते श
श्राणां मासांते शततमे दिने चत्वारो ते वेति विप्रदिनगणैः कालः मुख्यकाले कुबन्वि प्रादिः पुण्यातिथि नक्षत्र चंद्रानुकुल्यादिगुणादयं
न कुर्वाते उक्तमुख्यकालाति क्रमेण नक्षत्रादिकमावश्यकं वेधतव्यतीयाति संक्रांति ग्रहणादिनामावास्या भद्रासुप्राप्तकालेपि न
मकर्मोदि शुभकर्मन कार्यं अन्नमलमासगुरुशुक्रास्तारिदोषो नास्तीत्युक्तं अपराहैरात्रौ ननामकर्मवर्ज्यं अथोक्तकालाति क्रमेणैषि
तशुभतिथ्यादि चतुर्थसिध्यसमीनवमीद्वादशी चतुर्दशी च चंद्रशीर्षचंद्रशीर्षादि तास्तिथयः प्रशस्ताः चंद्रबुधगुरुशुक्रवासराश्विनी चतुर्दशी
रोहिणी मृगशुनर्वसुपुष्यहस्त स्वात्युषा धनिष्ठा राततारकारवती नक्षत्राणि रव्यभूमिं हृष्टिकूलमानि प्रशस्तानि ता
निनामानि चतुर्विधानि देवतानाममासनामनाक्षत्रनाम व्यवहारकनामेति तत्रा मुकदेवताभक्तरत्याकारकं देवतानां प्रथमं
चैत्रादिमासनामानि वैकुण्ठे यजनार्दनः उपेक्षेयस्तपुकपो वासुदेवस्तथा हरिः योगीशः पुंडरीकाक्षः कृष्णो नंतो न्युतस्तथा चकी

राम
३०

तिहादौतानिकमादौर्मनीविणश्यनुसारेणमासनामद्वितीयं मासाश्वत्थनांशः तेषुक्कादिरुक्ताताएव यस्मिन्क्षत्रेजन्मतक्षत्र
वानकशब्दात्त्रजातस्यधिकारेविहिततद्वितद्वितप्रत्ययेकृतौनिष्पन्नक्षत्रनामतृतीयं तद्यथा आश्वयुक् आपभरणाः रुक्मिकःतौहिणः
मार्गशीर्षः आर्द्रकः पुनर्वसुः पृथ्वीः आश्लेषः माघः पूर्वाफाल्गुनः उत्तराफाल्गुनः हस्तः चैत्रः स्वातिः विशाखः अतुराधः ज्येष्ठः मूलकः
पूर्वाषाढः उत्तराषाढः अभिजितः श्रावणः श्रविष्ठः शतभिषकः पूर्वाप्रोष्ठपदः उत्तराप्रोष्ठपदः रेवतइति केचित्तु पुनर्बोत्ताश्विनीप्रोक्तेत्या
दिज्योतिर्ग्रन्थोक्तावकहठानुकानुसारेणाश्विन्यादेश्यतुर्षुवरणेषुचरामणिश्वोलेखोलक्ष्मणइत्यादि कानिनाक्षत्रनामानिकुर्वन्ति तन्मते
तयंयादिषुसंमतं शास्त्राचनस्तुसुक्तिकोत्पन्नस्याग्निशर्मैतिनक्षत्रदेवतासंबद्धनाक्षत्ररूपनामकुर्वन्ति एवंकातीयाअपि नाक्षत्रनामै
वाभिवाद्नीयंमुक्तंजामौजीबंधनात् मातापितरावेवजानीयातां व्यापहारिकंनामचतुर्थं तच्चकर्गोदिषुतृतीयचतुर्थचमवर्णह
कारान्यतवर्णस्यान्यवर्कंयत्तुबान्यतममध्यवर्णयुतं क्लृवर्णरहिणं विसर्गांतं पित्रादिषु रुषत्रयान्वितमवानकं वा शुभानकं भिज्जते
द्वितप्रत्ययरहितं क्लृवस्वातं युग्माक्षरं पुंसामयुग्माक्षरस्त्रीणां कामं यथादेवइति हरिइति उत्तमबैलक्षणाभावेसमाक्षरं पुंसामयु
ग्माक्षरं स्त्रीणामित्येकलक्षणमुतमेव यथा रुद्रतिराजत्वादि अक्षरमंत्रस्वरः व्यंजनेषुन संख्या नियमः अन्विशेषः क्षरं प्रति
क्षरकामश्चतुरक्षरं ब्रह्मवर्चसकामः अत्यलकाररं कं वज्रं वेदिति आपस्तंबहिरण्यकेशिहनेतुप्रादिपतिकदिधात्वंतयथाहिरण्यद

ध.सिं.२
३९

इति पसर्गयुतं वा सुश्रित्वा दीति विशेषतः तत्र व्यावहारिकं नामार्थपदोत्तरे देवपदोत्तरे वा ज्ञातृण्य चर्मेति याजेति वाप्यदयुतं शनिय
स्य सुसुदृशान्वतरत्तं वैश्यस्य दासोत्तं गृह्यकार्यं व्यावहारिकं नाम प्रासादादीनामधिकार्यं देवात्म्यगजाश्वानावृक्षाणां वाधिकार्ययोः
सर्वोपपन्नानां पण्यानां विद्वानां योषितामृणां काव्यादीनां कवीनां च पशूनां विदोषतः राजप्रासादपण्यज्ञानां नाम कर्मयथोदितमित्युक्तं
अथ यजोगविशेषः गर्भाधानादिसंस्कारलोपे प्रत्येकं पादकृत्तुं बुद्धिपूर्वमकरणे प्रत्येकमर्थकृत्तुं प्रायश्चित्तं जातकर्मणः काव्यातिप
तिनिमित्तकात्म्यहोमपूर्वकं कार्यं तद्यथा जातकर्मणः काव्यातिपतिनिमित्तदोषपरिहारद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं प्रायश्चित्तं होमं प्रविष्टे
इति संकल्प्यादिस्थापने ध्याधानादियामृतं न सहितं यद्विस्थापनाज्यसंस्कारपात्रसंस्कारमात्रसहितं वा भर्तुं वा स्वाहेति संमत्तव्या
हृत्पात्रहोमं कुर्यात् होमं समाप्य गर्भाधानपुंसवनानेव लोभनसीमंतो जयने लोपजनिता दोषपरिहारद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं एता
वतः पादकृत्तुं बुद्धिपूर्वकं लोपे धृत्वा न तत्तस्याभ्यासयोगे निश्चयी भूतमथाशक्तिद्वयदानेनाहमाचारिण्ये इति संकल्प्य इत्येदं दद्यात्
न कर्मनाम्नोः सहचिकीर्षयोः पूर्वोक्तजति कर्मसं कल्पना कर्मनुभार्य अस्य कुमारस्यायुर्वृद्धिभ्यवहारसिद्धिर्वा जगर्भसमुद्भवैर्नो निब
हृत्पद्मद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं नाम कर्मवर्तनेन करिष्ये इति संकल्प्य स्वस्तिवाचननादिकुर्यात् तत्र जातकर्मनाम कर्मणोः पुण्याहं
भवंतो भुवं त्वित्युक्ता अस्य कुमारस्य जातकर्मण एतन्नाम्ने अस्मै च स्वस्ति भवंतो भुवं त्विति स्वस्ति पर्यायेव देव तदनुसारेणैव वि
ति २

राम
३९

ध

प्रप्रतिबन्धनं केवलनामचिकीर्षया नाम कर्मणः पुण्याहमित्युक्ता स्वस्ति पर्याये अमुकनाम्ने अस्मै स्वस्ति भवंतो भुवं त्विति न देव विप्रत्वा
मुकनाम्ने अस्मै स्वस्ति इति प्रतिबन्धुः लेखनादौ नाम नयं शर्मदिपदरहितं कृत्वा व्यावहारिकं नाम शर्मद्वयं कुर्यात् अभिवादेनाक्षयना
माविशर्मद्वयं सर्वत्रोच्चारणीयं अथ शिशुः प्रयोगे प्रेषु अथ स्त्रीणां नाम कर्मसं कल्प्ये अस्याः कुमारी इति विशेषः स्वस्तिवाचन एतन्ना
म्ने अस्मै स्वस्तीत्यादि भक्तेत्यावतं देवतानाम मासनाम सुचक्रिणी वैकुण्ठी वा सुदेवी इति त्रीणि दीवन्तानि हरित्यविरुतं अवशिष्टा
नि अष्टावावन्तानि रोहिणी कृत्तिकेत्येवं यथायथं नक्षत्रनामेति मातृदत्तमते आश्वलायने नक्षत्रनाम स्त्रीणां नकार्यं व्यावहारिकं यस्त
दाशमेति पुनरु पृतादिकं वैदिकमंत्ररहितं पूर्ववत्कार्यं पितुरसन्निधौ स्त्रीपुंसयोर्नाम पितामहादिः कुर्यात् इति नामकरणं अथ
होमोरोहणं आं सोऽनाशयने पुंसो ह्यददौ दिवसः शुभः नयोदशस्तुकन्यायाननक्षत्रविचारणात् अन्यस्मिन् दिवसे चैत्यालुभका
लां विचिंतयेत् उत्तरा नक्षत्रो रोहिणी हस्ताश्विनी पुष्यरेवत्यनुराधा मृगशिरा पुनर्वसु श्रवण स्वाती नक्षत्रेषु शुभवारे रिकति रिकति
थो च इतारावले कुलदोषिद्विरोहोलाशयनं कार्यं एकत्रिंशदिने द्वितीयजन्मक्षेत्रादोला रोहो कनक्षत्रैर्वाहं मध्याह्नयोः कुलदेवता
विप्रयोः पूजो विधाय शंखेन गोधुग्धपाययेत् इति दुग्धपानं सूत्यामासोत्तरं बुधसोमगुरुवारे सुरिकान्मतिथौ श्रवणपुष्यपुनर्वसु
मृगशिरा मृगशिराधनसत्रेषु जलस्यानं गत्वा जलपूजा कार्या अत्र गुरुशुक्रास्तत्रैव यौधमासाधिमसा नज्याः इति जलपूज

पृथो २

ध.सि.३
३२

नं तृतीयेमासिसूर्यावलोकनं चतुर्थेमासिअन्नप्राशनकालेकानिष्क्रमणंतत्रकालः शुक्लपक्षः शुभः प्रोक्तः लेखनं चित्रकं विना रिक्तायस्य
 एमीदृशीद्वादशीचविचरिता गुरुशुक्रबुधबाराशुभिनीरोहिणीमृगशुभ्रजरात्रयहस्तधनिष्ठाश्रवणरेवतीपुनर्वसुतुराधानक्षत्राणिचप्रश
 स्तानि इदं निष्क्रमणं नित्यकाम्यं सूर्यावलोकननिष्क्रमणयोर्नोदीक्षादं कृताकृतं अधस्त्युपवेशनकालः पंचममासे निष्क्रमणे कृतिध्याये
 भौमबलेसतिरस्त्युपवेशनं कार्यं अधस्त्युपवेशनकालः षष्ठ्यष्टमेदशमेद्वादशीनामासे पूर्वोक्तरेवापुंसोन्नप्राशनं पंचमसप्तमनवममासे
 पुस्तकीणा द्वितीयाचतुर्तीयाचयंत्रमीसप्तमीतथा त्रयोदशीचदशमीप्राशनेति ध्येयः शुभाः बुधगुरुशुक्रबाराशुभाः रविचंद्रबारीकचित्
 अश्विनीरोहिणीमृगपुनर्वसुपुष्योत्तरात्रयहस्तचित्रास्वात्यनुराधाश्रवणधनिष्ठाशततारकारेवत्यः शुभाः जन्मनक्षत्रमशुभमिति के
 चित् भद्रावेधेति मृगीपातगंडातिगंडमूलेचक्रपरिधायनीः विष्णुशिवचंद्रार्कदिव्यालभमिदिशाज्ञासुपासंभूतमाशुतंगगतस्मि
 शोः कांचनेकांस्थेवापात्रेस्थिते दधिपुष्टमिश्रयायसंभुवर्णयुतदसेन समं प्रप्राशयेत् सूर्यावलोकनादीन्मन्त्रप्राशनांतानि अन्न
 प्राशनकालेशिष्टाः सहैवानुतिष्ठति एतेषां सहप्रयोगसंकल्पादिकं कोस्तुभादौ तातव्यं अधस्त्युपवेशनं कर्तव्यं अग्रतोयमग्नि
 स्पृशित्मन्त्रस्तुनिसर्वशः शस्त्राणि चैव यस्मात्प्राशिततः पश्येत्तुल्यदणं प्रथमं यास्वशोद्दालः पुस्तकादिस्वयंतदा जीविकांतस्म्यालस्य
 तेनैवतुभविष्यति अन्नप्राशनांतसंस्कारेषु मलमासगुरुशुक्रादिदोषोनास्तीत्युक्तं तदुद्दालेधसंभवेत्येवं तेन वृक्षादिमासे अ
 स्ता

राम
३२

स्तदिदोषसत्त्वेषुमादिमासे कार्यं रतिसूर्यावलोकननिष्क्रमणभस्त्युपवेशनान्नप्राशनानि अथ कर्णवेधः दशमेद्वादशेवादिषोडशेक
 र्णवेधनं मासेष्वेसप्तमेवाअष्टमेदशमेपिवा द्वादशेवाततोव्येवप्रथमेवातृतीयेके न कर्तव्यं समेवैस्त्रीपुंसश्रुतिवेधनं तृतीयादिनर्त
 रेमासाः कार्तिके चोषमासेवाचैवेवाफाल्गुनेपिवा शुक्लपक्षः शुभः प्रोक्तो जन्ममासो निषेधितः भद्रां विष्णुवायनेकर्णवेधं विवर्जये
 त् तेन कार्तिकमासविधिषुकद्वादश्युत्तरज्येष्ठः केचिन्मानस्यसूर्यवेत्रं धनुस्तेषां मासं वर्जयति द्वितीयादशमीषष्ठीसप्तमीचत्रयो
 दशी द्वादशीपंचमीशक्तातृतीयाकर्णवेधने चंद्रबुधगुरुशुक्रबाराः पुष्यपुनर्वसुमृगोत्तरात्रयहस्तचित्राश्रवणरेवतीधनिष्ठाः
 शुभाः विष्णुरुद्रब्रह्मसूर्यचंद्रदिव्यालनासत्यसरस्वतीगोब्राह्मणगुरुशुक्रजं कुत्वारकरसांकितकर्णपुंसः पूर्वदक्षिणं विध्येत्यग्ना
 द्वाभं स्त्रीणां तु पूर्ववायं सोमणिराजपुत्रस्मराजतीविप्रवैश्ययोः शूद्रस्य चायसीस्त्रिवालकाद्यां तु लामता कर्णरंध्रे रक्तेष्वा
 याप्रविशेदुर्धयेतथा अन्यथा दर्शने तस्य पूर्वपुण्यविनाशनं रतिकर्णवेधः अथ बालस्य हृदि रोषादौ रक्षाविधिः वासुदेवो जग
 नाथः एतनातर्जनो हरिः रक्ततुल्यरितो बालं मुंच मुंच कुमारं कं कं रक्ष रक्ष शिशुं श्वश्रु मधुकैटभमर्दन प्रातःसंभवमध्याह्नसायंकै
 पुचसंधयोः महा निशि सदा रक्तं सारिष्ट निधूतं यजोरजः पिशाचं श्वग्रहमातग्रहानपि बालग्रहान्निरोधेण छिंधि छिंधि
 महाभयात् बाहिर्बाहिरेनित्यं त्वद्रक्षाभूषितं शिशुं इति भस्माभिर्मंत्रैर्वर्चयेत्तेन भस्मना शिरोललाटाद्यंगेषु रक्षां कुर्यात्

भा.सि.२
२३

धाविधिदिति प्रयोगस्तारे रक्षरक्षमहादेवनीलप्रायजराधर ग्रहेस्तुसहितोरसमुचमुचकुमारकं अमुमेनंभूजैपत्रेविलिख्यतत्पत्रंभुजे
बध्नीयात् बालदोदनपरिशारथ्यंनमुक्तंमसुखे यस्तन्मध्येक्रीकास्तन्मध्येनिशोनीमविलिख्य यदकोषेषु ॐ लुलुबस्वाहेतिपठत्
रात्रिविलिख्यतद्द्विनेमिबहुतद्वयंविलिख्यतद्द्विरेधोमुखेरघ्नंनद्वैरावेष्टयंपनोपचारैःसंप्रत्य बालहस्तोबध्नीयादिति बालप्रशाखा
हिकं बालप्रस्तवशान्तिकेमलाकरजातिमयस्वयोद्देष्टव्यं अथबध्नीपत्रविधिः सत्रवर्षपर्वप्रतिमासंजन्मतिथौकार्यः वयोत्तरं
त्यज्जन्मतिथौकार्यः तिथिद्वये यनजन्मर्क्षयोगः सायाया दिनद्वयेजन्मनक्षत्रयोगस्तत्सात्ययोरोदयिकीदिमुक्तौधिकायाया दि
मुक्तौन्यत्वेपूर्वा जन्ममासस्याधिमासत्वेष्टुदमासेप्रत्याब्दिकबध्नीपत्रविधिर्न्यधिके अथसंक्षेपतःप्रयोगः आयुस्मिष्टद्वयं
वर्षद्विकर्मकरिव्यतिसेकल्प्य तिलोद्वर्तनपूर्वकंतिलोदकेनस्तात्वाकृततिलकादिविधिर्गुरुसंख्याक्षतपुंजेषुदेवताः पूजयेत् त
त्रादौकुलदेवतायेनमदतिकुलदेवतामारुह्य जन्मनक्षत्रंयितरौप्रजापतिंभानुंविष्टेराभाकंउपमासंजामदस्यराप्रमश्वधामानंरुपं
बलिंप्रद्वारंनृपंतंविभीषणंषष्ठींनर्मन्नाबोह्यपुत्रमेतं षष्ठ्यदधिभक्तयेवेष्टः पूजांतेप्रार्थना चिरंजीवीमयात्मभोभविध्यामित
यामुने रूपवान्वित्तबोभैवाश्रयायुक्तश्वसर्वा माकंउपमसंस्तुसप्तकल्प्यंतजीवन आयुरारोग्यसिध्यर्थंसीदभगवन्मुने चिरं
जीवियथात्वंतुमुनीनांप्रवरोदिज कुरुधमुनिशार्दकृतधामोन्नितजीविनं माकंउपमसंस्तुभागसप्तकल्प्यंतजीवन आयुरारोग्यसिध्य

राम
३३

धर्ममाकंनरदोभव अथषष्ठीप्रार्थना जयदेविजगन्मातर्जगदुनंदकारिणी प्रसीदममकल्पाणीनमस्तेवशिदैवते जैजोकोयानिभूतानिस्थावरा
विचराणिच त्रैलोक्यमुनिबैःसर्धैरक्षांकुर्मेतुतानिमे ततः तिलगुडमिश्रंपयःपित्रेत् तत्रमंत्रः सतिलंगुडसंमिश्रंमंजल्पधर्मितंपयः माकंउपमादूरंल
ब्धविवाभ्यायुर्विष्टये कवित्वजितयोदशदेवताभ्योनाम्नाप्रत्येकत एभिर्वातिसंख्यतिलहोमउक्तः नतोविप्रभोजनं तादृगेनिधमाः स्वउन्नंनस
केशानोमैषुनाध्यागभोतथा आमिषंकेलहं हिंसांविष्टुहोमिषर्जयेत् मृतेजन्मनिसंकांतोभ्रातृजन्मदिनेतथा अष्टस्यस्यरांनेवेवनस्यायाडुल
वारिणा अथचौलं जन्मतोगर्भतोवादेप्रथमेवद्वितीयके तृतीयेपंचमेवापिचौलकर्मप्रशस्यते यद्वासहोपनीलात्रकुम्भाचाराश्चनस्थितिः
माघफाल्गुनवैशाखज्येष्ठमासिःशुभंस्मृतं जन्ममासेधिमासेन ज्येष्ठेज्येष्ठस्यनोभवेत् शुक्लपक्षःशुभः प्रोक्तः कृष्णश्रावणश्रिकंनिना द्वितीया
चतुर्तीयाच पंचमीसप्तमीशुभा दशम्येकादशीवापित्रयोदशमिशस्यते रविभोमास्तिजानोवावाविप्रादिमणितः गुरुशुक्रबुधःशुकेसोमः
सर्वशुभाग्रहः आश्विनीपुनर्वसुपुष्यरस्तविआस्वातीज्येष्ठाश्रमणधनिष्ठावाततारकोरेनक्षःशुभाः क्षौरप्रयाणभैषज्यजन्मर्क्षवर्जवेकरो
आयुःशयोतुराधाश्रिन्मुनरारोहिणामधे सिंहस्येगुकेचौलादिशुभकर्मनकार्यं स्नोमातरिगर्भिण्यांनृडाकर्मनकारयेत् पंचमास्यागंधे
तुगर्भिण्यामपिकारयेत् सहोपनीलाकुयोच्चेतदोरोवोनभिद्यते एष्टकृत्वाकर्मैष्टयुवनयनंनमातरिगर्भिण्यानकार्यं उभयोःसहानुष्ठाने
तुनदोषः गर्भिण्यामपिपंचमासधर्मतंनदोषः पंचमासादधःकुयोदतऊर्ध्वनकारयेदित्युक्तेः ज्वरितस्यचौलादिमंगलंनकार्यं विवाहभूत
चरासुमातायदिरजस्वला तस्याःशुद्धेपरंकार्यमंगलंमनुरजवीत् नोदीश्राद्धोत्तरंरजस्वलायांवातिंकृत्वाकार्यं केचित्तुमुहूर्ततसामोवप्रा

धर्ति-३
३४

रमात्मागविरोदोषेऽपि नृणां विधिना भाति कृत्वा कार्यमित्याहुः मातुलपितृव्यादौ कर्तृरित्युक्तं रजस्वत्यामपि मंगलं नेति सिंधुः विपुल
पातुल कुलषण्मासमध्ये मोती विवाह रूपं मंडलान्तरं मुंडनारब्धे च गर्भमादिन कार्यं संकटे तु अग्नेर्देवार्थं चतुःपुत्रपुत्र्यंतं कुले सवित्रीकर
णशक्तिकं श्राद्धं तत्रैतत्कर्मासमाप्तेः प्राक्चूडादि कर्मादिकं मातुलपितृव्यादौ कर्तृरित्युक्तं रजस्वत्यामपि मंगलं नेति सिंधुः विपुल
स्यान्मातृभेदे विधीयते प्रारंभोत्तरं स्तुतकं मासौ कृत्वा शिशुं पितृव्यादौ कर्तृरित्युक्तं रजस्वत्यामपि मंगलं नेति सिंधुः विपुल
येव स्मृते मध्ये मुर्या एका शिरसा अग्न्याश्वपत्नीदिभागे विधितव्या कुलान्तरं प्रवरसंख्यया शिरसा चूडासमये कार्यः उपनयनकाले
मध्यशिखेतरशिरसानां नयनं कृत्वा मध्यभागे एवोपनयनेत्तरं शिरसा धार्या चोत्तमं निजातकर्मणि सभोजने सांतपनं कृत्वा प्रायश्चित्ते
नं अग्न्युत्तरं स्तुतकं पुत्रपुत्र्यासेन शुद्धिः चूडांताः सर्वसंस्काराः स्त्रीणां मंत्रकाः कार्यः होमस्तु संपन्नकः होमोपमंत्रकः कार्येन वा
कार्यजित्तिरुत्तरादिमतं एवं चूडासमयं चोत्तमं रक्षणीं शिष्टेषु स्त्रीणां चूडादि संस्कारकरणे न दृश्यते विवाहकाले चूडादि नोपप
यस्ति मातृकुर्वेति चोत्तमं मासत्रयपर्यंतं सविंदेः विंशदानं तिलतर्पणं च न कार्यं महाभयं गेयं यायां चित्रोः प्रत्यक्षं आहूतं विंशदानादि
कार्यं अस्मिन् विचारंभः पंचमवर्षे अक्षरलेखनारंभ उत्तरायणे कार्यः अत्र कुंभस्थः सूर्योत्थः शुक्रपक्षः शुभः प्रोक्तः कृष्णमासं त्यज्यं
विना द्वितीया तृतीया पंचमी दशम्येकादशी द्वादशी त्रयोदश्याः श्रेष्ठाः अश्विनी मृगशिरा पुनर्वसु पुष्य हस्त चित्रा स्वात्य नृग धात्र्य वज्रध

राम
३४

धनिष्ठा त्रत तारकारे बल्यो भोमशानि मिन्नवाश्च शुभाः विष्टे शंखस्मीनारायणौ सरस्वती स्वदेदं स्तुतकारं वपुजयित्वा गुहं आसृणा धार्मी
च संसृज्य नत्वा सर्वास्त्रिः प्रदक्षिणी कृत्वा प्रणवपूर्वकं मन्त्रमारभेत् ततो गुरुं नत्वा देवता विसर्जयेत् तत्र भुवनमातः सर्ववाङ्मयकृपेणाग
लागतेति सरस्वत्या वाहनं मंत्रः प्रणवेन योऽशोषचार्यणं अथातुपनीतधर्माः प्रागुपनयनात्कामचारकामवादकामभक्षाः तैन्मूत्र
पुरीषोत्सर्गादावाचमनाद्याचारो नास्ति लघुपातकहेतुलभुनपथुषितोऽपि ह्यदिभक्षणे दोषाभावेः एवमप्येयपाने अनृतावच्यभाषणेपि
महादोषहेतुमांसांश्च रजस्वत्यादि स्पर्शान्नपक्षणे मद्यादिपाने च दोषोऽस्तेव रजस्वत्यादि संस्पर्शेऽस्तानमेव कुमारके शिशोरभुक्षणे प्रो
क्तं बालस्यावमनं स्मृतं तत्र प्रागन्नप्राशनाद्धिमुसंज्ञा ततश्च धर्मं प्राक्चोलास्त्रिभयाद्वा बालसंज्ञा ततश्च आर्जोनी वधनात्कुमारसंज्ञा अ
त्राचमनमिति त्रिकृदकपानमेव न तु ओषमार्जनादिकं त्यजति तेन न चानुपनीतो वेदमुच्चारयेत् पित्रोरं स क्रियायां त्वनुपनीतेनापि मंत्रोच्चा
रः कार्यः सच द्वित्रिवर्षयोः कृतचूडस्यैव त्रिवर्षोर्ध्वं कृतचूडस्यापि एतन्नोरसपुत्रविषयं पित्रोरनुपनीतो विविद्ध्या शौरसः सुतः और्ध्व
देहिकमप्येव संस्मृताः श्राद्धकारका इति स्कांदात् बालनामपथ्यं पित्रादिभिर्निवारणीयं तस्मात्सर्वप्रथमेन बालानमेतु भोजयेत् बाला
नां क्रीडनदाने स्वर्गसुखं तेषां भोज्यप्रदाने गौदानफलं ज्ञोपनयनं उपनयनाम आचार्यसमीपनयनं गौगायत्र्युपदेशाधानकः
कर्मविशेषः उपनयनपदस्य योगरूढत्वात् तत्राधिकारिणः पितृवोपनयने तु व्रतदभावे पितुः पिता तदभावे पितुः प्रोता तदभावे तु सोद

१: तदभावे सगोत्रसर्पिःशः तदभावे मातुल्यद्वयोः सगोत्रसर्पिःशः तदभावे असर्पिःशगोत्रजाः एतेन कुमारापेक्षया न योऽप्येष्टा विवक्षिताः कनि
ष्ठकर्तृकोपनयनस्य निषिद्धत्वात् सर्वाभावे श्रोत्रियः जन्मान्ब्राह्मणोऽप्येव संस्कारैर्ह्यनुच्यते निहन्तो विविप्रत्वं श्रमिः श्रोत्रिय उच्यते
कुलत्रयं चोपनीता नीलकुम्भं च कुम्भं च श्वरेत् गायत्र्या द्वादशाधिकसहस्रजपश्चोपनेनाधिकारसिद्ध्यर्थं कार्यः केचिद्द्वादशसहस्रीजपं
ति अथोपनयनकालः गर्भतो जन्मतो वा पंचमेष्टमे वा वर्षे ब्राह्मणस्योपनयनं एकादशे द्वादशे वा क्षत्रियस्य द्वादशे षोडशे वा वैश्यस्य ष
ष्ठे तु धनका मस्य विद्या कामस्य सप्तमे अष्टमे सर्वकामस्य नवमे कान्तिमिच्छतः केचित्तु विप्रस्य षष्ठं नमन्यते आपोऽवादाद्वा विंशदाचतु
विंशान्वयवर्षाद्ब्राह्मणादग्रेण कालः अन्नगर्भादिः संख्या तथा च जन्मतः पंचदशवर्षे धर्मं तं विप्रस्य न विशेषतः प्रायश्चित्तं षोडशवर्षे सशि
खापनने कविंशतिरायं वा मकाशानवतमे ते सप्त ब्राह्मणभोजनमिति प्रायश्चित्तं सप्तदशादिबर्षेषु कुलत्रयादिप्रायश्चित्तशब्दे कमुप
नयनं बोध्यं विप्रस्य त्रिंशद्वयस्य षोडशरायणे षोडशी बंधः वैश्यस्य दक्षिणायनेपि वसंत ब्राह्मणमुपनयीत ग्रीष्मे राजसंशरदि वैश्यं माघादि ज्ये
ष्ठांत पंचमासाः साधारणा वासकलट्टिजानामिति गर्भीकेर्बसंतात्त्राभे शिशिरग्रीष्मानपि प्राज्ञो वसंतविधानोत्तरायणविधेः संक्रोवा
योगात् एवं माघादिमासपंचकनियमात्यौषाधादयोः सत्यादि उत्तरायणे उपनयनं न कार्यं तेनापि मीनाकैमारभ्य यावन्मिथुनप्रवेशं प्रश
स्तः कालः मीनेष्वप्युत्तरास्ततः मकरकुम्भस्थेर्कमध्यमं मीनेष्वप्युत्तरमंष्टममिथुनस्थे धर्ममुपनयनमित्यभिधानात् मीना

[illegible]

ध.सिं.३
३६

योदश्यादिचत्वारिसप्तम्यादिदिनत्रयं चतुर्थीचैकतः प्रोक्ता अष्टावैते गलग्रहाः अनन्ततुष्टीनवमीचतुर्त्तमात्रेऽप्येति भाति केचिच्च
तुष्टीशेषयुतपंचम्यां चतुर्थीचैकतः कुर्वीत तत्र मूलं मध्यं नवमीशेषयुतदश्यां मौं जीनकार्येति मयूखे अपरारुत्वे धाविभक्तदिनतृतीयां
शौचतबंधेऽन्यः दिनस्य मध्यभागो मध्यमः प्रथमभागो मुख्यः मन्वादि युगादयो द्वितीयपरिच्छेदे दर्शिताः तत्रोपनयने चैत्रशुक्ल
तीया वामन्वादे वैशाखशुक्लतीया या शुगादेऽथ सक्तिः अन्येषां युगादि मन्वादिति धीनां प्रसक्तिर्नास्ति अनयोरपवादः सिंधुको
स्तुभादौ स्मर्यते याचैत्रवैशाखसितातृतीया माघस्य सप्तम्यथा फाल्गुनस्य ऋषभे द्वितीयोपनये प्रशक्ता प्रोक्ता भरद्वाजमुनी इत्युक्ते
रिति अत्र माघसप्तम्या मन्वादेरपवादः पुनरुपनयनादिविषयः फाल्गुनऋषभे द्वितीयायाश्चातुर्मास्यद्वितीयात्वेनानध्यायत्वं
प्राप्तं तस्याप्यपवादो यस्तु अनध्यायस्मर्ये च पुरनध्यायस्येह निवृत्तार्थं विसर्गं च विचारं प्रवर्जयेदिति स्मृतं तत्र तद्वितीया
विधनुपपत्त्या गलग्रहेन प्राप्त सप्तमी नवमी चतुर्त्तमात्रेऽप्येधोनुवादकमिति भाति अत्रानिवेधकत्वेन मन्वादि युगादिसंक्रां
दिप्रयुक्तानध्यायोपेक्षेर्न परदिनयोर्निषेधात्मा चैत्रशुक्लद्वितीयादेरपि निषिद्धत्वात्पातात् न चेष्टापत्तिः शिष्टाचारश्रंषेष्टा
नुपलंभात् मौं जी प्रकरणे मुहूर्तचिंता मण्यादिश्रंषेष्टा काव्यलुकेऽथ अतोमार्तं प्रोक्तानां प्रतिरिक्तानध्यायानामुपनिषत्पादादि
विषयत्वं न तु मौं जी विषयत्वमिति युक्तं भाति तत्र तृतीया वृद्धादश्याषु प्रदोषसत्वे मौं जी नकार्या एतेः प्रथममासे चतुर्थी सादृ
२ * मुहूर्तमार्तं प्रोक्तानां पेशकृद् द्वितीया कृष्णद्वितीया वैशाख कृष्णद्वितीया चैत्रनध्यायत्रयमुपनयनेऽधिकं प्राप्नोति एतदपरेणादिपते बहुयथेष्टं ननुपनयनात् २

राम
३६

यामे सप्तमी यामद्वये च योदशी चैत्र प्रदोषः दिनद्वये प्रथमयामादिषु चतुर्थ्यादिव्याप्तौ पूर्वदिने प्रदोषो नोत्तरदिने इति कौस्तुभे प्रदोषदिने
प्रदोषेऽप्युक्तं पक्षात्त्रिके चोपनयने पुनरुपनयनमिति मयूखे एतेनित्या नध्यायाः अथनेमिति काः विवाहप्रतिष्ठाद्यापनादिप्राप्तमाप्तौ
समोत्राणामनध्यायदिति सत्यर्थसारेके स्त्रियुरुषसंपिंडेषु हस्त्यलादिवर्जानामौं जी विवाहादिनिमित्तकमंडपप्रतिष्ठाद्युक्तवसमाप्तिपर्यं
तमुपनयनं नकार्यमिति भाति विवाहादिमंगलकरणे बोधो न शोभनदिने अनध्याय इत्युक्ते मौं धानादि शुभकार्यदिने एककुले एकगृहे
वाचतबंधो न कार्य इति भाति भूकंपे भूविदारणे न जपातेऽ कृपाते धूमकेतोत्पत्तौ ग्रहणे च दशाहं सप्ताहं वा चतुर्दशदिनं मंगलं न कार्यं केचि
त्संकरे द्विदिनमनध्यायमाहुः अकालवृष्टौ निशानं पक्षिणीवानध्यायः पौषादिने नांतमकालवृष्टिः केचिदशीदि ज्येष्ठांतस्यैव न श्राद्
न्यत्राकालवृष्टिरित्याहुः यस्मिन्देशे यो वर्षाकालस्ततो न्यत्राकालवृष्टिरिति सिद्धांतः अतिवृष्टौ करकावृष्टौ कधिग्रवृष्टौ च न श्राद् प्रातः स
ध्यागर्जने लहोरानं गुरुशिवकृत्तिमरणे न श्राद् पशुमंडूकनकुलश्राद्धमर्जितारमृषके रंतशमने होशनं अरण्यमाजोरादिगमने श्राद्
नं सजालवानरैर्दीदशशनं श्रवणद्विदशीमहितीया महामरणमादयोऽप्यनध्यायानि तन्मैमिक्तिकाश्च बहवोऽंशेषूक्तास्तथाप्युप
नयने प्रसक्तभावाद् नोक्ताः अतबंधेनां दीक्षाहोतरेऽर्थोक्तं प्रातर्गर्जितादिनेमिति कानध्यायप्राप्तौ ज्योतिर्निबंधे नां दीक्षाहं कृतं चेत्स
दनध्यायस्त्वकालिकः तदोपनयनं कार्यमिति विधिस्तु बहुच सर्वसाधारणः याजुष्मादिभिर्भैष्युत्तरमपि अनध्यायप्राप्तौ वेदोक्तं भवे

ध-सि: २
३७

ज्यैः नां दीश्याद्यात्मा नैमित्तिकानं ध्यायेमुक्तं तीतरे कार्यं मोक्षमुत्तरमनुप्रवचनीयात्प्रागं जनेन दध्यते इति अनध्यायादिनिर्णयः रमेति
 धितसंगप्राप्तमनध्यायादिकं च विचार्य वारादि विंशते गुरुमुक्तं ध्वाराः श्रेष्ठाः सूर्यवारो मध्यमः चंद्रवारो धमः भौममंदवारो निवि
 हो सोमवेदीनां क्षत्रियाणां च भौमवारः प्रशस्तः शारवाधिपतिवारश्च शारवाधिपत्यं तथा शारवाधिपतिवर्गं च दुर्लभं त्रितयं जने गु
 गुः शुक्रो भौमवुधोऽप्येदाधिया स्मृताः पत्नीसिते ज्योतिषाणां नृपाणां कुजभास्करो वेद्यानां शशभूतो म्याविनिवर्णी धियाः स्मृताः
 पितुः सूर्यवर्गं श्रेष्ठं शारवाध्यायं शोभतेः पितुर्वेदे श्वसर्वं वा बलं वा कथं चिदं योः बहुतमिन्नो रुभयोर्गुरुचंद्रवला लाभे यो रुभयव
 माभयकं तनचंद्रवर्गं भाधानप्रसंगे उक्तं दिपंचसप्तनवैकादशस्थो गुरुः शुभफलदः जन्मते तीमयष्टदशमस्थाने शुभपुत्रा हो मात्मक
 रां त्यागुभः चतुर्थाष्टमद्वादशस्थाने शुभफलः कर्कधनुर्मनराशिषु चतुर्थादिस्थानेपिन दोषः अतिसंकरे चतुर्थद्वादशस्थो हि युगपुत्र
 हो मादिना शुभः अष्टमस्तुतिगुणपुत्रादिना शुभः केचिदष्टमो वामवेधेन शुभरत्ना इस्तनेति राजमार्तः अष्टमवर्षादि सुरव्यकाले गुरु
 वलाभावेपि मीनमतरवियुतवेनेनाशां त्यागव्रतबंधः कार्यं न तु मुख्यकालातिक्रमः नित्यकालस्य बलीयस्तात् अमनक्षत्राणि ९
 वीजयहस्तचित्रास्वातिमूलाश्लेषाईश्रवणेषु कुशेदिनां भोजी शक्ता रोहिणीमगपुष्यपुनर्वसु उत्तराहस्ता ज्येष्ठा धनिष्ठा रेवती पुष्या
 जुषाणां अश्विनी पुष्योत्तराश्रवाईहस्तधनिष्ठाश्रवणेषु सामानां अश्विनी मृगशिरा धनिष्ठा पुनर्वसुरेवती पुष्या अश्विनोदिनां

राम
३७

महा

एषानक्षत्राणामसंभवे भरणी कृति कौविशधवा ज्येष्ठा शततारकावर्जयित्वा सर्वोणि सर्वं वा माह्याणि राजमार्तं देवुनर्वसु निषोध्यो निर्मूल
 इति बहवः केचिदस्मानवेदविषयः पुनर्वसु निषेधस्तदुक्तः अतीपातवेधतिपरिधार्थेषु विक्रमादीनां निषिद्धनाडी शुभशमां यहणेमेने
 मोजीवज्यां अधलमेयहयलं व्रतेयाह्याद्वादशाष्टवर्ज्याः शुभस्वेचराः स्वलास्त्राधारिगाश्वः शुक्रो कर्कगस्तनो क्वचिद्व्यस्त
 नो ज्येष्ठाष्टमेव मोक्षितोयहः लघेवाः शुक्रचंद्रौ चषेवेत्याः सितोत्तमः लघेचंद्रस्वत्याश्वे वैदुवजेद्वादशाष्टमे पंचेष्टग्रहहीनं च लघे
 सर्वं नवर्जयेत् तुलाभिपुनर्कन्याख्याधनुर्वषषवाक्ष्याः नवमांशाः शुभाः प्रोक्ताः कर्कशं वनें वेदुते षड्भुक्त्यादिकमिष्टकालसाधना
 दिविचारश्चोतिर्यथेभ्यो ज्ञातव्यः मातरिरजस्वत्यां मातुल्येष्टभ्रात्रादीनां पित्रसान्निध्यात्कर्तृणां पत्न्यां रजस्वत्यां च मोजीनि
 बाहादिनकार्यं नां दीश्याद्देवतं मातरजसिआवादि कर्तृतरसत्वेपि संनिहितमुक्तं तीतरात्तामेशांतिं कृत्वा कार्यं अमया मुक्तं तीतरे एव
 नां दीश्याद्देवतं मातुलादिकर्तृणां पत्नीरजोदोषे आरब्धत्वात्तांतिं विनैव कार्यं मोजीविना होतरं मंडपोद्वासनाह्यमातरजोदोषेपि
 शीतिः कार्यं मंगलस्मासमाप्तत्वादिति मुक्तं चिंतामणिटीकायां प्रारंभाह्यागपिरजोदोषे मुक्तं तीतरात्तामेशांतिं कृत्वा तिसंकरेज
 तबंधादिकं कार्यमिति कोस्तुभे शांतिप्रकारश्चममअमुकमंगले संस्कार्य जनेनीरजोदोषजनिता शुभफलनिरासार्थं शुभफलाना
 स्वर्धश्रीपूजनादि शांतिं करिष्ये इति संकल्प्य मायमुवर्णनिर्मितां लक्ष्मीश्रीसूक्तेन योऽपोषवारैः संख्यस्वगुह्योक्तविधिना श्रीस्ते

ध-सि-३
३८

मंजुण

नमस्तु चं वायसे ^ललाकलशोदकेनाभिषिञ्चविष्णुं स्मृत्या कर्मभारपणकुर्वादिदि प्रांभोत्तरं तत्कृपासौ एकोदरयोः समानसंस्कारे प्रे
तकमीसमाप्तोचवौ प्रकरणे उक्तं विशेषस्तु वक्ष्यते अथपदार्थसंघादनं कौपीनं प्रावारं च कार्पासजमहतं संपाद्य ईषद्वेतनं वं
तंसदशं वस्त्रं सह तसंज्ञं प्रावारार्थमजिनं वा तच्च अंगुलं चतुरंगुलं वा बहिर्लोमाखंडं त्रिरखंडं वा अष्टाचत्वारिंशदंगुलं धार्यं त्रिखंडं
पक्षेन त्रिर्दशतंगुलाष्टांगुलयोः शंगुलाः क्रमेण नयः खंडाः कार्पासं यत्तोपवीतं तन्निर्माणप्रकारः आशुणेन आशुणस्त्रीभिर्वि
धवादिभिश्च निर्मितं सूत्रं धार्यं संहतं चतुरंगुलं मलेषु पणवत्यासजं मावेष्ट्य तन्निगुणीकृत्यो ध्वस्तं बद्धितं कृत्वा पुनरधो घृण
शत्पानिगुणीकृतं तत्तत्तन्मनंतं तु कंसं पद्यते तस्मिन्नेष्ट्य दृढं धिक्कुर्वीत स्तनादूर्ध्वमधो नाभेर्न धार्यं तत्कथं च न विच्छिन्नं वाप्यधो
यातं भुक्तानिर्मितमुक्ते ज्ञेयमभिगुणीकृतं सिद्धे मंत्राः प्रक्षाल्य आदितिन्यायेन सिद्धं यत्तोपवीतं निगुणीकरणदिमंत्रैः रमिमं ज्यमसो
पवीतं परममिति धारयेत् तद्यथा गायत्र्या निगुणीकृत्या पोद्विष्टेति तिसृभिः प्रक्षाल्य पुनर्गायत्र्या निगुणीकृत्य ग्रंथो विष्णु ब्रह्म
रुद्रान्नमेत केचिन्ननंतं तु पुनरदेवता न्यासमाहुः ततो गायत्र्या दशभारमभिर्मन्त्रिताभिरदिः यत्तोपवीतं प्रक्षाल्यो डत्यमिति
तवेन सूर्याय प्रदर्शयत्तोपवीतमिति मंत्रे प्रथमं दक्षिण बाहु मुदृत्य पश्चात्कंठे धारयेदिति उपवीतं यत्तत्सूत्रं प्रोध्यते दक्षिणे क
रे प्राचीना वीतीमन्यस्मिन्निनीतं कंठं निवेदितं चितिकाद्यचिति धूमनां डालरजस्वत्याशवस्तिका स्य शैस्त्रात्वायेतोपवीतस्य

राम
३८

गः कंठं लंबितं त्वाद्यकृत्वा मलमूत्रोत्सर्गं च तत्प्रागः नासचतुष्टयोत्तरं च यत्तोपवीतस्य
गः केचिज्जननशावाशौ च यो रते पितृत्वागमाहुः समुद्रं गच्छन्वाहेति मंत्रेण सप्रणव आदितिर्निर्वाणीयत्तोपवीतस्य गः यत्तोपवीतं प्रमादा
दृतं वेत्तुं लौकिकं धृत्वा मनोज्योतिरिति अथेव तपते व्रतं चरिष्यामि तच्छेकेयं तन्नेसाध्यतां वा यो व्रतपते आदित्यव्रतपते व्रतानां व्रत
इत्यादि मंत्रं चतुष्टयेन च तस्माज्जाकुतीर्द्धत्वा विधिवन्तं न धारयेत् यद्ययत्तोपवीतं न जिन्यदोष निरासार्थं प्रायश्चित्तं करिष्यदिति सं
कल्प्य आचार्यवरणाग्निप्रतिष्ठादि आज्यभागांते सवितारं गायत्र्या तिलैराज्येन वा होतारं सहस्रं शतं वा जुहुयात् नूतनं धृत्वा तिकांते
संध्याद्या चरेदिति यत्तोपवीतं हीनः क्षणं तिष्ठेच्छेत्तगायत्री जपः यत्तोपवीतं विना भोजने निष्पन्नकरणे वा गायत्र्यसहस्रजपः वा
मस्कंधात्कूर्परे मणिबंधांते वापतिते यथास्थानं धृत्वा जीन धृत्वा यथाक्रमं प्राणायामान्कृत्वा नवधारयेत् कौषादिना स्वयं यत्तोपवी
तस्याग्रे पूर्वं लौकिकं धृत्वा प्रायश्चित्तांतेन बंधारयेत् अष्टवारिण एकं यत्तोपवीतं स्नातकस्य द्वे उत्तरीयाभावे तृतीयं जीनस्थितके
न जीनज्येष्ठभाते केण चोत्तरीयं तस्मान्नेतृतीयं यत्तोपवीतं नानाधार्यं आयुष्कामस्य अधिकानि बहूनि यत्तोपवीतानि अभ्यंगे चोदधि
स्नाने मातापित्रोर्मताहनि तैत्तिरीयाः कथाः काण्वश्वरका बानसनेयनः कंठा दुतार्यसूत्रं तु कुर्मुर्वैक्षालनं हिजाः अन्यया तु वैवेद
वैः सामगे श्वकंठा दुतारेणेतत्कृतानवधार्यं अथमेखला मौञ्जी विवृतसमाश्लक्ष्णा कार्या विप्रस्य मेखला विवृता ग्रंथिने केन
त्रिभिः पंचभिरेव च मुंजाभावे तु कर्तव्या कुशाभ्यंतकवल्जैः आशुणस्य भवेद्दंडः पालाशः कुशसंमितः सर्वेषां यज्ञियो वा स्या

रा ३

ध.सि.
३९

स्वर्वासाग्रसंमितः बहुहस्तेन चतुर्हस्तास्तोद्धितास्तुस्नासोषाणां किताग्रागुदस्य षण्णकदलीस्तेभाद्यलंकृतावेदिः संपाद्या अ
धोपनयनांतगतपदार्थेषु विशेषतः अन्ते वासः परिधानेन नरं लौकिकमानमर्न यक्षोपवीतधारणेन तु यथाविधि आचमनविधि
वैश्यते एवमाज्यपात्रादुत्तरभावे बहुमानस्य प्रणीतापस्त्रिमदेशरूपतीर्थेन प्रवेशान्तर्याम्येर्मध्येन नीत्वा चार्चयत् क्षिणत उपवेश
येत् ततो बहिः शस्तरणादिस्तु वसं मार्गो ते यक्षोपवीतदानाद्यान्मनोते ततः शिष्यांजलो जलावक्षरणादिसमिदाधानांतं गायत्र्युप
देशांगवयोः शुचिं त्वा सिद्धये अयमेसमिधमिति मंत्रमेकश्रुत्या प्रयोक्तव्यः ततः परिधानाभिवादनोते आचारप्राप्तं गायत्री पूजनं
कृत्वा अग्रे रुचरदेवो गायत्र्युपदेशः कार्यः अवक्षरणमप्युत्तरदेशोक्तं प्राप्नुस्व आचार्यः प्रत्यप्नुना योपविष्टा मन्त्रदेवगायत्रीमु
पदिशेत् अथोपसंग्रहणप्रकारः उपसंग्रहणं नामामुकप्रवरान्वितामुकगोत्रामुकशर्मार्हभो अभिवाद्यत्पुत्का दक्षिणेन रुक्णे
वामदक्षिणापणिभ्यां स्पृष्ट्वा दक्षिणहस्तेन गुरोर्दक्षिणपादे वामेन वामं स्पृष्ट्वा शिरो वनमनमिति एवं गुरुमुमातापित्रादिषु व अभिवाद्
न पूर्वैकपादस्य रीत्यात्मकमुपसंग्रहणं रुचरेषु अभिवादनमार्गं वदेयु नमस्कारः अशुचिं नमं तमभ्यक्तं स्नानं कुर्वंतं जपादिरतं पु
ण्यजलभैक्षारिभारवहनममेत तन्ममने उपवासः श्रद्धनतौ निशत्रे अत्यंजे कलं देवतागुस्तितिनमना करण उपवासः अथ प्र
त्यभिवादनं तत्रां त्यस्वरः श्रुतः कार्यः तद्यथा आयुष्माभ्यसौम्यदेवदत्ता १ एकारौ कारौ ते नान्तिरा ३ इशं भा ३ उरितिसंध्य

सम
३९

अमुकसपिंडमरणनिमित्तकशुचित्वप्राप्तिकल्पनिरासार्थं
क्षरविश्लेषेण पूर्वभागाकारमुत इति अनुप्रवचनीयार्थमिक्षायां भिक्षां भवद्दरा तु भिक्षां भवती दरात्विति वा भवद्धर्मध्यकभिक्षा
वाक्यप्रयोगः अन्मभिक्षायामादायं ते वा भवद्धरति अथोपनयनविवाहादौ निर्विघ्नफलप्राप्त्यथमुपसर्गनिरासाय वा सपिंडमरण
दिनिमित्तकप्रतिकूलनिवृत्त्यर्थं वा विनायकशक्तिः कार्यं तत्र कालः शुक्लपक्षस्य चतुर्थी गुरुवारः पुष्यश्रवणोत्तराशे हिणीहस्ता
ज्विनीमृगश्रवणशस्तानि उपनयनादौ तु प्रधानकालानुरोधेन यथासंभन कालो ग्राह्यः तत्रामुकशर्मणो निर्विघ्नफलसिद्धार्थमि
ति वा उपसर्गनिवृत्त्यर्थमिति वा संकल्प ऊह्यः अवशिष्टप्रयोगो न्यत्र ज्ञेयः विवाहोपनयनादिष्वभ्युदयिककर्मस्वादो ग्रहमर्त्यं कुर्या
त् आहुतिरित्येव नाभ्युदयिकेऽपि शास्त्रादिकर्मसु ग्रहानुकूल्यकामो ग्रहमर्त्यं कुर्यात् अविष्टमिरासार्थं उत्प्रातेषु शांतिस्थाने स्न
प्रधानोपि ग्रहमर्त्यं उक्तं प्रधानकर्मणः पूर्वमप्यवहिते व्यवहिते वा काले कुर्यात् व्यवहितपक्षे सप्तदिनाधिक व्यवधानं न कार्यं
प्रतियहं दशावरप्रधानाहुतिसंख्यायामेक एव कल्पिक दशाधिकपंचाशत्यर्थं तं संख्यायां चत्वारः कल्पिजः तत्रार्धं शतवारो मे
हो कल्पिजो नवम आचार्यः तत्राचार्य आचार्यकर्म कृत्वा आहत्याय जुहुयात् अष्टम्यः सोमदिभ्यो ष्टावृत्तिजो जुहुयुः कल्पिक
चतुष्टयपक्षे द्वाभ्यां ग्रहाभ्यामि के को जुहुयात् आचार्यो कार्यं तस्मादिमयीषु प्रतिमासु सवीसौ वणिषु वा फलेषु सप्तपुत्रेषु वा आदि
त्यादिपूजने हामसंख्यानुसारेण कुं उर्यस्थंडिलस्य वा ग्रहवेदे श्वहस्तादिमानं तत्र प्रधानो गाऊती नोपवाचादवरसंख्यत्वेरिति

ध. सि. १
४०

कुं उं शतान्वरत्वे अरलिमितं सहस्रान्वरत्वे हस्तमितं अयुतादि होमे हस्त इयं लक्ष होमे चतुर्दशं तत्र कृतमुष्टिः कशेरलिः मुक्तकनिष्ठिकः
करः अरलिः चतुर्विंशत्यमुलो हस्तः यवोनचतुर्विंशदंगुलानि हस्त इयं अष्टवेत्वारिंशदंगुलानि हस्त चतुष्टयं कुं उं मेखला योनिनामि
स्वातादिमानं यथांतरं भोज्यं रदं कुं उं दिमानं सर्वत्र ज्ञेयं समिन्धवीज्य इयं अकः पञ्चाशः स्वदिरभ्यापामागीयापिप्यनः ओदुंबरः
शमी हवी कुशो कोदेः क्रमात्समित् १ केचित्ति लानप्याङ्कः अर्कोदि प्रधान होम संख्या दशांशो नाधिदेवता प्रत्यधिदेवता नां होमः अ
धिदेवता चर्धसंख्या कतुसंरक्षक कतुसा कुण्ठ देवता नां शांत्वं गभते ग्रहयत्ते बलिदानं कुर्वेति अन्मनय ह मखे बलिदानं न कुर्वे
ति प्रधान भूताया एका कुतेरेक विप्रभोजनं भ्रष्टं शता कुतेरेक विप्रभोजनं मध्यमं सहस्र कुतेरेक विप्रभोजनं जघन्यं सुविस्तरप्रयो
गारिकमन्त्र इति गहयतः कुमारस्योपनयन काले कन्याया विवाहे वा बृहस्पत्यानुकूल्याभावे शौनकाद्युक्ता शांतिः कार्यी अ
स्य कुमारस्योपनयने अस्याः कन्याया विवाहे वा बृहस्पत्यानुकूल्यासिद्धिं दारा आ परमेश्वरे प्रीत्यर्थं बृहस्पति शांतिं करिष्ये इति संक
ल्प्याचार्यो वृणुयात् स्वर्गिलेशान्यायथा विस्थापिते भवेत्कलशोपचंगव्य कुशोदक विष्णु कांता राता नरी प्रमुखो यधी प्रक्षेप पूर्ण
वात्र निधानांते हरिताक्षतान्निर्मित दीर्घचतुरस्र पाठे है मीयुक्त प्रतिमां प्रतिष्ठाप्य स्वर्गिले निस्थापनादि अन्वाधाने बृहस्पति मन्त्रे
थसमिदा ज्यसार्धमिन्धवाय सैः साज्येन मिश्रितयव ग्रीहिति लेन च प्रति इयमशो नर राता कु तिभिः शेषेण स्विष्टकृतमित्यादि

राम
४०

आज्य भागांते प्रतिमायां षोडशोपचारैर्गुरु पूजा तत्र पीतवस्त्र युग्म पीतयस्तोप पीतपीतचंदन पीताक्षत पीतपुष्प घृत दीप दध्मोदनने
वेद्यार्पणोते प्राणिकं सुवर्ण वादक्षिणं दत्वा ग्रहमखो करीत्या कुं भावु मंत्रणोते बृहस्पति मंत्रे ण दधि मध्याक्त समिदा ज्य गृह सिद्धयाय
समिधितयवाद्यैर्ब्रथान्वाधानं होमः होमोर्ध्वसमाप्य गंधादिभिर्बृहस्पति संस्पर्ज्य पीतगंधाक्षत पुष्प युत ताक्षपात्रस्य जलेनाघ्नि रक्षा
द्यात् तत्र मंत्रः गंभीर दृढ रूपो गदेवे ज्य सुमते प्रभो नमस्ते वाक्यते शोते गृहाणा ध्येन मोक्षुते प्रार्थयेत् भक्त्या धत्ते सुराचार्य होम
पूजादि सत्कृतं तत्पुं गृहाणा शोर्ध्वं बृहस्पते नमो नमः जीवो बृहस्पतिः सूरिराचार्यो गुरु रंगिराः वाचस्पति देवमं च श्रुभं कुर्यात्संदा
ममेति विसर्जन प्रतिमा दानोते कुमारदियुत यजमानाभिषेकः तत्र मंत्राः आपो हि ष्ठीति तिस्रः तत्वायामि ० १ स्वादिष्टुमा ० १ समु
द्र ज्येष्ठा ० ४ इदमापः पय दत् ० तामग्निवर्णा ० १ वाओषधीः १ अश्वानतीर्गोम ० १ यदेवा देव देव नमित्याद्याः कृष्णोऽमंत्राः पुनर्मंत्रः
पुनरावुरित्येतास्तेतिरीयशस्वायां प्रसिद्धाः कोस्तुभादौ लिखिता दैतेरभिषिक्तो विप्रा भोजयेदिति इति बृहस्पति शांतिः अथोप
नयनादौ संकल्प्याः तत्रोपनयनात्पूर्वैश्चुराचार्यैर्मोषने तत्त्वयोग्यता सिध्यर्थं कृच्छ्रयंत तत्त्वान्वाय गो निष्क्रयी भूतयथाशक्ति
रजत इव दानेनां हमाचारिष्ये तथा ह्यदशाधिकं सहस्रगायत्री जपमुपनेत त्वयोग्यतार्थं करिष्ये इति संकल्पयेत् यदि पूर्व संस्का
रा अतीतास्तदा अस्य कुमारस्य पुंसन नादीनामथ बो जात कर्मादीनां चोत्तानां संस्काराणां कात्यातिपत्तिजनित प्रत्यनोदपरि

ਘ. ਸਿੰ. ੩
੪੯

साम
५९

निकांतजातकर्म तथा बीजगर्भसमुद्भवैर्नो निबर्हणायुरभिष्टुतिव्यवहारसिद्धिद्वारा श्रीरमे० ध्यानामकर्म आयुरभिष्टुतिद्वारा श्रीप० सूर्योक्तो
कर्म आयुः श्रीष्टुतिबीजगर्भसमुद्भवैर्नो निबर्हणद्वारा श्री० निष्क्रमणं आयुरभिष्टुतिद्वारा श्री० उपवेशनं मातृगर्भमलप्राशनं शुभ्यनाशत्र
सुबन्धसतेज इंदियायुरभिष्टुतिबीजगर्भसमुद्भवैर्नो निबर्हणद्वारा श्री० धर्ममन्त्रप्राशनं वाद्यं करिष्ये बीजगर्भसमुद्भवैर्नो निबर्हणवन्नायुर्वैची
मिष्टुतिद्वारा श्री० चडाकर्मैर्द्विजत्वसिद्ध्या वेदाध्ययनाधिकारार्थं उपनयनं च भः करिष्ये जातार्दिसर्वसंस्कारांगत्वेन पुण्याहवाचनं मातृका
पूजनं नोदी आहुते च करिष्ये उपनयनं गत्वेन मंडपदेवतास्थापनं कुलदेवतास्थापनं च करिष्ये इति स्वस्वग्रंथगृह्यानुसारेण संकल्पनां दी
आहुतं तं त्रेण कृत्वा मंडपदेवतास्थापनादिकं बहुपितृभ्यां सुहृत्तुल्यदेवतानां तै कृत्वा न्नप्राशनां ताः संस्काराः यथागृह्यपूर्वदिनकारी
नौ लोपनयनपरदिने कार्यः सर्वेषां सद्यः करणे पूर्वोक्तः सर्वसंकल्पवाक्याते उपनयनं वाद्यं करिष्ये इति संकल्पः संस्काराणामकरणवक्षे
चडाकर्मैर्पनयने संकल्पो भयांगत्वेन पुण्याहवाचनं नोदी आहुतं उपनयनं गत्वेन मंडपदेवतास्थापनं कुलदेवतास्थापनं च करिष्ये इति सं
कल्पः नोदी आहुते पूर्वपूजितमातृकासहितमंडपदेवतास्थापनं ततः पूर्वोक्तरीत्या वेदिनिर्माणं इति पूर्वदिनकृत्यं ततः परदिने तिर्था
तं चोत्सुकृत्वा पूर्वजातजोत्सवभंगस्नानेन स्नापयित्वा भाजासहभोजयेत् तदा ब्रह्मचारिभ्यो भोजनं दद्यात्सिन्धवारः ततो देशका
लो संकीर्तनीयकुमारस्वष्टिजत्वसिद्धिद्वारा श्रीपर० ध्यायाम्युपवेशनं कर्तुं तस्यान्नांगभूतं वापनादि करिष्ये इति संकल्प्य वपनादिकु

ध. सि. ३
४२

धीत मुख्यविश्वान्तरिणां चोले धृतानामप्रनायनः ततः स्नातमहत्तमस्त्रं बद्धिखं कृतमंगलतिलकं बद्धं कुर्युः मौक्तिकं संकल्प्य त
इत्ते सुमुहूर्ते आचार्ये निष्ठां प्राप्नुयुः स्वपविष्टोतः पटमपसार्य बद्धु सुखमीक्षते। कृतनमस्कारं ते स्वांके कुर्वीत ततो विप्राः यथाचारं मंत्रैरुभ
योः शिरस्यक्षतान्तिपेयुः एवं यथागच्छमुपनयनप्रयोगं शोत्वानुष्ठेयं सर्वत्र बद्धु नागाद्यन्त्रादि मंत्रास्वाचयेन्संधि कृतं वर्णविकारं नान्य
था कुर्यात् प्रयोगशेषं समाप्य देवाते शतं यथाशक्ति नागाक्षणाभोजनं संकल्प्य विभोप्रेभ्यः सीदक्षिणां दद्यात् ततो ब्रह्मचारी वृत्तनेभि
क्षाभाजनं मातरं मातृषस्त्रादिको वा भिक्षां भवतीददात्विति अनुप्रवचनीयार्थं तदुक्तं नान्यथा चेत् पितरं भिक्षां भवान्ददात्विति याचेत्
भैक्षमाचार्यमनिवेद्य मध्याह्नं संध्यामुपास्मयुकं संनिधा बहः शेषं नयेत् तद्दिने मध्याह्नं संध्याविकल्पिते त्यन्ते ब्रह्मयज्ञस्तु द्विती
यदिनमारभ्य गायत्र्या कार्यः अनुप्रवचनीय होमार्भात् पूर्वगर्जितवृष्णादिसंभावनायां दिव्यैर्नवरूपयणोत्तं कृत्वा स्तमिते जुहुया
त् पाकाभावे गर्जितातिनिमित्ते तु शान्तिं कृत्वा पाकः कार्यः अथ शान्तिप्रयोगः ब्रह्मोदनपाकात् पूर्वगर्जितेन संचितस्य ब्रह्मचारिक
ते काध्ययनस्य विद्यस्य निरासद्वारा श्री-धर्मशान्तिं करिष्ये इति संकल्प्य स्वस्ति याचनाचार्यवरणे कृते आचार्ये द्विप्रतिष्ठाप्य च सुधी
आज्येन सवितारमष्टोत्तरशतं संस्त्रसात्पयसा कृतिभिर्गायत्रीमंत्रेण गोषेण स्त्रिष्टु कृतमित्यादि प्राश्न्य न होमांते गायत्र्या सवि
तारमाज्येनेति अन्वाधाथ गृहसिद्ध्याय स होमांते गृहस्पतिस्तु जपः अंत आचार्यधेनुं दत्वा शतं यथाशक्ति नानि प्राग्भोजयि

राम
४२

व्येति संकल्पयेत् मेधाजननात्सर्वकालिकार्यं यावदुपनयनादिना शेष उपनयना कृतिभिः कटिस्त्रधारणादिमाणवकसंस्कारावधार
णाधिकार्यं गायत्र्युपदेशरहिताभिः पूर्वोत्तरं तं न सहिताभिरग्निमुत्पाद्य तमानुप्रवचनीय पूर्वभाज्यधिकार्यं कृत्वा अनुप्रवचनीय होमं कृ
त्वा मेधाजननं प्राकृतानां न्यधिकार्यं कृत्वा मेधाजननं कार्यमिति कोस्तु भेषपादितं नष्टस्योपनयनाद्यैः पुनरुत्पत्तिं करिष्ये इ
ति संकल्प्यः नष्टस्योपनयनाद्यैः पुनरुत्पत्तिं होमे निमित्तो गदतिविशेष इति चोक्तं मम तु उपनयना कृतिभिरग्निमुत्पाद्य तमेधाजनन
पूर्वभाज्यधिकार्यं कृत्वा मेधाजननं कार्यं अनुप्रवचन पूर्वभाज्यधिकार्यं मनुप्रवचनीय होमश्च न कार्य इति भाति गायत्र्युपदेशानु
प्रवचनीय मेधाजननानां न्येयाणां समप्रधानभावेनाध्ययनांगत्वाद्देस्त्रितयांगत्वात् कोस्तु भोक्तरीत्या गायत्र्युपदेशत्वं न्येयाधिकार्यं
त्यभाववदनुप्रवचनीय तत्सर्वीधिकार्ययोराहृत्य भावौ चित्वात् नद्यदिष्टो मांगपशुनयस्यांगे यूपे पशुद्वयानुष्ठानं नंतरं नष्टे तती
यपश्च धेनुपेत्पादने द्वितीयतृतीयपश्च नुष्ठानमप्यावर्तते अन्नसदसत्सद्भिर्विचारीनुष्ठेयं सायं संध्याधिकार्यं कृत्वा अनुप्रवचनीय
होमं ब्रह्मचारी कुर्यात् वटोरवाक्तोचकः श्रपणोत्तमन्यः कुर्यात् होमं मानं बद्धु कुर्यात् कृतचक्रशेषेण न्यवरं ब्राह्मणभोजनं अथ बह
व्रतं क्षारादिबर्जमश्राया ब्रह्मचारी दिवसं शयीताधः श्रवतुर्थे किमेधाजननमाचरेत् महाद्दारवाग्नं स्याद्व्रतमथापि वा
मेधाजननमिधिरन्यत्र अथ मंत्रपदे च तोसापनं तज्जस्यापनादिना त्समदिवसे पंचमससप्तमदिनयोश्च शुभं यद्यदिने विद्यमदिने

अ.सि. 3
४४

महति जीवतो मृतवाती भुनांत्य कर्म करणे तं दृष्टुं मनिमज्जो पत्तस्नापयित्वा जात कर्मा धुपनयन संस्कारा कृत्वा त्रिरात्र ततो ते धूम्रं
यया न्यभार्यमावा विवाहः कार्यः आहिताग्निं त्वेत्तु मराधाना युष्मादि ह्यादि तीर्थयात्रां विना कस्मिं गांगं गांध्रसिंधुसौवीरप्रत्यंत वासि
देवागमने पुनः संस्कारः नां गालान् मस्तणे नां दायणं बुद्धिपूर्वमक्षणे कृत्वा उभयत्र पुनः संस्कारः अजिनं मेखलादौ मेक्ष्मन्
यां व्रतानि च निवर्तते हि ज्ञातीनां पुनः संस्कार कर्मणि वापनं मेखले तिस्रस्त्यंतरे पाठः ब्रह्मचारिणो मधुमांसाशने पुनरुपनयनं त
स्तमधितदधिभक्षणे बर्हिर्वैदिपुरोडाशाशने अभ्यासे कृत्वा पुनः संस्कारश्च यः सन्यासगृहस्थात्ततो निवृत्तगाहस्थविकीर्षितिसर्प
णमासं कृत्वा कृत्वा जात कर्मादि संस्कारैः संस्कृतः शुद्धो गार्हस्थं कुर्यात् एवं मरणार्थमतवानं संकल्प्य निवृत्तौ विकुर्यात् कर्मनारा
जत्वं स्पशात्करतो यावित्त्वं घनात् गंडकी बाहुतरणात् पुनः संस्कारमहेति अवादितां पुनरुपनयनं प्रदोषे निश्चयनध्याये मंदे कृष्णे
गलयहे अपराहे चोपनीतः पुनः संस्कारमहेति अत्र प्रदोषः प्रदोषदिनं कृष्णः कृष्णपक्षः एकादश्यादिरं त्यत्रिकरूपे पराह्णदिन
तृतीयभागरूप इत्युक्तं अनध्याया अपि नित्या पूर्वाह्णमाप्रतिपदादयः पुनरुपनयननिमित्तं न तु नैमित्तिका अकाले दृष्ट्यादिनि
मित्तक त्रिरात्रादयः नैमित्तिके पुत्रातर्गर्हिते निमित्तान ध्याय एव पुनः संस्कारनिमित्तं अनविस्तरः कोस्तुभं अंसाभि मंत्रापूर्व
ब्रह्मोः समीपमानयनं प्रधान कर्म तस्य विस्मरणे पुनरुपनयनं एवं गायत्र्युपदेशा विस्मरणेपि तृतीयः पुनरुपनयननिमित्तप्र

राम
४४

कारु एकं वेदमधीत्य वेदांतराध्ययनविकीर्षायां प्रतिवेदं पुनरुपनयनमित्येके अन्यवेदिनाम वेदाध्ययनार्थमुपनयनमित्यपरे अन्ये
तु एकेनेवोपनयनेन वेदत्रयाध्ययनाधिकारः अथर्ववेदाध्ययनार्थं द्वितीयमुपनयनमित्याहुः तेन क्रमोद्देशे दित्रयाध्ययनो मुंडमांडुक्य
ध्यायवेणोपनिषदो विना पुनः संस्कारं पठंति ते चिंत्वाः शुभपदने कवेदारं मेनोपनयनाद्यत्पेक्षेति सकृदुपनीत्या युगत्सकल वेदारं भः सि
ध्यतीति परे तत्रैकं वेदाध्ययनानंतरं यदेवाध्ययनविकीर्षातद्देति कर्तव्यता कं पुनरुपनयनं तत्राप्यनं ब्रह्मरनं मेधाजननं दीक्षाचक
ताकृता परिधानां ता क्रिया भवति अनध्यायादिके द्वितीये पुनरुपनयने निमित्ते सर्वप्रभिकृतं यथोक्तकाले पुनरुपनयनेन अथ प्राय
श्चित्तार्थं तत्र बंधो विधेयः तत्र निमित्तानंतरमेव करणे उदगयनपुण्यनक्षत्रौ धुक्कालो नापेक्ष्यते अन्यथा तु यथोक्तकालापेक्षात
त्र कर्तृपितातदभावे पितृव्यादिः संधिः तदभावे न्यः कश्चित् यत्र पुनरुपनयनं प्राज्ञं प्रायश्चित्तत्वे नोक्तं तत्र पर्यट्टपरिद्विधिना
तदेव कार्यं यत्र तु प्रायश्चित्तानंतरसहितं विहितं तत्रोक्तविधिना प्रायश्चित्तसंस्कार्येण कारयित्वा आचार्येण तस्योपनयनं कार्यं यत्र
न जात कर्मादि संस्कारसहितमुपनयनं विहितं तत्र जातादिबौज्जांत संस्कारा कृत्वा कार्यं पुनरुपनयने गायत्रीस्थाने तत्सवितुर्वे
णीमहर्त्यस्या उपदेशादौ चोपनीत्या एव कर्त्तव्यं द्वादशोत्तरसहस्रजपः कृत्वा त्रयं चोपनेत् तत्वाधिका राधे कार्यं तत्रास्य कृतो ध्व
देहिकस्य पुनः संस्कारा द्वादशोत्तरसहस्रजपः कर्त्तव्यः सर्वसंस्कारोद्दे

ध. सिं. ३
४५

शोभनोदीश्यादिभ्यश्चुपनानंतं नौलकेशवपनं मनुष्यादिस्त्रीरपानादिनिमित्तांतरेषु संस्कार्येभिरुदोषपरिहारार्थं यथैवपुनरुपदिष्टममु
कं संस्कारं प्रायश्चित्तं करिष्ये इति संकल्प्य तत्कुर्यात् आचार्यस्तु अस्य अमुकदोषपरिहारार्थं पुनः संस्कारसिद्धिद्वारा श्री. पुनरुपनय
नं करिष्ये इति संकल्प्योपनयनमात्रं कुर्यात् यत्रोपनयनेमात्रोक्तिस्तत्र संस्कारस्य न संकल्पः किं ताचार्थस्यैव पुनरुपनयनं प्राप्ता
इति प्राच्यामुदीच्यावागत्वाकार्यं नोदीश्यादौ तैमिरपदेन तास्थापनं कृतमंगलस्नानं संस्कार्येभोजयित्वा वपनयक्षेत्रं वपनस्नानेका
रयित्वा अस्य प्रायश्चित्तार्थं पुनरुपनयनं होमे देवतापरिग्रहार्थं मन्त्राधानं करिष्ये अस्ति नृत्वाहिते प्रौढित्यादिनित्यवत् ब्रह्मचा
रिणा पुनरुपनयने समंजसं चासौधारणं नित्यं अन्यस्यैककृतिकं ब्रह्मसूत्रधारणादिसंयक्षणांतं नित्यवत् ततो मुवा मुवा साद
त्येतन्मंत्रकं प्रदक्षिणमावर्तेनादिवा सोमं जलमिधं हव्यं ते प्रणवम्याहृतीनां कृत्वा दिसृत्वा तत्सवितुर्वरेणीमहृत् स्यम्यावा
श्वः सवितो वृष्टं पुनरुपनयने उपदेशो विनियोगः पादशोर्ध्वं नः सौमिति त्रिर्नोचयेत् ब्रह्मचारिणो मेखलादानादिनित्यव
त् ब्रह्मचर्योपदेशांतं अन्यस्यैव स्वस्नाजिनदंडधारणं वासिकं ब्रह्मचर्योपदेशो दिवा मास्वाप्सोरित्यंतं वेदमधीक्ष्यादिकं न त
तः स्विष्टकृतादि मेधाजननपक्षे तत्पर्यं ताप्रधारणं भिक्षापूर्वकानुप्रवेननीया गायत्र्याः स्थाने तत्सवितुर्वरेणीमहृत् इति होमः
त्रिरात्रं ब्रतांतं यस्मिन्नाश्रमे पुनरुपनयनं तदाश्रयधर्मा कुर्यात् यत्र पुनरुपनयनांतं पुनर्विवाहः कृतो ध्वं देहि का देः ॥

राम
४५

यते तत्र मेखलादिधारणपूर्वकं कतिचिदिनां श्री ब्रह्मचर्यं कृत्वोचितसमाप्य पूर्वभार्या न्ययावा विवाहं कुर्यात् इति नृद्येदिनां पुनः सं
स्कारः अथ यत्रैदिनां तत्र बोधामनो ब्रह्मचारिणः पितृज्येष्ठाभ्यामन्योऽपि ब्रह्मणो स्त्रिया सह भोजने मधुमांसश्राद्धसत्काले
गणान्नगणिकान्नाशने पुनरुपनयनमित्यादि उक्ता अग्निमुखं कृत्वा ज्याक्तपात्रांशसमिधमाधाय ब्रह्मचर्यं पुनस्त्वादिसौ. का
माः स्वाहेति यन्म आत्मनोर्ध्वं भूभुवि पुनरग्निश्च सुरदादिति द्वाभ्यां कृत्वा वरुपत्कानुहोति सप्तते अग्ने. धृतेन स्वाहेततो मेन ईति
पवित्रेणेति तिसृभिरुप होमास्ततः स्विष्टकृतमभृति सिद्धमाधेनुवरप्रदानात् अथापरमापरिधानात् कृत्वा पात्रांशं समिधमाधाय
ब्राह्मप्रायश्चित्ते जुहोति व्याहृती जुहोति अथापरो ब्राह्मणवचनात्सावित्र्या शतकृतो मिसंजितं धृतं प्राशय कृतप्रायश्चित्तो भवतीत्या
दिकमवदत् अत्रोक्तपक्षाणां शक्तवत्कमेदेन व्यवस्था इदं कौस्तुभे इष्टं एवं शोभते तरे धृतिवपनमेखलाजिनदंडं मेखलावृत्तादि
कं वैकल्पिकं व्यवस्थायां तु छायास्वशास्त्रोक्तोपनयनं कार्यं अथ तत्र ब्रह्मचारिधर्माः तत्र संभ्याजयाधिपरिवरणं भेषं च नित्यं तत्रा
भिकार्यं प्रातः सायं च सायमेव सकृदा तत्र पलाशस्वदिराभ्यक्षणीसमिधः श्रेष्ठतद्भावे कं वेतसां भवत्तद्वर्धिकाभिस्तानि
प्राणां साचविप्रग्रहेष्वेव आपदि शृङ्गरेषु आमानं गृह्णीयात् हव्ये श्राद्धे भिन्नकमेवाभ्यर्चितो जुनीत अस्य ब्रह्मचर्योपनिषाः
संज्ञोपाकरणात् सर्वगायत्र्या कार्यः गुरुष्ठं मध्यादिकं निविष्टमपि तदन्वापरिहारार्थं गतिवृत्त्यर्थं भिक्षणीयं निविष्टान्यगुरुष्ठं

ध. सिं. ३
४६

संत्वनीषधिमधिभक्ष्यं एवंमेष्टभातुः विदुः श्रोत्रिष्टेष्टुतेयं दिवास्वापोनेत्रेकज्जलमुपानहत्रंमन्त्रदौरायनेचवर्ज्यं तांल्लभ्यंजनंवे
वकांस्यपात्रेचभोजनं यतिश्चब्रह्मचारीचविधशानविबर्जयेत् मधुसूतकान्तश्राद्धान्नादेर्निषेधाः पुनः संस्कारप्रकरणोक्ता अनुसं
धेयाः मेखभाजिनंदंरुपवीतंनित्यशः कौपीनंकटिस्त्रंनम्रसुनारीविधारयेत् मेखलोपवीतादौबुद्धितेजलेप्राप्त्यान्वडारयेत्
यतोपवीतनाशे मनोज्योतिरित्यनेनवातपतीभिज्येतिचतस्र आज्याहुतीर्जुह्यादित्युक्तं अस्यगुरुपरिचर्याप्रकारोन्मन्त्रेयः अ
थब्रह्मचारीव्रतलोपे संध्याशिकार्यहोपेष्टसहस्रं गायत्रीजपः कृत्वा कृष्णोपेमानस्तोत्रेतिमंत्रस्यरातंजपउक्तः प्रिक्षालोपे
ष्टराते अभ्यासेद्विगुणंपुनः संस्कारस्य मधुमांसाध्वानेउक्तं स्त्रीसंगेगर्भपशुः एकानेकप्रतलोपसाधारणमधिधाने तंमधि
याजयेत्तंनंनसंनैवशिवालये ब्रह्मचारिस्वधर्मेषु नूनंनैवपूर्णमेतितत् उपाकर्मकृत्वाप्राप्तुक्तविधारणकात्रेक्षरांभोरुनिष्क
दिष्टजाप्रकारेणवेदार्भः कार्यः द्विजस्त्रीणांयुगांतमौजीबंधोवेदाध्ययनंनसांत्कामियुगेतुनेतद्वयं अतस्त्रीणांवेदांन्वादीदो रा
षः अध्यायध्यायाः तेचनित्यानेमित्तिकाश्रयायेणमौजीप्रकरणेउक्ताः ततोन्नेयिउभयविधानध्यायावहोनिबंधेषुउक्ता
स्तोननप्रयंच्यते कलिकालेस्मिंस्तावदनध्यायपालनस्यदुर्मेधसामशक्यत्वात् तथाबहेमादौस्मृतिः चतुर्दशपृथमीपर्वप्रति
यत्वेचसर्वदा दुर्मेधानामनध्यायस्वेतरागमनेषुवेति अतः कलोप्रतिपद्यमष्टमीद्वयेचतुर्दशीद्वयं पूर्णिमादर्शयिनसंकी

राम
४६

तिमित्येतावतएवानध्यायात्यक्तावेदशास्त्रादिकमध्येयैते तुसांशालोप्यतत्तत्वात् शिष्टाचारोपेनमेव पूर्वादिनेसाथंवरत्रप्रातश्च
त्रिमुहूर्तानध्यायतिथिसत्वेउदयेस्तमयेवापीत्यनेनदिनद्वयेनध्यायप्राप्तौवचनान्तरं केचिदाहुः। क्वचिद्देशेयावत्तदिननाडिकाः ताव
देवत्वनध्यायेनतन्मिश्रेदिनांप्रदोषेषुनस्मरेनचकीर्तयेदित्युक्तेरितरानध्यायतोदोषाधिकं अनध्यायस्तुनांगेषुनेतिहासपुराणयोः
नधर्मशास्त्रेष्वेधलेषुपूर्वपेतानिबजयेत् नित्येजपेचकामेचकतौपारायणेचिच नानध्यायोस्तिवेदानांगहणेग्राहणेस्मृतः अथा
ध्ययनधर्माः वेदार्भेयसानेचगुरोःपादोपसंग्रहणं आदौप्रणवमुच्चार्यवेदमधीत्यातेप्रणवमुच्चार्यभूमिंस्पृष्ट्वाविरमेत् रात्रेःप्रथ
मयामेचरमयामेचवेदाध्ययनं यामहयंशयानस्तुब्रह्मभूयायकल्पते गुरुं पितरंमातरं चमन्वेतकराचिनदुष्टेत् अध्यापितायेगु
कंनादिचंतेविप्रान्चामनसाकर्मणावा यथैवतेनगुरोर्भोजनीयास्तथैवतानभुज्जतिश्रुतंतत् इत्यध्ययनधर्माः अथव्रतानि
तानिमहानाम्नीव्रतमहाप्रतोपनिषदुतगोदानव्रताख्यानिचत्वारि क्रमेणजन्मतस्त्रयोदशादिषुवर्षेष्टरायणेचौलोक्ततिथिन
क्षत्रवारादिषुकार्याणि अत्रविकृतप्रयोगाः कौस्तुभादौस्वस्वगृहपुत्रदृष्ट्याः एतेषांलोपेप्रत्येकमेकैकैकंरुद्धं चरित्वागायत्र्यात्र
ताज्याहुतीर्जुह्यात् त्रीन्पट्टादशवारुष्ट्रान्कुयोदित्यन्त्र अयसमावर्तनं गुरवेक्षेनाद्यन्तमंदत्वादुधयास्नायात् स्ना
नंनामसमावर्तनं तानिच क्षेत्रंहेमगौरश्चक्षेत्रोपानहोधान्यं चस्नत्रयं शाकमित्येतानि एषुयदुक्तोः प्रियंतद्वयं दानंविनेवगुरोः प्री

ध.सं. ३
४७

तौ तदनुसंयोगस्तथात क्षेत्रादिनापिनविधानिकयः एकैकमक्षरं यस्तुगुरुः शिष्येभिरेवयेत एषिभ्यानास्ति तद्व्यंयद्व्यालनृणाभ
वेदितुक्तैः सर्वस्वातकस्त्रिविधः विद्यास्नानकोषतस्नानकोउभयस्वातकइति तत्रैकं द्वौ चोचतुरोवावेरौ चैकदेशोवाह्यस्वतद
र्थेन सात्वाद्वादशवर्षादिब्रह्मचर्यकालावधेः प्रागेवस्नातिसविद्यास्नानकः उपनयनव्रतसावित्रीव्रतवेदव्रतान्मनुष्यवेदसमाप्तेः
एवंमेवस्नातोव्रतस्नानकः द्वादशवर्षादिब्रह्मचर्यसमाप्त्यावेदसमाप्यस्नातोविद्याव्रतोभयस्नानकः तत्रोपनयनोत्तरमेधाजनन
पथं तं त्रिरात्रं द्वादशरात्रादिब्रतमुपनयनव्रतं मेधाजननोत्तरमुपाकर्मांतं ब्रह्मचारीधर्मानुष्ठानं सावित्रीव्रतं तदुत्तरं वेदाध्ययनार्थं
द्वादशवर्षादिकालावधिं नवव्रतं वेदव्रतं स्वाध्यायोध्येतव्यइति विधेरर्थतानपर्वतत्वाद्देहावस्थानं विना वेदाध्ययनमात्रेण समावर्त
नेधिकारोनेति पूर्वमीमांसकाः वेदग्रहणमेव विधिफलं पूर्वं कर्तव्यं तानं कर्मलुष्ठानास्ति उत्तरकोशार्थतानं काम्यश्रौतव्याविधि
प्राप्तमित्युत्तरमीमांसकाः तत्रसंहिताज्जाल्पं नमिलित्वैकोवेदः अरण्यकोशे आहूणांतर्गतमेव संपूर्णैकवेदाध्ययनेष्वशतोवेदेन
देशपठेत् अस्मद्वक्तेनसंहितायाः प्रथमवस्मस्तुक्ते कतिपयस्तुकेनाप्रथमाकचः सर्वस्तुकानां प्रथमाकचोवाध्येतव्याः एवंवे
देकदेशाध्ययनोत्तरं समावर्तौ विवाहितोवाब्रह्मचर्योक्तनियमेन वेदाध्ययनं कुर्यात् तत्रैकतोभायोगममं कार्यं ब्रह्मचारीव्रतयो
पधायश्चित्तं कुरुते यं कृत्वा महात्मा इति होमं कृत्वा समावर्तनं कार्यं एतच्च संश्रयि कार्यमिहालोप्यद्वादस्यैकदिसं

राम
४७

मिश्रलानित्यादिवास्नापांजनपथेष्विष्टभोजनादिब्रतमंगेषु अत्यकालमल्पव्रतमंगेतेमंबद्धधर्मलोपेतु तं बोधियानयस्याशविष्टमिति
नस्यलक्षजपः शिवाः अयेइत्युक्तं एवंवमहानाम्यादिब्रतलोपस्यब्रह्मचर्यव्रतलोपस्यचप्रायश्चित्तोत्तरं समावर्तनाधिकारः अप्यस
मावर्तनकालः तत्रोपनयनोक्तकाले समावर्तनमिति बहो ज्योतिषाः तेनानध्यायेप्रदोषदिने भौमशानिचारयोः कौषाढादयोर्दक्षिणा
यनेचनभवति मर्गशीर्षे विवाहप्रसक्तौ दक्षिणायनेपि भवति अन्यथा अनाग्रमीनतिष्ठेत्तदिनमेकमपि द्विजइति निवेधातिक्रमापत्तेः
अन्येतुमौज्युक्तकालोपादानेपूर्वाभावात् रिक्तावयवपूर्णिमाभावास्याष्टमीप्रतिपद्विज्यतिष्ठिषुष्टुर्लैत्यत्रिकभिन्नरुणेचगुरुशुक्रास्ता
दिदिनक्षयभक्ष्यतीपातादिदोषशून्येषु भवेदसमावर्तनं कार्यं नात्रप्रदोषसीपपादादिति विवर्जनमावश्यकमित्याहुः पुष्पपुनर्वसु
मृगशिराहस्तातुराधातारात्रयरोहिणीश्रवणविशाखाविशाः श्रेष्ठाः एतद्विभेदमौज्युक्तभानि कंचिन्नैमशानिचारौ सिंधाशुक्रौ अप्य
मणिकुंडलचक्रयुगेष्ठनदेमोपानशुक्लशुक्लपुलेपांजनोष्णीषाणि आत्मने आचार्यीयवसंपादयेद्वामे आचार्यीयेवसंपादयेत्
देशकालौ संकीर्णममब्रह्मचर्यनियमलोपजनितसंभावितदोषपरिहारेण समावर्तनाधिकारसंपादनद्वाराश्रीपरमे माज्यहोमपूर्व
कं कुरुते यमाचदिभेदइति संकल्प्यादिप्रतिष्ठादि चतुष्पांज्येनात्रप्रधानं अग्निबाधुस्यैप्रजापतिचवतस्तमिराज्याकृतिभिः
अग्निं पृथ्वीमहांतमेकयाज्याकृत्या वायुमंतरिक्षमहांतमेक आदित्यं दिवं महांतमे नैमसं नक्षत्राणि दिशो महांतमे अग्निं हि

सिं-३५
४८

भावसुशतकतुं अग्निं अग्निं अग्निं वायुं सूर्यं प्रजापतिं चेत्यष्टा वैकैकमाज्याहुत्याशेषेणेत्यादि आन्यभागांते अस्तसप्तमज्याहुतिमिदं
त्वा भूरगवेन वृक्षिमेव महतेन स्वाहा असयेष्टिमेव महतेन दमिस्त्यादिमथान्वाधानं त्यागः भुवो वायवे वांतरिक्षाय च महतेन स्वाहा
सुवरादित्याय च दिवेन महतेन भूर्भुवः स्वश्चंद्रमसेन सप्तमेभ्यश्चंद्रिगभ्यश्च महते चंद्रमसेन क्षत्रेभ्यो दिग्भ्यो महतरंदं पाकिं नो अग्ने
एनसे स्वाहा पाकिं नो अग्ने विश्ववेदसे स्वाहा यज्ञं पाहि विभाव सो स्वाहा सर्वं पाहि शतकेतो पुनरुज्जीनिवर्तस्व पुनरग्रदह्युषा पुन
नोः पाहं हसो स्वाहा सहरम्यानिवर्ते स्वाहे पि न्यस्य धारया विश्वं क्षिमा विश्वतस्परि स्वाहा पुनर्यस्तसप्तमज्याहुतिचतुष्टयं ८ क
छेत्र्यंगो निष्कमंदलाहोमशेषं समापयेत् महानाभ्यादि लोपे प्रत्येकमष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिमष्टोवाज्याहुती दे स्वाहे कं कं कं च
रेत् इति प्रायश्चित्तप्रयोगः अथ समावर्तनसंकल्प्यादि मम गृहस्थाश्रमाहं तासि हिंसाश्लीपः समावर्तनं करिष्ये इति संकल्प्य
नांदीश्राद्धं तंबदुरेव कुर्यात् अष्टनारीजीवयित्वा कश्चेत्पितृमोत्राद्युदेशः अष्टचोर्बशक्तश्चेत्पित्रादिस्तत्प्रातिनिधित्वेन नांदीश्राद्धं क
र्यात् समावर्तन उपनयनादादि विनयिनादिरेव नांदीश्राद्धं कर्तुं तिमतां तरेण प्रागुक्तं अवशिष्टप्रयोगः स्वस्वगृहानुसारेण दशनां
वा विप्राकीजयेत् दास्यति मधुपर्कं येन तैत्तिरीयजनीवसेत् ततो ब्रतानि संकल्पयेत् तानि च स्वसृजौक्तानि ससृक्तानि चेति द्विविधा
नि सर्वाण्यपि पुरुषार्थान्येव न तु समावर्तनांगानि तत्राशक्तः सृजौक्तान्येव ब्रतानि कुर्यात् शक्यस्तु सक्तुकांश्चपि तानियथा

राम
४८

निमित्तं विना नक्तं स्नास्यामि न नशः स्यास्यामि न नश्रां स्त्रियमीक्षे न्याचमैषु नात् बर्धति न धाविष्ये न वृक्षमुपरोहिष्ये न रूपमवरोहि
ष्ये न वाहुभ्यां न दीप्तिरिष्ये न प्राणसः शयमभ्यापत्ये इति सूक्तानि अथ ससृक्तानि नित्यं यशोपवीतधारयिष्ये सौदककर्म उक्तं
छत्रमुत्तीर्णपादके उपानहो सुवर्णकुंडले र्भमुष्टिं च धारयिष्ये कर्तनेन कसी कृतके वाभ्युनखः स्वां निमित्तं विना मुंडनं न करिष्ये इत्य
र्थः न समावृत्तामुंडेन निति निषेधात् नित्यमध्ययनरतस्यां स्वस्वशरीरादुद्धृतं स्वनिर्मोत्सं पुण्यचंदनादि पुनर्न धारयिष्ये शुक्लांबर
धरस्यां सुगंधीज्वरक्षीनस्यां विभवं सति जीर्णवासाम् उवडा साम्भनस्यां दत्तं वासः वारीरपीशवहं वस्त्रां न वधारयिष्ये गुहं वि
ना न्येधृतं वस्त्रमलंकारं स्रजं च न धारयिष्ये अशक्तस्तु अन्यधृतमपि वस्त्रादिप्रशस्त्यधारयेत् अन्यधृतेषु वीतमुपानहो च न धारये
कंथानधारयिष्ये न स्वस्वमुदके निरीक्षिष्ये न भार्यया साकमेकपात्रे एककालेनाश्लीमां एतद्दिवा हविर्जविषयं श्राद्धाद्यधर्मतान्नी
तीशानं व्रतकल्पं च नोपदिश्यामि एतत्साक्षात्पदेवापरं कृत्वा ब्राह्मणमग्रत इति ब्राह्मणद्वारकोपदेशो दोषाभावात् ग्रहमेधि श्राद्धस्य
छिद्यं न दास्ये श्राद्धाद्यहोमशेषं न दास्ये उद्धृतोदकेन तिष्ठन्वाचमनं न करिष्ये जानुमानेतदधिकेनाजले तिष्ठदाचमने दोषाभावात् अ
शुचिना एकहस्तेन वा आनीतजले नीचनयिष्ये पादेन धादधाचमनं न करिष्ये अकल्याणं न गमिष्यामि न प्रावृत्तमस्तको हनिष्येति
व्यामि शत्रौ मलमूत्रोत्सर्गं च प्रावृत्तशिरःस्थां सोपनकोशनाभिवादनमस्कारान्न करिष्ये पादेनासनं नापकारिष्यामि एवम

ध.सिं.३
४९

आन्वपिस्मृत्युक्तानि ज्ञेयानि एतेषु अनेषु यानि कर्तुं वा कुतः साधयेव संकल्पयेत् अत्र संकल्पितं तत्र तो ह्यनेमत्याकृते न्यहमभोजनं
अमत्याकृते एकशत्रमभोजनं प्रायश्चित्तं अत्राकृतीनेकं वा विप्रभोजयेत् इति स्नातकं तानि आतुरदशायां यथोक्तसमावर्तन
संक्षेपतस्तत्कार्यं तत्र योगः संकल्प्य ब्रह्मचारिणि गानि मेरुवत्तादीनीत्यस्नातीर्थे स्नात्वा वासः परिधानाचमनतिलकधारणानि कृ
त्वा द्विप्रतिष्ठाप्य तत्र प्रजापतिं मनसा ध्यायं स्तूयं स्मिधमादध्यात् अन्यदपि अबिरोधितस्त्रीमेव कर्तव्यमिति इति समावर्तनात्
कल्पः ब्रह्मचर्यदशायां दशाहशौचहेतुसर्पिर्मरणसमावर्तनोत्तरमुदकदानपूर्वकं शिरात्रमतिक्रान्ता शौचं कार्यं अनुपनीतसर्पि
मातुल्यादौ च मृतेति कान्ता शौचं एवं जननशौचेप्यतिक्रान्तशौचं ततश्च दशाहशौचापादकसाधं ३ मृतो समावर्तनोत्तरं शिरात्र
मध्ये विना होनकार्यः कस्मचिन्मरणाभावे तु न विमर्शे दोषः इत्यत्र तां त कर्मण्यनेतोपाध्यायस्तुना मिथ्यश्रीविदुषां चोर्वी श्रित्य
सः समर्पितः अथश्रीभगवत्पादोपुंजरीकमरप्रदो श्रीगुरुभित्तरोनत्वा विना ह्येव कुमुदतः १ उद्देहोद्देहोभावीसवर्णोत्सुणेयुतां
अभ्यंगोमीसोम्यनामं मृदं गीन्मनोहरं २ भाविशुभाशुभज्ञानहेतुसर्पिन् विचारोद्योमत्विंशत्कृत्येव आश्वत्थानसूत्रे उ
क्तः ज्योतिःशाल्मलिक्तराशिनाक्षरादिद्यदितिविचारोपि शुभादिज्ञानहेतुः सन् संक्षेपेणोच्यते तत्र मेघादिराशिः स्वामिनः भौमः
शुको बुधश्चंद्रः सूर्यः सोमो भृगुः कुजः गुरुः शनैश्चरो मंदः सुरः गौराशिपाः स्मृताः अथग्रहणां शत्रुमिनादि रवेर्गुरुभौमचंद्र

राम
४९

मिनाणि शनिशुक्रौशत्रु बुधःसमः इंदोः सूर्यबुधो मित्रे भौमगुरुशुक्रशनिःसमः अस्यशत्रुर्न कुजस्य बुधोरिः सूर्यगुरुचंद्रमि
त्राणि शनिशुक्रौसमौ बुधस्यार्कशुक्रौ मित्रे चंद्राणि शनिभौमगुरवःसमाः गुरोः सूर्यभौमचंद्रमित्राणि शुक्रबुधौशत्रु शनिःसमः
शुक्रस्यशनिबुधो मित्रे सूर्यचंद्रशनी भौमगुरुसमौ शनैःशुक्रबुधो मित्रे कुजसूर्यचंद्रा अरयः गुरुःसमः अत्रगुणविचारः राश्वोरे
काधिपत्वेराशिपत्यो मित्रत्वेचपंचगुणाः राशिपयोः समत्वशत्रुत्वेर्धोगुणाः समत्वमित्रत्वेचत्वारः शत्रुत्वमित्रत्वे एकः इयोः समत्वे
त्रयः इयोः शत्रुत्वे गुणाभावः अथगणाः पूर्वोक्तयोत्तरात्रयभरणीरोहिण्याश्रामनुष्यगणाः हस्तरेवतीपुनर्वसुपुष्यस्वातीमृगश्रवणा
ज्येष्ठनुराधादिगणाः कृत्तिकाश्लेषामघावित्राविशारवाज्येष्ठाश्रुतधनिष्ठाशततारकाराक्षसगणाः गण्येकैरुभं देवमनुष्येयो
मैध्यमं देवराक्षसयोर्नैर् राक्षसमनुष्ययोर्मरणं अतोमनुष्यराक्षसयोर्विवाहो न कार्यः अत्रगुणाः गण्येकैरुभं देवमनुष्येयो
नगणाकन्यात्राधिपद् वैपत्त्येपंच वरोराक्षसःकन्यादेवगणा अत्रैकः वैपत्त्येगुणाभावः मनुष्यराक्षसत्वेपिगुणाभावः अथराशि
कूटं द्विर्दोषोकेनिर्धनत्वं नवपंचमत्वेनिपुनता षट्काष्टमेमरणं विपत्तिर्वा उभयसप्तमेतृतीयेकादशेचतुर्थदशमेचतुर्थं नक्षत्रे
कौचरणभेदेशुभं अत्रराशेकौतिशुभं राशिभेदेपि कूटदोषो न नक्षत्रभेदेशुभेकोचतुर्थं अत्रनाडीगणादिदोषो न वरण्येकं ष
ट्काष्टकंचन्यं द्विर्दोषो न नवपंचमेवमध्यमं शेषे शुभं अत्रगुणाः सत्कूटसप्त ३ः कूटग्रहमेत्रीसत्वेचत्वारः अन्यथा एकः च

रूपेणैव गुणभावः अथनाडी अश्विन्यादीषु नवसूत्राकृत्युनीहस्तज्येष्ठा मूलशततारापूर्वाभाद्रपदेति प्रथमनाडी भरणी मृगश्रृङ्गा पूर्वा
फल्गुनी चित्रा बुधधातुपूर्वाषाढा धनिष्ठा राभाद्रपदेति मध्यमनाडी कृत्तिका रोहिण्याश्लेषा मघा स्वाती विशाखी तारा वाढा म्रमघरे
बतीति चरमनाडी अत्रनाड्यैकैश्चतुः नाडीभेदेष्टौ गुणाः नाड्यैकैः सर्वथानर्ज्यं अत्रादौ पात्रैकनाडी द्वयं संकटे शुभं अत्रवर्णवश्यं
कूटयोनि कूटानामस्त्यगुणत्वात् विवाहविघटकत्वाभावाच्च स्वरूपेनोक्तं अवसर्गगुणमेलनेन विशातिगुणसंभवे मध्यमं विशात्यधि
कगुणत्वे शुभं विशात्यनत्वे तदुभं रतिनक्षत्रादिघटितविचारः अनन्यपूर्विकां कांतामसपिंडं यवीयसीं अरोगिणी भ्रातृमतीम
समानार्थगोत्रजा मिति याज्ञवल्क्या धुक्तकन्याविरोधेषु कोतलनीरोगत्वभातमत्वभिन्नविरोधणानामभावे इह परन्व्यातित्वात्
निशपंच्यते तत्रान्यपूर्विकाः पुरुषांतरपूर्विकाः मनोदत्ता वा नादत्ता पिंपरिगता सप्तमपदं नीता भुक्ता महीतगर्भा प्रसूतेति सप्तवि
धपुनर्जवास्तद्विन्ना समन्यपूर्विकां सप्तपदीविधेः पूर्वमाद्यागांति स्तृणां संकटे न्येन विवाहो भवति सप्तपदीविधौ जाते बलादि
वाहितापि नान्यत्र देया असपिंडं समान एकः पिंडः पिंडदानक्रिया मूलपुरुषशरीरं वा यस्याः सा सपिंडाद्विन्ना तत्रैष भाज्यश्च
योद्याः पित्राद्याः पिंडभागिनः पिंडदः सप्तमः स्तेषां सपिंड्यैसा सप्तपौकषमिति प्राक्या केरेकस्यां पिंडदानक्रियायां दातव्यं पिंडभाक्त
तैष भाक्तान्यतम संबंधेन प्रवेशो निबोध्य सपिंड्यमिति केषां विन्मतं अत्रस्त्रीणामपि पतिभिः सह कर्तव्यात्वात् सपिंड्यसिद्धिः मूल

[illegible]

ध.सिं-३
५९

मंडककुतिसापिंश्रमाकभ्योर्विवाहहृत् ४ रथामाशिवोकांतिहरीहरकांतीनदंपती ५ निवृत्तमध्यकतस्तद्व्यतोऽनुवर्तते दिश्या
नेणोदहताजयेसंसापिंप्रपद्धतिः ६ इत्युदाहरणानि कूटस्थान्यंभ्योःकन्ययोः संततोमातृहारकत्वात्सापिंप्रानिवृत्तिः पंचम्योः
कन्ययोर्गोर्धोपुत्रोतयोः संततोपितृहारकत्वात्सापिंप्रमनुवर्ततइतीदंमंडककुतिसापिंप्रपंचम्योः कन्यायाः पुत्रस्मयश्च कूटस्थ
तपंचमादिः सापिंश्रोनभवतितथा विद्वितीयसंततिपंचोपंचमयश्चारेः पितृहारकत्वादिनासापिंप्रसत्वादेकतोनिवृत्तावप्यन्यतोनुवृ
त्त्यात्पंचमयश्चादिनापंचम्याः कन्यायाः संततिर्नविनाद्या एवकूटस्थमारभ्याहृमादेः कूटस्थमारभ्यद्वितीयातृतीयादेश्चैकतोव्या
वृत्तिपरतोऽनुवृत्त्योः संतमृष्टं एवमाशेषविषयकसापिंप्रपि एकतोनुवृत्त्यादेकं यथासंभवंसर्वमृष्टं एवंपितृहारकसापिंप्र
सप्तमाहृत्निवर्तते मातृहारकतुपंचमाहृत्त्वमिति मुख्यकल्पेनननेनीयानां कन्यानां संख्यानेषं संपद्यते पितृकुलेषोऽपि
कहिसाहस्री १०१६ मातृकुलेषोऽपि नरातं १०५ कुलद्वयेननेनैकमित्रास्तुतराताधिकसहस्रद्वयसंख्या १०२१ कन्यावर्माः
संपद्यते अत्रगणनाप्रकारस्तन्मूलभ्योकास्तद्व्याख्याचकोस्तुभेस्पष्टा बालानां दुर्विधतयानेहोच्यते तस्याच मुख्यकल्पे
नकुलद्वयेनएतावत्यः वनेनीयाएव नत्वनुकल्पानुसरणेन सप्तमात्पंचमादौकविनाहः कार्यः पंचमेसप्तमेनैवयेषांवेना
हिकीक्रिया क्रियापराअपिहितेपतिताः श्रद्धतांगताः सप्तमात्पंचमाहृत्त्वमन्यः कन्यामुदहृदिजः गुरुतत्प्रीतिविशेषः सगोत्रं

उम
५९

चैवमुदहृत्त्वमिहस्मृतिभ्यः आभितु नतुर्थोमुदहेकन्यान्वतुर्थः पंचमोवरः तृतीयांवाचतुर्थीवापक्षयोः कभयोरपीत्यादिवचनानि
तेषुकानिचिन्तिर्भेदाभिकानिचिनुदनकसापत्वाविसंबंधविषयतयाविश्राणंश्रियादिपुसापिंप्रविषयतयावानेभानिरतिनिर्णय
सिंधुमतं कोस्तुमेतु उदहेत्सप्तमाहृत्तदभावेतुसप्तमी पंचमीतदभावेतुवितपक्षेव्ययंविधिः सप्तमीचतयाषष्ठीपंचमीचतये
नच एवमुदाहृत्यन्यानरोधः शाकशयनः तृतीयांवाचतुर्थीवापक्षयोः कभयोरपि विवाहमेन्मनुः प्राहपाराशरीयमोर्गिराः यस्तु
देशातुरुप्येणकुलमार्गेणचोदहेत् निसंसम्यवहार्यः स्यादेतच्चैतत्प्रतीयतेइत्यादिवचनानां नतुर्विवातिमतवद्विश्रान्मतादिसूपल
भ्यमानत्वात्सापिंप्रसंकोचेनविवाहस्यबद्धदेशेषुदृष्टीनांनयेषांकुलेदेशेषुचानुकल्पेनसापिंप्रसंकोचः परंपरयासमागतस्तथासा
पिंप्रसंकोचेनविवाहोपदोषाय स्वकुलदेशविरुद्धेनसापिंप्रसंकोचेनविवाहोपदोषोभवत्येव जनपदधर्माग्रामधर्माश्रयतांविवाहे
प्रतीयात् येनास्मपितरोयातायेनयाताः पितामहाः तेनयायात्सतांमार्गंतेभगुन्नदुष्यतीत्यादिवाक्यैः स्वकुलदेशावाराविक
द्वयेवशास्त्रस्यविवाहेतुसत्त्वत्वात् एवमातुलकन्यापरिणयनेपि तत्ताजडमीतुल्यस्येवयोषाभागसोपेतवसेयीवपामिनेति
मंचलिगैमीतुल्यस्यसुतामातृमातृगोत्रांतयेनच समानप्रवरांचैवत्यक्ताचोदायणचैरेदित्यादिस्मृतीनांवाधात् येषांकुलेमातुल
कन्यापरिणयः परंपराप्राप्तः सौकर्यः गोत्रान्मातुः सपिंश्रान्विवाहेगोत्रधस्तयेति मातुलकन्याविवाहस्यकलिवत्येवच

ध. सिं-३
५३

भावाद्वादीनादि विषयकत्वस्यापि संभवात् यावद्वाचनिकं प्रमाणमिति यान्येन परिगणिते खेव सापि प्रामितिर्ब्रूति तथा च सुमेतुना
 केवाक्यभेदाश्रयेणैवं वाक्यार्थः पर्यवस्यति पितृपत्न्यः सर्वा मातर इति प्रथमवाक्ये सापत्न्यमात्रेण तद्वत्प्रमाणं तद्वत्
 धेमात्तवधप्रामाण्यं तद्वत्प्रमाणमात्रमनप्राप्त्यभिप्रायिकं नातिदिश्यते नातितीकोतविषयदेशाद्वादीनादिदेशः निराश्रयिधिया
 बाधत् तद्वातरोमातुत्वात्त्यनमातुल्यप्रयुक्तमात्रौवादिक् मातुल्यस्य भगिनी सपत्न्याः कनोद्वाहनिषेधश्च अत्रमातुल्यत्वा
 तिदेशोपेनतत्पुत्रादिपुमातुल्यपुत्रत्वाद्यतिदेशः तेन बंधुव्यत्यप्रयुक्तमात्रोचनं मातुल्यकन्यादौ विवाहनिषिद्धिनिषेधावापि एव
 मातुल्यकन्यादौ पितृभगिनीत्वातिदेशाभावेन तत्पुत्रप्रत्यपि पितृव्यसत्त्वाद्यतिदेशो न भवति तद्भगिनीमातृव्यसत्त्वात्त्यत्रोचनं वि
 वाहनिषेधश्च मातृव्यसत्त्वात्त्यत्रोचनं सापत्न्यमातृव्यसत्त्वात्त्यत्रोचनं विवाहनिषेधस्तु विकृतसंबन्धत्वादेव वसते तदपत्न्याभिभगि
 न्यत्वात्त्राशौचसंमाननादिकं च नानविवाहप्रसक्तिः सगोत्रत्वात् अत्र सापत्न्यमातुल्यसापत्न्यमातृव्यसापत्न्यमातृव्यसापत्न्य
 भागिनीनां स्वमातुल्यसोदरभावाद्यनंतरतर्पणमाहात्म्यादादुद्देशोप्यस्यादेव वचनादावप्यकरतिभाति तदपत्न्याभिभगिनेयो
 निव्यत्राशौचं विवाहनिषेधश्च भागिनेयीत्वातिदेशोपि तत्कन्यासु भागिनेयीकन्यात्वातिदेशो न यावदुक्तं प्रमाणमिति न्या
 यात् इति दिक् कचित्सापि प्राभावेपि नैव नारविवाहः अनिकृष्टसंबन्धमुपपद्येत दंपत्योर्भिधः पितृमातृसाम्ये विकृतसं

राम
५३

बंधः यथा भार्यास्वर्गसु रितापितृव्यपत्नीस्वसानेति परिशिष्टोक्तेः बोधायनः मातुः सपत्न्या भगिनी तत्पुत्रां च विवर्जयेत्
 पितृव्यपत्नी भगिनी तत्पुत्रां च विवर्जयेत् केचित् ज्येष्ठभातापितुः समस्त्युक्ते ज्येष्ठभातपत्न्या भगिनी मातृव्यसत्त्वात्त्यत्रोचनं विवाह
 त्याहुः यवीयसी स्वापक्षमावयसावपुषाचनूनामुद्देहत् असमानावर्गोत्रजां आर्षप्रवरः स्वसमाने आर्षगोत्रेयस्मत्तर्जने
 भवति यातो असमानगोत्रां असमानप्रवरां नोद्देहति इत्यर्थः अथ संक्षेपतो गोत्रप्रवरनिर्णयः तत्र गोत्रलक्षणं विज्ञाति गोत्र
 प्रदक्षिर्भरद्वा नोत्रगोत्रमः अत्रिर्वसिष्ठः करमपरत्वे तैसलक्षयः सप्तानामृषीणामगस्मात्प्रधानां यदपत्यं तद्गोत्रमित्याचक्षते
 यद्यपि केवलभागीनैवेष्टार्षिणेणादिपुके वत्तांगिरसेषु हारीतादिपुत्रैस्तत्तत्क्षणं भृगुगिरसौष्टृक्षिणं तर्गतत्वात् तथाप्यत्र
 प्रवरैक्यादेवा विवाहः यद्यपि गोत्राणि अनंता निगोत्राणां तु सहस्राणि प्रयुक्तान्मर्बुदा निवेत्युक्तेस्तथापि कुनपं वाशदेव गोत्रमे
 दाः व्यावर्तकप्रवरभेदानां तावतामेव दर्शनात् प्रवरलक्षणं तु गोत्रवंशप्रवर्तकक्षीणां व्यावर्तकाक्षि विज्ञेयाः प्रवरारत्ये
 व संक्षेपतो ज्येष्ठं समानगोत्रत्वं समानप्रवरत्वं च धृक् एधक् विवाहप्रतिबंधकं केवलभृगुगणेषु केवलतांगिरगणेषु वैकप्रव
 रसाम्यं न विवाहबाधकं किंतु निप्रवरेषु द्विप्रवरसाम्यमेव न प्रवरेषु त्रिप्रवरसाम्यमेव न विवाहबाधकं यंचानां त्रिषु सामा
 न्याद विवाहस्त्रिषु द्वयोः भृगुगिरगणेषु वैक्ये कोपि वारयेद्वादि वचनात् नामद्वयभृगुगणेषु गोत्रमांगिरसेषु प्र
 तत्र प्रवरसाम्यं द्विविधं एकप्रवरकं सान्यं द्विप्रवरसाम्यं च तत्र भृगुगणेषु त्रिषु गोत्रेषु एकप्रवरसाम्यमपि विवाहप्रतिबंधकं ॥ १॥ ॥ ॥

या ३

अ.सि.३
५३

हृजागिरिसेतुचैकप्रवरसाम्येपि क्वचित्प्रवरसाम्याभावेपि न स गोजन्तत्वादेवाविवाहः गोत्राणां प्रवराणां च गणनाप्रोच्यते धुना संक्षेपात्
त्सु स्वबोधाथ भगवत्प्रीतयेपि च सप्तभुवनः सप्तदशागिरिः चत्वारोत्रयः दशविंशामित्राः पञ्चः करमुपाः चत्वारो वसिष्ठाः चत्वारो
शेखरस्ययः इत्येकोनपंचशतकृपास्तथापि सविधं धर्मतमं ग्रंथंणाधिकास्तत्र तत्र ब्रह्मते तत्र सप्तभुगुणाः वत्साः विहाः एतौ जामद
ग्नौ आर्हिषेणाः यस्काः मित्रयुवः वैश्याः शुनकाः एते पंचकेवलभुवनः एवं सप्त तत्र वत्साः मार्कंडेयाः मांडूकेयाः इत्यादयः श
तद्व्याधिका ब्रह्मगोजन्तः एतेषां पंचप्रवराः भार्गवव्यावनाप्रवानोर्बेजामदस्येति भार्गवोर्बेजामदस्येति त्रयोवा भार्गवव्याव
नाप्रवानेति त्रयोवा विहाः शैलाः अवराः इत्यादयो विंशत्यधिका विहाः तेषां पंचप्रवराः भार्गवव्यावनाप्रवानोर्बेजामदस्येति भार्गवो
र्बेजामदस्येति त्रयोवा आर्हिषेणाः नैर्ऋतयः ग्राम्यायणयः इत्यादयो विंशत्यधिका विहाः तेषां पंचप्रवराः एषां भार्गवव्यावनाप्रवाना
र्हिषेणानपेति पंच भार्गवार्हिषेणापेति त्रयोवा एतेषां अथाणां ब्रह्मविहाः आर्हिषेणानां परस्परमविवाहः द्विजप्रवरसाम्यात् आ
द्यबोर्जामदस्यत्वेन स गोजन्तत्वात् यद्यपि निप्रवरार्हिषेणानां ब्रह्मविहाः सह न द्विप्रवरसाम्यं नाविसगोजन्तत्वं जामदस्यत्वाभावा
त् तथापि पंचप्रवरपक्षगतमपि निप्रवरसाम्यं विवाहबाधकं एवमप्रेषितेयं वात्स्यानां भार्गवव्यावनाप्रवानेति त्रयः वत्सपु
रोधसो भार्गवव्यावनाप्रवानां वत्सयोरोधसेति पंच वैजमथितयोर्भार्गवव्यावनाप्रवानोर्बेजामदस्येति पंच एते नवः कश्चिद्व

एतेषां परस्परं दूर्वैश्चैत्रिभिर्विवाहः त्रिप्रवरसाम्यात् यस्काः मोजाः सूकाश्चादयस्त्रिपंचारादधिक्यस्काः एषां भागवन्वेतहव्य
सावेतसेति त्रयः मित्रयुवः रोष्यायनाः साविंदिनाः इत्यादयस्त्रिंशदधिका मित्रयुवः तेषां भार्गवराध्यश्चद्विदो दासेति त्रयः भार्गव
न्यावनन्देदो दासेति वाध्यश्चैत्येको वा केन्याः पार्थीः बाह्यस्तार्येतादयस्त्रेयेनैत्याः एषां भागवन्वैत्यपार्थीति त्रयः शुवकाः गात्समराः
यत्सपतयः इत्यादयः सप्तदशाधिकाः शुवकः एषां शोनकेत्येकः गात्समदेति वा भार्गवगात्समदेति द्वौ वा भार्गवः शोनहोत्रगात्सम
देति त्रयो वा यस्कादीनां न तु पूर्णां स्वस्वगणं हित्वा परस्परं दूर्वैर्जीमदस्य वत्सादिभिश्च सह विवाहो भवति एकप्रवरसाम्ये विद्वि त्रिप्र
वरसाम्याभावात् भृगुगणेषु एकप्रवरसाम्यस्यैव कलाभावात् अज्ञामदस्य तेनासगौत्रत्वात् मित्रयूनां पाक्षिकद्विप्रवरसाम्या
त् त्रिप्रवरैर्वत्सादिभिः सह न विवाह इति केचित् तत्प्रवरपक्षया हि णामविवाहः पक्षांतरयाहिणो मित्रयूनां विवाह एवेत्यने
कचिदधिकं गणद्वयमुक्तं वेदविश्वज्योतिषां भार्गववेदवेद्विज्योतिषेति त्रयः शाठेरमाठराणां भार्गवशाठेरमाठरेति त्रयः अनयोः
परस्परं दूर्वैश्चैत्रसर्वैर्विवाहः इति भृगुगणाः अजगिरसः तैत्रिविधाः गोतमाः भरद्वाजाः केवलाश्चेति तत्र गोतमां गिरसोदण
आयास्याः १ वारद्वताः २ कौमंजः ३ दीर्घतमसः ४ करणपालयः ५ वामदेवाः ६ औशनसाः ७ राहुगणाः ८ सोमराजकाः ९ ऐ
हदुव्याश्चेति १० अजआयास्याः श्रोत्रिवेधाः मूठरथा इत्याहोष्टादशाधिका आयास्याः तेषां मां गिरसायास्यगौतमेति त्रयः

अ.सि.३
५५

शरद्वताः अभिजिताः रोहिण्यादित्यादयः सप्तत्यधिकाः शरद्वतास्तेषामागिरसगोतमशरद्वतेति नयः कौमंडः मामंथरेषणाः मासु
राक्षारत्यादयोदशतधिकाः कौमंडास्तेषामागिरससोतथ्यकाक्षीवतेगोतमकौमंडेति पंच आगिरसोतथ्यगोतमोशिजकाक्षीवतेति
वा आगिरसायास्योविजगोतमाकाक्षीवतेति वा आगिरसोशिजकाक्षीवतेति नयो वा आगिरसोतथ्यकाक्षीवतेति नयो वा ओतथ्य
गोतमकौमंडेति वा अथ दीर्घतमसो गोतमास्तेषामागिरसोतथ्यकाक्षीवतेगोतमदीर्घतमसेति पंच आगिरसोतथ्यदीर्घतमसेति न
यो वा करेणुपालयः वास्तव्यः श्वेतीयादित्यादयः सप्तत्यधिकाः करेणुपालयस्तेषामागिरसगोतमकरेणुपालेति नयः कामदे
वानामागिरसवामदेव्यगोतमेति नयः आगिरसवामदेव्यबार्हद्व्यगोतमेति नयः ओशनसाः दिश्याः प्रशस्ताः इत्यादिका नवाधिका
ओशनसास्तेषामागिरसगोतमोशनसेति नयः राहुगणानामागिरसराहुगणगोतमेति नयः सोमराजकानामागिरससोमराज्यगो
तमेति नयः बृहद्व्यगणानामागिरसबार्हद्व्यगोतमेति नयः १० क्वचिद्वगणद्वयमधिकं उतथ्यानामागिरसोतथ्यगोतमेति राघु
वानामागिरसराघुवगोतमेति गोतमानां सर्वेषामभिवाहः सगोत्रत्वात्प्रायेण द्वित्रिप्रवरसाम्याच्च अथ भरद्वाजाः ते च त्वा
रः भरद्वाजाः गार्ग्याः कृक्षाः कपयश्चेति भरद्वाजाः क्षाम्मायणाः देवाश्चादित्यादयः षष्ठ्युत्तराधिकारभरद्वाजास्तेषामा
गिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजेति नयः गार्ग्यः सोभरायणाः सरनीनयः इत्यादयः पंचाशदधिका गार्गीस्तेषामागिरसबार्हस्प

राम
५५

त्यभारद्वाजसैन्यगार्गीति पंच आगिरससैन्यगार्गीति वा अंत्ययोर्त्ययो वा भरद्वाजगार्गीत्येति वा गार्गीभेदानामागिरसतेति रकापि
भुवेति कृक्षाः क्षौरायणाः कपिलाः इत्यादयो नवाधिका कृक्षास्तेषामागिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजवोदनमातवन्सेति पंच आगिरस
वोदनमातवन्सेति नयो वा कपयः स्वस्तितरयः दंडिनदित्यादयः पंचविंशत्यधिकाः कपयस्तेषामागिरसामहयैकक्षयेति नयः आ
गिरसामहयैकक्षयसेत्याश्वनायनपाठः आत्मभुनामागिरसभारद्वाजबार्हस्पत्यवरात्पुनेति पंच अयंगणः क्वचिद् भरद्वाजा
नां सर्वेषां परस्परमभिवाहः सगोत्रत्वात् प्रायेण द्वित्रिप्रवरसाम्याच्च कृक्षांतर्गतानां कपिलानां विष्णुमित्रैरपि अभिवाहः इति भ
रद्वाजागिरसः अथ केनानागिरसः ते च षड् हरिताः कुक्ताः कण्वाः रथीतरां विष्णुवृद्धाः मुकुत्ताश्चेति हरिताः सोभगाः नैवगवा
इत्यादयो द्वाविंशदधिका हरितास्तेषामागिरसो वरीषयो वनाश्चेति आद्यो मंधाता वा कुक्तानामागिरसमंधानकोत्सेति नयः क
ण्वाः औषमर्ग्याः बाष्कजायनाः इत्यादयश्चैकविंशत्यधिकाः कण्वास्तेषामागिरसजमीठकाण्वेति नयः आगिरसद्यौरकाण्वेति
वा रथीतराः रुक्मिदाः नैतिरक्षयः इत्यादयश्चतुर्दशधिकारथीतरास्तेषामागिरसैरुपराथीतरेति नयः आगिरसैरुपराथीतरेति न
ति वा अष्टादंष्ट्रैरुपराथीतरेति वा अंत्ययोर्त्ययो वा विष्णुवृद्धाः शठाः मरणा इत्यादयः पंचविंशत्यधिका विष्णुवृद्धास्तेषामा
गिरसपौरुकुत्सव्रासदस्येति नयः मुकुत्ताः सात्यमुद्रियः हिरण्यलंबयः इत्यादिका अष्टादशतधिकास्तेषामागिरसभार्ग्या

ध. लि. ३
५६

श्वमोक्षः ज्योतिष्यः आद्यस्तार्योवा आंगिरसताश्चमोक्षः ज्योतिष्यः एषां वृष्णां केवलं गिरसां स्वस्वगणो हत्वा परस्परं पूज्यं श्वसर्वैर्विना
होहमवति अंगिरसो गस्मात्प्रसन्नमिभिर्न तदपत्यानां सगोत्रत्वाभावात् द्वित्रिप्रवरसाम्याभावाच्च हरितकुत्सयोस्तुनविवाहः
पाक्षिकद्विप्रवरसाम्यात् अत्र प्रवरः तैत्तिरीयः अत्रयः गविष्ठिराः वाहुतकाः मुकुत्ताश्चेति अत्रयोभूतमः छोदयः इत्यादयश्च
तुर्नैवत्यधिकाः अत्रयस्तेषामात्रेयान्नानसः प्रमाणाश्चेति त्रयः गविष्ठिराः दक्षयाः भद्रुतकाः मुकुत्ताश्चेति अत्रयोभूतमः छोदयः
मः इत्यादयश्च तुर्नैवत्यधिकाः भद्रुतका इत्यादयश्च तुर्विंशत्यधिका गविष्ठिरास्तेषामात्रेयान्नानसगाविष्ठिरैति त्रयः आत्रेयगा
विष्ठिरयोर्वीतिथेति वा ॥ वाहुतकानामात्रेयान्नानसवाहुतकेति त्रयः मुकुताः शालिसंधयः अर्णवाः इत्यादयो दशावरा मुकुता
स्तेषामात्रेयान्नानसयोर्वीतिथेति त्रयः क्वचिद्विधमोनामरथ्याः सुमंगलानां जीवापाधनं जयाश्चेति पंचगणाधिकाः तत्राय
श्चतुर्गणामात्रेयान्नानसातिथेति त्रयः आत्रेयान्नानसगाविष्ठिरैति वा सुमंगलानामभि सुमंगलरथ्यानाश्चेति वा धनं जया
नामात्रेयान्नानसधानं जयेति वा त्रयोः कोद्वेयाः शोभेयाः नामरथ्याः इत्यादयः अत्रेः पुत्रिका पुत्राणां नामरथ्यादीनां ववसिष्ठविश्वामित्रा
त्रिकेति त्रयः अर्णीणां सर्वेषामविवाहः सगोत्रत्वात्सप्रवरत्वाच्च अत्रेः पुत्रिका पुत्राणां नामरथ्यादीनां ववसिष्ठविश्वामित्रा
भ्रातृविवाहः इत्यत्रयः अथ विश्वामित्राः तैत्तिरीयः कुशिकाः लोहिताः शोभसाः कामकायनाः अजाः कताः धनंजयाः अ

राम
५६

अद्यमर्षणाः पुरणाः इन्द्रकोशिकाश्चेति कुशिकाः पण्डिताः वारवया इत्यादयः सप्तत्यधिकाः कुशिकास्तेषां विश्वामित्रदेवरातोद
तिथेति त्रयः १ लोहिताः रुद्रकेशाश्चाकवर्णीयना इत्यादयः पंचाधिका लोहिताः शोहिता इति केचित् तेषां वैश्वामित्राष्टके लोहितेति
त्रयः अंसयोर्मत्ययो वा वैश्वामित्रमाधुच्छंदसाष्टकेति वा विश्वामित्राष्टकेति द्वौ वा २ शोक्षकाणां वैश्वामित्रगाधिनरेणवेति त्रयः
विश्वामित्रशोक्षकरेणवेति वा एतरेवणा वा ३ कामकायनाः देवश्रवसाः देवतरसा इत्यादयः पंचावराः कामकायनाः श्रोमता वा
तेषां वैश्वामित्रदेवश्रवसदेवतरसेति त्रयः ४ अजानां वैश्वामित्रमाधुच्छंदसा जेति त्रयः ५ कताः ओदुंबरकाः शोशिरयः इत्यादयो विंश
त्यधिकाः कतास्तेषां वैश्वामित्रकात्याकीति त्रयः ६ धनंजयाः पार्थिवाः वैधुताः इत्यादयः सप्तावरा धनंजयास्तेषां वैश्वामित्र
माधुच्छंदसा धनंजयेति त्रयः वैश्वामित्रमाधुच्छंदसाद्यमर्षणेति वा ७ अद्यमर्षणानां वैश्वामित्राद्यमर्षणकोशिकेति त्रयः ८ पुरणा
नां वैश्वामित्रपुरणेति द्वौ वैश्वामित्रदेवरातपुरणेति वा ९ इन्द्रकोशिकानां वैश्वामित्रेन्द्रकोशिकेति द्वौ १० क्वचिद्वैश्वामित्रादशोकाः
आश्रमरथ्याः १ साकुलाः २ गाधिनाः ३ वैष्णवाः ४ हिरण्यरेतसः ५ सुवर्णरेतसः ६ कपोतरेतसः ७ शालंकायनाः ८ त्रिकोशिकाः ९
कथकाः १० शोहिणा इति अश्रमरथ्यानां वैश्वामित्राश्रमरथ्याधुतेति त्रयः १ साकुलानां वैश्वामित्रसाकुलमाकुलेति त्रयः २ गाधि
नानां वैश्वामित्रगाधिनरेणवेति त्रयः वैष्णवेति केचित्पाठः एतैरेवरेणव इति उद्वेणव इति चोच्यते ३ वैष्णवेति वैश्वामित्रगाधिन

ध.सिं.३
५७

वेणवेति ४ हिरण्यरेतसानां वैश्वामित्रैरण्यरेतसेति द्वौ ५ सुवर्णरेतसानां वैश्वामित्रसौवर्णरेतसेति द्वौ ६ कपोतरेतसानां वैश्वामित्रकापोतरेतसेति द्वौ ७ शालंकायनानां वैश्वामित्रशालंकायनकोशिकेति त्रयः एते एव कौशिकारति जङ्गवदिति चोच्यते ८ घृतकोशिकाणां वैश्वामित्रघृतकोशिकेति द्वौ ९ कथकानां वैश्वामित्रकाथकेति १० रोहिणानां वैश्वामित्रमाधुच्छंदसरोहिणेति त्रयः ११ वैश्वामित्रगणानां सर्वेषां परस्परमविवाहः सगोत्रत्वात् सप्रवरत्वाच्च धनं जयानां वैश्वामित्रैरत्रिभिश्च विवाहः कतानां भरद्वाजैर्विश्वामित्रैश्च विवाहः द्विगोत्रत्वात् इति विश्वामित्राः अथ कश्यपाः ते त्रयः विधवाः १ रेभाः २ शंडिल्याश्चेति तत्र निधवाः कश्यपाः अहोमिरसः इत्यादयश्चत्वारिंशदधिकशतावसानि धवास्तेषां काश्यपावत्सारने भवेति त्रयः निर्णयसिंधौ तु निधवगणोत्तरं कश्यपगणमुत्तरं काश्यपानां काश्यपावत्सारसि तेति प्रवरत्रयमुक्तं अत्र शिष्टानां रोहिण्युच्यते १ रेभाणां काश्यपावत्सारने भवेति त्रयः २ शंडिल्याः कौहल्याः उदमेद्या इत्यादयः षष्ठ्यवराः शंडिल्यास्तेषां काश्यपावत्सारसि शंडिल्येति त्रयः अंत्यस्थाने देवलोवा असितोवा अंत्ययोर्देवलोवा देवलोवा सितेति द्वौ वा एषां कश्यपानां परस्परमविवाहः सगोत्रत्वात् सप्रवरत्वाच्च अथ वसिष्ठाः ते चत्वारः वसिष्ठाः १ कुंडिनाः २ उपमन्यवः ३ पराशराश्च वसिष्ठाः वेतालकत्रयः रक्षय इत्यादयः षष्ठ्यधिकाः वसिष्ठास्तेषां वसिष्ठेन्द्रप्रमदाभरद्वस्विति त्रयः वसिष्ठेत्येकोवा १ कुंडिनाः क्रोहितायनाः गुगुब्धयः इत्यादयः पंचविंशत्यवराः कुंडिनास्तेषां वासिष्ठमैत्रा

राम
५७

वरुण कौंडिल्येति त्रयः २ उपमन्यवः ओदृजयः मांडिल्य इत्यादयः सप्तत्यवरा उपमन्यवस्तेषां वासिष्ठेन्द्रप्रमदाभरद्वस्विति त्रयः अमरद्वस्विति पाठान्तरं वसिष्ठाभरद्वस्विति त्रयः अमरदेति वा आद्ययोर्देवलोवा ३ पराशराः कौंडिल्याः वाजय इत्यादयः सप्तत्यवरा इति त्रयः पराशरास्तेषां वासिष्ठशाल्यपाराशर्येति त्रयः ४ एषां वासिष्ठानां परस्परमविवाहः इति वसिष्ठाः अथागस्त्याः ते दशदध्नावाहाः सोमवाहाः सोमवाहाः यज्ञवाहाः दर्भवाहाः सारवाहाः अगस्त्यः पूर्णमासाः हिमोदकाः पाणिकाश्चेति दध्नावाहाः विवाहवाहाः स्फात्वायनाः इत्यादयः पंचत्रिंशदधिका दध्नावाहास्तेषां मागस्त्यदार्ढ्युते ध्नावाहेति त्रयः अगस्त्येत्येकोवा १ सोमवाहानां मागस्त्यदार्ढ्युतसोमवाहेति त्रयः २ सोमवाहानां सोमवाहोत्पः आद्यो पूर्वाकावेन ३ एव यज्ञवाहानां यज्ञवाहोत्पः ४ दर्भवाहानां दर्भवाहोत्पः ५ सारवाहानां सारवाहोत्पः ६ अगस्त्यानां मागस्त्यमार्हे इमा यो मुनेति ७ पूर्णमासानां मागस्त्यपौर्णमासधारणेति त्रयः ८ हिमोदकानां मागस्त्यहेमनर्हि हेमोदकेति त्रयः ९ पाणिकानां मागस्त्यपेनायकपाणिकेति त्रयः १० अगस्त्यानां सर्वेषां मविवाहः सगोत्रत्वात् सप्रवरत्वाच्च इत्यगस्त्यः अथ द्विगोत्राः तत्र भारद्वाजास्तु गतवैश्वामित्रस्य शैशवेः क्षेत्रज्ञातः शौंगशैशविर्नोमकृषिः तस्य गोत्रलक्षणां क्रान्तत्वा क्रान्त्यः तत्रोवाणां मां गिरसवाहं सत्यं भाजद्वा नौ गशैश्वेति त्रयं च आंगिरसभाहं सत्यं भाजद्वा नकात्याही लेति वा आंगिरसकात्याही लेति त्रयोवा आद्यो भारद्वाजो वा एषां सर्वभरद्वाजैः सर्वैर्विश्वामित्रैश्च विवाहः संकृतयः इति मा

ध.सिं.३
५८

वाः तदयद्व्याद्योष्टविंशत्यवराः संकृतयस्तेषामांगिरसगोविंशतसंकृत्येतिचयः राक्षसगोविंशतसंकृत्येतिवा अंशयोर्व्यत्य
योवा एतेषांस्वगणस्थैः प्रतिभावादिभिः सर्वसंविद्यगणैश्चार्हसिद्धसंज्ञक बह्व्यमाण्योगाक्षिभिश्चाविवाहः केवलं गिरोगणे
स्तुविवाहोभवत्येव आंगिरसत्वेसगोत्रत्वाभावात् द्वित्रिप्रवरसाम्प्रभावाच्च केचिद्भारद्वाजांगिरसत्त्वमाश्रित्यभारद्वाजशौगशैशिवैः
सहाविवाहमाहुः तन्न भारद्वाजत्वेद्वेदप्रमाणाभावात् प्रयोगपारिजाते कार्ययपैः सहैतेषामविवाहइत्युक्तं तत्रहेतुश्चित्यइति को
स्तुभे जोगक्षयः दाभीयणाः इत्यादयोष्टविंशदधिकालोभाक्षयस्तेषां कार्ययपावत्सरवासिष्ठेतिचयः कार्ययपावत्सरवासितेतिवा
एतेषां सर्वसिद्धान्तं कार्ययपाः दिनकर्मणिच सिद्धत्वप्रयुक्तकार्यभाजः रात्रिकर्मणिकार्यपत्रप्रयुक्तकार्यभाजइत्यर्थः एतेषां सर्वैः
कार्ययैः सर्वैश्चवासिष्ठैः सकृत्तिमिश्चाविवाहः १ अथस्वयं साराधुक्ताः द्विगोत्राः देवरात्तानां वैश्वामित्रदेवरातोदलोतिचयः एतेषां
सर्वैर्जीमदशैर्विश्वामित्रैश्चाविवाहः १ धर्मजयानां विश्वामित्रमाधुलंदसधानं जयेतिचयः एषां सर्वैर्विश्वामित्रैरत्रिभिश्चाविवा
हः अयं विश्वामित्रगणो प्रागुक्तः २ जातकृष्यानां वासिष्ठो जयेत्तात कर्ण्येति एषां वासिष्ठैरत्रिभिश्चाविवाहः अयं वासिष्ठगणो सिंधानु
क्तः ३ पूर्वमत्रिगणेषु कानां वामरथ्यादीनां मत्रिपुत्रिकापुत्राणां च वासिष्ठानिभ्यामविवाहः अत्रिभिश्चापिनाभ्यामिति केचित् ४ पूर्वमा
रद्वाजगणस्य कक्षांतर्गणैश्चोक्तानां कपित्थानां गिरसबाहस्यत्वं भारद्वाजबाहस्यत्वं मातृवत्वं तत्रैति पंचप्रवरगणं विश्वामित्रभरद्वा

राम
५८

५

जाभ्यां विवाहः ५ पूर्वविश्वामित्रैश्चोक्तानां कतानां वैश्वामित्रकात्पक्षीरेतित्रिप्रवरगणं विश्वामित्रभरद्वाजाभ्यां विवाहः ६ अनेनैव न्या
येन परगोत्रोत्पन्नदत्तकादीनामिदानीं तनानामपि द्विगोत्रत्वात् जनकप्रतिगृहीतपित्रोर्द्वयोरपिसगोत्रैः सहाविवाहोक्षेयः नानपुरु
षसंख्यातेन शतपुरुषोत्तमैरेपि द्विगोत्रत्वं नापेति क्षत्रियवैश्यैस्तु पुरोहितगोत्रप्रवरानितिसर्वसिद्धांतः अथस्वगोत्राज्ञाने उपभय
नेय आचार्यस्तत्रोत्रप्रवरैरेव कर्मणि विवाहाविवाहोवेति आचार्यगोत्राज्ञाने तु दत्तात्मानं तु कस्मैचित्तत्रोत्रप्रवरो भवेत् अथमातृगो
त्रवर्जननिर्णयः तत्रमातृगोत्रवदेन मातामहगोत्रमेव वर्जं तच्च गोधनीदिविवाहोऽपुत्राणां सर्वेषां वर्ज्यं ब्राह्मविवाहोऽपुत्राणां तु
सर्वेषां मातामहगोत्रं न वर्ज्यं किंतु माध्वेदिनीयानामेव मातृगोत्रमाध्वेदिनीयानामिति सत्यायादवचनात् तथैव सर्वैश्चाशिक्षाचा
राश्च अथसगोत्रादिविवाहोऽप्रायश्चित्तं तजज्ञानतः सगोत्रसप्रवरविवाहे कन्यात्मत्वाच्चांद्रायणंप्रायश्चित्तं कार्यं शानतो हि
गुणं एवं कन्यामाहृतदर्थं एवं संधिं शयाविवाहेपि त्यागश्च ब्राह्मण्यः संभोगधर्मकार्ययोरेव मातृवत्परिपात्रयोश्चात्मन्नादिना
पालनोक्तेः यस्तु सगोत्रादिकां विवाहोपगच्छति तस्याज्ञाने विवाहप्रयुक्तचांद्रायणसगोत्रागमनप्रयुक्तचांद्रायणद्वयादिकं ज्ञानत
स्तु अधिकं कल्पमिति केचित् अन्येतुपुरुषतत्त्वज्ञातुद्धोरिति गुरुतत्त्वसाम्योक्तेः षड्विंशत्यश्विनं अज्ञानतत्त्वव्यं चांद्रायणव्यं
वेत्याहुः अज्ञातः सगोत्रादिपुत्रानां जनकप्रायश्चित्तोत्तरं काश्यपगोत्रेण व्यवहारः कार्येन तु त्यागः शानतस्तु सगोत्राद्युत्पन्नं

ध.सि.१
५९

चांशतलमेन आहृत्यतितापत्यंजगण्यांश्चन्द्रनः सगोत्रोदासुतश्चैव श्रमंतालास्त्रयैरितारतिथमस्मरतेः अथान्येपि विवाहे नि
षेधाः प्रत्युदाहोनेव कार्येनेकस्मैपुहितद्वयं न चैकजन्ययोः पुंसोरेकजन्येतुकन्यके अत्रापवादः सोदरयोः सोदरकन्यके वत्सरादि
कालव्यवधाने महानद्यादिभ्यवधाने वादेये पूर्वकन्यामादनायाः मृतौ तेस्येव वरस्य द्वितीया कन्या देया प्रत्युदाहोरादिभ्यः
करे कार्यः सोदराणां तुल्य संस्कारो न वै मध्ये निषिद्धः गृहनिर्माणविवाहो वर्यान्तर्न कार्यो गृहप्रवेशस्य निषेधाभावाद्गृहप्रवेशोत्तरं
विवाहः कार्यः सोदरयोः पुत्रयोः कन्यापुत्रयोर्वैकन्ययोर्वैविवाहो यण्मासाभ्यन्तरे विशेषतः निषिद्धो पुरुषत्रयात्मककुले विवा
हो मौजीबंधः यण्मासे निषिद्धः यण्मासे शुभकार्यत्रयं न कार्यं अत्र शुभकार्यपदेन मौजीविवाहादेव तेन गभीधाननामकर्मोदि
संस्काराणां न त्रित्वनिषेधः नवागभीधानादिना चतुष्टादिसंस्कारे न नाशिकार्यत्रयं भवेदिति अनेनैकवाक्यतालाघवादिभिर्भाति
मिनोदराणामपि कार्यत्रयं न दोषायेति कश्चित् केचिन्नुक्त्योन्मूलनत्रयमित्यस्य मिन्नार्थत्वं स्वीकृत्य यत्किं विदुर्भकार्याणाम
पि त्रित्वं न शुभमित्याहुः पुरुषोदाहस्तुदाहः यण्मासाभ्यन्तरे निषिद्धः येषु मंगला लघुमंगलं न कार्यं बहिर्मुखे विहितं येषु मंग
लं तद्विन्नं लघु गभीधानादिकस्य प्राप्तकालस्याननिषेधः एवशांसादेरपि नैमित्तिकस्य प्राप्तकालस्य न निषेधः अतिपन्नस्य
त्ययनिषेधः एवं च तोद्यापनादीनां वास्तुप्रवेशादीनां च लघुत्वादेव विवाहाद्युत्तरनिषेधः रूढनिषेधचतुष्टयं त्रिपुरुषात्मकं

राम
५९

लेषण्मासाभ्यन्तरे एव एवं मुंडल इत्यनिषेधं व्रतबंधाश्चोक्तनिषेधं च केचिदाहुः अथैवामपवादाः सोदराणामपि समानसंस्कारौ वि
वाहो च संकटे अथ भेदाकार्यो चतुर्दिनव्यवधानादेकदिनव्यवधानाद्वा कार्यो अतिसंकटे एकदिने कर्तुं भेदेन मंडपभेदेन वा कार्यो दो
षां कर्तृभ्यां एकस्मिन् पित्र्ये एकस्मिन् पित्र्ये मिनोदरयोर्विवाहः कार्यः एवं पूर्वोक्तनिषेधचतुष्टये विषयभेदे दोषाभावः यमल
नोरेककाले एकमंडपे वा समानसंस्काराणां दोषः एवं मातृभेदे विषण्मासाभ्यन्तरे समानसंस्कारे दोषो न मातृभेदे एकजातकन्ययो
रेकदिने एकमंडपे विवेदीभेदेन विवाहो न दोषायेति केचित् पुरुषत्रयात्मककुले मंगलकार्योत्तरं यण्मासाभ्यन्तरे मुंडनमुक्तं कर्म न का
र्यं अत्र सर्वत्र पुरुषत्रयगणनाप्रकारः प्रतिकूलविवाहे स्पष्टीकरिष्यते मुंडनकर्म तु बौलनागसंस्कारादिकमाधानादिकमभ्युदयाथ
मौलिकसर्वप्रायश्चित्तादिकं क्षौरप्रापकतीर्थयात्रादिकं बौलं व्रतबंधस्तुकीत्यायनमते मंगलकृत्वा विवाहाद्युत्तरं कार्यः अन्येषां
मते मुंडनरूपत्वान्न कार्यः पित्रोस्त्यक्रियादिप्राप्तमुंडनमाकस्मिकप्राप्तप्रायश्चित्तमुंडनमासन्मरणेन सर्वप्रायश्चित्तं यमुंडनं च क
र्तव्यमेव नित्यत्वाद्दोषाणां मासवातुमासादिमुंडने विनदोषः न च मुंडनं बौलमित्युक्तं व्रतोदाहोतुमंगलमिति ववसामुंडनमुंडन
योः परिगणनादधानादीनां दोषरतिबाधं वाक्यस्योदाहरणार्थत्वात् अन्यथा व्रतोदाहान्न बौलकर्मित्येव वक्तव्ये मंडनान्न
तुमुंडनमितिसामान्येन वचनरचनानर्थक्यापातात् तस्माद्गभीधानादि लघुमंगला दुहाहादि येषु मंगला न्वाधानादि मुंडनमपि

ध.सि.३
६०

वर्ज्यमिति भाति एवं सति कुले बद्धकर्मोपराधः स्यादिति चेत् विवाहत्रयं तत्र मंगलेषु विंडनादौ मासाद्यत्यकालं प्रतिबंधवत् पि
वाद्यन्यमरणे कालप्रतिकूलनिर्णयवत्तलधुमंगलोत्तरमासाद्यत्यकालं मुंडननिषेधकल्पने युक्तिवत्सादाश्रयणीयमिति भाति
अनविशेषप्राचीननिबंधेषु विशेषो न दृश्यते तथापि धार्मिकमयोक्तो विशेषो मुक्तश्चेद्वाहः इति मंडनमुंडननिर्णयः अथ प्रतिकू
लविचार विवाहनिश्चयोत्तरं वरस्य कन्याया वासगोत्रनिपुरुषात्मककुले कस्यचिन्मरणे प्रतिकूलदोषः विवाहनिश्चयश्च वैदि
को लोकि को वा शास्त्रः तत्र वैदिको वाग्दानारव्यविधिना कृतो मुख्यः लोकि को लप्रतिष्ठिनिश्चयादिर्वरबध्नोः शुल्कभाषयंधप
गीकलक्षणादिश्च संगोत्रनिपुरुषे युक्ताभातामहकुलादिन्यावृत्तिः तथा च वरस्तत्पूर्वपत्नीवरमातापितरौ वरपितामहापिता
महावन्द्यापितृसन्धेति पूर्वनिपुरुषी वरस्तस्य भातापत्नी पुत्रान्दकन्यासहितो वरस्यानृदाभगिनी वरस्यस्तु पुत्रो अनेदा
कन्या च यो वस्तु द्याया नानृदापो नीनेति परनिपुरुषी पितृव्यतत्पत्न्यो पितृव्यपुत्रतत्पत्न्या वन्द्यापितृव्यकन्या चेति संतानभेदे नि
पुरुषी चेति संगोत्रनिपुरुषी पुरुषपरिगणना एतेषामन्यतममरणे प्रतिकूलमिति पर्यवसितोर्थः अनभातापुत्रयोर्नादिश्रान्तु
पत्नीतोपि त्रिवर्षाधिकवयाशास्त्रः एवमनृदभगिन्या देरपित्रिवर्षाधिकत्वे युक्तं भाति एवं बहुकुलेषु एवमेव मंडनमुंडनादौ
वचिनिपुरुषगणनोद्धा अनविशेषः पितामातापितामहः पितामहापितृव्यः पूर्वपत्नी पूर्वस्त्रियाः पुत्रो भाता नृदाभगिनी चै

राम
६०

तेषां मरणे विशेषतः प्रतिकूलदोषान्नेव कर्तव्यो विवाहः एतदन्यत्र पुरुषसंविंमरणे शास्त्रादिना दोषपरिहृत्य विवाहः कार्यः संकटे विधि
नादिमरणेपि कालप्रतीक्षा शांतिभ्यां दोषनिवृत्त्या विवाहः कार्यः तत्र व्यवस्था निश्चयोत्तरमातापित्रोर्द्वयोरपि मरणे कालप्रतीक्षा शांति
भ्यामपि दोषशांत्यभावात् न कार्यो विवाहः मातापित्रोरैकमरणे तु शास्त्रादिना विवाहः तत्र पितुरन्वनिहाशो बन्तर्धमातुरेव मासव्यं
तु भार्यस्यास्तर्धमातृपुत्रयोः अन्येषां तु सपिंडानामाशौचं माससंमितं तदन्ते शांतिकं कृत्वा ततो लघोविधीयते प्रतिकूलेन कर्तव्यं ल
यं वापदतुत्रयं प्रतिकूले सपिंडस्य मासमेकं विनर्जयेद्दियादिवाक्याश्रयेण व्यवस्थेयते अवाशौचराधेन प्रतिकूलकृतं विवाहं रधि
कारमात्रं कालप्रतीक्षार्थमुच्यते अतः पितृमरणे वर्षोत्तरं विनायकशांतिं कृत्वा संकटे विवाहः कार्यः अतिसंकटे षणमासोत्तरं विनाय
कशांतिं श्रीपूजनादिशांतिं कृत्वा विवाहः ततोप्यतिसंकटे मासोत्तरं शांतिद्वयांते विवाह इति संकटतारतम्येन यक्षत्रयं मातृमरणे स
षणमासोत्ते विनायकशांतिविवाहः अतिसंकटे मासोत्ते शांतिद्वयं कृत्वा विवाहः यत्तु प्रमीतोपितरौ यस्य देहस्तस्याशुचिर्भवेत् तदेवं नापि
तापित्र्ययान्तरणेन वत्सरदिति त्रयोर्मितौ वर्षपर्यन्तं सर्वशुभकर्मनिषेधवन्तं तस्माच्छांतिश्च मातृपित्रोर्मितौ संकटाभावे वा ज्ञेयं भार्या
मरणे मासत्रयोत्ते मासोत्ते वा श्रीपूजनादिशांतिः भ्रातृमरणे साधमासोत्ते मासोत्ते वा विनायकशांतिः पुत्रमृतो सार्द्धमासं मासं वा प्रती
क्ष्य श्रीपूजनादिशांतिः पितृव्यमरणे मासोत्ते विनायकशांतिः पितामहापितृव्यमरणे मासोत्ते श्रीपूजनादिशांतिः एतद

धर्मसिं-३
६१

न्यत्रिपुरुषसपिंडमरणेमासांतेऽप्युज्जनादिशान्तिः ततोविचारः पुण्यवत्तरमातुर्भूतौषणासेनमनःखेदानवगमेवप्रतीक्षा एवंपुण्य
वत्तरभाष्याः पण्यसप्रतीक्षा ज्योतिःप्रकाशोतु अतिसंकरवशेनमात्रादिमरणेमासाधिकप्रतीक्षाया असंभवेमासमध्येपिदृष्टाहोत
रेकिंचित्कालप्रतीक्षोक्तव्यवस्थयाविनायकशान्तिश्चाप्युज्जनादिशान्तिचक्रत्वागंदत्वा पुनर्वत्तदानादिचरेदित्युक्तं सर्वोप्ययमपवादः
संकटेष्टुतारतम्येनबुधेयोन्यः अत्यसंकरविषयेमहासंकरविषयकविधिकथनेनक्तुः कर्तुश्चदोषएव दुर्भिक्षाष्टभंगादिभयेपित्र
मैरणादिवांकाभीनचप्रतिकूलं दीर्घशमीहरबेधस्थविरकानांकन्यायाः प्रौढत्वेचप्रतिकूलदोषोनेत्यपवादः अप्युज्जनादिशान्ति
श्रवण्येजातरतिश्रियं रंदिबिस्तुरितिविस्तु गौरीर्ममाजेतिगौरी श्रवकमितिकर्तुं परंमेत्वारितियमंचसंष्ट्याष्टोत्तरशीतंतिता
त्यंजुद्रयात भःस्वाहा मृत्युनेत्यतांस्तुयामिसुखंवर्धतांस्वाहेति ततोहोमंसमाप्याधगोद्वयंदक्षिणाभावेदितिकौस्तुभेष्टुव्या
इतिप्रतिकूलविचारः प्रेतकर्मण्यनिर्दुत्यचरेत्याभ्युदयक्रिया आचतुर्थततः पुंसिपंचमेशुभदंभवेत् अत्रप्रेतकर्मपदेनसपिंडी
करणात्पूर्वभाषिकर्मणि सपिंडीकरणंचसपिंडीकरणेत्तरं पार्वणविधिनाकानिमासिकानिचोच्यते सपिंडीकरणादवीगपकृष्ण
कृतान्यपि पुनरप्यपकृष्णतेष्टुत्तरनिषेधनादित्यनुमासिकानांमप्यपकृषीकैः अभ्युदयपदेननोदीश्राद्धयुतं कर्ममात्रं प्राह
कैश्चिद्दिवाहोद्ययाद्यमित्युक्तं आचतुर्थमितिनांदीश्राद्धकर्तारं पुरुषमारभ्यजनकचतुः पुरुषीजन्यचतुः पुरुषीसंतानभेदे

राम
६१

चतुःपुरुषीसगोत्रागह्यते तथाचनोदीश्राद्धकर्तुः पितृपितामहप्रपितामहाः पत्नीसहिताः कर्तृभार्या पुत्रपौत्रप्रपौत्राः तद्भार्याश्च
भ्रातातनुत्रपौत्रास्तद्भार्याः पितृव्यतनुत्रपौत्रास्तद्भार्याश्चप्रपितामहस्यपुत्रपौत्रप्रपौत्रास्तद्भार्याश्चतेषांमृतानांमनुमासिकांतप्रेत
कर्मकरणमंगलंनकार्यमित्यर्थः नोदीश्राद्धकर्तृवमुपपन्नयास्तोनतुमातुकादिगौणाः मृतपितृकस्योपनयनादौसंस्कारमभ्येव
चतुःपुरुषीगणना मातामहादेर्भित्तगोत्रत्वेपिनांदीश्राद्धदेवतात्वात्प्रेतकर्मभावेमंगलंनभवति मातामहादेः स्वार्तंश्रेणदेवतात्वाभा
वाद्गौणास्तकर्मभावेपिमंगलप्रतिबंधोनास्ति इत्येत्यकर्मभावनिमित्तकर्ममंगलप्रतिबंधनिर्णयः मंजौविवाहयोर्नोदीश्राद्धमार
भ्यमंडपोद्गतसनपयंतमभ्येद्वीदिनंमभ्येद्वसंदिनंयथानपतेतथाकार्यं दर्शान्यत्पित्रोः क्षयाहादिश्राद्धदिनंथदिशानादज्ञानाहाप
तिवितहात्रिपुरुषसपिंडेर्भावादिमंगलसमाप्तुत्तरंश्राद्धकार्यं एवंचदर्शान्यश्राद्धस्येवविवाहादिमध्यमिषेधः नतुदर्शवत्श्राद्ध
दितस्यापिश्चादितिभिमानस्य वृत्तेविवाहेपरतस्तुकुर्वीत्श्राद्धमित्याद्युक्तैः एतेनसंक्रांतिसन्वाद्यष्टकादिदिनानांश्राद्धदिनत्वाद्दर्श
वन्माध्यमातोनिषिद्धइतिशंकाभिरस्ता तेनषण्णवतिश्राद्धकर्तृभिः सपिंडेर्मध्यपतितमन्वादेः प्रायश्चित्तादिनासंपत्तिः संपाद्या
इतिचतुर्थीकर्ममभ्येद्वीदिनिर्णयः प्राग्भाष्यागारंभोत्तरंभाष्यातुः पितृव्यादेः कर्तृतरस्यपत्न्यावारजोदोषेयदत्तव्यंतद्वतव्यं
मकरणेविस्तरेणोक्तंततएवसंयं रजोदोषजननाद्योवादिसंभावनानांनोदीश्राद्धस्यापकृष्णानुष्ठानेदिनावधिः एकविंशत्यह्यं

ध.सि. ३
६२

तेविनाहेदरावासराः त्रिषट्चौलोपनयनेनादीश्राद्धविधीयते इत्यादिनाश्रुतेनैकमेवुनर्तोदीश्राद्धमित्यर्थोक्तिः नदीश्राद्धोत्तरं सतक
मृतकयोः प्राप्तौ न विवाहप्रतिबंधः विवाहप्रत्ययैषु श्राद्धे होमोर्वाजये आरब्धे सतकं न स्यादनाश्रुते तु सतकं प्रारंभो वरणं यत्ते संक
लोत्तरतसत्रयोः नदीश्राद्धे विवाहादौ श्राद्धे पाकपरिक्रिया इत्युक्तेः इदं सन्निहितमुक्तं तत्राभावादिसंकटे एव तेषां संकटाभावे तु ना
दीश्राद्धे जाते पितृकाले मुहूर्तान्तरे एव मंगलं सर्वोप्याशौचापवादो न न्यगतिने आतो न तेषां इति सिद्धं तत्र ते संकल्योत्तरमाशौ
चे विविधहारे वरजादियज्ञादौ मधुपर्कविधिना वरणोत्तरमपि क्रमिगंतुत्वाभादिकेन न्यगते संकटे एव न मधुपर्कविधिना वरणमा
शौचाभावः एवं जपहोमादावप्युक्तं श्राद्धे पाकपरिक्रिया पाकप्रोक्षणं तदप्यति सत्वे महासंकटे प्रारंभोऽपि सतकप्राप्तौ कृष्ण
उर्ध्वं चैव होमकृत्वा पयस्विनी गंदलोपं च गम्य श्राद्धं शुद्धं श्राद्धोपनयनोद्वाहप्रतिष्ठादिकमाचरेत् उपकल्पितवदुसंभारस्य सति
हितलघांतराभावेन नाद्याप्य नाव्यवशुद्धिः इदं जननाशौचमाचरिष्यामिति मार्कंडेया कृष्णोत्तमादिना शुद्धिपूर्वकं सतका
मृतकयोर्मध्ये आरब्धे विवाहादौ विप्राणां पूर्वसंकल्पितान्नभोजने दोषो न पाकचरिष्यणादिकमपि सतकिभिः कार्यः होमादिवि
धिना शुद्धि संपादनादिति कोस्तुके स्मृतं नैतद्युक्तं लोकनिर्दिष्टत्वादतः परगोत्रेदेवान्नदानं युक्तं भाति नदीश्राद्धोत्तरं सतकमृत
कयोः प्राप्तौ एवमन्नसंकल्पाभावे विविधाशौचोत्तरकालसंकल्पितान्नभोजनं विप्रैः कार्यं अत्रापि परैरन्नं प्रदातव्यं भोक्तव्यं च हि

राम
६२

जोत्तमैरिति सर्वसंमतं परैरसंगोत्रैरिति सिंधुमधुखादौ व्याख्यानात् पूर्वसंकल्पितान्नस्यापि भोजनसमये सतकप्राप्तौ भोक्तुं भिर्मुक्त
शेषं त्यक्त्वा परगोत्रादौ केशांततादिविधेयं पाकशेषः सतकिभिर्भोक्तव्यः भुंजानेषु तु विप्रेषु तत्रासतसतके अन्नमेवोदकाचोताद
तिस्मृतं नदीश्राद्धोत्तरं भोजनादन्यकाले सतकासौ सतकी गृही भोक्तव्यं भुंजानेषु सतकप्राप्तौ भोक्तुभिः पात्रस्थमप्यन्नं स्वाज्य
मिति वाचनिचयविशेषः न हि वचनस्यातिभार इति न्यायात् मम तु भुंजानेषु विप्रैः वाक्यमात्रेणाशौचसर्वकर्मसु असंकल्पित
न्नविषयमिति भाति इति विवाहादौ रजोदोषसतकप्राप्तिनिर्णयः विवाहात् पूर्वकन्याया रजोदोषे मातृपितृभ्रातृणां नृकपा
तः कन्यायाद्युपलब्धं तदुत्प्रेष्योपतिस्त्वं अन्नशुद्धिप्रकारः कन्यादाता कृतं संख्यया गोदानानि एकं वा गोदानं यथाशक्ति आसु
णभोजनं वा कृत्वा कन्यादाने योऽप्यो भवेत् कन्यातृपदासत्रयांते गम्य पयः पानं कृत्वा विप्रकुमार्यैः सरलभूषणं दत्त्वा हवोग्याभ
वति वरश्च कृष्णोद्दोमपूर्वकं तामुद्धरन् दक्षिणस्यादि विवाहहोमकाले रजोदोषे तौ स्नापयित्वा युंजानेति तैत्तिरीयमंत्रेण प्राय
श्चित्तं कृत्वा होमं तं समापयेत् यदा तु दात्रभावाद् रजोदोषं न तदा कन्यावर्ज्यं प्रतीक्ष्य स्वयं वरं दृष्टुं यात् तत्र वरस्यापि दोषः
इति कन्या रजोदोषनिर्णयः पक्षमध्यतिथिद्वयस्य स्येण यस्त्वयो दशादिनात्मकः पक्षः सक्षयपक्षः तदा वदु प्रजासंहरारा
जसंहरावा क्षयपक्षे चौलोपनयनोद्वाहादिवास्तुकर्मोद्दिशुभं न कार्यं क्षयमासाधिमासगुरुशुक्रास्तादौ विवाहादिनिषेधः

असिं १३
६३

प्रथमपदि छेदे एवं सिंहे स्थगुरु निषेधनिर्णयोपि प्रथमपरिछेदे दृश्यः क्षयसंवेत्तरोपि निषिद्धः श्रीधरगत्या पूर्वराशि रोम
तिकम्यराशयेतरसंवातोतिवारस्तं प्राप्नोतुः पुनः पूर्वराशि न कगत्या यदि नायाति तदा ससय संवेत्तः सर्वकर्मणि रज्यः तत्र मे
हृषभहृषिकर्तुं भमीनराशिषु न दोषः केचिद्दोषा दक्षिणदेशे कोप्यति वारादिगुरुदोषो नेत्याहुः इति सयपक्षादिविचारः मुख्य
गुरुबलं बध्नावरस्येष्टं रवे बलं द्विपंचसप्तनवेकादशस्थोगुरुः कन्यायाः शुभः जन्मतृतीयवष्टदशमस्थानेषु पूजा होमात्म
कशांत्या शुभः चतुर्थीष्टमद्वादशस्थानेषु दुष्टफलः कर्कधनुमीनगस्थचतुर्थीदिस्थानेषु न दुष्टः संकटे चतुर्थीद्वादशस्थोदि
वारमष्टमास्त्रिवार होमादिरूपपूजा नार्जितः शुभः वरराशोः त्रिवर्द्धोकादशस्थानेषु शिवः शुभः अन्यत्र ग्रहमन्त्रोक्तसूत्रानुभूतः
गुरुपूजा प्रकार उपनयनप्रकरणे उक्तः जन्मतो मर्भतो मापंचमवर्षप्रभृति अष्टमवर्षपर्यंतं केन्याविवाहे उचितैः काळः षट्
वर्षोत्तरं वर्षद्वयं प्रशस्ततरः षड्व्यमधिनोद्वाद्या कन्यावर्षद्वययतः सोमो भुंक्ते ततस्तद्वर्षं धर्षयत तोन ले इत्युक्तेः नवमदशम
वर्षयोर्मध्यमः एकादशवर्षे अधमः द्वादशादौ प्रायश्चित्तावतः ब्रह्मदेव आर्षः प्राजापत्य आसुरो गंधर्वाक्षसः पुराणवृ
क्षो विवाहाः योग्ये वरमारुणो लंकृत्य कन्यादानं विधिना तस्मै दानं ब्रह्मो विवाहः यत्ने कृत्वि कर्म कुर्वते तं कृत्य कर्मोपयोगी
यः वरादेकं गोमिथुनं देवा गृह्णतीत्या तस्मै कन्यावर्णमायैः इदं गोमिथुनयदणं न निंदितं तस्मै कुमारी पूजनाय त्वेन कन्याविज्ज

राम
६३

याभावात् त्वयेतयेव सह गृहधर्म आरणीय एतस्या जीवपर्वतं विवाहोत्तरं चतुर्थी श्रमोवान कार्बद्व्याभावात् कन्यादानं प्राजापत्यः शी
तिमोय श्रेष्ठं धनं दत्त्वा विवाह आसुरः वरवाध्यामिष्ठ्या न्योन्यसंयोगो गंधर्वाः युद्धादिना बलादरण्यराक्षसः नैर्घेण कन्याहरणी वैशा
चः पूर्वचतुर्षु पूर्वः पूर्वः श्रेष्ठः उत्तरेषु त्रयोत्तरोर्निधः तत्र विप्रस्य ब्राह्मदेवो प्रशस्तो क्षत्रियस्य गंधर्वराक्षसो आसुरो नैर्घश्च आद्यप्रा
जापत्यपेशावाः सर्वेषां संकटे राक्षसभिन्नाः सप्तविप्रस्य ब्राह्मदेवे तरेषु क्षत्रस्य वैश्यशूद्रयोः ब्राह्मदेवराक्षसाभिन्नाः पंच सर्वेषां
विवाहे पुत्रतत्त्वकारैः कन्यापरिग्रहोत्तरं स्वस्वगृहहारीत्यविवाह होमादिविधिरावश्यकः शनविधिना दानं सर्वजनमवति यैशावा
दौ सप्तपदीविधेः पूर्वमन्यस्मै कन्या देया ब्राह्मादिष्वपि कन्यादानोत्तरमपि सप्तपदीविधेः पूर्वमन्यस्मै दत्त्वादिदोषज्ञाने वरमृतो वा कन्या
न्यस्मै देया ब्राह्मविवाहोदायी जातः पुनो दशपूर्वा द्वादशपरान्तिस्तारयते देवो दपुनः सप्तसप्त प्राजापत्यो दपुनः षट्षट् आर्षो दपु
नस्त्रीत्वीन् आश्वलायनस्मै देवो ब्राह्मादिषु द्वादशदशौ सप्तचपूर्वा न्यशंश्च पुनस्तारयत इत्युक्तं अन्येषु दुर्गिवाहेषु ज्ञेयधर्मद्विप
सुताः वाग्दानोत्तरं वरस्य देवांतरगमनेषु मासं प्रतीक्ष्य न्यस्मै देया कन्यायाः शुक्लं प्रदाय गर्भे नैर्घं प्रतीक्षा यतुवत्यादिवा हेसगो नित्य
क्रीवत्यादि वरदोषे वा कन्या सप्तपदीविधुत्तरमन्यस्मै देयेति तत्कालि सुगे निषिद्धं वाग्दानोत्तरं पातित्यादिदोषाभावेपि कन्यामदातुं
उक्तः एवं कन्याया अपस्मारदोषमनुक्ता दातापि दंड्यः अधर्मी द्वाहेषु द्विजैर्भोजनो दौ कृते आसुरे एक उपवासो गंधर्वाक्षसं राक्षसं

ध. सि. ३
६३

पैशाचोऽन्वयाद्यप्यप्रयत्नितं इति विवाहभेदाः दाराग्निहोत्रसंयोगं कुरुते यो भजे स्थिते सकनिष्ठः परिवेत्ता ज्येष्ठः परिवितिः एवं ज्ये
ष्ठायामनदायां कनिष्ठकन्यायाः ज्येष्ठा कन्यादिभिः कनिष्ठाभिः पित्र्यः अन्नप्रायश्चित्तं अज्ञानतः पित्रादिदत्तोद्वाहे भ्रातृः परिवेत्तप
रिविति संज्ञयोः कुरुद्वयं कन्यायाः कुरुशतुरतिकुलं आजकस्य नां दायणं ज्ञानतः पित्रादिदत्तोद्वाहे सर्वेषां वत्सरं कुरुवरणं कामतः पि
त्रादिदत्तोद्वाहे नैमासिकं अज्ञानेनादत्तोद्वाहे नां दायणादि दिभिः पित्रादिपतेरतिरुद्धकुरौ अज्ञापनादः सापनेदत्तके वज्येष्ठे कनिष्ठस्य
दाराग्निहोत्रग्रहणे दोषो न सोदरे पित्री वेष्टके बधिरवामनभग्नपादत्वादिदोषयुते देशांतरस्येवेत्यासक्तं पतितं महाशो गिण्यतिवृद्धे कृषि
सक्ते धनवृद्धिराजसेवा दिव्यापारासक्ते चोषीसक्ते उन्मत्ते विवाहाग्निहोत्रेच्छानिवृत्ते न ज्येष्ठे कनिष्ठस्य दाराग्निहोत्रग्रहणे दोषो न एवं कुरु
त्वादिदोषयुतायां ज्येष्ठायामृद्धं इति परिवेत्तादिनिर्णयः अन्मकान्यादात्तक्रमः पितापितामहो भ्रातापितकुलस्थः पितृव्यादिर्मा
तकुलस्थो मातामहमातुलादिः सर्वाभावे जननी ज्येष्ठा सर्वाभावे परः परः भ्रातृणामुपनीतानामेवाधिकारः अनुपनीतभ्रातृणां नादेष्ट
सत्वे मातादेरेवाधिकारो न तु पुनीतभ्रातुः सर्वाभावे कन्यास्वयं वरं वृणुयात् कन्यास्वयं वरे मातुर्दीतत्वे च ताभ्यामेव नां दीक्षादका
र्यं तत्र माता कन्या वा स्वयं प्रधानसंकल्पमानं कृत्यान्वद्वा लुण्ठनद्वारा कारयेत् वरस्तु संस्कृतभ्रातृभावे स्वयमेव नां दीक्षादं कुर्वी
त माता उपनयनेन कर्माधिकारस्य जातत्वात् द्वितीयादि विवाहे वरः स्वयमेव नां दीमुखं कुर्वीत परकीयकन्यादाने विशेषः अ

राम
६४

लीकृत्य सवर्णेन परकीयांतुकन्याकां धर्मेण विधिना दानमसंगोत्रेपि युज्यते इति दातृनिर्णये वरवधोरपि नां दीकर्तृत्वनिर्णयः मूलन
क्षत्राद्यपादनमतातो वधूवरोऽश्वस्वभ्रश्वरं नाशयतः आश्वेषां त्यपादय्यजातोऽश्वश्च ज्येष्ठां त्यपादय्यजाता वन्योन्यज्येष्ठभ्रातरं विवा
रवां त्यपादय्यजाता वन्योन्यकनिष्ठभ्रातरं मद्याप्रथमपादे मूलवत्कलं केचिदाहुः केचिदुपनयनस्य द्वितीयजन्मरूपत्वात्तेन च द्वितीयज
न्मना पूर्वजन्मसंभवमूलादिदोषस्य निरस्तत्वात् वरस्य श्वशुरादित्वादिदोषो नैत्यपादं संकटे वदति श्वशुराद्यभावे वध्वा अपि न दो
षः नक्षत्रक्षनदीनाम्नीनां त्यपवर्तनामिकां नक्षत्रादिदोषनाम्नीनां विभीषणनामिका मुद्देहेदिति वराय पुंस्त्वं परीक्ष्य कन्या देया य
स्यास्तु लुब्धते बीजं द्वादिमूर्त्तं वफेनिलमित्यादि पुंस्त्वं परीक्षा कुलं वशीलं न वपुर्नयश्च विद्यां वचितं वसनाय तां च एतानुणा सप्त
परीक्ष्य देया कन्या बुधैः शेषमचिंतनीयं इति वधूवरयोर्मूलजातत्वादिगुणदोषनिर्णयः अथ विवाहे मासादिनिर्णयः माघ
फाल्गुनपैशाचज्येष्ठमासाः शुभप्रदाः मार्गशीर्षो मध्यमा स्यात्कविदाघाटकार्तिकौ अन्नमिथुनेर्के आषाढो वृश्चिके कार्तिकश्च
देशाचारानुरोधेन ग्राह्यानुसर्गदेशे एवं मकरस्थवोषो मेघस्य नेत्रोपि ज्येष्ठयोर्वधूवरयो ज्येष्ठे मासि विवाहो न शुभः मासांतरे म
ध्यमः न ज्येष्ठयोर्विवाहः स्यात् ज्येष्ठे मासि विशेषतः द्वौ ज्येष्ठौ मध्यमौ प्रोक्ता वै कन्यासुखावहं ज्येष्ठवयं न कुर्वत विवाहे सर्व
संमतं भित्तुतेः तथा च ज्येष्ठमासो ज्येष्ठार्धस्वमंगलमेव मध्यमध्यमः जन्ममास जन्मनक्षत्रादिकं ज्येष्ठापत्यस्मिन्निधिं सर्वकालं

ध.सिं.१
६५

मेके विवाहमिति त्वाभुगद्यधर्मविवाहविषय मयस्वे आर्द्रदिशानक्षत्रेषु सूर्याधिष्ठितेषु विवाहमौन्यादि कवसिद्धादिभिर्निषिद्धमित्युक्तं
नैतत्तौस्तुमसिंध्यादिग्रंथेमातृगदि, योतिर्यथेपीतिवहमः शिष्टा आर्द्रदिशे रादीर्घनमन्यते अमावास्यानिषिद्धा रिक्ताष्टमीवद्योत्य
फलाः अन्वास्तिथयो बद्धफलाः शुक्लपक्षे चः कृष्णः त्रयोदशी पक्षे तोमध्यमः सोमबुधगुरुशुक्रवाराः शुभाः अन्ये मध्यमाः रोहिणी
मृगमघास्तिस्त्रितराहस्तस्वाती मूलानुशाधारे नत्यः सर्वसंमतमस्तत्राणि हरदत्तमते चित्राश्रवणधनिष्ठाश्विनरत्याधिकानि च त्वादि
तत्रापि स्वल्पहयुतं नक्षत्रं न्यूनं चंद्रताराबलं कन्यावर्योकभयोरपि अन्यतरस्य चंद्रबलाभावे राजतादियुक्तं कार्यं मेघः कन्याद्युतः
सिंहो नक्षत्रं युग्मं धनुर्वेषः मीनः सिंहो धनुः कुंभो जादीनो घातचंद्रमाः यात्रायां युद्धकार्येषु घातचंद्रं विवर्जयेत् विवाहे सर्वमांगल्ये
बोलाद्यैर्जतबंधने घातचंद्रो नैव बन्धोपसेसीमंतजातयोः मृत्युयोगे पारिधर्मभद्रायां पातबंधतौ विक्रभादे दुष्टभागेति विवर्जयेत्
क्षयेपि च यामार्धकुलिकादौ च गंतरे विवर्जयेत् केतुक्रमेभमिर्कपे विवाहाद्यं विवर्जयेत् ग्रहोपादादिशासे चित्रे तु षडष्टदिवसाः
प्रागर्घिता नृज्याः भूकंपे उल्कापाते च त्रिदिनं वज्रपाते चैकदिनं नक्षत्रं यावत् केतुक्रमस्तावदशुभः समयो मनेव अस्यापवादः भू
कंपादेनैदोषोस्तिष्ठति आडे कृते सति दिवा विवाहः प्रशस्तः राजानपि कन्यादानं हेमाद्रादिमते प्रशस्तं भवति अथ नक्षत्रे ग्रहव
त् तं त्रिषष्टाष्टस्वर्कस्त्रिजल ४ धन १ गोदाः द्वितीयुतस्त्रिषष्टाष्टो ज्योतिष्यमनिधनवर्ज्यो १२।८ भगुसुतः द्वितीयाध्यायिका

राम
६५

भूतलुपु २।४।५।६।७।८।९।१०।११।१२।१३।१४।१५।१६।१७।१८।१९।२०।२१।२२।२३।२४।२५।२६।२७।२८।२९।३०।३१।३२।३३।३४।३५।३६।३७।३८।३९।४०।४१।४२।४३।४४।४५।४६।४७।४८।४९।५०।५१।५२।५३।५४।५५।५६।५७।५८।५९।६०।६१।६२।६३।६४।६५।६६।६७।६८।६९।७०।७१।७२।७३।७४।७५।७६।७७।७८।७९।८०।८१।८२।८३।८४।८५।८६।८७।८८।८९।९०।९१।९२।९३।९४।९५।९६।९७।९८।९९।१००।
रिपु ६।८।१०।१२।१४।१६।१८।२०।२२।२४।२६।२८।३०।३२।३४।३६।३८।४०।४२।४४।४६।४८।५०।५२।५४।५६।५८।६०।६२।६४।६६।६८।७०।७२।७४।७६।७८।८०।८२।८४।८६।८८।९०।९२।९४।९६।९८।१००।
सर्वमदनसदन १ नैव शुभदाः रोषो राहुकेतु अन्ये द्वादशगं चंद्रकेतुनवमांशयो षष्टाष्टगोबुधं च भू १० वर्ज्यानां कुमनीषिणः मे
षान्द्रकातुल्यत्वं कर्ता निर्गणानवमांशकाः शस्ताष्टवदयुक्ते कन्यातुलधनुर्द्विधाः अथेकविंशतिमहादोषाः दुःपंचांग्यष्टमोस
स्सविधुखलतनुः षण्मतीदुः सितो रोसं कांतिर्गंडदोषः सखलमणिनजो वक्रवकार्यपातो रंध्रं लयं कुबर्गोस्तगखलठदमास्ताशु
शुभः कूरवेधः कर्तव्यं कामं लंघ्यैरहणभकुलमोदुः क्षणोत्पातमेव अथ संकटमोक्षं गोधूलैपदजातके शुभकरं पंचांग्यष्टदोषं
रधीस्तात्परपूर्वतोर्ध्वदिक् तत्रेडमधारिणं सोयांगं कुजमष्टमं कांकेयमाहः पातमर्ककर्मजह्याहिप्रमुखेति संकटदंसद्योवना
द्येकचित् मयोक्तचंद्रताराद्यभावेदानानि चंद्रेश्वरं खलवणं चतारैतिथोविरुद्धे लयतंडुलांश्च धान्यं च दद्यात्करणे च वारयो
नेविरुद्धे कनकं प्रदेयं षड्वर्गशुद्धादि विचारः कायसाधनादि प्रकारः कुलिकादिस्वरूपाणि च ज्योतिर्यथेभ्यो ज्ञातव्यानि वि
स्तरभियान्ने होच्यते इति मुहूर्ते विचारः संक्षेपः मंडपानि मीणाद्यं गजातमंगिनो विवाहादेकनक्षत्रादौ कार्यं केतुन दलनवना
रकमंडपमंडे दिवर्णकाद्यास्त्रितं तत्संबधिगतागतमक्षेनैवार्हिके कुर्यादित्युक्तेः यवारकं चिकसा इति भाषायां एवं हरिश्चादि

ध.सिं.१
६६

अंगेषु चंदबलं नापेक्ष्यं विवाहं गं विवाहात्मा कृतती यथैकनवमदिनेषु न कार्यं तत्र मंडपः षोडश द्वादशाक्षान्यतम संख्य हस्तध्वतुदी
रः कार्यः मंडपे चतुर्वर्करीये च न ध्वकरी वा वेदी चतुरस्रां सोपानयुतां प्राकं प्रवर्णां रंभास्तंभादिभिः सर्वतः सुशोभितां गृहनिर्गमादौ म
भागे कुर्यात् अथ कन्यायाजन्म कालीनश्राद्धयोगसूचितवैधव्यपरिहारोपायः तत्र मूर्तिदानं कन्यादेवा कालो संकीर्त्य वैधव्यहरं
श्रीविष्णुप्रतिमादानं करिष्यति संकल्प्य पलतदधृतदध्यान्यतमप्रमाणहेमनिर्मितां विष्णुप्रतिमां चतुर्भुजां सायुधो वृतेनावायैष्य
द्युत्तरणादिपूर्वकं षोडशोपचारैः पूजयेत् वस्त्रापेण काले पीतवस्त्रे पुष्पापेण काले कुमुदीपलमालां च दद्यात् पूजां ते कन्यादेवं
प्रणम्य मंत्रेण वदद्यात् यन्मया प्रादिजनुषिष्ठां त्यापतिसमागतं विद्योपविवाशा क्त्वा होतृनापि विरक्तया प्राप्य भोजनं दाद्योत्तरं यः
सौरव्यधनाय वै वैधव्याद्यतिदुःखोद्यतनाशाय सुखाप्तये वदुःखसोभाग्यहेतुं च मया विष्णोर्मिमांस्तुं सो वयं निर्मितां शतपातुं
संप्रदेदिजेति ततो यथा वाक्ति हेमदक्षिणां दत्वा अनघाद्याहमस्मीति निवेदेत् एवमस्त्विति निप्रोपिन्निः ततो विप्रभोजनं अथ
वैधव्यहरं कुंभविवाहः विवाहकृतोपिवादिः कन्या वैधव्यहरं कुंभविवाहं करिष्यति संकल्प्य गोदीश्राद्धं तं कृत्वा महीधोरित्या
दिना कुंभस्थापनां ते तत्र वरुणप्रतिमायां वरुणं संपूज्य कलशमध्ये विष्णुप्रतिमायां विष्णुं षोडशोपचारैः संपूज्य प्रार्थयेत् वरुणं
गत्स्वरूपाय जीवना नो समाश्रया पतिं जीवय कन्यायाश्चिरं पुन सुखं कुरु देहि विष्णो वरं देव कन्यां पातयदुःस्वित इति ततो

गम
६६

विष्णुरूपिणे कुंभाये भां कन्यां श्रीरूपिणीं समर्पयामि इति समर्प्य परित्येत्वादिमंत्रैरधस्तादुपस्वि कुंभं कन्यां च मंवाहृत्या परिबेष्ट्य त
तः कुंभं निःसार्य जलाशये प्रभज्य शुद्धजले न समुद्रयेष्वादिना मंत्रैः पंचपल्लवैः कन्यामभिषिञ्च्य विप्रान् भोजयेदिति इति कुं
भविवाहः अथ वरसमृतभायीत्यपरिहारोपायः तत्र परिवेष्टत्वा पापमृतभाये त्वंतत्यापपरिहाराय प्राजापत्यत्रयं चोद्दामयन्
यंच कृत्वा असकृन्मतभायै त्वयोगे तदुभयत्रयमाहृत्या कृत्वा मृतभायै त्वनिरासद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं अयुतसंख्या चर्वा
ज्य होमं करिष्ये इति संकल्प्यादिस्थापनां ते न्वाधानं दुर्गादि विष्णुं अष्टाधिकामृतसंख्याभिश्चर्वा ज्योतिभिः शोषेण स्वि
ष्टकृतमित्यादि प्रतिदेवतं तं ह्यं निरूप्य प्रोक्ष्य च त्यागकाल अष्टोत्तराशु तसंख्या कृतिपय्या सं चर्वा ज्य इत्ययथा मंत्रं त्रिंशदुर्गा
ये अथ ये विष्णवे च ममेति त्यजेत् जातवेदसेत्यनुवाकस्योपनिषदक्षयः दुर्गादि विष्णुवो देवताः विष्टुष्टं देवर्वा ज्य होमे विजियो
गः अनुवाकानुष्टुप् प्रत्येवं होमः तत्र प्रथमं चतुरधिकं पंचसहस्रसंख्यं श्वरुहोमस्ततश्चतुरधिकं पंचसहस्राज्य होम इत्येवम
युत होमः होमशेषं सभाष्यदशविप्रान् भोजयेदिति अथ वा कस्यचिद्वा सस्य विवाहं कुर्यात् अथ मृतपुत्रस्य दोषं द्वाह्मणो दाहने ह
रिवंशश्रवणं प्राहारुद्रजपश्चेति च विधिस्तानि समस्तानि वा वाक्त्वापेक्षमा कुर्यात् रुद्रजपे दशारेनाज्या कर्हरी होमः रुपिवंशश्च
वर्णविधिरन्ये विधयो विस्तरण प्रायुक्ताः यथाशक्ति भक्षणं लं कृतं कन्या प्रदाता श्वमेधया जीभयेषु प्राणदाता चेति त्रयः सम

ध.सि.३
६७

पुण्याः शुक्लकन्याप्रदातारं पितरः सपितामहाः विमुक्ताः सर्वपापेभ्यो ब्रह्मलोकं व्रजन्ति इति कन्यादानप्रशंसा विष्णुजामातरं मत्वा
तस्य कोपं न करिष्ये अग्रजा वा तु कन्यामात्रं श्रिया तस्य वै गृहे इति कन्यागृहे पित्रोर्भोजननिषेधः विवाहमध्ये स्त्रिया सह भोजने पित
रोवः अन्य - पत्न्या सह भोजने चांशायणं प्रायश्चित्तं अथवा मृदानादि विचारः विवाह नक्षत्रयुते सुदिने चरस्य पित्रादिः कन्यागृहे
गत्वा कन्यायुजनं करिष्ये तदगत्वे न गणपतिपूजनं वरुणपूजनं च करिष्ये इति संकल्पयेत् अवशिष्टः प्रयोगो न्यत्र तेवः अथ विवाह
दिने तत्पूर्वदिने वा ध्वजहरिद्रातैलादिना मंगलस्नानं करयित्वा तत्रैव हरिद्रादिनावरस्य मंगलस्नानं करणीयमिति स्थापितम् एवं
चरस्य पित्रादिः पत्न्या संस्कारं च सह कृत्वा मंगलस्नानं कृत्वा नो हतवासाः प्राप्नुवन्त्युपविश्य स्वदक्षिणे पत्नी तदक्षिणे संस्कारं मुपवेश्य दे
शकालौ संकीर्त्य ममास्य पुत्रस्य देवपित्र्यं कृणापाकरणं हेतुधर्मप्रज्ञोत्पादनसिद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं विवाहस्य संस्कारं क
रिष्ये तदगत्वे न स्वस्तिवाचनं मातृकापूजनं नां दीश्राद्धं नंदिन्यादि मंडलदेवतास्थापनं च करिष्ये तदा दौ निविष्टतां गणपति
पूजां करिष्ये इति पुत्रविवाहे संकल्पः कन्याविवाहे तु जातकर्मोदितोपममास्याः कन्यायाः जातकर्मनाम कर्मसूची बलोकननि
क्रमणोपवेशनान्नाशान् चोत्संस्काराणां बुद्धिपूर्वकलोपजन्यप्रत्ययपरिहाराय प्रति संस्कारमर्धकुरु चोवाः कुरु तस्य
स्यान्नायगो निश्चयी भूतयथाशक्तिरजतदानेनाहमान्वरिष्ये गर्भाधानसमीपे तयोर्विद्योत्पन्नः ततो ममास्याः कन्यायाः

राम
६७

६८

भर्ता स धर्मप्रज्ञोत्पादनं दैव्यैर्घरिणिषु ग्रहधर्मचरणेषु अधिकारसिद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं विवाहस्य संस्कारं करिष्ये इति विशेषः
त्रोषं पूर्ववत् भ्रात्रादिममभ्रातृरिति भगिन्या इति वा पितृव्यादिः कर्तुममभ्रातृमुत्तमभ्रातृकन्याया इति वा संकल्पो हं कुर्यात् वरवध्वोः
स्वयंकर्तृत्वे मम देवपित्र्यं कृणापादि मम भर्ता सहेत्यादि संकल्पः केचित् स्वस्तिवाचनकाले कन्यादानादिकाले वा प्रधानविवाहसंस्कार
संकल्पं न कुर्यात् इति प्रमादः इति विवाहः अन्येतु कन्यादानविवाहो मादिसं कल्प एव प्रधानसंकल्पस्तदतिरिक्तं विवाहपदार्थाभावा
दित्याहुः मातृकापूजां तेन तपितमातृमातामहावरवध्वोः पितास्वपित्राद्युदेस्य कपावेण नमस्युते नां दीश्राद्धं कुर्यात् इत्यसंदिग्धं मा
तये न जीवंतीत्यर्थेण लोपः तथानी भयत्रपावेण दयेने न नां दीश्राद्धं सिद्धिः मातृमातामहयोजनं च पितृपावेणेने वत सिद्धिः
पितृप्रपितामहमतौ पितृमहजीवने च पितृप्रपितामह तत्पितृतुहि श्य पितृपावेणं तथान च पितृप्रपितामह तत्पितृतो नां दीशुस्वाइदं
वः पाद्यमित्यादि प्रयोगः प्रपितामहमात्रजीवने पितृपितामह तत्पितामह इत्युद्देशः पितृमतौ पितृमहप्रपितामहजीवने पितुः पि
तामहस्य पितृमहप्रपितामहौ च नां दीशुस्वाइत्युच्चारः एवं मातृमरणे पितृमहमातृजीवने मातः पितुः पितामहौ प्रपितामहौ च नां
दीशुस्वाइत्युच्चारः प्रपितामहमात्रजीवने मातृपितामहौ पितुः प्रपितामहौ च नां दीशुस्वाइत्युच्चारः पितृमहौ प्रपितामहौ च नां
जीवने मातुः पितृमहस्य पितृमहौ प्रपितामहौ चेत्युच्चारः मुख्यमातृजीवने सापत्नमातृमरणे पितृमातृपावणं एवं मुख्यपितृ

ध.सि.३
६८

महज्जीवनेपितामह्याः सपत्नीमतामपितयासहैमानुपार्षणं किंतुपूर्वेक्तएवउच्चारः एवंप्रपितामहीसपत्नीविषयेपि एवंमुख्यमातामही
जीवनेतत्सपत्न्यादिग्रणोपिनमातामहादीनांसपत्नीकत्वेनोच्चारः किंतुकेवलनामेव दशीदीमातजीवनेसपत्नमातुर्मेतोकेवलनामेव
पित्रदीनामुद्देशादितिसिद्धतात् अथमातामहस्यतौमातुःपितामहजीवनेमातामहतत्वितामहप्रपितामहाइत्युच्चारः मातुःप्रपितामहमा
त्रजीवनेमातामहमातृपितामहोमातामहस्यप्रपितामहस्य नांदीमुखाइत्युच्चारः द्वयोर्जीवनेमातामहमातुःपितामहस्यपितामहप्रपि
तामहोवनांदीमुखाइत्युच्चारः अथजीवत्पितृकोमत्मातामहोवविवाहोपनयनकंजातकर्मदिषुपुत्रसंस्कारेषुमातृमातामहयोवि
णहयमेवकुर्वीत मातयेपिजीवत्यामातामहपार्षणमेव मातामेहजीवनेमातृमरणेजीवत्पितृकः सुतसंस्कारेमातृपार्षणमेवदेवरहितकु
र्वीत त्रिषापिजीवत्सुतसंस्कारेषुपितुःपित्रादीनुद्दिश्यपार्षणंयं कुर्वीत त्रिषुजीवत्सुतसंस्कारेनांदीमुखाइत्युच्चारः योयएवेतिपक्षंतरंभार
मेतत् द्वितीयविवाहेसमावर्तनाधानादिषुस्वसंस्कारेषुनांदीमुखाइत्युक्तेन जीवत्पितृकःपितुःपित्रादीनुद्दिश्यपार्षणंयं कुर्वीत पितु
र्मातृपितामहीप्रपितामहः पितुःपितृपितामहप्रपितामहाः पितुर्मातामहमातुःपितामहमातुःप्रपितामहानांदी मुखाइतित्रोच्चारः
अत्रपितुर्मातादिजीवनेतत्पार्षणलोपः मृतपितृकस्तु स्वपित्रादीनुद्दिश्येतिवसीदिग्धं पितृपितामहयोर्जीवनेपितामहस्यमात्रादि
पार्षणत्रयोदेशैः त्रयाणांजीवनेपितृपार्षणलोपः तत्रसुतसंस्कारेइवस्यसंस्कारमातृमातामहयोः पार्षणाभ्यामेवनांदीमुखाइति

राम
६८

हिः पित्रादित्रयजीवनेमातृमातामहयोश्चजीवनेप्रपितामहस्यपित्रादिपार्षणत्रयोदेशोन्ननांदीमुखा एवंप्रथमविवाहेपिकर्त्तृतराभा
वात् वरएवनांदीमुखाइत्युक्तेन मृतपितृकः स्वपित्रादीनुद्दिश्यजीवत्पितृकस्तुपितुःपित्रादीनुद्दिश्यकुर्वीत जीवत्पितृपितामहस्तुपि
तामहस्यपित्रादिपार्षणत्रयोदेशेन प्रपितामहस्यापिजीवनेप्रपितामहस्यपित्रादिपार्षणत्रयोदेशेनवापितृपार्षणलोपेनवा
नांदीमुखा अत्रसर्वत्रपितुःपितामहादेवीपित्रादिपार्षणोदेशपक्षेस्वमातृमातामहयोर्मरणेपिनस्वमातृमातामहयोः पार्षणं किं
तुपित्रादेर्मातृमातामहयोरेवेतिज्ञेयं इतिजीवत्पितृकनांदीमुखाइत्युच्चारः यदातुक्तन्याविवाहेपुत्रस्योपनयनंप्रथमविवा
हंनपितृव्यमातृत्वादिः कर्त्तव्यतदासंस्कार्यस्यमृतपितृकत्वे अस्यसंस्कार्यस्यपितृपितामहप्रपितामहाइत्यादिप्रयोगंकुर्वीत सो
दरमातुर्नोच्चारैर्विदोषः आतुःपित्रादीनांसंस्कार्यपित्रादीनांनैक्यात् सापत्न्यमातुसंस्कार्यस्यमातृपितामहीप्रपितामहाइत्या
द्युच्चारयेत् संस्कार्यमातृजीवनेतत्पार्षणलोपः संस्कार्यस्यजीवत्पितृकत्वेमातृत्वादिः कर्त्तव्यसंस्कार्यस्यपितुःमातृपितामही
प्रपितामहः संस्कार्यपितुःपितृपितामहप्रपितामहाइत्याद्युच्चार्यतत्पितुःपित्रादिपार्षणत्रयंकुर्वीत संस्कार्यस्यपितृपिता
महयोर्जीवनेमातृत्वादिः संस्कार्यपितुर्मात्रादीन्मातामहादीन्नुद्दिश्यपार्षणंइत्युक्तेन पितुर्वर्गद्वयाद्यजीवनेएकेकवर्ग
पार्षणं पितुर्वर्गत्रयाद्यजीवनेमातृत्वादिः पितामहस्यमात्रादिपार्षणत्रयोदेशंकुर्वीत पितामहस्यमात्रादिजीवनेतत्पार्षणलोपः

ध. सि. ३
३०

जाः गौरीहरमहेशानसर्वमंगलदायक पूजां गृहणदेवेशसर्वदामंगलंकुरु इति पूजामंत्रः कन्यादेहप्रमाणेन सप्तविंशतितंतुभिः क
तयावर्तिकयादीपं प्रज्वाल्य सुवासिनीं ब्राह्मणं भोजयेत् इति गौरीहरपूजा पंचविंशतिर्भीषां वैष्णवग्रंथिसंयुतोऽं वागोविष्ट
रः संपाद्यः वरस्मया भवे आरवातच्छास्त्रवाग्यवोदितः मधुपर्कः प्रदातव्यो ह्यन्यशास्त्रेऽपि दातुं दधि मधुमिश्रं मधुपर्कः तनदध
त्वासेयोजनं वा मध्वन्नाभे सविर्गुणे वा प्रतिनिधिः गृहगतं स्नातकं वरं मधुपर्केणाहं विध्य इति संकल्पः वरस्मद्वितीयोद्वाहे तु स्नात
कं इति पल्लवोपः ततो यथागृहं मधुपर्कप्रयोगो ज्ञातव्यः एवं गुरुश्रेष्ठ विप्राराजा चेति गृहगताय सेवतां कृत्वा नमस्कृत्य मधुपर्कं पाप
जनीयाः कृत्वा गौरीनामपि अर्चयित्वा स्वयं मधुपर्कं न तु दातुं चास्वमा जयंतस्तु स न त्रयजमानशास्त्रेणैव मधुपर्कं दत्त्वा अन्नं
धनुष्यधूपदीपपूजां ते उपहारो माधविकारसहितो भोजनार्थदेयः एवं मधुपर्कं तत्पूर्ववा कृतं भोजनार्थे वरायो यो धितो दाता क
न्यादद्यात् अथ लघुघटी स्थापनं दशपलमितं तां घटितं घटं गुल्फेन तं द्वादशगुलं विस्तृतं धारयंत्रं कुर्यादिति सिंधुः द्वादशा
र्धपलानामन्नं चतुर्भिश्चतुरंगुलैः स्वर्णमाषैः कृतं छिद्रं यावत्स्थजलमुत्तमिति तु श्रीभागवते तृतीयस्कंधे उक्तं अस्माभ्यः अशी
तिगुंजात्मकः कर्षः अस्मैव सुवर्णसंज्ञा कर्षचतुष्टयं पलं तथा च घटपलताम्रविरचितं पात्रं विंशतिगुंजोन्मितसुवर्णनिर्मित
चतुरंगुलदीर्घशलाके यास्य लेकत छिद्रं कुर्यात् तेन छिद्रेण यावत्स्थपरिमितं जलं प्रविशति तेन च प्रस्थजलं पूरणेन तस्या

रात्र
३०

त्रैलोक्ये मयैव भवति तत्प्राज्ञं घटी कालप्रमाणं तत्र प्रस्थमानं तु षोडशपलात्मकं पलं सुवर्णमात्राः कुंडकः प्रस्थमात्रकं द्रोणं च सारिका
चेति पूर्वपूर्वचतुर्गुणमित्युक्तेः यथांतरे चतुर्गुणिः कुंडकश्चत्वारः कुंडकाः प्रस्थ इति केचित्वाहिरं संख्याकगुरुवर्णोऽन्तरे पलसंज्ञकः
कालः घटि पलकालानां उक्तेः कुंडकः एवं प्रमाणीकृत्यं घटी त्रयं सूर्यमंडले स्यादर्थो द्ये धीस्ते वा जलपूर्यतां पात्रे मत्वा त्रे वा क्षिपे
त् तत्र मंत्रः मुख्यं त्वमसि यं जाणां ब्रह्मणा निर्मितं पुरा भवभावाय दंपत्योः कालसाधनकारणं अनेन मंत्रेण गणेशावकणपूज
नपूर्वकं घटी यंत्रं स्थापयेत् एवं स्थापिता घटिका म्रियमास्य नैर्ऋतवायव्यदिग्गतां शुभा मध्यस्थितां पदिग्गतां च शुभा एव
मासे यादिपंचदिशु पूर्णं शुभा इति घटी विचारः अथ ज्योतिर्विंशतिशुभकाले हस्तो तशले तदुल्लराक्षि पूर्वोपरोक्तत्वा पूर्वरा
शौ प्रत्यशुस्वंबरं अपरस्मिन्ना शुक्ली कन्यामवस्थाप्य तयोर्मध्ये कुंकुमादिकं स्वस्तिकां कितं मंत्रः पटमुदग्दशं धारयेयुः कन्यावर
योः विजादिज्योतिर्विंदं संपूज्य तद्नाक्षताः फलपुताः कन्यावरवोरं जलोद्घातं कन्यावरौ साक्षतहस्तौ स्वस्तिका लो कनपरो अमु
कदेवतायेन मरुतिस्वस्वकुलदेवतां ध्यायेत्तौ तिष्ठतः ज्योतिर्विंशमंगलपद्याष्टकपाठां तेष्वोक्तकाले तदेव यमिति पठित्वा सुपु
तैमस्तु ॐ प्रतिष्ठेयुः कंतः पटमुत्तरतो पवासेयुः ततः कन्यावरौ परस्परशिरसोरक्षतप्रक्षेपं परस्परेशणं च कुर्यातां वराव
त्वाभ्युदये र्भीषेण ॐ भर्तुवः स्वविति पठित्वा द्भीर्निरस्यापः स्मरेत् वैदिकेऽप्यमानां ब्राह्मणारवणवार्क्याते कन्या पूर्वकं

राम
७१

जन्मक्षिपेत् प्रजापतिः प्रीयतां कन्यां प्रतिगृह्णातु भवान् इति वदेत् एवं निवारं कन्यातारमवित्यादिना कन्यादानं कार्यं वरः ॐ स्व
स्तीत्युक्ता कन्यां दक्षिणं संस्पृष्ट्वा करदं कस्मा अदात् ० पृथिवीं प्रतिगृह्णात्विति त्रिकल्पाधर्मप्रजासिध्यर्थं प्रतिगृह्णीतीति वदेत् दाता
गौरी कन्यामिमां विप्रमथात्रा किं विभूषितां गोत्राय शर्मणे तु भ्यंदतां विप्रसमाश्रया कन्ये ममाश्रयतो भूयाः कन्ये मे देवि पार्श्वयोः कन्ये
मे पृष्ठतो भूयास्त्वहाना मोक्षमाप्नुयात् मम वंशकुले जाताया लिताय त्वराष्टकं तुभ्यं विप्रमयादना पुत्रपौत्रप्रवर्धिनी धर्मे नार्थेना
कामेन नातिचरिते व्यात्ययेयं वरो नातिचरामि इति दाता उपविश्य कन्यादानं प्रतिष्ठापित्वा धर्म्यं रदं सुवर्णमग्निदेवस्य दक्षिणत्वेन स
प्रददे ॐ स्वीस्तीति वरः ततो भोजनपात्रजलनपात्रादिदानानि पितामहोदानकर्तृत्वेनैव त्रीमित्यतः पूर्वममेति वदेत् पुत्रीमित्य
तः पूर्वमवदेत् भ्रात्रादिः पुरुषत्रयकर्तृतेन मे वक्तुं यात् कापिममेति न वदेत् अपितामहः प्रपौत्रीमित्यत्र ममेति न वदेत् मातुल्यादि
न्योवादा तास्वगोत्रं स्वविशेषणत्वेनोक्ता मुकशर्मिणः समस्तपितृणामिति कन्यापितृनामवर्धतमुक्ता कन्याविशेषणत्वेन तजो
वादि न वदेत् मम वंशकुले जातेत्यत्र ममेति स्थाने कन्यापितृनामवदेत् दत्तककन्यादाने मम वंशकुले दत्तोति भोजो कोहः अथ क
न्यादानं गत्वेन गवादिदाने मंत्राः यज्ञसाधनभूताया विष्णुस्याधो घनाशिनी विष्णुरुधरा देवः प्रीयतामनमागवा हिर
ण्यगर्भसंभूतं सुवर्णं चांगुलीयकं सवैप्रदं प्रमल्लामि प्राणा तु कमजापतिः इत्यंगुलीयस्य क्षीरोदमथने पूर्वमुधतं कुंडले

ध. सिं. ३
७२

यं श्रियासहस्रमुक्तं देवैः प्रीयतामिति कुंठय्योः कांचनं हस्तवलयं रूपकांतिमुखप्रदं विभूषणं प्रदास्यामि विभूषयतु मे सदे
ति वल्लभयोः परापवादपैरुन्यादभक्ष्यं च भक्षणात् उत्पन्नपापदानेन तान्मया न स्पृशतु इति तान्न जलपात्रस्य यानि पापा
निकाम्यानिकामोद्यानिकृतानि च कांश्च पात्रप्रदानेन तानि नश्यंतु मे सदा इति भोजनार्थं कांश्च पात्र अगम्यागमनं चैव परदास
भिमर्शनं शौचपात्रप्रदानेन तानि नश्यंतु मे सदा इति जलार्थं स्वभोजनार्थं च शौचपात्रस्य दत्तं पृथक् पृथगेन नागवध्नीदलानि
तं पूर्णेन चूर्णपात्रेण कण्टरपिष्टकेन च सपुण्ड्रं नंदिभ्यो गंधर्वीषरसां प्रियं देवदेव निरातं कंत्वत्सदा लुक्छमां इति तां बल्य
स्य एवं दासीमहिषा गजाभ्रभूमिस्वर्णपात्रपुस्तकशय्यागृहजटवृक्षानां दानमोत्राः कौस्तुभेष्टभ्याः अंतःपटधारणादि
कन्यादानांतं केचिदस्मिन् प्रतिष्ठापनोत्तरं कुर्वति केचित्सर्वींगहोमोत्तरं केचिदाज्यसंस्कारोत्तरमिति अनेकपक्षास्तान् स्वस्वगृहा
नुसारेणावासानुसारेण च व्यवस्था ततो बधुवशाभिषेकः ततः कंकणबंधः अग्राक्षताशेषणं बधुवशाभ्यामन्योन्याति लक्ष्म
रणं माताबंधनं अष्टपुत्रीकं तु कीर्मांगल्यतत्त्वादिदानं गणेशपूजा चतुर्बधनं उत्तरीयवस्त्रांतं ग्रंथियोजनं लक्ष्यादि
जादि इति कन्यादानानुक्रमः प्रायः बह्वचानामनेषां च यथागच्छतेयः अष्टविवाहहोमः बधुवरोपूर्वीकलक्षणावेदीमे
त्रद्योषेणावरुह्यवरः स्वासने उपविश्य बधूं दक्षिणत उपवेश्य देशकालो संकीर्त्य प्रतिगृह्यता यामस्मो बंध्वां भार्यात्वमिह

राम
७२

ये विवाहहोमं करिष्यन्ति संकल्प्य यथागच्छं विवाहहोमं कुर्यात् एतदक्षि विवाहाग्निं रक्षेत् रक्षितो मिश्रतु यः कर्मपर्यंतं ग्रहप्रवेश
नीय होमात् पूर्व अनुगतश्चेद्विवाहहोमः पुनः कार्यः ग्रहप्रवेशनीयोत्तरं मनुगतो होम इयमपि पुनः कार्यं केचित्तु द्वादशरात्रपर्यंतं च
त्युक्तायाश्चेत्यान्याहुतेः साधीजिकत्वमाश्रित्यात्रापि अयाश्चेत्याहुतिमेवाहुः अयमग्रहप्रवेशनीयहोमः स च बध्वा सहस्वश
हंगतस्य विहितस्तथापि त्रिंशः अश्वरुग्देहवर्कुरीति तत्रार्धरात्रोत्तरं विवाहहोमं परेद्युः प्रातस्तिथ्यादिसंकीर्त्यं ममाग्नेर्गृहादि
त्वसिद्धिदाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं ग्रहप्रवेशनीयोत्तरं मनुगतो होम इयमपि पुनः कार्यं केचित्तु द्वादशरात्रपर्यंतं देवविवाहहोमो
त्तरं पुनस्तिथ्यादिसंकीर्त्यं संकल्प्य पूर्वकं रात्रावपि ग्रहप्रवेशनीयहोमं करणे होमो यत्तु विवाहहोमग्रहप्रवेशनीयहोमयोरेकं तं
त्रेणानुष्ठानं कुर्यात् तन्मृतं विवाहाग्रेव ग्रहप्रवेशनीयहोमोत्तरं गृह्यत्वसिद्धिश्च अयनं तैत्तिरीयादीनां भवति तैत्तिरीयका
नीयादीनां पुनराधाने अकारांतरे मस्ति यद्विवाहोद्यच्छटीमध्ये शुभं तस्ति स्तदाग्रहप्रवेशनीयाभावे पि अतीपातादिसंभवे पितृदे
वोपासनहोमार्थः तदुत्तरं चेत्यरादिने सायमौपासनार्थः सर्वेयं सायं संध्यमुपास्य विवाहाग्निं प्रज्वाल्य प्राणानामभ्यदेशकालो सं
कीर्त्य अस्मिन् विवाहाद्यौ यथोक्तकाले आपरमेश्वरप्रीत्यर्थं यावदजीवनमुपासनं करिष्ये इति संकल्प्य पुनर्देवाकालो संकीर्त्य आपर
मेश्वरप्रीत्यर्थं सायं प्रातः कृपासनहोमो करिष्ये तत्रेदानीं सायमौपासनहोमं करिष्ये प्रातस्तु पूर्वसंकल्पितप्रातः कृपासनहोमं करिष्ये

ध.सि.३
७१

इति होमः कार्यः अथ त्रिशंखं बध्नेनोन्नयन् चारिणा बद्धं कुर्वाण बध्नेः शायिनो अक्षरं चण्डिका नोतिष्ठेतां अथ चतुर्थदिनसेदिरिणीदा
ने तत्रैव धूपितं भ्यामुपोषिता भ्यामुपोषिता येन मात्रे कार्यं वरमात्रं जो दोषे तस्याः शुद्धप्रतीक्षा करणा संभवे मनसा पात्रमुद्दिश्येति
रीत्यातां मनसोद्दिश्येति रिणीदानं बध्नेन मात्रे निर्वाहोत्तरं देवकोत्थापनात्माग्रतो दोषे तस्याः शुद्धिप्रतीक्षा शुद्धं ते संकटे शुद्धेः प्रागपि
देवकोत्थापनं कार्यं मातुलादेः कर्त्रेतरस्य पत्न्यारजसिमौजी प्रकरणे उत्तं एव निर्वाहोत्तरमाशौचपाते चतुर्थी कर्मपर्यंतं प्राप्तकर्मक
नोदातुर्वैरस्य कन्यायाश्च नाशौचं आशौचोत्ते देवकोत्थापनं असंभवे आशौचमध्ये एव देवकोत्थापनं कृत्वा आशौचं कार्यं विवा
हात् पूर्वमाशौचरजो दोषोस्तु प्रागुक्तं चतुर्थी कर्म होमः कौस्तुभे उत्तः एवं केचिद्वृक्षास्त्रिनो नु कुर्वन्ति मंडपोद्दासनदिननिर्णी
यो मंडपोद्दासनपर्यंतं कर्तव्या कर्तव्यनिर्णयश्चोपनयनप्रकरणे उत्तः तत्रैव द्रव्यः नस्नाया उत्सवेतीति मंगलं विजिनं च
अनुब्रज्य सुहृद्भूतं चैवित्तेष्ट देवता स्नानं संचरेत्तिलमिश्रकर्मप्रेतानुयानं कलत्रप्रदानं अपूर्वतीर्थी मरुत्तरीने च विवर्जयेत्
गलतोद्भवे कौ मासपक्षकविवाहादौ व्रतप्रारंभेणैव जीर्णभांडादिनत्वात् मंगलसमाप्तं न तथा ऊर्ध्वं विवाहात् प्रसूतत्वाच्च
तबंधनात् आत्मनो मुंडनं चैव वर्षवर्षार्धमेव मासमन्यत्र संस्कारविमासं चैव कर्मणि पिंडदानं मदास्नानं न कुर्वन्ति चत
र्थेण अयं विवाहव्रतबंधनोत्तरं वर्षवर्षमासत्रिमासेषु अन्यदृष्टिश्चाह मुतं मंगलोत्तरं मासमेकं पिंडदानं तिलतर्पणनिषे

राम
७३

घस्त्रिपुरुषसंविज्ञानमेव एवं मुंडननिषेधेपि व्रतोद्दाहोतु मंगलमिति पक्षे मों ज्युतरं मुंडननिषेधः व्रतबंधस्य मुंडनरूपत्वपक्षे तु
न निषेधः आत्मनो मुंडनमिति कर्मगतया प्राप्तं रागप्राप्तं न मुंडनं निषिध्यते अत्रापवादः गंगायां भास्करेक्षेत्रे मातापित्रोर्मतेह
नि आधाने सोमयागादौ दृष्टीदोक्षौ रमिष्यते महालयोगयाश्चादौ पित्रोः प्रत्यब्धिकेतया सपिण्डं तं प्रेतकर्मश्चाहो उशकेष्वपि क
तोद्दाहादिकः कुर्मन्ति मुंडनं चतुर्थेण केचिद्भूतपितृव्यादेरादिके धेवमूचिरे एवं पिंडपितृयज्ञे अष्टकान्वष्टका पूर्वेष्टुः श्राद्धेषु न पिंड
दाननिषेधः दशैश्राद्धं तपिंडकमेव तेन बहूनां व्यतिषंगेन इति मंडपोद्दासनोत्तरं कार्यं कार्यनिर्णयः अथ चतुर्थप्रवेशः विवाहा
त्पोडादिनांतः समदिनेषु पंचमसप्तमनवमदिनेषु चराभोस्त्रिरत्यग्रे नूतनमिन्नगृहं धूपप्रवेशः शुभः प्रथमदिने विक्रिष्वत् षष्ठे
न निषेधः प्रयोगरत्नोक्तो निर्मलः षोडशदिनमध्ये पूर्वोक्तदिनेषु प्रवेशोक्तनक्षत्रतिथिवारगोचरस्थचंद्रवलाद्यभावेपि मुकुशुका
स्तादावपि न दोषः व्यतीपाते क्षयतिथौ ग्रहणे वैधृतौ तथा अमासं कांतिविष्यादौ प्राप्तकाले पिनाचरेत् प्रथमनवधूपप्रवेशो विवा
हार्थं गमने च प्रतिशुकदोषो नास्ति द्विरागमन एव सन्मुखशुकदोषः षोडशदिनोत्तरं मासपर्यंतं विषमदिनेषु मासोत्तरं विषममासे
षु च येन विषमवर्षेषु धूपप्रवेशः शुभः समेष्वेतेषु वैधव्यादिदोषः पंचमवर्षोत्तरं समविषमविवाहो नास्ति षोडशदिनोत्तरं व
धूपप्रवेशेन क्षत्राणि अश्विनी रोहिणी मृगशुष्य मघा चैरात्र महस्त चित्रा स्वात्य तुरा धाम्ना श्रवण धनिष्ठा रेवत्यः शुभाः मासोत्तरं

ध.सि. १
१४

मार्गशीर्षमाघफाल्गुनवैशाखज्येष्ठमासाः शुभाः चतुर्धनयमीचतुर्दशीपंचदशीभिन्नतिथयोः रविभौमेतरवाराश्च शुभाः इति नव
नक्षत्रमेवाः अथाद्विरागमने तत्रमाघफाल्गुनवैशाखाः शुक्लपक्षश्च शुभः अश्विनीरोहिणीपुनर्वसुपुष्योत्तराश्वयानुराधाज्येष्ठाहस्त
स्वातीचित्राश्रवणशततारकानक्षत्रेषु चंद्रबुधगुरुशुक्रबारेगुरुशुक्रास्तादिरहिते स्थिरस्थिरज्येष्ठादिशुभकाले द्वितीयवधप्रवेशः
शुभः द्विरागमने धिमासविष्णुवायवमासाः समवतसराः प्रतिशुक्रादिदोषश्च नमोः द्विरागमोपि यदि विवाहमारभ्यषोडशदिनमध्ये
क्रियते तदा प्रतिशुक्रादिदोषास्तादिदोषश्च नास्ति द्विरागमेषोडशवासरांतरे कादवाहे समवासरेषु नवानक्षत्रं नतिथिर्नयोगो नवा
रशुक्रादिविचारणीयं केवलं गिरसकेवलं भृगुभरद्वजनेसिधकाश्रयपात्रित्सगोत्राणां प्रतिशुक्रदोषो न रेवत्यश्विनीभरणीकृ
त्तिकाधनुरेषु चंद्रसतिशुक्रस्याधत्वास्तिसृकदोषो न दुर्भिक्षे देशविषये विवाहे तीर्थगमने एकनगरयामयोश्च प्रतिशुक्रदो
षो न इति द्विरागमः उदाहास्त्यमेव चोयदिवसे भर्तृगहे कन्यकाहण्यात्जननीक्षये निजतनुं ज्येष्ठपतिं ज्येष्ठकं पौत्रं च शुभं
पतिं च मलिने चैवैव पिनालयेति छंती पितरं निहतं न भयं तेषामभावे भवेत् इति ध्याः प्रथमाद्वे निवासविचारः अथ पुन
विचारः उष्ट्रमेयभोक्तृयहतासहभावेन्यत्रापि उष्ट्रयोगाद्यशुभकाले कृष्णं दीप्तं होमादियथोक्तविधिं विना सततकादोष
विवाहे जातं तयोरेव दंपत्योः सुमुकते पुनर्विवाहः कर्तव्यः सुरापी व्याधिता धूर्ता वंध्या र्थक्षत्रि मंदरा स्त्री मस्त्र्या धिवेत्

राम
१४

व्यापुः कथं विधीयते तथा अधिवदनं भार्यांतरकारणं अप्रजां दशमेव वैरुप्री प्रजां द्वादशे त्यजेत् न तत्र प्रजां पंचदशे सद्यस्त्वप्रियवादि
नी अत्राप्रियवादे व्यभिचारः प्रतिकूलभाषणरूपस्य तस्य प्रायः कलौ सार्वत्रिकत्वात् आज्ञासंपादिनी दक्षां वीरसं प्रियवादिनी
पत्नीत्युक्ता भोक्तृमन्त्रोदाहृ पूर्वभार्यायै स्वधनस्य तृतीयां दद्यात् निर्धनश्चेत्तां पोषयेत् मनुः अश्विनिना तु यानारी निगीष्ठे
दोषिता गृहान् सा सद्यः सन्निरोद्धव्या त्वज्या बाकुल सन्निधौ अग्निशुभ्रादिधर्मावरणं ज्येष्ठया सह कार्यं न तु कनिष्ठया इदं
ज्येष्ठया आज्ञासंपादनीत्ये यदि तुरोवादिशीलेन समनं तरोक्तमनुवाक्यात् ज्येष्ठा कुलसंनिधौ त्यागाहो गृहांतरे निरोध्या ही वात
र्हि कनिष्ठया पिसह धर्मं चरेदन्मथा धर्मभंशपातात् तथा वीरसूतया स्यादाज्ञासंपादनी च दक्षा प्रियंवदशुद्धाता मश्रुविनियो
जयेत् इति माधवे स्मृते च द्वितीयविवाहहोमः पूर्वविवाहसंबन्धिगृह्याद्या वैवर्क्यः तदसंभवे लोकात्मिका नो कार्यः लोकात्मिका नो
करणपक्षे द्वितीयविवाहहोमादि नो त्यज्यते गृह्यादित्यादयोर्गृह्यादयोः संसर्गकार्यः अथाग्निहोमसंसर्गप्रयोगः देवाकालौ
संकीर्त्य मद्राभ्यां भायाभ्यां सहानिध्यं गृह्योस्ताभ्यां सहाधिकारसिद्धिद्वारा परमेश्वरप्रीत्यर्थं संसर्गं करिष्ये इति सक
त्यं स्वस्तिवान्नं कृत्वा उदगपर्वस्थं उज्ज्वलं दक्षिणे स्थंडिले ज्येष्ठया गृह्यादिमुत्तरे कनिष्ठया गृह्यादिं प्रतिष्ठाप्य प्रप
मेमौ ज्येष्ठपत्या न्वारध्यान्वाधानं कुर्यात् अग्निहोमसंसर्गार्थं प्रथमाग्निहोमकर्मणि देवतापरिग्रहार्थं मन्वाधानं करिष्ये

ध.सिं.३
७५

चक्षुषी आत्येनेत्यंते अग्निं नवमिराज्याहुतिभिः शोषणेत्यादि अग्निमीळयति नवानां मधुसंदा अग्निर्गायत्री अग्निहव्यसंसर्गार्थं प्र
थमाग्नौ प्रधानाज्यहोमे विनियोगः अग्निमीळयत्यादि नवकृत्भिः प्रत्यक्षं सुवेण नवानां हुतीर्भुङ्क्वात् अग्नय इदमिति सर्वे न
त्यागः होमशेषसमाप्य अयं ते यो न रिति मंत्रेण ज्येष्ठामिंसमिधिसमारोप्य अत्यवरोहेति मंत्रेण तं द्वितीयाग्नौ प्रत्यवरोह्य
त्वापलीह्यान्वारब्धोन्वाधानं कुर्यात् अग्निहव्यसंसर्गार्थं प्रथमं संसृष्टद्वितीयाग्नौ विहितहोमे देवतापरिश्रव्यमन्वाधानं
करिष्ये आज्यभागं ते अग्निं प्रधानं धारमाज्येन शोषणेत्यादि प्रोक्षणी कुशान्दवस्त्रुवौ प्रणीता आज्यपात्रे रंध्रा बहिर्वीड
स्तृष्टो यात्राणि सुविचतुर्गृहीतमाज्ये गृहीत्वापलीह्यान्वारब्धोन्वाधानं कुर्यात् अग्नौ अग्निरित्यस्य हिरण्यगर्भो अग्निर्हो अग्निहव्य
संसर्गार्थं संसृष्टाग्नौ प्रधानज्यहोमे विनियोगः अग्नौ अग्निश्चरति प्रविष्टः ऋषीणां पुत्रो अग्निराजः एषः तस्मै नु होमिह विष्णो
रुते न मा देवानां मोक्षुहस्तगर्भे मन्स्वाहा अग्नय इदं एवमयेपि आज्यस्य सुविचतुर्गृहणं विनियोगस्त्यागश्च अग्निनापि
मैधातिभिः काण्वो अग्नीषोमी अग्निनापिः समिध्यते ऋक् १ अस्तीदमिति तिसृणां विश्वो अग्निर्नो अग्निस्तुष्टु अंत्ये अग्निर्भो अ
स्तीदमधि ॥ अरण्यानिर्हितो ॥ उत्तानाया ॥ पाहि नो अग्नि रित्यस्य मर्गः प्रथमो अग्निर्हृती पाहि नो अग्नि अग्निभिः ० वंसो हो
मशेषसमाप्य आहिताग्ने मे गोयुग्मे दत्त्वा विप्रान् भोजयेत् इत्यादिहव्यसंसर्गप्रयोगः पत्न्योरेकायदि मृता दग्ध्वातेन

राम
७५

वतां पुनः आदधीतान्ययासार्धमाधानविधिना गृही द्वितीयादि विवाहे कार्यः प्रमदाभूति वासरादितः पुनरुद्वाहविधि वरस्य च
विषमेय विवक्षरे शुभो युगलेनापि मृतिप्रदो भवेत् संकटे मृता कदापि ये कं मृत्युं जयमंत्रं जपेत् वा कृत्वा विवाहः कार्य इति भाति तृती
यामानुषीकन्या नोद्वाह्यामियते हि सा विधवा वा भवेत् तस्मात् तृतीये कं समुद्देत् अथार्कविवाहः रविशम्योर्वीरे हस्तर्क्षे वा न्य
चक्षुभदिने वा पुष्यफल्गुतमर्कगत्वा कं कन्यादातारं आचार्यं कृत्वा रक्तगंधादिभूषितो देवाकालौ स्मृत्या मम तृतीयमानुषी विवा
हजन्यदोषपरिहाराय तृतीयमर्कविवाहं करिष्ये आचार्यं वृत्तानां दीक्षादातं कुर्यात् दाता मधुपर्कं यत्नोपवीतवस्त्रगंधमात्म्य
दिभिर्वरं पूजयेत् अर्कस्य पुरतः स्थित्वा त्रिकोकवासिस्तस्मात्स्वहायया सवितोरेव तृतीयोद्वाहजं दोषनिवारय सुखं कुरु इ
ति प्रार्थ्य दद्यात् तृतीयमर्कं ध्यात्वा त्रिंशेरभिषिच्य वस्त्रादिभिराकुलेनेति मंत्रेण संपूज्य श्वेतवस्त्रेण कृत्वा च वेष्ट्याग्रे
दनं निवेद्य तौ ब्रह्मं दद्यात् मम प्रीतिकरायेयं मया स्थापु रातनी अर्कं जात्राया सखायास्मिन् संप्रतिरक्षतु इत्यर्कं प्रदक्षि
णीकृत्य नमस्तो मंगले देवि नमः सवितुरात्मजे वाहिमो कृपया देवि पत्नी त्वं मद्रहागता अर्कं त्वं अलुणाः सृष्टः सर्वमाणि हि
ताय च वृक्षाणामधिभूतस्त्वदेवानां प्रीतिवर्धन तृतीयोद्वाहजं पापं मृत्युं वा शुविनाशय इति च प्रदक्षिणी कुर्यात् अंतः पट
धारणादिकन्यादानपर्मते विधिं कृत्वा कन्यादाता आदित्यस्य प्रपौत्री सवितुः पौत्री अर्कस्य पुत्री कारय पगो नाम कं कन्या

सम
७६

नक्तभासीनोमूनपुरीपोत्सवांकुर्यात् यतोपवीतस्यनिवीतत्वंनिर्बकण्येधारणमनांन्यामः मार्गजलदेवालयमनदीतीरादौमलोत्स
गोनिधिद्वः प्रत्यर्कीदिमेहनेस्वराक्षरुर्वानेचसूर्यगांवापश्येत् ततो गरीतत्रिभ्युभयशौचं कुर्यात् मूनोत्सर्गे शुद्धमदंसकृष्टिगेत्रि
वत्तं वामकरे द्विवारमुभयोः करयोर्दत्त्वा तावद्द्वारं जलेन क्षालयेत् मन्त्राद्युद्दिगुणं शुक्लैश्चुनेत्रिगुणं स्मृतं पुरीषुतु एकालिङ्गमुदति
तिस्त्रस्तथा वामकरे दत्त्वा उभयोः करयोः सप्त सप्तत्रिंशपिपादयोः द्विगुणेजलचर्यस्याद्यतीनां तु चतुर्गुणं एवमृद्धिर्जलेः शौचं तद
धीनिशि कीर्तितं तदर्धनातुरेण्डः स्त्री बालानां तदर्धतः उक्तसंख्यागंधत्वेपक्षया भावेयावता तत्क्षयस्तावदौचं मृदार्धमलकमा
ना जलात्वाभेन शौचं निर्वले सचेत् स्नानं यच्चोक्तशौचाकरणे तु गायत्र्यष्टदातं जप्त्वा प्राणायामत्रयं तथेति अनमन्ने च त्वारोगं
वापुरीषे द्वादशाष्टौ बाभोजनां तेषां द्वादशकार्माः अष्टाचमनविधिः अष्टावृतत्रिरः कंडउपविष्टः उपवीती प्राप्सु स्वउदस्युत्सो वा
अंगुष्ठमूलेन मुक्तां मुष्टकं निष्ठ हस्तेनालुप्यां फेनादि रहितं जलं हृदयंगतं निःपिबेत् केशनाद्यैस्त्रिभिः पीत्वा केनादक्षकरं जेतुं द्वाभ्या
मौष्ठौ तसंमज्ज्य एकेनोन्माजयेच्च तो जलमेकेन संमंज्येन वामकरं जेतुं एकेन दक्षिणपादं वाममेकेन चैव हि संप्राक्ष्यैकेन मूर्ध्ना
मूर्ध्ना च नासिकाद्वयं नेत्रे युग्मे कर्णयुग्मे दक्षिणोपक्रमं कृमात् नाभिं हृदयमूर्ध्ना नोदक्ष वामभुजोत्सृजेत् केचित् केशावाधौः स्त्रि
भिः पीत्वा द्वाभ्यां प्रक्षालयेत् करौ ओष्ठभातौ च नोदहरे कै कं पाणिपादयोः शौचं प्रायश्चित्त्याहुः तत्रोर्ध्वांश्च संगुल्य भ्रूः स्पर्शः

ध.सिं.३४.
३९

अंगुष्ठतर्जनीभ्यानासिकयोः अंगुष्ठानामिकाभ्यानेत्रयोः अंगुष्ठकनिष्ठिकाभ्यांकर्णयोर्नाभेभ्यः तलेन हृदयस्य पाणिना मूर्ध्नि अंगु-
ल्यधोर्भुजयोः एतावता च मनविधानशक्तानिः पात्वा करं प्रक्षाल्य रक्षिणकणं स्पृशेत् अथाचमनानिमित्तानि कर्मकुवन्तधोव-
युनिः सारणेभ्युपाते कोधेमाजोरस्पर्शस्तुते वस्त्रपरिधाने रजकाद्योजनद्वारेण आचामेत् स्नात्वा पीत्वा भुक्त्वा सुप्त्वा आचामेत्
विष्णुचरेतः शौचांते आचामेत् सर्वत्राचमनासंभवे रक्षिणकणं स्पृशेत् दंतध्यानं मृदुपायेन निहरेत् रक्तनिर्गमे रोषोक्तेः दंत-
ध्यानं च दंतवद तस्यानस्य कालांतरे निर्गमे आचमनं वामहस्तस्थिते दर्भे दक्षिणेन च आचमनेत् करद्वयस्थिते दर्भे आचामेत् सोमयो-
भवेत् न चोच्छिष्टं पवित्रं तदंते पिबेत् संसृजेत् विष्णुत्रोत्सर्गे च संसृजेत् अथ दंतधावनं कंदकिसीरिचुसापामार्गादिकाद्यैः का-
यं काष्ठालाभे आद्रोपवासे हि निषिद्धदिने च पर्णादिना प्रदेशिनी च स्नानं गुल्फावाहा दशगंडूषे वीदता नो धयेत् अथ संक्षेपतः
स्नानविधिः नद्यादौ गत्वा त्रिखंडध्याजान् ध्वजले तिष्ठन् न्यथा तूपविन्या च मम कार्थी कवाचिकमा भसिक दोष निरासन-
सर्वकं सर्वकर्म सुशुद्धिं सिध्यमं प्रातः स्नानं करिष्ये इति संकल्प्य जलं नत्वा प्राप्नुयः प्रवाहाभिमुखो वा त्रिरवयाद्यां गं निनिर्दे-
त्य स्नात्वा हिराचम्या पोहिषेति मार्जनं कृत्वा दममेगं गे इति त्रिर्जं अत्रा लोप्ता घमर्षणं त्रिरवतेन च तं वेति स्तुते ने कात्यायने
दुपदेति कृत्वा जलममय तया कृत्वा पुनः चम्य जल तपेणं कुर्यान्न वा तदियं ब्रह्मादयो ये देवास्ता देवांस्तर्पयामि भूदेवो

राम
३९

नित्यादि विधीती कृष्णद्वैपायनादयो ये कृष्यस्तान् वीक्ष्य तर्पयामि इत्यादि प्राचीना विधीः सोमः पितृमान्ममो गिरस्वानग्निश्चाताः कृष्यवा-
हनादयो ये पितरस्तानित्यादि एकनद्यां स्नाने अभ्यान्नेदीन् स्मरेत् अत्र तैत्तिरीयादिभिस्तथैषो कृष्यादीनां नामांतमाप्नु कानितानि सं-
क्षेपविधौ तत्र तथैषास्य कृताकृतत्वा नोक्तानि अथ मरेडकोदकेन स्नानं न तु द्वातोदकेन तद्विधिश्च पाजेशीतोदकं प्रक्षिप्य त-
दुपरि उष्णेदकेनाप्यंशानोदेवी आपः पुनंतु दुपदा कृतं च स आषोहिषेति पंचाक्षरिभिर्भस्म इमं मे गंगदत्त्यादिना तीर्थानि स्म-
रन्नायात् गृहस्नाने संकल्प आचमनं अद्य मर्षणं तर्पणं च न अंते आचमनं मार्जनं च कार्यं एवं स्नात्वा वस्त्रेण पाणिना वा जलापनय-
नमस्तृत्वा शुद्धं मुष्कं कार्पासवस्त्रं परिधाय स्नाना ईवस्त्रमध्वेतुत्तारयेत् विकलोलुत्तरीयश्च नयश्चान्न एव च श्रौतस्मार्तैर्नैव कु-
र्वीत् द्विगुणवस्त्रोदग्धयस्त्रः स्युतयधितवस्त्रः काषायवस्त्रादयो दिगंबरश्च नद्याः निष्पीडिते वस्त्रे न स्वेधे क्षिपेत् चतुर्थीकृत्य
वस्त्रं स्पृशेत् निष्पीडयेत् त्रिगुणं उत्तरीयं जीवत्तित कर्तव्यं येष्वात केने धार्यं प्रावारवस्त्रं तु सर्वे धार्यं इति प्रातर्नित्यस्नानं वा
हालस्तुतकी स्तुतिकोदकाचितिकाद्यश्व-चंडालछायादिस्पर्शे स्नानं चंडालस्पर्शेन मारुभतत्पृष्ठपृष्ठेषु तृतीयपर्वतं संचलं स्ना-
नं चतुर्थे स्याच्चमनमार्जनं तदध्वं प्रोक्ष्य द्वितीयादेर्दंतप्राद्यंत रितस्पर्शे स्नाचमनमेव वस्त्रांतरितः साक्षात्स्पर्श एवेति तत्र चतुर्थ-
स्येवाचमनं नैमित्तिकस्नानं शत्रावपि मृते जन्मनिसंकांतौ प्रादे जन्मदिने तथा अस्पृश्यस्पर्शेनैव वस्त्राया दुष्णावारिणा नैमि

ध.सि.३४.
७८

तिके जलतर्पणादिविधिर्न नित्यस्नानमकृत्वा भुक्ता बुधवासः महसंक्रांत्यादि नैमित्तिकस्नानमकृत्वा भोजनवानेः शुभहस्तजपः श्रद्धा
दिस्पर्शानिमित्ते उपवासः श्वकाकचांजलादिस्पर्शस्नानमकृत्वा भुक्तौ पात्रे न त्रिरात्रं रजकादिस्पर्शे तदर्थं इति नैमित्तिकस्नानं दर्शय
तीपातरथसप्तम्यादौ स्नानं कार्तिकस्नानमाध्वस्नानादिकं काम्यं इति जन्मवशाद्वादिस्नानादौ स्नानानि अथ गौणस्नानानि आ
पोहिष्ठादिमंत्रैः प्रोक्षणां मंत्रस्नानं गायत्र्या द्वा कृत्वा जलमभिर्मन्त्रेन सर्वांगप्रोक्षणां गायत्रं भस्मना स्नानमाश्लेषं आर्द्रवस्त्रिणां
गमार्जनं काविलं विष्णुपादोदकविप्रपादोदकोक्षणाविष्णुध्यानादिभिश्च स्नानांतराणि गौणस्नानैर्जपसंध्यादौ शुद्धिः न तु आर्द्र
देवाचैनादौ ब्रह्मयज्ञैर्विकल्पः अथ तिलकनिधिः प्रातः पुंड्रं मृदा कुशोदुलाचैर्बतुभस्मना मृदश्च गोपीचंदनतुलसीमूलसिंधु
तीरजम्बवीतीरवल्मीकादिस्थाः जलादोदरहृदयकंठदक्षिणपार्श्वबाहुकर्णदेशो वा मया श्वबाहुकर्णदेशो पृष्ठे ककुद्दिचेति द्वाद
दस्थानेषु शुक्ले केरावादिनामभिः कुरुपक्षैः संकषणादिभिः शिरसि वा सुदेनेति मृदा तिलको विधेयः अथ भस्मानि पुंड्रं आर्द्रं
मत्तेजवे होमेनेश्वदेवे सुराचैर्न भस्मानि पुंड्रैः पृतात्मा मृत्युं जयति मानवः भस्मगृहीत्वा अग्निरिति भस्म वायुरिति भस्म जलमिति
भस्म स्थलमिति भस्म ज्योतिरिति भस्म सर्वैर्हवा इदं भस्म मनस्तानि चक्षुषि भस्मानि इति मंत्रेणानिमित्तं जलमिच्छितेन मध
मांगुलिज्यग्रहतेन जलादहृदयनाभिगत्वां स बाहुसंधि पृष्ठशिरसि स्थानेषु शिवमंत्रेण नारायणाक्षरेण वा गायत्र्या वा प्र

राम
७८

णवेन वा निपुंड्रं कुशोदुलाचैर्बतुभस्मना मृदश्च गोपीचंदनतुलसीमूलसिंधुतीरजम्बवीतीरवल्मीकादिस्थाः जलादोदरहृदयकंठदक्षिणपार्श्वबाहुकर्णदेशो वा मया श्वबाहुकर्णदेशो पृष्ठे ककुद्दिचेति द्वाद
दस्थानेषु शुक्ले केरावादिनामभिः कुरुपक्षैः संकषणादिभिः शिरसि वा सुदेनेति मृदा तिलको विधेयः अथ भस्मानि पुंड्रं आर्द्रं
मत्तेजवे होमेनेश्वदेवे सुराचैर्न भस्मानि पुंड्रैः पृतात्मा मृत्युं जयति मानवः भस्मगृहीत्वा अग्निरिति भस्म वायुरिति भस्म जलमिति
भस्म स्थलमिति भस्म ज्योतिरिति भस्म सर्वैर्हवा इदं भस्म मनस्तानि चक्षुषि भस्मानि इति मंत्रेणानिमित्तं जलमिच्छितेन मध
मांगुलिज्यग्रहतेन जलादहृदयनाभिगत्वां स बाहुसंधि पृष्ठशिरसि स्थानेषु शिवमंत्रेण नारायणाक्षरेण वा गायत्र्या वा प्र
णवेन वा निपुंड्रं कुशोदुलाचैर्बतुभस्मना मृदश्च गोपीचंदनतुलसीमूलसिंधुतीरजम्बवीतीरवल्मीकादिस्थाः जलादोदरहृदयकंठदक्षिणपार्श्वबाहुकर्णदेशो वा मया श्वबाहुकर्णदेशो पृष्ठे ककुद्दिचेति द्वाद
दस्थानेषु शुक्ले केरावादिनामभिः कुरुपक्षैः संकषणादिभिः शिरसि वा सुदेनेति मृदा तिलको विधेयः अथ भस्मानि पुंड्रं आर्द्रं
मत्तेजवे होमेनेश्वदेवे सुराचैर्न भस्मानि पुंड्रैः पृतात्मा मृत्युं जयति मानवः भस्मगृहीत्वा अग्निरिति भस्म वायुरिति भस्म जलमिति
भस्म स्थलमिति भस्म ज्योतिरिति भस्म सर्वैर्हवा इदं भस्म मनस्तानि चक्षुषि भस्मानि इति मंत्रेणानिमित्तं जलमिच्छितेन मध
मांगुलिज्यग्रहतेन जलादहृदयनाभिगत्वां स बाहुसंधि पृष्ठशिरसि स्थानेषु शिवमंत्रेण नारायणाक्षरेण वा गायत्र्या वा प्र

ध.सिं.३५
७९

शोदकेनमूर्ध्निनवकुलोमार्जयेत् यस्यक्षयावेत्यधोमार्जयेत् नद्यादितीर्थस्थंताम्रमन्मयादिभूमिषु पात्रस्थं वामकरस्थं वाजलं दक्षिण
नादायमार्जनं सर्वत्र नतु धाराच्युतजलेन अथमंत्रान्नमनं सूर्यश्चोतिमंत्रस्य याज्ञवल्क्यपनिषदऋषिः सूर्यमन्युमन्युपतयोरान्विश्र
देवताः प्रकृतिश्छंदः आचमनेविनियोगः सूर्यश्चमामन्युश्चमन्युपतयश्चमन्युरुत्तेभ्यः पापेभ्योऽक्षतां यज्ञान्यापापमकार्षमनसा
बन्वाहस्ताभ्यां पश्चात्पुनरेण शिश्ना रात्रिस्तदवलुपतु यत्किं विदुर्मितं मयि इदमहं माममृतयोनौ सूर्योऽतिथिमुहोमिस्वाहेति जलं पि
बेत् आचम्य आपो हि छेति नवर्वस्मांबरीषः सिंधुद्वीप आपो गायत्री पंचमीवर्धमाना सप्तमी प्रविष्टा अंते हे अतुष्टभो मार्जने विनि
प्रणवेन व्याहृतिभिर्गायत्र्या प्रणवांतया आपो हि छेति सुलेन मार्जनं चतुर्थकं ऋगंतेर्ध्वं ते वा पादांते वापि मार्जयेत् गायत्री शिस्त
वांते मार्जयित्वा धर्मर्षणं कृतं चेति तदस्य माधुच्छंदसो धर्मर्षणो भाववृत्तमनुष्टुप् अष्टमर्षणे विनियोगः दक्षिणरुत्ते जलं कृत्वा क
तं चेति ऋक् चतुर्षु पदेति ऋक् चं वा जप्त्वा दक्षिणं न सया पापपुरुषं निरस्य तज्जलं नावलोकाय नाम भागे क्षितौ क्षिपेत् आचम्य गाय
त्र्या विष्णुमित्रः सविता गायत्री श्रीसूर्यायार्घ्यदाने विनियोगः प्रणवव्याहृतिपूर्वका गायत्र्या तिष्ठ सूर्यसुखः जलांजलिभिः क्षिपे
त् कालातिक्रमे प्रायश्चित्तार्थं चतुर्थं असादादित्यो ब्रह्मेति प्रदक्षिणं भ्रमन् जलं सिंवेत् अर्घ्यांजलौ तज्जं गुह्ययोगो न कार्यः इ
मर्घ्यदानं प्रधानमित्येकं अंगमिति परे अधगायत्री जपः प्राणायामं कृत्वा गायत्र्या विष्णुमित्रः सविता गायत्री जपे विनि

राम
७९

योगः तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धियो नो जैवत नवाय पौषद् प्रचोदयात्
अस्त्राक्षक इति पदं गन्वास्तः कार्यः नवाकार्योऽस्यासन्निधेरवैदिकत्वादिति गृह्यपरिशिष्टे स्पष्टं एतेनाक्षरान्यासपदस्यासपादस्यासादीनां मु
द्रादिविधेः शोपमोचनादिविधेऽन्यतोन्निकलेनावैदिकत्वादनान्यकत्वं वैदित्यं मंत्रदेवतां ध्यायेत् केचिन्नायत्र्यादिध्यानं वदन्ति आगच्छन्
रदेदेविजमेमेसन्निधौ भव गार्धतत्राससेयस्याज्ञात्रीत्वं तत्स्मृता इत्यावाह्य मोदेवः सवितास्माकं धियो धर्मादिगोचरे मेरयेत स्यतद्
गंस्तद्वरेण्यमुपास्महे इति मंत्रार्थं चित्तयमौनी प्रातः सूर्याभिमुखं तिष्ठन्नाम जलं दर्शनात्स प्रणवव्याहृतिं काया गायत्र्या अष्टातमं व्याहृ
तिं दशकं वा जपेत् सायं वा यत्र्याभिमुखं आनक्षत्रदर्शनादिति विशेषः अनध्यायेष्टाविंशतिं प्रोपेदशौजषेदितिकारिकायां रुद्राक्ष
विद्रुमादिमात्राभिरंगुलीपर्वमिर्वाजपः अष्टातं चतुः पंचाशत्सप्तविंशतिर्वा मात्रामणयः उत्तरं व्यासे कृतोपस्थानं जातवेदसे त
त्तं योगं नमो ब्रह्मण इति मंत्रैः सायं प्रातश्चोपतिष्ठेदिति परिशिष्टमतं स्मृत्यंतरे मित्रस्य चणीत्यादि मित्रदेवताकैः प्रातः इमं मेवरु
णेत्यादिभिर्ब्रह्मणोपेदोपेतेः सायं सूर्योपस्थानमुक्तं प्राञ्चैदिशेनमः रंशयनमः आसेयेदिशेनमः अग्नये इत्यादिना दशदिक्वंदनां
ते संध्यायेनमः गायत्र्येनमः सावित्र्येनमः सरस्वत्येनमः सर्वाभ्यो देवताभ्यो नम इति नत्वा उत्तमेशिखरे जाते भस्मापवतमूर्ध्नि ब्रा
ह्मणेभ्योऽभ्यनु तातागच्छदेवियथा सुखमिति विसृज्य भद्रं नो अपि वातयमन इति त्रिकृत्वा प्रदक्षिणं भ्रमन् आसत्पत्नोकादायाता
लोका लोका लोका पर्वतात् ये संति ब्राह्मणा देवास्तेभ्यो नित्यं नमो नम इति भूषु पसंयद् नमस्कृत्य हिराचमेदिति अजितेतिरीयाणो सं

ध.सिं.१४.
८०

कल्यांतं पूर्ववत् गायत्रीध्यात्वा आधातुवरदादेवि अक्षरं ब्रह्म संमितं गायत्री छंदसो मातेदं ब्रह्म सुयस्मि सर्ववर्णे महादेवि संध्याविधास
रस्वती अजरे अमरे देवि सर्वदेवि नमोस्तुते ओजोसि सहोसि बलमसि भ्राजोसि देवानां धामनामसि विश्वमसि विश्वायुः सर्वमसि स
र्वीयुः अभिभूरो गायत्रीमावाहयामि सा वित्रीमावाहयामि सरस्वतीमावाहयामि छंदः कृषीनावा० श्रियमावा० क्रियमावा० इत्यावाह
मार्जनं पूर्ववत् आपोवाहदं सर्वं विश्वाभूतान्यापः प्राणावाआपः पत्रावआपोन्मपापः सम्राडापो निराडापः स्वराडाप छंदः दधं स्यापो ज्यो
तीष्णापो यजुष्णापः सत्यमापः सर्वदेवता आपोः भुवः सुवरा आपः ॐ इति जलमभिमंज्यस्येति पूर्ववत् नमो नमनं दक्षिणाया ओ अ
कारिषामि त्वं मुक्तापो हि छेति तिसृभिर्कृष्णिर्हरण्यवर्णा इति पत्रमानः सुवर्चन इति अनुवाकं न च कर्म ते मा जैनां ते धर्मवर्णं कृत्या न कृ
त्वा वाध्यदनादि गायत्रीजपांतमावाहनमंत्रवर्णं पूर्ववत् न्यासविधेरवेदिकत्वमुक्तमेव जपो ते उपस्थानं मित्रस्य नर्षणी धृतो वो १
मित्रो जना न्यातयति १ प्रसमित्रमर्ते यजिदिते १ यत्किं चेदं वरुण १ कितवा सोमादि १ इति षडभिरुपस्थाय प्राज्येदि शोया श्रमदेव
ता एतस्यां प्रतिवसं त्येताभ्यश्च नमो नम इत्यादिना अधरीताः षड्गन्त्वा अवांतरायेदि शोया श्रमदेवता इति च न तानमोर्गा गायमुनायो
मध्ये इत्यादिना मुनिदेवता न त्वा सधं स्मरंतु दिशो इति मंत्रं पठित्वा गोत्राद्युच्चार्य पूर्ववत् भूम्युपसंग्रहं नत्वा पूर्ववत् संध्यां निस्तजेदि
ति अथ कात्यायनानां संध्याप्रयोगः आचम्य भूः पुनातु भुवः पुनातु स्वः पुनातु भूमिः पुनातु इत्यादिना वाचनं कृत्वा अं

राम
८०

पवित्रः पवित्रो वेति विष्णुं स्मृत्वा आसनादिविधिं कृत्वा हिरान्यप्राणाना यम्य पूर्ववत् संकल्प्य गायत्री अक्षरां वाचो साक्षसूत्रकमंडलुं र
क्तवस्त्रां चतुर्वर्णीं हंसवाहनं संस्थितो ब्रह्मणी ब्रह्मदेवत्यां ब्रह्मलोकनिवासिनी आवाहयाम्यहं देवि मायां ती सूर्यमंडलात् आगच्छ वरदे
देवि न्यक्षरे ब्रह्मवादिनी गायत्री छंदसो मातेदं ब्रह्म योने नमोस्तुते इत्यावाह पूर्ववदापो हि छेति तत्वेन मार्जयेत् सूर्यश्चेति मंत्रस्य नारायणक
विः सूर्यो देवता नुष्टुप छंदः आचमने विनियोगः सूर्यश्च जलं प्राशमाचम्य आपो हि छेति न च कर्मार्जनं कुर्यादिति केचिदाहुः वह्नवस्तु
संकल्पाद्येते सूर्यश्चेति मंत्रान्वमनं कृत्वा पोहि छेति तिसृभिः मार्जनं ते धर्मवर्णं कार्यं न तु मार्जनं हयामि साहुः सुमित्रा दुमित्रा इति द्वौ
प्रजापतिर्कृष्णिपो देवता यजुश्छंदः आसनप्रक्षेपे विनियोगः सुमित्रान् आप ॐ पधयः संतु इति लज्जमादाय दुर्मित्रास्तस्मै संतु मोस्मा
न्नेष्टुयं च वयं द्विषाः इति वामभुवि क्षिपेत् ततः कृतं वेति तत्वेन दुपदेति निरुक्तं कृत्वा वाचमर्षणं पूर्ववत् साधं प्रातश्च निरर्हमदानं पुष्यशु
तजलेन पूर्ववत् मध्याह्ने सकृत् गायत्र्या पठित उपरणं आपोपस्थानं उदया मुदुत्यमिति द्वयोः प्रस्फुण्वः सूर्यो नुष्टुप गायत्र्यो विजदेवा
नामां गिरसः कुत्सः सूर्यस्त्रिष्टुप् तज्जुर्दध्मः धर्वणः सूर्यपुरउस्मिन् उपस्थाने विनियोगः उदयंतमसस्पति ० उदयं जातवे वित्रं
देवानां तज्जुर्दध्मिहे १ इति ऊर्ध्ववाहुः सूर्यमुदीक्षमाणो यथाशास्त्रं पठेत् प्राणाद्यामादिविधाय न्यासमुच्चातपणादिविधिः कृ
ताकृतः तेजोस्वीति परमेष्ठी प्रजापतिराज्येयसुः आवाहने वि० तेजोसि शुक्रमस्य मृतमसि धामनामासि अयं देवानां नामनाध्वं दे

५-सिं-३५

वयं जनमसि परोरजस इति विमलः परमात्मानुष्टु गायत्र्युपस्थाने गायत्र्यस्येकपदी द्विपदी त्रिपदी चतुष्पद्यपदसि न हि पद्यसेनमसौ
तुरीयापदशीतलपद्यपरोरजसोसावदौ ततो गायत्री जपो तं धर्षयत् ततः शक्तेन विभ्राडित्यनुवाकेन पुरुषसूक्तेन वा शिवसंकल्पेन
वा मंडलब्राह्मणेन वीपस्थानं कार्यं अत्र क्रवात्कोक्तवत् दिव्यंदनं केचित् कुर्वन्ति ततः उतमेशिस्वरे देवा गातुर्विदो गातुमिति द्वाभ्यां विस्र
नं भूम्युपसंग्रहं नमस्कारदिहर्षवत् इति कात्यायनसंस्था संध्यामुपासते ये ते निष्पाया ब्रह्मलोकगाः अन्यकर्मफलं नैति संस्थाही
नोऽश्वात्वनतः जीवमानो भवेन्नुद्गारतश्चानायते धर्षयंतं संध्यात्रये कात्यातिक्रमे प्रायश्चित्तार्थमेकमर्घ्यमधिकं दत्त्वा रात्रौ प्रहरयंतं तं दि
नोक्तकर्मणि कुर्वीत ब्रह्मयज्ञसौरं च वर्जयेत् सर्वथा संध्या वीपप्रतिसंध्या एकोपवासोऽमुतमष्टोत्तरसहस्रवाजायत्रीजपः अथ श
क्तौ प्रतिसंध्या लोपं शतगायत्रीजपः अहं अहं लोपे तदावृत्तिः ततः परं कृत्वा दिकल्प्यं अथोपासन होमः स्वयं होमो मुखः अशक्तोप
लीपुत्रः कुमारीभाताशिष्योऽप्यग्निनेमोजामाताः कृत्विग्वा पुनर्दिदं त्योः सन्निधाने एकतरसन्निधाने वा नुद्गमात् त्यागं यजमानः
पत्नी वा कुर्वीत तस्या असन्निधौ तदा यज्ञाः कृत्विगादिरपि पत्न्या क्रतुप्रसन्नोऽपि दीयेत तदा शोभिनापि कृत्विगादिस्वागं कुर्वीत
स्वयं होमे फलं यस्यादौ हेमेतदर्थं पर्वणि स्वयमेव नुद्गमात् तजप्रातः सूर्योदयाद्यावत्सायं सूर्यास्ताद्यागत्री नोदयाद्येव वा
दुष्करणं कृत्वा सूर्यास्तोत्तरहोमः कार्यः प्रादुष्करणहोमकालातिक्रमे ॐ भर्भुवः स्वः स्वाहेति मंत्रेण सुवाजाः कृत्विगं सर्वं प्रायश्चित्तं

तं आज्यसंस्कारपूर्वकं कृत्वा होमः सूर्यादयो नरं दशघटिकापर्यंतं प्रातर्होमकालो मुख्यः तत आसायंगोणः सायं नवनाडिकापर्यंतं मुख्यः
तत आभातंगोणः मुख्यकालातिक्रमे कालातिक्रमनिमित्तं प्रायश्चित्तपूर्वकं प्रभुकोमं करिष्ये इति संकल्प्याज्यसंस्कृत्य मुचिचतुर्गृहीत
ग्रहीत्वा सायंकाले देवायस्तर्जमः स्वाहेति कृत्वा प्रातस्तु प्रातर्वस्तर्जमः स्वाहेति कृत्वा होम्यसंस्कृत्य निव्यहोमः श्रौतहोमं कृत्वा प्रातर्होमः
केचित्प्रातर्होमं पूर्वमाहुः आधाने पुनराधाने सायमुपक्रमो होमः सायंप्रातर्होमयोः द्वये कथं कर्तव्यं प्रातर्होमजमानः कर्तो चेत्कर्तव्यं हो
मदोषाय अथाश्वत्थान्नसमार्तहोमः आचम्य प्राणानायम्य देशकालौ संकीर्त्य श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं सायं गोपासनहोमं प्रातर्गोपासन
होमं वा मुकड्वयेण करिष्ये चत्वारिंशं गेति ध्यात्वा सोदकहस्तेन त्रिपरिसमुद्यपरिस्तार्योत्रिः पर्युक्ष्य होमद्वयं समिधुतमुत्तरतः स्थितं द
र्जेण बलवत्प्रोक्ष्य त्रिः पर्युक्ष्य कृत्वा मेः पश्चिमतो दर्भेषु निधाय विश्रानि नरत्पथ्यं प्रजापतिं मनसा ध्यायन् समिधमनो प्रक्षिप्य त
थैव तत्समिदिधौ क्षायो शततंडुलैरश्वे स्वाहेति सायं प्रथमाहुतिः सूर्याय स्वाहेति प्रातः प्रथमाहुतिः वाताधिकतंडुलैः प्रजापत
ये इति मनसो न्यार्च्य होमत्वा गाभ्यां द्वितीयाहुतिरुभयकाले परित्तरणं विस्तृज्य परित्तमद्भन पर्युक्षणे कृतोपस्थाप्य असं आसं विाति
ति सृणो शतं वैशानसा अग्निः पवमानो गायत्री अश्रुपस्थाने असेत्वं इति च तत्सृणो गोपायना नोपायना वा बंधुः सुबंधुः सुत
बंधुर्विप्रबंधुश्चाग्निर्द्विपदा विराट् अश्रुपः प्रजापतो हरिश्चर्मः प्रजापतिस्त्रिष्टुप् प्रजापतुप इति वायव्यादिशोतिष्ठनुपस्थायो

ध.सिं.३५.
८२

पवित्र्यमानस्तोके इत्यादिना विभूतिधारणं कृत्वा तं विष्णुं स्मृत्यानेन होमकर्मणा परमेश्वरः प्रायतामित्यपेयेत् प्रातस्तु सूर्यो नो दिवः सो
र्यश्चक्षुः सूर्यो गायत्री सूर्यो यः उडुत्वं कृण्वः प्रसूयन् सूर्यो गायत्री सूर्यो वित्रं देवानां मां गिरसः कुत्सः सूर्यस्त्रिष्टुप् सूर्यो नमो मित्रस्य
सूर्यो भितपाः सूर्यो जगती इति चतुर्भिः पूर्वोक्तैस्त्रिभिः प्राजापत्यैश्चोपस्थानं केचिदातः तंतुं तन्वनि तितापठित्वा पत्नीकुमारीकर्तृकरो
मेध्या नोपस्थानादौ मंत्रावर्ज्याः हिरण्यकेशीयानां पूर्वोक्तसंकल्पाद्यं ते यथा तदसंभवेति परिसमूहपरिस्तीर्ष्य अदिते नुमन्मन्वेति दक्षि
णतः प्राचीनं पशुं स्तेत् अनुमते नुमन्मन्वेति पश्चादुदीचीनं सरस्वते नुमन्मन्वेति उत्तरतः प्राचीनं देवसवितः प्रसवेति सर्वतः तस्मीं समि
धमाधाय होमादि प्राच्यत् अदिते न्वमः स्याः अनुमते न्वमः स्याः सरस्वते न्वमः स्याः देवसवितः प्रासावीरिति पूर्ववत् परिच्येचनं उडु
त्वं वित्रं देवानां मिति प्रातरुपस्थानं अग्निर्धृतीरिव इति त्वामने पुष्करार्धतिहाभ्यां सायमुपस्थानं आपस्तोयानां सायमग्रये स्वाहा
अग्रये स्विष्टकृते स्वाहेति हे आकृती प्रातस्तु सूर्यो यस्वाहा अग्रये स्विष्टकृते स्वाहेति विरोषः शौचं हिरण्यकेशीयवत् अथ कात्यायनानां सा
यमस्तमिते होमः प्रातः सूर्ये नुदिते होमः तत्र प्रातरुपस्थानां तां संध्यां कृत्वा होमांते गायत्रीजपादिसं ध्या समापनं तत्र पूर्वोक्तसंकल्पांते
उपयमना कुशानादाय सन्ध्यां कृत्वा दक्षिण करेण तिस्रः समिधो प्राजापत्यमाणा कोदकेन पशुं क्ष्माग्निमर्चयित्वा अग्रये स्वाहा प्राजापत्यये
स्वाहेति सायंदधा तं उडुत्वं कृत्वा प्रातस्तथैव सूर्याय प्राजापत्ये च नुदुमात् समास्तेत्यनुवाकेन सायमुपस्थानं प्रातस्तु विभ्राजि

राम
८३

त्यनुवाकेन अनरधिहोमादौ संस्त्रावप्राशनमाहुः होमलोपेष्टोत्तरसहस्रगायत्रीजपः मुख्यकालातिक्रमे अनादिष्ट होमः अथ होमइ
व्याणि ब्रह्मिण्यामाकयमानां तंडुलाः पयोदधिसर्पिर्ब्रह्मिण्यवगोष्ठमग्निं गन्धः स्वरूपेणापि होम्याः तिलास्तु स्वरूपेणैव तंडुलादयः श
तसंख्याहस्तेन होतव्याः दध्यादिद्वयं स्तुवेण सर्वत्रोत्तराहुतिः पूर्वोक्तमूयसीसमिधश्चार्कपश्चात्वा रवदिराषामार्गपिप्यलोद्वंशमीर
वादर्भमयादराद्वा दरां गुल्माः सत्तवः बटुस्तु विज्वादिता होमादौ होमाहुः सः संसर्गे यत्र वेति मंत्रेणाग्रये समिधोमः नित्य होमेत्यतिक्र
ते आज्यं संस्कृत्य चतुर्गृहीत्वा मनोज्योतिर्जुषता नुदुमात् द्वादशदिनपर्यंतं होमलोपेष्टमेव प्रागश्वितं ततः परमग्निनाशः एवं होम
लोपप्रायश्चित्तं कृत्वा तिकांत होमार्थं इत्यसंस्कृत्य सामं प्रातः कर्मणा देह आकृतीदिनं गणनयानुदुमात् अग्निसूर्यप्राजापतीनुपति
ष्ठेत् नवानुदुमात् प्रायश्चित्तेन चारिता ध्यात् सतकादिना होमलोपेष्टेवं हिरण्यकेशीयानामप्येवं आपस्तोयादीनां त्रिरात्रात्प
रमग्निनाशो भवतीति सूतके पि स्वयं होमः कार्यः समारोपोत्तरं सूतकपाते प्रत्यवरोह संभवेन त्रिरात्रं होमलोपेष्टपुनराधानं अथ तम
स्य होमः सायंप्रातर्होमो समस्य करिष्ये पूर्ववत्सायं काले होमांते कृत्वा पशुं क्ष्मापुनर्द्वयं संस्कृत्य समिधं दक्षिणं सूर्यप्रापत्याहुती
दत्वा हविष्यां तमित्युपतिष्ठेत् हविष्यां तमिति पंचमं स्वयामदेवः सूर्ये वेध्या नरो निष्टुप् नित्यवत्प्राजापत्युपस्थानं अथ पक्ष होमः
प्रतिपदि अथ सायमारभ्य चतुर्दशी सायमवधिकान्यक्ष होमांते त्रेण करिष्ये सायंतंडुला न्यात्रद्वयं दृष्टिं यानुसारेण चतुर्दशा

ध.सिं.२४.
८३

दिवारंगहीत्वा होमकाले अग्रये स्वाहेति सर्वाभ्यर्चयान्नस्थाने कदेन कुत्वा द्वितीयया त्रस्थान् प्रजापतये। तथैव जुहुयात् एवं द्वितीया
यां प्रातः अद्य प्रातरारभ्य पर्वप्रातरवधिकान्यक्ष होमांतरेण करिष्ये इत्यादिसाथं च त्रिंशोपस्तु प्रथमया त्रस्थान् कुर्यात् यथा स्वाहेति
जुहुयात् द्वितीया त्रस्थान् प्रजापतये कुत्वा मयत्र समिदे कोपस्थानादिसकृत् पक्षमध्ये आपस्या सौतकायं कालाच्चतुर्दशी
सायंपर्यंतं शेष होमासायं पक्ष होम बहुत्वा पर्वप्रातर्होमांतां प्रातर्जुहुयात् सर्वया पर्वसायं होमः प्रतिपक्षात् होमप्रत्ययमे
व इति पक्ष होम शेष होमौ पक्षमध्ये आपन्नितृतावपकृष्टा होमाः कार्यः संततपक्ष होमत्रये अग्निनाशः तृतीये पक्षे प्रतिदिनं
होमाः सर्वथापन्नितृत्वाभावे जावज्जीवं पक्ष होमाः अथ समारोपः अयं तैयो निरित्यस्य विष्वाग्नित्रोऽग्निरनुष्टुप् अग्नि समारो
पे विनियोगः अनेन मंत्रेण होमोत्तर अरणीमश्वसमिधं वा प्रताप्याग्नि समारोहं तत्र भावयेत् होमादिकात्वे रणीमिधं प्रत्यवरोहेति
मंत्रेण स्थंडिले अग्निं प्रतिष्ठाप्येत् समिधं समारोपे नो निधामारोहं प्रतिष्ठाप्य प्रत्यवरोहेति मंत्रेण तं समिधं मन्वावाद्भ्यात् स्तुतोत्तरं आनुष्टु
प नउध्यस्वेति मन्वावा प्रत्यवरोहणं अत्यहं समारोपादि द्वादशदिनमेव समारोप प्रत्यवरोहो यजमान कर्तव्यः कानेव तेन समारोहोत्तरमारो
च प्राप्नोति प्रत्यवरोहा संभवादग्निनाशः इति त्रिदिनं होमलोपे विहितं पुनराधाना नामापस्तं वादीनामेव आश्वला मना नो तु द्वाददिनं होम
लोप एवाग्निनाशः राजकांत्यादिसंकेतः कृत्वा रापि समारोपादिके चिद्विगाद्यभावे न न्यगतिकले आश्वला न पातात्पर्व होमस

राम
८३

रितानपि होमानपकृष्टत्वात् न कुत्वा वा समारोपं कृत्वा स्तुत काले प्रत्यवरोहः कार्यो नात्र यर्वाहं धनं दोष इत्याहुः समारोपोत्तरं पत्न्याः
प्रवासे सीमानद्योः कृत्वा न काले उभाभ्यामन्यतरेण वा समिधं च न्वारंभः कार्यः अथवा अग्निनाशः यजमानस्यैव प्रवासे कृत्ये अभयं
नो भयं मे स्त्विति अग्निमुपस्थाप्य प्रवासं गच्छेत् तत आगत्य गृहमाबिभीतो पयः स्वस्मे वा स्मासु न प्रजायध्वं माच नो गोपती रिषदिति मंत्रेण
स्वग्रहं निरीक्ष्य गृहान संसुमनसः प्रपद्ये नारदो नीरवतः सुवीराश्च इरां व हंती धृतमुक्षमाणा स्ते बहं सुमनाः संविशामीति गृहं प्रविश्य शि
वं शमं शं योः शं योरिति पुनस्त्रिरनुवीक्ष्य नित्यतो मां ते अभयं नो भयं मे स्त्विति अग्निमुपतिष्ठेत् ज्येष्ठपुत्रोऽग्निरापाणिभ्यां परिगृह्य अंग
दं गाक्षं भवसीति मंत्रं जपित्वा मूर्ध्ना नम्रिर्जिघ्रेत् एवमितरपुत्राणां प्रत्येकं न्यानां तृतीयां जिघ्रेत् प्रवासादागतं प्रतिज्ञातमपि अग्नि
मंतीदिने न वदयेद्युः प्रोषितयत्नोपलीप्तात् होमौ स्वयंकृत्वा दशैर्दृष्टीमास स्यात्प्राक् पिंडपितृयज्ञानि श्रेण कारयेत् अनुगतं प्रायश्चि
त्तादिपत्न्यारजस्वभावापि कृत्वा कुर्यात् पुनः संभवंतु पत्न्यो प्रोषितेन भवेत् नैमित्तिकजातेषु गृहदोषेषु योपिन भवति प्रायश्चिने
ष्टैः दृष्टीकृतिः अथोपासनाय नुगमने गृह्याधेरनुगमप्रायश्चित्तं करिष्यरतिसंकरूप आयतनस्थं भस्मदूरीकृत्य पलेपदिकृत्वा अग्नि
तिष्ठाप्याज्यं संस्कृत्य अयाश्चेति मंत्रेण काज्योऽहुतिं सर्वप्रायश्चित्तं न कुत्वा दंपत्योरन्यतरेणापर होमकालं पर्यंतं मुपोषितेन स्थातव्यं एवं
द्वादशदिनपर्यंतं केचिदुपवासमयाश्चेति होमं वा कुर्यात् न ह्यमित्याहुः एतद्विचारमतं केचित्तु यद्यन्यनुगमने होमकालं न ह्य

ध. सिं. २५.
८४

तिकमस्तदानष्टाप्रिसंधानं तत्रात्रिशत्रमग्निनाशोप्राणायामरातं तत आर्चितातिरात्रमेकदिनोपवासः तत आमासद्वयं त्रिशत्रोपवासः
तत ऊर्ध्वं वत्सरपयेति प्राजापत्यकृत् ततः प्रतिवर्षं कृत्वा हन्तिः एवं प्रायश्चित्तं कृत्वा धानोक्तं संभारान्निधाय नष्टस्वगृहाग्नेः प्रायश्चित्तं
दिव्येति संकल्प्यायाश्चेत्याज्येन सुवाङ्मतिपत्त्युपवासादिपूर्ववत् तत्राहोमादिकं वा एवं द्वादशरात्रपयेतं मय्युत्तरितिर्याहुः द्वाद
शादिनोत्तरं विधेदप्रायश्चित्तं होमादिद्रव्यदानं च कृत्वा विवाहोमादिविधिना यथास्व स्वगृहं पुनः संधानं अन्वाहनाग्नेः प्राग्या
मादनुगतौ अयाश्चेति पूर्ववदग्निमुत्पाद्य पुनरन्वाधानं कृत्वा भर्तुः स्वयं सुपस्थाप्य सर्वप्रायश्चित्तं कृत्वा स्थालीपाकं कुर्यात् अन्वा
धानोत्तरं प्रमाणप्राप्तौ तु भ्यंता अंगिरस्तम इत्याज्याहुतिमग्नये कृत्वा सर्वप्रायश्चित्तं कृत्वा अग्निं समागच्छेत् समारूढसमिन्नाग्ने
पुनराधेयमिष्यते उपवेद्यादिकं कृत्वा नष्टाग्निप्रायश्चित्तं पुनराधेयं संकल्प्या धानोक्तं संभारान्निधाय अग्निं प्रतिष्ठाप्य अयाश्चेति सु
वाङ्मतिपत्त्युपवासादिपूर्ववत् इति पुनराधेयं स्वधर्ममेणान्माद्योस्वयं यजमाने स्वाध्यायवन्मयजने पथिकृत्वा स्थालीपाकं क
दिव्येति संकल्प्य चरुः कार्यो ध्यापथिकृत्वा ने पूर्णाहुतिं होव्यामिति संकल्प्य सुविद्वादशवारं चतुर्वारं वा ज्येष्ठं होत्वा अग्नये पथि
कृतैस्वादेति जुहुयात् विवाहोत्तरमाधानोत्तरं वा यो गमास्था स्थालीपाकारं भः प्रतिपदिया गोति कांतश्चेदागामिपर्वं हवति पुचतु
शीनवमी चतुर्दशी द्वितीयापंचम्यष्टमी विहाय कर्मः नान्कालातिक्रमप्रायश्चित्तं अन्वाधानोत्तरं प्रतिपदीत्यकरणे तृतीया

राम
८४

दिति विषुसर्वप्रायश्चित्तं कृत्वा पुनरन्वाधाय यागः द्वितीयपर्वप्राप्तौ अतिथेष्टिः पथिकृत्वा पूर्वकं पर्वणि कार्यो तत्राप्यतिक्रमे द्वितीय
प्रतिपदिलुत्तेष्टेः पादकृत्वा प्राक्तकालयागः द्वितीययागस्यापि आगामिति विषुजोपेतं तैर्वणिषादकृत्वा पथिकृत्वा पूर्वकं चतुर्थपर्वणि चतु
त्राप्यतिक्रमे तृतीयप्रतिपदि अर्धकृत्वा यागद्वयस्य कृत्वा प्राक्तयागः तृतीययागस्तोक्तथिथो अर्धकृत्वा पथिकृत्वा पूर्वकं चतुर्थपर्वणि वा अ
करणे अग्निनाशात् पुनराधेयं अत्र पुनराधेयस्वरूपं संभारनिधानं पूर्वकं अयाश्चेति सुवाङ्मतिरिति अन्वारूढसमिन्नाग्ने उक्तमेव पु
नराधानं तु विवाहोमादिकं पुनराधेयादिना आयतनादहिः शम्मापरासात्याग्निपाते इदं एकमित्यन्वातमायतने प्रक्षिप्य सर्वप्रा
यश्चित्तं जुहुयात् पर्वणि अत्र ज्येष्ठमेव तपतये चरुः पूर्णाहुतिर्विपर्वणि दंपत्योरन्यतराश्रुपाते मयजत्र भूते चतुः पूर्णाहुतिर्वि पवित्र
नाद्येन ये पवित्रवते चरुः पूर्णाहुतिर्वा अन्वाधानेष्टि मध्ये च द्यहणे अत्राह गोरिति च द्याज्यं कृत्वा नबोनो इत्युपस्थापे ध्याधाना
दियागः सूर्योपरागे उदयमिति सूर्यायाज्यं कृत्वा वित्रं देवानामित्युपस्थानं अन्वाधानोत्तरं च भरेतो विसर्गे र्ममेव कृत्वा तत्वा यामीति
चरुणा यद्वा अयाहुती रविष्टजा पुनर्मौमेति सौत्रमंत्रयोर्जपश्च बुधारेतो विसर्गे अग्निं त्रैतपति चरुः अन्यदा स्वभरेतो विसर्गे सूर्येन म
स्कारत्रयं इधमाधानोत्तरं हविर्दोषे दुष्टस्थाने आज्यं प्रतिनिधिकृत्वा यागं समाप्य उष्टं न लेप्सत्कान्वाधानादिस्तदेव ताकः पुनर्यागः इधमा
धानात् पूर्वहविर्दोषे तदेव ताकं हविः पुनरुत्पाद्य यागः स्विष्टकृदर्थं हविर्दोषे आज्येन स्विष्टकृतं कुर्यात् अंगहविर्दोषे तदाज्यं पुनरुत्पा

ध.सिं.प्र.
८५

इयेव हविर्देवोस्तु प्रच्युतनस्वकेरौः कीदृक्तास्थिविष्णुत्रयैर्भाष्यैर्वाभ्युपगम्यैः तैश्चमाजानकुलकाकेर्मुखजविंदुर्धर्मनासिकामला
श्रुकर्णमलैः स्तुतिकारजस्वलावांशुआदिदृष्टिभिश्चसंसर्गैः देवताहविर्मन्त्रादिचिपयौसेवहोदेवेतिमरुत्तुआज्यहोमाकृत्यहविर्देवो
तद्वित्वाद्यसएवयागोनतुपुनर्यागः एवोदिनतुर्दिशुचरुत्सके अग्नयेयमायवकणायसोमायेतिक्रमेणकुत्वासर्वतउत्सकेचतुर्थे
पिङ्गत्वाकीर्णेषुत्सकेव्याहतीकुत्वाचरुमाय्यासस्वसंतेपयसांतिमंत्राभ्यांआज्येनाय्या अग्नेमिदाहुतीचहेरतिकेचित् स्वमद्याये
रन्यगृह्याग्निनासंसर्गोभौवजमानौयुगपत्तमग्निं समाशोष्यउभौमत्सवहोदणकुत्वाश्रयेविविचयेचकुर्वातां शवाग्निनासंसर्गो
येषुचयेचरुः पचनाग्निनासंसर्गोसंवर्गीयागयेचरुः सर्वत्रसंसर्गोसमाशेषप्रत्यवरोदणोत्तरंचरुः स्वयमग्निप्रज्जलनेउदीयस्वजो
तवरोपघ्नान्तिर्कृतिमम पचश्चमद्यमाचरुजीवनंनदिशोदिश मानोहिंसीज्जातवेदोगामभ्युपगम्यजगत् अभिभूयद्वागहिं
यामापरिपातयेतिह्याभ्यांदेसमिधावेद्ययेजुङ्ग्यात् सर्वत्रविध्यपराधेसांगतार्थसर्वप्रायश्चित्तं गृह्णाहेद्येक्षामवतेचरुः एव
मन्यान्यपिद्यायश्चित्तानिबहुव्रातुणादिशुक्तानिज्ञेयानि यत्रतुप्रायश्चित्तविशेषोक्तः तत्रसर्वप्रायश्चित्तंभूतुवःस्वदित्य
नेनाज्याहुतेःसर्वप्रायश्चित्तसंज्ञा अध्यायुपघातनिमित्तानि श्वसकररासभकाकस्तगालमर्कटशृङ्गात्यजपतितकुणपस्त
तिकारजस्वलाभिः पुरीषमन्त्रेतोश्रुपूयश्चैवशोणितास्थिमांसादिभिरन्यैर्वीजुगृह्णितैराशोपिताराणिस्पर्शे अग्नेस्पर्शेवाग्नि

तम
८५

नावाः तत्रारणीगतेवक्रौनष्टेपुनराधेयमग्नेः स्पर्शोपुनराधानं यद्वा पुनस्त्यादित्यारुद्रावसवःसमिधतां पुनर्गृह्णाणोवसुनीययज्ञैः
घृतेन त्वंतनुवोवर्धयस्वसत्याः संतुयजमानस्य कामाः स्वाहा आदित्यरुद्रवसुब्रह्मरश्दनममेतिसमिधोमः सुवेणाज्याहुतिर्वा
अग्नेोजलोपधाते पीदमेवस्वस्यजीवनोमृतशब्दश्रवणेभयेसुरभिमतेचरुः पूर्णाहुतिर्वाप्रधानाहुतीनांस्विष्टकृतासंसर्गोसर्वप्रायश्चित्
तं पिंडवितयज्ञेतिप्रणीतनाशोतवाहोमपक्षेसर्वप्रायश्चित्तं होमपक्षेपुनः प्रणयनमपि आपस्तंबानांप्रायश्चित्तान्तेप्रणयनमेवानित्य
पिंडवितयज्ञलोपेवैश्वानरश्चरुः सप्तहोतास्वमहाहविर्देवोस्त्यादिमंत्रैः पूर्णाहुतिर्वा श्रवणाकर्मसर्पवल्याश्चयुज्याययणप्रत्यवरोह
णकर्मणामन्यतमलोपेवाजापत्यकर्म अकृताधयणस्यनवान्नभक्षणेभयेवैश्वानरायचरुः अष्टकालोपेउपवासः पूर्वेषुःआहृत्य
पेय्युपवासः उपवासप्रत्याज्ञायएकविप्रभोजनैवा अन्नश्चकालोपेएभिद्युभिः सुमनाएभिर्दिग्भिरितिक्त्वः रातंजपः सर्वत्रचरुस्था
ने पूर्णाहुतिर्दक्षिणमासानारंभे आनस्यादिनाहर्णाहुतिकरणेतुयागपयसिपत्नीह्याज्यं देयमितिगृह्याग्निसागरे निविहतिध्माहोस्व
भार्यागमने अयाज्यमाजनेलसुनादिगणिकानाद्यभोज्यभोजनेनिषिद्धप्रतियुद्धे पुनर्मांमेव्दिद्विं० इमेयेधिष्ठ्यासहरतिह्याभ्या
माज्यहोमः समिधोयोवाजपोना गृहोपरिकपोतोपवेशने देवाः कपोतरतिपंचवैस्तुक्कजपः प्रत्युचमाज्यहोमोवा पावक यज्ञतंत्रेण
हुः स्वन्नदरीने योमेराज्युज्योवेतिक्त्वासर्गोपस्थानं आतुरत्वनशायायक्ष्मरोगनाशायवा मुंवामित्येतिस्तुक्तेनप्रत्युचचरोहोमः

ध. सि. ३५
८६

यश्च नानायेदमिति पंचमुत्थागः पञ्चस्विकृदिति श्रौक्षणी प्रणीता स्थजलानां बिंदुपाते स्वायेवा आयोहिष्ठेति त्वेन पुनः पूरणं ततमेव
पस्तुतायतेरुच्यते इत्याहुतिः इमाधानलोपेन समाज्यभागेन रस्मरणे विषयास प्रायश्चित्तं कृत्वा इमाधानं वक्ष्ये प्रधानभागः प्रधानभागो
तरस्मरणे प्रिसमिधनरूपद्वारस्माभावाद्दोष एवेति प्रायश्चित्ते नैव सिद्धिः अन्यंगे प्रव्येवमृष्टं अवाप्तिना वाकानि दंपत्योरनन्यतरो
प्रिसमीयेदुदयास्तमयकावेवसेत् उभोदंपतीर्गृहसीमां ग्रामसीमां वानदीबोर्ध्वं होमकावेव हिर्नसेतां तदा पुनराधानं अग्नीनामजस्त
हरणेशम्या प्रसाह्यायुक्तासेति नाशः कर्मार्थहरणे घ्नानां ननु द्वासादिबोद्यते आत्मसमारोपणपक्षे सुमज्जने मैथुने मृदादिस्पर्शेति नाशः प
त्यने कवेदि एकस्यामपि होमकावेगृहसीमोर्बाहिर्गतायामग्निनाशः ज्येष्ठायामग्निस्मीपस्थावां कनिष्ठया सह यजमानप्रवासो न दोषाय
दंपती उभापि ग्रामग्रहयोः सीमोर्बाहिर्गता होमकात्वात् पूर्वभागतो न दोषः यजमाने प्रिसमीपस्थेपि होमकावेपत्याग्रमांतरस्थितौ पु
नराधानमाहुः प्रवासे न्यतरेण समास्तुद्वारे न्वरं भासत्वेन दीसीमोर्ध्वं घने पुनराधानं अग्निविहाय यजमानस्य शतयोजनमगनेव
ययर्थे तत्स्वयं होमाभावेति नाशः तत्र पुनराधानं पविनेष्टिर्वा विनाग्निमिर्धरापत्नीनदीमं बुधिविहाहिनी अतिक्रमेत्तदा घ्नानां विनाशः
स्यादिति श्रुतिः अग्निस्मीपे पत्योपत्यांतरं वा पत्यानादि घ्नने दोषो न पतिप्रवासे पत्याग्निभिः सह सीमोर्ध्वं घनेति नाशः एवं पत्यु
पि पत्नी प्रवासे न हने हेतुना गिरूपशांतं मेतुनराधेयं तदेव पुनराधेयमग्नावनुगते सति असमाधायने त्वामिसीमासु ध्वंघ्यगच्छति

राम
८६

समाधोषणं विनाशम्यापरासाह्वं मग्नीनां हरणे नाशः प्रजो दोषे समुत्पन्ने सूतके मृतके पिवा प्रवसन्नग्निमान्निप्रः पुनराधानमर्हति बर्हीना
मपि चैकस्यामुदक्यायां न तु ब्रजेत् एकादशे चतुर्थे द्विगंतुमिच्छेन्निति ततः नवाग्निहोमवेगार्थं प्रवासे न च यवैणि होमद्वयात्यये दर्शपू
र्णमासात्यये पुनराधेयमापस्तंबादिविषयं पचनान्नोपवेदनं सूतके मृतके पिवा अपक्वातु वसेद्वाग्निं पुनराधानमर्हति इदं कात्यायनादि
परं पत्नी प्रवासे पुनराधानमुक्तं तदेकभार्यस्य बहुभार्यस्य तु ज्येष्ठा प्रवास एव पुनराधानमिति केचित् एतेषु निमित्तेषु स्थितान् घ्नानु
क्तज्याज्येष्ठामाधानं आरादुपकारकांगलेपे कर्म समाप्तेः प्रायश्चित्तं कृत्वा तदंगं कुर्यात् कर्म समाप्तौ प्रायश्चित्तमेव नो भवति सं
नियतोपकारकांगस्यैव संस्काररूपस्य लोपे प्रधानात्मा कृतकार्यं प्रधानोत्तरं प्रायश्चित्तमेव न भवति मृताये पत्ये दाहाया ध्याग्निदत्वा
वमिष्टा प्रोसायं प्रतिदीप्तस्यात्वीषाकाशयणानि कुर्यात् कोस्तुभेत् अर्धाग्निदानादिकमुक्ताविधुरस्याध्वीधानप्रकारस्तस्य विद्धे
दपुनराधानप्रकारश्चेत्तः तत्राधानप्रकारो वसिष्ठेः प्राक् होमानाशयः यदा श्रौतादिषु भार्यायै अर्धाग्निदानं कृत्वा उत्सर्गं कृ
त्वा श्रौत्यज्यपुनराधानं कृत्वाग्निहोत्रं कार्यमित्युक्तं तद्दत्तापि उत्सर्गं कृत्वा श्रौत्यागोत्तरमध्वीधानं कोस्तुके उत्सर्गमिति योज्यमि
ति भाति अरणीस्तु वारिषाणां लक्षणवशादिविचारो न्यत्र लेयः एतेषां विधीनां संकल्पादिभिस्तदुक्ताः प्रयोगाश्चाग्निसागरे
प्रायश्चित्तादिविधयः प्रायः सर्वस्तेषु समान एव कृत्वा कृत्वा विरोधा कृत्वा विवाहो मो गृहप्रवेशनीयमानो ततो नु

ध.सिं.१५
८३

यमानोबद्धवानां पुनराधानं अन्येषां विवाहो माद्विन्नमेवेति विशेषः अथ कात्यायनोपयोगी किंचिदुच्यते पराश्रित्य कृत्वा श्राद्धादुत्तमो रसमे
तरा आहिताग्नेरवेधोमीयातिकानां तु संमतः इत्युक्तं रविकार्याश्च भ्रातृभ्यश्च वा अपि पराश्रित्य कृत्वा न होमं प्रवासे चाग्निहोत्रिणः यदन्ने वा रि
हीनं च पक्वं केवलं वा के तदन्नं कृत्वा दद्यात्तन्मन्त्रो बोधविद्यते प्रातर्होमं तु निर्वृत्य समुद्रसङ्क्रान्ता नानात् शेषं महानसे कृत्वा तत्र पाकं समाच
रेत् पूर्वण्येन यित्वा तं तस्मिन् होमो विधीयते अतोऽस्मिन्नेव देवादि कर्म कुर्यादतं दितः बद्धकारिकायां नित्यपाका यथा त्वाग्नेरेकदेशस्य
कायेतः पाकार्यमुत्सुकं हत्वा तत्र पक्तामहानसे वैश्वदेवोऽयमारि स्यात्पाकार्योऽग्निश्च लौकिकः भूमिपाको भवेद्यत्र श्राद्धादावुत्सवेषु
च कृते च वैश्वदेवैश्च लौकिको नैव कार्यतः दीपको धूपकश्चैव तत्पार्थव्यश्च नीयते सर्वे ते लौकिका होमास्तान्मात्रा पवर्गितः बद्धभाषि
हेतोर्होत्रिरावसथात्कथं न च मावदेत्कोपितिष्ठेत्तावदन्मो न मध्यते वैश्वदेवास्तथा होमास्तान् कृते यं नैव मंथनं पचनं प्राचपक्ताः
पुनराधानमर्हति आरोपितारणी चोमे एका वायदि नश्यति तत्रास्याधेयमिच्छति पुनराधेयमेव वा अधाना रोपितारण्योः सवेद्याद्येन वे
पुनः तदन्नाभेयदाद्यादन्नस्यात्पुनराहिः श्रद्धादन्नात्पुनरेव पतिता मेभ्यः सभैः अनारूढारणि स्पर्शे ते विहायान्यवोद्विहः ओरूढा
रणि स्पर्शे पुनराधेयमुक्तं भवतः नः समेत्यसु मज्जयेद्वितारणी एकारण्ये न दुष्टानेतामेव सुनिमज्जयेत् तत्रान्यारणि न्नाभास्त्यायुद्वा
ते पुनराहिः उद्वाते अग्नौ नष्टे नष्टायामरणो यानदन्ति स्तिष्ठति वेशमनि तान् होमादिकं कृत्वा तन्नाशे पुनराहरेत् अत्रैकारणि नाशे

राम
८३

न्यामेकां मंत्रेणोपादायोऽभ्यासं मन्थनमिति केचित् अवशिष्टांतामेव वृत्तिरामं मन्थनमित्यपरे एकस्यारोपोप्यरणी इत्येव क्तान् तन्मन्त्रोपादा
नमिति नारायणवृत्त्याशयः अर्थरणी विचारः श्रोतस्मार्तसाधारणः सर्वशाखासाधारणश्च अग्निसमारोपेकातियेनैव देवः पाकश्च लौ
किकाद्यो कार्य इत्याहुः यस्य वेदः सवेदी च विधिद्येते त्रिष्टुभं सवेदोऽग्निहोत्रेणोत्तमः सर्वकर्मसु गार्हितः अग्निहोत्रं प्रकुर्वीत ज्ञानवान् श्रद्धया
न्वितः अग्निहोत्रात्परोर्धमेन भूतो न भविष्यति श्रोते कर्मणि नो शक्तो ज्ञानश्चाद्याभावतः स्मार्तं कुर्यादथाराको वाप्याचारं तमेव दा
कृतदाशेन तिष्ठेत्क्षणमप्यग्निना विना तिष्ठेत्तवेदोऽग्निहोत्रात्परोर्धमेन भूतो न भविष्यति नष्टायादिवाहादिग्रहस्तइति मन्यते अन्नं तस्य न भो
क्तव्यं यथा पाको हि संस्मृतः यो दद्यात्कान्चनं मेकं पृथिवी च स सागरं तत्सार्यं प्रातर्होमस्य तुल्यं भवति वा न वा इति होमप्रकरणं अथ नि
त्यदानं एकस्मिन्नेष्यति कांते दिने दानमिच्छति तस्मिन्निष्ठितस्येव युक्तमाकंदितुं भृशं तस्माद्भिन्नवानुसारेण पृगीफलादिकमपि
प्रत्यहं देयं ततो गोब्राह्मणादिमंगलदर्शनं रत्नपृथाभिभक्तदिनस्य प्रथमं गुरुत्वं द्वितीयभागे वेदशास्त्राभ्यासः पठेदध्यापयेद्दे
वान् जपयेच्चैव विचारयेत् अवेक्ष्यते च शास्त्राणि धर्मादीनि द्विजोत्तमाः देवान् च न मपि प्रातर्होमो न रात्रिचतुर्थभागे ब्राह्मण्योत्तरं वा कामं
विधाय देवतापूजां प्रातर्होमादनंतरं कुर्वीत देवतापूजां जपयत्नादनंतरं मित्यादि विधाय ततः तत्र विष्णुविग्रहसहस्रं शक्तिविना
यकादिष्वभिमतं देवतामर्चयेत् तत्रापि कृतो हरिहरयोः पूजा प्रशस्ता न विष्णुवाराधना तु पुण्यं विद्यते कर्म वैदिकं तस्मादनादिम

ध.सिं-३५
८८

ध्यातं नित्यमाराधयेदिति अथ यदेवमीशानं भगवंतं सनातनं प्रणवेनाथ वारुणाय नमः तथो नमः शिवायेति मंत्रेणाने
नवाजयेत् तत्राविप्रतिमास्थितिमादिभ्यः शालग्रामेवाण्डिगेन प्रशस्ता आवाहनं देवं विना सदा देवता सन्निधानात् श्रीमद्भाग
वते उवासावाहनेनस्तः स्थिरावा मुद्राचने अस्थिरावा विकल्पः स्वास्थं डिभे तु भवेदयं तन्मसंक्षेपतः पूजाप्रयोग उच्यते विप्र
पविचारस्तु मूर्तिप्रतिष्ठाप्रसंगेन वक्ष्यते यो यो माता० एवापि त्रै० इति पठन्वा नाना देहं त्वा चम्य प्राणानां च मय देवा कालौटिकी त
मांते श्रीमहाविष्णुपूजां करिष्ये इति पंचायतनपक्षे श्रीकृष्णविनायकसूर्यशक्तिपरितुष्टे श्रीमहाविष्णुपूजां करिष्ये इति संकल्प्या सनादि वि
धाय सहस्रशीर्षीति बोडराचं स्मरत्कृत्य नारायणः पौरुषोत्तुष्टुवंत्यां त्रिष्टुप् न्यासे पूजायां च विनियोगः ततः प्रथमा मृचं वामकरे
द्वितीयां दक्षिणेन्यसेत् तृतीयां वामबादे चतुर्थीं दक्षिणे पंचमीं वामे जानुनि षष्ठीं दक्षिणे सप्तमीं वामकरे अष्टमीं दक्षिणे नवमीं
दशमीं दक्षिणे एकादशीं कंठे द्वादशीं वामबाहौ त्रयोदशीं दक्षिणे चतुर्दशीं मुखे पंचदशीं मण्डोः षोडशीं मूर्ध्नि एवं देहे च देवे
च न्यासं कुर्याद्विधानतः अंताभिः पंचभिर्ऋषिर्हृदयाद्यंगपंचके कलशं रांस्वधं च पाद्याद्यं च मनीषकं संयुज्य प्रोक्ष्य चोत्तमानं
पूजासंभारमेवेच ध्यायेदभिमतं विष्णुमूर्तिसंपूजनं ततः प्रथमया पुरुषस्तुतः स्य कृत्वा वाहनं शालग्रामादौ आवाहनाभावात् स
वपुष्यं ऋजंते श्रीमहाविष्णवे श्रीकृष्णायैवेवमभिमतमूर्तिं चतुर्थीदिनसर्वेष्वप्यप्यं पंचायतने तु श्रीविष्णवे त्रिविनाय

राम
८८

कसूर्यशक्तिभ्यश्चैवं यथोपास्यमुच्चारः नैवेद्यादौ पार्थिव्याभावे यथां तान इति वदेत् द्वितीयया सनंदं दद्यात् तृतीयया पाद्यं चतुर्थीयां
पंचम्यां चमनं षष्ठ्या स्नानं संभवे पंचामृतस्नानाभ्यां पायस्वेत्यादि मंत्रैः चंदनोशीरकर्पूरकुंभमागरुवासितजलेः स्वर्णधर्मोत्तुवाकं
हापुरुषविद्यापुरुषस्तुतः वैराजसामभिरभिषेकः सप्तम्या वस्त्रं अष्टम्या जलोपवीतं नवम्या गंधं दशम्या पुष्पाणि एकादश्या धूपं द्वा
दश्या दीपं स्नाने धूपे च दीपे च घंटा देनादमाचरेत् त्रयोदश्या नैवेद्यं संभवे तोम्रफलदक्षिणा नीराजने च चतुर्दश्या नमनं पंचदश्या
प्रदक्षिणाः षोडश्या विसर्जनं पुष्पांजलिर्वा स्नाने वस्त्रे च नैवेद्ये दद्यादा चमनं तथा दत्वा षोडशभिर्ऋषिभिः षोडशान्तस्य वाङ्मतीः स्तु
तिं प्रत्युचं पुष्पं दत्वा स्नानं संस्तुयात् ततः पौराणोः प्राकृतैश्च स्तुत्वा शिशो मत्स्यादयः कृत्वा बाहुभ्यां च परस्परं प्रयत्नं पाहिमा मोशं भीतिं
मत्सु गृहाण वात् इति वदन्नेमेत् निर्माल्यं देवदत्तं भावयित्वा त्रिरसिधारयेत् शालनेनैकस्यैव वस्त्रस्य प्रतिदिनदाने दोषो न एवं स्व
र्णादिभूषणानामपि सुवर्णयजोपवीतेष्वेवमाचारः एवं पूजायाः फलं स्कांदे कामासकोत्थवाकुलः शालग्रामादिवाचनेनात् भक्त्या वा
यदि वा भक्त्या कलौ मुक्तिमवाप्नुयात् कथां यः कुरुते विष्णोराजं ग्रामत्रिणाग्रतः वैवस्वते भयं नालितथा च कलिकाजं प्रायश्चित्तं
संहिषायां कलौ पादोदकं हरः धृते शिरसि पीते च सर्वास्तुष्टंति देवताः बोधायनोक्तो हरिहरयोः पूजाविधिः परावारमाधवे मया
तु विवर्ज्य विधिः शिवरात्रिप्रकरणे उक्त इति ने होच्यते कीर्मे यो मे हृदयवा लस्यादकृत्वा देवता चने भुंक्ते स यतिनरकं सुकरेद्य

ध.सिं.१५
८९

भिजायते एवं देवं संवृज्य मातापितृप्रसुरवान्गुरुनृपयेत् अस्मदेव पराभक्तिर्यथा देवे तथा गुराविति श्रुतेरिति माधवः तृतीयभागे
 योऽप्यवर्गाधीनोऽर्जनं यजनाध्ययनदानयाजनाध्ययने प्रतिग्रहाः यद्विप्रकर्मणि यण्णालु कर्मणा प्रस्यन्तीणि कर्माणि तीविका याज
 नाध्यापने चैव विशुद्धाश्च प्रतिग्रहः श्रीभागवते प्रतिग्रहं मन्व्यमानस्तपसो ज्ञेयं त्रौतुदं अन्याभ्यामेव जीवेत शिले वीदोषदृक्कयोरिति तथा वा
 तीविविनाशात्तीनयायावरशिलोऽर्जनं विविन्नावातीकृष्यादिः शालीनं अयाचितं यायावरं प्रत्यहं धान्ययाभ्या कणिशेषपादानं कणोपा
 दानं च शिलोऽर्जनं अत्रोत्तरोत्तराजरास्ता शिलोऽर्जनं कर्तव्यं निविष्टं कुसुमं कुंभीधान्योवाभ्यादिकः स्वस्तनोपि वा कुटुंबयोषणे द्वादशाहं प
 र्वाध्यायः कुरुलध्यायः षडहययातिध्यायः कुंभीध्यायः नकुंभीध्यायः पिवाणिज्यं सेनावृत्तिं तथैव ब्राह्मण्ययायते तेन तस्मात्तानि वि
 वर्जयेत् इत्युक्ते वीतौ हतिरापट्टिषया पुत्रमांसवरं भोक्तुं नतुराजप्रतिग्रह इति राक्षसधर्मवर्तिराजप्रतिग्रहविषयं वृद्धौ च मातापितृ
 रौ साध्वीभार्यो सुतः शिशुश्च याज्ययाजनश्रद्धप्रतिग्रहादिना योषणीया इत्यादि राक्षसयोदधिपुष्पकुशजलभूमयकुलरावंटपतित
 मिनात् नीचादप्ययाचितप्राप्ताश्राया त्रैलोक्यारोपतिश्चैव विद्याधरगुरुपोषकः अध्वगः क्षीणवृत्तिश्च षड्यकां नस्यमिक्षकाः
 श्रुस्मदिजशुश्रवावृत्तिः आपदिरुष्यादिः चतुर्थभागे मध्याह्नकान्नं प्रातर्गीमयस्तानं मध्याह्नकान्निकास्तानं अनयोर्विधिः
 प्रायश्चित्ते उक्तः शेषविधिः प्रातस्तानवत् ब्रह्मयज्ञांगतर्पणाश्चाग्न्यस्त्रं न निष्पीड्यमिति विशेषः ततोऽधृतपुंड्रमध्याह्नसंध्या

राम
८९

कुर्यात् अध्यर्धयामाशसार्धसंध्यामध्याह्निकीप्यते तत्र विशेषः सूर्यश्चेति स्थाने आपः पुनर्वित्तिसंज्ञाचमनं आपः पुनर्वित्तिस्यना
 रायणं पृथिवीं ब्रह्मणस्पतिरस्योमं वाचमने विमियोगः आपः पुनर्वित्तिस्यना पृथिवीं पृथिवीं पुनर्वित्तिस्यना पुनर्वित्तिस्यना पुनर्वित्तिस्यना
 मां यदुच्छिष्टमभोऽयं द्वादशैरितं मम सर्वं पुनर्वित्तिस्यना योसतां च प्रतिग्रहस्वाहेति विवेत् अद्यमर्षणांतेति च हंसः शुचिषेदित्यस्य गो
 तमः सूर्यो जगती सूर्यो ध्येयाने विनियोगः हंसः सु० एकार्धं अर्धोऽन्ते उपस्थानं ऊर्ध्वबाहुः उदुत्यमिति त्रयोदशैस्वप्रस्कण्वः सूर्यो
 गायत्रीं अंसाश्च तस्योत्तुष्टुभः सूर्योपस्थाने० केचिच्चिन्तं देवानामिति पट्टिरुपतिष्ठते शेषमुत्थानवर्त्य प्रातः संध्यावत् रात्रौ मध्याह्नसं
 ध्यायां आहुतेनेत्यर्धदानं गायत्र्या प्रायश्चित्तार्थं द्वितीयं दत्वा तद्विध्यां तमिचं चर्चैपस्थानं अथ तैत्तिरीयाणां आपः पुनर्वित्तिस्यना
 पीत्वा रक्षिकार्योऽत्यादि पूर्ववत् कृत्वा सूर्योयेकमर्धं गायत्र्या दत्वा धीर्वाङ्मिच्छन्नुपतिष्ठेत् उदयं० १ उदयं० १ चिन्तं देवानां० १ तच्चैष्टु
 र्देवहितं पुरस्तात्० १ यद्गात्रमहतो० ततो जपादि उपस्थानवर्त्य प्रायश्चित्तं अथ कात्तीयानां आपः पुनर्वित्तिस्यना गायत्र्या एकार्धं उ
 दयमित्यादि चतुर्निरुपस्थानं जपांते शक्तस्य पूर्वोक्तैर्भिन्नादिस्त्वनुवाकादिभिरुपस्थानं शेषं प्रायश्चित्तं अथ ब्रह्मयज्ञः सवप्रातर्होमे
 तर्वाप्रध्याह्नसंध्यां तर्वावेष्टुदेवांते वा स रुदेव कार्यः भद्रोजिदीक्षितो जेतु प्रातराहुतेरनंतरकालः शारवांतरविषयः आश्वेना
 यनेस्तु मध्याह्नसंध्यां तर्वावेष्टुदेवांते वा स रुदेव कार्यः भद्रोजिदीक्षितो जेतु प्रातराहुतेरनंतरकालः शारवांतरविषयः आश्वेना

ਖ.ਸਿ.੨੬-
੨੦

ब्रह्मयज्ञं करिष्ये तदंगतया देवकृष्याचार्यतर्पणं करिष्ये मृतपितृकेशु पितृतर्पणं करिष्ये इति संकल्प्य दर्भेषु दर्भपाणिः प्राप्नुयस्व नोपवि
रम्य वामतं धोषारि मूढदेशे दक्षिणपादे निधाया ध्यावा मपादां गुह्योपरि दक्षिणपादां गुह्यं निधायैव मुपस्थं कृत्वा दक्षिण जातु स्थो वामे करे
नाने प्रागग्र्यां युः को प्रागग्र्ये द्वे पवित्रे धत्वा दक्षिण करेण तथैव संयुक्तीकृत्य ध्यावा पृथिव्योः संधिमीक्षमाणो निमीलिताक्षो वा ॐ कारव्याहृ
तीः सकृदुच्चार्य गायत्री पञ्चोर्ध्वैः शः सर्वा मनवानामिति त्रिजैषेत् ततोऽग्निमीळे इति सूक्तं पठित्वा संहिता आसुरण्यङ्गानि एकं समा
प्यापरमिति अध्यामं सूक्तं च वायथा शक्तिकमराः पठेत् मंत्रब्राह्मणादीनि भागशः सर्वाणि यथाशक्ति प्रतिदिनं पठेदिति केचित् ए
वं चतुर्वेदाध्यायीक्रमशः चतुर्वेदाभागशः सर्वातेव वा क्रूरैर्दूरैर्वा कान्येते एकेकशारवाध्यायीतु स्वशारवामेव शारवाध्यायनाभावे स
क्तं च वा पठित्वा एकं यजुः सामचोपनिषदश्चेति सासपुराणादींश्च पठेत् पुरुषसूक्तमुक्तानमो ब्रह्मणे नमो अस्त्यश्वे इति क्रूचं निः
पठेत् नात्र कृष्यादिस्मरणं विद्युदसीत्यादेराद्यं तेषां स्तौतिरीति विषयः उपविश्य पाठाशक्तस्तिष्ठन् नमः शारवा नो वा पठेदित्याश्रया
यनः अनध्यायेष्टव्यं पठेत् अथ तर्पणं तत्र सव्येन देवतीर्थेन दर्भाग्रैर्देवतर्पणं तद्यथा साक्षतजले देवर्षितर्पणं सति कजले वा
चार्यपितृतर्पणं प्रजापतिस्तृथ्यतु १ ब्रह्मातृप्यतु २ वेदास्तृथ्यं ३ देवास्तृथ्यं ४ ऋषयस्तृथ्यं ५ सर्वाणि छेदांसि ६ ॐ कारस्तृथ्यं
७ वषट्कारस्तृथ्यं ८ व्याहृत्यस्तृथ्यं ९ सावित्रीतृथ्यं १० यज्ञास्तृथ्यं ११ ध्यावा पृथिवीतृथ्यतां १२ अंतरिक्षं तृथ्यं १३ अहोरात्रि

सम
९०

को
संख्या

तप्यं० १४ सांख्यास्तप्यं० १५ सिद्धास्तप्यं० १६ समुद्रास्तप्यं० १७ नद्यस्त० १८ जिरयस्त० १९ सेनौषधिवनस्पतिमंधवीप्सरसस्तप्यं० २० नागास्तप्यं० २१ वनसिंह० २२ गावस्त० २३ साध्यास्तप्यं० २४ विप्रास्तप्यं० २५ यक्षास्तप्यं० २६ रक्षांसितप्यं० २७ भूतानितप्यंतु० एवमेतानितप्यंतु० २८
अथर्वथः निवीती कनिष्ठिकाद्वेनदर्भमध्येः शतार्धेनस्तप्यंतु० १ माध्यमास्तप्यं० २ मत्स्यमस्तप्यं० ३ विश्वामित्रस्त० ४ वामदेवस्त० ५ अश्विस्तप्यं० ६ भरद्वाजस्तप्यं० ७ वसिष्ठस्तप्यं० ८ प्रगाथास्तप्यं० ९ पावमान्यस्तप्यं० १० सुहृस्त० ११ महामुक्तास्तप्यं० १२ एकद्वित्र्यवद्वत्पुत्रपुत्रतप्यतांतप्यंतु इति यथायथं वेदेत् अथ प्राचीनावीती पितृतीर्थेन द्विगुणाकृतदर्भमूलाधेः सुमंतुजैमिनिवैशंपायनपैलस्तत्र भाष्यभारतमहाभारतधर्माचार्यस्तप्यंतु १ मन्मिना बाहुविगार्ग्यगोतमशाकल्यवाभ्यमंड्यमंडूकेयास्तप्यंतु २ गम्भिराचकवीतप्यं ३ वडवाप्रातीथेवीत ४ सुलभमित्रेयी ५ कल्लेऽतर्पयामि ६ कौषीतकंतं ७ महाकौषीतकं ८ धैर्यंतं ९ मरुधैर्यं १० सुयतंतं ११ शंखचयनं १२ ऐतरेयं १३ महैतरेयं १४ शाकलं १५ बाहलं १६ सुजातवक्रं १७ ओदवाहितं १८ महोदवाहितं १९ सौजामिं २० शौनकंतं २१ आश्वलायनं २२ येनान्ये आचार्यस्ते सर्वे तप्यंतु २३ नतोमतपितृकः पितृत्रयीमातृत्रयीसप्तलिकमाहमहन्वीपन्याद्ये कोद्विष्टगणोश्च महालघप्रकरणोक्तान्तरपेयत्वं संबंधप्रथमं ब्रूयात्तामगोत्रमनेतरं पश्चादुपविजानीयात्कमलपसनातनः एकैकमेतलिदेवैभ्योहोहो नृविभस्त्रीस्त्रीनित्ममएकांतलिः एतावद्विस्तर्पणसिक्तौ आजसस्तर्पणं तदेवैतद्विस्तमानवाः तप्यं

ध. सिं. ३५.
९९

तुषितरः सर्वमाहमातामहादयः अतीतकुलकोटीनां सप्तदीपनिवासिनां आश्रयभुवनलोकादिदमस्तुतिर्लोदकमिति विस्मिदं द्यात् त
तोमेकेवास्यकुले जाते अपुत्रागोत्रिणो मताः ते गच्छन्तु मया दत्तं वस्त्रनिष्पीडनोदकमिति परिधानवस्त्रभूमौ निष्पीडयद्यात् अत्र बह
वानां प्राचीना वीती अन्वेषां निवीती इदं गृहे निषिद्धं ब्रह्मयज्ञोत्पत्त्यामादिरुदकसमीपे विहितः ग्रामे मनसा धीमीत सव्यान्वारव्यद
क्षिणेन वा अंजलिना वा तर्पणं तर्पणं बर्हिषा हि नेस्थले कार्यं न तु जले पात्राद्वा जलमादाय शुभे पात्रोत्तरे क्षिपेत् जलपूर्णं वागर्तन
स्थले तु विबर्हिषि हेमदोष्यताम्रकास्थमयपात्रे न मन्मथे यत्रास्तु चिस्थलं तत्र तर्पणं स्थान्नीतले अनामिका धृतं हेमतर्पणं न्यारोप्य
मेव कनिष्ठिका धृतं तत्र तर्पणं न्यारोप्य अंगुल्यधेनीर्धृतं स्वल्पगुल्मो मूत्रे कार्यं मध्यगुल्मगुल्मोऽपि मूत्रे त्वंगुष्ठस्य ग्रसि
उद्धतजले न पित्ततर्पणे तिलां नक्षत्रमिश्रयेज्जले अमुद्धतजले न तर्पणे वामहस्ते तिलां नक्षत्राः तिलतर्पणं गृहे निषिद्धं रविभयुवारे स
प्तमी नंदास्तु कनिका मद्याभरणी शुभन्वादौ युगादौ च विंशदानं मदास्नानं न कुर्यात् तिलतर्पणं पित्रोः श्राद्धदिने नित्यतर्पणे तिलां निषि
द्धाः पर्वदिने निषिद्धं निषिद्धादिष्वपि तिलतर्पणं विकिरेपि उदाने न तर्पणे स्नानं कर्माणि आच्यतः सन्नकुर्वीत दर्भसंस्पर्शनं बुधः द
र्भस्यागमं नस्तु येषां पिताननभ्रातानपित्रो नान्यगोत्रिणः ते सर्वे तप्यन्ति मायां तु मयोत्तरैस्तु योस्तथेति अथ हि रण्यमकेशीमानो स
कल्यादिनिर्गायत्री जपानं प्राश्नत् ततश्चेज्जोर्जवेति अध्यायं अनुवाकं वायथाशक्ति पठित्वा कृत्वां सामवर्गं गतिहासपुराणादी

राम
९

निषठित्वा नमोज्ञानं इत्येतया त्रिः परिदधाति अथ तर्पणं तच्च तैत्तिरीयाणां ब्रह्मयज्ञांगं भवति तेन ब्रह्मयज्ञोत्तरं व्यवहितकाले विब्रह्म
यज्ञासागधिभवति एवं काण्वमध्दिना नामपि अतो देवर्षि आचार्य पितृ तृप्तिद्वारा श्री. देवर्ष्याचार्य पितृ तर्पणं करिष्ये इति पृथगेव संकल्प्य
एवं वेदे कौजिना देवतर्पणं ब्रह्मणं तर्पयामि प्रजापतिं. बृहस्पतिं. अग्निं. वायुं. सूर्यं. चंद्रमसं. नक्षत्राणि. इंद्रं. राजानं. यमं. राजानं.
वरुणं. राजानं. वरुणं. राजानं. सोमं. राजानं. वैश्रवणं. राजानं. वसुन्. रुद्रात्. आदित्यान्. विश्वान्. देवान्. साध्वान्. केभून्. भृगून्. भक
तः. अथर्वणः अग्निरसस्तर्पयामि इति निवीती उद्गुरुवः विश्वामित्रं तर्पे. जमदग्निं. भरद्वाजं. गोतमं. अत्रिं. वसिष्ठं. कश्यपं. अरुंधती.
अगस्त्यं. कृष्णदेवायनं. जातकृष्णं. तरुक्षं. तण्डिं. वसिष्ठं. वसुधितं. वाजिनं. वाजिश्रवसं. सत्यश्रवसं. सुश्रवसं. सुतश्रवसं. सो
मश्रुमायणं. सत्यवंतं. रुद्रव्यंतं. वामदेवं. वाजिरत्नं. वैश्वदेवायनं. उदमयं. गोतमं. कणं. जयं. कर्तजयं. कर्तजयं. धर्मजयं. वभुं.
अरुणं. निवर्षं. निधातुं. विश्वं. यशशरं. विश्वं. रुद्रं. इंद्रं. काशीश्वरं. ज्वरं. धर्मं. अर्थं. कामं. कोपं. वसिष्ठं. इंद्रं. त्वष्टारं. कर्तारं. ध
र्तारं. धातारं. सत्यं. सवितारं. सावित्री. कश्यपं. यमुर्वदं. सामवेदं. अथर्ववेदं. इति हासपुराणं तर्पयामि इति दोहा बंजरी प्राचीना वीती
इति हासपुराणः वैशंपायनं तर्पयामि चित्तिं युतं. तिलि रितं. उरुवंतं. आत्रेयपदकारं. कौण्डिन्यवृत्तिकारं. सुवकारान्. सत्यापातं. प्रवचन
कतुर्. आचार्यान्. कृष्णान्. बानप्रस्थान्. ऊर्ध्वरेतसः. एकपत्नीस्तर्पयामीति त्रींस्त्रीनां त्र्युत्रीनि निविशेयः शेषं पितृ तर्पणादि सर्वं प्रा

ध.सिं३४
९२

गुरुमेव अथापस्तंबादीनां ब्रह्मादयोऽप्येदेवास्तान्देवांस्तर्पयामि १ सर्वादेवान् २ सर्वादेवगणान् ३ सर्वादेवपत्नीः ४ सर्वात्पुत्रान् ५ सर्वा
न्योवान् ६ भूदेवान् ७ भुवोदेवान् ८ स्वर्देवान् ९ भूर्भुवः स्वर्देवान् १० कृष्णदेवायनादयोऽप्येकप्रथमस्तान्दीस्तर्पयामि १ सर्वात्पत्नीन् २ सर्वा
नृषिगणान् ३ सर्वाऋषिपत्नीः ४ सर्वाऋषिपुत्रान् ५ सर्वाऋषिपौत्रान् ६ भूर्भुवः ७ भुवऋषीन् ८ स्वर्ऋ ९ भूर्भुवः स्वर्ऋ १० एवं सोमः पि
तृमान्ममोऽग्निरुत्तान् १० इत्यादयोऽप्येदेवास्तान्दीस्तर्पयामि १० इत्यादयोऽप्येदेवास्तान्दीस्तर्पयामि १० इत्यादयोऽप्येदेवास्तान्दीस्तर्पयामि १०
विनेधत्वा प्राणायामपरमेश्वरप्रीत्यर्थं ब्रह्मयज्ञेन यज्ञे दध्नां नृणां धत्वा दक्षिणजानो कृत्वा स्त्रांतरा कायत्री त्रिकुच्चार्यैश्चैवेत्यदि आ
रभ्य सहिता ब्राह्मणं च पूर्वोक्तरीत्या षष्ठे च स्वर्देवसमाप्य अन्यवेदां क्रमेण षष्ठे च अंतोऽपनिषदिति ह्यसंख्येयं पठित्वा अंतो ३ स्वस्ती
तिबदेत् सन्तोरोक्तैस्तान्ममोऽग्निरुत्तान्दीस्तर्पयामि १० इत्यादयोऽप्येदेवास्तान्दीस्तर्पयामि १० इत्यादयोऽप्येदेवास्तान्दीस्तर्पयामि १०
ब्रह्मयज्ञस्यैकैकं कायत्रयमुक्तं तत्र देवर्षिपितृतर्पणं करिष्ये इति संकल्प्यादौ पूर्वोक्तधर्मेण देवतर्पणं भूमौ ताभ्यादिषान्वाहनी
नास्तीत्येवैवेदेवास्तान्दीस्तर्पयामि १० इत्यादयोऽप्येदेवास्तान्दीस्तर्पयामि १० इत्यादयोऽप्येदेवास्तान्दीस्तर्पयामि १०
स्तप्यतां रुद्रस्तः प्रजापतिस्तः देवास्तप्यतां ७ उंदांसितः ८ ऋषयः पुराणाचार्यास्तः ९ गंधर्वाः इतराचार्याः संवत्सरः सामं यजमन्तप्यः
तां अक्षरसः देवानुगाः नागाः सागराः पर्वताः सरितः मनुष्याः यक्षाः रक्षांसिः विशावाः सुवर्णाः पशवः वनस्पतयः १०

राम
९२

ओषधयः भूतशामनानुविधस्तप्यतामिति सर्वत्र सप्रणवं प्रथमं तनमोऽर्चयितुं यत् २९ सप्तऋषय इति मंत्रेण ऋषीनामाद्यानिवीतीदिति
सनकस्तप्यतां सनेदनः सनातनः कविलः आसुरीः बौधः पंचाक्षरः १ जयस्य उवाच स्त्विति पितृनावाह आर्चयतु नः पितर इति जपित्वा पितृतर्प
नमिस्त्रिः कृष्णवाहवानलस्तप्यतां सोमः यमः अर्यमाः अग्निधाताः पितरस्तप्यतां सोमपाः पितरस्तः बौधदस्तः यमायनमस्तर्पयामि धर्म
जायः मृत्यवे नमः अंतकायः वैवस्वतायः कात्यायः सर्वभूताय नः ओङ्कारायः ह्यः १ नीलायः परमेष्ठिनेः हुंकारायः चित्रायः चित्रायः
२१ यमतर्पणं वैकल्पिकं सन्ने एकैकं तप्यतेः जीवितितकस्य मणिबंधपयैतं अपसव्यं सर्वत्र ततोऽप्यतपितकः विनादित्रयीं प्राचादित्रयीं च तर्प
यित्वा उदीरतामबर इति नवभिर्ऋषिः तर्पणजलस्थाने अंजलिना धारां निषिंचेत् उदीरतामबरः १ अंजिरसो नः पितरोः २ आर्चयतु नः ३ उर्वरहंती
रमतं ४ पितृभ्यः स्वर्ध्यानमर्भ्यः ५ ये वेदः ६ मधुना ता इति तिस्र इति ९ प्रत्येकं प्रसेकं कुर्यात् तप्यध्वमिति च त्रिः सिंचेत् ततो नमोऽर्चयितुं पितर
पेदत्यष्टौ यज्ञं विधित्वा मातामहादीने कोटिंष्टमणोऽप्यतर्पयेत् देवागतु विदुर्लवि सज्जते स्तानवस्त्रानि ध्यात्वा नोदकं नादिप्राप्तं प्रा
तर्हीमोत्तरं देवतत्त्वेन कृतं चैव तर्पणं भोजे ब्रह्मयज्ञोत्तरं कार्यं अथायं वमभागकलं वैश्वदेवः प्रकर्तव्यः पंचस्रनापनुतये कंडूनीपेषणीचु
ह्वीजलकुंभोर्जनीति पंचहिंसास्थानानि पंचस्रनाः वैश्वदेवस्म प्रातरे न्यारंभो न तन्निहो नादि वत्सायं तेन प्रातः सायं वैश्वदेवेनादिरेव
संकल्पः पंचमहायज्ञा अहरहः कर्तव्याः तेन ब्रह्मयज्ञदेवयज्ञभूतयज्ञपितृयज्ञमनुष्ययज्ञारण्याः तत्र ब्रह्मयज्ञः उक्तः बह्वचादीनां वै

ध.सिं.३४
९३

वैश्वदेवो देवयज्ञादियत्तत्रयस्तुः मनुष्ययत्तु मनुष्येभ्यो ज्ञानं ग्रहपक्षहविष्याभेत्ते तदक्षरादिबर्जितैः जुहुयात्तर्पिष्याभ्यर्चयेत्तैर्गोमैः
मौक्तिकेपिवा यस्मिन्मन्त्रेण वेदं न तस्मिन्मन्त्रेण विधीयते वैश्वदेवांतगतचित्तयज्ञेनैव नित्यश्राद्धसिद्धेर्न नित्यश्राद्धार्थविप्रभोजनं अनेने
नदरीश्राद्धस्यापि वसिष्ठादरीश्राद्धमध्यशालः संवत्सरमध्ये सकृदेव कार्यमिति भट्टोजीयेस्तु कपेचमहायज्ञानां नोपद्रुत्यं सवायं वै
श्वदेव आत्मसंस्कारार्थं न संस्कारार्थं तेनाभिभक्तानां पाकं कपेचयज्ञेन वैश्वदेवो न भिक्तानां तु पाकं कपेचपि हविष्यांतरेण पद्यमेव अभिभ
क्तानां पाकभेदे पद्यमेव वैश्वदेवः कृताकृत इति भट्टोजीये पाकासंभवे एकादस्यादौ तंडुले वा पयोदधि च तपोदकादिभिर्वा कार्यः हस्तेना
भादिभिः कुर्यादग्निं न त्वेनाजले कोटवं वणकं माषं मसूरं च कुल्लिपकं क्षारं च न्यवणं सर्वं वैश्वदेवे विबर्जयेत् प्रवसताग्रहे पुत्रं कृत्विग
दिहारा वैश्वदेवः कारयितव्यः ग्रहे कर्त्तव्यं तदाभावे प्रवासे स्वयं कार्यः वैश्वदेवो बह्वैः तैतिरीयेनैव दिवारा भौचेति दिवार्त्तव्यः अशक्ते
स्तु एककाले एव दिवाराहत्या सह कार्यः बह्वैस्तैतिरीयोर्लौकिका योपाको वैश्वदेवश्चेति प्रायेणान्वारः अथ प्रातः सायं वैश्वदेवस्य सह
करणपक्षे तत्र प्रयोगः तत्र वैश्वदेवैर्भगवतेषां प्रातः च वादीपांता नुमपरा समर्प्य सर्वान्पुत्रांस्तु रात्रिपर्वतं नैवेद्यं समर्प्य गोपान् नैवेद्यं
वः कार्यः वैश्वदेवमिनेस्तु वैश्वदेवांतैतच्छेषेण नैवेद्यः कार्यः विष्णोर्निवेदिता नैवेद्यं पृथग् वैश्वदेवतांतरे पितृभ्यश्चापि तदयं तद्वानं साध्यक
व्यते इत्यादि न च नानाजैर्हमवनिषमकत्वस्मनिबंधाकारैकतत्वात् अनवैश्वदेवानारायणाद्यासुरादि वैश्वदेवमंत्रदीक्षोपदेशात्तत्त्वं

राम
९३

तोमुखाः उपदेशः कलौ युग इति स्मृत्योपदेशमात्रस्यापि दीक्षासमफलत्वात् गोणाश्वपारंपर्यागताः ऋणोदयविहैकादश्यानुबध्नासः शुक्लकृष्णे
कादश्यानुबध्नादियत्किंचिदुर्ममात्रपशमं नोपदेशादिरहिताः ननु प्रांचराश्राद्धागमोक्तदीक्षां प्राप्नोति वैष्णवस्तुक्तैः किंचिदुर्ममात्रानुष्ठानेन कथं
वैश्वदेवमिति केचित् गायत्र्यध्ययनादिसृत्रियवैश्वसाधारणधर्मवर्तायाजनाध्यापनप्रतिग्रहकृपासाधारणधर्मश्रम्यानां पित्रादिपरं परमा
वैश्यादिसृत्रिपराणामपि अव्यभिचारित एकगोत्रत्वादियत्किंचिद्व्याख्याधर्ममात्रेण यथा ब्राह्मणत्वं तदुचितं सतकाद्याचारश्च तेषां कळि
युगे किंचिदुर्ममात्रादिवैश्वदेवत्वं तदुचितं तान्वाश्वयुज्यते क्षत्रियाणां हि पुरोहितभेदेन गोत्रभेदेन यदुबं रोषु परस्परं विधातो नैव ब्राह्मणेक्षि
तिस्वयं एवं प्रादेवि नैवेद्यं समर्प्य पितृभ्यो नृनिवेदनं शैवं समात्मानं संस्कारपंचसनाजनि तदेष परिहरद्वा रात्री परमेश्वरप्रीत्यर्थं
प्रातर्वैश्वदेवं सायं वैश्वदेवं च सह तं नेण करिष्ये कुंडले स्वं डिळाक्षे वाप न नाश्रिं व्याकृतिभिः पावकनामानं प्रतिष्ठाप्य न त्वारिष्टं गेति
ध्यात्वा पदिसमुत्पपयुष्य विष्वा निन इत्येनादिविधाय घृताक्तमन्नममौ अधिष्ठित्य प्राश्नोद्वा स्यात्तः पश्चान्निधाय निधाय त्रिधा
विभज्य प्रथमभागं देवेभ्यो जुहुयात् तद्यथा हृदिसंयं करं निधायोत्तान हस्तेन सूक्ष्मं स्वाहा सूक्ष्मं देन मम प्रजापतये २ सोमाय वन
स्पतये ३ अग्नीषोमाभ्यां ४ इन्द्राभ्यां ५ द्यावापृथिवीभ्यां ६ धन्वंतरये ७ इन्द्राय ८ विश्वेभ्यो देवेभ्यः ९ अस्तणे १० इति दशप्रातर्वैश्व
देवाहुतयः अथ सायं वैश्वदेवाः अथ ये स्वाहेति हुत्वा प्रजापतय इत्यादि हुवोक्ताः पुनर्न जुहुयात् एवं विंशत्याहुती हुत्वा प्रायश्चित्ता

ध. सिं. २५
९६

धैव्यस्तसमस्तव्याहृतीर्कृतानङ्गत्वावापरिसमूहपदार्थेण कुर्यात् अं चमदस्युपतिष्ठेत् इतिदेवमतेः अथबलिहरणास्मोभूतयतः द्वि
तीयभागाङ्गुलीला भुङ्क्षुमौस्यौयस्वाहास्वोयदेनममेत्येवंदशाङ्गुलीः प्राकृसंस्थानिरंतराङ्गुलामध्येअंतरालं त्यक्त्वा अङ्गुः स्वाहा अ
थधिवनस्पतिभ्यः स्वाहा गृहभ्यः गृहदेवताभ्यः वास्तुदेवताभ्यः इतिप्राक्संस्थाङ्गुला अङ्गुः आङ्गुतेः पञ्चात् इंद्रायः तदुत्तरे इंदुपु
रुषेभ्यः अंतरालस्यदक्षिणे यमायस्वाः तदुत्तरे यमपुरुषेभ्यस्वाः ब्रह्मण आङ्गुतेः प्राकृवरुणायस्वाः तदुत्तरे वरुणपुरुषेभ्यः अं
तरालस्योत्तरेसोमायस्वाः तदुत्तरे सोमपुरुषेभ्यः अंतरालेः ब्रह्मणेः ब्रह्मपुरुषेभ्यः विश्वेभ्योदेवेभ्यः सर्वेभ्योभूतेभ्यः दिवाचारि
भ्यः सोमपुरुषोत्तरे रक्षोभ्यः एवमेव सर्वस्थाने प्रथममग्रयेङ्गुला प्रजापतयेइत्यादि पूर्ववत्सायं वैश्वदेव सर्वधिद्वितीयबलि
हरणंकुर्यात् तत्रदिवाचारिभ्य इत्यस्य स्थानेनक्तं चारिभ्यः स्वाहेति जुहुयात् इतिविशेषः इतिभूतयतः प्राचीनाबीजाततीय
भागाद्वादायस्वधापितभ्य इति यमबलेर्दक्षिणतोदत्वापितभ्य इदं नममेति त्यक्त्वा द्वितीयबलेर्दक्षिणतः द्वितीयपितृयज्ञमेव कुर्या
त् इतिपितृयज्ञः अपरेचकाकारं बलिमाङ्गुः बलावनुद्धतेनाद्याः जोद्धरेत्तद्वयं बलिं ततो गृहगणेभ्योपआमिन्व इंदुवाङ्गु
वामभ्यां याम्यां नैर्कृत्यकाश्रये तेषां काः प्रतिगृहं तुभ्यं पिंडं मयोऽस्मि तं इति पितृयज्ञशेषेण दत्त्वा वैवस्वतकुलेनातोही
श्यामशबलोश्चुनो ताभ्यां पिंडं मया दत्तो रक्षोतां पथिमोऽसदा येभूताः प्रचरन्ति इतिद्वयं भूतयज्ञशेषेण दत्त्वा येभूता इति मंत्रेण

राम
९८

नेणवैश्वदेवप्रयोगे दिवानक्तं बलिमिति पाठः अङ्गिराचौ च पृथक्प्रयोगे दिवाबलिमिच्छंतोनक्तं बलिमिच्छंतौ इति विभागेन पाठः प्रक्षालितपाणि
पादा आचम्य गृहं प्रविश्य श्रांता पृथिवीत्यादिजपित्वा विष्णुं स्मृत्वा कर्मोपयेत् अथमनुष्णयज्ञः अतिधिभोजनपर्याप्तं वा बोद्धव्यात्समितं वा यास
चतुष्टयं वा यासमितं वा न संनकादिमनुष्येभ्यो दत्तमिदं नममेति दद्यात् बहुषु भिक्षुकैश्चागतेषु अत्रात्मेन त्रिभ्यो यासत्रयं देयं अथतेजिरीयाणां
श्राद्धदिने भिन्नपाकेनाहो वैश्वदेव देवयज्ञादिचतुष्टयं च भवति अपरेवैश्वदेवोत्तेपंचमहायज्ञा इत्याहुः याजुषाः सामगाः पूर्वमध्वे कुर्व
त्यधर्वणाः बहुलाः श्राद्धशेषेण तत्राद्यादौ तु साग्निकाः स्वर्गपुण्यार्थमात्मसंस्कारार्थं प्रातः सायं वैश्वदेवौ तं नेण कुरिये औषासनाग्निं च न
ग्निं वा प्रतिष्ठापितमौषासनहोमवत्परिसमुद्यपरिविचान्मम प्रावधि श्रित्य प्रोक्ष्य मोहास्या भिद्यार्थं प्रिसं पृज्य अन्नं त्रिधा विभज्य हस्तेन
जुहुयात् अग्रये स्वाहा विश्वेभ्यो देवेभ्यः भुवाया भूमायः भूवक्षितये स्वाहा अन्वुतक्षितये स्वाहा अन्नमेव स्विष्टकृते परिसमुद्यपरि
मिन्व यश्चादे कत्रैव देशे व्यजनाकारश्च काकारो वा बलिः तत्र देवताः धर्मोयस्वाहा धर्मो देयं अधर्मा अङ्गुः औषधिवनस्पतिभ्यः
रक्षोदेवजनेभ्यः गृहभ्यः अवसानेभ्यः अवसानमतिभ्यः सर्वभूतेभ्यः कामाय अंतरिक्षाय अदेजतिजगति यच्च वेद्यति नान्ना
भागो नान्ने स्वाहा नाम्न इदं केचिहायवदंमिति आगमाहुः पृथिव्ये अंतरिक्षाय दिवे स्वाहा सूर्याय चंद्रमसे नक्षत्रेभ्यः इंद्राय
वृहस्पतये प्रजापतये ब्रह्मणे सर्वान्सकृत्परिषिन्व पृथक्पृथक्परिषेचनपक्षे द्वावेकं द्वेचत्वारिप्रत्येकं त्रीणि वैवाहि पृथिव्यादि

ध.सिं.२५.
९५

दशस्वेकप्रतऊर्ध्वपथक्रमात् इतिज्ञेयं प्राचीनावीतीतिहिंसितः स्वधापितभ्यः स्वाहा एतदुत्तरतउपवीतीनमोरुद्रायपशुपतये
स्वाहा पितरुद्रबलीपथवपरिधिचेत् इतिवेदेष्वेवः अथदेवयज्ञादिचतुष्टयं देवयज्ञेनयक्ष्येइतिसंकल्प्याग्निपरिविन्धदेवेभ्यः स्वा
हेत्यग्नौकुत्वाउत्तरपरिवेकः प्राचीनावीतीपितृयज्ञेनयक्ष्येदक्षिणतोभूमौपितृभ्यः स्वधास्तुइतिदत्त्वात्यक्तापरिविन्धिमज्ञेयवीती
अपस्पृष्टा भूतयज्ञेनयक्ष्ये भूतेभ्योनमइतिभूमौदत्त्वापरिविन्धनिवीती मनुष्ययज्ञेनयक्ष्ये उक्तप्रमाणमन्नमनुष्येभ्योहतेतिद
द्यात् सनैयज्ञेषुआद्यंतयोः कमेणविद्युदसि० वृष्टिरसि० इतिमंत्रयोः पाठः प्रायेणैषां बलिद्विष्टमन्त्रेभ्योभूताः प्रवरंतीतिगृह्णां
जोगत्वाकाशेउत्क्षिपेत् ततोयथानारंभवायसादिवलिः अथकातीथानां तत्रसाधिकांनमेकपाकेनैकश्राद्धदिनेवैश्वदेवः
अन्येषामतेआहोअवस्योत्सुकंमहासनेकृत्वातत्रपाकंविधायमहानसंस्थांशान्तराहोमिधायपाकादन्नंघृताकृमादायसु
र्ववत्वात्मा० त्वर्धेवैश्वदेवार्च्यंकर्मकरिष्येइतिसंकल्पः अथवादेवभूतपितृमनुष्यान्वैश्वदेवान्नेनयक्ष्ये गृह्याग्निमणिकोदकेन
पर्युक्ष्यहस्तेनाग्नौजुहुयात् ब्रह्मणेस्वाहे इदंब्रह्मणेनमम एवमग्रेपि प्रजापतयेस्वाहा गृह्याभ्यः० कश्यपाय० अनुमतये० इतिदे
वयज्ञः ततोमणिकेसमीपेक्षुद्रित्रयमुदकसंस्थं पर्जन्यायनमस्वाहा इदंपर्जन्यायनमम अन्नोनमम० पृथिव्यै० अथद्वार्यशा
स्वयोः प्राक्संस्थंबलिद्वयं धान्रे० विधान्रे० उदकेनचतुरस्नेकृत्वातत्रधर्वायवे० दक्षिणेवायवे० पश्चिमेवायवे० उत्तरेवायवे०

राम
९५

प्रागादिषुवायुबलेः प्रागुद्ग्रा प्राञ्चै० दक्षिणस्यै० प्रतीञ्चैदि० उदीञ्चै० मध्येप्राक्संस्थं ब्रह्मणे० अंतरिक्षाय० सूर्याय० एवामुत्तरे दिश्वेभ्यो
देवेभ्यो० सर्वेभ्योभूतेभ्यो० अनयोत्तरे० उषसे० भूतानांचपतये० इतिभूतयज्ञः प्राचीनावीती ब्रह्मादिवलित्रयस्यदक्षिणेपितृतीर्थेनपि
तभ्यः स्वधानमः इदंपितृभ्योनममेतिदद्यात् इतिपितृयज्ञः पात्रंप्रक्षाल्यसर्वेनब्रह्मादिवलितोवायव्यांयक्ष्येततेजिर्णेजनमितितत्तत्
निनयेत् पूर्ववन्मनुष्ययज्ञः निरग्निकस्तुलोविकाग्निमाहृत्यष्टोदिवीतिप्रतिष्ठाप्यतत्सबितु० तांसविह विभानिदेवइतित्रिभिः सा
वित्रैः प्रज्वाल्यतत्रनित्योपासनहोमंकृत्वापाकंपवेद्वैश्वदेवंचकुर्वादितिगदाधरः अत्राप्यवाक्तेवकुर्वाद्युक्तीसापचनाग्निंप्रतिष्ठा
प्यध्यात्वासंपूज्यतत्रपूर्वोक्तरीत्यावैश्वदेवंस्तत्रअग्रेवैश्वानरायस्वाहेतिपंचाङ्गतीनामुत्तरहोमः सर्वत्रनिर्योरितिबिरोधः शेषप्राच्यव
कात्यायनादीर्वाङ्गोवैश्वदेवोद्वितीयोरात्रौ सामगाथर्षणैरपिस्वर्गलोत्तरीत्यापंचमहायज्ञाः कार्यः स्वर्गद्वानुपलंभेनहुत्वात्तरीत्या
पनयनादिसंस्काराः पंचमहायज्ञकार्यैः शारवांतरमतंसम्यगनात्वेव्यस्वधाहृतः शारवांतराङ्गिकं प्रोक्तंक्षोषोशोध्यंस्वशास्त्रिभिः इक्षु
रायः फलमूलतांशुंययऔषधं भक्षयित्वापिकर्तव्याः स्नानदानादिकाः क्रिया पंचमहायज्ञेषु अन्यतमस्यलोपेउपवासः धनिकस्या
तुरस्यचप्रतिपत्तंकृत्वाहं अन्येतुएकहलोपेनस्वत्याङ्गतीर्षहं व्यहं लोपेत्रिभिस्तनुमतीभिर्होमोभारुणीनांचतसृणांजपोद्वादशाहं
नायेतनुमतीस्थालीपाकोभारुणीमिराज्यहोमश्चेत्याहुः अथसर्वसाधारणोभोजनादिविधिः हेमेराजतेपात्रेआम्नादिवत्रेवाभोजनंशस्ते

ध.सि.३४.
९६

एक एवमुंजीत कांस्वपात्रेनाभ्योष्ठिष्टे तांस्वपात्रेनैवकांस्वपात्रेनभोजने यतिश्चब्रह्मचारीचविधवाचविनर्जयेत् यत्नाशपणेषुय
त्वादेः प्रशस्तं गृहिणस्तुवांशायणं इदंवेष्टीपलाशविषयमितिस्मृत्यर्थसारः रुदनीकुटजमधुजंरूपनस अज्यचंपकोटुंवरपत्राणिशस्ता
नि अकीर्णवदादिषाणिनिषिद्धानि चतुरस्रोमंडलेप्रक्षालितपात्रंनिधायपंचमज्ञावशिष्टं घृतादियुक्तंपंचयत्तावशिष्टं घृतादियुक्तं
परिविष्टमन्नंअस्माकंनिस्समस्वेतदितिबद्धंनत्वाग्रंछिरहितयद्यिन्नयुतदक्षिणपाणिः पादाभ्यांपादेनबाहुभ्यांस्पर्शव्याहृतिभिर्गीयन्मा
त्राभिर्मन्त्रं सत्यंत्वंतेनपरिविचामीतिदिवा कृतंत्वासत्येनपरिविचामीतिरात्रौपरिवेचनं कृत्वा अंतश्चरतिभूतेषुगुहायोविभक्तोमुखः
त्वंयत्तत्त्वंवदकारःस्त्वंविष्णुःपुरुषःपरः पानादक्षिणेभूमौ भूयतयेनमः भुवनपतये भूतानांपतये इतिश्रान्वादीन्द्रघात यद्वा
चित्रायचित्रगुहाययमाययमधर्मोयसर्वभूतेभ्य इतिवा अस्तसमस्तमाहृतिभिर्वीचत्वारः धर्मराजायचित्रगुहायेतिद्वौवा भूयत्या
दिनययुतावेतावितिपंचवादेयाः हस्तपादमुखार्धः अयोत्रानार्धजलमादाय अन्नंब्रह्मसूरोवि अहंवेभानरोभूत्वेत्यर्थं ध्यात्वावामक
रेणपात्रं धत्वा अमृतोपस्तरणमसीतिअपः प्रश्नमोनी ॐ प्राणावस्वाहा ॐ अपानायस्वाहा ॐ आनाय ॐ उदानाय ॐ समानायस्वा
हेतिसंघताः सक्षीरावापंचाकृतीः सर्वगुण्योभिः सर्वथासंयसन्मुखेनमुखात् ब्रह्मणेस्वाहेतिषष्ठीकनित् प्राणाकृतीपर्यंतं पात्राब्जं
मौनंननियतमयेष्टिकंदयं भोजनंप्राप्नुस्वंप्रत्यप्नुस्वंप्राशस्तं दक्षिणामुखेयशः फलेकाम्यं उदमुखमधमं विदिमुखंनिषिद्धं

राम
९६

रुक्मं प्रासन्नसन्धानं शिवादिनियतप्रासमनियतप्रासं वा भुक्त्वा अमृताविधानमसीतिगंडुपादं पीत्वा धर्ममोनिनीयपवित्रं त्यक्त्वा मुख
हस्तोच्छिष्टं सम्यक्प्रक्षालयेत् तर्जन्यामुखं न शोधयेत् किंचिदुद्योतरं हस्तप्रक्षालनं योऽशौचं गंडुपादे हि रात्रमेव भोजनमहं च नाचा
मेव अनाचं तोम्रपुरीषौ न कुर्वीत हस्तौ समस्य प्रस्नाब्जं गुहेन नैत्रयोनिषिध्योष्टरेव तां स्मरेत् नांजनिना विवेत् पालाशोदग्धमयो
वद्धं च पीठं नर्जयेत् नचिशुभिः सह भुंजीत भार्ययान्च सह विवाहवर्जं भुंजीत बालवृद्धेभ्यो न प्रदत्त्वा न भुंजीत न प्रोढपादो नासमाक
टपादो न प्रसारितपादो न विदिकृतुं गेन दुष्टं कपं लोभं नृभ्यो शिष्याकग्रहे न देवाभ्ये भुंजीत सैनैधयोर्न महा निशायां न यशोपवीतहीनो
न वामहस्तेन न शूद्रशेषं भुंजीत आदौ मधुरं मधो लवणं म्लतं तेतकादि पूर्वैर्द्वयं मध्ये कठिणं अंतर्द्वयं अष्टौ प्रासायतेः योऽशौचादिति शिवादि
हिणायथेष्टं ब्रह्मचारिणः सर्वशेषमश्नीयान्निःशेषं घृतपायसं क्षीरं दधि मधु भुंजीत दिवारात्रौ चेति द्विवारमेव नांतरा भोजनं अक
पर्वद्वये रात्रौ चतुर्दश्यष्टमीदिवा एकादश्यामहोरात्रं भुक्त्वा वांशायणं चरेत् यस्तु पाणितले मुंते यश्च फलकारसंयुतं प्रसृतां मुनिभि
र्यश्च तस्मिन् गोमांसवच्च तत् नाजीर्णे भोजनं कुर्यात् कुर्यान्नातिबुभुक्षितः नाईवासानाईशिरानपादा रोपिते करे यासशेषं च नाश्नी
यात्पीतशेषं पिबेन्न च शाकमलफलादीनि दंतछेदं न भक्षयेत् नाछिद्यो घृतमादद्यान्नपदाभाजनं स्पृशेत् पिबतो यत्पते तोयं पात्रे वांश
ने मुखनिःसृतं अभोज्यं तत्पातावशिष्टतोयमक्षमेत् नैष्ठिके घृतमादद्यान्नपदाभाजनं स्पृशेत् पिबतो यत्पते तोयं पात्रे वांश

ध. सि. २४
९७

यथा हस्तनखपृष्ठजलपानेवामहस्तोद्धतजलदानेचसुरायानसमं एकपंचतुपविष्टानांविप्राणांभुंजानानामेकस्मिन्नभ्युत्थितेआवांतेवा
भ्येनभोज्यं अत्रोत्थितस्यभोज्यदोषः गुरोर्नदोषः - लवणेभोजनं चैव घृतं तैले तथैव च लेह्यं पेयं च विविधं हस्तदत्तं न भक्षयेत् सैंध
वसामुदभिन्नप्रत्यक्षलवणभक्षणं मृदूक्षणं च गोमोससमं उदक्यामपि चांजलं भानं कुकुरमेव च भुंजानो धरिष्ये तु न दत्तं तु परित्य
जेत् भुंजानस्य गुदस्त्राये उपवासः पंचगव्यं च आपोशानोत्तरं प्राणाकृतेः प्राकृतं क्त्वा वेस्नानं यद् प्राणायामाः भुंजानस्य शोच प्राणो प्रा
सं त्यक्त्वा स्नानं प्रासाशने उपवासः सर्वशाने त्रिरात्रं विद्यादिस्पर्शस्नानं प्राणायामत्रयं चंजलपतितोदक्यावाक्यं शुक्लाभोजने एको
पवासः कलहघरशूलखलमुसलानां यावत्तुल्यतावत् भोजनं अथैकपंचगव्यानां शनीमादुल्लोः स्वजनैरपि कोपितानाति किंतस्य प्र
छिन्नेपातकं भवेत् ततोऽग्निना भस्मना च स्तंभेन सलिलेन च हारेणैव च मार्गेण पक्विभेदं च रेदुधः केरापि पीलिका मक्षिकाभिः सह प
क्ष्मनंत्यजेदेव वा कोत्तरं केशपि पीलिकादि कीटमक्षिकासंस्पर्शे गवाघ्राते वा न्ने सलिलं भस्मैव अपि प्रक्षेप्यं विशुद्धयेदतिविज्ञानेन
१: शूद्रानं शूद्रदत्तं ब्राह्मणानं राज्ञि पुरुषितं रजस्वत्या चंजलपतितोदकं काकादिपक्ष्मुच्छिष्टमभीज्यं स्नेहयकं मंडकादिचपयैवि
तं ग्राह्यं अवत्सायागोरनिर्देशानां गोमहिष्यजानां गर्भिण्यो एककोत्तरित दोहायायमव्यस्य च वत्तन चोरजवर्जं दिस्तनीनामुष्टी
वडवयोरारण्यकमृगादेस्वेव हसीराजिनर्ज्यानि शिशुहिं गुं रज्यैरक्तं वृक्षनिर्गोसंधुरीयस्थानोत्पन्नतडुलीवकादिकं देवाद्युद्देशं

राम
९७

विनाकृतं संयावपायसाधूतपक्ष्मुच्छिष्टाकसरं वर्जयेत् शणकुसुंभाज्जंबुवार्ताककोविदारबटादिफलानि मातुलिंगं वर्ज्यं यलांडुलमुन
मंजनभक्षणे चांजलयणं भुंजानेषु परस्परस्पर्शे न्नत्यागः पात्रस्थान्नभक्षणे स्नात्वा शोचत रशतगायत्रीजपः अधिकभोजने सहस्रं भुंजान
स्याशुचिनाविप्रेण स्पर्शे न्नत्यागः भुक्तोच्छिष्टयोस्पर्शे सवर्णे स्नानं जपो वा असवर्णे तपवासः भुक्तोच्छिष्टस्य शूद्रादिस्पर्शे उवाच्यं चंज
व्यं रजकादिस्पर्शे त्रिरात्रं परिवेषणं कुर्वन्नुच्छिष्टस्य शीषयोदधिघृतादिलघुद्रव्यमत्यजन्नावातः शुचिः भक्ष्याद्यन्नस्य त्याग एव वस्त्रे वि
कल्पः परिवेषणादिकाले रजोदष्टौ तत्क्षणा न्नत्यागः भोजनोत्ते उच्छिष्टशेषान्नं शेरवेपथुनि लभेयं चातुर्दशनिवासिनां प्राणिनां सर्वभूतानां
भक्ष्यं मुपतिष्ठत्विति दद्यात् आवांतोऽप्यशुचिस्तावद्यावत्प्राणमनुद्धतं उद्धतेऽप्यशुचिस्तावद्यावन्नोन्मज्यते मही पर्णस्याश्वं च मूत्रं च शि
रो चैव विशेषतः चूर्णपर्णं वर्जयित्वा तां बलं रवादेयेदुधः अनिधाय मुखे पर्णं पूगं वै भक्षयेन्न च इति पंचमभागकृत्यं इति हासपुराणा
द्यैः पञ्चसप्तमकोनयत् अष्टमे लोकयात्रा तु बहिः संध्याततः पुनः सायं संध्याप्रातः संध्यावत् अग्निश्च मासन्मुश्च यद्द्राक्तापमं
अहस्तदं सत्येज्योतिविजुहोमि स्वाहेति मंत्राचमने विशेषः पश्चिमाभिमुखस्तिष्ठन् ध्वं दद्यात् ऊर्ध्वजातु रूपविश्य प्रत्यश्मुख एव
गायत्रीजपेत् सायं होमस्तु कृत्वा सायं वेदे वेपुनः पाकः अतिथिं संस्मर्य घटीत्रयानंतरं साह्यं प्राप्त्वा भुक्त्वा शयीत भोजनकाले
दीपनाशेषान्नमात्रं भस्मैव स्मृत्या पुनर्दीपं दद्यात् पात्रस्थं भुजीत नान्यत् श्राद्धतत्सर्वं दिनपातधृतिसंक्रांत्यादिषु न निविभोजनं च

ध.सि.२४.
९८

तुर्थप्रथमौधामौविद्याः भासेर्नयेनिशि प्रहरदयशापीतुब्रह्मभूयायकल्पते प्राक्प्रत्यग्दक्षिणस्यांविश्राः कृत्वाशीतनकदाचिदुदकवि
राः रात्रिसक्तं जप्त्वा सुखशान्तिः सत्त्वा विद्युनत्वास्वध्यात् अगस्तिर्माधवश्चैव मुचकुंदो महाधुनिः कपिलो मुनिरास्तीकः पंचवैते सुस्व
शाधिनः नसंध्यायान्ध्यायेन गोगेहेन देवविप्रगुरुषामुपरिनोष्ठिष्टनदिवा नमसः शयीत निद्राकाले तां कृत्वा मुखवात्स्नियं शयन
द्रास्नानि त्रिकं शिरसः पुष्पं सजेत् गर्भाधानप्रकरणोक्तकाले सार्धयामोत्तरं दीपे सत्यसति वा निवीतं यज्ञोपवीतं कंठादौ कृत्वा पल्लो
हेत् अष्टम्यां च तदुद्देश्यादिवापर्वणिमेषुन कृत्वा सचैलं स्नात्वा तु वारुणी भिष्वमार्जयेत् पुनर्मामैलितिनपश्चोक्त एव एवं स्नानं
जनादिके बहुविधविधिनिषेधातिक्रमदोषपरिहारार्थं प्रायश्चित्ताज्ञाने तत्तत्संगतार्थं प्रायश्चित्तसंगतार्थं च श्रीविष्णुनामोच्चार
णदिकं कार्यं प्रायश्चित्तान्याशेषाणि तपः कर्मात्मकानि च यानि तेषामशेषाणां कृष्णानुस्मरणं परं यश्च स्नानं च नामोक्तं तदा तपो
यज्ञक्रियादिषु न्यूनं नाम्नो स्ति यावती शक्तिः पापनिर्हरणे हरः तावत्कर्तुं न शक्नोति पातकं यातकी जनः लौकिकं वैदिकं कर्मैव
रेवणीयं यत्करोषि मन्त्रं दर्वणमित्युक्तेः युगपत्सर्वकर्मार्पणमंत्रः कामतो कामतो वापियत्करोमि शुभाशुभं तत्सर्वं त्वयि सन्त्यस्तु
त्युक्तः करोम्यहं अपारम्पारिकं कर्म महानं बहुभेदयुक्तं निःशेषमस्मै वक्तुं यथामत्यवदद्धुः अनंतोपाध्यायजनिः काशी
नोयाभिधः सुधीः तुष्यतां तेन भगवान्श्रीनाथो विदुः प्रभुः इत्यादिकप्रकरणं समाप्तं अवश्यं प्रत्यहं कृत्यमुक्ता तत्रैव मुच्यते

राम
९८

ते काम्यनेमिनिर्दिष्टं नापि प्रायः सिंधुकमादय अथाधानविचारः तत्राधाननक्षत्रादिकालविचारः प्रथमपरिच्छेदे उक्तः आबसम्प्राधानं तु दूर
काले दायविभागकाले वा अग्निर्वैवाहिकोभेन न गृहीतः प्रमादिना पितृभ्युपरते तेन गृहीतम् प्रयत्नतः गृह्याग्निहीनस्यान्तमभोज्यं पितरि ज्ये
ष्ठभ्रातरि वा साग्निके कनिष्ठदेरविभक्तस्य निरसितदोषेन एवं स्नानध्वजनिस्य धिनदोषः गृहस्थस्याप्यध्वयनोक्तेः स्मार्ताधानमपि ज्ये
ष्ठभ्रातरि अकृताधाने सति न कार्यमिति निर्णयसिंध्यादौ गार्ग्येतिः अत्रैव निर्णयो भाति यत्र ज्येष्ठेन दायाद्यपक्षमवलं व्यविवाहकाले याव
ज्जीविमोपासनं करिष्ये इत्येवं संकल्पपूर्वकं विवाहादिभिर्न गृहीतस्तद्विषयो यं कनिष्ठस्य निषेधः येन तु ज्येष्ठेन विवाहकाले तथा संकल्पपूर्वक
मग्निः परिगृहीतः स पश्चात्परिवरणभावेन विद्यमानाग्निर्कोपि उच्छिन्नाग्निरेव न कृताधान इति तत्र कनिष्ठस्याधाने दोषो नेति अधिक
रिणोपि भ्रातुरनुज्ञया कनिष्ठस्याधानं भवति विवाहस्तु अनुज्ञयापि न एवं पितुरनुज्ञया व्याधानं सन्त्यस्तु न हस्तद्वौ यद्वा यद्वादिह
यणे जनके सोदरे ज्येष्ठे कुर्वीदेवेततः क्रियामित्यादि विशेषः विवाहप्रकरणे पवित्रे तत्प्रसंगे उक्तः अथ नक्षत्रसंस्कारविचारः गर्भाधान
पुंसवनानवज्येभनसीमंतोन्नयनजातकर्मनामकर्मनिष्क्रमणान्नप्राशनचैल्योपनयनमहानाम्यादिब्रतचतुष्टयसमावर्तनविवाहा
द्विषोडशसंस्कारादिज्ञानां जातकर्मनामकर्मनिष्क्रमणान्नप्राशनचैल्योपनयनमहानाम्यादिब्रतचतुष्टयसमावर्तनविवाहा
ताः गर्भाधानसीमंतोन्नयनपुंससाधारणो चंडांतानविवाहश्चेति दशमं नकाः श्रद्धाणामिति बहुसंमते श्रद्धकर्मनाकरश्रद्धाणोपच

ध. सि. ३४ ९९ महायज्ञाअप्युक्ताः केचिद्वेदिकमंत्रेणोपनयनमिष्याद्ः ब्राह्मेतुविवाहमात्रं संस्कारं श्रद्धोपिलभतां सदेत्युक्तं अत्र सदसच्छ्रद्धोचम
त्वेन वापरं पराशराप्रकारेण रात्र्यवस्था अस्य द्विजसेवावृत्तिः आपदिवाणिज्याशिल्यादि श्रद्धेण लवणादि विनियमं मध्यमांसेवनं क
पित्वा क्षीरपानेन ब्राह्मणीगमनेन च वेदाक्षरविचारणश्रद्धां जालतां व्रजेत् श्रद्धेर्वर्णश्रुतुर्थी विवर्णत्वाद्दुर्ममर्हति वेदमंत्रस्वधास्वा
हावषट्कारादिभिर्विना स्त्रीश्रद्धाधर्मेषु व्रतादिषु सर्वत्र विप्रेण मंत्रः पठनीयः सोपि पौराण एव भारतपुराणयोः श्रवणे स्त्रीश्रद्धैः सं
पाद्यं उपनिषद्भरणेतु नाधिकार इति श्रद्धैस्त्वतदनादरश्रवणादित्यधिकारो श्रद्धस्य सर्वश्राद्धान्मात्रेण केचित्सर्वप्रजानां काश्य
पत्वात्सर्वश्रद्धाणां कार्यपेगोत्रं तत्र श्राद्धे एव कीर्तनीयं नान्यत्रेत्याहुः एवं शांतिकादावधिकारो विप्रद्वारेव यदि विप्रः श्रद्धादक्षिणा
प्रादाय वैदिकमंत्रैस्तदीयहोमाभिषेकादिकरोति तदा तत्र श्रद्धस्तत्पुण्यफलभाक् विप्रस्तु महाप्रत्यवायीति माधवः अहिंसासत्मास्ते
यशोवैदियनिग्रहदानशमदयाक्षमादयः श्रद्धादिसर्वसाधारणाधर्माः परपदप्रापकाः स्वस्तिवाचनादिश्रद्धकर्मणां प्रयोगस्तु श्रद्ध
कमलाकलेतेयाः अथवा पीकृपाद्युत्सर्गादि गृह्यामयोरात्रेयदक्षिणैर्कृतवायव्येषु मध्ये च दक्षकलः कूपः शेषदिक्षुः शुभ
वायीकूपतडागाद्युत्सर्गउत्तरायणे माघादिमासषट्कस्य शुक्लपक्षेषु व्रतस्तः जलक्षयसंभावनायां कार्तिकमार्गशीर्षयोरेषि न
कालनियमस्तत्र सलिलतत्रकरणमित्युक्तेः चतुर्षु विष्णुनायनमासेषु शुक्लास्तादौ च रम्यं अश्विनी रोहिणी मगधुष्य मघाश्रुते

रामलश्रवणदित्रयहस्तयेष्टानुराधारेवतीषु द्वितीयातृतीयापंचमीसप्तमीदशम्येकादशीत्रयोदशीतिथिषु बुधगुरुशुक्रसोमवारेषु
जलोत्सर्गशुभः सूर्यः उत्सर्गभावे जलं न ग्राह्यं वाणीकूपतडागादौ यज्जलं स्यादसंस्कृतं न स्प्रष्टव्यं न पेयं च पीत्वा चांशायणं चरेत् उत्सर्ग
प्रयोगो न्यतो ज्ञेयः अथ वृक्षादिरोहणं अश्विनीरोहिणीमृगशुष्यमघोत्तराश्विनस्तत्राविशारवाश्रुग्राधामूलशततारकारेवतीषु सतिथि
वारेषु वृक्षतारोपः प्रशस्तः आश्वेयायां सोमवारः सोमोलये बलान्वितः योगोऽस्मिन्नोपमेदिशुकदलीकमुकादिकान् नारीकैलान्
षेडूमां वश्विन्मां लघ्नयो नागबलं गुरो लघ्ने चंद्रे स्वांशशिते सति अथ मूर्तिप्रतिष्ठा प्रतिष्ठा सर्वदेवानां वैशाखज्येष्ठाफाल्गुने चैवेतु
स्यादिकल्पेन माघे विष्वग्यमूर्तिषु सोम्यायने शुभाजोक्ता निदिता दक्षिणायने माघभैरववाराहहरसिंहजनिबिक्रमाः दक्षिणे व्ययने स्थाया
देव्यश्वेत्यचिरे परे विष्णोः शस्ताश्वेयमासाश्विनश्रावणकाअषि माघफाल्गुने वैशाखज्येष्ठाषाढसहः सुच श्रावणे च नमस्ये च लिंगस्था
पनमुत्तमं देव्यामाघेश्विने मासेषु तमौ सर्वकामदा अश्विनीरोहिण्युत्तराश्रमृगशुष्यहस्तत्रिंशत्स्वात्यनुश्रुग्राधामूलशततारकारेव
तीषु शनिभौमान्यवासरे दर्शितकान्यतिथौ सर्वदेवप्रतिष्ठाशुभा श्रवणकृतिकादेविशारवांते च द्वादश्यां च विष्णोः प्रशस्ता चतुर्थ
गणेशस्योक्ता नवमीमूलभवं देव्याः तथा स्वस्वनक्षत्राणि सर्वेषां अथाद्रिनिबस्यहस्तः सूर्यस्येत्यार हंसर्षहीनाकतीरं मंत्रहीना
तुक्रं विजं स्त्रियं लक्षणहीणा तु न प्रतिष्ठासमो रिपुः ब्रह्मतु ब्राह्मणैः स्थाप्या गायत्री सहितः ब्रह्मः सर्ववर्णैस्तथा विष्णुः प्रतिष्ठा

ध.सिं.३५.
१००

यः सुखार्थिभिः मातृभैरवाद्याः सर्वैः शिवलिंगं प्रतिनामि पुराणाप्रसिद्धा जीर्णलिंगं स्त्रीशुद्धैरपि पूज्यं नूतनस्थापितं लिंगं स्त्रीशुद्धौ वा
पिनस्थितं शिवदिप्रतिष्ठायां स्त्रीशुद्धौ देवीभक्तैः श्रद्धावानुपनीतो वा स्त्रियो वापतितोपि वा केशवनामिनां वापि स्थितं नरकमश्नुते
स्थिरप्रतिमाः प्राप्नुयुर्वा उदयुखोयनेन जलप्रतिमाः सुप्राप्नुयुः सौवर्णशजतीतान्नीमन्मयीप्रतिमाभवेत् घोषाणधामुमुक्तावा
कांस्यवित्तलयेस्तथा अंगुष्ठपर्यमानात्मावितस्तिद्यानदेवतु गृहेषु प्रतिमाकार्यनाधिकाशस्यते बुधैः मृदाकलाक्षामेदममभू
छिद्येन चेति केचित् श्रीमद्भागवते शैलीदाकमयी लोहीलेष्वादेव्या न सैतकी मनोमयी मणिमयी प्रतिमा विधास्यता लोहीसौ
वर्णदाकमधुकवसस्यैव सप्तांगुलाधिकाद्वादशांगुलपर्यन्ता गृहे प्रतिमेति देवीपुराणे अनेकस्य तपोयोगो दर्शनस्यातिशयनात्
आभिरूपाश्च विमानो देवः सान्निध्यमश्नुति प्रतिमापद्वयं त्राणो नित्यं स्नानं न कारयेत् कारयेत् सर्वदिग्बसेयदाचमलधारणं पार्थि
वलिङ्गस्य जगदिवा रोहिणीयपरिच्छेदे उक्तः अथ पंचसूत्री निर्णयः लिंगोच्चता लिंगविस्तारो लिंगस्थौल्यं पीठविस्तारः प्रनालिका
कामानं चेति पंचसूत्राणि तत्र लिंगमस्तकविस्तारं लिंगोच्चता तु ल्यंकृत्वा तन्निगुणसंज्ञेन विज्ञेयं लिंगस्थौल्यं कृत्वा लिंगात्सर्वतो
लिंगसमविस्तारं पीठं कुर्यात् पीठोच्चता लिंगोच्चता तन्निगुणा पीठोच्चता लिंगोच्चता तन्निगुणा पीठोच्चता लिंगोच्चता तन्निगुणा
अथैतदर्थं विस्ताराप्रनालिका लिंगोच्चता तन्निगुणा पीठोच्चता तन्निगुणा पीठोच्चता तन्निगुणा पीठोच्चता तन्निगुणा पीठोच्चता तन्निगुणा
त्व

राम
१००

यां शोनकंदं कुर्यात् कंदस्योर्ध्वाधोभागयोः समं प्रहयं कृत्वा पीठपरिलिङ्गविस्तारस्य शोनेन मेखल्यंकृत्वा तदंतः संलग्नं तत्समं वातं कुर्यात्
प्रनालिकायां अपि विस्तारतटीयां शोनखातः पीठवर्मेखलाचकार्येति गृहे लिंगद्वयं नालं शालग्रामद्वयं तथा देवकेदारकायास्तु नालं
सूर्यद्वयं तथा शक्तित्रयविधे शंखौ शंखौ नालं च सुधीः अन्यत्र तु चक्रं कर्मिधुनं पूज्यं नैकं चक्रं कर्मचयेदित्युक्तं तेन विकल्पः नालं च
चतुर्धामत्स्यकूर्मोद्दिष्टा कंदगृहे अक्षिदध्याश्रयभद्राश्रयनशृङ्गाः प्रतिमगृहे भद्रावास्तु रितानां पिशाचशालग्रामशिलाशुभा शालग्रामाः स
माः पूज्याः समेषु हितं नहि विषमेनैव पूज्यं ते विषमे धेक एव हि समुवर्णशालग्रामदाने पृथिवीदानफलं शालग्रामपूजने नंत फ
लं अविभक्तानामपि भ्रातृणां देवतार्चनं मन्त्रिहोत्रं संध्याजलपूज्यं शृङ्गारं स्त्रीशुद्धौ वा स्पर्शसहितं शालग्रामचक्रं कितं बाणलिंगं
निर्वाचयेत् श्रद्धावानुपनीतो वा सधर्माविधिवंगना द्वादशांगुलाधिकां प्रकुर्व्यात् छिन्नकृष्णयोः शालग्रामबाणयोरेव स्पर्शनं निषेधेन
तु प्रतिमादौ सर्ववर्णैस्तु संपूज्याः प्रतिमाः सर्वदेवताः लिंगान्यपि तु पूज्यानि मणिभिः कल्पितानि चेत्युक्तेः शालग्रामशिला कीर्तामय
मायाविताधमा उक्तं लक्षणं संपन्ना पारंपर्यक्रमगतं उक्तमासातु बिज्ञेया गुरुदत्ता तु तत्समा तत्राध्यामलकी तु ल्या पूज्या सुक्ष्मेन वा
भवेत् यथा यथा शिलासूक्ष्मा तथा स्यात्तु महत्फलं यन्मानं तु गतं स्याद्यवा दैर्लिंगमुच्यते शिवनभिरिति श्रुत्या तस्मिन् पुष्पो के पुडु
लिभः शालग्रामशिलायास्तु प्रतिष्ठानेन विद्यते महापूजां कृत्वा दौर्जयेतांतो बुधः बाणलिंगं निशर्जं द्रव्यातानि भुवनत्रये

ध. सिं. ६२
१०९

नप्रतिष्ठानसंस्कारस्तेषामावहनंतथा वासुदेवसंकर्षणप्रभुस्नानिकृद्वाविप्रादौः क्रमेण धृज्याः तल्लक्षणं पंचवक्रोवासुदेवः यद्वि-
श्वकैः प्रद्युम्नः सप्तभिः संकर्षणैः कारशभिरनिकट इति प्रणवोच्चारणाच्चैनशाः रथामशितान्नेनात्त आसृणीगमनाच्चैव रथं आंदा-
लतां जनेत् दीक्षायुक्तैस्तथाशुद्धैर्मध्याह्नविनर्जितैः कर्तव्यं ब्राह्मणद्वाराशालग्रामशिलावर्जनं विष्णुप्रातिकर्षणं संतुल्यसीकाद्यु-
दनं कार्तिकेकेतकीपुष्पयेन दत्तं हरेः कलौ दीपदानं च देवर्षे तारितं तेन वैकुलं गालग्रामसंघीप्सोमवच्चक्रो कश्चित्तातोयस्यापि पा-
नविधानात्सापिवालग्रामसंनिधौ धृज्या अथास्त्रविनिर्माणं पत्रं पुष्पफलं जलं शालग्रामस्य संस्पर्शात् सर्वमातिपावित्रतां मध्य-
मानाभिकामध्ये पुष्पसंग्रहं पूजयेत् अंगुष्ठतज्जैन्यग्राभ्यां निर्माणं मयनोदयेत् विनाभस्मन्निधुनेन विना कदाक्षमालया पूजितेपि
महादेवो न स्यात्तस्य फलप्रदः विनामंत्रेण शिभया दुःशिक्षांशुविमानवैः पंचामृतं पंचगव्यं स्नानकाले प्रयोजयेत् रुद्राक्षस्य प्रति-
ष्ठायां मंत्रं पंचाक्षरं तथा अंबकादिमंत्रं च तथा तत्र प्रयोजयेत् अष्टोत्तशतं कुर्याच्चतुः पंचाक्षरं देवतु सप्तविंशतिमानावा मात्वाही-
नानयुज्यते सप्तविंशतिरुद्राक्षमालया देहसंस्थया यः करोति नरः पुष्पं सर्वकोटिगुणं भवेत् अथ रुद्राक्षतुल्यस्मादिसर्वजपमा-
नानां संस्कारः कुशोदकसहितैः पंचगव्यैर्मालां प्रक्षाल्य ॐ क्रीं अं ओं ईं उं ऊं कूं लूं एं ऐं ओं औं अं अं कूं खूं गूं घूं ङूं चूं जूं ञूं तूं दूं ढूं णूं तूं थूं दूं धूं नूं पूं फूं बूं मूं यूं रूं लूं वूं शूं सूं हूं क्षूं इत्येतानि पंचाशन्मातृकाक्षराणि अभ्यस्य प्रस्थापितमात्म्या विन्यसेत्

राम
१०९

ओं सद्योजातं वाग्देवाय अघोरेभ्यो तत्पुरुषाय ईशानः सर्व इति पंचमं नानुपित्वा सद्योजातेति मंत्रेण मालां पंचगव्येन प्रोक्ष्य शीत-
जलेन प्रक्षाल्य वाग्देवोति चंदनेनावष्टभ्य अघोरेति मालां धूपयित्वा तत्पुरुषायेति चंदनकस्तूरीदिनाले पथित्वा ईशान इति मंत्रेण प्रति-
मणिं शतवारं दशवारं वाभिर्मन्त्राघोर इति मंत्रेण मेरुं शतवारं मभिर्मन्त्रयेत् तत एव पंचभिर्मन्त्रैर्मालां पंचोपचारैः पूजयेदिति बोधदेवः
रुद्राक्षान्कंठदेवोदशन ३२ परिमितान्मस्तके विंशतिदे ४० षड्बद्धकर्मप्रदेशे करगुलकृते द्वादशद्वादशैव वा द्वात्रिंशदोः कलाभिर्द्वय-
नयुगकृते एकमेकं शिरायां वक्षस्येष्टाधिकं यः कल्पयति शतकं स स्वयं नीलकंठः रुद्राक्षदानादुदपदप्राप्तिः पंचविंशत्यलं गेहभ-
गोकारयेद्य स्नापयेत्तिलतैलेभ्यश्च करयंत्रोद्भवैः शिवं स्नानं पलशतं ज्ञेयं मध्यमः पंचविंशतिः पलानां द्विसहस्रेण महास्नानं ज्ञेयं तत् पयो-
दधिघृतक्षौद्रशर्कराद्यैस्ततः कमात् शिवस्य सपिपा स्नानं प्रोक्तं पलशतं तेन वै तावतामधुना चैव दधानं पयसापि च पलसार्द्धसहस्रेणार-
सेनैवैक्षवेण च भक्त्या नोष्णोदकैः शीतोदकैः स्नापयेत्छिवं श्रीविष्णुक्षीरदध्याद्यैः कमाद् शगुणोत्तरेः स्नापयेत्केचिद्बुधश्चक्षीराद्यैः पंचभिः
समेः अथ श्रीविष्णवादिपंचायतनानि विष्णुमध्ये शिवे भास्वस्त्यैर्वा ईशदि कमात् शंभौ मध्ये विष्णुसूर्यगजास्यायैस्तथा कमात् १
रवौ मध्यगतैरुदगणेशाभ्युतशक्तयः मध्ये देवी विष्णुशिवगणेशाख्यैः कमात् २ मध्ये गणपतिं विष्णुशिवसूर्यविकासथा ईशानादि
क्रमेणैव पंचायतनपंचकं ३ अथ केशवादिचतुर्विंशतिनिर्णयकबोधदेवभ्योः सिध्वाव्याख्यातः तस्यायं सग्रहः केशवादेभ्यः

ध. सि. ३५.
१०२

तुर्वाहोदक्षिणेर्ध्वकरकमात् शंखचक्रगदापद्माद्युधैः केशवउच्यते १ नारायणैः पद्मगदाचक्रं शंखाद्युधैः कमात् माधवश्चक्रं शंखाभ्यां पद्मगदाभवेत् २ गोविंदो गदापद्मशंखचक्रैः कमाद्भवेत् विष्णुः पद्मेन शंखेन चक्रेण गदा कमात् ३ श्रीरामश्चक्रं शंखाभ्यां पद्मगदाचक्रैर्मधुसूदनश्चक्रं त्रिविक्रमो गदाचक्रं शंखपद्मैरनुकमात् ४ वामनः शंखचक्राभ्यां पद्मेन गदापद्मं चक्रेण गदां शंखपद्माभ्यां श्रीधरश्चक्रं ५ हृषीकेशः स्मृतश्चक्रं पद्मशंखगदाद्युधैः पद्मनाभः पद्मचक्रं गदाशंखैः कमात् स्मृतः ६ रामोदरः शंखगदाचक्रपद्मैरुदीर्यते सकर्षणः शंखपद्मचक्राद्युधगदाद्युधैः ७ वासुदेवः श्चक्रं गदापद्मशंखाभ्यां लक्षणैः प्रद्युम्नस्यालंशगदापद्मचक्रैः कमाद्भवेत् ८ अनिरुद्धो गदाशंखपद्मचक्रैरनुकमात् पद्मशंखगदाचक्राद्युधैः स्यात्पुरुषोत्तमः ९ अधोक्षजो गदाशंखचक्रपद्मैः करस्थितैः नारसिंहः पद्मगदाशंखचक्राद्युधैर्भवेत् १० अच्युतः पद्मचक्राभ्यां शंखेन गदा कमात् जनार्दनश्चक्रं शंखगदापद्माभ्यां बाहुभिः ११ उपेक्षो गदाचक्रपद्मशंखाचितैः केशैः चक्रपद्मगदाशंखैः करस्थैः स्यात्कमाद्भवेत् १२ श्रीकृष्णश्चक्रं गदापद्मचक्रं शंखैर्मतो विभुः इति श्रुताः केशवादिचतुर्विंशतिमूर्तयः १३ अथ सिंध्यनुसारेण देवप्रतिष्ठाप्रयोगः युजमानोद्वादशादिहस्तमंडपं कृत्वा आग्रये पूर्वतो वा हस्तमार्गं कुंडस्थं उलंवा कृत्वा मध्ये वेदितुं परिसर्वतो भद्रं ग्रहचक्रं चोत्थितं दशाभ्यां वा ग्रहं वेदिप्रोसादसंस्कारमंडपसंस्कारे वा चिकीर्षिते नैर्कते वास्तुपीठं कृत्वा अस्यां मूर्तं लिङ्गे वा देवतां सा निध्याजं दीर्घायुर्लक्ष्मीसर्वकामसमृद्धिस्तुल्यसुखकामो मुकमूर्तिप्रतिष्ठां कर्तव्यं इति सं

राम
१०२

कल्प्यस्वस्तिवाचनादिनां दीक्षांते आचार्यैश्चत्वारो नतुरो वा कृत्विजो हत्वा पूजयेत् आचार्यो यदत्रेति सर्वपात्रिकीकीपोहिष्ठेति कुशोदकैर्भूमिं प्रोक्ष्य देवा आयातु यातुधाना अपर्णां तु विष्णो देवयजनं रक्षस्वेति भूमौ प्रादेशं कृत्वा मंडपप्रतिष्ठां कृत्वा न कृत्वा वा पंचगव्यहिरण्यचंदर्वाश्च पत्न्यापणानि उदकुंभे प्यक्षिप्य तां मि रक्षिरापो हिष्ठेति तत्सु मि रक्षिरण्यवर्णाः शुभयः पात्रकायाः सुजातः कश्यपो यास्विंदः अग्निं यागं देधिरेविरूपास्तान् आपः शंस्यो नाभवंतु यासां राजा वक्रणो याति मध्यं स त्यानते अवपश्यं जनानां मधुश्चुतः शुभयोर्वाः पात्रकास्ताः २ यासां देवादिभिरुण्वंति भक्षं या अंतरिक्षे वक्रधा भवंति याः पृथिवी पयसो दंति शुक्रास्ताः ३ शिवेन माचक्षुषामस्य भापः शिवया तनुवो पस्पृशत त्वचं मे सर्वं अग्नी रसुषरोऽङ्गं वेवो मयि वचो वतु मोजो निधत्त ४ परमानः सुवर्जनः पवित्रेण विचर्षणिः यः पोता स पुनातु मा पुनंतु मा देवजनाः पुनंतु मनवो धिया पुनंतु विश्वं आयुवः जातवेदः पवित्रवत् पवित्रेण पुनाहि मा शुकेण देवदीद्यत् अग्रे कृत्वा केतुं रतु १ यत्ने पवित्रमर्चिषि अये विततमंतरा ब्रह्म तेन पुनीमहे उभाभ्यां देवसवितः पवित्रेण सुवेन च इदं ब्रह्म पुनीमहे नैऋदेवी पुनती देव्या गात्रं यस्मै वक्रं स्तनुवो वीतपृष्ठाः तयामदंतः सधमाद्येषु वयस्स्याम पतयोरभीणां २ वैश्वानरो रश्मिमिमी पुनातु वातः प्राणेनेषितो मयोभः धावा पृथिवी पयसा पयोभिः कृता वरीयति ये मा पुनीतां बृहद्भिः सवितस्तमिः नर्षिद्यैर्देवमन्मसिः अग्नेर्दक्षैः पुनाहि मा येन देवा अपुनत येनापो दिव्यं कशाः तेन दिव्येन ब्रह्मणा ३ इदं ब्रह्म पुनीमहे या पा

ध.सि.२५.
१०९

वमानीरध्वेति ऋषिभिः संभृतं रसं सर्वं स हृतमभ्याति स्वदितं मातृश्वना पावमानीर्ध्वेति ऋषिभिः संभृतं रसं तस्मै सरस्व
ती इहे क्षीरं सध्वेति ऋषिभिः पावमानीः स्वस्त्ययनीः ४ सुडघाहिपयस्वतीः ऋषिभिः संभृतोरसः आसृणेष्वमृतं हितं पावमानीर्ध्वेति
नैः इमं लोकमथोअपुं कामान्समर्धयंतुनः देवीर्देवैः समाभृताः पावमानीः स्वस्त्ययनीः सुडघाहिपयस्वतीः ऋषिभिः संभृतोरसः
आसृणेष्वमृतं हितं येन देवाः पवित्रेण आत्मानं पुनते सदा तेन सह स्वधारेण पावमान्यः पुनंतुमां प्राजापत्यं पवित्रं शतोद्यामर्धं हि
रणमयं तेन ब्रह्मविदो वयं एतं ब्रह्म पुनीमहे इंदुः पुनीती सहमायुनातु ॥ सोमं स्वस्मा वरुणः समीच्या अमोराजा प्रमृणाभिः पुनातुमां
जातवेदामोर्जयं त्यापुनातु इत्यनुवाकेन चाभिषिञ्च्य व्याधि हतिमिदं विष्णुरिति च फलवद्बर्वाः समर्ध्वरक्षो ह्यमिति देवहस्तोर्क
कणं बध्ना वाससा छात्रं अवते ह्यो दुदुतममिति जनेधि वासयेत् अथ नक्षत्रप्रतिष्ठायां अग्निं प्रतिष्ठाप्य ध्यात्वा पक्षे ग्रहान्वा
स्तु देवताश्च प्रतिष्ठाप्यान्वा दध्यात् चक्षुषी आ ज्येनेत्येते ग्रहादि होमपक्षे ग्रहानधि देवता दीश्वरसमिच्चर्वा ज्येन वास्तु पीठ देवताश्च
न्वाधाने दुहि इत्येवं इत्युच्यते अग्निं अग्निमूर्तिं पशुपतियमं यजमानमूर्तिं उग्रं निर्कृतिं सूर्यमूर्तिं कर्कटं वरुणं जलमूर्तिं भवं भासुं वायु
मूर्तिं ईशानं कुबेरं सोममूर्तिं महादेवं ईशानं आकाशं भीमं एताः लोकपालमूर्तिमूर्तिपतिदेवताः पञ्चाशोऽंबराश्वथशम्यपामाणि
समितिलचर्वा ज्यैः प्रतिद्वयमष्टोत्तरसहस्रमष्टोत्तरशतमष्टविंशति संख्यया वा अग्निं जुभिर्धित्यनुवाकेन विश्वान्देवानि

राम
१०३

लाज्याभ्यां दशदशाङ्कतिभिः एवं द्वितीये पर्याये एता एव देवतास्तत्तत्संख्याकैः सैरेव द्वयैरेवं तृतीये पर्याये एता एव देवतास्तत्तत्संख्याकैः सैरेव
इत्येवैवादिमंडलदेवतास्तिलाज्याङ्कतिभिः प्रतिदेवतं दशदशसंख्याकाभिः शेषेण स्वष्टकं तमित्यादि ० शर्वे प्रधानदेवतार्थं त्वं चतुर्मुखं
निरूप्य होमपर्यायं ॥ तत्र तथैव प्रोक्ष्य गोक्षीरे नीवारचक्रं अथ वेदाज्यभागं ते यजमानः इदमुपकल्पितमन्वाधानोक्तद्वयजातमन्वाधानोक्त
ऊतिसंख्यापर्यायमन्वाधानोक्तभ्यो यक्ष्यमाणभ्यो देवताभ्यो स्तुनममेतित्यजंकुयात् गृहसिद्ध्यानादिनायहादि होमविधाय लोकपालम
र्तिमूर्तिपतिभ्यः समित्वं च कंतिलाज्येन च जुहुयात् प्रतिद्वयं होमांते देवपादनाभिश्चिरसि स्मृतोत् आज्यहोमे चोत्तरतः सजलकुंभे संपातान्
येत् तेषां मंत्राः इंद्राग्ने हो इती इत्य स्योना एधि वीभर्तेः अघोरे भ्य इति तत्पतेः शर्वस्य अन्नआयाही बभ्रेः अग्निं हृतमित्यादि मूर्तेः नमः शर्वा
य च पशुपतये चेति पशुपतेः यमाय सोममिति यमस्य असिहि वीरेति यजमानमूर्तेः स्तुहि श्रुतमिति तत्पतेरुग्रस्य असुचंतमिति निर्कृतेः
आहूस्मिनेति सूर्यमूर्तेः योरुद्रो अघाविति तत्पतेरुद्रस्य इमं प्रेव वरुणस्य शंनो देवीति जलमूर्तेः नमो भवाय चेति भवस्य आनो निधुद्वि
रिति वायोः वातआनातुवायुमूर्तेः तमीशानमिति ईशानस्य आप्यायस्वेति कुबेरस्य वयं सोमेति सोममूर्तेः तत्पुरुषायेति महादेवस्य
अमित्वा देवेतीशानस्य आदिप्रलेस्येत्याकाशस्य नमोऽग्राय चेति भीमस्य ततः स्थाप्य देवमंत्रेण समित्वं च कपाय सचरुतिलाज्यहोमः
प्रतिद्वयं होमांते देवपादनाभिश्चिरस्पर्शः देवमंत्रश्च तान्त्रिको मूलमंत्रादेव गायत्री वा वैदिको वा ग्राह्यः अग्निर्यजुर्भिः सविता स्तोमैः

ध.सि.३४
१०४

उंउउक्यामदेः मित्रावरुणावाशिवा अंगिरसोऽग्निर्विष्णवेऽश्विनौ मित्राः मरुतः सद्यो हविर्धानाभ्यां आयः प्रोक्षणीभिः ओषधयो बर्हिषा अदि
तिर्वेदा सोमो दीक्षया लघेधेन विष्णुर्द्युतेन वसव आत्वेन आदित्या दक्षिणाभिः विश्वेदेवा ऊर्जी पूषा स्वगाकारेण बृहस्पतिः पुरोधसा
जायति रुद्राद्येन अंतर्द्विष्यवित्रेण वायुः पात्रैः अहः श्रद्धा स्वाहा इत्यनुवाकेन तिल आत्मशोदशदशाकुतयः ततो देवस्य पादोऽस्य श्रोत
संघातजलेन देवमभिषिंचेत् एवमेव द्वितीयपर्यायेण कुत्वा देवस्य नामिं स्पृशेत् तृतीयपर्यायेण कुत्वा शिरः स्पृशेत् प्रतिपर्यायं संघाता
भिषेकः एकपर्याये आहुतिसंख्या पत्न्यासमिधः १९२ औदुंबरः १९२ अश्वध्व १९२ समी १९२ अपामार्गः १९२ आज्य १९२ तिल १९२
स्थाप्य देवस्याद्या विंशतिपक्षे समित्यं चकं १४० चर्वाज्यतिलाः ८४ अनुवाक २० मिलिताः १५०० पर्यायत्रये ४०६४ एवं कुत्वा चर्वा
धयेत् देवेन त्वा स्वागतं देव देवशशिश्च रूपनमोस्तुते शुद्धे पितृदधिष्ठाने शुद्धिर्कुर्मः सहस्रतामिति प्रार्थ्य उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत इति सत्वि
गुह्याद्याद्युत्तारणं कार्यं आग्नेः सप्तमिति सत्कृतमग्निपदं न पठित्वा तत्सहितः पुनः पठेत् एवमष्टशतं मष्टाविंशतिवारं वा प्रठन्न जलं पा
तयेत् ततो चर्वा शरावारं मृदाजलेन च प्रक्षाल्य मंत्रैः पंचगव्यं कृत्वा पयः पृथिव्यां पय ओषधीषु पयोदिव्यं तरिक्षे पयोधां पयस्वतीः
प्रदिशः संतु मही आयोराजानमिति च संस्नाप्य आध्यायस्वेत्यादि पंचमंत्रैः पंचामृतेन संस्नाप्य लिङ्गं चैव नमस्ते रुद्र इत्यष्टभिः संस्ना
प्यष्टताभ्यंगमुद्वेतेन मुह्योदकेन क्षाल्य च कृत्वा गंधं दत्वा संपातोदकैरभिषिंच्य सप्त वैश्वतुर्भिः कुंभैः क्रमेण पोहिषा योवः ०

राम
१०४

तस्मा अरंग आकलनेषु इति संस्नाप्य समुद्रज्येष्ठेति चतुस्रभिराकलनेषु चित्तिचमिलितचतुः कुंभैः संस्नाप्य औदुंबरदि पीठे च सुपवेश्य
परितोष्टदिक्षु संजलकुंभेषु गंधपुष्पहवीः क्षिप्त्वा धकुंभे सप्तमृदः द्वितीयेषु करपणशमीविकं कृताश्च तत्कलचः पल्लवाश्च तृतीये सप्तधान्यं
चतुर्थे पंचरत्नं पंचमेकलपुष्पाणि षष्ठे कुशहवीः लोचनाः सप्तमे संपातोदकं अष्टमे सर्वोषधीः क्षिप्त्वा क्रमेण पोहिषेति त्रिभिः हिरण्य
वर्णाः शुचय इति चतुर्भिः पवमानानुवाकेन वाभिषिंच्य एककुंभे शमीपलाशवटखदिरविल्वाम्बुष्वभिकं कृतपनसाम्भशिरीषाः पुंश्यां प
छेना नक्षत्राणां शिष्टांश्चैव इत्यभिषिंच्य पंचरत्नोदकेन हिरण्यवर्णाः शुचय इति संस्नाप्य वाससी दत्त्वा परिबितानं बध्नातिकेचित् यज्ञो
पवीतगंधपुष्पधूपदीपान्दत्वा हिरण्यवर्गं य आत्मदा २ यः प्राणतो ३ यस्य मे ४ येन द्यौ ५ यं कंदसी ६ आपो हय ७ यस्मिं दापो ८
इत्यष्टोपिष्टदीपान्दत्वा सुवर्णशलाकया तैजसा पात्रस्थं मधुघृतं च गृहीत्वा चित्रं देवानां तेजो सिञ्च्य कर्मस्य मृतमसिधामनामासि प्रिमं देवा
नामनाद्यष्टदेवयजनं इति मंत्राभ्यां ॐ नमो भगवते तुभ्यं शिवाय हरये नमः हिरण्यरेतसे विष्णो विश्वरूपाय ते नम इति च दक्षिणसंवेदेन त्रे
मंवाहृत्या लिखेत् अंतर्द्विष्यं जनेनाहुत्वा देवस्य त्वा सवितुः इत्येणानज्मीति मध्वाज्यद्राकं रात्रिरेत्कां जनेन पुनरंजयेत् तत आदर्श
भक्षादिदर्शयेत् अत्र कर्ता चार्याय गाम्भस्विभ्यो दक्षिणां दद्यात् आचार्यः प्रत्यक्षमादौ प्रणवं न दस्युरुषसत्वेन स्तुत्वा वंशपात्रस्थं च वणी
द्वेन देवं नीराजयित्वा रुद्राय चतुष्पथादौ दद्यात् मंत्रस्तु ॐ नमो रुद्राय सर्वभूताधिपतये दीक्षश्च रुद्रायो मादयिताय विश्वाधिपतये

ध. सि. पू.
१०५

येकदायवेनमोममः शिवमगर्हितकर्मस्तुत्वाहेति अश्वत्थपणेभूतेभ्योनमइतिअथाचार्यः सर्वतोभद्रदेवताआवाहयेत् मध्येब्रह्माणंपूर्वदि
दिक्विंशालोकपालान ईशानेडाद्यंतरालेषु वसन्तः कुरान् २ आदित्यान् ३ अश्विनौ ४ निशान्देवान् ५ मिहर्द नोमान् ६ स्वधरयो ७ अहो
शानाद्यंतरालेषु रक्षं १ विष्णुं २ दुर्गां ३ स्वधाकारं ४ मत्स्यगान् समुद्रात्सरितः ५ मरुतः ६ गणपतिं ७ मध्येष्टथिमीमेरुंस्थाप्यदेवंवावाह्य
प्रागादिषु बज्रं शक्तिं दंडं शङ्खं पाशां अंकुशं गदां शूलं तद्वाद्यं गीतं भरणं विभ्रामित्रं कवचं जमदग्निं वसिष्ठं अत्रिं अरुंधतीं च तद्वा
द्येन वग्रहान् तद्वाद्ये एंशं कौमादीं ब्राह्मीं वाराहं चामुखं वैष्णवीं माहेश्वरीं वैनायकीं एतां नामभिरावाह्यं संपूज्य प्रतिमायां देवं तन्मंत्रेणा
वाह्यं मंडलमध्ये प्रतिमां सुप्रतिष्ठो भवेति निवेद्य संपूज्य बाह्यं मंडलं देवतानां नामभिरिति त्वाज्येन दशदशां कृत्वा कृत्वा पुष्पांजलिं सप्तर्ष्य
नमो महदिति देवं नत्वा मंडलादुत्तरतः स्वस्तिके मंत्रं कृतं तु परिश्रयां कृत्वा उत्तिष्ठेति देवमुत्थाप्य मंगलघोषैः शय्यायां देवमुपवेश्य पुरुष
सूक्तोत्तरनाशयणाभ्यांस्तुत्वा देवेभ्यो नमः कुर्यात् तथाहि पुरुषात्मने नमः प्राणात्मने नमः प्रकृतितत्वाय बुद्धितत्वा अहंकारतत्वा
मनस्तत्वा इति सवीं प्रकृतितत्वा बुद्धितत्वा हृदि शब्दतत्वा विरसि स्थितत्वा त्वत्त्वरूपतत्वा हृदि एव हृद्ये वरस
गंधश्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वा घ्राणवाक्प्राणोपादपायस्थपृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशसत्त्वजस्तमोदेह तत्त्वानि विन्यसेत् ततः पुरुषसू
क्तस्याद्यं क्रम्यं करयोः तदुत्तरद्वयं जानुनोः तदुत्तरद्वयं कक्षयोः ततस्तिष्ठोनाभिहृत्कंठेषु ततोद्वयं बाह्वोः ततोद्वयं नासयोः ततो

राम
१०५

द्वयमक्षयोः अंसाश्चिरसि ततः सुखशायी भवेति शय्यायां देवं स्थापयित्वा मंडलशय्ययो रंतरानगतं नम्यमिति प्रैवंदत्वा स्निग्धं तादिसोम
शैवं समाप्य मंडलं देवताभ्यो नामभिश्च कृत्वा ब्रह्मलीलां नीवारकरोषेण दिग्बलिं ततो धामं तदतिपूर्णां कृत्वा तुङ्ग्यात् इत्यधिवासनं
अथ स्थिराचीं यां क्रमो विशेषश्च संकल्पाधिजत्वाधिवासां तं कृत्वा देवं नत्वा स्वागतं देवं देवेशे त्यादि प्रार्थनोत्थापनाय्मुत्तारणादिने
त्रोन्मीलनांतं पूर्ववत् तत्र स्थिरेशिबलिं गेस्वर्णसूत्र्यागंधेन ॐ नमो भगवते कदायहिरण्यरेतसे पराशरमात्मने विष्णुरूपायो मा प्रिया
य नम इत्येतां जनादीनां जयेदिति त्रोन्मीलने लिङ्गे विशेषः ततः सुकृतुत्वादि मंडलं देवतास्थापनांतं ततो मंडले मूर्तिनिवेशः ततश्च
व्यायां देवाग्रहणं ततः स्तुतिः पूर्वोक्तन्यासाः ततः शय्यायां देवरायनं ततोऽभिस्थापनादि लोकपालमूर्तिमूर्तिपतिहोमांतं पूर्ववत् स्था
प्य देवताहोमेनैवारं चरुनीं स्तीसत्ते बह्वीषि ततश्च विष्णोः स्थिराचीं यां पूर्वीं कृतमिति त्वाज्यहोमोत्तरं पुरुषसूक्तेन वस्त्रं च मात्वं कृत्वा
इदं विष्णुमिति पादोऽष्टपुनस्ता एव कृत्वा अतो देवेति शिरस्यष्टपुनस्ता एव कृत्वा पुरुषसूक्तेन सवीं गं स्पृशेत् स्थिरलिङ्गं चेत्यभिदाज्य
तिलहोमांतं यातश्चुदित्वा तु वाकां तेन द्रापेदिति सकृत्वाणीत्यनुवाकाभ्यां च प्रत्येवमाज्यं कृत्वा सर्वैर्बैरुद्रातिमूर्त्तं स्पृशेत् पुनस्ता एव
कृत्वा कुरुद्रायेति मध्यं पुनस्ता एव कृत्वा नमो हिरण्यं वाहव इत्यग्रं पुनस्ता एव कृत्वा सर्वैरुद्रातिमूर्त्तं स्पृशेत् इत्यधिवासने विशेषः परे
धुःषाठिकां स्थापयित्वा महाभक्तिवाह्यं अदितिद्यौमितिस्तुत्वा क्रीनमइति संपूज्य तेनैव पूर्णां कृत्वा उत्तिष्ठन्नक्षत्रा इति देवमुत्था

ध.सिं.३५.
१०६

पुष्पजलिं देवा पुरुषसूतेन सुत्वा उतुसमितुषा प्य कनिकददितिसूतेन विष्णुं सद्यो जातमिति पंचानुवाकैर्दिगंगहं प्रवेशयति
कायामिंद्रादिनामभिरष्टरहानि सिद्धासप्तधान्यैर्यमनःशिलाः सिद्धापायसेन संलिख्य प्रणवेनांगन्यासं कृत्वा सुवर्णशालाकामं
तरितां कृत्वा सुलभे प्रतितिष्ठ परमेश्वरे सुक्ता अतो देवति विष्णुं रुद्रेण दिगं च स्थापयेत् ततश्चरु होम प्राणप्रतिष्ठादि इति स्थिरा नीयाम
धिवासने परेद्युः कृत्ये च विशेषो न्यतस्य मुक्तवक्ष्यमाणवत्ता नीवदेव अथ च ल प्रतिष्ठायां मधिवासनां तेषु रेकहपक्षे सद्यो जातु
तिष्ठ ब्रह्मण इति देवमुत्थाप्य पुरुषसूक्तोक्त्यनारायणाभ्यां सुयात् अथ मायः स्थिरवत्ता न्योः साधारणप्रयोगः प्रतिष्ठां परेद्युर्ह
मं करिष्य इति संकल्प्य वक्षुषी आन्येनेत्यंते स्थाप्य देवं त-मंत्रेण घृतपक्ष्मी हि चरुणा दशाकृतिभिः अग्निं सोमं धन्वंतरिं कुहू अनुमति
प्रजापतिं परमेष्ठिनं ब्रह्माणमग्निं सोमं अग्निमन्ना दमग्निमन्नपतिं प्रजापतिं विश्वान् देवाः सर्वान् देवान् अग्निं स्विकृतं पूजां गहमविष्णुं
त्सं कर्षणादि द्वादशदेवताः शार्ङ्गिणं श्रियं सरस्वतीं हविष्मं रुसरेणै के कया कृत्वा विष्णुं धारं रुसरेण शिवं रुद्रं शंभुं ईशानं परं प
तिं रुद्रं उग्रं भीमं महं रुसरेणै के कया कृत्वा भवस्य देवस्य पत्नीमित्यादि अष्टौ रुद्रो देवैर्नै के कया कृत्वा भवस्य देवस्य सुतमित्यादि अष्टौ
रुद्रिंद्रो देवैर्नै के कया कृत्वा रुद्रं सप्तदशवारं शिवं शंकरं सहमानं शितिकं रुद्रं कपदिनं तान्मरुतं अपमृगमाणं हिरण्यवर्कं ससिं जरं व
रो हिरण्यं एताः रुसरेणै के कया कृत्वा वो देवास्विकृतमित्यादि शर्पैर्हस्तीं स्थाप्य देवतायै चतुर्मुही न् अग्न्यादिषोडशदेवताभ्यो नाम्ना

राम
१०६

चतुश्चतुर्मुही निरूप्य तथैव प्रोक्ष्य स घृतजलेन पयित्वा सुव्याजिदान धर्मेण स्थाप्य मंत्रेण दशाकृती कृत्वा नामभिर्मुद्रयात् अग्नये स्वाहा १ सो
माय २ धन्वंतरये ३ रुद्रे स्वाहा ४ अनुमत्ये ५ प्रजापतये ६ परमेष्ठिने ७ ब्रह्मणे ८ अग्नये ९ सोमाय १० अग्नये नारायणे ११ अग्नये नपतये १२
प्रजापतये १३ विश्वेभ्यो देवेभ्यः १४ सर्वेभ्यो देवेभ्यः १५ भूर्भुवः स्वरभ्ये स्विष्टकृते स्वाहा १६ इति सप्तते अग्रे समिधः सप्तजिह्वा सप्तत्रयः सा
प्तधामप्रियाणि सप्तहोत्राः सप्तधात्वायजंति सप्तयोनीराष्टणस्वा घृतेन पुनस्त्वादित्या रुद्रावसवः सभिधं तां पुनर्ब्रह्माणो वसुनीययते १७
तेन त्वं तनुवो बर्धयस्व मत्याः संतु यजमानस्य कामाः इति मंत्राभ्यो पूर्णाकृतिं कृत्वा चार्थ्या औषधीरिति पुष्पसर्वोषधीः समर्थ्य संपातोदकं
ताम्रपात्रे आदाय देवमंत्रेण वातवारं मभिर्मन्त्रेण देवशिरसि सिंचयेत् तत उतिष्ठ ब्रह्मण इति देवमुत्थाप्य विष्णुं तन्मसुमिति उपतिष्ठेत् एते
उत्थापनोपस्थाने चत्वारि नामान् देवं ध्यात्वा जपेत् ब्रह्मणे विष्णवे रुद्राय इंद्रादिनष्टौ वसुभ्यो रुद्रेभ्यो आदिभ्यो अग्निभ्यो मरुद्भ्यो
कुबेराय गंगादिमहानदीभ्यो अग्नीषोमाभ्यो इंद्राग्निभ्यो धावापृथिवीभ्यो धन्वंतरये सर्वेभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्यो ब्रह्मण इति ततः
संपातोदकेन यजमानाभिषेकः देवं ध्यात्वा प्रतितिष्ठ परमेश्वरेति पुष्पजलिं देवा सच्चिदानंदं ब्रह्मेव भक्तानुग्रहाय गृहीतविग्रहं स्वायुधा
अग्निजवाहनाभुषे तं निजहृत्कमले वस्थितं सर्वलोकसाक्षिणमणीयां संपरमेष्ठ्यसि परमां श्रियं गमयेति मंत्रेण पुष्पजलिं वा वागतं विष्णु
आर्च्यां विन्यस्य प्राणप्रतिष्ठां कुर्यात् यथा अस्य प्राणप्रतिष्ठा मंत्रस्य ब्रह्मविष्णुरुद्राक्षयः क्रम्यजुः सामानि चंदांसि क्रिया मयव

ध.सिं.३९.
१०७

पुः प्राणाख्या देवता आं बीजं कौशिकः प्राणप्रतिष्ठायां विनियोगः ब्रह्मविष्णुरुद्रकविष्णो नमः शिरसि कर्मसुः सामं तं रोभ्यो मुखे प्राणा
ख्या देवताये हृदि आं बीजाय गुरुवे कौशिकेन पादयोः ॐ कं स्वंगं छंदं अष्टविष्णवे जनाय्वाकाशात्मने आं हृदयाय नमः ॐ नं ॐ ईं
वृक्षं शरिरे परसगं धात्मने ईशिरसे स्वाहा ॐ टं ॐ उं ॐ ओं नत्व कृत्वा सुजिह्वा प्राणात्मने ईशिरसे स्वाहा ॐ तं ॐ नं ॐ वाक्पाणिधादपायस्थ
त्माने ऐं कवचाय हुं ॐ पं ॐ मं ॐ वचनदानविहरणे तर्जनीं दात्वा ने औने न नमो यो यवौ धट ॐ यं ॐ हं ॐ अं ॐ मनोबुद्धिं हं कारचित्तात्मने अः
अस्त्राय फट् एवमात्मनि देवे च कृत्वा देवं स्पृष्ट्वा जपेत् ॐ आं ईं कौशिकं ऐं वं रां धं सं हं सेः देवस्य प्राणदहप्राणाः ॐ आं ॐ सः देवस्य जीव
इह स्थिताः ॐ आं ॐ सः देवस्य सर्वे इध्याणि ॐ आं ॐ सः देवस्य बाह्यनमस्तुः श्रोत्रघ्राणप्राणाः इह गत्य सुखे चिरं तिष्ठंतु स्वाहा अर्ची
हृदि अं मुखं दत्वा जपेत् अस्मै प्राणाः प्रतिष्ठंतु अस्मै प्राणाः रक्षंतु न अस्मै देवत्वमर्चये मां महेति च कच्चन प्रणवेन संकथ्य स जीवं ध्यात्वा
ध्रुवाद्योषितित्वं जप्त्वा कर्णेण मन्त्री देवमर्चये जप्त्वा पुरुषसूक्तेनोपस्थाप्य पादनाभि शिरस्पृष्ट्वा इहैवैधीति निर्जपेत् ततः कर्त्ता स्वाग
तं देवदेवेशमङ्गाय नमः इह गतः प्रकृतं त्वमदृष्टा मां वा त्वत्पदिरिपाः कथं धर्मार्थकामसि धर्मस्थिरो भव शुभाय नः सान्निध्यं तु सदा
देवस्वाचीं पारिकल्पय मां नमो देवाय नीलयास्त्रिंशत्सु प्रतिधातिनः तावत्तया च देवेशे यं भक्त्या तु कथं भगवन् देवदेवेश त्वं पि
ता स वै देहि नो येन रूपेण भगवंस्त्वया व्याप्ते च राचरं तेन रूपेण देवेशस्वाचीं यां सन्निधौ भव इति न मे त आचार्यः कर्त्ता बालिङ्गमर्च

संस्तयेतुं येन सुखं

राम
१०७

वा भूः पुरुषमावाहयानि भुवः पुं मि स्वः पुं मि भूर्भुवः स्वः पुं इत्यावाह्य प्रणवेनासनं दत्वा हवीं श्यामा कविष्णुकांता पद्मश्रियं य
यं ॐ इमा आपः शिवतमाः सताः पूततमाने ध्यामे ध्यातमा अमृता अमृतनसोः पाद्यास्ताः पुष्पतां प्रतिगृह्यतां प्रतिगृह्यतां तु भगवान्महा
विष्णुर्विष्णवे नमः प्रतिपाद्यं भगवान्महादेवो कदायनमदिति लिङ्गे एवं देवतोत्तरेषु इमा आपः शिवतमाः आचमनीयास्ताः पुष्पतां प्र
तिगृह्यतां ॐ इमा ॐ अर्घ्यास्ताः पुष्पतां ॐ इत्यर्घ्यं पंचामृतस्नानं देवमंत्रैः संस्नाप्य इदं विष्णुशिलिविष्णो नमो अस्तु नीलम्रीणायेति लिङ्गे कं कणो वि
सृज्य वेत्स्यं यतोपवीतं च दत्वा इमे गंधाः शुभादिभ्यः सर्वगंधैरलंकृताः सतां ब्रह्मपवित्रेण पूताः सूर्यस्पर्शभिः पूता इत्यादि सर्ववर्त
इति गंधं इमे माल्याः शुभा ॐ वैमा ॐ ऐर ॐ ॐ ॐ इत्यादि इति माल्याः इमे पुष्पा इति पुष्पं वनस्पतिरसो पोषं प्रतिगृह्यतां प्रतिगृह्यतां तु भग
वानित्यदि ज्योतिः शुक्लं तेजस्वदेवानां सततं प्रियं प्रभाकरः सर्वभूतानां दीपो यं प्रतिगृह्यतां प्रतिगृह्यतां इति दीपं दत्वा विष्णो संकषणा
दिहादशनामभिः पुष्पाणि समर्प्य तैरेव तर्पणं कृत्वा पायसगुह्यं दत्वा चित्रोदना निषविजंते पितृ तमिति निवेद्य संकषणादिनामभिर्दीप
रागहसिह्वा ललक सरा कुती कुत्वा कसरं गेयं राशिः णे ॐ श्रिये ॐ सरस्वत्ये ॐ विष्णवे ॐ इति कुत्वा विष्णोर्भुक् ॐ तदस्य प्रियं ॐ प्रतद्विष्णु ॐ पर
मात्रमा ॐ विचक्रमे ॐ त्रिदेवाः ॐ इति मंत्रैः षट्कुड्यात् लिङ्गे तु दीपान् कृत्वा भवाय देवाय ॐ शर्वाय दे ॐ ईशानाय ॐ पशुपतये दे ॐ रुद्राय
देवा ॐ उग्राय देवा ॐ भीमाय दे ॐ महते देवा ॐ इति पुष्पाणि दत्वा तैरेव तर्पणं कृत्वा पवित्रं ते इति पायसं गुह्यं दत्वा चित्रोदना निषविजंते भवाय देवाय

ध. सिं. ३४
१०८

स्वाहेत्याद्यभिर्होदनेंद्रुत्वा अंशकं. मानोमहांतं. मानस्तोके. आरातेगोष्प. विकिदिद्वि. नोहितं. सहस्राणि सहस्रश इति द्वादशकं च.
एतैः कसरं कुत्वा शिवाय. शंकराय. सहमानाय. श्रितिकं गाय. कपर्दिने. ताम्राय. अरुणाय. अपगुरमाणाय. हिरण्यवाहने. सस्विजराय.
बभ्रुवाय. हिरण्यायेति द्वादशनामभिर्जुहुयात् स्विष्टकृतादि होमशेषं समाप्य पूर्वोक्तसर्वहविर्भिर्बिभ्रवेदिगायवाबलिंदद्यात् मं
त्रस्तु त्वामेकमाद्यं पुरुषं पुरातनं नाशयणं विश्वसृजं यजामहे त्वमेव यज्ञो विहितो विधेयस्त्वमात्मनात्मन्यतिगृहीतव्यं लिङ्गे तु नाशय
णपदे रुद्रं विवमिति वदेत् अथ यजर्षेर्भुवः स्वरोमिति हुतशेषे निधाय प्रदक्षिणीकृत्य विश्वभुजे सर्वभुजे आत्मने परमात्मने नम इति
नत्वा चार्च्यं द्वादशति स्म एकं वागंदत्वा कृत्वा दक्षिणां दत्वा त्रानं द्वादशवादि प्राप्नो जयेत इति प्रासादेन तने जलाशयोक्तप्रतिष्ठा
विधिः गोकत्तारणपानी प्रक्षेपादि न कुर्यात् वारुणहोमस्थाने वा सुहोमः इति स्थिरा च त्वान्वयोः प्रतिष्ठाप्रयोगः अथातो यिसं
क्षिप्त एकध्वरविधानेन च प्रतिष्ठाप्रयोगः संकल्प्यादिनां दीप्रादितं प्राप्नवत् एकमाचार्यं वृणुयात् आचार्यो मुकदेव प्रतिष्ठाकर्मक
रिष्यत्यादिसर्षपविकरणांतं सर्वतोभद्रमंडले प्राप्नवत् नामभिर्ब्रह्मादिमंडलदेवता आचार्यसंख्यमथ गृह्यमग्निं प्रतिष्ठाप्यान्वादध्या
त् आज्यभागांते स्थाप्य देवतां सहस्रमष्टोत्तरशतं वा समिदं ज्य चरुति य इत्येः ब्रह्मादिमंडलदेवताः प्रत्येकं देशदशति लाज्याहुतिभिः
शेषेणोत्पादि तस्मिन्निर्वापप्रोक्षणे आज्यभागांते तजगनदीतीरगोष्ठचत्वारपर्वतगजाश्च रुद्रबलीकसंगमेति दशमृदिरष्टवारदे

राम
१०८

वं संस्तुत्य पंचगव्यैः कर्मण स्नापयित्वा हवीं सिद्धार्थपुत्रोपेतैरष्टकलशौशपोहिष्ठादिमंत्रैरभिषिञ्च्य श्मुत्तारणं कुर्यात् सर्वतोभद्रस्थपीठे
देवमुपवेशयनाम्ना वस्त्रगंधधूप्यादि दत्वा अष्टदिक्षु पल्लवादिभुतोदकुंभान्छोदीपांश्च संस्थाप्य प्राप्नवे नो न्मी न नं चिन्ना न्नं बलिंदत्वा पु
रुषसूक्तेन स्तुत्वा उक्त इत्यं चतुष्टयं स्थाप्य देवमंत्रेण कुत्वा एकैक इत्यहोमांते देवं स्पृशेत् आज्यहोमे कुंभे पातान्क्षिपेत् मंडलदेवताभ्यो हु
त्वा होमशेषं समाप्य पूर्णाहुतिं कुर्यात् ततः पूर्वोक्तरीत्या सक्तन्यासावाहनप्राणप्रतिष्ठांतं कुत्वा इहैवैधीति त्वं पुरुषसूक्तं वज्रस्वामूल
मंत्रादिना बाहनादिपंचामृतस्नानांते संपातोदकैरिमा आपः शिवतमा इत्यादिनामिवेकः वस्त्रादिनैवेद्यांतं प्राप्नवत् तौ कूलफलदक्षि
णानीराजननमः प्रदक्षिणादि विधाय पुण्यांजलिंदत्वा साचार्यः कर्तो देवं नत्वा क्षमाप्याचार्यदक्षिणांते अष्टकुंभोदकैर्यजमानाभिषे
कः विष्णुं स्तुत्वा कर्मैश्वर्येयं देति संक्षेपः अथ पुनः प्रतिष्ठा मद्यचंडालसृष्ट्वा बद्धिदग्धा विप्ररक्तहविता पापि सृष्ट्वा च प्रतिष्ठा
पुनः संस्कार्या खंडिते स्फुटिते स्थानभंशोपजनाभावे भगवद्भादिस्पर्शपतितरजस्वः वाचोरेः स्पर्शे च पुनः प्रतिष्ठा खंडितो मद्यो विधि नो
द्वत्यान्यास्थाप्य अर्चया भंगवोर्धो दोतदिने उपवासः ताम्रादिधातुमतीनां चोरवांशलादिस्पर्शताम्रादिधातुक शुद्धिं कुत्वा पुनः प्र
तिष्ठा पूर्वप्रतिष्ठितस्य अबुद्धिपूर्वकमेकशतमेकमासं हिमासं वा चैनादि विच्छेदेष्टु रजस्वजाद्युपस्पर्शने वा जलाधिवासं कृत्वा कलशेन
रूपयेत् ततः पंचगव्येन नत्वा पयित्वा अष्टसहस्रमष्टशतमष्टाविंशतिसंख्या वा कलशैः शुद्धोदकेन पुरुषसूक्तेन स्नापयेत् गंधधूप्यादि

भ.सि. २५.
१०९

नारजयित्वागुणेन निवेदयेदिति शुद्धिः बुद्धिपूर्वजननिवेदयेदिति शुद्धिः अन्वेतु एकाहं पूजाविहृतौ कुर्यादिति
णमन्वेनं द्विरात्रे तु मरुपूजां संशोक्षणमतः परं मासाहं पूजाविहृतौ पुनः प्रतिष्ठा प्रोक्षणविधिर्विकार्य इत्याहुः पुनः प्रतिष्ठादिमलमासशु
कास्तादावपि कार्यं देवालयवापीकूपतडागभेदेने आशमसेतु संभाभंगे इदं विष्णुमानस्तोके विष्णोः ४. मणिपादोऽस्येति वतस्त आभ्याङ्गती
कुत्वा आहूणा भोजयेदिति अथ प्रोक्षणविधिः देवमुद्रास्यपंचवारं मृज्जयेत् प्रक्षाल्य पंचगव्येऽभ्यापयित्वा कुशोदके विष्णोऽभ्यर्चयेत् नष्टे
तरशतवारं प्रोक्ष्य मूलेन मूर्ध्नादिपीठं तं संस्पृश्य तत्त्वम्यासल्लिपिन्या समं न्रम्या सहर्षं कं प्राणप्रतिष्ठां कृत्वा मरुपूजां कुर्यात् पूजाहीनादिषु
क्षेपसंशोक्षणविधिः स्मृतः अथ जीर्णोद्धारः सन्वलिगादो भग्ने दग्धे वा कार्यः अयं चानादिसिद्धप्रतिष्ठितलिङ्गादो भग्नादिदोषे विनका
यैः तत्र तु महाभिषेकः कार्यः कर्ता मुकदेवस्य जीर्णोद्धारं करिष्य इत्युक्ता नादी आहूतं कृत्वा वा र्धं कृत्वा पीठे मंडलं देवता आवाह्य लिङ्गे ॐ
व्यापकेऽवरह दयाय नमः ॐ व्यापकेऽवरशिरसे स्वाहेत्यादियुक्तं कृत्वा देवतां तरे मूलमंत्रेण वंदनं कृत्वा च येत् अघोरेति मंत्रेण ह्योत
रशतं न स्वाग्निं प्रतिष्ठाप्य अघोरेण घृताक्त सपैषैः सह स्तं कृत्वा द्वादशो नाक्ता बलिंदत्वा जीर्णदेवं प्रणवेन संस्पृश्य साज्यति लेमंडलं देव
ताहोमं कृत्वा प्रार्थयेत् जीर्णभसमिदं देवसर्वदोषावहं नृणां अस्योद्धारं कृते शान्तिः शान्तिस्मिन् कथिता त्वया जीर्णोद्धारविधानं च न
पराधृतितावहं तदधिष्ठाय मां देव प्रहरामितवात्तया क्षीराज्यमधुहवीसमिद्धिर्देवमंत्रेणाहोतरशतं कृत्वा तिलैः सह स्तं कृत्वा पायसेन

राम
१०९

शतं कृत्वा लिङ्गप्रार्थयेत् लिङ्गं पंचसमागल्ययेनेदं समुच्चिष्टं यायास्त्वं संमितं स्थानं संत्यजेत् एव शिवात्तया अवस्थाने च या विद्यास
र्वविद्येश्वरैर्युताः शिवेन सह संतिष्ठेति मंत्रितजलेनाभिषिञ्च्य विसर्जयेत् अस्त्रमंत्रितेन खनित्रेण रवात्वा लिङ्गमादाय वा प्रदेवमंत्रेण न
द्याहोक्षिपेत् मूर्तिप्रणवेन क्षिपेत् दारुजं मधुना भ्यज्या अघोरेण दहेत् हेमादिमयं घृण्यं कृत्वा तत्रैव स्थापयेत् ततः शांत्पथं अघोरेण घृ
तक्षीरमध्वके स्तिलैः सह स्तं कृत्वा प्रार्थयेत् भगवन्भूतभयेश लोकाय जगत्पते जीर्णलिङ्गमुद्धारः कृतस्तवात्तया मया अग्निना
दारुजं दग्धं क्षिप्तं वौलादिकं जले प्रायश्चित्ताय देवेश अघोरास्त्रेण तर्पितं शानतो शानतो वा पियथोक्तं न कृतं यदि तत्सर्वं पूर्णमेवास्तु
त्वत्प्रसादान्न हेऽवर अयं यजमानः प्रार्थयेत् गोविप्रशित्तिभूतानामाचार्यस्य स्वयं यजनः शान्तिर्भवतु देवेश अस्ति इंजायतमिदं
भूतौ तु विशेषः त्वत्प्रसादेन निर्विघ्नं देहं निर्माय तस्यो वा संकुसुरश्रेष्ठतावत्वं वा त्यक्ते गृहे वसत्ते शो सहिते हर्म्ये वैतवर्षं वतं
यावत्कारयते भक्तः कुरुतस्य च बांछितं ततो न बांछितं लिङ्गं वा कृत्वा कृत्वा विधिना प्रतिष्ठाकां भानपेक्षया मासादवीक्यापयेत् इति जी
र्णोद्धारः प्रतिमाशिवलिङ्गप्रसादकलशादिभंगे स्वाग्निनो मरणं भवेत् तत्र शान्तिः कुंडं कृत्वा विधानेन ततो होमं समाचरेत् चक्रं च
यमदेवसंसाधयित्वा विधानतः दधिक्षौद्रघृताक्तानामभ्यसमिधानतः मुद्रया दृष्टं शतं प्राज्ञ इमां कृतेति मंत्रं वित् माये मुं कृतेति मंत्रं
वचतेन मधुना पिब एभिः पंचसहस्राणि शक्तिं बीजेन होमयेत् शक्तिं बीजं क्री बीजे भूमिं धेनुमद्वाहं स्वर्गं धान्यं सदक्षिणं दत्वा भयं

ध.सि.२५
११०

वगमेन स्नायादेवात्वेदिजः बलिं दद्यात्तथायायकसरेः पायसैस्तथा रीशनायबलिं दत्वा कृतं कृत्यो भवेन्नरः अत्र मूलं कमलाकरे अपर्युषितनि
ष्ठितैः प्रोक्षितैर्जंतुवर्जितैः आत्मारामो भवेद्वापि भक्त्या संयुज्येत्सुरात्र त्वमेकीदमप्यना निशानि पर्युषितानि च स्वयंपतितपुष्पाणि मत्वा धूप
तानि च कुमुदैर्न च ये देवमपकैः क्रिमियुक् फलेः पुष्पाभावे पत्रपूजापत्राभावे फलेरपि निवेद्येत्कलाभावे तगुल्मोपधीरपि समितुष्य
कुशादीनि ज्ञात्वा स्वयमाहरेत् श्रद्धानीतैः कथकीतैः कर्मकुचनतत्पधः लक्षपुष्पाचनं कथकीतैरपि केचिद्भोजितधनकीतैः यैः कुमाले
शवाचनं न पर्युषितदोषोस्ति मात्माकारगदेषु चेत्याद्यु के मात्माकारानीतैः कथकीतैरपि पुष्पपत्रैः पूजयति नित्यपूजार्थं यो वपनादेरपि पुष्पा
दिग्रहे चोद्ये दोषेन पूजार्थं पुष्पादिनया चेतुः समितुष्य कुशादीनि बद्धं तं नाभिमादयेत् तद्धारि चैव नान्यानि निर्मात्य तद्भवेत्तयोः देवोपरि धृतं
नाम हस्ते अधो वस्त्रे च धृतं ज्ञेयं तः क्षालितं च पुष्पनिर्माल्यं चर्त्य पर्युषितं पुष्पं चर्त्य पर्युषितं जलं नवज्यं तुलसीपत्रं नवज्यं तीर्थजं जलं प्र
हरति छते जातीकरवीरमर्निशं नेव पर्युषितं पद्मं तुलसीविल्वपत्रकं माध्यं च दमनं चैव नागस्य च कलिकास्तथा विल्वदेरपर्युषितं त्वदिनसं
ख्या विल्वः ३० अपामार्गः ३ जाती १ तुलसी ६ शमी ६ शतावरी ११ केतकी ७ भंगराज १६ ह्रीं ८ मंदारः १ पद्म १ नागकेसरः २ ह्रीं ३० अगस्त्यः
तिल १ मल्लिका ४ चंपक २ करवीर ८ एतेषामेतदिनोत्तरं पर्युषितं तुलसीग्रहणकालः वैधृतौ च न्यतीपाते भोमभार्गवभानुषु पर्व
द्वे च संक्रांतौ द्वादश्यास्तकद्वये तुलसीविचित्रं तिते छिंदंति हरेशिरः नैव छिंदाद्बौद्धौ तुलसीनिशिसंध्ययोः धानीपत्रकार्तिके

राम
११०

च पुष्पाधि मतिमान्नरः द्वादश्यां च दिवा स्नापस्तुलस्या चं च यस्तथा विल्वो भवेद्विवास्तानेवर्जनीयां सदा बुधैः विल्वोर्द्वादश्यां निर्मात्मापन
यमपिन कार्यमिति तत्रांतरे स्मर्यते एतदपवादपुरुषार्थं चिंतामणो नारदीये पंचामृतेन संस्नाप्य एकादश्यां जनादनं द्वादश्यां पयसा स्नाप्य
हरिसायुज्यमभ्युते इति देवार्थं तुलसीछेदो होमार्थं समिधांतया दंडुक्षेत्रे न दुष्येत्तगवार्थं तु तृणस्य च तुलसीग्रहणमनः तुलस्यस्तना
मासि सदा त्वं केशव प्रिये केशवार्थं विचित्रा मिबरदा भवशोभने जातीमल्लिका करवीरा शोकोत्पल चंपक बकुल विल्वशमी कुवाएतानि
सर्वदेवतानां विहितानि अथ विहितमतिविल्वार्कल्लिकानि पाटला चामीपत्रं च दुर्गायाः कुंदपलाशवकुलह्वीः शिवस्य कुमुदतगरेस्त
र्यस्य तुलसी भंगराज तमाल पत्राणि त्रिवर्गयोः अगस्तिमाधवीलता लोधपुष्पं विष्णुशिवयोः धत्तूरमंदारौ विष्णुसूर्ययोः इति विकल्पि
तानि अथ विष्णोः प्रियाणि मालती जाती केतकी मल्लिका शो क चंपक पुनाग बकुलोत्पल कुंद करवीर पाटला तरंग पुष्पाणि अन्यानि च
सुरभी पि विष्णोः प्रियाणि अपामार्ग भंगराज रवदिरशमी ह्वी कुश दमन कविल्व तुलसी पत्राणि उत्तरोत्तराधिक प्रियाणि तुलसी सर्वा
धिकारजाती पुष्पसहस्रेण मात्मार्यणे कल्पकोटि सहस्रे विष्णुपुरवासः आम्नमंजरी पूजने गोकोटिदानफलं अथ शिवस्य चतुर्णां पुष्प
जातीनां गंधमाघातिशंकरः अर्कस्य करवीरस्य विल्वस्य च बकस्य च दशसुवर्णदानं फलं चैतार्कपुष्पं ततः सुहस्रगुणं बकपुष्पं एवं ध
त्तूरशमी पुष्पशोणनी लोत्पलानां सुतरोत्तरं सहस्रगुणत्वं मणिमुक्ताप्रवाले सुरलोच्य च नं कृतं नगरा मिविता देवि विल्वपत्रैर्वदन

ध.सि.२८.
१११

ने सर्वकामप्रदं बिल्वं दारिद्र्यस्थविनाशकं नीलोत्पलसहस्रेण मालावर्णे कल्पकोटि सहस्रं शिवपुरेवासः धुत्तरेः बृहती पुष्पेऽप्युजने गोल
क्षफलं पाटला मंदरा पामा गजाती चैव कोशीर तगरे नागवै सरपु भागज पाम ह्री सहकार कु सुं भ पुष्पाणि शिव प्रियाणि धुत्तराणि कंदवानि रा
त्रो देवानि शंकरे मदनरत्ने केत कानिकंद वी नीति पाठः अभावे पुष्पपञ्चाणामन्नाद्येनापि पूजयेत् शालितंडुलगोष्ठस्य वैर्वा विसमर्चयेत्
अभनिषिद्धानि बंधककुंदातिमुक्तकेतकी कपित्थबकुलशिरीषनिंदानि पुष्पपत्रादिकं स्वामिमुखसुत्तानमर्पयेत् पत्रपुष्पफलैश्चैव
शोत्पलं तथा पयेदिति वचनात् बिल्वपत्रं तु स्वामिमुखवाग्रं न्युक्ता मर्पयेत् पञ्चाक्षफलस्य शिवार्पणे वर्या युतं शिवपुरेवासः सव्यं व्रजेत्
तो सव्यं प्रणालिं नैव लंघयेदित्यादि स्थिरलिं गे प्रदक्षिणा प्रकारः चरेत् सव्ये नैव देव्या अपि बकुलकुंदादि सहितान्येताने वा प्रियाणि धान्या
नां सर्वपत्रैश्च पुष्पैर्देवीं प्रपूजयेत् हवीकुंदैः सिंधुवारैर्बभ्रुकुंदादि सैभवेः बिल्वपत्रैः पूजने राजस्य फलं करवीरस्रजादिष्टो मस्य व
कुलस्रजा नाजपेयस्य शोणस्रजा राजस्यस्येति एवं सूर्यविघ्नेशादेरपि प्रायो विष्णुवत्तैः प्रायानि अथ शिवनिर्माल्याग्रहणविचारः अ
ग्राह्यं शिवने वैद्यपत्रपुष्पफलं जलं शालेयामशिलासंगात्तर्ज्याति पवित्रतां यौवसौरने वैद्यप्रक्षणे चांद्रायणं अभ्यासे द्विपुणं म
त्याभ्यासे सातपतं अन्यनिर्माल्येष्वनापद्येवं इदं च ज्योतिर्लिंगस्य भुलिङ्गसिद्धं प्रतिष्ठापितं लिङ्गातिरिक्तस्थावरलिंगविषयं ज्यो
तिर्लिंगादौ तु पूजकेन दत्तं फलतीर्थं दि कं भक्त्या शुद्ध्यर्थं ग्राह्यं लोभेन पचायतनस्थितं लिङ्गेषु चरपु प्रतिमासु च अन्नादेरपि स्वयं

राम
१११

यहोपनिषदोऽयः ज्योतिर्लिंगाद्यन्यस्थिरलिङ्गेषु तीर्थैर्दिकचंदनमालांश्च दत्तं शिवोपासकैरेव ग्राह्यं ज्योतिर्लिंगादौ पूजकदत्तमन
मविभक्ष्यमिति केचित् श्रुतं शरीरहिणी भ्रमं मद्याभरणी हस्तोन्नयं कूरं श्रवणत्रयपुनर्वसु स्वात्म्यं अग्निनीहस्तपुष्पक्षिप्रं अनुराधारेव
तीर्त्तगचित्रं मृदु कृतिकादिशास्त्रेति श्रं मूलाभ्येष्टा ज्येष्ठा द्वी स्तीक्ष्णं इति नक्षत्रसंज्ञाः चन्द्रोक्तातिथिस्तत्र ग्राह्यं रिक्ताममां विना वसो
पियत्र न प्रोक्तस्तवाकीर्त्तुं कुजान्विना चरमदुक्षिप्रं भ्रवमूलविशाखा मघा सुसकुजे शुभवारैर्भूकर्षणं हितं सूर्योत्पन्नक्षत्रा न्मृदुत्वा
दसु अशुभं शुभमशुभं शुभमिति हस्तचक्रं अत्रैव नक्षत्रे वा निभोमभिन्नवारैर्जीजवापः सस्यारोपणं धान्यछेदश्च क्षीरदृक्षजन्यः रव
लमध्ये स्तेभः धान्यानां मर्दनं ज्येष्ठा मूलमघाश्रवणैरेव तीरोहिण्यं अनुराधा फल्गुनी द्वये शुभं धान्यसंग्रहः क्षिप्रं भ्रवचरमदुक्षेपुत
गुरुशुकेषु चरभिन्नलक्ष्मेषु भः ॐ धनदाय सर्वलोकहिताय देहि मे धान्यं स्वार्हेति मंत्रं त्रिदिविधा धान्यागारे सिपेत् तेन धान्यदृष्टिः बु
धमर्दविने नैव धनधान्यजयः शुभः अद्यान्ववाभं सहारे मृदुक्षिप्रचरेदिवा अथ वस्त्रादि वस्त्रभूषणविधिर्देवाग्निनीहस्तपंच
कपुनर्वसुद्वये यो ह्यवा सवमयोऽसति थो मंदभौमशशिवा सरान्विना अनुक्ते पीष्टं वस्त्रं विप्राजोत्सवं लब्धिषु भ्रवपुष्पादितौ
योषिद्धं तैवा वस्त्रभूषणे न प्राप्नोति पतिप्रीतिं स्नाति वारुणभेवया पाटुकासनशय्यादेर्भोगः सति धिवासरे भ्रवक्षिप्रमृदुभोत्र
भरणीपुपुनर्वसौ चैतन्नैव वस्त्रं मध्याशेदग्धस्फुटितपंकितं तत्पुजेच्छांतिकं कुर्यात्पुजेद्देवांस्तथागयोः विज्ञेयमेतच्छ्रम्यायामा

ध. ३५
११२

मास्ततोपाठकास्ववि स्तुतीकर्मनुराधाविचिनामगपुनर्वसौ वस्त्रं क्षात्यं धारणोक्ते काले बुधदिनं विना भोजनं भोजनं रोष्यस्वर्णकांस्या
दिभिर्मिते कुर्यादमतयोगेषु चरक्षिप्रमदुष्कवेः स्याद्वयणानां घटनं चरक्षिप्रमदुष्कवेः शुभधारेरलवतामिश्रभेधिरवोक्तै इतिवत्त्वा
दिविचारः रास्त्राणां घटनं कुरमिश्राग्निमगतीक्षणभे शस्त्रं धार्यं क्षिप्रमदुष्कवेः विराग्यके सेवाकार्यक्षिप्रमदुष्कवेः ज्येष्ठा
भार्गवे मंदेपिचेत्सेवकक्षिप्रमिभान्नद्वितीयकं हस्तपदकक्षिप्रमोत्रेवतीपुष्यभेः पुनर्वसौ चित्राविकागजाश्वादिपुरोहणं रा
सोविजोकनं क्षिप्रश्रुतिद्वयमदुष्कवे नत्वारंभः पुष्यमगक्षिप्रमधनिष्ठयोः अनुयाधाशतभिषग्यस्तेस्यालुभवासरं विपणिस्था
नदुक्षिप्रमदुष्कवेरिकाकुजाविना कयः कार्योऽग्निनी स्वातीश्रवश्चित्राशतां तमे विक्रयोभरणीपूर्वीनयाश्रवे वासुमिश्रभे सेतुबंधोक्ष
वे स्वात्याजीवार्कशनिवासरे नानाधनुः क्रियाहस्तपुष्याश्रमगमिश्रभे पुनर्वसौ धनिष्ठाश्रवोऽप्येवाशतां तमे त्यक्ताकं भौमेदुकु
जान्नुतिविनाक्षवापिच अमारिकाहमीश्रवपिगतिः कयमुखाः शुभाः इत्येव च नरेये ज्येष्ठाश्रवोऽप्येवाशतां तमे त्यक्ताकं भौमेदुकु
द्विजोगेकं संक्रमे धनिष्ठापंचके हस्ते जिपुकरदिपुकरे भौमादिपुकरणे देवकुयाचधनसंग्रहं बुधधनं न प्रदेयं संग्रहस्तु बुधेषु
मः शान्त्यकारैस्त्रिपादक्षं भशतिध्यानिपुकरः मगचित्राधनिष्ठासुनतिध्यानिदिपुकरः शुभोऽभुभेपुनिगुणं दिगुणं च फलं क
मात्र मिश्रक्रेपुतीक्ष्णेषु स्वात्यां इत्येव लभ्यते दत्तं प्रयुक्तं निक्षिप्तं न च वेत्याह नारदः अथ मंदं च विविदं सुलोचनमिति क्रमा

राम
११२

त गणनीयं रोहिणीभादं घेन हं लभेद्रुतं मंदेयत्वा लभेते वचिबिदस्वस्यो नहि अन्विष्यं पूर्वतो धेपु मंदसंज्ञेषु दक्षिणे प्रतीच्यां चिबि
यारव्येषु सुलोचन उदग्दिशि राजाभिषेकश्रवणे क्षवर्षे ज्येष्ठा मृदुक्षिप्रमदुष्कवेः स्यात् त्वत्कारिकाधिकचैत्राजीश्रवं देव्यमुकाभ्यु
दये शुभाय जलाशयानां स्वननं मघापुष्यभ्रवे मगे पूर्वाया राधुराधां तथानिष्ठाशतहस्तभे जलराशिगते चंद्रोऽस्येव शुभे मुरो
क्षौरं वीर्योक्तनक्षत्रवारादिषु शुभं जगुः पंचमे पंचमेशां दिने ज्येष्ठां यदुत्तमा श्रमश्रुकर्ममवे नैनवमे दिवमेकचित् क्षौरं भूतेर
तदंशं वज्रं ये च जिजीविषुः क्षौरं न कुर्वुं रभ्यत् भुक्तस्नातविभूषिताः प्रयाणसमरारंभे नरा नोन च संध्ययोः श्राद्धाहप्रतिपदिका
प्रताकिचनवेधतो प्रशस्ते जन्मनक्षत्रं सर्वकर्मसु कीर्तितं क्षौरप्रयाणभैवमविवादेषु नशोभनं पश्चामा पूर्णिमा पातचतुर्दशमष्ट
मी तथा आसु सानिहितं पापं तैलेषु स्त्रीभोगे सुरै राजकायै निमुक्तानां नराणां भूतजीविनां श्रमश्रुलोमनखले देनास्ति कालवि
शोधनं क्षौरं नैमिषिकं कार्यं निवेधे सत्यपि ध्रुवं यतो मृतौ बंधमोक्षे न पवित्रात्तयापि च प्राकृत्यमस्कैः सपितृकैर्न कार्यं मुंडनं
सदा मुंडनस्य निषेधेऽपि कर्तनं तु विधीयते उदग्मुखः प्राप्नुस्ते वा वापनं कारयेत्सुधीः केशश्मश्रुलोमनखान्युदकं संस्था
निवापयेत् आनर्तो हि ह्यत्र पाटलिपुत्रोदितिदितिः श्रीशः क्षौरं स्मरणा देवान् श्रुतिनिःश्रीषाः अथ नो गोतृत्तौ नक्षत्रफलं अ
प्यन्यां शो गोतृत्तौ एकाहं न वदिनं निवापं च विंशतिदिनानि वा पीडा भरण्यमेकादशैकविंशतिर्वा मासं वा मृत्युर्वी लुप्तिकायां

दशानवैकविंशतिर्वा रोहण्यां दशानवैकविंशतिर्वा आशीर्वा मृत्युर्वा दशाहं मासं वा पुनर्वसोरा
सतनवामृत्युर्वा आश्लेषाद्यो मृत्युर्विंशतिस्त्रिंशद्वा नवमादिना निषीडा मघाद्यो मृत्युर्वा सार्धमासं वा मासं वा विंशतिदिना निषीडा
पूर्वाफाल्गुन्यो मृत्युर्वा द्वादशमासं वा निषीडा पंचदशमासं वा विंशतिदिना निषीडा उत्तराश्विंशतिः पंचदशमासं वा विंशतिदिना निषीडा
सवापंचदशमासं वा निषीडा चित्राश्विंशतिः पंचदशमासं वा विंशतिदिना निषीडा स्वात्यां मृत्युर्वा एकविंशतिः पंचमासं वा दशदिनैर्वा विंशतिरात्रं
स्वात्यां मासं वा पक्षं वा विंशतिदिनं वा निषीडा अनुराधाद्यो दशानवैकविंशतिरात्रं वा ज्येष्ठाद्यो मृत्युर्वा पक्षं वा मासं वा वैकविंशतिरात्रं
वा निषीडा मूले मृत्युर्वा पंचदशमासं वा विंशतिरात्रं वा निषीडा पूर्वाभाद्रपद्यां मृत्युर्वा द्विंशतिः पंचमासं वा दशदिनैः पक्षे वा विंशतिरात्रं वा
द्वादशमासं वा विंशतिरात्रं वा मासं वा श्रवणे पंचविंशतिर्दशमासं वा दशमासं वा विंशतिरात्रं वा धनिष्ठाद्यो दशमासं वा पक्षं वा मासं वा दशदिनैः पक्षे वा विंशतिरात्रं वा
द्वादशमासं वा विंशतिरात्रं वा मासं वा श्रवणे पंचविंशतिर्दशमासं वा दशमासं वा विंशतिरात्रं वा उत्तराभाद्रपद्यां सार्धमासं वा पक्षं वा मासं वा दशदिनैः पक्षे वा विंशतिरात्रं वा
स्वात्यां मृत्युर्वा पक्षं वा विंशतिरात्रं वा निषीडा जन्मनक्षत्रे नक्षत्राशौ अष्टमचंद्रे च रोगोत्पत्तौ मृत्युः अर्कादिवारं क्रमेण मघादशदिनैः विंशतिरात्रं वा
रैरेकैकादशदिनैः पंचमासं वा तृतीयोत्तराभादे शततारावर्षे अष्टमश्रिंशत्पूर्वाभादानवयो चैत्रयाणो योगे मृत्युः स्वमर्कादौ अनुराधाभरणे
आर्द्राश्रिंशत्पूर्वाभादे मघाशततारे विंशतिरात्रं वा ज्येष्ठा मृगश्रिंशत्पूर्वाभाद्रपदाहस्तौ च मृत्युयोगः अर्कादिवास्तु विंशतिरात्रं वा शततारावर्षे

राम
११३

विस्तृताः कार्यः येषु नक्षत्रेषु मरणमुक्तं तत्र शांतिरात्रं यकी अन्यत्र कृता कृता अथ नक्षत्रसाधारणः शांतिप्रयोगः देशकालौ संकीर्णौ
ममोत्पन्नव्याधेर्ज्वरविरोधेन समुलनाशार्थं अमुकनक्षत्रं शांतिं करिष्ये इति संकल्प्य गणेशपूजादि आचार्यैर्वृत्वा कुंभोपरि घृणीयात्रे द्वाद
शदिने नक्षत्रदेवता प्रतिमां सोवर्णं संपुष्टं द्वादशदिनेषु संकल्पेणादि द्वादशमूर्तौ द्वादशदिनान्वासं संपुष्टं पूर्वासायित्वा लक्ष्मीराज्ये गीष्मया तदेवताये
अष्टोत्तरशतं कृत्वा मरणादि पीडाधिक्खो को स हस्तं कृत्वा दध्मो दनं बलिं दत्वा चार्घ्यं प्रतिमां च दद्यादिति संक्षेपः शांतिमयूखादौ नक्षत्रभेदेन वि
मंत्रबलिधपादिभेदस्ति विवारदेवतामंत्रादिभेदः स्यादिति विस्तरे दृष्टव्यः कर्मविधाके जातवेदसदृशेषु तैलक्षं बाजयो रुडेन मकालुवाकैः सह
कलत्रास्नानं वा विष्णो सहस्रावृत पुरुषसूक्ते सहस्रघटस्नानं वा अमरनाकैः यदाश्रीभागवतस्थान्वरस्तोत्रजपः अथ सर्वरोगनाशकानि रोगा
नुसारेण लघुकुशमहाकुशतिरुद्राणां जपो भिषको वा विष्णुसहस्रनामस्तोत्रशतसहस्रमभ्युतं वा जपः सौरजपः सूर्यनमस्कारादि दानानि पुत्रानि
त्येति सूक्तं जपोऽभ्युतानं ततो विदेति नाम त्रयजपो मृत्युं जपेन पञ्चरोगानुसारेणेति सर्वरोगहराणि ज्येष्ठा मृत्युति स्वाती मृदुक्षिप्रपुनर्वसो गुरु
शुक्रेंद्रवारं पुष्यस्तमेघजभस्म रिक्यां चरले मे मिश्राक्षि प्रेद्रमूलपूर्वा सु चित्रा भरणी प्रवेण त्रयभेदविबुज बुधार्क जेस्तायात् वेधतौ च
व्यतीपाते मघायां संक्रमेते तस्मा रोगमुक्तस्नानमन्त्रचंद्रतारावर्षेन वा अथ भंगः भद्रा संक्रमपातवेधतिसिते व्याकारयच्छादिपुष्पादौ प्रतिप
द्वयेपरिहरे देतुं विना भोजनं मां गन्धं विजयोत्सर्गं दध्मो दनं दीपावली हेतवो भंगस्याथ बुधं बुधार्कं दित्वा भंगं गत्वातिष्ठे गता अथापवादः सा

ध.सिं.३४
११४

यैवंगंधतैलं च यैलं पुष्पवासितं इत्यांतरयुतं तैलं पक्वतैलं न दुष्यति किंचिदोद्यतयुतं वा विप्रवाहजो न्वितं निव्याभ्यंगे च नोदुष्टं तैलं च निचोद्वि सर्व
दा रवौ पुष्पगुणैर्हवीभोगवारे च मृत्तिका भार्गवगोमयक्षिप्वा तैलं स्नानं सुखं नर्हं वैशाखे काले नुने यौषे श्रावणे मार्गशीर्षके गृहारंभप्रवेशोक्तः सभो
ह्वायस्य रास्यते ज्येष्ठकृत्तिकमाघाश्वि शुभदा प्रादनादः तृणगोहं सर्वमासे यौषे गृहं नहि हस्तत्रयध्वजमुधनिष्ठा इयपुष्पमे रिता अर्क
जोत्पत्ता गह्वर्यादिरीदपि शिखान्यासं च रातं च शुभ्यज्विचूरमिश्रमेः आश्वे वा मृते पुष्पा कर्मगां त्यध्वजं भैरवि के शश्व मे पापहीने वैभक्त
स्थिरोदये धनिष्ठा पंचके न्यैः संभेत्वा य सदा बुधैः नेहादि सप्त सूर्यक्षीदिष्टान्ये कादशाष्टमात् दशशिष्टानि नेहा निचक्रे सुखे वा सुनि यदा तु
यौत्पं च दशा च यो विंशति संख्यकात् वेदाधिपं च नेहा निष्ट हारं भ प्रवेशयोः स्नानयाक स्वापवस्त्रभुजीनां पशुकोशयोः देवानां च गृहान् कुर्यात्
पूर्वा दो सुखं वैभमनः उदग्दिशं ध्वजमुस्वात्ता वा प्राचीं न्यसाधयेत् कोणाध्वजं भ कुपद्वाः पंकस्तं भुजामरेः विष्ठा इष्टा दानं दो योग हो च द्वियुगा
तरे सत्रं मित्रि विव्यान्या सस्तं भव्या रोपणं तथा आग्नेयी दिशि मारभ्य कुर्यादिद्या ह कवयः अन्यवेरमस्थितं हाकना न्यमेषमनिमोजयेत् न
तने नृतनं काष्ठा जीर्णं जीर्णं प्रशस्यते हानिं शोधिकं हस्तं वत्तगा रे चतुर्मुखे नतवर्चितं मेढीमा नुणा नायव्यादिकान् अभयह प्रवेशः
वास्तु पूजा विधिः कार्यः पूर्वमेव प्रवेशतः मेन ध्वजं क्षिप्रं चरमलमे धनं पुनरुक्तं वास्तुवांति प्रयोगे न्यतो लेयः वास्तुवांति दिर्वैतोक्तं प्रवेश
सुनिश्चितं चित् गृहप्रवेशः प्रारंभो दिनमासादि नैः शुभः क्वचिन्माघेर्जि शुके पुके श्रिवा काले भुजं भवे श्रेष्ठः सिध्दं श्वरे मेधो निध्दं स्त्रीक्ष्णो
प्रमिश्रमेः त्रिपञ्चये रत्नैः सद्भिः पण्डितैः यवर्जितैः शुद्धैः चरं भवेत नो विजनुलं न भाष्टमे कक्षाणि पंच सूर्यक्षीने हान्यष्टचतुर्दशात् शो

राम
११४

षभानि शुभान्येवं प्रवेशोद्यतं च कर्क इति वास्तु प्रकरणं अथ धनाद्यर्थगमनं श्रुतिद्वयादिपुष्पां त्यागधामगुष्पं हस्तमे पुनर्वसौ नोचरे
छप्रदवादे व्रजे नरः अभिजिह्म गमयेच्छं दक्षिणाशां विनाश्याः मघाविनाश्याः श्लेषाभरण्याः सुरुक्तिकाः पूर्वभाद्रपदे हस्तः प्रयागे ज
न्यभंतथा सजेरिक्ता पर्वषष्ठ्यमीहादशिका स्थितीः कृत्तिकाभरणी पूर्वा मघा नोद्यतिकाः क्रमात् एकविंशतिसप्तथषोडशैकादशत्यजेत्
ज्येष्ठश्लेषाविशाखा मुस्वात्तां चापि चतुर्दश भगोर्मेते संकटे पिसवीं स्वाती मघा त्यजेत् भरण्याः पूर्वमध्वं विविनाश्लेषांतकोत्तरं वाररहलः
सोमशनी प्राच्या मीज्यस्तु दक्षिणे रविशुक्रं प्रती न्यास्या दुर्दी न्यां बुधमंगलौ पूर्वादिदिक्षु मेघाद्याः क्रमान्निश्चं दशायः संमुखो दक्षिणोऽङ्गः
सन्मुखोऽपि निदिशतः दिक्षि यजोदेति शुक्रस्तां दिशो न ब्रजे नरः न ब्रजे तं मुखं तोपि शुभं दृष्टे विनामतः रेवती मेषगे चंद्रशुक्रा ध्यात्वं मुखं
जेत् प्रयागे शुभा केन्द्रकोणे शुक्रास्ताः स्वात्ता क्रमाद्यष्टैः खनिष्टः शनिः खेकविः सप्तमे गेष्टे षडष्टां त्यं लये विळ मे श्वरा व्यस्त षष्ठाष्टमां त्यं
के रेवती वक्रि वगी लये वारश्च वक्रिणः कुंभ कुभनवां शश्वज मे त्याज्यः प्रयत्नतः मीन लये तदंशे वाया तुर्मर्जी तिहुः खदः शत्रु लय भगः
षष्ठं तत्पति वीरति प्रदः शत्रुक्षेत्रे तदंशे वातदृष्टे गमनं न सत् लये स्तं गत शश्वज न मरा शिश्न नो शुभः वानि वगी त मे लये वगी त मयुजे
जयः शुक्रा रिति विवारक्षयोगो श्वरे ह मिस्त्रिभिः त्रिस्थस्थो व विष्ट श्वे तवीकः सार्वकामिकः त्रिपुक्रमाङ्ग वेष्टु न्दुः खदादि
नस्तुदं यद्येकस्मिन्नेव दिने पुराद्वे पुरातनं प्रावेशकी कालं शुद्धिस्तदा ज्ञेयानयात्रिकी प्रवेशान्निर्गमनेष्टः प्रवेशो निर्गमाद्ये जि

ध. ति. ३५
११५

लोः कदापि न व मेधि ह्येवारेति यौतया आम्हादिगमनं रायावितानं छादनं गेहं न कुंभमीनगे चरेत्तणकाचस्य संग्रहः तर्पितासि सुहृदि प्रभाया
दिस्तसिमां न जेत स्वकीयां परकीयां वा स्त्रियं पुत्रमेव वा ताजयित्वा तु योगे द्वाष्ट्याण्यन्यव न्याधितः सुधितो नावित दंतं तस्य जी
वितं को धं शौरं तथा वाति ते लाभं गशु मोचनं मयं मां संगुं तं तं सिता न्यतिलकं तथा श्वेतभिन्नेन वसनं प्रयागे पविर्नयेत् शौरं पंचादि
नंदुधं त्रिदिनं सप्तमात्रकं मैथुनं चापरं तं तु मध्याह्नं तदिने जेत स्मार्तं वीजदानं तं तथा कुशकु नोत्सजेत् सुसुकुर्तं स्वयं गमना संभ
वे प्रस्थानं कार्यं प्रस्थानं नामाभीष्टवस्तु चालनं यतोपवीतं कंशास्त्रं मधुवस्थापयेत्कलं विप्रादिकं मतः सर्वस्व धान्यां वरादिकं राजाद्
शाहं पंचाहमन्योन प्रस्थितो वसेत् स्वयं गमना दस्तु स्थापना स्वप्रस्थाने धं कलं प्रस्थानदेशावधिः नेहा के हांतरं गीः सीमाः सीमांतरं
भगुः बाणक्षयं भरद्वाजो वसिष्ठो नगराद्वहिः प्रस्थाने चिकुतेनेयान्महादोषान्विते दिने प्रस्थानदिने च को धादिकं न जयेत् राकुनाप
शकुनप्रपंचो न्यत्र इति याज्ञा प्रकरणं अथ गोचरप्रकरणं जन्मराशोः कूरवंदास्त्रिषट्दशमगाः शुभाः सप्ताष्टमश्वधिवे
दः शुक्ले दिनवपंचसु बुधो ज्येष्ठसमे राधा दी ८ १० जीवोद्विपंचन वसप्तसु जन्मादिपंचसु तथा नवाष्टदशभगुः एकादशो सर्व
स्वेष्टः शुभास्पृशितिसंग्रहः जन्मसंपादपक्षे मं प्रसरिः साधिकावधः मैत्राति मैत्रासु स्नातास्त्रिराहत्या स्वजन्मभात् क्रमतः स्मृतिवत्
वृषदर्शनसर्वकार्ययुक्तेषु शास्त्रकरग्रहयानादीक्षास्तु विरोधेण अनिष्टसंवादीनां दानानि दितीमपरिच्छेदांते दक्षांगोदरनामिह

राम
११५

स्तुपतितापस्त्री वरांगे हनुं मुक्तानुः शुभदास्त्रियाः फलमिदं वामेतरमत्ययात् रत्याहुः सरटा प्ररोहणा फलं पातेत्यर्थे के वृथा पल्ला रोह
ण के पिक्व संहितं स्नात्वा चरेच्छांतिकं अथ पल्ली सरवरातिः तयोः स्पर्शमात्रे कानं कृत्वा पंचगव्यं प्राण्या जमव लोकरा शुभनाशाथं
शुभवृद्धिर्धनं शांतिकार्यः पल्लाः सरटस्य बाहेन्ना प्रतिमां कृत्वा रक्तवस्त्रेण संबेष्ट्य संष्ट्य कलशे कुरु संष्ट्य मृत्युं जयमं नेण रादिव
समिद्धिरष्टोत्तरति वैर्वा इति भिरष्टोत्तरं सहस्रशतं बाहुत्वा स्विष्टकृदादि अभिषेकांते स्वर्णवस्त्रतिलदानं अथ कपोतप्रवेशमधुव
ल्मीकोत्पत्तिविंगलास्वरका के वै कृतग्राम्मारण्यादि मृगपक्षि विकारे शांतिः देवाः कपोत इति पंचवर्चसुक्तस्य सहस्रं शांते वाजपंकुत्वा समि
दा ज्यवरुभिः प्रत्येकमष्टोत्तरशतं यत इदं भयाम हेस्वस्तिदा विराज्यं वकमिति मंत्रे कृत्वा व्याहृतिभिरष्टोत्तरशतं तिलहोमं कुर्यात् अथ वा
पंचविधैः क्रमेण देवाः कपोत इति सुक्तं सुदेवो असीति कचं कनिकरदि ति शाकुंत सुक्तं नमो ब्रह्मणे नमो इति मंत्रं च सहस्रादि संख्यया ज
त्वा उपनिषदश्च पठित्वा व्याहृतिभिः स्तिलहोमं कुर्यात् अथ काकस्पर्शमेधुनद्वीनादि शांतिः संकल्पान्निप्रतिष्ठापनांते कुंभसौवर्ण
मिदं लोकपालो अश्वसंख्यायो चकं अपयित्वा पाशाशमि च्चर्वी ज्यजीहिभिः प्रत्येकमष्टोत्तरं सहस्रं शतं वा यत इदं मंत्रेण कृत्वा लोकपाले
भ्यस्तैरेव दशकृतः सकृद् कृत्वा लोकपालवर्ति कुंभाग्रे वायसे भो बलिं मे देवा रुणेति मंत्रे देवाय जमानो भिषेकांते वातं दशवा विप्राभोजयेत् घरद्वे

ध.सि.३५
११६

नस्वस्वमुसलेदृशदासनमन्त्रकोदेरकस्मात्सुखनेष्टतात्तमधुयुताभ्यसमिधः प्रजापतयेदुत्वागायत्र्याष्टोत्तरसहस्रेणाभिमेनयेत् नानावि
धाद्यभोमांतरिकोत्पातिपुरांतिः संकल्पादिकृत्वाकुंभेइंद्रोसंस्तुतमत्तदंस्तुतिराविशस्यतिः अद्योत्तमोयेतिमन्त्रैः समिराज्यचक्रवर्ति
तिलान्प्रतिइत्यमष्टोत्तरशतं दुत्वाव्याहृतिभिः कोटिहोमं वषट् होममयुतहोमं तथादहोमं वातिः कैर्वितानुसारेणानिमित्तानुसारेणचसप्तशतं त्रिशचमेक
रात्रं वा कृत्वा सूर्यगणेशक्षेत्रपालदुर्गांमंनणोजपकृत्वा पायसादिना ब्राह्मणभोजनं कार्यं यद्वा चंडीसप्तशतीजपः अथनारुडैर्जपोभियेकोवाच्य
प्रदक्षिणाः शिवपूजागोविप्रपूजादिना इति नानोत्पातसामान्यशान्तयः अथगायत्रीपुरश्चरणप्रयोगः देशकालौ संकीर्त्य करिष्यमा
णगायत्रीपुरश्चरणोधिकारसिद्धयर्थं कृत्वा नयममुकप्रत्याज्जायेनाह मा चरिष्य इति संकल्प्य होमादिप्रत्याज्जायविधिना कृत्वा पुनराय
अमुकशर्मणोममगायत्रीपुरश्चरणे अनेन कृत्वा नयमानुष्ठानेनाधिकारसिद्धिरस्त्विति विप्रान्वदेत् विप्रो अधिकारसिद्धिरस्त्विति ब्रूयुः तत करिष्य
माणपुरश्चरणं गत्वेन विहितं गायत्रीजपादिकरिष्ये इति संकल्प्य स्वयं विप्रद्वारा वा तत्कुर्यात् तद्यथा सप्तपञ्चादतिकगायत्र्या अपुतजज्ञा आपो
हिष्ठेति स्मरुं एतो न्द्रिमिं इति स्मरुः न्तं चेति स्मरुं स्वस्ति न इत्याद्याः स्वस्ति मतीः स्वादिष्टे साद्याः पानमानांश्च सवीः प्रत्येकं द्वावारं स्वयम
न्यद्वा रावाजपकृत्वा तत्तवितु रित्यस्मात्क्र-च-आ-वा-मि-मृ-षि-वि-श्वा-मि-त्र-त-प-या-मि गायत्री चंदस्त- सवितारं देवतां त- इति तर्पणं कृत्वा
सुइं नमस्कृत्य कदुशयेत्यादिनिरुद्धस्तुतिजपेत् ततोदिनोत्तरदेशकालौ संकीर्त्य मम सकल पापक्षमदाराश्री परमेश्वर प्रीत्यर्थं चतुर्विंश

शम
११६

नस्वस्वमुसलेदृशदासनमन्त्रकोदेरकस्मात्सुखनेष्टतात्तमधुयुताभ्यसमिधः प्रजापतयेदुत्वागायत्र्याष्टोत्तरसहस्रेणाभिमेनयेत् नानावि
धाद्यभोमांतरिकोत्पातिपुरांतिः संकल्पादिकृत्वाकुंभेइंद्रोसंस्तुतमत्तदंस्तुतिराविशस्यतिः अद्योत्तमोयेतिमन्त्रैः समिराज्यचक्रवर्ति
तिलान्प्रतिइत्यमष्टोत्तरशतं दुत्वाव्याहृतिभिः कोटिहोमं वषट् होममयुतहोमं तथादहोमं वातिः कैर्वितानुसारेणानिमित्तानुसारेणचसप्तशतं त्रिशचमेक
रात्रं वा कृत्वा सूर्यगणेशक्षेत्रपालदुर्गांमंनणोजपकृत्वा पायसादिना ब्राह्मणभोजनं कार्यं यद्वा चंडीसप्तशतीजपः अथनारुडैर्जपोभियेकोवाच्य
प्रदक्षिणाः शिवपूजागोविप्रपूजादिना इति नानोत्पातसामान्यशान्तयः अथगायत्रीपुरश्चरणप्रयोगः देशकालौ संकीर्त्य करिष्यमा
णगायत्रीपुरश्चरणोधिकारसिद्धयर्थं कृत्वा नयममुकप्रत्याज्जायेनाह मा चरिष्य इति संकल्प्य होमादिप्रत्याज्जायविधिना कृत्वा पुनराय
अमुकशर्मणोममगायत्रीपुरश्चरणे अनेन कृत्वा नयमानुष्ठानेनाधिकारसिद्धिरस्त्विति विप्रान्वदेत् विप्रो अधिकारसिद्धिरस्त्विति ब्रूयुः तत करिष्य
माणपुरश्चरणं गत्वेन विहितं गायत्रीजपादिकरिष्ये इति संकल्प्य स्वयं विप्रद्वारा वा तत्कुर्यात् तद्यथा सप्तपञ्चादतिकगायत्र्या अपुतजज्ञा आपो
हिष्ठेति स्मरुं एतो न्द्रिमिं इति स्मरुः न्तं चेति स्मरुं स्वस्ति न इत्याद्याः स्वस्ति मतीः स्वादिष्टे साद्याः पानमानांश्च सवीः प्रत्येकं द्वावारं स्वयम
न्यद्वा रावाजपकृत्वा तत्तवितु रित्यस्मात्क्र-च-आ-वा-मि-मृ-षि-वि-श्वा-मि-त्र-त-प-या-मि गायत्री चंदस्त- सवितारं देवतां त- इति तर्पणं कृत्वा
सुइं नमस्कृत्य कदुशयेत्यादिनिरुद्धस्तुतिजपेत् ततोदिनोत्तरदेशकालौ संकीर्त्य मम सकल पापक्षमदाराश्री परमेश्वर प्रीत्यर्थं चतुर्विंश

ध.सि.१४.
१७९

यन्तुदयेमासाधारण्यमन्त्रार्थस्मरणमध्यदिनावधिजयेत् अतित्वशायांसाहचर्यप्रहरावधिजपांतेपुनः प्रणवमुक्त्वा त्वंमातेसर्वदेवा
नांजीतिदामुमदामव शिवंकुक्षमेभदेयशोनीयेचसर्वदा इतिमाकांशिशिवसिनिधायनिः प्राणानामयमन्यासत्रयंकृत्वाजपमीश्वरार्पणं
कुर्वीत प्रत्यहंसमानसंस्मर्यएवजपोननुमनाधिकः एवंपुनश्चरणजपसमाप्तोहोमपुरश्चरणसंगतार्थहोमविधिंकरिष्यइतिसंकल्प्य
प्रतिष्ठाप्यपीठेसूर्यादिनवग्रहजनादिकेकशस्थापनांतेअन्वादध्यात् चक्षुषीआज्येनेत्यंतेग्रहपीठदेवान्नाधानंअकीदिसमित्
चवीज्याहुतिभिः कृत्वाअधानदेवतांसवितारंनतुर्विशतिसहस्रतिताहुतिभिस्त्रिसहस्रसंख्याकाभिः पायसाहुतिभिर्होतमिश्रति
ताहुतिभिः हवीहुतिभिः क्षीरमुससमिदाहुतिमिश्रवोषेणस्निहकृताप्रियादिचकयायसतिलैः सहाज्यस्यपथ्यधिकरणादिआज्य
भागान्तेइदंरुचनीयइत्यंरुचनीयइत्यंअन्वाधानोक्तदेवताभ्यः अस्तुनममेतियजमानस्मागंकुर्वीत् होमेसप्रणवव्याहृतिरहिता
स्वाहातागायत्रीहवीत्रयस्यैकाहुतिः हवीसमिधादधिमध्वज्यांजनं स्निहकृदादिवलिदानांतेसमुद्रज्येष्ठादत्यादिभिर्विजमानाभि
वेकः प्रतिःकृत्सुवर्णीनिष्क्रयत्रयंतदर्थंवाशात्तानादक्षिणा होमांतेजलेदेवंसवितारंसंयज्य होमसंख्यादशांशोन १४०० गायत्र्यं
तेसवितारंतर्पयामिइत्युक्तातर्पणंकार्यंतर्पणदशांशोन १४० गायत्र्यंतेआत्मानमभिधिंवामिनमइतिस्वमृष्टिअभिषेकः होमतर्पणा
भिषेकाणामध्येयदेवनसंभवतितत्त्वानेतद्विगुणोजपः कार्यः अभिषेकसंख्यादशांशेनाधिकंवाविमभोजनं पुरश्चरणंपूर्णमस्ति

राम
१७९

तिविश्रान्नाचयित्वेश्वरार्पणंकार्यं प्रत्यहंयज्जाग्रतइतिविश्रंसंकल्पमंत्रस्मरिः पाठः कर्त्ताब्राह्मणेःसहस्रविध्याशीसत्येवागधः शार्मी
परिमहोतभूपदेशानतिचारीचभवेत् इत्यनंतदेवीयानुसारेणचतुर्विंशतिलसपुश्चरणप्रयोगः कश्चिधानेतुमध्याह्नमितभुक्तमौनी
निःस्नानाचैनतत्परः लक्षत्रयंजयेद्दीमानिति त्रिलक्षंपुरश्चरणमुक्तं जपशतांशस्त्रिसहस्रहोमः कलौचतुर्गुणंशोक्तमितपक्षेद्वादश
लक्षजपः द्वादशसहस्रहोमइत्यादिकृत्वा विष्णुप्राशनमासेषुपुरश्चरणंनकार्यं तीर्थीहोणांशसिद्धिः बिल्ववृक्षाभ्येणजपएका
हपत्तिद्विरितिसर्वमंत्रप्रक्रिया इतिगायत्रीपुरश्चरणं अधस्तैकमत्माकरेअभ्युपनयनं तच्चवर्णैः क्रमेणवृक्षस्थापनादष्ट
मेएकादशोद्वादशोवर्षेउपनयनोक्तमुहूर्तेहवीर्हकार्यं शूद्रस्थापिताभ्येयोराणिकमंत्रैरारामप्रतिष्ठापानंकार्यंनोपनयनं अ
थप्रयोगः कर्त्तादेशकाज्येसंकीर्णसर्वपापक्षयकुलकोटिसमुद्धरणपूर्वकेविष्णुसायुज्यप्राप्तिकामोपनयनमनंकरिष्येइतिसं
कल्प्यनीदीश्राद्धांतेआचार्यैरुपयात् आचार्यःपंचामृतैःशुद्धैरुक्तेःसर्वेषाधिजनेश्वरायधमभिधिंन्यविष्टौतवेनालंकृत्यतत्पूर्व
स्थंडिलेविंशतिष्ठाप्यान्वाधाने अग्निंवायुंरुह्यंनिरमिंपवमानंप्रजापतिंहिरौषधीः वनस्पतिंविष्णुमं प्रजापतिंचणानाशसमिन्वर्षी
ज्यैः प्रत्येकमेकैकयाहुत्याशेषेणेत्यादि अष्टचत्वारिंशन्मृष्टीनीतस्त्रीनिर्वीपप्रोक्षणे श्रपणाद्याज्यभागान्ते युनंवस्त्राणिइत्यभ्यु
वस्त्रयुगेनावेष्टयज्ञोपवीतमिति यज्ञोपवीतं दत्वा प्रावेयामेति मेरुनांतिरावेष्टय अजिनं दंडं च तस्मीदत्वा अश्वसेवइत्युवाच धनुष्या

बुद्धौ

संप्रणव्याहृतिकोगायत्रीं त्रिर्जुष्ट्वा अथ वसेवानिवहदमिति स तेन व्याहृतिमिदं अथ यं स्थापयामीति स्वर्गशाखाव्यासृष्ट्वा ५

अ. सिं. रू.

दैः संपूज्य देवस्य त्वेति मंत्रा ते ह सं गृह्णाभ्यं च सेति स्पृष्ट्वा आहुय पलाशसमिच्च रुभिः प्रत्येकं द्वादशमंत्रैर्द्वादशाहुतीर्जुहुवात् भूः स्वाहा
 अन्नवद्दं भुवः स्वाहा वायवद्दं स्वः स्वाहा सूर्यावेदं अन्न आर्धं वि० अग्निर्ऋ० धिः परं० अग्ने पवस्वेति त्रिभिरग्रेष्वेव प्रमानयेदं प्रजाप
 तेन त्वं प्रजापतयद्दं ओषधयः संब० ओषधिभ्यद्दं अन्नसेवो० ओषधिभ्यद्दं वनस्पते० वनस्पतयद्दं द्वा सुषणी० विष्यत्वा येदं
 समस्तभ्याहृतिभिः प्रजापतयद्दं स्विष्टकृतदि होमरोषं समाध्याभ्यसेद इति गंधपुष्पधूपदीपनैवेद्यकृत तांब्रनाद्यैः संपूज्याभ्यर्थ
 स्पृष्ट्वा चार्घ्यायोगा मन्त्रेभ्यो दक्षिणां दत्वा अन्नस्य च स्नादिकं मानार्घ्याय दत्वाष्टौ विप्रान् भोजयेत् इति अपुन्रेण पुंसां स्त्रिया वा च दक्षि
 णादेः पुत्रत्वेन प्रतिग्रहः कार्यः देशकालो संकीर्त्य महापापक्षयकुलत्रयसमुद्धरणप्रजापतिपुरगमननिरयस्थविनुद्धारमधुधारा
 तक्षिसिध्यर्थं सपुत्रत्वसिध्यर्थं अमुकदक्षं प्रतिगृह्येदिति संकल्प्योषवा संकृत्वारात्रौ अह्नि विप्रानाहुय वंदे संपूज्य जागरं भूराय न
 नो रुत्वा प्रातर्हंसं संपूज्य तच्छायायां विप्रान् संभोज्य पुण्याहं वा चार्घ्यत्वा प्रार्थयेत् अपुत्रो भगवंतो न पुत्रप्रतिष्ठति तं कं गृह्यामि म
 मा नुज्ञां कर्तुं मर्हथ सत्तमाः ताम्रपात्रे पंचसौ वर्णकलानि बीजं वरलस्युताम्यधिवास्य लोकपालबलीवद् दद्यात् परेषु स्त्रिंशज्य
 चरुभिरष्टशतं वनस्पतिं मंत्रेण हुत्वा जातकर्मोद्दिविवाहंतं संस्कारान् कृत्वा भिक्षुः कर्तृपुष्पांजलिमादाय प्रार्थयेत् येषां स्विनः
 शिरश्चरिणां शिरसां विभूषायेन रत्नादिषु वनेषु कृतप्रतिष्ठाः ये कामदाः सुरनरोरगा किं नराणां ते मे न तस्य दुरितार्तिहरा भवंतु एते हि

५३

13

जाविधिबद्धनैकतोद्गताशः पश्यत्यसौ च हि मदीधितिरंतरस्थः तं वक्ष्यन् पुत्रपरिकल्प्यमया वृत्तो मिकार्यं सदैव भवताममपुत्रकार्यं अंगादंगादिति स्पष्टं
 विप्रेभ्यो दक्षिणां दत्वा बिसृजत इति वदति कपुत्रविधिः अथ सर्वकर्मसाधारणी परिभाषा सर्वेषु पाकयज्ञेषु भवेद्भूसाकृताकृतः यात्रासा
 दनमिच्छात आज्याधिभ्रयणादिव स्तुवादिमार्जनं च धारज्जुप्रहरणं तथा घृणीयान्नं भवेन्नित्यमाज्यस्योत्पन्नं तथा ब्राहिणामवधानम्वतंतुले
 कुरुताकृतः इवीभूतश्च तस्यापि विन्यापनविधिस्तथा प्रातिपदोक्ताज्यहोमेपरिस्तरणं विकल्पितं अनादिष्टाज्यहोमे तु नित्यं आज्यभागसहि
 ततद्रहितकर्मणोस्तत्र प्रयोग आज्यभागाननुष्ठानमेव युक्तं सर्वत्राज्यभागयोर्विकल्पात् अनेकपाकयज्ञानामेककालावुष्ठाने समानतंत्रता
 तेन सिद्धकदाचोक्तमेव यन्न इत्यंनोक्तं तत्राज्यं याद्यं मंत्रांते कर्मकर्तव्यं संवेस्य करणत्वतः कमीवृत्तौ तु मंत्रस्याप्यावृत्तिर्गृह्यकर्मणि समं
 त्रकहोमे तद्धोमनिर्वापः नाग्न्याहोमे नाग्नौ निर्वापादि यन्नमंत्रेण नाग्न्याहोमो नोक्तस्तत्र नग्नौ होमः समंत्रकहोमे स होमो नोक्तं न वसन्नक
 पाके विनविभागो नाग्निमर्शश्च अनुक्तो दक्षिणः करः दिशामनुक्तौ प्राच्युदीचीवाग्न्यः तिष्ठन्नासीन इत्याद्यनुक्तावासीनतैव अनादेवोस्वयं
 कर्ता अभिज्ञातस्वरो मंत्रः सोम एकश्रुतिर्भवेत् होमेषु मंत्रस्वाहांतं प्रणवाद्यं च कारयेत् विप्रादीनां द्विर्भस्यात्यवित्रं ग्रथितं न वा आ
 कृतिप्रमाणं कथं प्रमाणमाज्यादिना जायुष्टिमितामताः अन्नं ग्रासमं ग्राह्यं कंदानामष्टमो राकः तिलसलुकणादीनां मृजीमुद्राप्रमा
 णतः ताम्रपात्रेण पिहितै ताम्रपात्रादिके शुभे अग्निप्रणयनं कार्यं मन्मथे गजतादिके उत्तमः श्रोत्रियागारा नमध्वमः स्वर्गहादितः ना

ध.सिं.३८
११९

प्रोक्षितमिधनमग्रावाध्यात सदेवगीतिनाभाव्यसदावृत्तिस्वेन सदेतिकर्मगतापुरुषार्थतान् तेनकर्मकालेशिवाबंधाद्यभावेया
यश्चित्तद्वयमन्यदाएकएव दशविधादर्भाउक्ताः बटुबिल्ववैकंकतचंदनदेवदारुसरलवृक्षजाआपिकचित्समिधः प्रभुः प्रथमकल्प
स्यबोनुकल्पेनवर्तते सनाश्रोतिफलंतस्मपरवेतिश्रुतिः स्मृतिः यद्व्यंवास्वगृह्योक्तंयस्ययत्कर्मचोदितं तस्यतावतित्रास्वार्थेकृतेस
र्वः कृतोभवेत् अथकर्मविशेषे धिनामानि आश्रितुमाकतोनामगर्भाधानेविधीयते यवमानः पुंसवनेसीमंतेमंगलाभिधः प्रबलो
जातसेस्कारेपार्थिजोनामकर्मणि अन्नाशनेशुचिः प्रोक्तः सभ्यस्याचौलकर्मणि ब्रतादेवोसमुद्रवः शृगोदानादौसूर्यः विवाहयोजकः
आयस्येहिजनामा प्रायश्चित्तविदः पाकयज्ञेषुपावकः पित्र्येकव्यवाहनः दैवहव्यवाहनः शौतिकेभरः प्रोक्तः पौष्टिकेव्यवर्धतः
मृतदेहेकव्याहः शालेवमग्निनामानिगृह्यकर्मसमारभेत् पलाशो नजुहुः कार्यारवदिरणसुवः सुवः तदभावेयथाज्ञाभेयतिष्ठतु
जाः तदज्ञाभेयलाशमध्यपणैर्वापिपलपणैर्नीहोमः एवंनमसादयोपिरवादिरादित्यवृक्षजाः काम्यप्रतिनिधिर्नास्तिनिस्तेनेमिति
केहिसः काम्येषुपकमाहर्धमयेप्रतिनिधिर्बिडुः नस्याप्रतिनिधिर्मेनकर्मदेवाधिकर्तुषु नदेशारणिकालेषुत्रिप्रतिनिधिर्मेतः नापि
प्रतिनिधातयनिविद्धंस्तुकुत्रचित् स्वकाळाउत्तरगोणः कालः सर्वस्मकर्मणः तपिण्छासनेश्राद्धेभुक्तोमभपुरीषयोः षड्सुनि
मील्यकादभीद्वीक्षाआभिचारके मंत्रोपिब्रह्मस्यार्थेब्राह्मणः प्रेतभोजने अथकर्मगदेवताः विवाहस्याग्निदेवता तेनविवा

राम
११९

होमभूतस्वस्तिवाचनान्तेकर्मगदेवताग्निः प्रीयतमितिबदेत् ओपासनेभिर्मर्यप्रजापतयः स्थास्त्रीपाकेग्निः गर्भाधानेब्रह्मा पुंसवनेप्रजा
पतिः सीमंतेधाता जातकर्मणिमृत्युः नामाकर्मनिष्क्रमणान्नप्राशनेषुसविता चोलेकेविनः उयनयनेइंद्रश्चदामेधाः अंतेसुश्रवाः पुन
रुपनयनेग्निः समावर्तनस्येन्द्रः उपाकर्मणिब्रतेषुचसविता वास्तुहोमेवास्तोष्यतिः अंतेप्रजापतिः आश्रयणेआश्रयणदेवताः सर्वबलेः
सर्वाः तडागादीनोवकणः ग्रहयज्ञेआदित्यादिनवग्रहाः कूर्मांडहोमेवांशयणे अग्राधानेनाम्मादयः अग्निष्टोमस्माग्निः अन्येषुइष्ट
कर्मेषुप्रजापतिरिति अथकलिषुगेकार्याकार्यविवेकः जीतामंहातथाविष्णुः कपिलाश्वमेवनं एकादशीव्रतंनैवसप्तमंनकलौयुगे
विष्णुश्चिवंवाभजतांयुगेः पित्रोश्चसेविनां गोवैष्णवमहाशौवतुलसीसेविनामपि नस्याकलिकृतोदोषः काश्यानिवसतामपि कलौयुक्त
गोभजनमीशभक्त्याधिकंस्मृतं जपाद्यौषधयासंख्याकलौसास्याच्चतुर्थुणा कलौदानंमहाश्रेष्ठंविबलितोश्चकीर्तनं कृतेयद्वाभिर्वै
क्यतायांकायनेनतु दायारितनुमासेनअहोरात्रेणतल्लौ प्रथमस्कंदे कुशलाभ्याशुसिध्यतिनेत्राणिकृतानियदितिकलौपुण्यकर्म
णांसंकल्पेविसिद्धिः पाषाणांवाचरणादेवेत्युक्तं स्मृत्यंतराविरोधेतुकलौपाराशरस्मृतिः ध्यायन्कृतेयजन्यजेत्त्रेतायांहापतेर्नयेत् यदा
प्रोतियदाप्रोतिकलौसंकीर्त्यकेशव इतिहोमादोयासवचनं अनकृतयुगाद्यधिकरणकध्यानादिफलार्थेकल्पधिकरणकंकीर्तनीवि
धीयतइतिवाक्यार्थः कोस्तुभकर्तृपितामहेर्भक्तिनिर्णयेविस्तरेणनिरूपितः होमादौ कलिसभाजयत्यार्यागुणजाः सारभाजिनः यवसं

ध.सिं.३५
१२०

कीर्तनेनैवसर्वरक्षाधर्मोभिलम्बते इति श्रीभागवतवचनमुदाहृत्य संकीर्तनेन हरिसंकीर्तनेनेत्यर्थः इति हेमाद्रवेव व्याख्यातं कृष्णवर्णत्विषा
कृष्णसांगीयोगास्त्रयार्थं मत्तैः संकीर्तनप्रार्थयैर्जतिहि सुमेधसः यज्ञादिस्वस्वान्वारमानरक्षिरपिका लेषु संकीर्तनेनैव भौममित्राशय
इति कौस्तुभे अनेन चतुर्वर्गफलं नारायणाश्रयणमात्रेण भवतीति सिद्धं यावैसाधनसंपत्तिः पुरुषार्थचतुष्टये तथा बिना तदाप्नोति नरीना
रायणाश्रय इति भारती केः श्रीभागवते वि धर्मार्थकाममोक्षारम्भे यत्ते ज्ञेय आत्मनः एकं ह्येव हरेस्तत्र कारणं पादसेवनमिति अनैकप
दावधारणादि परैरन्यसाधनान्येष्वंभक्तियोगस्येत्येते ज्ञानयोगादेश्च हारपदसेवनसापेक्षत्वं ध्वन्यते तथा च स्पष्टमेकादशादौ तस्मा
न्भक्तिमुक्तस्य योगिनो वै मदात्मनः न ज्ञानं न च वैराग्यं प्रायः श्रेयो भवेदित् यत्कर्मभियत्तपसा ज्ञानवैराग्यतश्च यत् योगेन दानधर्मेण
श्रेयो भवितुं शक्यं सर्वमभक्तियोगेन मक्तो लभते जसा स्वर्गोपार्गमदाम कथं चिद्व्यति बां डतिरिति श्रेयः स्तुतिभक्तिमुदस्यते विभोक्ति
रयं तिये के वः क बो ध न्धये तेषामसौ के ताल एव शिष्यते न यद्यथा स्य चतुषावद्यातिनामित्यादिपरः सहस्रं वचनानि ज्ञानयोगस्य
भगवदाराधनं तदासादं च विने वासिद्विरिति कापिकेनाप्यनुक्तेः सर्वोपेक्षा च यत्तद्वि श्रुते रश्च बह्विधधिकरणे ज्ञानोत्पत्तौ यत्तादिस
साधनापेक्षोक्तेः श्व किं च भक्ति योगे दुराचारिणो विदुर्बैराग्यरहितस्माप्यधिकारो गम्यते अपि च तदुभावाभे भजते मामनन्यभाक्
साधुरेव समेत्यः सम्यग्भवसितो हि सः सिद्धं भवति धर्मात्मा शब्दोति निगडति कौंतेय प्रतिजानीहि न मे भक्तः प्रणश्यति न नि

गम
१२०

विष्णोनातिसक्तो भक्तियोगोऽस्य सिद्धिर्दृष्ट्या दिवनेभ्यः नैवं दुराचारिणा विदुर्बैराग्यादिसाधनचतुष्टयसंपत्त्यभावे विवेदांतश्च नृणां च
नुष्ठितो ज्ञानोत्पत्तिर्भवतीति काप्युपलभ्यते न च यथोक्त अधिकारसंपत्तिविना नुष्ठितं साधनं किमपि फलं लभ्यते तस्मात्सर्वसाधनैः कर्तव्यं
श्रीहृदि पादसेवनोदिभक्तियोगाश्रयणमेव कर्तव्यमिति सिद्धं अथ कलौ निषिद्धानि समुद्रयात्रास्वीकारः कमंडलुविधारणं द्विजानाम
सवर्णासुकन्यासूपयमस्तथा देवराष्ट्रैः सुतोत्पत्तिः मधुपर्कपशोर्बधः मांसदानं तथा श्राद्धं वानप्रस्थाश्रमस्तथा दत्ताक्षतायाः कन्यायाः
पुनर्दानं परस्परं दीर्घकालं ब्रह्मचर्यं नरमेधाश्रमे धर्मो महाप्रस्थानगमनं गोमेधश्च तथा मरुः इमो धर्मान् कलियुगे वर्ज्यानां दुर्मनीषिणो
मद्यं चर्यं महापापे मरणं तन्निशेधनं सौत्रामण्यादियज्ञेषु सुरावाचं प्रहस्तथा मद्यभक्षादिवामाद्या अगस्त्यतु न मानता श्रीमांसादितये
सर्वशिष्टैश्च तदनाकदात् और सो दत्तकश्चैतौ पुत्रौ कलियुगे नृपतौ अन्यान् दशविधान् पुत्रां क्रीताद्यान् वर्जयेत्कलौ कौस्तुभे स्वयंदत्तस्त
ती योपिकलौ विहित इति न वै कलौ निषिद्धं इत्युक्तं कलियुगे ब्रह्महंरादेरेवाव्यवहार्यत्वादिरूपं पातित्वं तत्संसर्गिणस्तु नरकहेतुदोषहे
तु सत्वे विपातित्वं नास्ति संसर्गदोषः पापेषु इति कलियुगे पुत्रवचनात् कृते संभाष्य पतति त्रेतामांस्पर्शनेन तु द्वापारे त्वन्मादाय कलौ पत
तिकर्मणेति वचनाच्च ब्रह्महत्यादिकर्मणो विपातित्वं न संसर्गमात्रेणैति तदर्थं इहं च लोकेष्ववहितकृतपातकिपुत्रो कविद्विष्टेनापरिहार्य
संसर्गपातिसाभावपरं न हिलोकेष्ववहितकृतानां प्रहं भवत्यभक्षणापेयपानागम्यागमनादियातकनतां ज्ञानवगतातिदिष्टेना

ध.सिं.३५
१२९

विसंभाषणादिसंसर्गो नरकहेतुरपि परिहर्तुं शक्यते लोकविद्वेषापातात् लोकबहिष्कृतपापीनां संसर्गस्तु पातित्यहेतुरेव तथैव शिष्टाचार
दिति मेभाति अतएव तज्जेदं कृतयुगे नैतायां ग्राममुत्तरेत हावारे कुलमेकं तु कर्तारं तु कलौ युगे इति वाक्ये कर्तृत्वा गोविधीयते सा
गोहिसंसर्गपरिहार एव किंचानेन वाक्येन न कुल्यदौ ब्रह्महादिपात कीनिष्यद्यते तत्कुलादिकं ह्यपारादावेव बहिष्कार्यं न तु कलौ कुला
देवहिकारः किंतु कर्तृदेवकलौ बहिष्कार इति प्रतिपाद्यते न चेतद्वाक्यविरोधिवाक्यांतरं पतितसंगो न सपिंडादीनां कर्मा नर्हत्वा संभवत्
यत्प्रतिपादकं कौपि पंथे उपलभ्यते यत्तु निर्णयसिंधौ घटस्फोटप्रकरणे गृहेषु स्वेरमायद्ये रन्ति विवसिष्ठवनसामर्थ्यात्वा न निनयना
हाकूपतितहातीनां धर्मकार्ये अधिकारो नास्तीत्यपराधं व्याख्या नमुपन्यस्तं न संपतितविषयं किंतु घटस्फोटार्थं प्रायश्चित्तानि ह्युप
तितविषयं अन्यथा पावननिनयनात्प्रातिनिवदेत् प्रायश्चित्तानि ह्युपन्यस्तं न संपतितविषयं किंतु घटस्फोटार्थं प्रायश्चित्तानि ह्युप
तिमूलकस्य सर्वपतितविषयककुलबहिष्कारवर्जनस्य पुरुषव्याख्या नरूपस्याप्राप्त्यापाताच्चेति भातीति संक्षेपः सनायव्ययतः क
लौव्योः ब्रह्महादिमहापातकेषु प्रायश्चित्तेन नरकनिवृत्तिर्भवति किं त्विह लोके व्यवहार्यतामानं कलौ भवति स्वर्गस्तेयादिषु त्रा
यश्चित्तेन नरकनिवृत्तिर्यवहार्यता न केचिन्नरहस्यं ह्येतेषु महापापेषु नरहस्यं प्रायश्चित्तं कलौ नोपदेष्टव्यमित्याहुः विप्रादिस्त्रीसंभोगेन
भ्रष्टानां शूद्रादीनां प्रायश्चित्तेऽपि संसर्गो निषिद्धः यज्ञेषु मारणं संभवे कथं यत्र विप्राणां कलौ वयः ज्येष्ठादि सर्वभ्रातृणां समभागः

राम
१२९

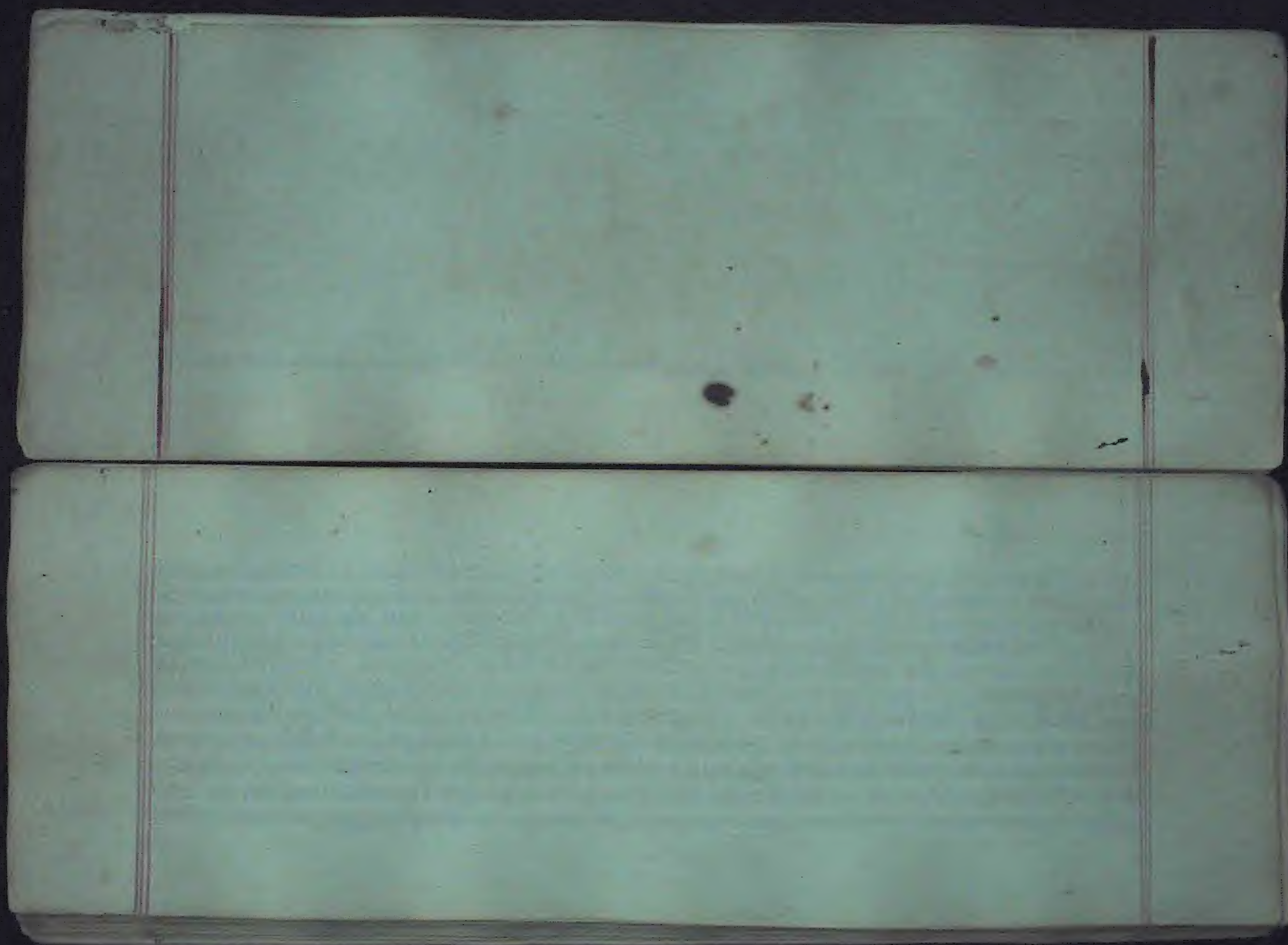
कलौ मृतः भ्रातृतायि हि जानां नो धर्ममुद्देशे हिंसनं आत्थौ नो वा तुर्हि नस्य प्रायश्चित्तेऽपि संसर्गो न गवार्थे ब्राह्मणार्थे व प्राणत्यागः कलौ
न हि हि जानां गोपकृद्वादेभ्यो नान्यत्वं कलौ न हि निष्यस्मगुरुपत्नीषु न चिरं वासशीतः वा आपादि क्षत्रवैश्यादिरिति विप्रः कलौ त्यजेत् कलौ हि
जोनहि भवेद्भवस्तनिकनीविकः हादशाब्दे मुने वा संभुरवाप्तिधमनक्रिया यतो भिक्षां सर्ववर्णकलौ त्रीणि विवर्जयेत् न वोदकनिषेधं वद
क्षिणां गुरुवांछितौ वृद्धरुग्णादिमरणं जलाग्निपतनादिभिः गोलासिमात्रेभ्यो मिषेषु स्यात्वनक्रिया पितृवादे साक्षिदंडं कलौ पंचविज
येत् घृतदुग्धादिभिः पक्ष्म-नंश-रुद्रा-कलौ त्यजेत् भिक्षामदम्यतीराजौ न वसेत् हिणां गृहे विधूमसन्नमुसलं कलौ भिक्षां कलौ त्यजेत् च
त्वार्येव सहस्राणि चत्वार्येव रातानि च कलौ येदागमिष्येति तदा त्रेतापरिग्रहः सन्यासश्च न कर्तव्यो ब्राह्मणेन विज्ञानता त्रेतापरिग्रहः
सर्वो धानं अधो धानं सृते श्रोत्रस्मातीत्योस्तु पृथक्कृतिः सर्वो धानं तयोर्देवपृथक्कृतिः सर्वयुगाश्रया अस्मापवादः यावद्दृष्येभिर्भागोस्ति
यावद्देवः प्रवर्तते सन्यासं चाग्निहोत्रं च तावत्कुर्यात्कलौ युगे इति रापथाः शकुनाः स्वप्नाः सा मुद्रिकमुपश्रुतिः देवस्योपहादेः संकल्पः
कार्यसिद्धये प्रभोतरं कालविदां संभवति कलौ चित् इविकलौ कार्यकार्यनिर्णयः अयमव्यभिचारः स्वर्गो द्विविधः इष्टकलौ मि
ष्टकलौ च इति तत्र सामान्यत इष्टकलौ तथा नदीसमुद्रतरणमाकाशगमनं तथा ग्रहनक्षत्रमार्तं चंद्रमैतददर्शनं हर्मस्यारोहणं वैवप्रासादश्चि
रसोयि वा स्वप्ने च मदितापानं वसामो सस्यभक्षणं किमिविद्यानुलेपश्च रुधिरणाभिषेचनं भोजनं दधिभक्तस्य भवेत्तत्र स्नानुलेपनं रक्षाभ्यार

ध.सिं.१४
१२२

गायीनिस्वनेदृष्टाप्रसिध्यति देवताविमर्शनीशानप्रशस्ताभरणंगनाः दृष्टेभयर्षतक्षीरिफलिचक्षुधिरहणं दर्वणाभिषमात्मासिः शुद्धपु
ष्पांवरान्निताम् इष्टः स्वनेर्धलाभः स्यात्तथाधिमेक्षश्चजायते अथानिष्टफलः इष्टं किं शुक्रवत्मीकपादिभिराधिरोहणं तेनकायासाध
ण्याकलोहप्राप्तिर्विपत्तये विवाहकरणंस्वमेरुस्वस्वस्वधारणं स्रोतसाहरणंनेष्टपक्षमांसस्यभोजनं आदित्यस्वाथचंद्रस्यनिष्प्रभस्य
वःमेकनं नक्षत्रादेश्वपातस्वस्वमेरण्यौकस्तु अशोककरवीर्यलाभ्यानां पुष्पांतानींस्वनेदर्शनेशोकः नौकारोहणेप्रवासः रक्तव
स्वगंधधारिण्यास्त्रियालिंगनेमृत्युः घृतोतैलादिनाभ्यंगेव्याधिः केरादंतपातेधननाशः पुत्रशोकावा स्वरोष्ट्रमहिषोर्यानेतद्व
त्तथाशोहणेवामृत्युः कर्णनासाकरादिह्येष्टपक्षमज्जनेतैलाभ्यंगेविषभक्षणेप्रेतालिंगनेनकुदमालिनोदिगंबरस्यथोनेष्टकृमपुस
वदर्शनेमृत्युः अथजागतावनिष्ठानि अरुंधतीक्ष्वनेवनभोमंदाकिनीतथा स्वनासग्रंवनशोकमासुहृन्नोनपश्यति पांसुपेका
दिषुन्यस्तंवरणरंजितंयादि स्नानांबुलिस्तगात्रस्ययस्योस्थं प्राक्प्रशुष्यति गात्रेष्टाईषुसर्वेषुसूर्यादिद्वयदर्शनं स्वर्णप्रतीतिर्देवे
षुस्वपदानामदर्शनं विहितेकण्युगुलेयस्यघोषानुपभुतिः अदर्शनंस्वविरसःप्रतिबिंबेजलादिषु छिद्रप्रतीतिश्चायायांसचिर
नेवजीवति अथविशेषतश्चकलाःस्वनाः यस्तुपश्यतिवैस्वनेराजानंकुंजरहयं सुवर्णंदृष्टवर्गंवाकुटंवंतस्यवर्धते वृषंदृष्टंवा
रुष्टतत्रस्थस्यजागरेधनाप्तिः श्वेतसर्पेणदक्षिणभुजदर्शोदशदिनेषुसहस्रधनलाभः कृत्स्नस्थस्यवृश्चिकोरगप्रासेजयपुत्रधना

राम
१२२

नि प्रासादशैलारोहणेसमुद्रतरणराज्यं तडागमध्येपद्मपत्रेषु घृतपायसभोजनेराज्यं बलाकाकुक्षुटीकौवीदर्शनेभार्यप्राप्तिः निग
डैवंभेवङ्गपाराबंधवापुत्रधनादि आसनेशयनेयानेशरीरेवाहनेगहे ज्वलमानेविबुध्येततस्यश्रीसर्वतोमुखी सूर्यचंद्रमंडलदर्श
नेरोगिणोरोगनाशोन्यस्यधनं सुरारुधिरयोः पानेविषस्यविद्याशूद्रार्थेनं शुक्लांबरगंधधारिण्यासुभगस्त्रियालिंगनेसंपत्तिः
छत्रपाडुकोपानहरस्वङ्गलाभेधनं दृष्टभयुक्तारोहणेधनं दधिलाभेवेदाप्तिः दधिपयःपानेघृतलाभेवयशः घृतभक्षणेक्षेत्राः
अंबैर्वैद्यनेराज्यं मनुष्यस्यचरणमांसभक्षणेरातंलाभः वाङ्मक्षणेसहस्रं शर्षिमांसभक्षणेराज्यंवासहस्रं धनेवा सफेनक्षीरपा
नेसोमपानं शोधूमदर्शनेधनलाभः यवदर्शनेयज्ञः गौरससर्वपदर्शनेलाभः नागपनःकभेस्वमेकपुत्रागमनंतथा चंदनं पांडुरं पु
ष्पंतस्यश्रीसर्वतोमुखी सर्वाणिशुक्लान्यातिशोभनानिकार्यासभस्मोदनतक्रवर्ज्यं सर्वाणिकृष्णान्यातिनिंदितानिगोहस्तिदेवादि
जवाजिवर्जं स्वप्नप्रथमेयामेवत्तरांतेफलप्रदः द्वितीयेष्टमासेः तृतीयेनिमासांते चतुर्थेयामेमासांते अरुणोदयेदशाहंते
सूर्योदयेसद्यः फले अथदुःस्वप्नदर्शनरूपं योमेराजन्निष्ठवा सूर्योपस्थानेदुःस्वप्ननाशः अधःस्वप्नस्येतिजपाद्वा कविदश
वक्रादेनदुःस्वप्ननाशः चंडीसप्तशतीपाठेनवा यद्वाश्रीविष्णुसहस्रनामस्तोत्रजपः कार्यः अथवाश्रीभारतस्थस्यश्रीमद्भाग
वतस्थस्यबागजेंद्रमोक्षस्यश्रवणं पाठेनवा इतिदुःस्वप्ननाशकविधिः इयंगभीधानादुद्वाहंताः समस्तसंस्काराः सचरिक

आगवोशासनमः श्रीरुक्मिपांडुरंगप्रणम्यपितरौगुरुन् तृतीयछेदोत्तरार्द्धेनोमिश्रीशतुष्टये १ आनाथः कुरुणासिंधुरिदिरा
शंकरः सती विघ्नेशोभास्करं राधाविघ्नाभंतुसदेवमे २ तत्रतावच्छादोदिनिर्णयं वक्तुं मधिकारनिर्णयाय जीवत्पितृकाधिको विविच्य
ते पादुके चोत्तरी मंचतर्ज-योरोष्णधारणं न जीवत्पितृकः कुर्यात् ज्येष्ठभ्रातरि जीवति अनया उकेका समव्यो उत्तरीयं स ग्रंथिपरिमंडलं
नस्त्रमेकं कुरुणादि विस्तरं कुरुतपरिमंडलं कुरुतं वा उत्तरीयस्थाना पत्तं स लुके तृतीययज्ञोपवीतं वा जीवत्पितृकेण जीव ज्येष्ठभ्रातृके
ण वधार्ये मिति तात्पर्यं प्रावरणं कुरुतं द्वितीयवस्त्रं तु जीवत्पितृकादिभिः सर्वे धार्यं एकवस्त्रेन भुंजीत न कुर्यादेव तार्जने इत्यादिना सर्वे क
मेस्वेकवस्त्रत्वनिषेधात् पितरि पितामहे ज्येष्ठभ्रातरि कृताधाने जीवति पुत्रयो न कनिष्ठभ्रातृभिराधाने न कार्यं ज्येष्ठभ्रातृयं कृतविना
हे कनिष्ठेन विवाहेन कार्यः अनविशेषः पूर्वाधे उक्तः एवं पित्रादिष्वुक्तसोमयागेषु जीवत्पुत्रादेः सोमेनाधिकारः एवं पूर्णमासेषु
इतिहासमिहोत्रहोमे च पित्राद्यैरनारब्धेषु पुत्रादेर्नाधिकारः एवं सन्यासेषु कनिष्ठस्य सोदरस्येव दोषो न भिन्नो दरस्य भ्रातुः पित्रादेरा
सोमां पुत्रादेर्न दोष इति केचित् अधिकारिणी पितरि सत्यात्तायामपि दोषः पातित्यजात्यं धत्वादिदोषैरनधिकारिण्याज्ञानदोषः
पातित्यादावासां विनापिन दोष इत्यपरे तथा जीवत्पितृकस्यापितृकत्वेऽप्युदशीदिश्राद्धतर्पणपैतकदोषेषु नाधिकारः अनविशेषः स्वा
पत्यसंस्कारस्वद्वितीयविवाहोदिनिमित्तकनांदीश्राद्धे चातुर्मास्यांतर्गतपितृयज्ञे सोमागत तृतीयसवनस्थपितृयज्ञे जीवत्पितुरधिकारः

पिंडपितृये होमांतः पिंडपितृयज्ञो नारं भोवापिंडपितृयज्ञस्येति पक्षद्वयं पितुः पित्राद्युद्देशेन पिंडदानमिति तृतीयपक्षः क्वचित् एवमष्ट
कादिभिः कनिष्ठपिपक्षत्रयं गयोमसंगतो गत्वा मातुः श्राद्धं सुतश्चरेत् जीवत्पितामातुः श्राद्धं मुद्दिश्य गयो न गच्छेत् महानदीषु सर्वा सुती
थे च प्राप्ते जीवत्पितृकः पितुः पितृमात्राद्युद्देशेन श्राद्धं कुर्यात् न वमामन्वष्टका श्राद्धं क्षयाहेमातुः प्रत्यब्दे श्राद्धं च सपिंडकमेव जीवत्पि
तृकः कुर्यात् तथा सन्यस्तेताते पतिते वताते जीवत्यपि सति दर्शश्राद्धमहालयसंकांतिग्रहणादि श्राद्धानि सर्वाणि पितुः पित्राद्युद्देशेन
जीवत्पितृकेणैव कार्याणि एतानि वसां कृत्य विधिना पिंडरहितानि कार्याणि अन्वष्टकादो विविपिंडदाने विशेषवचनाभावात् आञ्चि
नशु क्लृप्तिपदि दोहित्रो जीवत्पितृकः सपिंडकमातामहश्राद्धं कुर्यात् तथा भ्रातृपुत्रो पुत्रस्य पितृव्यस्य प्रत्यब्दे श्राद्धं सपिंडकं कुर्यात्
एवं कनिष्ठभ्राताप्यपुत्रज्येष्ठभ्रातुः प्रत्यब्दे तथा सपत्नीपुत्रः सपत्नीमातुः श्राद्धं एवं दोहित्रो पुत्रस्य मातामहस्य प्रत्यब्दे इत्येव पितृ
व्यादि श्राद्धचतुष्टये जीवत्पितृकस्याधिकारः पितृव्यभ्रातृदीनामपुत्राणां पत्नीसत्वे सैवाधिकारिणी न तु भ्रातृपुत्रादेः श्राद्धाधि
कारः एवंपतिरेव पुत्राभावे भार्याश्राद्धं कुर्यात् सपत्नीपुत्रसत्वे तु स एव कुर्वान् भर्ता दोहित्रभ्रातृपुत्रयोः सत्वे तु तस्य विभक्तत्वे दोहि
त्रएव अनिभक्तत्वे भ्रातृपुत्रः केचिद्भातृत्युत्रयोः सत्वे भ्रातृव्यश्राद्धं कार्यमित्याहुः तथा जीवत्पितृकस्यापितृपितामहादिमनुष्यपि
तृतर्पणनिषेधेऽप्यश्विघ्नानादिदेवपितृतर्पणनिषेधाभावात् तज्जां गपितृतर्पणेऽप्यसौ गभूतदेवरूपी पितृतर्पणेऽधिकारोऽस्मेव

ध.सिं.३३.

२

एवंयदीयश्राद्धेधिकारस्तदीयश्राद्धांगतर्पणेष्वधिकारः जीवत्यितापिकुर्वतर्पणंयमभीषयोः श्राद्धांगतर्पणमिन्नतर्पणंजीवत्यि
तर्केणतिलेनकार्यं श्राद्धप्रयोगमध्येवामतानुन्यभावीनीवीबंधश्चनकार्यः नद्यादौस्नात्वातर्पणंतेसमंत्रकंवस्त्रनिष्काशनेनविहितं
तर्पणं तथामुद्रामौक्तिकहस्तेनकर्तव्यं पितृतर्पणमिति अपसव्यादिजाग्रयाणां पितृकर्मणि कीर्तितं आश्रयोस्तु कर्तव्यमेतत्पितृ
जीवति जीवतिसन्मस्तादिरूपेपितरि मृतमातृमातामहकोपि पुनः पितुः पितृपितामहप्रपितामहानां पितुर्मातृपितामहीप्रपितामही
नां पितुर्मातामहमातृपितामहमातृप्रपितामहानामिति पावणत्रयमेकोद्विगुणं च स्वमातृपितुः पत्न्याः इति स्वपितृव्यं पितुर्मातृपितृ
स्वमातामहं च पितुः श्वशुरस्यैवमादिना पितृसंबंधपुरस्कारेणोद्विगुणं च स्वमातृपितुः पत्न्याः इति स्वपितृव्यं पितुर्मातृपितृ
पितृतीर्थश्राद्धं जीवत्यितरेवमेव एवं वृद्धिश्राद्धं च ब्रह्मयज्ञांतेनित्यं पितृतर्पणमपिसन्मस्तादिरूपे जीवत्यितर्केणोपमेव कार्यमित्या
हुः यदा तु मातृपितृकर्मपुनमातामहवार्धिकमपुनपितृव्यवार्धिकं वा क्रियते तदाक्रमेण मातृपितामहीप्रपितामहीनां मातामहमातृ
पितामहमातृप्रपितामहानां पितृव्यपितामहप्रपितामहानामित्येवोद्देशः यदा च पित्रादिभिः स्वाश्रित्यादिना नियोजितः पित्रादिक
रणीयं श्राद्धं स्वयंपित्रादेः प्रतिनिधीभूय करोति तदा पितुरमुक्तवार्मणाय जमानस्य पितृपितामहप्रपितामहानामित्येव यथाश्राद्ध
मुद्देशः सर्वत्र पितृकृत्ये श्राद्धविभक्तौ पुन्येष्टस्यैवाधिकारः विभक्तौ पुन्येष्टस्यैव साफल्यं प्राप्तिरिति सत्यपि कनिष्ठ एव स्वमातृ

राम

२

वार्धिकान्वष्टक्यादिकुर्यात् जीवत्यितृपितामहकस्य सन्मस्तपितृपितामहकस्य च पितामहस्य पित्राद्युद्देशेन वृद्धिश्राद्धं तीर्थश्राद्धं दर्शश्रा
द्धं वा भवति पित्रादिपुत्रिपुत्रीपुत्रसत्सु सन्मस्तेषु च न किमपि श्राद्धं कार्यं केचित्पुत्रादित्रयात्परेभ्यः श्राद्धं देयमित्याहुः मते पितरि पिता
महजीवने पित्रे पितामहात्पराभ्यां च श्राद्धं देयं एव पितृपितामहमरणे प्रपितामहजीवने च यस्तु गृह्याग्निमात्रं जीवत्यात्पितृकः पितुः पु
त्रादिभ्यः पिंडदानमिति तृतीयपक्षाभयेणोद्विगुणं पितृयज्ञाष्टकान्वष्टकाश्राद्धान्वष्टकायांच पितुः पित्रादिमात्रादिमातामहादिभ्यः पिंडादे
कंदान आसीदनेतरं च मातामृतासौ च नष्टकायां स्वमात्रादिभ्यः पितुः पित्रादिभ्यश्च दद्यात् यदा च पिंडपितृयज्ञान्वष्टकाद्यनाशं भवति जीव
त्यितृकस्य तदापिसन्मस्तादिपितृकस्य दर्शश्राद्धं पितुः पित्राद्युद्देशेन नित्यं गमिन्नप्रयोगेण सांकेत्येन भवत्येव पितुरविभक्तैः पु
त्रैः पृथग्वैश्वदेवो न कार्यः पितृपौत्रौ जीवित्याह तपाकोपजीवकं दत्तु क्तैः अत एव गृह्याग्नौ पाकवैश्वदेवकरणयक्षेपि साग्निके पितरिसा
ग्निके रप्यविभक्तैः पुत्रैः पृथग्वैश्वदेवो न कार्यः एषां पाकाभावे गैर्लोकि कर्त्तव्यं ततैः पाकमानं मग्नि संस्कारार्थं कार्यमिति भाति विभक्तैः स्तुष्ट
यकृ २ वैश्वदेवः कार्यः तत्र वैश्वदेवस्य देवयज्ञभूतयज्ञपितृयज्ञात्मकत्वा जीवत्यितृकैरपि पंचमहायज्ञांतर्गतः पितृयज्ञः कार्यः वैश्वदेव
हिंसाः पंचमहायज्ञास्तेतिरीयाणां तैरपि विभक्तैः जीवत्यितृकैः पितृयज्ञः कार्यः तस्य देवैरपि तदेव ताकत्वेन पितृपितामहप्रपितामहानुष्मरुपि पि
तृदेवताकत्वाभावात् मुंडनं पिंडदानं च प्रेतकर्म च सर्वशः न जीवत्यितृकः कुर्यादुर्विणीपतिरेव च अत्र मुंडनं सुरेणाशिरसो वपनं तेन कर्त

ध.सिं.३३.

३

स

नंसिध्यति सर्वप्रेतकर्मप्रेतरहनवाहनसपिंडीकरणंतो ध्वेदेहिकादिकमित्यर्थः मुंडनं रागाप्राप्तमेव निषिध्यते तेन चोपनयनादिषु आ-
धानदर्शवौर्णमासज्योतिष्टोमादिषु नित्यप्राप्तं तीर्थप्रायश्चित्तं मातृमरणादौ नैमित्तिकप्राप्तं च भवत्येव केचित्काम्यनागबल्यादिषु का-
म्यमपि भवतीत्याहुः गंगायां भास्करक्षेत्रे मातापितृभार्युर्मृतौ आधाने सोमयानेन वपने सप्तसु स्मृतं युगोदिति रक्तकस्य पूर्वोपरपित्रोः शि-
त्यर्थः वाक्यांतरे तीर्थमात्रे क्षौरोत्ते गंगाभास्करक्षेत्रग्रहणं जीवत्पितृकस्य तत्र विशेषतः क्षौरविधानार्थं जीवत्पितृकस्य पिंडदानविषयः
नारी आह तीर्थ आह योः सन्यस्तादिपितृकस्य दत्तमहालयादि आह पुंदिंडरहितं सांकेतिकं आह बोधार्थः महापितृयज्ञे सोमयागे
मातृमातामहादेवीर्षिके आह पुंगवायामन्वष्टक्यादौ च पिंडदानं भवत्येव लुप्तं पिंडदानं प्रकुर्वीत मातापित्रोः सयेह नीति आह विधिनातिं
उदाने सिद्धे पुनः सपिंडविधिः पितृवर्षिके गर्भिणीपतित्वनिषिद्धकालादिप्रयुक्तनिषेधबोधार्थं तेन विवाहव्रतं च दासु वर्णमर्थतदर्थकं
पिंडदानं मृदास्तानं न कुर्यात्तिलतर्पणमिति निषेधस्यापि बाधः क्षयाद्यग्रहणसपिंडीकरणमासिके सपिंडविधानोपलक्षणपरं अथ प्रे-
तकर्म प्रतिप्रसवः जीवत्पितृकस्य मातृपुत्रस्य पत्न्याः स्वपुत्रपत्नीपुत्ररहितभार्याया अपुत्रपितृव्यस्यापुत्रमातामहमातामह्योश्च
दाहादिप्रेतकर्मणि कुर्यात् अत्रापुत्रपदेन मुख्यगोत्रपुत्रपौत्रप्रपौत्राभावो विवेक्षितः मातृगोर्ध्वदेहिकमनुपनीतोधि जीवत्पितृकः कुर्या-
त् तत्र विशेषः ऊननिवर्णं च ग्रहणं च द्वाहमात्रं समं न कर्तुं त्वा अन्यदन्येन कारयेत् यदा तु कृतं च द्वाहं निवर्णं वा तदा सर्वं समं न कर्तुं

राम

३

प्रेतकर्म कुर्यात् ब्रह्मचारी तु पितृभार्यामातृस्य चान्यकर्म कुर्यात् नान्यस्य भर्तृदोहिनयोः सत्वे भर्तृवपत्यादाहादिकं कुर्यात् मुंडनं तु भर्तृर्न-
एव सपुत्रस्य पत्नीदोहिनयोः सत्वे पत्न्यैव पत्युः कुर्यात् तत्र द्वाहमात्रं समं न कर्तुं त्वा अन्यत्वं कल्पमानं स्वयं विधाय ब्राह्मणद्वारा कारयेत् भर्तृस-
पत्नीपुत्रयोः सत्वे सापत्नपुत्र एव कुर्यान्न भर्ता सपत्नीपुत्रदोहिनयोः सत्वे सपत्नीपुत्र एव अपुत्रयोर्विधवाविधुरयोर्भ्रातृपुत्रदोहिनयोः
सत्वे दोहिन एवाधिकारीति बहवः विधवाया भर्तृभ्रातृपुत्र एव विधुरस्य स्वभ्रातृपुत्र एवेति जीवत्पितृकनिर्णये भट्टाः अपुत्रस्य पत्नी आ-
ह पुत्रयोः सत्वे पत्न्यैव एवं पुत्रासन्निधौ यौनादेः पितामहपितामहाद्योर्ध्वदेहिकाधिकारः इत्यपि न्यकर्म मुंडनप्रेतकर्म अधिकारानधि-
कारो जीवत्पितृकस्य प्रपंचितो अत्र विषयभेदादालंबो धार्यत्वाच्च पुनरुक्तिर्नोति दोषाय सपिंडानां सगोत्रसपिंडमरणे सकृत् सकृत् नो जति-
स्तनं विहितं तज्जीवत्पितृकेणाधिकार्यो एवं मातामहाचार्यादिभ्योऽपि इति जीवत्पितृकनिर्णयः अथ आह अधिकारी निर्णयः तत्र सा-
वत्सरिकादिभ्योऽहोरात्रादौ ध्वेदेहिकं क्रियायां चौरसः पुत्रो मुख्याधिकारी औरसपुत्राणां च द्रुत्वैव्येष्ट एवाधिकारी ज्येष्ठस्याभावे संनि-
धाने वा पतित्यादिनाधिकाराभावे वा ज्येष्ठानुजः यत्तु ज्येष्ठसन्निधौ सर्वतः कनिष्ठोधिकारी न तु मध्यमा इति तन्निर्णयः तत्र पुत्राणां चि-
भक्तत्वे कनिष्ठेभ्यो धनं गृहीत्वा ज्येष्ठेनैव सपिंडीकरणं ताक्रिया कार्या सावत्सरिकादिकं तु पृथक् पृथक् अभिभक्तत्वे तु सावत्सरिकादिकं
मध्ये केनैव कार्यं एकैव कृतं तेषां फलभागित्वात् सर्वैः पुत्रैश्चैव परान्नवर्जनादयो नियमाः कार्योः पुत्राणामेकदेवास्थित्यभावे

ध.सि.३३.
५

रांतरेगहांतरेवास्थितेसौरविभक्तैरपिपथगेववाधिकादिकं कार्यं तत्रयथाज्येष्ठासन्निधौकनिष्ठादाहादिकं करोति तदाबोऽशश्राद्धांतमेवकु
र्यान्नसपिंडीकरणं तत्रयथाज्येष्ठासन्निधौ कुर्यात् तन्मध्येतातेज्येष्ठेनैवकार्यं नोवेद्व्यांतेकनिष्ठेनाधिकार्यं वव्याव्युवभिन्नेनकृतमपि
मासिकानुमासिकसपिंडीकरणं पुत्रेण पुनः कार्यं एवंकनिष्ठेनकृतमपिज्येष्ठपुत्रेण पुनः कार्यं विशेषस्त्वयवक्ष्यते कनिष्ठस्य साधिकृतं
सपिंडीकरणमापिदादशोदिकनिष्ठेन कार्यं औरसपुत्राभावेपुत्रिकासु तक्षेत्रजादयोद्वाद्वाविधाः पुत्रउक्तास्तथापिकनौतेषांपुत्राणां निवेष्टा
दौरसपुत्राभावेदत्तकएवाधिकारी मातापितृभ्यामन्यतरेणवाविधिपूर्वदत्तः प्रतिगृहीतसर्वणोदत्तकः भार्यानुमत्यापत्युः पुत्रदातृत्वंतदप्या
पदिअत्यंतापादितुभार्यानुमत्तभावेपि पत्न्याःपत्यनुमत्येव अत्रविशेषविचारः प्रागुक्तः दत्तकाभावेपौत्रः पौत्राभावेप्रपौत्रः अन्येतुऔर
साभावेपौत्रः तदभावेप्रपौत्रः प्रपौत्राभावेदत्तकइत्याहुः उपनीतपौत्रसत्वेनपुनरीतौरसपुत्रस्यैवाधिकारः सचकृतचउस्यैवववाधि
कवयसः पूर्णत्रिवर्षस्यल्लुतचउस्यापि अनुपनीतेनापिमंत्रपाठपूर्वकमेवपित्रोर्तौ ध्वेदेहिकंसांबत्सरिकादिकंश्राद्धेवकार्यं अशक्तौ
त्वग्निदानमात्रंसमंत्रकमनुपनीतेन कार्यं अन्यतुअन्यद्वारा एवंश्राद्धेपिदर्शमहाजयादौसंकल्पमार्त्तकार्यं अन्यदितरेण केचित्तुनत्रिवर्ष
याचउरहितेनापिहाहमात्रंसमंत्रकार्यं शेषमन्येनेत्याहुः दत्तकस्तपनीतएवाधिकारी दत्तकाभावेप्रपौत्राभावेवभर्तुः पत्नीपत्याभर्ताच
दाहाद्यौध्वेदेहिकंसांबत्सरिकश्राद्धादिकंचकुर्यात् भर्तुरपिसपत्नीपुत्रत्वधिकारो न विदध्यादौरसः पुत्रोजनमात्रौध्वेदेहिकं तदभावेस

राम
४

पत्नीजरत्युक्तेः भार्यायाअविसमंत्रकमेवौध्वेदेहिकादिकं कार्यं अशक्तौतुअग्निदानमात्रंसमंत्रकं कृत्वाशेषमन्येनकार्यं श्राद्धेसंकल्पमा
त्रंकृत्वा शेषमन्येनयद्यपिअविभक्तस्यसंसृष्टस्यभ्रातुरेवधनयाहाधिकारस्तथापिक्रियाधिकारः पत्न्याएव विभक्तासंसृष्टेतुभ्रातरिधना
धिकारोपिपत्न्याएव पत्यभावेविभक्तासंसृष्टस्यकन्यापिंडदानधनहारिणीच तत्रापिबिवाहितैवपिंडदानधनहरातुअनृदापि दुहितुरभावे
दौहित्रोधनहारीपिंडदश्च दौहित्राभावेभ्राता भ्रातुरभावेभ्रातृपुत्रः अविभक्तस्यसंसृष्टस्यचपत्यभावेभ्राता संसृष्टोनामपूर्वविभक्तोभू
त्वापुनः स्वधर्मभ्रातृधनैकीकृत्यैकपाकाद्युपजीवनः तत्रसौदरासौदरसमवायेसौदरएव तत्रापिज्येष्ठकनिष्ठयोः सत्वेकनिष्ठएव क
निष्ठभ्रातुरभावेज्येष्ठभ्रातैव कनिष्ठवक्तृत्वेमृतानंतरस्तदभावेतदनंतरादयः एवंज्येष्ठवक्तृत्वेमृतानंतरक्रमेणैव सौदरभ्रातुरभावेसा
पत्यभ्राता अत्रापिज्येष्ठत्वादिविचारः पूर्ववत् केचित्तुदुहितदौहित्रयोः धनहारित्वेपिविभक्तासंसृष्टस्यदाहादिकंभ्रात्रैवकार्यं सगोत्र
सद्भावेभिन्नगोत्रस्यतदनधिकारादित्याहुः भ्रातुरभावेभ्रातृपुत्रः तत्रापिसौदरभ्रातृपुत्रोमुख्यः तदभावेसापत्यभ्रातृपुत्रः तदभा
वेपिता पितुरभावेमाता तदभावेभगिनी तत्रानुजाग्रजसौदरासौदराणांसमवायेभ्रातृवत् भगिन्यभावेभगिनीपुत्रः समवायेतद्वे
व तदभावेपितृव्यपुत्रादयः सपिंडाः तदभावेसौदकाः तदभावेगोत्रजाः तदभावेमातामहमातुलतत्पुत्रादयोमातृसपिंडाः अनुक्रमेण मातृस
पिंडाभावेस्वपितृव्यमातृव्यसपुत्राः तदभावेपितुः पितृव्यसमातृव्यसमातुलपुत्ररूपाः पितृबंधवाः एवंमातुः पितृव्यस्नादिपुत्ररूपास्तु

ध. सि. ३३-
५

बोधवः पितृवंधूनामभावेधिकारिकः तदभावेऽपि विधायः शिष्याभावे जामाताश्च गुरुस्य श्वशुरजामातुः तदभावे सखा तदभावे विप्रस्य कचिदनहारी
विप्रभिन्नस्य राजाधने गृहीत्वा तेन धनेन अन्महारा करणीयं अथवा विप्रोऽस्मिन्मरणे नुस्वेर्धर्मपुत्रः कार्यः अथ स्त्रीणां दौहित्राधिकारिणः अन-
दायाः स्त्रियाः पिता तदभावे भ्रातादिः ऊढायास्तु पुत्राभावे सपत्नीपुत्रः तदभावे भ्रातापुत्रः तदभावेपतिः तदभावेद्विहिता तदभावेद्वैहित्रः तदभा-
वेपत्युर्भाता तदभावेपत्युर्भातपुत्रः तदभावेस्तुषा तदभावेपिता पितुरभावेभाता तदभावेभातपुत्रादयः पूर्वोक्ताः अत्र सर्वत्र पुत्रभिन्नानां पुत्रा-
सन्निधानात्पुत्राभावाद्वाकर्तृत्वमिति स्थितं तत्र यदि पुत्रासन्निधानात्कर्तृत्वे तदा पुत्रभिन्नेर्दौहित्राभ्यस्य विंशिकरणात्वाचीनकर्मवकार्यं नतु पुत्र-
भिन्नेः सपिंडीकरणं कार्यं पुत्राभावे तु अन्यैः सपिंडीकरणमपि कार्यं तत्रापि सपिंडादिभिर्नृपातैर्दौहित्राभ्यस्य द्वाहक्रियाः कार्येण ता एव पूर्वोदस्य-
न्ते तत एकदशहमारभ्य सपिंडीकरणं तत्तममसंज्ञास्तस्य सपिंडादीनां कृताकृतत्वं तद्ध्या अनुमासिक सोमवत्तरिकाद्यास्त उत्तराख्याः सपि-
डादिभिर्न कार्येण दत्तं च तदीयवृत्त्यादिस्थावरधनस्य च धनस्य वा ग्रहणाभावे तदन्यतराधनग्रहणे तु सपिंडादिभिर्नपि मध्यमेन सरव्या अपि क्रि-
याः कार्येण राजातु मत्तधनसत्वे तदनहारात् सजातीयवर्णहस्तेन सर्वोऽपि क्रियाः करणीया एव धनाभावे तु पूर्वोक्ता एवावश्यकं करणीयानान्याः
सपिंडादिनृपातभिन्नानां तु मत्तस्य धनभावेपि स्वधनेनैव सपिंडीकरणं तत्र क्रियाकरणमावश्यकं मत्तस्य धनं गृहीत्वा त्रितकार्यं करणेन यो तानां त-
द्वर्णवधप्रायश्चित्तं पुत्राभेर्भाति संतत्यैर्दौहित्रैश्च त्रिविधा अपि क्रिया धनग्रहणसत्वे तदसत्वे वापि कार्येण ततस्त्रीणामुत्तराः क्रिया मत्तह

राम
५

न्येव नतु दत्तादौ भर्तुः श्राद्धेनैव निर्वहस्मतेः पूर्वमध्यमार्ग्यास्तु एवमेव स्त्रीणां केचित्पुत्रपत्योरभावे स्त्रीणां दौहित्रादिभिः सपिंडीकरणं नित ए-
वोत्तराः क्रियाः कार्यः सपिंडीकरणं तु तासां न कार्यं सपिंडीकरणाभावेपि एकेदिष्टविधिना वार्षिकं कार्यमित्याहुः ब्राह्मणस्त्वन्वर्णानां न कुर्यात्कर्म-
पैतृकं कामान्त्वोभाङ्गान्त्वोहाकृत्वा तज्जातितां जेत श्रद्धेणापि ब्राह्मणस्य न कार्यं पैतृकं केचित् दत्तकस्तु जनकपितुः पुत्राद्यभावे जनकपितुः श्रा-
द्धं कुर्यात् धनं च गृह्णीयात् जनकपालकयोः रुभयोः पित्रोः संतत्यभावे दत्तको जनकपालकयोः रुभयोरपि धनं हरेत् श्राद्धेन प्रतिवार्षिकं पुत्रयोः कुर्यात्
दर्शमहालयादौ तु द्वयोः पित्राद्योः श्राद्धं देयं तत्र द्वयोः पित्राद्योः पृथक्सपिंडदानं पित्रादिद्वयद्वयोर्देशेनैकैको वापिंडः एवं दत्तकस्य पुत्रो दत्तकजनक-
स्य पुत्राद्यभावेपि पितरं पितामहद्वयं प्रपितामहद्वयं चोच्चार्य दशादिकं कुर्यात् तथैव धनं हरेत् एवं दत्तकपौत्रोपितज्जनककुले प्रपितामहस्य पुत्राद्य-
भावेपि पितरं पितामहं चैकमुच्चार्य प्रपितामहद्वयमुच्चार्य दर्शादिश्राद्धं कुर्यात् अपितामहस्य धनं हरेत् यद्येषां स्वासुभार्या स्वयं च न स्मार्त्ति कथं ह-
रेयुः पित्रं चैव स्त्रियुक्तं दद्यात्पित्तादेरे कपिंडे द्वावनु कर्तव्ये कृहीतारं चोत्पादयितारं च तृतीयास्तु केषादिस्मादेश्च लोकाश्वादिस्मृतिवचनात्
यदि जनकपालकयोः रुभयोरपि पौत्रादि संतति सत्वं तर्हि दत्तकपुत्रयोरपि और्ध्वदैहिकं वार्षिकादिकं न कुर्यात् पालकपितुरोरस्य पुत्रा-
दिभिर्न दत्तकेन दर्शमहालयादिश्राद्धमात्रं पालकपित्रादिपात्रेणोद्देशेन कार्यं अविभक्तस्य तु तद्वैरसकृतदर्शादिनैव दत्तकस्य दशादिसिद्धि-
ति भाति ब्रह्मचारिणो मासिकादिकादिश्राद्धमातापितृभिः कार्यं ब्रह्मचारिणा तु मातपितृमातामहोपाध्यायाचार्यभिन्नानां वा निर्वहणं

ध.सिं.३३
६

हाद्यंतकर्मचनकार्यं अन्नाधिकार्यभावेमातृपितृमातामहा-वर्माणां दाहादिकं ब्रह्मचारिणा कार्यं तत्र दशाहकर्मकरणे दशाहमात्रे च दशमात्रे
करणे एकाहं तदा स्यैव निस्कर्तव्यं नो यो नास्ति अशुचि त्वेपि आगौ विनामन्ते न न भोक्तव्यं तैः सह न वस्तव्यं तदुभयकरणे प्रायश्चित्तपुनरुपनय
ने च श्रुते अन्येषां दाहादौ रुच्यं पुनरुपनयनं च धर्मार्थकेन विलस्य चित्तवर्णस्य दाहादिश्राद्धकरणे संपत्त्यादिफलं अयं सर्वोपि श्राद्धविधिः
श्राद्धाणाममंत्रकः कार्यः अत्र केचिद्देहिकमंत्रपाठ एव श्राद्धाणां वर्ज्यः पौराणमंत्रास्तु पठनीयत्वाद्; पौराणमंत्रापिश्रुदेण स्वयं न पठनीयाः किं
तु विप्रद्वारा पठनीयाः वेदमंत्रास्तु न विप्रद्वारा पीतिसिंधुः एवं हि जन्मिषो विप्रतो द्यापनादा विवसंकल्पमानं स्वयं कृत्वा वैदिकमंत्रादिभुतं सर्वं
श्राद्धं विप्रद्वारा कारयेयुः शिते पारिजातकारमतं श्रद्धास्य सदा मश्राद्धमेव पित्रे नमः पितामहाय नम इत्येवमादिनमो तनाममंत्रेण निमंत्रणं पाद्या
सनगंधपुष्पादिनामिषान्त्संस्तुयामं निवेद्य सक्तुना पिंडदानादिकृत्वा दक्षिणादानादिना श्राद्धं समाप्य सजातीयान् ग्रहसिद्ध्या कान्तेन भोज
येत् यत्तु सिंधोनाममंत्रेणावाहनामौकरणं काश्यपगोत्रौ चारुर्वेदं पिंडदानादिकं तर्पणादिकं पाकेन पिंडदानादिकं चोक्तं तत्तदुद्दिश्यैव सप्त
पुरुषं त्रिपुरुषं वा परंपरया स्नानेनैव देवतर्पणादिकं श्रद्धाकमलाकरादिग्रंथसंगृहीतं धर्मनिर्णयेनाचरन्तस्त्वेतदुच्यते एवं किरातयवनैरिही
नजातीयानां विप्रेभ्य आसनदानदक्षिणादानपूर्वकं स्वस्वजातीयभोजनात्प्रक्रमेव श्राद्धं राजकार्ये नियुक्तस्य धनग्रहवर्तिनः व्यसनेषु च स
र्वेषु श्राद्धं विप्रेण कारयेत् अत्र प्रथमं जीवात्तितक निषेध उक्तस्तत्र प्रसंगात्किंचिदधिकारविचारोप्युक्तः रदानीतु सर्वेप्यधिकारक्रमविवा

दि

साम
६

रः सविस्तर उक्त इति तेनात्र पुनरुक्तिर्वैलब्धबोधार्थत्वात् न दोषाय इति श्रीमदनंतोपाध्यायस्तु विरचिते धर्मसिंधुसारे श्राद्धाधिकारदाहाद्य
धिकारनिर्णयः समाप्तः अथ श्राद्धश्राद्धार्थः पित्रादीन् रतातु दिश्या विहिते काले देशे पक्वान्नामान् हि रण्यान्यतम इव स्य विधिना दानं श्राद्धं त
त्रासौकरणं पिंडदानं ब्राह्मणभोजनं च प्रधानं तदुक्तं होमश्च पिंडदानं च तथा ब्राह्मणभोजनं श्राद्धश्राद्धाभिधेयं स्यादेकस्मिन् नोपचारिक इति क
चिद्विज्ञानादश्राद्धाभिधेयं पिंडदानाद्यकरणे ब्राह्मणभोजनादिमात्रमपि श्राद्धपदार्थः संपद्यत इति चतुर्थपादार्थः तथा च वर्नांतरं यजुषां पिंडदा
नं च बह्वर्णानां हिजातैर्न श्राद्धश्राद्धाभिधेयं स्यादुभयं सामवेदिनां अश्राद्धमापितरो न संतीति मत्वा श्राद्धमकुर्वाणस्पृक्तं पितरः पिबेति अथ
श्राद्धभेदाः तत्र श्राद्धं चतुर्विधं पार्वणश्राद्धमेकोद्विष्टश्राद्धं त्रींश्राद्धं सपिंडीकरणश्राद्धं वेति भेदात् पित्रादिनयोद्देशेन विहितं पिंडत्रय
युतं पार्वणं तच्च एकपार्वणकद्विपार्वणकत्रिपार्वणकमिति त्रिविधं तत्रादेर्न तत्तथोक्तं क्रियमाणं प्रति सावत्तरिकमेकपार्वणकं अमावास्या
दिपण्णवति श्राद्धनित्यश्राद्धानिमहालयान्महक्यभिन्नानि द्विपार्वणकानि एतेषु सपत्नीकपित्रादित्रयसपत्नीकमातामहादित्रययोरे
वोद्देशात् अन्यष्टकाश्राद्धं त्रिपार्वणकं पित्रादित्रयमात्रादित्रयसपत्नीकमातामहादित्रयाणां मुद्देशात् महालयश्राद्धं तीर्थश्राद्धं वपा
र्वणेकोद्विष्टरूपं पित्रादिपार्वणत्रयसपत्न्याद्येकोद्विष्टगणस्य वोद्देशात् केचिदेतद्वयं मातामहमातामहोः पार्वणभेदेन पार्वणचतुष्टय
युतं कुर्वेति केषांचित्त्वेदं त्रीणि पार्वणकश्रुतुः पार्वणको वेति हेमाद्रौ एकोद्देशेन क्रियमाणमेकपिंडयुतमेकोद्विष्टं तदपि त्रिविधं

ध.सिं.३३
९

नवसंस्तनवमिश्रसंस्तपुराणसंस्तवेति नृतस्यप्रथमदिनमारभ्यदशाहंतविहितानिनवसंस्तानि एकादशाहदीनिकनाब्दांतानवमिश्राणि
एतानिचिन्वेदेवहीनानि ततःपराणिकनिष्ठातवार्षिकवाम्बहतचतुर्दशीआह्वादीनिपुराणसंस्तानि केचित्सर्विष्णुत्तरंक्रियमाणानांपावै
णानामविपुराणसंस्तमाहुः पुत्रजन्मविवाहादौक्रियमाणंवृद्धिआहुनांदीआहुं इदंहीर्षीविस्तरेणप्रघंषितं एतदेवगर्भाधानेपुंसवन
सीमंतेषुआधानेसोमेजक्रियमाणंकर्मांगमिश्रआहुमितिचोच्यते अत्रकतुर्दशौविश्वेदेवाः अन्यकर्मसुवृद्धिसंस्तं तत्रसत्यवसुवि
श्वेदेवाः इतिनामभेदोदेवभेदश्च अन्यत्समं एतच्चपार्वणत्रययुतत्वात् पार्वणभेदांतर्गतमपिदशीदितोवक्रधर्मभेदात्तद्युद्धिं नृत
स्यद्वादशाहदिनालोपिजघ्नीसंयोजनादिरूपसंघटीकरणं एतदपिपार्वणेकोद्विष्टविकाररूपं अत्रविशेषोबोध्यते एवंचपार्वणमेकोद्वि
ष्टमितिद्विविधमेवआहुं एतत्पुनस्त्रिविधं त्रिसंमैमिनिकंकाम्भवेति नियतनिमित्तेविहितंनैमित्तिकं यथाचंद्रसूर्यग्रहणादौ एतद
विषट्देवतं फलकामनोपाधिकंकाम्यं यथार्थवम्पादितियौकनिकादिनस्तत्रैव अथआहुदेशाः दक्षिणप्रवणेगोप्रयोपलिप्तकि
मिकेवास्थिभेदादिवर्जितेरजस्वत्वादिदर्शनादिवर्जितेआहुंकार्यं कुरुक्षेत्रप्रभासपुष्करप्रयागकाशीगंगाधमुनानर्मदादितारनैमि
षारण्यगंगाद्वारगयाशीर्षीक्षव्यवटादिषुआहुंसहाफलं शमीपत्रप्रमाणेनपिउदद्याज्जागिरे उद्धरेत्सप्तगोत्राणि कुत्समेकोत्तरं
शतं पितामाताचभार्याचभगिनीउहितातथा पितृमातृवसाचैवसप्तगोत्राणिनेत्रिदुः द्वांगोत्राणांपुरुषाः क्रमेणचतुर्विंशतिविं

अ
राम
७

शतिषोडशाहदशौकादशादशाष्टवित्येकोत्तरशतसंख्यास्तेषामुद्धारवर्थः तत्रपितृकुलेद्वादशपूर्वाद्वादशपराइतिचतुर्विंशतिरेवमग्रेपि तु
असीकाननछायाशालग्रामस्यसंनिधिः चक्रांकितस्यसंनिध्यमेषुयत्क्रियतेनरैः स्नानंदानंतपःआहुंसर्वमक्षय्यतांनजेत् गोगजाश्वा
दिजुष्टप्रदेशेज्जलेउद्देशेनआहुंनकार्यं परकीययहादौआहुंकरणेतद्भूमिस्वामिपितरोभागंहरति तेनग्रहस्वामिनेभूज्यंदत्वाकार्यंस्वाम्यनु
ज्ञयावाकार्यंवनानिजिरथोनद्यास्तीराण्यायतनानिच देवस्वाताश्चगर्ताश्चनस्वाम्येतस्मकस्यचित् नैकबासानचद्विपेनांतरिक्षेकदा
चन श्रुतिस्मृत्युदितंकर्मनकुर्यादशुचिः क्वचित् अथआहुकात्याः तेषंप्रायेणामासंकांतियुगादिमन्वादिमहाक्यादयः पूर्वपरिष्ठे
देउक्ताएव केचित्तत्त्वते महातीर्थप्राप्तिव्यतीपातोमृताहो ग्रहणद्वयंआहुंप्रतिरुचिः श्रोत्रमादिब्राह्मणसंपत्तिरर्धोदयकपिलायच्छा
द्यलभ्ययोगाग्रहपाहाडः स्वप्नदर्शनैवान्नप्राप्तिर्नबोदकंप्राप्तिर्गृहप्रज्ञादनादिनिमित्तंचआहुंकात्याः यदाविष्टिर्व्यतीपातोभानुनास
रस्तथैवच पञ्चकोनामयोगोयमयनादेश्वतुर्गुणः सर्वमासानांरुक्मपक्षेषुआहुमुक्तं अत्रप्रत्यहंपंचम्यादिनामदहः संपत्तिर्वेतित्रयः
पक्षाः एकदिनपक्षेदर्शएव नारायणवृत्तौतुदर्शीआहुंनैवपक्षआहुंसिद्धिरुक्ता सर्वमासेषुदर्शीआहारात्तौकन्याकुंभवृषस्येकैस्तदिह
शीवमएकत्रदर्शीवाआहुं सात्त्विकस्यत्वशकस्यपिंडवित्तमज्ञमात्रेणदर्शीसिद्धिः निरग्निकस्यब्राह्मणभोजनमात्रेणधान्यादिद्रव्यदा
नेनवादर्शीसिद्धिः रुक्मपक्षेषुमहालयापरपक्षस्यश्रेष्ठत्वं तत्रापिपंचदशाहादियक्षा अन्योपिबहुविस्तरादितीयपरिष्ठेदेउक्तः अ

ध.सिं-३३-

८

त्रविशेषांतरकालविवेचने पंचदशाहव्यापिमहालयप्रयोगारंभोत्तरमाशौचपातेकृतमहालयानांवेकल्यं तेनशुद्धतेकस्यांचित्तिथौस
सन्महालयमात्रमनुष्ये एवंपंचम्यादिपक्षेपिप्रतिबंधांतरेप्रतिनिधिद्वाराशेषमहालयानुष्ठानं पितृव्यज्येष्ठभ्रात्रादीनांअपुत्राणांम
हालयापरपक्षेतत्तन्मतिथौतदेकपार्वणकंमहालयश्राद्धंजीवत्यित्केणापिकार्यमितिद्वादशपौर्णमास्यासंभवेमाघीश्रावणीश्रोत्रप
द्योनित्याः कस्मिंश्चित्कल्पपक्षेप्रतिपदादिपंचदशतिथिषुलुनिकादिभरण्यंतनक्षत्रेषुविश्वंभादियोगेषुसूर्यादिबारेषुबनादिकरणे
षुचश्राद्धेफलविशेषोक्तेरेतेतिथ्यादयः काव्यश्राद्धकालाज्ञेयाः इतिसामान्यकालः अथापराह्णादिविशेषनिर्णयः दिनस्यपंच
विभागस्त्रिमुहूर्तकास्तत्राद्योभागः प्रातःसंतः द्वितीयः संगवः तृतीयोमध्याह्नः चतुर्थोपराह्नः पंचमः सायाह्नः दिनस्यपंचदशो
भागोमुहूर्तः तत्रसप्तमोऽर्धः अष्टमोमुहूर्तः कुतुपः नवमोऽरोहिणः तत्रदशोदिश्राद्धानांनिर्णयः पूर्वपरिच्छेदयोः प्रायेणोक्तः वि
शेषस्तुन्यते सामिकानांकात्यायनादीनामन्वाधानपिंडपितृयज्ञदर्शश्राद्धानामेकदिनकर्तव्यत्वनिश्चयमात्रेधाविभक्तदिनतृतीय
भागरूपापरारुव्यापिन्यममायांश्राद्धकर्तव्यं अभ्यप्रतिसांत्सरिकमासिकादिनिर्णयउच्यते तत्रैकोद्विंशमध्याह्नसप्तमाहमन
वममुहूर्तैरूपैर्कार्यं तत्रापिकुतपरोहिणसंज्ञकावष्टमनवमुहूर्तैर्मुरव्यंकालः तत्रपूर्वत्रैवंपरत्रैकवादिनेमध्याह्नव्याप्तौसैवतिथि
योऽद्या दिनद्वयमध्याह्नव्याप्तौमध्याह्नस्पर्शवापूर्वत्रैव दिनद्वयसाम्येनेकदेशव्याप्तौपूर्वा स्वरूपोद्येवस्येत्यन्ये वैषम्येणेकदे

राम

८

पते

श्राद्धावाधिकेननिर्णयः पार्वणेत्वपराह्णव्यापिनीयाद्या पूर्वत्रैवंपरत्रैवंपराह्णव्याप्तौसैवश्राद्धा दिनद्वयतद्व्याप्तौतदस्पर्शवांज्ञातः स
मव्याप्तौमाघी विषमव्याप्तौलघिकाश्राद्धो माघवावासीस्तुदिनद्वयेष्टणापराह्णव्याप्तावशातः समव्याप्तौचोत्तरतिथेः क्षयेपूर्वोरुद्धौपरा उत्तर
तिथेः क्षयरुद्धभावेविपरित्याह्नः अयंस्मृतनिर्णयः प्रत्यादि केमासिकेसकृन्महालयेचलेयः श्राद्धेभरण्यदिनक्षत्रंयतीपातौदियोगव्याप
राह्णव्याप्तौतुह्द्वितीये केचिदुक्तपक्षेउदमव्यापिनक्षत्रंरुक्षपक्षेस्तमयव्यापी योगस्तुकुतुपादिव्यापीत्याह्नः एतन्वपार्वणश्राद्धंकुतपादि
षुहूर्तपंचकेकार्यंनसायाह्नेनरात्रौन प्रातःसंगवयोः पिंडपितृयज्ञदिनेसायाह्नेविपार्वणमनुज्ञायते यदाविष्टवशादिनेसांत्सरिकश्राद्धंन
कृतंतदारात्रावपिप्रथमप्रहरपर्यंतंकार्यंमताहातिक्रमेचंडात्तदिदोषोक्तः ग्रहणदिनेदर्शमासिकप्रतिवारिकादिश्राद्धप्राप्तौतदिनेएवान्ते
नामेनहेप्तावाकुर्यान्नोत्तरदिने प्रथमाब्धिकंत्रयोदशेमासेकार्यमित्युक्तं तेनयत्रद्वादशमासिकंशुद्धमासेभवतितत्रनवोदरोधिकएवप्र
थमाब्धिकंकार्यं यदात्वधिकमध्येद्वादशमासिकंतदाद्वादशमासिकस्यद्विरावृत्तिकृत्वाचतुर्दशेष्टमासेप्रथमाब्धिकं एवंद्वितीयादिमासिकस्या
पिमलमासेप्राप्तस्यद्विरावृत्तिकृत्वाद्वितीयाद्याब्धिकंतुष्टमासेएव एवमहालयोपिष्टुष्टएव नाधिकंमासेकिंचिदपि मलमासमृतानांतुयरा
सएवमलमासातदाधिकएवसांत्सरिकंनष्टुद्धे दर्शदिनेवार्षिकंप्राप्तौपूर्ववार्षिकंकृत्वाततः पिंडपितृयज्ञपात्रांतरेयादर्शश्राद्धंनकुमात्प
रेतुआदौपिंडपितृयज्ञस्ततोवार्षिकंततोदर्शइतिक्रममाह्नः एवंमासिकादिष्वपिज्ञेयं सचिंटीकरणाहर्ध्यावदब्दत्रयंभवेत् तावदेवभो

ला

कर्म तदीयेभ्यः मानके प्रथमेवेत्थादिभोजीद्वितीयेमांसभक्षकः तृतीयेभ्यः भोजीभ्यां दुष्टं श्राद्धं चतुर्थेदेव्यास्मां प्रासंगिकं श्राद्धं तम
नुसरामः पार्वणमपि हेमश्राद्धमाश्राद्धं च ध्याविभक्तदिनपूर्वभागे एव कार्यं सर्वं श्राद्धं तत्र निश्चितकाले तत्र तिथ्याभावे विकल्पे सा
कल्पवचनादिनाशकतस्तत्र तन्निधिसत्त्वादि कालतत्त्वविवेचने तेन दिनद्वये पराहेतिथिस्पर्शाभावे स्थले पूर्वदिने तत्काले तिथ्याभावे व्यपस
रु एव श्राद्धं न सायाके वृद्धिः श्राद्धं प्रातः संगवयोः कार्यं मध्याह्ने ज्योतिः अपराह सायाङ्कान्नयो निषिद्धाः रात्रौ विवाहे प्रातर्द्विः श्राद्धं न क
तेतदा रात्रौ विकार्यमिति क्वचित् ग्रहणमिति क्वचित् पार्वणश्राद्धं पुत्रजन्मनिमित्तं कं जातकर्मिणं वृद्धिः श्राद्धं च रात्रौ विकार्यं इति कालनि
र्णयः पुनरिति पितृमात्रादुद्देशेन श्राद्धे क्रियमाणेनामगोत्रे मन्त्राश्च तत्तदन्तान् पितृन् प्रापयति तत्र पित्रादीनां देवरूपत्वे तत्तदन्तम
मृतरूपं भूत्वा तत्रोपतिष्ठते गांधर्वत्वे भोग्यरूपेण पशुत्वे तणरूपेण सर्वत्वे वायुरूपेण यक्षत्वे पानरूपेण दानवादिभ्योऽसत्त्वेन प्रेतत्वे रु
धिरूपेण मनुष्यत्वे अनादिरूपेणेति ग्रंथांतरे तस्य ते पितरः श्रुत्वा श्राद्धकालमुपस्थितं अन्योन्यं मनसा ध्यात्वा संपतंति मनोजवाः ते
ब्रह्मणेः सहाभ्यंति पितरो वायुरूपिणः अत एव श्राद्धे क्रियमाणे सीता विप्रदशश्रद्धादीन् दर्शयितुं कथाश्रवणे प्रावृष्यते य
मः प्रेतः तान् पितॄन् श्रावयमा लयात् विसर्जयति भूलोकं कृत्वा शस्त्रं स्वर्गं पुरं तेषु श्राद्धः प्रकाशंति पायसं मधुसं युतं कन्यागते सवित
रि पितरो यान्ति वै सुतान् अमावास्यादिने प्राप्ते गृहं द्वारं समाश्रिताः श्राद्धभावे स्वभवनं प्रापदत्वा ब्रजंति ते अतो मूढैः कल्पेनोचितं द

माम

९

पुनरुक्तार्थेणे पितृतर्हि प्रकुर्वीत नैव श्राद्धं विवर्जयेत् किंच श्राद्धेन ब्रह्मादिस्तं वयं तस्य कलभत तसिः श्रूयते तत्र पित्राचारिरूपेणां वि
कारादिभिस्तर्हि श्राद्धरूपाणां स्नानवस्त्रोदकारिनाकेषां चिदु छिद्यंति गृहेति अतो ब्रह्मभूतपितृकेणापि श्राद्धं कार्यं तत्र पितृपितामहप्र
पितामहादिरूपमेकैकं पार्वणं वसुक्रादिरभ्युदेन ध्येयं एकोद्विंशत्वरूपेणेति सर्वत्र केचित् पितृपितामहादयः प्रधुम्नसं कर्षणवासुदेवा
त्मना ध्येयाः कर्तव्यं निरुद्धात्मने साङ्गः एवं वरुणप्रजापत्यरूपेण कवित्मा स रुद्रवरुणरूपेणेति तत्र यथाचारं समुच्चयेन वि कल्पेन वा
ध्यामिति व्यवस्था पित्रादिपार्वणं च तत्र मातामहादयः सर्वत्रैव हि कर्तव्यानां द्विके मासिकेषु च मासिकेषु चैवादि केचन देवस्य प्रकी
र्तितं वृद्धेतीर्थे नष्टका सुगयायां च महालये त्रिपार्वणक मंत्रेण रोषे वा द्यौरुषं विदुः सपत्नीकं पित्रादिभ्यः सपत्नीकं मातामहादिभ्यः मि
ति यदुपैरुषत्वं क्षयाहं व्रजामि त्वेकं स्त्रीणां नास्ति पृथक् क्रिया अन्वष्टका सुवृद्धे न गयायां वक्ष्ये हनि अत्र मातुः पृथिक् श्राद्धं मन्त्रय
तिनामह अर्पति श्रद्धेवाः यत्र विरोधो नोच्यते तत्र सर्वत्र पार्वणश्राद्धे पुनरुद्वा इव संस्तका विभवेदेवाः काम्यश्राद्धे महालये च धुरिज्योव
नसंस्तकाः तत्रादिगर्भाधानपुंसवनसीमंती नयनेति संस्कारन्यां गमन्याधानसीमया यातां गनां दीश्राद्धं मिष्टिश्राद्धं संस्तकं कर्मो ग
श्राद्धं संस्तकं चतुदशसंस्तका विभवेदेवाः पार्वणद्वयाद्यं योजनान्मातृपार्वणकमेव क्रियमाणं नो दीश्राद्धं देवहितं कार्यं एवं पा
र्वणत्रयस्य भिन्नत्वेनानुष्ठेयमाने नो दीश्राद्धे पितृमातृपार्वणदेवहीने नो दीश्राद्धे हि दिनत्रये क्रमेण पार्वणत्रयं कार्यं एकस्मिन् दि

ध.सिं.३३.
१०

नेष्टमकथयकथावैषम्यं स हर्तनेन वा पावर्णेन त्रयमिति त्रयः पक्षाः नित्यश्राद्धं देवरहितं कार्यं एवं स पिंडीकरणात्मा कनान्येको हि शुभा
 दान्यपि देवहीनानि इति श्राद्धदेवता निर्णयः अथ श्राद्धे ब्राह्मणाः तत्र जातकर्मदि संस्कारैः संस्कृतः सत्यवाक् शुचिः वेदाध्ययनमं
 पन्नः पशुकर्म स्वयं स्थितः पुत्रपुत्रय विख्यातः सर्वे ब्राह्मण उच्यते इति ब्राह्मण सामान्य लक्षणं तत्रोत्तममध्यमाधमभेदेन त्रिवि
 धाः तत्रोत्तमाः वेदाध्ययनमं पन्ना वेदांगध्यायिनोऽपि च अवेय्या करणयेन मीमांसाध्ययने रताः द्यौरणि कश्च वेदांती धर्मशास्त्र
 रतोऽपि च एतेषामपि पुत्रा ब्रह्मवेत्ता तथैव च वेदार्थज्ञः कर्मनिष्ठस्तयो निष्ठश्च योगिनः पितृमातृपरश्वैव स्वधर्मे निरतस्तथा शिशु
 रप्यग्निहोत्री च सोमादिश्रोता कर्मवित् शिवभक्तो विष्णुभक्तो भार्यायामृतकालिनः गुरुभक्तो ज्ञाननिष्ठः सोमयाजी च सत्यवाक्
 सुशीलस्नातकयती ब्रह्मचारिण उत्तमाः एते सर्वे सपत्नीका युवत्यादि गुणान्विताः सापिंश्रयो निशिष्यत्वादिसंबंधैश्च वर्जिताः
 कुष्ठापस्मारादिदोषेहीनाश्चैव उत्तमाः स्मृताः तत्र दशाहादि स्मृतकादि प्रयोजकसापिंश्रसगोत्रसौदकत्वरूपः संबंधः सापिंश्रपदा
 मिधेयः यो नि संबंधो मातुलत्वं च स्वशालकत्वादिः आदिना गुरुसहाध्यामित्वमित्रादयः तथा च सपत्नीकत्वादि गुणयुक्ता
 युक्ते संबंधहा विपत्तिसारां धत्वादि दोषहीना वेदाध्यायित्वादि सप्तविंशति प्रकारा विप्रा उत्तमा इति सिद्धं तत्र विशेषः अष्टकं भोजये
 द्वाहं चंदोगं तत्र भोजयेत् क्वचो यजुर्विषामानि चितयंतत्र विद्यते केषां दिनं च पित्र्यर्थे याजुषं तु पितामहे प्रपितामहे सामं च भो

राम
१०

जवे द्वाहकर्मणि अथर्ववेदि न वैश्वदेवे पित्र्ये च भोजयेत् एतेन स्वशास्त्रीयहिना भावे हि ज्ञानन्यामि मंत्रयेदिति निरस्तं केचिदथा क
 न्यातथा हविशिति नियमात् यैः सह यो नि संबंधस्ते एव परशास्त्रीया श्राद्धा ही इत्याहुस्तन्निर्मूलं केचिद्वाहकर्मसगोत्रसप्रवराव
 र्ज्याः पितृपुत्रौ भ्रातरो द्वौ निरक्षिर्गुर्वेणीपतिं सगोत्रप्रवरं चैव वर्जयेद्वाहकर्मणीति वचनादित्याहुः विना मांसेन मधुना विना दक्षि
 णया शिवा परिपूर्णं भवेद्वाहं यतीषु श्राद्धभोजिष्विति यतिप्रशंसा अथ मध्यमा विप्राः मातामहो मातुलो मागिने यो दोहित्रो जा
 मातायुक्तः शिष्यो याज्यैः श्वशुरवैरकुत्सिके शालकः पितृष्वसृपुत्रो मातृष्वसृपुत्रो मातुलपुत्रो तिथिः सगोत्रो मित्रमित्येते मध्यमाः
 दोहितजामातृस्वक्रियादीनां विद्याविगुणवतां श्राद्धे निमंत्रणाभावे दोषः गुणहीनत्वे तु न दोषः पशुपुत्रपुत्रपुत्रोऽपि श्राद्धाहीन
 वगोत्रिणः पशुपुत्रपुत्रोऽपि अज्ञाभे गोत्रजा अपि अत्र विशेषः कुत्सिजः सपिंश्रः संबंधिनः शिष्याश्च वैश्वदेवस्थाने नि यो
 ज्यानतु पुत्र्ये एवमन्येपि विगुणविप्रा देवस्थाने योज्याः पिता पितामहो भ्राता पुत्रो वाथ सपिंडकाः न परस्परमद्योऽस्युर्न श्राद्धे क
 त्विजस्तथा वैश्वदेवे नि योक्तव्या यद्येते गुणवन्तराः अथ वर्ज्या विप्राः क्षयश्चासमूहकृत्तुर्भगदशादिमहारेगीहीनां गोधिकी
 गः कौण्डिनी बधिरोग्रकः शत्रुः कितवो भूतका ध्यापको मित्रदोही पिशुनः कुनस्वीकृष्मदंतः क्लीबो मातृपितृगुरुत्यागी चोरो ना
 स्तिकः पापकर्मविहितकर्मत्यागी नक्षत्रोपजीवी वैद्यो राजभूयोगायको लेखकः कुसीदजीवी वेदविक्रमी कवित्वजीवी देवा

ध. सि. २३-
११

वेनजीविनटोगरहादीसमुद्रगामीशस्त्रकर्तासोमविक्रयीपक्षियोषकः परिवेतादिधिष्ण्यतिः कुमाराध्यापकः पुनात्प्राप्तविद्यो
इत्यप्राप्त्यर्थं वेदघोषकारीग्रामयाजीकेशपशुविक्रयीवि. ल्यीपित्राविवादकारीश्वरमाजकोजरीभ्रमरुहीनोनिर्वयोरनस्य
जापतिर्गर्भिणीपतिः कुञ्जोभामनोरकनेत्रोवाणिमोपजीविष्ठिनोष्ठश्लिन्नलिङ्गोमृदुमानुज्वरितोदेवलोकोविधुरोनिर्ग्रिकः
शरदगुरुः श्वरिष्योदाभिकोरसविक्रयीवेदनिन्दकोदक्षरोषकः सदायानकः कदर्यः रुचिजीवीसाधुनिर्दितोमेषमहिषयोषकः
कथिलकेशोविस्मृतवेरोनिहुरवागीत्यादयोविप्रादभ्यकव्ययोर्वज्याः धर्मार्थमुद्रार्थवौषधकारीविगर्हितः देवान्नयरेमित्ये
विताथशिवत्तरत्रयं असौदेवलकोनमदेवस्वग्राहकोपिच वर्जनीयः सविज्ञेयः सर्वकर्मसुसवेदा इदमनुष्ठापितदेवताविष
यमितिभाति हाराभिहोनसंयोगंकु कतेबोध्यजेस्थिते परिवेतासवितेयः परिवेतिस्तुअग्रजः अग्रजानुज्ञाहोनदोषरुक्तं ज्येष्ठा
यांयद्यन्दायाकन्यायान्दुतेनुजा सान्वायोदिधिष्ण्योपायुवौतुदिधिष्मता प्रतिमाविक्रमयोवैकरोतिपतितस्तुसः जीवना
र्थपरास्थीनिनयतेपतितः सच गानन्यादिकमुद्रार्थनिषिद्धेनतुभगवदर्थंअत्रविप्राणांयात्युत्तैतवकिन्नानावर्ज्यैसि
द्धेयुनवर्ज्यपरिगणनेवर्ज्यभिन्नानांनिर्गुणानामपिग्राह्यत्वाये विद्याशीलादिगुणबलैकुष्ठित्वेकाणत्यादिशरीरदोषाणानद
मत्वं गयामांतुनिर्गुणाअपितेएवभोज्याः नविचार्यकुलंशीलंविद्यान्तपएवच वृजितेस्तुसंतुष्टादेवाः सपितगुह्यकादमु

राम
११

केः ब्राह्मणान्नपरीक्षेततीर्थैस्त्रैविनामिनः यत्तुब्राह्मणंनपरीक्षेतदैवैकर्मणिधर्मवित् पित्रैकर्मणितुप्राप्तेपरीक्षेतप्रयत्नतइतितदसंभ
वपरं मायवीसारमावोपिवरंविप्रः सुधन्विनः नायोततश्चतुर्वेदीसवीशीसर्वविक्रयीतिहेमाद्रौव्यासः आदेकारणादयोभोज्यामिश्रिता
वेदवारगेः विप्रास्त्रिमंत्रणात्सर्वमेवपरीक्षणीयानतुनिमंत्रणेतरे इतिब्राह्मणविचारः अथभाट्टहर्षद्वयाणि तत्रदभौः दर्भग्रहणेकाले
मनोदर्भभेदाश्रद्धितीयपरिच्छेदोउक्ताः विशेषस्तव्यते कुशामुरव्याः कुशाभावेकाशहवीशीरतृणादयः तत्रकावोर्हवीभिर्बोक्तपवित्र
हस्तोनाचमेव द्वाभ्यामनामिकाभांतुधार्थेदर्भपवित्रकं एकानामिकयानापिद्वयोर्मध्यतुपर्वणोः सात्रोविगर्भोतुकुर्वौकार्यताभ्यां
पवित्रकं द्वाभ्यातत्माच्चतुर्भिर्शीग्रंथियुक्तंनवभवेत् स्नानदोमेजपेहोमेस्वाध्यायेपितकर्मणि सपिविप्रोसदभौवाकरोकुर्वीतनान्य
था ब्रह्मग्रंथिपवित्राभ्योनाचमेचबुधः सदा केचिद्विधितपवित्राभावेसाग्रदक्षिणोदक्षिणकरे वाभेतुत्रीन्दोवाविभयादित्याहुः आस
नेदोदभौ पितकर्मणि सप्तः आदिगुणादर्भाः देवेसायाः क्रतवः पित्र्येपिसपिंडाकरणपर्यंतमृजुदर्भाः सहस्रौद्विगुणाभुग्राइति येवर्धित
श्रितादर्भायेः कृतं पिततर्पणं मलमूत्रोत्सर्गधत्तामलमूत्राद्यमेध्यमाः मार्गेचितौयज्ञभूयोस्थितायेस्तरणासने ब्रह्मयज्ञेचयेदर्भीस्त्या
गाहीः सर्वएवते अन्मानिचपवित्राणि कुशहवीत्मकानिच हेमात्मकपवित्रस्य कलान्नाहीतिबोडरी पंचमुजमाधमानेनपोडरीमाध
हेममयेपवित्रकमाहुः अथहविः ब्राह्म्यवतिलमाधगोधमेरुयामाकप्रियंमुमुक्षुसर्षपाः आदेप्रशस्ताः चणकोविकल्पितः माव

ध. सि. ३३.

१२

नालोपिविकल्पितः इष्टाहर्तृमताहेव दर्शयिष्येकामुच पात्रेभ्यस्तेषु कायेषु देयं नैव भुज्यते अगो धर्मवयव्याहं मायमुद्रविवर्जितं
तेन पक्षेन रहितं कृतमप्यकृतं भवेत् राजमायाश्च निष्ठाया अपिशस्तासतीनकाः राजमायामहाराष्ट्रभाषयान्वलीति प्रसिद्धाः निष्ठा
याः पावदे इति सत्ता नकावाद्ये इति कंदलीफलमात्रफलं स्वरणः पनसः त्रिविधं कर्कटीफलं कौशातकीकस्तुबकबैकलिकपटोलं
वदं मासकं रजुरीफलं चिंचाईकं सुंठीमूलकं डाक्षालं बंगोलापत्रकाणि नीरकं हिमदाडिमफलमिक्षु राकं रागुडः कर्पूरासेधवसामु
देववणे पूगीफलं तंबूलपत्रमिति आदे सोक्ता निहवीषि गजदेहिगुग्गे धृतं वायमाहिषं च केचिन्माहिषंतकंसदाः कृतमनुधृत
नवनीतग्राह्यमाहुः केचिन्माहिषीक्षीरं राकं रादियुक्तग्राह्यमाहुः मथितं निर्जलं दधिसर्वं निषिद्धं जंबीरफलं विहितं प्रतिषिद्धत्वा
दिविकल्पितं अक्षोट अकोठ इति प्रसिद्धः शंभाटकः शिंशाडा इति प्रसिद्धः चिर्मिटरं रजुरा इति प्रसिद्धं रातकंदली राताळ इति प्रसि
द्धः एते आदे विहिताः आंम्रातक आंवाडा इति प्रसिद्धौ तंडुलीयोमाठ इति प्रसिद्ध एतौ द्वौ विहितप्रतिषिद्धौ केचिज्जमायं कुक्षे
तरमुकं कुक्षमिष्यान्वच निषिद्धमाहुः कथंचिद्यादिविभ्रेभ्यो न रत्नं भोजने मधु पिंजस्तु नैव दातव्याः कदाचिन्मधुना विना अक्ष
ता गोपशुभ्रैव आदे मासं तथा मधु देवराच सुतोत्यनिः कलौ पंचविन जयेत् इति वचनं दद्यान्मधुनि लेख्यं कविकल्पः के
चिद्यथाचारं प्रदेयं तु मधुमांसादिकं तथेति वचनादेवाचारानुसारेण व्यवस्थितविकल्पमाहुः मासं आदे नैव देयं कल्पि

राम

१२

ज्येत्वा न रद्यादमिषे आदेन वा आहर्तृमताहेव दर्शयिष्येकामुच पात्रेभ्यस्तेषु कायेषु देयं नैव भुज्यते अन्यानि मुंजातच व्यकसेक काये यादिद्व्याणि बहूनि महानि
बंधे कृतानि तान्यप्रसिद्धत्वा आदे वश्यापेक्षोपयोग्येति भावाच्च नोच्यते अथ बर्ज्यानि यद्यपि विहितं तैव तस्मिन्ना नामग्राह्यत्वं प्राप्तं
तथापि विशेषदोषप्रदर्शनाय प्राप्तनिषेधज्ञापनाय च तानि संगृह्यते उक्तोच्चारिना प्राप्तं पतितं त्यजादेः प्राप्तमन्यायाजितं कन्याविकया
दिधंधनं निधं पितृधर्ममेवेति याचना जितमपि निषिद्धं आहर्तृकीकुल्लिख्यमस्तरकोटवराजसर्षपानिषिद्धाः लांकेति प्रसिद्धा मर्कटका
श्च निषिद्धाः शिशुबू आंजोभयविधा लाबुकरमदीर्गमरी चण्डिमूलकुसुंभवाणवंशकुंभः दशविधा लशुनादि पलांडुभेदाः कुत्रिमलव
णानिरक्तबिल्वं चेतं कुक्षं च लाकं गाजगपययं गंजनं भोकरसंज्ञः श्वेषातकः रक्तनिर्गोसाश्च बर्ज्याः सामुद्रसैधवे भक्ष्ये प्रत्यक्षं ल
वणे बुधेः विगलो छिद्यमाघ्रातं आदे इत्येव बर्जयेत् करीटपुष्पपुष्पाणि विडंगमरीचानि च बीजपूरं पटोलं च आदे दत्वा पतसधः कुक्ष
धान्यानि सर्वाणि बर्जयेत् आहर्तृकर्मणि न बर्जयेत् लांश्चैव मुद्रमायास्तथैव च शतुर्पद्यसिधंत न देयं निधं न वेदितं अजाविमहिषीक्षीरं
तद्विकारांश्च बर्जयेत् बालुका कीटपाशाणेः केरोर्ये च्छाप्युपद्रुतं वस्त्रेण जीवितं चान्नं बर्जयेत् आहर्तृकर्मणि अमेधैर्गमेः स्युं शुक्रं पयु
धितं च यत् द्विः पक्वं परिदग्धं न सिद्धं भक्ष्यं बर्जयेत् यत्सकृत्पाकेन भक्षणार्हं मपि हिंनुनीरकादिसंस्कारार्थं पुनः पच्यंते तद्विः पक्वं ज्ये
यत्तु द्विः पाके नैव भक्षणार्हं तन्न निषिद्धमिति सिंधुः यदनेकदेशः केचिच्छर्मास्वादितस्तदन्नं आदे बर्ज्यं मारीषराजगिरेति प्रसिद्धं

ध.सि. ३३.

१३

शाकंधान्नं च वर्ज्यं वदलक्षोऽंवरकपिधनीयमातुल्यंगफलाभिसदयेत् क्षीरं च लवणैर्मिश्रितं ताभोग्यं सुरासमं अस्यापवादः पयोतुद्धत
सारं च पयसा संयुतं दद्यात् घृतं चैतानि गव्यानि नैव दुष्टानि ताभ्यं के पिय्यली वल्लभरीचारेः प्रसक्तस्य निषेधेन लवण्यद्वयमिश्रितस्य ना
रीकेलफलं विहितं प्रतिषिद्धं यच्च पौतिकशाकादिकं ज्ञातं तं संधिन्यादिक्षारमनिर्देशायाः क्षीरं मृग्यादिक्षीरं केनिलतकादिकं हस्तदत्तं
हलवणादिकं च नित्यभोजने निषिद्धं तत्सर्वं प्राद्वेष्यं नैवेत् माधवीयमृतैर्मक्षिकाकिमिजंतुभिः केनो मनस्वादिरिभ्रवद्विषैस्तिसंभवे
वर्जयेत् असंभवतु केरादिकमुद्धृत्य संश्लेष्य हि रण्यस्य शं कृत्वा मुंजीत स्वमाजौरमूयकादिभिरालीढादिकं त्वापद्यपि वर्ज्यमित्युक्तं यत्तु
मंडकवटकसकुपायसाक्षपकुसरादीनां स्नेहसिद्धां च पथुषितत्वदोषो नास्तीति वचनं तन्नित्यभोजनपरं न तु प्राद्वपरमिति निहाः य
दग्निपक्वं सदेकरात्रिद्विरात्राद्यंतरितं तत्पथुषितमुच्यते कर्दयादीनामन्नं नित्यभोजने प्राद्वकर्मणि च न ग्राह्यं तेन कर्दये श्वोरो न गोवी
णोपजीवी चार्थुवी कोभिश्चास्तो गणिकाचिकित्सकः कुट्टपुंश्चली मत्तः कूरः शबुः पतितो दांभिकः पतिपुत्ररहितो स्त्री स्वर्णकारः स्त्रीजि
तोयामयाजी कोधातुकः कमीरस्तु बायः कृतघ्नो वस्त्रक्षालनोपजीवी दारोपजीवी सोमविक्रयी चिकीर्षुः कर्मागाय कर्त्तव्यादयस्त्रैवर्णि
का अपि अग्राह्याः आत्मानं धर्मकृत्यं च पुनराश्रयणीयेत लोभाद्यः पितरो भृत्याः सकर्दय इति स्मृतः दावेनाप्राप्तो भोज्यो
ब्रह्मचारी गृही तथा वानप्रस्थो यती लिंगी न भोज्याः प्रकीर्तिताः षण्मासं बोद्धिजो भुंक्ते श्रद्धास्मान्नं विगर्हितं स तु जीवन्मवेद

राम

१३

श्रेष्ठतश्चात्राभिजायते अन्नानि च इव्याणि निबन्धेषु बहूनि निषिद्धानि तानि विहितोक्तार्थसिद्धत्वादप्रसिद्धत्वाच्च नोक्तानि दुर्गंधिके निरु
क्षारं पंक्तिं पल्लवोदकं न भवेद्यत्र गोतृत्तिने कं यज्याप्युपाहृतं न ग्राह्यं तज्जलं प्राद्वेयञ्चाभोज्यानि पानं स्नानमाचमनं दानं देवतापित
तर्पणं श्रद्धादकेन कुर्वीत तथा मेघादिनिःसृतैः नाहरे दुदकं शनौ तुलसी गोमयं मृदं तुलसी बिल्वजान् हवीजं लभिल्लं पथुषितं जलं पुष्पं च
त्यजेत् दौहित्रः कुतुपः कालः गलः कृष्माजिनं तथा शैव्यं दर्भी स्तिलगावः खड्गपात्रं पितृत्रयं आरण्याः कृष्णतिलामुखाः तदभावे श्रा
म्यागौराः कृष्णाश्च छागसान्निध्यं श्राद्धेति प्रशस्तं कुंकुटविद्वराहका कमाजौरश्च दण्डं रजस्वत्यासां निध्यमति निधौ बाण्डावरजस्वत्या
स्वजं चित्रं नृणां गतिरिक्तांगादिभिर्वक्षितमन्नमभोज्यं आपदि मृदुस्महिरण्योदकं स्वर्णान्नमभोज्यं पावमानोतरत्तमं दीपं नैर्गोमयादि
भिश्च दर्भजलप्रोक्षणे दुष्टान् शुद्धिः पादुकोपानहोत्रं रक्तचित्रं वरं तथा रक्तपुष्पं च माजौरं श्राद्धभूमौ विचर्जयेत् घृतादाश्च धत्तूर
शोखशुक्रिसोनिध्यं च वर्ज्यं अथ प्राद्वदिनकृत्यं गोमयादिभिर्भूमिभांडशुद्धिः देवताब्रह्मचारियतिशिश्नानां पिंडदानपर्वतमन्नं न देयं
अति शिवा बस्तु गृहातरे भोजनीयाः तिलान्नं बकिरेतत्र सर्वतो बंधयेदजान् पाकः श्राद्धकृतौ स्वयमेव कार्यः तदभावशुद्धपत्मा तदभावे तु
बंधवैः सगोत्रैर्वीसपिंडैर्वा मित्रैर्वीसगुणान्वितैः पुंश्चली च तथा बंध्या विधवा वान्यगोत्रजां वर्जयेत् प्राद्वपाकार्यं समाहृतं पितृवंशजां
न पाकं कार्यं तुत्री गर्भिणी चापि दुर्गुणी पाकभांडानि सौवर्णशैव्यताज्ज्वालि च कोस्यानि मृन्मये तर्कं न च मेवमनीषिभिः यैतलं

ध.सि.३३.
१४

राजातेनोविहितंनचनिर्दिष्टं नकदाचित्यवेदन्मयस्थालीपुपेतकं फलशाकादिछेदनार्थंभिन्नानामावसानंवास्नाणोभांशानांनदर्श
नमपिपाकादिस्थानेनिषिद्धं पक्वान्नस्थापनार्थंतुशस्तेदाकृतामपि गृह्याद्योतुपवेदन्आह्वीयंलौकिकेविवा यस्मिन्नसौपवेदन्त
स्मिन्नोमोविधीयते तन्नगृह्याद्योपाकेविशेषः प्रातर्होमंरुत्वातदेकदेशंमहासेनेरुत्वापाकं कुर्यात् पाकातेपाकाग्रेकदेशंगृह्याद्योसं
योज्यगृह्येतोकारणवैश्वदेवादिकार्यं अत्रैवंन्यवस्था कात्यायनादीनांगृह्याद्योपाकः आश्वलायनानातुनेमिनिकपचनाद्यो अग्नौ
करणंत्वाश्वलायनानांन्यतिषंगेनआह्वेगृह्याद्योपाकंवरुणागृह्येव न्यतिषंगेभावेपाणिहोमः अन्यशाखीयस्यगृह्यान्नाद्योकर
णं विधुरस्येष्टिन्वाग्निकस्यनष्टेष्टेदिविधिनादिनाग्निसंघादनं तच्चष्ट्वर्होतुं भोजनपात्राणितु हेमशौचकांस्मजानिनापय्य
शकमलकदलीमधुकपत्रनिर्मितानिवा अथनिमंत्रणादिआह्वारंभुक्तान्नपरिणामपर्वतंकर्तुर्विप्राणांचनियमाः स्त्रीसंगपुनर्भो
जनान्तेभाषणाध्यापनश्चतायासभारोदहनहिंसादानप्रतिग्रहवोयोध्वगमनदिवास्वापकलहादिवर्जनंकर्तुंभोक्तुंभयधर्माः स्त्रीसं
गश्चदिनेतत्पूर्वदिनेचकृतुकालेचिदुच्यते तोबल्लसुकर्माभ्यंगदंतधावनवर्जनंकर्तुंधर्माः भोक्तुर्विप्राणांतैश्चाभ्यंगेउदृतनेक्षेत्रे
चविकल्पः कर्तुंभोक्तुंभ्यसुखनारुणस्तोत्रेनैवाधिकारोतुगौणस्नानेन आह्वरुक्तुंवासास्यान्मोनीचविजितेन्द्रियः उपवासं
रान्नचओषधंचविजयेत् अवस्त्रत्वंमलवस्त्रत्वंकोपीनवत्वंकच्छहीनत्वमुत्तरीयत्वंकषायवस्त्रत्वंमाईवस्त्रत्वंद्विगुणवस्त्रत्वं

राम
१४

रक्तवस्त्रत्वंदग्धवस्त्रत्वंसूतवस्त्रत्वमित्येकादशविधनष्टत्वंकर्तुंभोक्तुंभ्यांवर्ज्यं कर्तुंललाटेऋध्वंपुत्रादेर्विकल्पः करणेभोक्तुंभ
वत्येव चंदनतिलकस्तुपिउदानात्याकृंकर्तुंवर्ज्यः भोक्तुंभोजनकालात्प्राग्बर्ज्यः सदर्भहस्तेनतिलकोनकार्यः करणेआचमनं
स्मृत्यागच्छ कर्तानिमंत्रितविप्रस्याजोनकार्यः प्रसादेनत्यागेयत्वेनविप्रःप्रसादनीयः बुद्धिपूर्वकत्यागेयतिचांद्रायणंप्रायश्चित्तं आ
मंत्रितस्तुयोविप्रोभोक्तुमन्यत्रगच्छति नरकाणांशतंगत्वाचांडलेष्वपिजायते आमंत्रितस्तुयःआह्वेविलंबकुरुतेद्विजः देवशोही
पितृशोहीप्रच्यतेनरकेषुसः स्त्रीसंगःपुनर्भोजनंवाद्दृष्टंरात्रावपिकर्तुंभोक्तुंभ्यांवर्ज्यं दशरुत्वःपिबेदापोजायन्नाह्वीभुजिजः
सायंसंध्यामुपासीतजपेचमुद्रमादपि सूतकेचप्रवासेचअशक्तोआह्वोजने ओपासनादिकंहोमंनकुर्यात्किंतुकास्वेत् निर्मंत्रि
तस्तुनआह्वेकुर्यात्कार्यादिताउनं अपराकारव्यमुहूर्तत्रयेवनस्पतिछेदंदक्षिमंथनंचसर्वैर्नकार्यं यदाकर्तुंशक्त्यातस्तुनशिष्या
दिजतिनिधिः आह्वंकरोतितदायजमानप्रतिनिधिभ्यामुभाभ्यांष्ट्वर्होक्ताःसर्वैर्कर्तुंनियमाः कार्याःसुक्तकछातुयानारीसुक्तकेशी
तथैवच हसतेवदनेत्येतंनिराशाः पितृशेगताः सवर्णप्रेषयेदासंहिजानांतुनिमंत्रणंअभोज्यंआसृणस्यान्नंवृणजेननिमंत्रितं
तथैववृणलस्यान्नंआसृणेननिमंत्रितं वृषलःशूद्रः अथआह्वेआसृणसंख्या वैश्वदेवेसमाः पेय्येविषमाः तेनहोवैश्वदेवे
त्रयःपितृपार्वणेइतिपंचविप्राः अथवाचत्वारोदेवपार्वणेतुपित्रादीनामेकैकस्यत्रयस्त्रयइतित्रयोदशविप्राः यद्वापिनादि

रेकैकस्यपंचेत्वेकोनविंशतिः किंवाएकैकस्यसत्तेतिपंचविंशतिः एवंदत्तौदोषावैणाधिक्येविप्राधिक्यमहं तथाचवैश्वदेवेदोच
तुरोषोपवेशपित्रादिष्वेकैकस्यस्तानेएकैत्रीत्यंनसप्तनवोपवेशयोदतिनिर्णयः सन्क्रियादेशकालोचइत्येवोस्यसंपदंरोच
विस्तरोहंतीतिपक्षेअशक्तौवादेवेएकः पितृपार्वणेनैकइतिहोविप्रो तदुक्तंश्रीभागवते होदेवेपितृकार्येतिनेकैकमुभयत्रवा भोज
येत्सुसमृद्धोपिश्राद्धंक्रुयानविज्जरं देवाकालोचितश्रद्धाद्वयपानार्हणानिच सम्यग्भवतिनेतानिबिरास्वजनार्पणादिति एतेन
होदेवेएकः पितृइतिविप्रत्रयपक्षोनिर्मेहोवेदित्यः होदेवथर्वणोविप्रोप्राशुरबाहुपवेवायेत विज्येतदमुस्वास्त्रीश्वक्रुय
नुःसामवेदिनः अत्यशक्तौपार्वणइयेकोविप्रः यदैकैकविप्रस्तदाविश्वेदेवस्थाने शिवलिंगंशालग्रामंवासंस्थाप्यसर्वश्राद्धं
समाचरेत् देवानंतस्त्रिपदेयोरद्याह्यजसुचारिणे स्थानत्रयेएकोविप्रइतिपक्षः सपिंडीकरणादन्मत्र सपिंडीकरणेतुपार्वणेन
यएवविप्राः वृद्धश्राद्धेतुदेवेहोप्रतिपार्वणेहोहोएवमहो निरुहपक्षेसंपादितेदेवत्वान्नः प्रतिपार्वणंत्वत्वारइतिषोडशेदे
वापिनेचसमाविप्रानितिविशेषः सर्वथाब्राह्मणानामेकत्वादममया न्यहू प्रेषानुपेयसंयुक्तं सर्वश्राद्धंक्रुयमेत अत्रवि
प्रानुक्तंनिरुहपक्षप्रयोजनाभावेअदृष्टार्थंरक्षिणादेया एवंयतेःश्राद्धोपवेशनेपि साचदक्षिणाकालोतरेन्यस्मैप्रतिपादनीया
अथवाभ्यर्चितं लिंगंशालग्राममथापिवा संस्थाप्यदेवपित्रर्थीकीडेश्राद्धेचरेन्नरः पितरस्तस्यतिष्ठतिकल्पकोटिशतंरिवि

राम
१५

निमंत्रणंतुविप्राणांएवैद्युःसद्यएववा कुर्याद्विप्रोश्वनियमान्ब्रावयेत्येतकान्बुधः अक्रोधनैःशौचपरैःसततंब्रह्मचारिभिः
भवितव्यंभवद्विश्वमयान्श्राद्धकारिणेति अथसामान्यतःश्राद्धपरिभाषा निपात्यदक्षिणंजानुदेवान्परिचरेत्तदा पितृणां
परिचर्यातुवामजानुनिपातनात् प्रदक्षिणंतुदेवानापितृणामप्रदक्षिणं पितृणांद्विगुणाभुग्रादभोदेवेक्रुजुत्वगाः देवेत्तदमु
खःकर्तापित्र्येस्यादक्षिणामुखः संकल्पेक्षणदानेपाद्येआसनेआवाहनेअर्घ्यदानेगंधाद्याह्यदानांतपंचोपचारैरन्नदानेपि
उदानेअंजनाभ्यंजनयोरक्षय्येस्वधावाचनेचसंबधनामगोत्रनामोच्चारणमावश्यकं अन्मत्रकृताकृतं संबंधगोत्रनामरू
पाणीतिसंबधनामगोत्ररूपाणीतिबोच्चारणेक्रमः सत्रसकारेणतुवक्तव्यंगोत्रं सर्वत्रधीमतेतिवाक्यात्काश्यपसगोत्रस्य
काश्यपगोत्रस्येतिबोच्चारः केचिच्छास्वामेहाह्यवस्थामाहुः गोत्रस्यपरिज्ञानेकादयर्पगोत्रमुच्यते शर्मिर्तविप्रनामोक्तं व
र्मांतक्षत्रियस्मत्तु गुप्तांतं चैववैश्यस्यदासांतंशूद्रजन्यनः पित्रादिनामाज्ञानेतुतातपितामहप्रपितामहेत्येवब्रह्मादे न
नामोच्चारयेदित्याचलोचनः शास्त्रांतरेतुपितृनोमस्तस्थानेपृथिवीषदिति पितामहस्मांतरिक्षसदितिप्रपितामहस्यदिवि
षयदितिनामोच्चार्य स्त्रीणांदांतंनामसावित्रीदेत्येवमुच्चार्य केचिदेवीशब्दांतमाहुः अन्यदेवीदापदयोः समुच्चयपू

ध.सिं.१३-
१६

विभक्तिमित्युक्तं किंचिद्विद्यते पितृकर्मणि तत्सर्वसफलं ज्ञेयं विपरीते निरर्थकं यथा विभक्त्या संकल्पः क्षणश्राव्यकर्मच यस्यावास्याच्चतुर्थी
वासनदाने हि जातये द्वितीयया वादनं स्याद्विभक्तिस्तु चतुर्थिका अचदाने पितृपूजा स्वधा स्वस्तीति वाचने पिंडदाने तु संबुद्धिर्येव त्वेति वादितः पु
ततः परंचतुर्थी चैव भयं सर्वसंमतं शेषाणि सर्वकर्मणि संबुध्यते यथा यथं रदंते वा रदं बोना प्रयुज्येव समाचरेत् सत्येन देवं कर्म स्यादपस
त्येन पितृकं विप्रप्रदक्षिणा विप्रस्वागतं चार्घ्यदानकं सक्तस्तोत्रजयोऽस्म्यपात्रेषु परिवेषणे आह्वानमन्त्रस्माद्व्राणं तथा च स्वस्ति वाचनं ५
तांबूलदानमारभ्या समाप्तेरिति पितृकं प्रदक्षिणाद्येतदुक्तं सत्येनैव समाचरेत् देवाची दक्षिणादिः स्यात्प्रादुर्भावसमर्थीसु शिरोमंजानुपा
देषु वामांगादिषु पितृकं अस्यासनाद्यैव ज्वंस्वधाकारेण पितृभ्यः सर्वदानं देवेभ्यः स्वाहापदेन देवतीर्थेन देवं तत्पितृतीर्थेन पितृकं अ
थाचमनानि आहारं भेदिराचमनं विप्रपादप्रक्षालनं तेन पादप्रक्षालनं हर्वकं हिराचमनमिति अन्येभ्यः समर्प्य दाते करं शुद्धं तैः उच्छिष्ट
चालनांते वा व्येकैकमाहुः अथ भोक्तुः पादशौचांते हिराचमनं पाणिहोमांते एकं भोजनांते हिरिति अथ दर्भाः आवांतः प्राक्कुशांस्त्यक्ता
पाणावन्मोश्चधारयेत् तथा च आहारं भेदतान्दर्भाभ्यां दाते च विसर्जयेत् ततो देवाचमनांते पितृचमनांते पितृशेषाद्याणांते विहिरदानांते आ
ह्वाने च हर्वधतर्भास्त्यजेत् आहुताग्रादिप्रयोगे तु पितृचमनांते दर्भस्त्यागो न हर्षयेत् तेन कंचिद्वचनं पितृर्भस्त्यागो नैति भाति अथोह
विचारः यत्र बद्धवचनांतः पितृशब्दः सत्रपितृशब्दस्य सर्वपितृवाचित्वाद् होन यथा र्घ्यपात्रे पितृनिमांशोऽपि सत्रमात्रादि आहुता

राम
१६

तृनितिनवदेव तत्रापि शुं धनमंत्रेषु शुं धंतां पितरः शुं धंतां पितरः सारत्वादि शुं धंतां मातरः सारत्वादि चोह एव बद्धवचनांतु नो ह्यते प्रथममंत्रे एव
एज्यत्वार्थकत्वात् न च नो हेदिति निषेधादप्राप्तेषु नोहः पिंडदाने चैव त्वामत्रा नुतेभ्यश्चेत्यत्र मातृ आहुत्याश्च त्वामत्रा नुताभ्यश्चेति नवदेव
स्त्रीणां स्त्रियः पुरुषाश्चानुगा इति पुमान् स्त्रियेति पुल्लिङ्गशेषादिति वृत्तिकृत अन्ये तु याश्चेत्याहुताहुः मात्रादि द्वित्वे पिंडदाने एतद्वा
स्मन्मातरौ यज्ञदेव्री देवे च युवामत्रा नुत्येकं पिंडं दत्वा त्वा मातृभ्यां अयं पिंडः इत्यादि अभ्यंजने अस्मन्मातरौ अभ्यंजायां एवं पितामही
प्रपितामही द्वित्वे प्यहः अथ बद्धत्वे एतद्वा स्मन्मातरः यज्ञदेव्री देव इदं यथानामगोत्राये च युवामत्रा नुत्येकं पिंडं दत्वादि अभ्यंजने
अभ्यर्ध्वं अंजने अहुमित्यदि एकनामत्वे एकमेव नाम द्विवचनांतं बद्धवचनांतं वा बदेत् एवमर्घ्यदानकालेपि अस्मन्मातरा वित्वादि
ऊहेन संबोध्य रदं वामर्घ्यमिदं वोर्घ्यमित्याहुर्हो बोधयः तथा चायं तुनः तिलोसिउशतस्वा पिंडानुमंत्रणदशादानोपस्थानप्रवाहणचाराणां
दिमंत्रेषु बद्धवचनांतं पितृपदयुतत्वाद्देहेतोर्न हि इति सिद्धं नाप्रोक्षितं स्पृशद्भुनवदेन्मानुषां गिरं न चोद्दीक्षेत भुंजानं न चैवाश्रयिपात
येत् देवेपि न्येव सर्वत्र जपहोमादि कर्मसु मोनं कुं योऽस्य लेन सकलं फलमाप्नुयात् यदि नो न स्य लोपस्याज्जपहोमार्चनादिषु आहरे दे
स्मर्गमंत्रं स्मरेत् वा विष्णुमन्त्रं यस्य स्पृश्या च नामोक्ता तपो यज्ञक्रियादिषु न्यूनं संपूर्णं तां या तिस्रो बंदे तमभ्युतं आदिमध्यानसानेषु
आहुत्येदमुदाहरेत् अथ संक्षेपेन आश्वलायनादीनां प्रयोगक्रमः सत्येनापसत्येन वा देशकालौ संकीर्त्यापसत्येन वा देशकालौ संकी

ध. सिं. ३३.

७

तत्तच्छास्त्रे विदुषां वृत्तिभिः कृत्वा एतेषाममुकश्राद्धं सदैवं संपिंडपार्थिवमिधिने कोटिदेनानेन आमेन वा क्षिणयेन वा श्वः सद्यो वा करिष्यति सं
कल्यो यथाभवेत्कार्यः सर्वत्र कुरुष्वेत्यदि यथोचितं ब्राह्मणेः प्रतिवचनं देयमेव ततो देवधर्मेण विप्रस्य दक्षिणजालु स्पृष्ट्वा अमुकपितृणां मुकु
श्राद्धे विप्रदेवार्थं लयाक्षणाः करणीय इति क्षणं दद्यात् अंत्येति विप्रो वदेत् कर्ता प्राप्नोतु भवामिति विप्रः प्राप्तवानीति एवं वैत्रधर्मेण वा प्रजातु
स्पृष्ट्वा अमुकश्राद्धे अमुकस्मृत्यानेन वा क्षण इत्यादि पूर्ववत् नयस्थाने एकविप्रत्वे पितृपितामहप्रपितामहानां स्थाने इत्यादि अक्रोधने रित्वा
दिप्रार्थना अत्र सर्वत्र देवपूर्वत्वं क्वचित्पितृपूर्वत्वं वक्ष्यते इदं संकल्पक्षणादनादि पूर्वेषुः सद्यो वा कार्यं ततः कृतुं ये स्नातः स्नाता न्यौत पादान्नि
प्रान्तं निधापयेत् ततः सव्येन शुद्धार्थं प्रायश्चित्तार्थं संकल्पः प्रदक्षिणा च अपसव्येनान्वासादधिकारवाचनं ततः आचमनप्राणयामौ सव्येन
कृत्वा पसव्येन द्वितीयः संकल्पः केचित्सद्यः करणपक्षे द्वितीयसंकल्पेनेति ततः तिष्ठन् सव्येनैव देवे पितृव्ये च मवतां स्वागतमिति प्रतिविप्रं
श्रमः पूर्ववद्वितीयस्य क्षणदानं अत्र वक्तुं नानां गृह्यादिमितां दक्षिणां दद्यात् अथान्वष्टका पूर्वेषुः श्राद्धं क्षुपिंडपितृवत् अति धेगेण श्राद्धं प्रयोगान्मेवां ना
पिश्राद्धांतरेषु सन्निविद्यक्षणादनांतश्राद्धं तं कृत्वा परिमृत्नादि इध्माधानोत्पिंडपितृवत् सतं नोते पादक्षालनादि भस्ममर्चादांते अग्रा
वग्नौ करणं कृत्वा परिषेवणादि संपन्नवचनोत्पिंडदानादि पात्रोत्सर्गपर्यंतं कृत्वा विकिरादि श्राद्धं रोषं समापनीयमित्येवं रूपः एवं हि रण्य
केशीयादीनां पितृप्रथमसंकल्पान्तरमभ्युपसमाधानान्नाधानादि आज्यसंस्कारांते पाद्यादिषु जांते ततः नमो हयुतः विस्तरौ नो करणो

राम

७

मौजेयः अथ पाद्यं अंगणो श्राद्धदेवादेवा चतुरस्रं हि रस्तं प्रादेशमात्रं बोदकं वंदे वमंडलं कृत्वा ततो दक्षिणे षडंगुलं त्यक्त्वा दक्षिणां ध्रुवं वलु
हं स्ते वितस्तिमात्रं वा पितृमंडलं बर्तुं सव्यापसव्यं प्रादक्षिण्यादि देवपैत्रधर्मेण गोमूत्रगोमयाभ्यां कार्यं यथायथं दर्भयवतिलगंधपुष्पैस्तद्वं
नं मंडलसमीपे पादे उपविष्टस्यैव प्राप्नुस्वस्य विप्रस्य पादयो रुद्रं शुक्लः प्रत्यश्रुतौ वा कर्ता मुकुसं संकाविश्वेदेवा इदं वः पाद्यं स्वाहानम इति
यवगंधपुष्पयुतजलमंजलिना प्रक्षिप्य शानो देवीति शुद्धोदकेन पादाभ्यर्चनं प्रक्षालयेत् नाधोभागेनापिसप्रथिपवित्रकरणे पितृमंडले उ
दश्रुत्वा सव्यापविष्टस्य पादयोर्दक्षिणामुखं तिलगंधादिजलमंजलिना पितृतीर्थेन पितरमुकनामगोत्ररूपदंते पाद्यं स्वधानमदति नय
स्थाने एकविप्रत्वे पितृपितामहप्रपितामहा इदं वः पाद्यमिति वक्तुं वचनांतेन प्रक्षिप्य शानो देवीत्यादि पूर्ववत् एवमग्रे विपित्रादित्रयैश्च
णत्रयपक्षे इदंते इति एकविप्रपक्षे इदं वरति वचनो हो ज्ञेयः एवं मातामहदि पात्रेणे मियोधं अत्र पूज्यात्पूर्वपादा र्घ्यः पाद्योत्तरं वगंधपु
ष्पाक्षतैः पादादिभूषांतमर्चनपूर्वकं देवे एषः पादा र्घ्य इति दत्त्वा पित्रोपि तिलैर्मूर्ध्नि चर्चनपूर्वकं पादा र्घ्यदानमुक्तं तत्कात्यायनादीनामेवा
चारस्तेषामेव बहुचानांतु नैव आचारः ततः पाद्यशेषं गंधयवतिलादिसव्यापसव्याभ्यां मंडलं योस्त्यक्त्वा स्वपादक्षालनं पवित्रागं
च कृत्वा न्यपवित्रे धत्वा देवमंडलं तोतरो स्वयं विप्रश्चदिराचम्य श्राद्धं देशे गच्छेयुः पादप्रक्षालनोदकाचमनोदकयोः संसर्गो न कार्यः अ
पसव्येनामुकश्राद्धसिद्धिरिति वदेतैः प्रत्युक्तः निरंगुष्ठं विप्रदक्षिणहस्तं धत्वा सव्यापसव्याभ्यां भूभुवः समाध्वमिति सदभैषु पादे च वि

ध. सिं. ३३.
१८

संवेनोपवेशयेत् तत्र वैवस्वतो विप्रः पितृव्ये तदुत्पुत्रः असंभवे दक्षिणान्यदिष्टुः अथासनानि हैमराजतं तासं वा उकूलं कंबलं वा
 शरुणं तणमयं पर्णमयं वासनं प्रशस्तं शरुजेषु श्रीपण्डितं बुकदं वा अत्र कुलनामी देव्यातकं वा लक्ष्म्यज्जन्मनामना निशस्तानि अयं
 रीकुमयं पीठं प्रदेयं नोपवेशति अग्निदग्धान्यायसानि भद्रानि विवर्जयेत् प्राक्संस्था दक्षिणा संस्था भोक्ते पौर्णस्तु पैतके तत्र देवास
 ने प्राग्यो दौर्धौ पितृव्ये दक्षिणां प्रेकैकं दभस्यापयेत् छतैस्तिलादि तैले वा स्थापयेत् प्रतिदिजं दीपं सव्यापसव्याभ्यां दीपमेकं तु सव्य
 तः ब्राह्मणमेतः प्रभत्याश्राद्धसमाप्ते मोनिनः पवित्रहस्ता उच्छिष्टोच्छिष्टं स्पर्शं वज्रं यंतो बर्तेरन् अत्र यथा लक्षण अतिथिरागतमेव
 येन विप्रपत्नौ विष्णुदेशेन पूजयेत् सव्येनापवित्रः पवित्रो वेति मंत्रं पठित्वा वैष्णवेनमः कार्त्तयेनमः क्षामायेनमः इति भूमिं नत्वा
 मेदिनी लोकमाता त्वमित्यादि नो कस्तुलानां भूमिं गंधां ध्यात्वा ध्यात्वा देवंगदाधरं प्राचीना वीती तद्विष्णोः परमं पदं तद्विष्णो
 सो गायत्रीं जपित्वा सव्येन प्राणानां यममति ध्यादि संकीर्तनां तेषां सव्येनामुकं पितृणामुपकं जममुकं आहं करिष्ये इति संकल्प्या त्रदौ
 मध्ये अंते च देवताभ्यः पितृभ्यश्च अमृतां च नतु भिश्च यस्य स्मृत्येति नत्रिः पठेत् अथ दक्षिणे नामे कुक्षौ निक्षेपः सह कुशान्नं यंपरि
 हित वस्त्रां च लवणं कृत्वा कटि संलग्नं बहिर्भीमे न संवेक्ष्य रक्षणाख्ये नीवीं बंधो निहन्मि स वै यदमेध्वं वा इति नो क मंत्रेण कार्यः
 सर्वतः प्राप सव्येनापहते लप्रदक्षिणं तिलाक्षि त्वादीरतो मिति सव्येन प्रोक्षणं स्मृतं तिलारक्षंतु मंत्रेण हरे कुशतिलाक्षि पेद तर

राम
१८

१

क्षमं दीस्तलेन वा वमानी मिरेव च अभिमंज्जलं तेन पाकादि प्रोक्षयेत् सुधीः यदा तद्विष्णो रिति मंत्रेण गायत्र्या वा अभिमंत्रितं यदेवा इ
 ति मंत्राणां त्रयेणैवान्यशास्त्रिनः वाचयेत् साकं पृथक् पुष्पाद्यं सर्वं तु क्षयेत् नाप्रोक्षितं स्पृशेद्वा काले ये तं जपेत्ततः पदार्थयोग्यतां वा
 चयित्वा देवा न चरेत् तत्र प्रत्युपचारं देवोपि चोद्यत योरयो दद्यात् देवद्विजसन्निधौ उदङ्मुख उपविश्य तदक्षिण करमुत्तानं वा
 मकरेण धृत्वा दक्षिणेन सयवं दभं ह्यममुकं वा विष्णवे वा देवानां भर्तुः स्वः इदमासनं स्वाहेति हस्ते जलमासि च दक्षिणभागे आसने
 क्षिपेत् हस्ते दर्भदानं आसने आसनं दद्यात् न तु पाण्ये कदाचन पितृकर्मणि नामे च देवे दद्यात् तदक्षिणे विप्रो धर्मेति विप्रिराजा प्रतिष्ठि
 त इति मंत्रेण गृहीत्वा स्वासनमिति वदेत् कर्तासनं स्पृशन् जपो दत्वा स्वतामिति विप्रो धर्मेसीति वदेत् अपोदत्वा देवे सणः कीयतामिति
 निरुपस्थं करं गृहीत्वा दंतं ध्यात्वादि प्राच्यत् इदं तृतीयमंत्रं अथाध्यकल्पना तत्र यात्राणि हैमरीत्यंताममयं वा दारुजं वा पत्मा
 गादि पर्णमयं वा कांस्यं वा शरवशुक्तिं वा शरवज्जुपात्रं वा ध्यायात्रं प्रशस्तं अत्र विप्रैकत्वहितं न तु दद्यात् वापि देवे ध्यायात्रं ह्यमेव यत्तु दे
 वेदे अथ यात्रे पितृव्ये त्रीणि उभयत्रैकैकं वेत्येकपात्रं त्वपक्षांतरं तदक्षिणं परं एवं यात्रद्वयं प्रोक्षितायां भुवि प्रागग्रकुशेषु न्युक्तं मुता
 नं वा साधु प्रोक्ष्य न्युक्तं पक्षे उतानी कृत्य तयोर्दि कुशौ देवे पवित्रे निधाय रात्रौ देवीति मंत्रादृत्या अप आसि च यवो सीति मंत्रादृत्या
 यवानो व्यतस्ती गंधपुष्पाणि क्षिपेत् केचित् गंधद्वारां ओषधीः प्रतिमोदध्वमित्युग्मां गंधपुष्पाणि क्षिपंति देवा ध्यायात्रे संपजे

१

ध.सिं.३३.
१९

रसुत्कासुसंपनेरतिप्रत्युक्तोवामकरंविप्रदक्षिणानुनिन्यस्यअमुकविश्वान्देवान्भवत्वावाहयिष्येइतिष्टुवाहयेत्यनुज्ञातोवि
श्वेदेवासआगतेत्येवाप्रतिविप्रपादादियुग्मक्रमेणजान्वंसमूर्ध्नीतयवान्विकिरेत् विश्वेदेवाःशृणुतेइत्येवोपस्थाभरमौशिशान्य
वान्विकिरेत् हिरण्यकेशीयादयस्तुअर्घ्यदानगंधादिष्टुजोतरमद्योकरणकालेयेदेवासरतिआयंतुनःपितरइतिमंत्राध्यामश्चिद
क्षिणतोदेवनिप्रावाहनंकुर्वीतेकातीयैस्तुअर्घ्यपात्रासादनास्त्रागेवदेवपित्रावाहनंकार्यं तथैवकात्यायनस्नात ततोअर्घ्यपा
त्रसंपत्तिंवाचयित्वाहिजोतमान् तदयेवार्घ्यपात्रेहस्वाहार्घ्यइतिविन्यसेत् अपोदत्वाविप्रहस्तेदद्यादर्घ्यपाविनके यादिव्या
इतिमंत्रेणहस्तेष्वर्घ्यानिक्षिपेत् विश्वेदेवाइदंर्घ्यंस्वाहानमइतिरयत् प्रतिविप्रयादिव्याइत्यावृत्तिः केचित्यादिव्याइ
त्यनेनदत्तार्घ्यानुमंत्रणमाहुः मयस्वेकातीयप्रयोगेविप्रहस्तेअर्घ्यपाविनदानांतेआवाहनवदंगेष्वर्चनंकृत्वाअर्घ्यदानमिसुक्त
एकविप्रत्वेएकस्यैवहस्तेहिरर्घ्यदानं विप्रचतुष्टयादिपक्षेएकैकंपात्रंविभज्यद्वयोर्द्वयोर्द्वयं कृत्वास्तुतत्तत्तानस्यएव केचित्
क्षीरदधिद्युततिलतंदुलसर्षपकुशाग्रपुष्पेतिइत्याहकमर्घ्यपात्रप्रक्षेप्यमित्युक्तं आद्यंतयोरप्येवद्वयं नंधाद्यैस्त्वं वरेत् अ
मुकविश्वेदेवाअयं वोगंधः स्वाहानमइति करेणैवविप्रहस्तेष्वर्घ्यानिक्षिपेत् एवं सर्वत्रदेवस्वाहानमइत्येतमुच्चायोपचार
दानं चंदनागुरुकूरुकुंजुमानिप्रदापयेत् गंधाशतैर्वैआयनेतेचपुष्पकंधूरसीत्यमुनाधूपमुदीप्यस्वतिदीपकं युवं वस्त्रा

राम
१९

मंत्रेणनस्नंदद्यास्त्रयत्नतः आसनेस्वासनंन्रयादर्घ्यस्त्वर्घ्याहिजोतमः सुगंधश्चसुपुष्पाणिसुमाल्यानि सुधूपकः सुज्योतिश्चै
वदीपेचस्वाहादनमितिक्रमः कर्तव्यं दधत्तौत्तरीयोविगतपवित्रकरोविप्रहस्तदत्तगर्भोर्विप्रभालाद्यंगेषुक्षिपेयेत् विप्रभालेवर्तु
लपुत्रंविपुर्द्वानकुर्यात् अत्रविप्राणांकस्तूरीविकल्पिता आयनेतेरतिवाओषधीः प्रतिमोदध्वमितिवागंधदानवत्हस्तेष्वेव
द्वयःपुष्पमितिपुष्पदानंकार्यं तत्रविहितपुष्पाणि अगस्त्यभृंगराजचतुलसीकमलंतथा चंपकंतिलपुष्पचहवीश्वपितृवह्म
माः विहिताप्रतिपिष्टावतुलसीपिंडपूजेने सुकुमारैः किसलयैर्यवहवींकुंदैरपि जलोद्भवैश्चकुसुमैर्मल्लिकाचूतपुष्पकैः अ
तिमुक्तैश्चतरंगैः संपूज्यापितरः सदा जातीपुष्पैर्विप्रपूजांकुर्यात्पिंडार्चनंतुन अथवर्जपुष्पाणि करवीरचंधर्तूरविल्वपर्ज
चकेतकी बकुलंकुंदपुष्पचक्रिंशुकं चकुरंरिंकां सर्वाणिरक्तपुष्पाणिवर्जयेद्वाहकर्मणि जलोद्भवानिदेयानिरक्तान्यपिविश
षतः अथधूपः धूपस्तुगुग्गुलुर्द्वयस्तथाचंदनसारजः अगुरुश्वसकूरुश्चतुमध्वारिसंयुतः येतुप्राण्यंगजाधूपहस्त
वाताहताश्वये नतेआदेनियोक्तव्यायेचकेचोगंधयः घृतंनकेवलंदद्यात् दुष्टंवातणगुग्गुलं पाददेशेअयंवोभूषइति
दानं अथदीपः घृतदीपोदातमस्तिलतैलेनवापुनः वसामेदादिदीपोवर्ज्यः इदंन्योपातिरितिवायंवादीपप्रकाशयइतिवा
सुरव्यसमीपेदीपः कौशेयंकार्पासंवावस्त्रंविहितं रुक्ममलीनमुपभुक्तं छिद्रितंनिदेशंरजकधोतंननिषिद्धं यतोपवीतदी

ध.सिं.३३.

20

तत्त्ववत्त्वाभावे विज्ञानता निष्क्रियो नायथा शक्तिवत्त्वाभावे प्रदीयते वितृन्तकृत्य वा सोभिर्देद्याद्यतोपवीतकं मत्तोपवीतद्वनेन
विनाश्राद्धं तु निष्फलं यतोपवीतं यतिस्त्रीश्रद्धादेः अपि देयं अथान्यान्यपि देयानि धातुमयानि धूपदीपयन्त्राणि कम्पंडुं त
समयं काष्ठजैवापि मन्थं नारीकैलमयं वापि श्राद्धे दद्यात्प्रभलेतः छत्रोपानहासनशयनदर्पणचामरव्यजनपादुकाकेश
प्रसाधनीपटवासिहसुगंधवृणांगारधानिकौयष्टिकंबलाजनशलाकाश्रवदेयाः अलंकाराश्च दातव्या यथाशक्ति हिरण्यम
याः केसूरहारकरकमुद्रिकाकुंडलादयः स्त्रीभ्यो योषिदलं कारादेया श्राद्धेषु योषितां मंजीरमेखनादामेकं गीतं कं कणाद
यः सोवर्णराजतं कौस्तुभं दद्याद्वा जनभाजनं कर्पूरादेर्बभ्रां गानितां बलायतनं तथा स्वयमन्येन वाग्यं दीकृतानां केनाप्युपायेन
मोचनं पितृणां ब्रह्मपदं दृष्टं चोक्तवचनां राछादनं दानांते पृथग्यज्ञोपवीतं दत्त्वा शक्तिसत्वे छत्रालंकारादिकं दत्त्वा तत्काले स्पर्शाद्येत्या
नां संकल्पं कृत्वा पूजनं पूर्णमस्तु संकल्पसिद्धिरस्तु दत्तुं क्षामस्तु लोमंत्रहीनं क्रियहीनं सपट्टीनं द्विजोत्तमाः श्राद्धं संपूर्णं तां यातु प्रसादा
द्भवतां मम यस्य स्यत्या० देवताभ्यः० इति जपेत् एवमाननादिसर्वपूजाकांडं देवं समाप्य ऐतकमासनप्रभृतिपूजाकांडमारभेत् इति का
ण्डानुसमप्रक्रमेण एव भावसेमतः कातीयास्तु आसनक्षणाबाह्वन्यपि यतं पाद्यांतप्रयोगवत्पराधीनानुसमयक्रमेणैव देवे पित्रे च कृत्वा गं
धादिपूजामेव काण्डानुसमयेन कुर्वीते एकं यदार्थं देवपित्र्यादिषु सर्वानुष्ठायते नैव क्रमेण द्वितीयादिपराधीनानुष्ठेयादत्ययंपदार्थानु

43

20

समयः एकत्रैव सर्वपदार्थान्समाप्य अन्यत्र सर्वपदार्थानुष्ठानमिति कांशानुसमयः अथान्यव्यतिरेकत्वापि अन्यत्र सर्वपदार्थानुष्ठानसंभल्य अस्मिन्नाद्याह
दनांतप्राज्ञावैश्वदेवोक्तरीत्येव पितृधर्मेण कार्यं विशेषस्तु जने हि गुणभुक् कुत्रात्रयं विप्रवामेक्षिते पार्वणस्थाने विप्रत्रयपक्षे पितृयथान
मगोत्रस्येदमासनमिति दृष्टगुञ्जारः एकविप्रत्वे पितृपितामहप्रपितामहनामिदमासनमित्युञ्जारः एवमग्निमोषचारेष्वृक्षं शेषं प्राशत
तत्सूतरीयनिमंत्रणमपि प्राग्वत् हस्तधारणपूर्वकं कार्यं अथार्घ्यसादनं द्विजाग्रेदक्षिणायां स्त्रीस्त्रीन्धूमोनास्तीर्यतेषु आयेयी संस्थानि पात्रा
णि प्रतिपार्वणं त्रिणित्रीण्येवासाद्य पितृपात्रपश्वमेमातामहादिपार्वणस्य प्रतिपार्वणमेकविप्रत्वेन विप्रत्वादपक्षे पित्रीण्येव पात्राणि ए
कविप्रत्वे तत्तत्सोऽर्घ्यत्रयं नवविप्रत्वादपक्षे एकैकं पात्रं नवविप्रत्वे त्रिषु त्रिषु देयं प्रतिपात्रोपरिदक्षिणायां द्विगुणासाद्या निरग्राह्यं नवस्त्र
यः कुशाः पितृतीर्थे न पात्रेषु जलमाघृत्य शंनो देवीति सर्वपात्रेषु सकृदनुमंत्रणमाश्वत्थायनाजं तद्धिन्नेः कातीयादिभिः शंनो देवीति मंत्रेण प्र
तिपात्रं मंत्राहृत्याजलमाघृत्य हिरण्यकेशीयास्तु शंनो देवीति मंत्रेणैवैति सर्वमेतैति लोसति मंत्राहृत्या प्रतिपात्रं तिलावापः अत्र पितृशब्
स्याहहस्तुक्तं गंधादिप्रक्षेपः प्राग्वत् ततः पित्रर्घ्यपात्रं संपन्नं पितृमहाघृत्यपात्रं संपन्नमित्यादि यथा लिंगं संपत्तिं वाचयित्वा योदत्वादक्षि
णामुच्यते त्रिषु सव्यं करं कुत्रातिष्ठयुतं विप्रवामजानुनिन्यस्य पितृपितामहादीन् द्वितीयां तानुञ्चार्य भवत्वा बाह्विष्ये इति पत्ति मूर्धन्यमे
कं विप्रं दत्तेत् सर्वत्र पत्ति मूर्धन्यं प्रत्येव प्रश्नः आवाहयेत्यनुज्ञातोऽशंतस्त्विति मंत्राहृत्या अमुकममुकनामगोत्ररूपमावाहयामि इति प्र

तिनिशंभूधादिपादांतमंसादियुग्मांशेषुति लमिकीरणेनावाह्यसर्वविप्रावाहनांतेआयंतुनःपितरदितिसकृदुपतिष्ठेत् अत्रकार्त्तियेनेमोवःपि
तरइत्यादिहसंतस्यामेत्येतेनावनमुक्तं आवाहनेसव्यापसव्येमेविकल्पः हस्तविष्टितिलान्विप्राप्रेभूमौविकीर्यपित्रर्ध्यापात्रसंपत्तिरस्ति
लुक्ताप्रयुक्तः सव्यं कृत्वापोदत्वाधः स्थदर्भैः सहर्ध्यापात्रमेकैकं पाणिभ्यामुद्धृत्यविप्राप्रेस्वर्ध्याइतिस्थापयेत् एकविप्रलेएकाप्रेएवपा
त्रयमंत्राहुत्यानवविप्रलेविप्रत्रयमुख्याप्रेपात्रन्यासोमंत्रेण एवंपितामहादिषुमुख्याप्रेएव एवंचित्रिरेवस्वर्ध्याइतिमंत्रोच्चारः
प्रतिपादिणे अथर्धेदिनांप्रपितामहादिपित्रंतं प्रातिनोम्नेनसर्वप्रयोगः ततः संत्वर्ध्याइतिप्रत्युक्तोपोदत्वापात्रस्यंपनिनेविप्रहस्तुषुदत्वाप्र
थमपात्रोदकं सव्येवस्वर्ध्यापात्रेपात्रोदकं बाहू हात्वापितरिदं ते अर्ध्यापितामहादं ते अर्ध्यामित्यादियथास्तिगंप्रत्येकमर्ध्यादेयं पित्रादिभ्यापामे
कविप्रलेत्रिभिः पात्रैरेकस्येवहस्ते अर्ध्यादेयं घण्टामेकविप्रलेषुपात्राण्येकहस्तेपितृस्थानेविप्रत्रयादिपक्षेएकाध्याविभज्यतेषुदेयं अ
र्ध्यातेजलदानं पितरिदं ते अर्ध्यामित्यर्ध्यामंत्रश्चप्रतिविप्रमावर्तते एवंपितामहादिभिरेष्वपि एवमर्ध्यादत्वा विप्रहस्तांस्त्रयंतोरापात्रा
दिवाइतिमंत्रेणप्रतिविप्रमनुमेनयेदितिवक्तव्यः अन्यथास्वर्ध्यानांतु यादिवाइतिमंत्रेण अर्ध्यादानं अर्ध्यादानं तेप्रतिविप्रमपोदानं त
थावैकविप्रलेतुमंत्रणमपोदानं वांतेसकृदेव विप्रभेदेत्वावर्तते अर्ध्यादानेनामगोत्राद्युच्चारो नक्रियते आहसागरकारेस्तु कार्त्तियुक्तं
भातीत्युक्तं अथत्रोषजलमुतप्रथममर्ध्यापात्रेपात्रेद्वयस्थोषोदकमेकीकृत्यतेनजलेनमुखांजनं कार्यं आयुः कामेननेनेसेचनं कार्यं

संस्त्रवात्मवनीयेत्याद्याम्बलायनसूत्रात् केचिद्विप्रहस्तगतितांस्तुसंस्त्रावस्तस्यैकीकरणमाहुः दर्शोदोमातामहपात्रोदकेतत्पात्रद्वयोद
कंसमवनीयमातामहपात्रोदकंपितपात्रस्यैकाकृतोदकइति तत्संस्त्रावपात्रंदैविकविप्राहुत्तरतो रस्तिमात्रे प्रोक्षितेदर्भेषुमुक्षंसकृत्वेपित
भ्यः स्थानमसीत्यासादयेत् यद्वाप्रथमपात्रमुत्तारं संस्त्रावोदकं सहितं मंत्रेणासाद्यततीयपात्रेणसकृत्त्रयवित्रंतदाहोदमेत् पक्षद्वयेपिगं
धादिनाभ्यर्च्योसमाधेनेवाऽनयेत्तत्रचस्पृशेत् कातीयास्तुभुंभंतामितिभूमिं प्रोक्ष्यपितृवदनमुसीति कुशानास्तीर्थपितृभ्यः स्थानमसीति
प्रथमं शुद्धं कृत्वागंधादिदीपांतैरेवैतं अथप्राचीनावीती आद्यंतयोरपोयहमांधाद्यैः पूजनं चरेत् अमुकरामेन्यथानामगोत्रअवतेगंधः
स्वधानमइति एकविप्रलेशमीणः अयं गंधः इत्यादिनात्रिस्त्रिगंधदानं चोर्वप्राप्तं केचिदमीतेगंधाइति बहुत्वं गंधे आहुः अर्ध्यादा
नभिनेसर्वत्रस्वधानमइत्येतेनदानं अत्रयिअविप्रपूजनेगंधादेः पादार्थानुसमयः कांजानुसमयोवा संपूर्णवाचनादिप्राप्तत्वाचतु
ष्टोणं बहुत्वं चयथाक्रमं वारिणागोमयभस्मादिनावा मंडलानिसव्यापसव्याभ्यो कुर्यात् तत्रनैर्कीतीमारभ्येशानीपर्यंतदेवे ईशानि
तोनेर्केतिपर्यंतोपमेवप्रादक्षिण्याप्रादक्षिण्याभ्योकार्याणि तत्रपुर्वोक्तपात्राण्यासादयेत् नायसान्यपिपात्राणिपेतलानिनतुक्
चित् नवसीसमयानीहस्यंतेचपुजान्यपि कांस्यपात्रविकल्पितं पर्णपात्रेषुपद्मावामधुकोडुंबरकुटकलक्षजानिशस्तानि क
दलीचूतपनसजंरुचं पकानिमध्यानि एवंपात्राण्येकसाद्यपितृपूर्वपरितोभस्ममयीदांपितृपूर्वेविप्राणांकंरुष्टुष्टिचसव्यापसव्या

ध.सि. २३
२२

एव

भ्यां कुर्यात् तत्र पित्रांग इति रक्षण इति मंत्रद्वयं केचिदाहुः आचम्य करशुद्धिं लं पादक्षालनं उलेक्षितं अन्नाभ्युक्षणं तत्राभ्युक्ष-
यनानां गृह्याग्निमतां अतिवंगेण श्राद्धप्रयोगे गृह्याग्निपक्षं चरुणा गृह्यावेव कार्यं अतिवंगभावे पाणिहोमः श्रौताग्निमतां द्रव्यव्यतिथिं
गाभावात्पाणिहोम एव पूर्वधुरन्वष्टकयोर्दक्षिणा श्रौत्रपणं होमश्च निरधिकानां तु सर्वत्र पाणिहोम एव आपस्तंबादीनां श्रौताग्निमतां
सर्वाधानिनां दक्षिणा श्रौत्राधानिनां गृह्याग्निमतां चरुणा गृह्यावेव प्रवासस्थानां निरधिकानां च अयाज्याद्ये मनोज्योतिरुदुध्य
व्याहृतिहोमेनोत्पादिते कोटिका श्रौत्राधाने रुतसर्गः न तेषां कापि पाणिहोमः यास्तु सर्वत्र यचनाच्चावेव कात्यायनां गृह्याग्निमतां
गृह्याग्निविहृतयचानां श्रौत्राधानां कोटिकारणं तु गृह्याच्चावेव श्रौताग्निमतां सर्वाधानपक्षे दक्षिणा श्रौत्राधानपक्षे औपासनाद्यवितिकाशि
काया मुक्ते कात्यायनामर्धाधानपक्षे एव युक्त इति भाति निरधिकानां कात्यायनामपसव्यादिनापि व्यादिहिनस्त एवाग्नौ करणं तत्रप
क्षद्वयं देवहिनकरणं स येन होमः यद्वापसयेनपि अदिजयं को प्रथमदिनकरेणैति बहुचानां तुपि अदिजकरेणैव प्रतिविप्रहोमः वा
जसनेयिनां लेकहोम एवेति श्राद्धकाशिकायां कातीयसूत्रवृत्तौ केचिन्नुपेक्षितं विविधानेनाभिमुत्पाद्यानां चैव युक्ति सामगादीनां सा
चीनामग्नावग्नेरसंनिधाने देवकरेणैव निरघ्नीनां तु देवदिनकरेणैव मृतभार्यस्यापलिकस्य प्रथमदिनकरेणैव होनपिन्य इति
सर्वसाधारणं अथ होमप्रकारः बहुचानां अतिवंगपक्षे अन्नाभ्युक्षणं करिष्ये इति पृष्टा क्रियतामित्यनुज्ञातो गृह्यपक्षं चरुमुदुध्य

राम
२२

दिधा विभज्यापसयेनोत्तरभागावदेदान संपदामेक्षणं दायसोमाय पितृमते स्वधानमः सोमाय पितृमते इदं नमोति होमस्याग्नौ कृत्वा
दक्षिणभागाः पुनस्तथैवावदायाग्नेये कव्यवाहनाय स्वधानमः होमस्याग्नौ कुर्यात् सव्येनापसयेन नामेक्षणं मन्त्रावतुप्रहरेव यद्वा स
व्येन स्वाहातोक्तं मंत्रेणाहुतिं सोमाग्नौ सव्येनादाय मुद्रया इति कात्यायनां तु गृह्ये प्रपणमकृत्वा यचनाग्निपक्षं नमादाय च
ताकं कृत्वा पूर्ववत्पश्चात्तु नानंतरं सार्ताद्यग्निपरिस्तीर्य तिस्रः समिध आधाय सव्येनाग्नेये कव्यवाहनाय स्वाहा सोमाय पितृमते स्वा
हेति मेक्षणेनाहुतिद्वयं जुहुयात् अपसयेन वा पाणिहोमे पाथमेव प्रकारं कृत्वा विप्रो वस्तुतः आपस्तंबानां तु आज्यभागां ते उद्भिषता
मन्त्रोचक्रियतामिति प्रश्ने काममुद्भिषतामित्यनुज्ञानं हिरण्यकेशीयानां तु हिरण्यमिमं शौकरिष्यामीति प्रश्नः यत्नेमातेत्यादिभ्यः
सप्तानां हुतयः यज्ज्या हुतय इति त्रयोदशाहुतयः मन्त्रास्तु विस्तरभयान्नोक्ताः हिरण्यकेशीयानां आज्यभागां ते सोमाय पितृमते इ
त्यादिषोडशमन्त्रैः षोडशाहुतयः षोडशानाहुतयश्च प्रतिपादयं बोध्यः मंत्रेषु पित्रादिषोडश आज्यान्वपदयो रूतवत्तद्व्येष्टे
न ते योतिर्विस्तृतत्वा न्नोच्यते अथ पाणिहोमप्रकारः तत्र विप्रपाणावमौकरणं करिष्ये इति प्रश्नः क्रियतामित्यनुज्ञा करिष्ये इ
ति प्रश्ने कुरुष्वेत्यनुज्ञानं भवति इति सर्वत्राज्यं वाचनमते कात्यायनादीनां तु भवत्येव सदभ्यविप्रपाणिं सव्येन परिसमुदायं
स्य मेक्षणेन करेण वा पूर्ववदाहुतिद्वयं सोमायेत्यादि मन्त्राणां प्राचीनावीत्येव जुहुयात् तत्र वामहस्तेन दर्भेणादक्षिणं करे उपस्ती

ध.सिं-३३
२३

यैदक्षिणेनद्विरवदायवामेनाभिधायैचरुवसित्वादि संपाद्य बहुचानां सर्वपिच्यकरणेषु होम एकोदिष्टे विप्रकरे होमः कृताकृतः
होमांते सव्येनपरिसमूहोक्षणे पाणिहोमेमेक्षणानुप्रहरणं कवित्याणि होमेपरिसमूहनादिमेक्षणे चनेछंति विप्रश्चपाणि कुत्वा
नं कर्तुं देवपूर्वसव्ये नैव आमासुपक्रमिति मंत्राभिधारिते स्वस्वपात्रे स्थाप्य भोजनस्थानादन्यत्र आचम्य यथास्थानमुपविशेयुः अ
थान्नोकरणशेषं धिं जार्थमवस्थाप्य पितृपात्रे चैव सर्वान्नपरिवेषणं ते परिवेषणीयं केचिदन्नोकरणशेषपरिवेषणोत्तरं सर्वान्न
परिवेषणमाहुः अन्नोकरणशेषं देवपात्रेषु न देयं काटीमानां तु साक्षीनां मन्त्रो होमे देवपूर्वसव्यपात्रेषु शेषदानं निरग्ने देवविप्रकरे
होमे पितृपात्रे चैव पितृपात्रे होमे देवादि सर्वपात्रेषु कृतशेषदानमिति काशिका अन्नपात्रोक्तं यच्च यच्चान्यत्परिवेषितं एक
कृत्यैव भोक्तव्यं पृथग्भक्षणविद्यते बोधायना न तु पाणि कुत्वा नैव भक्षितेत्यान्नपरिवेषणमुक्तं अथ पूर्वोक्तवदेव पूर्वोक्तताभि
धारितपात्रेषु पूर्वोक्तविषयान्नपरिवेषणं स्वयंपालीवान्योवाक्योक्तं नापवित्रेण हनैकेन हस्तेन च विनाकुशं नाम सेनापि पा
त्रेण आधेयुपरिवेषयेत् व्यंजनादिकं पर्णाद्यंतर्हितहस्तैर्देयं दद्यादेव घृतं चान्नं समस्तव्यं जनानि च उदकं चैव पक्वान्नं नोद
यांतुकदाचन हस्तदत्तं तु नाश्नीयाद्येव व्यंजनादिकं अपक्वं तैलपक्वं च हस्तेनैव प्रदीयते घृतादिपात्राणि भूमौ स्थापयेन्न
भोजनपात्रे ओदनपरमान्ने च घान्नमासाद्य तत्र घृतघरणेरुधिरतुल्यता पक्वो विषमदातुश्च निवृत्तिर्नैव विद्यते सर्वदा चति

राम
२३

लाभ्याद्यापितृकृत्ये विशेषतः भोज्यपात्रे तिलादृष्टानिराशाः पितरोगताः हिंमुशुंठीपिप्पलीमरीचिकानि वा कादिसंस्कारार्थी
न्येवनतुसाक्षाद्भक्षयेत् परिवेषणकाले एव तत्सर्वप्रकारमन्नं विंजार्थं विंजपात्रे परिवेषणीयमिति सागरे अथोपवीती देवपात्रे प
रितः कुशयवान्विकीर्णपित्रेतु तिलाविकीर्णं भंगाय न्याप्रोक्ष्य तद्धमीपरिविच्य दक्षिणहस्त उपरि वामोर्ध्वे देवे पित्र्ये तु विपरीत
इत्येवं स्वस्तिकाकारकराभ्यां पात्रमालमेत् तत्र मंत्रः पृथिवी ते पात्रं द्यौरपि धानं ब्राह्मणस्त्वामुखे मृतं तु होमि ब्राह्मणानां त्वा
विद्यावती प्राणापानयोर्जुहोम्यक्षितमसि मामेक्षेद्या अमुत्रामुष्मिन्नो कइति अयं मंत्र आ पक्वं वकात्यायनादिभिर्नानाविधः
पठितो यथासं प्रदायं वा न्यः इत्यभिमंत्र्य अतो देवेति वा इदं विष्णुमिति वा क्रुचमुक्ता विष्णो हव्यं रक्षस्वेति देवे पित्र्ये तु कव्यं रक्ष
स्वेति न्युक्तो न करेण न्युक्तं द्विजान्गुह्यं मनस्वमन्ने निवेश्य प्रदक्षिणं भ्रामयेत् पितृव्ये त्वप्रदक्षिणं अन्नकातीयानामपहता इति
यवानां देवेति लानां पितृव्ये पात्रपरितो विकिरणमुक्तं ततो वामकरेण पात्रं स्पृशन् अमुके विप्रवेदे वा देवता इदमन्नं हव्यमयं वा
ल्लण आहवनीयार्थे इयं भूर्गया यं भोक्ता गदाधरः इदमन्नं ब्रह्म इदं सौवर्णपात्रमक्षय्यं बटलायेयं अमुकदेवेभ्यः इदमन्नं सोप
स्करममृतं रूपं विरिचिष्ठं परिवेक्ष्यमाणं नातृष्टेः स्वाहा हव्यं नमो नमः ॐ तत्सदितिसय बद्धमं जलं दक्षिणकरेण पात्रं वामभा
गभूमौ क्षिपेत् एवं दैविकविप्रांतरपि ततो ये देवा सदस्युपस्थानं ततः पितृव्यधर्मेण पितृपात्रालं भोगुं कुनिवेशनाद्यं ते वामे

ध.सिं.२३.
२५

नपात्रमात्रमपि तादेवता एक विप्रत्वे विनादयो यथानाम गोत्रादेवता इदमन्तकव्यमित्यादि० इदं रजतपात्रमस्य बटुयेयं अस्मत्पित्रे अ
मुकनाम गोत्ररूपाय नमः स्थाने विप्रैः स्मृत्युतपितामहप्रपितामहेभ्यो मुकनाम गोत्रनाम रूपेभ्यः इदमन्तसोपस्मरममृतकूपं परिशिष्टं पार
वेष्ट्य भागं वा तस्यैः स्वधाकव्यं नमो नमः ॐ तत्सदिति तिलकुत्राजलपितृतीर्थेन वामकराधो नीतेन दक्षिणकरेण पात्रं दक्षिणे भुवि क्षिपेत्
एवमन्यत्रापि यथा देवतमूहः पितृस्थानेनेकविप्रत्वे त्रिभुवि येषु पित्रे इत्यादिनेकवचनांतेन त्यागः एवमग्रे विनिशुचि हस्तं ततो ये वेदेति
सकृदुपस्थाने अतिविश्वेदेव धर्मेण स्वष्टदेवता ये इदमन्तमित्यादिये देवा सदस्यादि अपसव्यं देवताभ्यः पितृभ्यश्च० सप्तव्याधा० अ
मृतानां च० ब्रह्मार्पणं० हरिर्दत्ता० चतुर्भिश्च० ॐ तत्सद्ब्रह्मार्पणमस्तु येषामन्तमुदितं तेषामस्य स्यात् सिरस्तु इति तिलोदकमुत्सृजेत्
सम्यं एकोविंशुः० अन्तर्हीनं क्रियाहीनं मन्त्रहीनं च यद्वेत् तत्सर्वमस्मिन् जायतामिमुक्ता विप्रेर्जायतो सर्वमस्मिन् हि देहसुक्ते अनेन पितृ
यज्ञेन पितरूपी जनार्दनवासुदेवः प्रायतामिति तिलकुत्राजलमुत्सृजेत् इत्याचारः केचिद्ब्रह्मार्पणमित्यादि सकल्योत्सर्गसम्यमेकोवि
ंशुर्वित्यादानपसव्यं कुर्वेत् तत्र ब्रह्मार्पणेति एकोविंशुर्वित्यनयोः संकल्पयोर्विभागे सव्यापसव्यविभागे च प्रत्यक्षवचनानुपलंभाच्च
थाचारकार्यं अहं ते संकल्पेन विप्रानस्तृशुः ईशानविंशुः गद्यामैनमः गदाधराय० पुंडरीकाक्षाय० इति नत्वा पितृपूर्वविप्रकरे
षु जलदेवैर्विप्रास्तेनां नमोऽस्मिन्निगोयन्नाभिर्मन्त्रयेयुः कर्तोसम्येन पितृपूर्वमापोत्रानार्थमुदकं दत्वा सव्याहति कोगायत्रीनिःसक्तं

राम
२५

२०

होक्तामधुवाता इति त्वं सकृदुक्तामधुवाता इति त्वं सकृदुक्तामधु इति त्रिरुक्ता ओतव्यं यथासुखं सुषुप्तिवदेत् विप्रश्च बलिदानेन
ज्यैष्ठ्यवत् आपोशनं कृत्वा कर्तव्यं यथा प्राणैर्विष्टो मृतं तु होमि त्रिवोमा विशाग्रदाहय प्राणायामस्वातेत्यादिपंचमंत्रैश्च व्यमानेषु पंच प्राणा
कुटीः कृत्वा ब्रह्मणि मआत्मा मम तत्वा ये सुव्यमानेषु क्षीकुर्युः ततो मोनिर्नो मुख्यराब्धं वापत्यं वर्जयंतः सत्रोषं मुंजीरन् दक्षिणीं रघुतयाय
सान्निधुनिः शोवं अपोशनं करे विप्रैः संकल्प्या छिद्रभाषणात्तु निराशाः पितरो यांति आपोशनं दक्षिणभागे कार्यं न तु वामभागे पुनरापूर्वीपो
शनं सुरापानसमं अपोशनं मकृत्वा नमंदयेन्नैव कर्हि विप्रैर्वैलिदानं न कार्यं केचिदाज्येन कुर्वन्ति तत्र पायसाज्यमाषान्नैर्वैलिदान
निषेधाच्च विप्रश्च वामकरेणान्नस्तृशुः नपदाभाजनं स्तृशुः संपादितमेव वस्तु करादिना याचेयुर्नो संपादितं अन्नमुणदोषान्नकीर्तये
युः कर्तो नानि विद्वान्भोक्तुः पितृश्च आत्मनश्च प्रियं प्रमत्तं तत्तदन्नमाधुर्यादिगुणकीर्तनेन प्ररोचयन् दामीत्यवदन्वाचितं प्रमत्तं भुंज
नानपश्यन् विगुणानष्टु नैव्याशुपात कोधादिकर्म कुर्वन् नैव पाययन् वानैर्भोजयेत् उच्छिष्टाः पितरो यांति एततोऽन्नवर्णादिकं अथ सव्ये
नैव सव्याहतिगायत्रीं त्रिरुक्ता यो कथं तत्तं कृणुष्व पाजस्व हो ह्यमि त्याद्या राक्षोक्षीः पितृलिंगकानि शसो मस्तु त्वावमानि स्तुतानि अ
प्रतिरथमाशुः शिरान इति स्तुतं विष्णुब्रह्मरुद्राकं स्तोत्रादिकं भोक्तुं विप्रान्ब्रूवयेत् असंभवे गायत्रीजपं कुर्यात् वीणावंशधनिं वापि विप्रैः
संनिवेदयेत् मंडलब्राह्मणपात्रे नानिके तत्र यंतथा त्रिमधुनि सुपर्णं नपावमानमजं विच आशुः शिरान स्तुतं च अन्नमेकव्यवाहनं

ध.सिं.३३-
२५

चोदयादोवर्हिः कक्षोवाहर्जानुकरेपिवा अमुष्टेनविनाश्रातिमुस्त्रादेनवापुनः पीतावशिष्टतोयानिपुनकद्वयवापिबेत् स्वादिताक्षी
पुनःस्वादेभोदकारिकत्वादिकं मुखेनवाधमेदनेनिष्ठीवेद्राजनेपिच रक्षमश्नन्दिजः श्राद्धं हत्वागच्छत्यधोगतिं श्राद्धपत्तौतुमुंजो
नोज्जालोत्राद्यगंस्पर्शेत् तदन्तमत्यजं भुंक्तागायत्र्याष्टरातंजयेत् पात्रेविप्रोतरेष्ठिष्टासंसर्गेतन्निरस्यहस्तं प्रक्षाल्यभुक्तास्ना
त्वा द्विरातंजयेत् उच्छिष्टभोजनेसहस्रंजयेत् भुंजानेषुतुविप्रेषुप्रमादात्स्नवतेगुदं पादकच्छंततः कृत्वा अन्यविप्रं नियोजयेत् अथ
विप्रव्रमने तत्रपित्रादिविप्रव्रमने लौकिकास्तिस्थापितचकृर्निर्वापान्यभागांतेनामगोत्रपूर्वकमप्यौपितुनावाह्य वैश्वदेविकव्रमने
देवानावाह्यसंस्तुत्यान्त्यागंकृत्वा प्राणायस्वादेत्यादिमंत्रैर्होत्रं श्राद्धादुत्तीर्णं कृत्वा पुनः श्राद्धं वाकुर्यादिति पक्षद्वयं पक्षद्वयेपिद्वि
यसौमेतिसूक्तजपोनित्यः अनयोः पक्षयोर्न्येवस्थोच्यते वैश्वदेविकविप्रव्रमने होमएव न पुनः श्राद्धं कार्यं इदं सचिंटीकरणमहैको
द्विष्टमासिकादिकं श्राद्धेष्वं श्राद्धादौतुव्रमने तदिह एवामेन श्राद्धं कार्यं एवमहकान्वहकार्यैर्धुः श्राद्धेऽपि तत्रामश्राद्धेसाये
वैकुंचस्य व्यतिषंगादिमथोक्तप्रयोगासंभवात्सां कल्पिकविधिनादर्शान्वहकार्यैर्धुः श्राद्धान्यामानिकार्याणितनस्योपप्राप्तमश्रि
तंनानिबन्धोक्तं कर्तव्यमिति भाति हृदिश्राद्धेपिउरहितसंकात्यादिश्राद्धेनित्यश्राद्धेचव्रमने आहूतिरेव तीर्थश्राद्धेद्वौवदामेनैव
माहृत्यमश्राद्धेपार्वणस्थानीयविप्रव्रमनेपुनराहूतिः एकोद्विष्टस्थानीयविप्रव्रमने होमएवेति भाति वैश्वदेविकविप्रव्रमने सर्वश्रा

राम
२५

द्वेषुहोमएवेत्युक्तमेव होमपक्षे आहूतिपक्षेच सर्वसूक्तजपोनित्यइत्युक्तं भोजनोत्प्राचीनावीती तत्तास्थेतिविप्रानृष्टात्सास्मरतिप्रलु
कोगायत्रीमधुनाताइतिकृतं अक्षन्नमीतिवश्रावयित्वा अथवाअक्षन्नमीत्येतदंतेतत्तिप्रभं कृत्वाश्राद्धं संपन्नमितिष्टुसुसंपन्नमित्यु
क्तः परिवेषणकालेनुद्धरणेधुनापिंजार्थं सर्वां नानुद्धत्यविकिरार्थेवोद्धृत्य अन्नशयैश्चकिं कार्यमितिष्टुतसद्विज्ञानं तैरिष्टैः सहभोक्त
मितिप्रत्युक्तिपूर्वकं प्रदद्युः सकलं तस्मैस्वीकुर्युर्वीयथाकञ्चि कातीयेस्तुतर्होत्रास्वावक्ष्यमाणप्रकारेण विकिरं देवैपित्येचदत्त्वाविप्रैः
वितृष्टं सर्वसंस्तुदत्त्वागायत्रीमधुमतिश्च श्रावयित्वा तत्तिप्रभः संपत्तिप्रभश्च कार्यः एवं श्राद्धांतरेष्वुत्तरापोरानात्पूर्वमेवविकिरदानं व
ह्वानां तुपिंशंते एवविकिरः हिरण्यकेशीयैराचोतेउक्तः ततउच्छिष्टभागप्रयोनं दीयतां इत्युक्तो विप्रः पानस्थं भुक्तं शेषदेविकंदक्षिणेपितृकं
वामेवहिः कृत्यपितृहृदं तमुत्तरापोरानंममृतापिधानमसीतिकुर्युः पिंडदानं वाचांतेष्वनाचांतेषुवाविप्रेषुकार्यं विप्राश्चसुरवप्रक्षालन
पूर्वकहस्तप्रक्षालनादिश्राद्धादेचकुर्युर्नैकांस्मताभ्रपात्रयोः शुद्धोदकेनाचम्य कयानरतितृचंजयेयुः अथपिंडदानं तन्वाचनोत्तरमद्यौक्त
णोत्तरं भोजनोत्तरं विक्रितोत्तरं स्वधावाचनोत्तरं विप्रविसर्जोत्तरमितिषट्पक्षाः स्मृत्युक्ताः तेषांशास्त्राभेदेन व्यनस्थेति सिंधुः तत्राभ्यला
यनानां भुक्तवत्त्वनाचांतेष्वनाचांतेषुवाविप्रेषुपिंडदानंततोविकिरः आपस्तंबहिरण्यकेशीयादीनां विप्रविसर्जनांतोपिंडदानं कातीया
दीनांविक्रितोत्तरमाचांतेष्वनाचांतेषुवा तत्राग्निहोत्रेऽग्निसमीपेपाणिहोमेविप्रसमीपेव ह्वानां पिंडदानं अन्येषां प्रायेविप्रसमीप

ध. सि. 33.
२६

एव तत्रादिजोष्ठिष्टादुत्तरतो व्यामिमानेवाधिउदानं संकल्प्य बहुत्वानामेकरणान्येषां कराभ्यां धृतेन स्पष्टेन रवादि रका येन दर्भमूलेन वा अ
पहता असुरा इति मंत्रं प्रति लेखे पठन्ना स्येध्यं प्रत्यगपवर्गं धावणसख्यमायेरवामे कां हि व्यादि कां बोद्धि रव्य प्रत्येकमभ्युक्षेत् पिंड संक
ल्पेरेव करणे च सव्यापसव्य बोधिकल्पः अत्र कातीये रूपाणि तिमन्त्रेणा दौ करणा येरु लुकरे रवादि क्षिणतो निधेयं रेखा सुसंकटा
छिन्नं बहिर्दक्षिणाग्रमास्तीर्य शुभं तां पितरः शुभं तां पितामहा इत्यादि मंत्रैः स्ति लोदकं बहिष्या सिंचेत् अत्र कातीयानां पितरममुकना
मगो नावने निक्षेप्यादि मंत्राः अन्येषां मार्जयं तां पितरः सोम्या स इत्यादयो मंत्राः अग्नौ करणत्रोषयुतसवीन्नेन मधुसर्पिस्तिलमिश्रेण
पिंडान्यत्याकारयित्वा रेखायां पराचीनपाणिना पितृतीर्थेन पिनादिभ्यः पिंडान् दद्यात् एतत्ते स्म स्मितस्थाना मगो न रूपये च त्वामत्रातु
पित्रे मुकनामगो न रूपायायं पिंडः स्वधा नमः तेभ्यश्च गमायां श्रीरुद्रपदे दत्तमस्तु इत्यादि मंत्रैरुहेण अत्र केषां चिद्विंडपात्रावने ज
ने पात्रं न्युक्तीकरणं च केचित् पिंडेषु माया नं बर्जयंति ततो लेपभाक् तत्तये हस्तलेपं पिंडं दर्भमूलेषु निमज्ज्य अत्र पितरो मादयध्वं यथा
भागमावृषायध्वमिति पिंडान्संकटतुमं न्याचम्य सव्यापसव्ये नोदकुटुब्या यथा शक्ति प्राणा निश्चम्य पीयूषं अमी मदंत पितरो यथा भा
गमावृषायीषत इति तथैवानुमं श्य सव्येन पिंडं शेषमाद्या चान्यन्यपित्रे धृत्वा पसव्येन शुभं तामित्यादियथा स्त्रजं जलनिनयनं
वैभक्तुयात् अत्र भुक्त शोषान्नाभावे इत्यांतरेण पिंडदानं कार्यं कथितं बिल्वकुंकुटो गमलकवदराणां मध्ये शक्ति तौ न्यतम प्रमाणाः

राम
२६

पिंडाः केचित् पार्वण पिंडत्रये यथोत्तरं प्रमाणाधिक्यमाहुः तथा हस्तलेपाभावे पितर्भे सुहस्तं निमज्ज्या देवेति मेधातिथिः एको दिष्टश्चाद्वेषु द
र्भलेपोनेति मुमंतुः अत्र नीवी विस्त्रस्याभ्यंजनादिति केचित् पिंडं जनां तेषु स्थानात्मा कुनीवी विस्त्रं स इति सागरे अथास्मत्पितरममु
कनामगो न रूपाभ्यंक्षेति यथा लिङ्गं मंत्रावृत्त्या पिंडेषु तैलं दत्तं वांजनं दर्भैर्दत्वा तथैवाक्षेति कज्जलं दद्यात् आपस्तेवानामादावंजनं त
तोभ्यंजनं एतद् पितरो वा स इति मंत्रं प्रति पिंडं पठन्वा सो वा दशांका त्रिगुण सूत्रं वा प्रति पिंडं दद्यादिति हेमाद्रिः सकृन्मं पठन् सकृदे
व दद्यादित्यन्ये कातीयेस्तु मंत्रेण प्रति पिंडं नामगो नावुच्चार्य त्रिगुण सूत्रं देयं ततः कशिष्टपवर्हणे निवेद्य अस्मत्पितरभ्य इति चतुर्थ्या क्ष
तगंधपुष्पधूपदीपसर्वप्रकारैर्वेद्यतां बृहदक्षिणादिभिः पिंडं पूजां सव्येनापसव्येन वा कुर्यात् यत्किंचित्पुण्यं तेभ्य भोज्यमन्नमग
हितं अनिवेद्य न भोक्तव्यं पिंडं हले कथं चन ततो नमो वाः पितर इत्यादि मंत्रैः पिंडानुपस्थायोत्तान हस्तेन परेत इति मंत्रेण सकृदुक्ते
नमुगपत्यवाहयेत् ततो दक्षिणाग्निहोमपक्षे अग्रे तमद्याध्वमिति अग्नि समीपमागत्य यदंतरिक्षमिति मंत्रेण गार्हपत्योपस्थानं औपास
ने होमपक्षे गार्हपत्यपदरहितं तन्मंत्रेणोपस्थानं इदं बह्वचानामेव पाणिहोमे तु तेषामपि नास्त्येव वीरं मेदत पितर इति मंत्रेण मध्यममे
क पिंडं पार्वण द्वये मध्य पिंडं द्वयमन्वष्टक्या दो मध्य पिंडं त्रयमादामपत्ये दद्यात् पत्नी आघत पितर इति मंत्रेण सकृद्वष्टितेनैव पि
ंडमेकमनेकं वा प्राशयेत् आपस्ते वस्तु अपां तौषधीनां रसं प्राशयामि मृतकृतगर्भं धत्वेति मध्य पिंडं पत्यै प्रयच्छति प्राशनमंत्रः स

धं.सिं.३३.
२७

एवमथेहपुरुषोअसादितिपाठमानेभिद्यते इत्यमेवकातीयानांइदंभाष्याः पिंडप्राचानं प्रजाकामत्वएव केचिन्निस्समाहुः भार्यानेकत्वे
पिंडंविभज्यप्रतिपत्तिमंत्रेणप्राशयेत् पावैणइयेपिंडइयंदाभ्यां देयं पत्नीबहुत्वेगुणवतोवयसानमोभ्यायेपिंडोदेयः बह्वीनांयोग्यत्वेएक
स्मिन्दर्भेएकस्येअन्मस्मिन्परस्येइति पत्नीरुग्णान्यदेशस्यागुर्विणीसूतिकापिवा तदातंजीर्णवृषभछाजोवाभोक्तुमर्हेति इतरैर्जलेक्षिपे
त् पुत्रादिकामनाभावेक्षिपेदमोजलेपिवा पिंडस्तुगोजपिप्रोमोवायसेभ्यः प्रवापयेत् तीर्थंआडेसदापिंडान्क्षिपेतीर्थेसमाहितः अथपि
उपघाते भवेत्सगालस्वरेः स्पृष्टः पिंडोभिन्नः प्रमादतः मार्जीरस्यकैः स्पृष्टश्चंडालपतितादिभिः प्राजापत्यंनरेत्स्नात्वापुनः पिंडान्वथा
विधिः पाकांतरेणतेनपाकेनवापिंडदानमार्ज्येनः कार्यंनसर्वेप्राहृष्टनिरितिसर्वसंमतं काकस्यर्शेनरोषः अथपिंडनिषेधः विना
हव्रतचूडसुवर्चमधंतदधकं संस्कारेषुतथान्येषुवृद्धिमानेचमासकं पिंडदानंमृदास्नानंनकुर्व्यान्नित्यतर्पणं आह्रागतर्पणंनित्यं
पैर्वाचस्तिर्लेनकार्यमित्यर्थः महालयगेयायांन विज्ञोः प्रत्ययेयस्यकस्यापिमृतस्यसपिंडीयोउशमासिकांतेषुप्रेतकृत्येषुकृतमंग
लोविपिंडान्दद्यात् केचित्प्राजादिनार्थिकेप्याहुः पिंडयज्ञेनयज्ञेनसपिंड्यांद्युरेवच तथाविकृतान्वनृकादौमत्रपुनःपिंडदान
विधिर्नैववाच्यः शुः आह्रादोपिंडपितृयज्ञविकृतिस्तत्रापिपिंडदानंनिषेधइतिमिंधुः तेनाहकाआडेविननिषेधइतिभाति
अयंचमंगलोत्तरंपिंडदानतिलतर्पणनिषेधस्त्रिपुल्लसपिंडानामितिभाति अथपिंडोदासनांतेविकिरोदेयः उपवीतीविकिरं

राम
२७

हिजसन्निधौसदर्भभुविअसोमपाश्वयेदेवइतिमंत्रेणसजलयवमन्नेविकिरेत् प्राचीनावीतापिन्महिजसन्निधौसदर्भभुवियेअ
ग्निदग्धायेअनग्निदर्भीइतिक्वासतिलमन्नेविकीर्ये अग्निदग्धाश्वयेजावायेयदग्धाः कुलेमम भूमौदत्तेनतथ्यं तुटसायांतुपर्ण
गतिमिति कातीयसोमंत्रेणसतिलजलेनाह्रावयेत् पिंडवह्निकिरोपिस्तार्ववर्षिकान्नस्येव केचिद्युअसोमपाइतिदेवेविकिरंदत्वा
असंस्कृतप्रमीताइतिपोराणमंत्रेणपि-येदत्वायेअग्निदग्धाइतिक्वाइत्यगुच्छिष्टपिंडं कुशोपरिदद्यादित्याहुः हस्तोप्रक्षाल्य
द्विगम्यान्मपविनेधत्वाहरिस्मरत् विकिरंष्टथगेवनिष्कारयकाकेभ्यउत्तजेदितिकाशिका देवहिजहस्तेविवाआपः संत्वित्या
दिभिरयोगंधपुष्पयवान्दत्वाभूमौतेषुत्यक्तेष्वन्योक्षताआशीरथंदेयाः एवंपित्र्यहस्तेध्वसयेनापोगंधपुष्पतिलदानादिकं
त्वासयेनामुकगोत्रवर्माहमभिवाद्यामि अस्मजोत्रंवर्धतामित्यादि केचिदत्रपित्र्यहस्तेगंधतिलादिदानंसयेनाहुः काती
यास्तुहेस्तेक्षतदानांतेअक्षय्योदकंदत्वाअद्योराः पितरः संत्वित्युक्तामिवादंदातारोनोभिवर्धतामित्यादिकमाहुः एवमाशि
वोग्रहीत्वाक्षतान्धूर्जिधत्वास्वयंनिष्क्यादिभिर्वाभोजनपानाणिचालयित्वाचामेत् अनुपनीतोनारीवासजातिश्चनचाल
येत् सयेनदेवेपित्र्येचस्वस्तिवाचनं देवेभ्यः स्वस्तीतिब्रूतपितृभ्योनामगोत्रादिभ्यः स्वस्तीतिब्रूत ततः सव्यापसव्याभ्यां
ततोऽपचारपूर्वकमक्षय्योदकदानं ततोऽन्युत्तपानमुत्तानंरुत्वातः परं सर्वमुपवीत्येक्युगीत् द्विजेभ्यः सकर्षरत्नो ब्रूत्वादिद

ध.सिं.२३.
२५

त्वापितृपूर्वेनामगोनाद्युच्चार्यदक्षिणां दद्यात् अमुकनामोऽहं अमुकनामगोत्रपित्रादिस्थानोऽयं विष्टाय विष्टाय अजतदक्षिणाप्रतिपा
दयामित्यादि देवे सुवर्णं अशक्तोऽभयत्रयतोऽप्यतीतं दक्षिणा दक्षिणाः पात्रिभ्युक्तास्वधावाचयिष्ये इति स्पष्टा वाच्यतामित्युक्तं
पितृपितामहेत्याद्युच्चार्यस्वधोऽन्यतामित्युक्ता अस्तु स्वधेति ते कर्त्तुं पिंडसमीपेऽन्यत्र निषिध्यस्वधासंपद्यतामिति संपत्तिं वाचयेत्
कातीयसूत्रे दातारो नो भिवर्धतामित्यादि शोधोऽर्थं न स्वधावाचनं न्युक्ता पात्रोऽनानीकरणं दक्षिणादानं चेति क्रमः अतो देवादिप्राति
वाचयित्वा पिंडस्थाने अक्षतादिसिद्ध्यास्ये नैव वाजे वाजे इति मंत्रेण उक्तिं तु पितरः विश्वे देवैः सहेति युगपदर्थेण पितृपूर्वे विष्टा
नृशान्वितं जेतु आमावाजस्येति प्रदक्षिणीकृत्य ततो दातारो नो भिवर्धतामित्यादिवर्याचनं येषां विसर्जनं ते पिंडदानोत्तेषां
मात्रां तेषु सोमनस्य दक्षिणाक्षय्यस्वधावाचनं ते दातारो नो भिवर्धतामित्यादिततः पिंडदानादीति क्रमः हिरण्यकेशीयानां पिं
डदानादिप्रयोगो विस्तृतत्वात् नोक्तः विष्टेर्वरदत्ते स्वाहुषंसदः ० ब्राह्मणसः ० २ इति मंत्रोपदेष्टु विष्टाः इहैव स्तं ० १ आयुः प्रजापि
तिवदेयुः आशीभिर्नैदितो विष्टान्यादाभ्यंगादिना संतोष्य नत्वा अद्य मे सफलं जन्म ० मंत्रहीनं ० २ यस्य स्मृत्येत्यादिविष्णु
स्मरणपूर्वकं कर्मापयित्वा विष्टाक्षमापयेत् अष्टौ पदान्यनुब्रूय प्रदक्षिणीकृत्य वागतः दीपं हस्तेन निर्वीक्ष्य विष्टागपूर्व
कं यादृशुद्धिद्वारा वा मउच्छिष्टोद्दासनंततः बह्वचो वैश्वदेवं तु यथाविधि चरेत्ततः ततस्तु वैश्वदेवो ते समस्त्यस्तु तयोधवः

राम
२५

भुंजातातिथिसंयुक्तः सर्वपितृनिषेधितं आहूरोषान्नं शिष्याय ज्ञातिभ्यश्च देयं न शूद्राय द्विजभुक्ता वशिष्ठं तु शुविभूमौ निश्वा नयेत् अ
त्र पूर्वोदो निषिद्धं माषाद्यपि भोक्तव्यं वैधत्वेन निषिद्धा प्रवृत्तेरिति केचित् अनिषिद्धभोजनेनापि आहूरोषभोजननिधिसिद्धिरित्यन्ये आ
हूरोषभोजनोत्तरणे दोषः आहूदिने उपवासनिषेधात् आहूरोषाभावे पाकान्तरेण भोजनं एकादश्यादाववघ्राणं यत्र तृपवा सो न वश्यं क
स्तत्रैकभक्तं आहूरोषादेवैव भोक्तव्यं नरात्रौ तेन नक्तत्रते वघ्राणमेव आहूतवशिष्टभोक्तारस्ते वै निरयगाभिः सगोत्राणां सकुल्यानां ज्ञा
तीनां च न दोषकृत् ब्रह्मचारिणां विधनानां नित्यं निषिद्धं ज्ञातिगोत्रसंबन्धिभिन्नगृहे आहूरोषभोजने प्राजापत्यं प्रायश्चित्तं यतीनां लक्ष
प्रणवजपश्च गुरोर्ध्यानिनोवा आहूरोषं गृहिणेन दोषाय न शूद्रं भोजयेत्तस्मि गृहे यत्नेन सहिने आहूरोषं न शूद्रैः प्रदद्यादखिलेऽपि
इति श्रीमदनंतोपाध्यायसूनुकारो नाथोपाध्यायविरचिते धर्मसिंधुसारे पात्रेण आहूयक्रिया अथ आहूदिने वैश्वदेवनिर्णयः तत्र ता
वच्छ्रौताग्निमतां बह्वचानां आहूतत्वं पूर्वकृपाकेन वैश्वदेवः स्मार्ताग्निमतां निरग्निकानां बह्वचानां आहूतत्वं आहूरोषेण पृथक्पाकेन वा
कातीयानां तु स्मार्तां श्रौताग्निमतां आहूयपाकेन पूर्वमेव निरग्निकानां तेषां आहूरोषेण पृथक्पाकेन वा तैत्तिरीयाणां तु साम्निकानां स
र्वत्रादौ वैश्वदेवः पंचमहायज्ञास्त्वं ते अन्येषामादावंते वेति विकल्पः तैत्तिरीयाणां वैश्वदेवात्पंचयज्ञाभिन्नाः सर्वशास्त्रिणां हृदि आहू
पाकेन क्रियमाणे पूर्वमेव वैश्वदेवः बह्वचानां तेषां पूर्ववा आमादिना हृदि आहूतत्वं सर्वेषां पूर्वमेवेति भाति नित्यं आहूतत्वं एका

ध.सि. ३३
२९

रशाहाचोकोरिष्टेषुसाधिरनश्रिश्चसर्वेषुपिआहरोषहिजाधीनंरुत्वापाकांतरेणैववैश्वदेवादिदुर्गात् अथनित्यश्राद्धं दार्थिकादिश्राद्धं
रिनेश्राद्धान्यश्राद्धानेवैवपाकेनपाकांतरेणवानित्यश्राद्धंकार्यं नित्यश्राद्धादिसर्वदेवतानांप्रथमश्राद्धेप्रवेशेप्रसंगसिद्धिरिव तथाचदर्शा
दिषुमहाऽन्यान्वृत्तादिषुचनित्यश्राद्धलोपएव एतच्चदेवहीनंदर्शवत्तत्तदेवतंहावेकंवाविप्रनिमंश्वदेशकालान्ननियमहीनंयुनभोजि
नब्रह्मचर्यादिकर्तृभोक्तनियमरहितंयादृशाहाहरोनेवानिधिहानेवदिनैवरात्रौप्रहरययंतंवाकार्यं स्वस्यावाकौपुत्रादिना स्तुतकेदर्शा
दिनश्रोपः दध्युत्तरंमंडपोथापनावधिसपिंडैर्नकार्यं नित्यवैश्वदेवांतर्गतपितृयज्ञोत्तरंमनुष्ययज्ञाह्वागेवभाति तत्रैवतत्रैवतद्विद्वत्
देवहीनानुच्चार्यनित्यश्राद्धंकरिष्येइतिशिष्यादिश्रेष्ठजमानस्यपितृपितामहप्रपितामहस्यास्तुचार्यं संकल्पयेत् पितृणांमिदमासन
मित्यासनं नित्यःश्राद्धेक्षणःकीयतामितिक्षणः पूर्वोच्चारिताः पितर अयंबोगंधरत्येवंगंधादिभिर्विप्रमभ्यर्च्यैवतुलेनचतुरस्त्रेवामंडलेपा
नेनंपरिवेष्य पृथ्वीतेषानमित्यादिब्रह्मर्षिणांतर्दशैवत भोजनांतदक्षिणोद्वानवादत्वानमस्कारेणविसर्जयेत् विप्रस्यान्नादेवीअभा
वेयथाशक्त्यनमुद्रत्यबोटाविभज्यअस्मत्पितृपितामहस्यादिचतुर्थ्यंतंषट्देवताउच्चार्यइदमन्नंस्वधानममेतित्यजेत् तदन्नंविप्राय
गोभ्योवादेयंजलादौवात्याज्यं अन्नस्यास्यापिःशोषेआर्चनंनमस्तुइतिक्वचोदशवारंजपः इतिनित्यश्राद्धविधिः अथश्राद्धानुक्त्याः
अनेकविप्राणाभेदेवस्थानेनालश्राद्धादिकंस्थापयित्वैकविप्रेपित्रादित्रयमातामहादिसहितदेवतापूजनावाद्यसर्वश्राद्धंकार्यमित्युक्तम्

राम
२९

सर्वथाविप्राणाभेदंर्षवदुश्राद्धमित्याद्युक्तं अथामश्राद्धं तत्रकेनचित्संकटेनपाकासंभवेजातकर्मणिचग्रहणनिमित्तकश्राद्धेचाम
श्राद्धंकार्यं सपिंडीश्राद्धंमासिकंप्रतिवाषिकंमहाऽन्यान्वृत्तादिश्राद्धंवामेननकार्यं श्रुत्स्यतुदशाहपिंडादिश्राद्धमात्रमामेन
नकदापिपाकेन तत्रपितृनुद्दिष्टासुकश्राद्धंसदैवंसपिंडमा मेनहविषाकरिष्यइतिसंकल्पः अन्नःप्रयोगः पूर्वोक्तएव पाकप्रोक्षणस्था
नेआमप्रोक्षणं आवाहनेउरांतस्वेतिमंत्रेहविषेउत्तवेदत्यत्रहविषेस्वीकर्तवेइत्यहः भस्ममर्यादांतंप्राप्यत् विप्रहस्तेषुतंडुलैरद्वौक
रणं अन्नाच्चतुर्गुणंद्विगुणंसमंवाततदामंयात्रेषुसंस्थाप्य पाणिहोमशोषंपिंडार्थं संस्थाप्यपात्रेषुदत्वापृथ्वीतेषानमित्यादिइदमामं
हव्यकव्यमित्यादि इदमामममृतकूपंस्वाहेत्यादियथाधर्मैर्द्वयंतंप्राकृतंयथासुखंजुषध्वमित्यस्य आपोराप्राणाकृतितृप्तिप्रश्ना
नांलोपः संपन्नवाचनांतेन्नशोषप्रश्नलोपः सर्वमर्तंतंडुलं मधुल्लैः सकृभिर्वापिंडदानं केचिद्गृहसिद्धान्नेनयायसेनवापिंडानाहुः एवं
विप्रसमीपेपिंडदानांतेनमोवः पितरश्चैत्येदेत्रोपस्थानंमंत्रेद्वेस्थानेआमइत्यायेत्यहः पिंडोद्वासानांतेपिंडजातीयइत्येणविकिरदावं
आमश्राद्धेस्वस्तीतिब्रूतेतिवर्ज्यं वाजेवाजेइतिमंत्रेहप्रायातेतिस्थानेतर्पयथातेत्यहः ततःप्राग्बलेषंसमापयेत् आमश्राद्धेद्विजैः
वीर्येकार्यं शरैरपराकृएव आमान्नाभावेहिरण्यश्राद्धमप्येवमेव संकल्प्यदोसर्वत्रहिरण्यपदं आमपदस्थानेयोज्यं आम्बद्धेमजोक्ष
णं अन्नवदत्यादिमंत्रवयोहः प्राचदेव तंडुलादिभिर्हस्तेनौकरणं हिरण्यमन्तादष्टगुणंचतुर्गुणंसमंवादेयं हिरण्यश्राद्धेपिदक्षिणास्त्ये

ध.सिं.३३.
३०

व आदीयमात्रे हेमं बाहिजदत्तं यथेष्टं विनियोज्यं श्रद्धादत्तं तु भोजनादन्वयविनियोज्यं आदीयामेन पंचयज्ञाः आहं न कार्यं हेमश्राद्धे
आमश्राद्धे च यिं उदानविकल्पात् सां कल्पिकविधिनाप्यतद्वयं सां कल्पिके च समंत्रकावाहनाख्यामौकरणयिं उदानविकिराक्षयस्वधा
वाचनप्रश्नेत्येतत्सप्तकं वर्ज्यं तत्रामुकश्राद्धमात्रे न हविषाहिरण्येन वा सां कल्पिकविधिना कुरिये इति संकल्पः श्रद्धागृहे अन्यदीयमपि
सीराद्यपि न भक्ष्यं किमुत तदीयमात्रादितद्वेपकान्नभोक्ष्यमिति यस्माद्धृष्टं भक्ष्यं नैव श्रद्धागृहे पक्ताभक्ष्यं इत्यामश्राद्धहेमश्राद्धवि
धिः अथ यकान्नद्रव्यं सां कल्पिकविधिः तत्र येषु संक्रांतियुगमन्वादिषु वृद्ध्युत्तरकालिकदर्शादिषु बाधिं उदानं निषिद्धं तत्र सर्वत्र सां
कल्पिकविधिः तत्र येषु संक्रांतियुगमन्वादिषु यत्रापि उदानादिव द्रव्यं विस्तृतं श्राद्धमनुष्ठातुमशक्तः सोपि सां कल्पिकं कुर्यात् तद्य
था अमुकश्राद्धं सां कल्पिकविधिना नैव हविषा कुरिये इति संकल्प्य ततीयक्षणादानां तत्पूर्वं बलत्वाद्युदानं समंत्रकावाहनं न च
जंयेत् देवानावाहयामि पितृनावाहयामि इत्येवावाहगंधादिपूजनादिभस्ममयो दोषे यौकरणं वर्ज्यमित्वा परिषेवणादिसपन्नवच
नांते उत्तरापोशानं विकिरयिं उदानं वर्ज्येन भक्ष्यं न च नो तं कृत्वा स्वधावाचयिष्ये स्वधो न्यतामिति वाक्यपरहितं सर्वपूर्वं बलत्वात्मापयेत्
इति सां कल्पिकप्रयोगः अथान्येष्वमुकत्वाः तत्र हि जाघ्रभावे दर्भं बहुविधानेन यिं उदानमात्रमुक्तं अथवा इत्यविप्रयोरभावे प
कान्नस्य पेटकसूक्तेन होमः कार्यः यदा श्राद्धदिने प्राप्ते भवेन्निरशनः पुमान् किंचिद्वा दराक्तो वा उदकुंसादिकं हि जे तृणानि वाग

राम
३०

वेदव्यातिंगन्वाप्यथ निर्वपेत् तिलदर्भैः पितृनापितर्पयेत् नानपूर्वकं अथवा तृणभारं दहेत् धान्यं नातिलान्वा स्वर्त्या दक्षिणां वा द्विजाय
दद्यात् अथ वा संकल्पादिसर्वश्राद्धप्रयोगं पठेत् सर्वाभावे न गत्वोर्ध्वं वाङ्कः स्वकर्णं दरीयान्निर्दं पठेत् नमोस्तिबित्तं न धनं न चान्यत् श्रा
द्धपयोगिस्वपितुं न तौस्मि त्वय्यं तु भक्त्या चित्तरोमये तौ मुजौ कृतौ बर्तमानि माकृतस्येति प्रभासस्वडे न्येपि मंत्रा उक्ताः इत्यमुकत्वाः अथ श्रा
द्धभोजने प्रायश्चित्तानि दर्शश्राद्धेषु प्राणायामः महालयारि श्राद्धेषु त्रिवर्षीध्वं प्रतिवार्धिकेषु च षड्प्राणायामाः गायत्र्या दशकुलो
भिमेन्नितस्य जलस्य चान्नं वा एवमन्येष्वपि अनुक्तं प्रायश्चित्तश्राद्धेषु कृतं जलपानमेव वृद्धिश्राद्धेषु प्राणायामत्रयं जातकर्मदिचूरांत संस्का
रांगवृद्धिश्राद्धेषां तपनं कर्तुं जातकर्मिणो श्राद्धेषां चांशयणं वा अन्यसंस्कारांगश्राद्धेषु उपवासः सीमंतसंस्कारे तत्संस्कारांगश्राद्धेषु चोडा
यणं आपदि दशाहंतर्न वसंतकश्राद्धेषु एकादशाहं च श्राद्धभोजने प्राजापत्यं कृत्यं द्वादशाहं कसपिंशिश्राद्धेषु न मासेन पादोनं कर्तुं
द्वितीयमासिकं त्रैपक्षिकं नवाण्मासिकं नादिके चर्धं कर्तुं अन्यमासिकेषु प्रथमादिके चर्धं तसपिंशिश्राद्धेषु च पादकृच्छ्रः उपवासो
वा गुरवे इत्येतां श्राद्धभोजने सर्वत्रोक्तार्थं जपशीतेनैतदर्थं अनादिजन्मासां तेषु चोडा यणं प्राजापत्यं च द्विमासाद्युक्तं चतुर्षु पादो
नं कर्तुं त्रिमासादिषु चर्धं तेषु अर्धं कर्तुं प्रथमादिके पादोनं द्वितीयतृतीयादिके एकोपवासः क्षत्रियश्राद्धेषु तद्दिगुणं वैश्यश्राद्धे
त्रिगुणं श्रद्धाश्राद्धेषु चतुर्गुणं चोडा यणं तत्सपिंशिश्राद्धेषु चोडा यणं एकादशाहंतर्न वसंतकश्राद्धेषु चोडा यणं

द्वादशाहादौ पराकः हिमासादिचतुर्षु अतिरुद्धः अन्यमासिकेषु रुद्धः आदिके पादः अभ्यासे सर्वत्र संबोद्धिगुणं आमहेमश्राद्धे सांक
 ल्यिकेन तत्तुल्यं प्रायश्चित्तं दैत्यतिश्रवणं वारीचपूर्वोक्तप्रायश्चित्तं कृत्वा सत्रयं प्राणाया मशतं द्युतप्राशनं वा अधिकं चरेत् अनापदि
 द्विगुणं चरेत् दशोदोदहिबदेव ब्रह्मचारिणश्चोत्संस्कारे भोजने रुद्धः सीमंते वा इदं अन्ये कृत्वा सः एकादशाहश्राद्धभोजने वा इदं पुनः
 संस्कारश्चेति हेमाद्रिः अथ स्यादश्राद्धे विशेषः तत्र यस्य पित्रादेर्मरणं यन्मासे यत्पक्षे यत्तिथौ तद्दिनं तस्य मृतारुस्तत्र पित्रादित्रिदेव
 यं वार्षिकं श्राद्धं पुरुषार्थं देवसहितं कार्यं नवान्नसपत्नीकत्वं पित्रादीनां नाप्यन्नमातामहादिजन्यं अत्र तिथिर्होत्रे निर्णयो रात्रावपि
 कार्यं त्वग्रहणदिने तस्यासौ निर्णयो मृतमासादि निर्णयो दशदिने तस्यासौ निर्णयः शुद्धिः श्राद्धनिर्णयश्च श्राद्धकार्यनिर्णयप्रसंगे न पूर्वो
 क्तो लुप्तधेयः पारणे भरणे चैव तिथिस्तात्कालिकी मतेति वचनाभरणकालिक तिथेरपराह्णादिव्यासादिकं श्राद्धनिर्णयोऽस्यः पित्रोः
 प्रथमाद्यादिकं श्राद्धं विभक्तैर्भ्रातृभिः कार्यं अविभक्तत्वेऽप्येवैव मातृमताहेमाद्रिदित्रिदेवत्वं श्राद्धं मातापित्रोर्मताहेत्येव पूर्ववितुः
 श्राद्धं कृत्वा त्वात्मा मातुः श्राद्धं कार्यं एवमेव दिने पित्रोर्मरणेन मातुर्मरणसहसं करणेऽपि तस्यै सहगमने तु एकमेव पाकं कृत्वा पितृमा
 तृपात्रेण दयमुत श्राद्धं यद्विंशत्यध्याह्नं विभक्तैर्वास्तुन भिन्नाः सहगमने सुवासिनीमरणे च विप्रपत्नौ सुवासिनीमधिकं भोजयेत्
 सुवासिन्यैकुं कुमादिस्त्र्यलंकारादद्यात् सर्वत्र स्त्रीणां श्राद्धे वस्त्रयसोपनीतगंधादिकमेव विप्रैर्भोदेयं नकुं कुमादि एवं सापत्न्या

राम

३१

तुर्मातामहतसंख्योर्मातुलस्य पितृव्यतस्य लोभोऽर्तुः श्वश्रुः श्वश्रुर्योऽर्तुः पितृसुर्मातृसुर्भार्यायाभर्तुर्भोग्यादेः श्वेतैर्धामपुत्रत्वे
 पार्वणविधिर्नोवप्रतिवार्षिकं श्राद्धं कार्यं केचिन्पितृमातृमातामहमातामहीव्यतिरिक्तानां सर्वेषामेकोद्विष्टविधिर्न धेत्याहुः अत्र दे
 शाचारानुसारेण व्यवस्था पित्रादिवार्षिकदिने पितृव्यादिवार्षिकप्राप्तौ स्वयंपित्रादिश्राद्धं कार्यं पितृव्यादिश्राद्धं तु पुत्रनिष्ठादि
 राकार्यं दिनांतरे वा स्वयं कार्यं सन्यासिनो व्यादिकादि पुत्रः कुर्यात्सपार्वणं प्रथमे वर्षे वयं तस्य पिंडनपक्षे मृताहात्पूर्वदिने सपिंडनम
 द्दृष्टिं श्राद्धं च कृत्वा परे धुर्वार्षिकं कार्यं अथ स्यादश्राद्धे निर्णयः यस्मिन्मृतस्य देशांतरमरणादिना मासो ज्ञायते तिथिर्न ज्ञायते तस्य
 तन्मासे दर्शशुक्ले कादश्यां रुद्धे कादशां वा प्रतिवार्षिकं श्राद्धं मृततिथिर्ज्ञाता मासो न ज्ञातस्तदा मार्गशीर्षमासो वा भाद्रपदे वा तत्ति
 थौ वार्षिकं तिथिमासयोरज्ञाने यदि देशांतरप्रस्थितस्तन्मासदिनसौ श्राद्धो प्रस्थानदिनादेशाने मृतवार्ताश्रवणतिथिमासो प्र
 स्थानवार्ताश्रवणयोर्मामासज्ञाने तिथ्यज्ञाने तन्मासे दर्शादौ प्रस्थानादिमासविस्मरणे तिथिस्मरणे मार्गशीर्षादिषु कृत्वा चतुर्षु तत्तिथौ वा
 यिकं मरणतद्वर्णप्रस्थानानां दिनमासयोरज्ञाने मासस्य मार्गशीर्षस्य वा दर्शश्राद्धं द्वादशादि वर्षप्रतीक्षोत्तरं प्रतिकृतिदहेदाहा
 दिने वार्षिकादि अथ श्राद्धविधौ निर्णयः निमंत्रणोत्तरं विप्रस्य सत्के मृतके वा प्राप्तौ आशौचं निमंत्रणं च द्वितीयक्षणरूपं समं
 त्रकं याह्यं न लौकिकमिति भाति कर्तुं सुपाकपरिक्रियोत्तरमाशौचाभावः पाकपरिक्रिया न समं त्रकं पाकप्रोक्षणमित्याहुः कर्तुं

ध.सि.३३
३२

कर्तुर्गृहेभोजनारंभोत्तरंजननेमरणेवाभोज्येष्वन्नापरकीयजलेनाचामेत् मम तु प्रतिभाति सर्वस्याप्याशौचापवादस्यानन्य
गतिकविषयत्वात्संकराभावेपाकक्रियोत्तरेषिकर्तुर्गृहोचैतदंतेआहुं भोक्तुस्तुभोजनारंभाद्यागाशौचज्ञानेन्योनिमंत्रणीयः भो
जनारंभोत्तरमाशौचेतुर्कृत्तथैवआहुंसमापनीयं भोक्तातुभोजनांते आशौचप्रकरणेवक्ष्यमाणं प्रायश्चित्तकार्यं संकटेतुपूर्व
कमिति युक्तं चेद्वाह्यं अथसिंधोपाकोत्तरमाशौचाभाववननस्य कर्तमात्रपरत्वाद्भोक्तुः प्रायश्चित्तमाशौचं चोक्तं तद्यथा ब्राह्म
णस्याशौचैसकृत्कामतोन्नभोजनेसांतपनकृत् अभ्यासेमासं कृत्तवरेत् अज्ञानादिप्रादीनां ज्ञाताशौचानामन्नभक्षणे एकाहं
अहंपंचाहंसप्ताहंक्रमेणभोजनमतेपंचाव्यप्राशनंच अभ्यासेद्विगुणं आशौचंतु ब्राह्मणादीनामाशौचेयः सकृदेवाभ्युन्नम
तितस्यतावदाशौचंयावत्तेषामाशौचंतदंतेप्रायश्चित्तं कुर्यादिति विष्णुः संज्ञेयं आहुकालेन्यकालेचैतत्सममेवेतिज्ञेयं दातुभो
क्तुभ्यामुभोभ्यामाशौचंन ज्ञातंचेन्न दोषः आशौचमध्ये आहुदिनपाते आशौचांते एकादशाहेकार्षं एकादशाहोमलमासेचैन्नले
धिकार्यं तत्रातिक्रमेशुद्धमासे एतन्मासिकेप्रतिवार्षिकेचैज्ञेयं दर्शादीनांतुपंचमहायज्ञादिवह्नीपण्य नाशौचांतेकर्तव्यत्वेना
विप्रायश्चित्तं आशौचंविनादर्शादीनांलोपेषुपनासादिरूपं प्रायश्चित्तमेव न कालांतरेनुष्ठानं एकादशाहेअसंभवेअमावास्या
यांकृष्णशुक्लेकादशयोर्वार्षिकं मासिकंचोदेकुंभंचयद्यदंतरितंभवेत् तत्तदुत्तरसातंयादनुष्ठेयंभवत्तते केचिदादिकमर्थं

राम
३२

तरितंदर्शादिकानासंभवेऽग्निमासेतत्ततिथौ कार्यमित्याहुः आशौचेतरव्याध्यादिविद्येविस्मृतौचैवमेव केचिद्वाध्यादिविद्येपुत्रादि
नातदिनेएवाभ्युन्नमदिकमाहुः अथभार्याजोदोषे तत्रदर्शयुगादिमन्वाद्यष्टकान्वष्टकादिआहुदिआहुनिपाककर्तृतरसत्वेनेन
तदिनेकार्याणि अन्यथाप्रादिद्व्येण कालादर्शादर्शाह्यं पंचमेहनीतिपक्षांतरमाह सकृन्महालयस्तु दर्शभार्याजसिमुख्यकाला
तिक्रमभियातिनैवकार्यः एवमाश्विनशुक्लपंचम्यंतकालेष्वहं अहम्यादौसकृन्महालयंभार्याजोदोषेनकार्यः कलांतरसत्वा
दित्यादिमहालयप्रकरणोक्तमनुसंधेयं प्रत्यादिकं मासिकंचरजोदोषेपितदिनएवकार्यमित्येकः पक्षः पंचमेहनि कार्यमित्यपरः
पक्षद्वयेपिग्रंथसंमतिः शिष्टाचारसंमतिश्च भार्यांतरसत्वेतदिनएवेतिसर्वसंमतं तदिनेकरणपक्षेआहुकालेरजस्वलादर्शना
दिकंवर्ज्यं तेनतादृशागहासंभवेस्वसपिंडस्यपाककर्तुरसंभवेचपंचमेहनीतिपक्षः श्रेयान् अपुत्रास्त्रारजोदोषेभर्तुरादिकादिकंप
चमेहनि कुर्यात् नलन्यद्वारातदिने अथपतिमुश्याश्चिप्रवेशे तत्रसहगमनमेवविप्राणां क्षत्रियादेस्तुसहगमनंमनुगमनंच
एकचित्तागेहेणदंपत्योः सहैवमंत्रबद्धाः सहगमनं भर्तुः समंत्रकदाहोत्तरं पृथक्चितावधिप्रवेशोबुगमनं तन्नोभमन्नपितिथ्ये
क्येएकदिनेएवतंत्रेणपाकादिकृत्वा दर्शमात्रं पृथक्पिंडवर्ज्यविप्रमेदयुतं पितृपार्ष्णीमातृपार्ष्णीविशिष्टं आहुं कार्यं विप्रमेदेवा
स्तुनभिन्नाभिन्नावा तिथिभेदेपिआहुदिनेक्येएवमेव तिथिभेदाद्वादिनभेदेतुवार्षिकादिपृथगेवकार्यं केचित्तुसहगमनेति

ध.सिं. ३३.

३५

पुनोत्पत्तिनिमित्तक आहुत्यनवदेवताकत्वात्पृथगुद्धानं तच्च हेतुवैकार्येन त्वामेव नाप्यनेनेति इति आहुतसंपाते निर्णयः अथ तिलतर्पणं तत्र यच्च आहुतेऽप्यनेनः पितरस्तपितास्तावन्तित्वात्तद्वैकार्येन तिलेस्तर्पणं कार्यं तत्र कालनियमः पूर्वतिलोदकं देवैर्प्रत्यवेत्तुपरेहनीत्यादि तदर्थं निषेधः दर्श आहुतेऽप्यनेनः आहुतं गतितर्पणं तत्र विप्रमित्रेणोत्तरं वाकारं भोत्तरं वा ब्रह्मयज्ञकरणे ब्रह्मयज्ञांगनित्यं तर्पणेनैव दर्शांगतिलतर्पणस्य सिद्धिः ततः पूर्वमेव देवोत्तरं वा ब्रह्मयज्ञकरणे आहुतं यत्पुनरुद्देशेन आहुतांगतर्पणं कृत्वा आहुतं भः कार्यः प्रात्यहिकं सर्वपितृतर्पणं तु ब्रह्मयज्ञकाले कार्यं एवं युगादिमन्त्रादिसंकांतिपैर्हि मासीवेधतियतीपात आहुतेषु दूरीकृत्यैव तार्थ आहुते सर्वपितृदेवैर्न पूर्व वार्षिक आहुते परे द्युरेव आहुतं यदेवता त्रयो देवैर्न वार्षिक आहुदिने नित्यतर्पणं तिलेनैव कार्यं सकृन्महालयसर्वपितृदेवैर्न परे द्युरेव अन्येषु महालयपक्षेषु अष्टकान्महाकाशे वैद्युः आहुतेषु माध्याह्निके धीदेयमज्जाया यक्षी भरणी माघा आहुतेषु हिरण्य आहुते चानुब्रज्य तर्पणं आहुतं यदेवतो देवैर्न आहुतसंपाते तु यदित्यसंगसिद्धिस्तदा तदीयमेव तर्पणं तत्र त्वेतु पूर्वतर्पणं च तौ पश्चात्तर्पणं च तत्र आहुतांगसमसंख्यत्वे आदावन्ते वा तर्पणं विषमसंख्यत्वे ब्रह्मपुरोधेन संकांतिपुग्रहणे पित्रोः आहुते दूरीकृत्यतीपाते पितृव्यादि आहुते महालये च निषिद्धे विदिने आहुतांगतिलतर्पणं कार्यमिति केचित् अन्येतु सर्वत्र आहुतांगतर्पणे कोपिति ध्यादिनिबंधोनेत्याहुः अथ आहुतांगतर्पणनिषेधः वृद्धि आहुते सर्वत्र आहुते तु मासिके संवत्सरविमोकेन न कुर्वीत तिलतर्पणं तत्र तर्पणप्रकारः परे

राम

३५

हनितर्पणेऽप्यनेन तर्पणं कृत्वा नित्यस्नानं प्रातः संध्यां च कुर्यात् यदा नित्यस्नानं प्रातः संध्यां च आहुतांगतर्पणं संबंधनामगोत्ररूपाणि हि तीर्थांतांस्तु चार्थस्वधानमस्तर्पयामि इति ब्रह्मवैदक्षिणहस्तेनामैरंजलिना सिद्धिस्तर्पयेत् प्रत्यंजलिमंवाहनिः एवं नित्यतर्पणे पितृव्यं अथ ब्रह्मयज्ञांगे नित्यतर्पणे तिलयुक्ततर्पणनिषेधकालः रविभोमभ्युचारेषु प्रतिपत्त्ये कादशिसप्तमी त्रयोदशी शुभरणी कृत्तिकामघा सुनिशिसंध्या सुगृहे जन्मनक्षत्रेशुभकार्यदिने अन्यदीये शोभनयुतगृहे मन्त्रादिषु युगादिषु गजछायायामयनहये च तिलतर्पणं महास्ना नं पिंडदानं चन कार्यं केचिदयनहये युगादिमन्त्रादिषु तिलतर्पणे न रोषायेत्याहुः विवाहव्रतचक्रा सुवर्षमर्द्धतदर्थकं अन्यत्र संस्कारे मासमासाहं वा तिलतर्पणादिकं महालयमयाक्षयाहम्राहं विमानकार्यं मसुक्तं अननिषिद्धदिने तिलात्वाभेवाहमरौप्ययुतहस्तेन दर्भ मिश्रितमिति तिथिविशेषोष्कादिरिति मयं स्वे अन्नकातीयानां केवाचिदायिकादौ परे हनिभरण्यादौ विसर्जनां ते च आहुतांगतर्पणाचारो न दृश्यते तत्र मूलमयं क्षयाह आहुदिने नित्यतर्पणे तिलग्रहणं तु ब्रह्मपुरोधेन विरुद्धं अयनादी आहुतेषु कृत्यं तत्पुनोद्देशे प्रपञ्चि ते एतच्चोपनयनादिमहत्कर्म सुपूर्वैः कार्यं जातकर्मोद्यम्यकर्म सुतदहरे वा तत्र देशकालो संकीर्त्य सत्यवस्तु संज्ञका विधेरेवानां दीमुखा मातृपितामही प्रपितामहो नो दीमुखाः पितृपितामह प्रपितामहानां दीमुखा मातामहमातुः प्रपितामहाः प

ध.सिं.३३.
३५

लीसहितानादीमुखान् एतां अनुदिव्यपार्षणविधानेन सपिंडं नैश्राद्धं कप्रिष्यति संकल्पः अर्घ्यकालेनैवैवपात्राण्यासाद्यते शुद्धौ द्वौ कु
शौचधाय यवोसिसोमदेवलोइति पूर्वोक्तो देवयानोप्योशंतस्वेति ह्योर्हयोरवाह्य अमुकविश्वेदेवाः प्रीयंतो नो दीमुखाभातरः प्रीयं
तो नो दीमुखाः पितामहः प्रीयंतो इत्यादिनायथा लिङ्गपात्राणि पुरतो न्यसेत् नो दीमुखामातर इदं नो अर्घ्यमित्यादिनायथा लिङ्गं दद्यात्
मर्घ्यपात्रं विभज्य देयं द्विर्दिगंधदानं चतुर्थीतानुदिव्यस्वाहा हव्यं नमो ममैत्यादिदेववदन्नदानं पिंडदानकाले नो दीमुखान्भ्योमातृभ्यः
स्वाहानो दीमुखेभ्यः पितामहीभ्यः स्वाहेत्येवैव प्रत्येकं द्वौ वा विष्णुष्टादत्र पिंडं दद्यात् अत्रातुमंत्रणं कृतं कृतं एवं सर्वविभ्यमपि सव्यादि
नादेव धर्मैरेव कार्यमित्यादिसर्वं पूर्वार्धतो ज्ञेयं तत्रानुक्तो विशेष एवात्रोक्तः अथ विभक्त्या विभक्त्यनिर्णयः तत्र श्राद्धाधिकारिनिर्णय
मेजीवत्पितृकनिर्णये च प्रायेणोक्तं विशेषस्तु अत्र विभक्तधनानां भ्रात्रादिनां सर्वधर्माः पृथगेव सापिञ्जंत प्रेतकर्म षोडशमासिका
निवृत्तयेव आश्रयाध्यश्रोतस्मातेनित्यकर्मोपि पृथगेव पितृपाकोपजीवीत्याहृतपाकोपजीविकरूपेण पक्षांतरं कात्यायनादिपरं पं
चमहायज्ञमध्ये देवभूतपितृमनुष्ययज्ञा ज्येष्ठस्यैव पाकभेदे आश्रयलायनो नो वैश्वदेवभेदो विकल्पेन ज्येष्ठेनाहुते वैश्वदेवैकनि
ष्ठस्य पाकसिद्धौ तेन तृतीया किंचिदन्नमसौ क्षिप्त्वा विधाय दत्त्वा भोक्तव्यमिति केचित् देवपूजा तु पृथगेकत्र वा प्रतिवार्षिकं दत्तं

राम
३५

कांतिग्रहणादिश्राद्धा निज्येष्ठस्यैव तीर्थश्राद्धाद्यपि युगपत्सर्वेषामविभक्तानां प्राप्तावेकस्यैव भेदेन प्राप्तो भिन्नं एवं गयाश्राद्धे पितृ
ज्यं काम्यदानहोमादौ इत्यस्याध्ये भ्रात्राद्यनुमत्त्याधिकारः मद्यान्नयोदशाश्राद्धं पृथगेवेत्युक्तं अत्र तीर्थश्राद्धं तत्र गंगादितीर्थप्राप्तौ
अर्घ्यावाहनद्विजां शुद्धनिवेशनं तत्पिप्रभनविकिरविसर्जनदिग्बन्धवर्जं सकृन्महालयवत्सर्वपितृगणोद्देशेन धूरिलोचनसंज्ञकं
विष्वादेव सहितं तीर्थश्राद्धं कुर्यात् अग्नौ करणं कृत्वा कृतं करणपक्षे तीर्थजलसमीपे श्राद्धं चेत्तदा प्राकृतमंत्रयुतं जले कार्यं
अन्यथा हस्तादौ पिंडानां तीर्थप्रक्षेप एव प्रतिपत्तिः अत्र तीर्थवासिन एव विधाय विष्णुणा अपि मुख्यः तदभावे अन्ये अत्र श्राद्धी य
देशे अन्नादिद्वये च काकश्वादिभिर्दृष्टेपि न दोषः तीर्थश्राद्धं गतर्पणं दत्तं वत्सर्वं कार्यं देशकालौ संधीत्ये सर्वगणमुच्चार्य एतेषाम
सुकतीर्थप्राप्तिनिमित्तकं तीर्थश्राद्धं सपिंडं सदेवं सद्यः कप्रिष्यति संकल्पः धूरिलोचनविश्वेदेवादि सर्वसकृन्महालयवत् तीर्थ
यात्रायां साधोः सपत्नीकस्याधिकारः निरघीकस्य त्वपत्नीकस्यापि स्त्रियाः स्नानदानतीर्थयात्रानामस्मरणादिकं पुत्राद्यनुमत्त्येव
सधवायायात्रादिपत्या सहैव तीर्थयात्राविधिः तीर्थयात्रां चिकीर्षुष्याधिधायोषोषणं गृहे पारणाहेद्यतश्राद्धं हविर्धर्मयुतं चरे
त् तथा च षड्देवतं नवदेवतं वा द्वादशैव तं वा बहु सर्पियुतेनाग्नेन श्राद्धं कुर्यात् निवेदनकाले इदं ह्युतं सानंदं दत्तं दास्यमानं च
त्यादि वदेत् गणेशं विष्णुं नारायणं शंकरं रामं कृष्णं यानां सकल्पं कृत्वा श्राद्धं शेषेण पारणां कृत्वा ब्रजेदिति केचित् अन्ये तु श्राद्धं

ध.सिं.३३.
३६

तेयानासंकल्पं कृत्वा आहुतौषधुतमात्रमादाय ग्रामांतरं कोशान्मुनंगत्वा तत्र आहुतौषधुतसहिता न्नांतरेण पारणमित्याहुः श्रीपर
मेश्वरप्रातिकामः पितृमुक्तिकामो वा मुक्तप्रायश्चित्तार्थं वा मुक्ततीर्थयात्रां करिष्यति यात्रासंकल्पः उपवासात्पूर्वमुत्तमकार्यमि
तिकेचित् अन्येतुप्रायश्चित्तार्थं यात्राया मेवमुत्तममाहुः एवं गयोदेशकयात्रायामपि मुत्तमविकल्पः उद्यतस्तु गयां गंतुं आहुतौषधु
तादिकं विधाय कार्यं दत्तं वेश्यामं कृत्वा प्रदक्षिणं ततः प्रतिदिनं गच्छेत्प्रतिग्रहं विभजितः यश्चान्यं कारयेत्तत्प्रातीर्थयात्रां नरेश्वरः
स्वकीयद्वययानाभ्यां तस्य पुण्यचतुर्गुणं यात्रामध्ये आरोहणे नरोदोये वा शुद्धिपयं तं स्थित्वा तदंतरे गच्छेत् विषममार्गे तु न दोषः सं
कल्पितयात्रामध्ये तीर्थांतरास्तौ आहुतौषधुतं कार्यमेव वाणिज्याद्यर्थं गतेनापि मुत्तमोपवासादिकं कार्यं कार्योत्तरप्रसंगेन तीर्थं गम
नेर्धर्मं वाणिज्यार्थं गमने पादफलं मार्गे द्विर्भोजनं दिकरणे च त्रौषानहं सेवने च पादो न यात्रामारुह्य गमने ह्यं अनुपगणेन तीर्थं
प्राप्तौ तीर्थस्नानात्स्नानं जंफलं न तीर्थयात्राफलं मार्गे तरानदी प्राप्ते स्नानादिपरपारतः अर्वागे वसरस्वत्या एष मार्गो तो विधिः
तीर्थसामीप्यप्राप्तौ विधिः यानानितुपरित्यज्य भाव्यं पादचरैर्नैः भक्त्या च विलुठतत्र कुर्वीत देवं च कार्यं तीर्थप्राप्तिपूर्वदिने तीर्थं
प्राप्तिदिने वा उपवासः कार्यः तीर्थे मुसलस्नानं कृत्वा उदः स्नानं प्राप्नुवन्वा केशश्मश्रुजोमनस्वानुदस्संस्था निवापयेत्ततः स
मंत्रकं स्नानं तत्र प्रणवेन जलमालो ज्जतीर्थमावाह्य ॐ नमो देवदेवाय शितिकं गयदं गिने रुद्राय चापहस्ताय वाक्त्रेणे वेधसेन

राम
३६

मः सरस्वती च भाविनी वेदमाता गरीयसी सन्निधात्री भवत्यत्र तीर्थे पापप्रणाशिनी ति स्नायात् रोषः स्नानविधिर्नित्यवत् ततः त
पेण दितीर्थं आहुतौषधुतं तत्र दिने ततो गमनं न आहुदिने मुत्तमोपवासश्च सर्वतीर्थे धर्मविधिः वज्रैर्वित्वा कुरुक्षेत्रं विशालं विरजंग
यां सर्वतीर्थे धर्मप्रसिद्धमहातीर्थे धर्मार्थः दशमासोत्तरं पुनस्तीर्थप्राप्तामुत्तमादितीर्थविधिः मया गेतुं योजनत्रयाद्वागतस्य दशमा
सादर्वीगपि त्रयो गेजीवत्यितके गुर्धिणी पतिरुत्तमं बालानामपि सभर्तृकस्त्रीणामपि प्रथमयात्रायां वषट् केचित् सभर्तृकस्त्रीणां
सर्वान् केशान्समुद्धृत्य छेदयेद्गुल्लद्वयमित्याहुः तत्र वेणीदानविधिर्द्वितीयपरिच्छेदः यतिभिस्तु तीर्थे पितृसंधिष्वेव केशोप
स्थवर्जधूपनं कार्यं तीर्थप्राप्तविलंबेन स्नानपितृतर्पणं आहुतौषधुतं न पर्वोदिकालं विचारयेत् आक्रमिकमहातीर्थप्रा
प्तौ द्विदिनादि वासासंभवे भुक्तेनापि रात्रावपि स्तुतिना पिग्रहणपूर्वणी स्नानं हिरण्यादिना तीर्थं आहुतौषधुतं कार्यं एवं मलमासे
पियोज्यं अथ पार्थस्नानं मातरं पितरं जायां भ्रातरं सुहृदं गुरुन् तीर्थे स्नायाद्यमुद्दिश्य सोष्टमं शालभेनरः यद्वा प्रतिकृतिं दत्त
मयी स्वतीर्थवारिषु मज्जयेच्च यमुद्दिश्य सोष्टमं शालभेनरः यद्वा प्रतिकृतिं दत्त
पि ह्यंसक्तु संयावयाय सपिण्याक गुणान्यतमात्रि विंजानो तीर्थे प्रक्षेपयन्वा न्या प्रतिपत्तिः एतन्वा पुत्रया विधाय कायं स
पुत्रयानकर्तव्यं भर्तुः आहुतौषधुतं च नेति स्म ततः अनुपनीतेनापि कार्यं यतीनां तु न कर्तव्यं ह्यं प्रदशयेभिस्तु गयोगत्वा न पिंडः

ध.सिं.३३.
३७

इदं स्पष्टं हि क्षुद्रपदं पितृभ्यः सहस्रमुच्यते एवं कृपयमादिष्वपि पिंडप्रदर्शनमेव तीर्थं श्रुतिद्वैतं न्येन प्रतिग्रहे देशमात्रादानेन शुद्धिः श्रीविठ्ठलं
सम्पिणी च विप्रतरो दीनवत्सलो ध्यायत सिद्धयेन त्वावश्येया ज्ञाननिर्णयं । तत्रादौ गर्भनाशजननाद्याशौचं आचतुर्थी कृते तत्रावः पातपंच
मषष्ठयोः अत ऊर्ध्वं प्रसूतिं स्यात्तत्राशौचं विविच्यते । तत्र गर्भस्त्रावे आद्यमासत्रये मातुस्त्रिरात्रं चतुर्थमासे च द्वादशमासस्य तत्स्यमा
शौचं पित्रादिसपिंडानां स्नातवमाये स्नाना शुद्धिः पंचममषष्ठमासयोर्गर्भपाते गर्भिण्या माससमसंख्यं क्रमेण पंचषट्दिनानि अस्पृश्यत्वात्
क्षणमाशौचं पित्रादिसपिंडानां तु त्रिदिनं जननाशौचं मृताशौचं तु नास्ति इदं स्नानपाताशौचं सर्ववर्णसाधारणं गर्भिण्या सप्तमासप्रभ
तिप्रसवे मातुः पित्रादिसपिंडानां च संपूर्णं जननाशौचं तच्च विप्रदशाहं क्षत्रिये द्वादशाहं वैश्ये पंचदशाहं शूरे मासः संकरजातीनां षट्
वत् विज्ञाने श्वरस्तु नैषामाशौचं किंतु स्नानमात्रमित्याह सर्ववर्णेषु दशाहं वा जननाशौचं गर्भिण्या द्वादशमासस्य त्वत्वं कर्मानधिकारस्तु
कन्यात्वतौ मासं पुत्रोत्पत्तौ विंशतिरात्रं इदं स्वस्वाशौचोत्तरमिति विप्रः स्त्रियाः क्रमेण चत्वारिंशच्चिंशदिनान्यनधिकारः पितुः सापत्न
मातुश्च कन्यायाः पुत्रस्य चोत्पत्तौ सचैतस्नानात्प्रागस्पृश्यत्वं पित्रादिसपिंडानां जननाशौचं कर्मानधिकारमात्रं कर्माद्यातिरिक्तकाले स्प
र्शदोषेन जातकर्मणि दाने च नात्वे दनात् सर्वपितुरधिकारः एवं पंचममषष्ठदशमासदिनेषु दाने जन्मदादिपूजने चाधिकारः तत्र विप्राणां
प्रतिग्रहे दोषेन कूटस्थमारभ्य सप्तमपुरुषपर्यं ताः सपिंडाः ततः सप्तसमानोदकाः ततः सप्तैकविंशतिपर्यं ताः सगोत्राः तत्र सपिंडानां

सम
३७

ध.सिं.३३.
३८

मा भवस्तु पितृगृहे कन्यायाः प्रसूतौ पित्रोस्त्रिशत्रं तद्वर्तिभ्रातृणां मेकाह इत्याह कन्यायापतिग्रहप्रसवे विशादीनां नाशोचं मृतजातेषु
शौसपिंडानां संघर्षमेव जननाशोचं मृताशौचं नास्ति जननोत्तरं नात्र छेदनात् सर्वत्रिशुमरणेषु त्रादिसपिंडानां त्रिदिनं जननाशोचं मातु
स्तुदशाहमेव मृताशौचं तु नास्ति नात्र छेदोत्तरं दशाहभ्यंतरं त्रिशुमरणेषु सपिंडादीनां संघर्षमेव जननाशोचं मृताशौचं तु नास्ति अ
थ मृताशौचं तत्र मृताशौचवर्ता अश्वशत्वं कर्मानधिकारश्च दहनंतरं नाम करणात्मा कुत्रिशुमरणेषु सपिंडानां स्नानमात्रं मातापित्रोस्तु
पुत्रमृतौ त्रिशत्रं कन्यामृतौ वैकाहः सापलमातुः सवैत्रपितृवत् नाम्नः पूर्वस्वननमेव नित्यं नामकरणानंतरं च ङाकरणपर्यंतं तदभा
वेवैत्रयष्टिपर्यंतं दाहस्वननयोर्विकल्पः नामकरणोत्तरं दंतौ तत्पतेः प्राक्पुत्रमरणे दाहे सपिंडानामेकाहः स्वननं तु स्नानाद्धृष्टिः माता
पित्रोरुभयत्रापित्रिशत्रं कन्यामृतौ तु त्रिपुरुषसपिंडानां मुभयजस्नानाद्धृष्टिः मातापित्रोः कन्यामृतौ दंतौ तत्पतिपर्यंतं मुभयत्रैकाहः अ
ननमकरणं द्वादशदिनोपलक्षणं दंतजननं सप्तममासोपलक्षणं तेन द्वादशदिनमारभ्य षण्मासपर्यंतमेकाह इति फलितं सप्तममास
प्रभृति ङाकरणपर्यंतं तदभावे तृतीयवर्षपर्यंतं दाहे स्वनने वा सपिंडानामेकाहः केचित् स्वनने एकाहो दाहे त्रिशत्रमित्याहुः मा
तापित्रोरुभयजत्रिशत्रं एतत्पुत्रमृतौ कन्यामृतौ तु वर्षत्रयपर्यंतं सपिंडानां स्नानाद्धृष्टिः मातापित्रोः सप्तममासप्रभृति कन्यामृतौ
त्रिशत्रं विज्ञानेश्वरस्तु एकादशदिनमारभ्य यावदुपनयनं पुत्रमृतौ कन्यामृतौ तु यावद्विवाहं मातापित्रोस्त्रिशत्रमेवेत्याह प्रथमं न

सम
३८

दशाहमित्युक्तं सोदकानां त्रिशतं सगोत्राणामेकरात्रमिति नागोजीभट्टीये अन्येतुसगोत्राणानां त्रयोविंशतिः अयं सपिंडसोदकाद्या
 शौचविभागे जननमरणे च समानी मरणे तु आशौचविच्छेदे विस्नानमात्रं यावदेककुलत्वज्ञानं तावद्भवत्येवेति विशेषः अत्रेदं बोध्यं कृदस्थ
 दारभ्य संततिभेदे एकसंततौ कश्चिदष्टमोपरसंततौ च कश्चित्सप्तमस्तयोश्चैकतः सापिंड्यानुवृत्तिः परतो निवृत्तिरित्युक्तं तत्राष्टमेन निवृत्तसा
 पिंड्यैकेन सप्तमादीनां परसंततिस्थानां जनने मरणे त्रिदिनमाशौचं कार्यं सप्तमेन त्वनुवृत्तसापिंड्यैकेनाष्टमादीनां जनने मरणे वा दशाहमेव
 कार्यं एवं सोदकत्रिशतादौ कन्याविषयकं त्रिपुरुषसापिंड्ये चोक्तं अत्राष्टमस्य मृतपितृकृते जीवत्पितृकृतेऽपि त्रिदिनमेव श्रवणं कार्यं
 भट्टोजीयेनागोजीये च शौचप्रकरणे अन्यत्र च पित्रादिजीवनाजीवकतविशेषोद्देशनादितिकेचित् अपरे तु निर्णयसिद्धौ सापिंड्यप्रकर
 णे आदशाभाहमे विहितिरित्यादि सुमंतुवाक्यस्य लक्षणं कृतव्याख्याने एकपिंडदानत्रियान्वयित्वरूपसापिंड्यालक्षणा मनुस्मृत्यंती
 वत्पित्रादिजिकस्य प्रणितामहात्परेत्ययः पिंडभाजस्तद्वर्धनयोनवपुरुषपर्यंतं तत्पितृजीवनेऽष्टपुरुषपर्यंतं सापिंड्यमिति प्रतिपादनादष्टमादेः पित्रा जीवने दशाहं दशाह
 माशौचं पित्रादिमरणोत्तरमेव त्रिदिनमिति वर्तते अत्र मम द्वितीयपक्ष एव युक्तो भाति पितृगृहे कन्या प्रसूतौ पित्रोस्तत्कृत्वर्तिभ्रातृणां
 चैकाहः पितृगृहवर्तिपितृयादीनां सर्वेषां पितृसपिंडानां एकाह इति स्मृत्यर्थसारे एवं भ्रात्रादिगृहे भगिन्यादिप्रसवे पितृव्यामेकाहः

न
 राम
 ३५

धौदौकृतचूडस्य पुत्रस्य मरणे पित्रादीनां सर्वेषां त्रिदिनं नियतं दाहश्च निश्चयतः त्रिवर्षो धौकृतचूडस्याकृतचूडस्य वामरणे च नाशौचं
 किंतु स्नानमात्रं अनुपनीतभ्रातृमरणे भगिन्यानाशौचं ऊनद्विवर्षस्य रवननं मुख्यं अनुगमनं वैकल्पिकं पूर्णाद्विवर्षस्य दाहो मुख्यः अ
 नुगमनं नित्यं अत्र दाहोदकदानादितृष्णीमेव कृतचूडाय पूर्णत्रिवर्षाय च भूमौ पिंडदानं दंतजननपर्यंतं तु त्वयस्केभ्यो तदुद्देशादुद्भव
 नं त्रिवर्षांतं च जंतं वा पायसदानं तद्वर्धमुपनयनपर्यंतं माशौचांते सबमस्केभ्यस्तदुद्देशेन भोजनादिदानं स्त्रीशूद्रयोस्तु कृतचूडयोर
 पुदकदानादिवैकल्पिकं शूद्रस्य त्रिवर्षपर्यंतं मेतदेवाशौचं अस्मोपनयनस्थाने विवाहः तथा च त्रिवर्षो धौविवाहपर्यंतं तदभावे
 उत्रावर्षपर्यंतं वा शूद्रस्य मरणे त्रिदिनं तद्वर्धजात्याशौचं कन्यायावर्षत्रयानंतरं वा कृदानात् प्राकृमरणे त्रिपुरुषसापिंड्यानामेकाहः
 मातापित्रोस्त्रिदिनं दाहादितृष्णीवाम्दानोत्तरं विवाहात् प्राकृकन्यामरणे पितृसपिंडानां भर्तृसपिंडानां च त्रिदिनं अनोभयकुलेऽपि सा
 त्पुरुषसापिंड्यं दाहादितृष्णीमेव जनने उपनीतमरणे चातिकांताशौचं नास्ति पितृपत्यजननमरणे देशांतरे कात्यायनस्नानं भ
 वत्येव अनुपनीतमरणेति कांते विस्नानं भवत्येवेति स्मृत्यर्थसारे अनुपनीतस्यारूढकन्यायाश्च मातापितृमरणे एव दशाहशौचं
 अन्यमरणे तु न किमपि उपनयनोत्तरं मरणे सपिंडानां दशाहं सोदकानां त्रिशतं सगोत्राणामेकाह स्नानाच्छुद्धिर्वैत्यादि विशेषः प्रायु
 क्तो नात्रानुसंधेयः स्त्रीशूद्रयोर्विवाहोत्तरं मरणे दशाहः शूद्रस्य विवाहाभावे चोत्रावर्षोत्तरमित्युक्तं विवाहो धौकन्यायाः पितृगृहे

ध.सिं.३३.
३९

मरणेमातापित्रोः सापलमातुः सापलभ्रातुः सोदरभ्रातुश्च त्रिरात्रं पितृव्यादीनांतद्गवर्तिनामेकाहः तद्गवर्तिनामसविंशनामेकाहः
तिकेचित् ग्रामांतरेमृतोपित्रोः पक्षिणीतिकेचित् कृतायाः कन्यायाः पतिरहेमरणेपित्रोः सापलमातुश्च त्रिरात्रं भ्रातुः पक्षिणी पितृव्या
दीनामेकाहइतिकेचित् मातापित्रोर्मरणेसापलमातुर्मेतौवृद्धकन्यायास्त्रिरात्रंदशाहंतः दशाहोर्ध्वं कात्यांतरेवत्सरांतरेपिपक्षिणी
भ्रातुरुपनीतस्यविवाहितभगिन्याश्च परस्परगृहमरणेपरस्परस्यत्रिरात्रं गृहांतरं मृतौपरस्परस्यपक्षिणी ग्रामांतरेएकाहः असं
तनिरुणत्वेएकग्रामेपिस्नानं एवंसापलभ्रातृभगिन्योरपि भगिनीमृतोभगिन्याअप्येवमेवेतिभाति कृद्धकन्यायाः पितामहपितृव्यादि
मरणेस्नानमेव मातुलमरणेभगिनीपुत्रस्यभगिनीकन्यायाश्चपक्षिणी उपकारकमातुलमरणेस्वगृहेमातुलमरणेचत्रिरात्रं अनु
पनीतमातुलमरणेग्रामांतरेमातुलमरणेचैकरात्रं एवंसापलमातुलमरणेपिमातुलानीमरणेभर्तृभगिन्यपत्यस्यस्त्रीपुंसरूपस्य
पक्षिणी सापलमातुलानीमरणेतुनाशौचं अनुपनीतभागिनेयमरणेमातुलस्यमातुलान्याश्चपक्षिणी एवंसापलभागिनेयमृतेपि
अनुपनीतभागिनेयमरणेमातुलस्यमातुलान्याश्चपक्षिणी एवंसापलभागिनेयेपि अनुपनीतपदेनावशिष्टोपनयनमात्रः कृतच
उः वृद्धायाअभावेनिबर्षोर्ध्वयस्कोवाद्याद्यतिभाति एवमग्रेष्वनुपनीतपदस्यार्थोबोध्यः भाजिनेयीमरणेतुस्नानमात्रमितिभाति
मातामहमरणेदुहित्रपत्यस्यपुत्ररूपस्मकन्यारूपस्यचात्रिरात्रं ग्रामांतरेपक्षिणी मातामहोचमृतायांदौहित्रदौहित्र्याश्चपक्षि

राम
३९

णी अत्रसर्वत्रपुरुषस्योपनीतस्यैवस्त्रियाश्च विवाहितायाएवमातापित्रातिरिक्ताशौचेधिकारस्तुतं अत्रमातुलमातुलानीमातामहा
महादिमृतौस्त्र्यपत्यस्याशौचोक्तिस्त्येवकीयानुसारेण अन्यत्रतुनेवस्यष्टमुपलभ्यते उपनीतदौहित्रमरणेमातामहस्वमातामहाश्चत्रि
रात्रं अनुपनीतदौहित्रेमृतेमातामहस्यमातामहाश्चपक्षिणी दौहित्रीमरणेतुनाशौचमितिभाति श्वश्रुश्चशुरयोर्मरणेजामातुः सान्निधौ
त्रिरात्रं असन्निधौपक्षिणी उपकारकयोर्मरणेत्वसन्निधावपित्रिरात्रमेव ग्रामांतरेएकरात्रं भार्यामरणेननिवृत्तसंबंधयोः श्वश्रुश्चशु
रयोरनुपकारकयोर्मृतौपक्षिणी एकाहोवेतिभाति जामातरिमृतेश्वश्रुश्चशुरयोरेरावस्नानालुडिबी स्वगृहेजामातृमरणेचत्रिरात्रं उपनी
तेशालकेमृतेभगिनीभर्तुरेकाहः अनुपनीतेतुशालकेस्नानं ग्रामांतरेमृतैपिस्नानं भार्यामरणेननिवृत्तसंबंधेशालकेस्नानमितिनामोजी
महीये शालकसुतमरणेस्नानं कश्चिच्छालकायांमृतायांशालकवेदेकाहादिकमाह मातुः स्वसरिमृतायांस्वस्रपत्ययोः कन्यापुत्रयोः
पक्षिणी एवंसापलमातुः स्वस्रमरणेपि पितुः स्वसरिमृतायांभ्रातृपत्ययोः कन्यापुत्रयोः पक्षिणी पितुः सापलस्वस्रमरणेतुस्नानमात्रं
भ्रातृपत्यमरणेतुपितृषुः स्नानं स्वगृहेपितृषुमातृषुमरणेचहं उपनीतबंधुनयमरणेपक्षिणी अनुपनीतस्यगुणहीनस्यवा
बंधुनयमरणेएकाहः स्वगृहेमरणेतुत्रिरात्रं अत्रबंधुनयपदेनात्म बंधुनयंपितृबंधुनयंमातृबंधुनयमिति नवबंधुनयग्राह्याः ते
यथा आत्मपितृषुः पुत्रा आत्ममातृषुः सुताः आत्ममातुलपुत्राश्च वित्तयाआत्मबोधवाः पितुः पितृषुः पुत्राः पितृमातृषुः

ध.सिं.३३-
४०

सुताः पितुर्मतुल्यपुत्राश्च विज्ञेयाः पितृबन्धवाः मातुः पितृवसुः पुत्रमातुर्मतुल्यसुः सुताः मातुर्मतुल्यपुत्राश्च विज्ञेया मातृबन्धवा
इति पितृवसुमादिकन्याभितुर्विवाहितानामरणेतद्वन्धुवर्गस्त्वेकैनेति वचनवत्त्वादेकान्वदानां तु मरणे स्नानमात्रमिति निर्णयसिं ध्याशयः
नानोजीभृतास्तु बंधुत्रयवाक्येषु त्रयपदं कन्यापलक्षकमित्याहुः तन्मते पितृवसुमादिकन्यानां मृतानां मरणे पक्षिणी अन्वदानामेकाद्व
स्यादि पितृवसुमादिकन्याभितुर्वन्धुत्रयमरणे स्नानमात्रं कार्यमिति सिं ध्याशयेन सिध्यति भट्टमते तु पुत्रपदवत्तद्वाक्यस्याप्यपदस्या
पिकन्यापरत्वापत्त्या कन्याभिरपि बंधुत्रया शौचं कार्यमित्यापत्तितत्र च बहु त्रिष्टाचारविगानमिति सिं ध्याशयो युक्तो भाति अत्रे
दंतत्वं देवदत्तीयबंधुनवकमध्ये आत्मबंधुत्रये संबंधसाम्यात्परस्परमात्रौ च अवशिष्टबंधुषट्के तु बंधुषट्कमरणे देवदत्तस्या
शौचं देवदत्तस्य मरणे तु बंधुषट्कस्य नाशौचं संबंधभावादिति सुधीभिस्तु दत्तकस्य मरणे पूर्वपरपित्रोस्त्रिरात्रं सपिंडानामेका
हमाशौचं नीलकंठीये दत्तकनिर्णये तु उपनीतदत्तकं दौषात्तदपित्रादिसपिंडानां दशाहदिकमेवाशौचमित्युक्तं दत्तकेनापि पूर्वा
परपित्रोर्मृतौ त्रिरात्रं पूर्वपरसपिंडानां मरणे एकाहमरणः पितृशौचे देहिककरणे तु कर्मोदशाहमेव दत्तकस्य पुत्रपौत्रादेर्जन
ने मरणे वा पूर्वापरसपिंडानामेकाहः एवं पूर्वपरसपिंडमरणे दावपि दत्तकपुत्रपौत्रादेरेकाहः इदं सपिंडसमानोदकभिन्नेदतीक
ते ज्ञेयं सगोत्रे सपिंडे सोदके च दत्तीकते यथाक्रमं दशाहं त्रिरात्रं च यथा प्राप्तं भवत्येव आचार्यमते त्रिरात्रं ग्रामांतरे पक्षिणी उपनी

राम
४०

यवेदाध्यापक आचार्यः स्मार्तकर्मनिर्वाहकोप्याचार्यः आचार्यभार्यासुतयोर्मरणे एकाहः मंत्रोपदेशकगुरुमरणे त्रिरात्रं ग्रामांतरे प
क्षिणी शास्त्राध्यापको व्याकरणज्योतिः शास्त्राद्यं गाध्यापकश्चान्वानसंज्ञस्तन्मरणे एकाहः सकलवेदाध्यापकगुरुमरणे पक्षिणी वे
दैकदेशाध्यापकउपाध्यायस्तन्मरणे एकाहः शिक्ष्यस्योपनीत्याध्यापितस्य मृतौ त्रिरात्रं निवृत्ताध्ययनस्य मृतौ पक्षिणी परोपनीत
स्य बहुकालमध्यापितस्य मरणे एकाहः सहाध्यायी मृतौ पक्षिणी ऋत्विजिअनिवृत्तः कृत्तिकर्मणि मृतौ त्रिरात्रं ग्रामांतरे पक्षिणी क
र्मे निवृत्तौ ग्रामांतरे एकाहः एकग्रामे पक्षिणी एवं व्याज्यमरणेपि सार्यवेदाध्यायी श्रोतस्मार्तकर्मनिष्ठश्च श्रोत्रियस्तयोर्मरणे मेत्री
गृहानंतर्थादिसंबंधे त्रिरात्रं एकतरसंबंधे पक्षिणी संबंधभावे एकाहः सवर्णमित्रमरणे एकाहः यतिमरणे सर्वसपिंडानां स्नान
मात्रं स्वगृहे उदासीना सपिंडमरणे एकाहः स्वाधिष्ठितस्वगृहे असपिंडमरणे अन्यह आशौचप्रबोजकसंबंधिनि स्वगृहे मृतौ त्रि
रात्रं ग्रामाधिपदेशाध्यापकमृतौ सज्योतिः दिवामरणे रात्रौ स्नानाच्छुद्धिः रात्रिमरणे दिवा स्नानाच्छुद्धिरिति सज्योतिः पदार्थः प
क्षिणी पदार्थस्तु दिवामरणे सदिवसः सारात्रिर्द्वितीयदिवसे नक्षत्रदर्शनपर्यंतमिति आगामिनैर्मानाह दैवयुतामध्यगतारात्रिः
रात्रिमरणे सारात्रिस्तु तत्र महीभान्निश्चेति पक्षिणी केचित्तरात्रिमरणेपि मरणदिनाद्वितीयदिनस्थानक्षत्रपर्यंतमेव पक्षिणी प
दार्थरत्याहुः एवमतिशयं कालविषये दिवारात्रौ वामरणे शोनानुसारेण पक्षिणी व्यवस्था योज्या आचार्यमातुलनादीनां त्रिरात्राद्या

ध.सिं.३३.
४९

शौचमन्यस्मिन्त्यकर्मकर्तृरित्येयं शिष्यादीनां अत्यकर्मकर्तृत्वे तु दशाहोद्योगाद्यमध्ययानवृत्तिवृत्तितावधामस्याशौचं नगरे
तु नैव ग्रामनगरलक्षणाभ्यन्तरे गृहेगवादिपशुमत्तौ यावच्छस्तिष्ठेत्तावदाशौचं द्विजगृहेभ्यो नो मत्तौ गृहस्य दशरात्रमाशौचं शूद्र
मरणमासं पतितमत्तौ मासद्वयं म्लेच्छादिमत्तौ मासचतुष्टयं दासानागहजातकीतऋणमोक्षितऋणव्यादिप्रकाराणां स्वामिभ
रणे स्वजातीयाः शौचं युद्धराक्षसघातेन सद्यो मृते स्नानमात्रं नाशौचं अत्यकर्मपि दशाहदिकं सद्य एव कर्तव्यं युद्धक्षतेन कार्त्त
तरे मरणे एकाहः अहाहर्ध्वं युद्धक्षतेन मरणे पराजितैरुत्तरे युद्धकपटेन हते च त्रिरात्रं युद्धक्षतेन सप्तरात्राहर्ध्वं मत्तौ दशाहस्या
हुः शिष्टस्तु युद्धहतस्य सद्यः शौचादिकं लौकिकविहितं न नर्हति प्रयागादौ कृष्णमरणे स्नानमात्रं प्रायश्चित्तार्थं प्रस्था
दिमरणे एकाहः महारोगपीडाक्षमानां जलादिप्रवेशे त्रिरात्रं अत्रापि न विष्टाचारसंमतिः एवं काशगृहे मृतस्यैकरात्रे वि
अथाति क्रीताशौचं तत्र जननाशौचेति क्रीताशौचं नास्ति पितुः स्नानमात्रं तत्रापि भवति मृताशौचेति अनुपनीतमरणादि
निमित्तेषु त्रिरात्रैकरात्रेषु मातुल्यादिपरगोत्रीयमरणानिमित्तकेषु पक्षिणी त्रिरात्रादिषु चाति क्रीताशौचं नास्ति ततोदकन्ययाः
पित्रोर्मरणे त्रिरात्रे त्रिक्रीते पिदशाहोतस्म्यहंतहर्ध्वं वत्सरांतरे पक्षिणीत्युक्तं एवं सोदकादिविषयत्रिरात्रादिषु अति क्रीताशौ
चं न स्नानमात्रं तत्रापि कालांतरेपि भवत्येव किंतु दशाहदिमृताशौचविषयमेव अति क्रीताशौचं कर्तव्यं तत्र दशाहोद्योगो

राम
४९

वानां त्रिरात्रादीनां च तदशौचमध्यजानेव शिष्टादिनैः शुद्धिः पुत्रादेशविशेषादिनैरेव समापनीयं एवं अस्मि
पर्णशरसंस्कारे विशेषेणैव एवं सोदकत्रिरात्रे विशेषेण शुद्धिः त्रिरात्राद्युत्तरंतु दशाहस्याशौचानां दशाहमध्यजानेपि नाति क्रीताशौचं
किंतु स्नानमात्रं मातापित्रोर्मरणे द्वादशोपि वत्सरांतरेपि न्यवणे पुत्रस्य मरणप्रभृतदशाहदिपूर्णे मेवाशौचं द्वययोः परस्परदेशांतरे का
लांतरे विष्टाहोद्योगमेव सपत्नीनां परस्परदेशां काळविशेषानपेक्षं दशाहमेव सापत्नमातुर्मरणे पुत्रस्य दशाहोर्ध्वं देवाकालानपेक्षं त्रिरा
त्रं औदस्यपुत्रमत्तौ मातापित्रोर्वत्सरांतरेपि त्रिरात्रं दशाहोर्ध्वं एकदेशे सपिंडमरणे ज्ञाते मासत्रयपर्यंतं त्रिरात्रं षण्मासपर्यंतं पक्षिणी
नवमासपर्यंतमेकरात्रं ततोवर्षपर्यंतं सज्योतिः स्नानमात्रं वा माधवमते पक्षत्रयपर्यंतं त्रिरात्रं षण्मासपर्यंतं पक्षिणी वर्षपर्यंतमेकरा
त्रं वर्षोर्ध्वं स्नानमात्रमिति अत्रापदनापद्विषयत्वेन न्यवस्था अथ देशांतरे सपिंडमरणे दशाहोर्ध्वं ज्ञाते पक्षत्रयपर्यंतं त्रिरात्रं षण्मा
सपर्यंतं पक्षिणी नवमासपर्यंतमेकाहः वर्षपर्यंतं सज्योतिरिति माधवमतं विज्ञानेश्वरस्तु देशांतरे सपिंडमरणे दशाहोर्ध्वं ज्ञाते स्नान
मात्रमित्याह अत्र माधवमतमेव युक्तं अति क्रीताशौचं न योवस्थानिमित्तकाशौचं न च सर्ववर्णसाधारणं देशांतरे विप्रस्य विंशतियोज
नात्परं क्षत्रियादेः क्रमेण चतुर्विंशतिविंशत्यष्टियोजनैः केचिद्विप्रस्य त्रिरात्राद्योजनपर्यंतं देशांतरमाहुः भाषाभेदसहितमहागिरिणा
भाषाभेदसहितमहानद्यावाभ्यवधानमपि देशांतरं यत्तु केचित् भाषाभेदसहितमपि गिरिनिदीभ्यवधानं देशांतरमाहुः तद्योजनविंश

तु

विंशत्यादिसंख्यानिचतुरादिन्यत्रेपिदेशांतरत्वसंघादकतयायोज्यमितिभाति अन्यथासहजद्वीपरपूर्वतारवासिनामेकयोजनम
 ध्येपिदेशांतरत्वापत्तेः अनसगोमविषयाशौचाभ्येनभार्यापतिपुत्रादिभिः सर्वैरनुष्ठेयानि यानितुमातुल्यत्वमितिनीत्यादिप्रसक्तानिभि
 न्नगोत्राशौचानितेषुतायापतिपुत्रादिमध्येयत्संबंधियत्ततेनैवानुष्ठेयंनसर्वैः रात्रौजननमरणोरात्रौमरणज्ञानेनारात्रिभिर्भागांस्तथाप्रथ
 मभागद्वयेपूर्वदिनं तृतीयभागेउत्तरदिनमारभ्याशौचं यद्वाध्यानात्प्राक्पूर्वदिनपरतःपरदिनं अत्रदेशाचारादिनामवस्था आहिताग्ने
 र्मेजवद्वाहदिनमारभ्यपुत्रादिभिराशौचकार्यं अनाहिताग्निपदेनश्रौताग्नित्रयान्याह्यः तद्विन्नेगत्याग्निमानयिअनाहिताग्निपदेन
 ग्राह्यः आहिताग्नेर्विदेशे मरणेमेजवद्वाहात्पूर्वपुत्रादीनामाशौचसंध्यादिनित्यकर्मलोपश्चनास्तिमंत्रब्रह्माभ्युपनिषत्पुत्रादिसर्पिडा
 नांडुहितदोहिनादिभिन्नगोत्राणांवाशौचंनवत्येव नत्वतिकांतमितिक्तकशौचाभावेस्तथासोवा अतएवाहिताग्नेः पणशरदाहेपिदवा
 हमेवदेशांतरेकालांतरेपिसिध्यति अनाहिताग्नेर्मरणदिनादारभ्यपुत्रादिभिराशौचकार्यं अनाहिताग्नेर्देशांतरेमरणेतिक्ताशौचं
 मरणश्रवणानंतरमेवपूर्वोक्तव्यवस्थयाकार्यं अनाहिताग्नेरस्थिदाहपणशरदाहयोस्तु पूर्वमग्रहीताशौचयोर्भाष्येनयोर्देशाहमेव गृही
 ताशौचयोस्तुसंस्कारकर्तृभिन्नयोर्दाहकालेनिरात्रं संपत्त्योर्मिथ्यैवपत्नीसंस्कारपत्युत्थैवं एतद्विन्नसंविज्ञानांतुपूर्वमग्रहीताशौचा
 नामनाहिताग्निसंस्कारकालेनिरात्रं गृहीताशौचानांतुसर्पिङ्गनांदाहकालेस्तानमात्रं इदं संपिङ्गनांनिरात्रादिकंपुत्रादेर्देशाहदिकं

चदशाहोर्ध्वसंस्कारकरणेज्यं दशाहमध्योसंस्कारकरणेतुशेषदिनैरेवशुद्धिः कर्मसमाप्तिश्च आहिताग्नेरेवदशाहमध्येपिशरीरदाहेअस्थि
 दाहेपणशरदाहेवाशौचेणशुद्धिः समंत्रकदाहदिनस्यैवप्रथमादिनत्वादित्युक्तं दशाहोर्ध्वदेशांतरमृतप्राहिताग्निवीतीश्रवणदिनात्कृत
 निरात्राशौचानांसर्पिङ्गनांचतुर्थीदिनेषुसंस्कारारंभेदाहकालेस्तान् अग्रहीताशौचानांचिदिनमेव भार्यापुत्रादेःश्रवणदिनादारभ्यद
 शाहं द्वितीयादावहन्यारंभेचतुर्थीदिनेसर्पिङ्गशुद्धिः भार्यादेर्देशाहमेवश्रवणदिनादिसुहृद् देवांतरगतस्यद्वादशवर्षादिप्रतीक्षोत्तरंपर्णा
 शरदाहेत्येवमेव पुत्रादेःसर्पिङ्गनांचदशात्रनिरात्रादिकमूलं प्रतीक्षाचयदारभ्यवातीनेश्रुयतेतदारभ्यपंचदशवर्षाणिमातापित्रोः
 अन्येषांपूर्वैरेवसिद्धिर्जातिः मध्यमेपंचदशो उत्तरेवसिद्धिर्दशप्रतीक्षासुत्तयादिभिर्मरणानिश्रव्यासंभवेकार्या अयाशौचसंपातेनिर्णयः
 दशाहमृताशौचदशाहस्यततोन्मनस्यवाप्तताशौचस्यसंपातेपूर्वप्रवृत्ताशौचसमाप्त्याशुद्धिः १ दशाहजननाशौचदशाहन्यनंवाजनना
 शौचंपततिचेत्पूर्वप्रवृत्तसमाप्त्याशुद्धिः २ दशाहमृताशौचजननाशौचदशाहंअहंवासंपतेतदारभ्यताशौचसमाप्त्याशुद्धिः ३ अहंमृता
 शौचेअहंततोन्मनंवाप्तताशौचंअहंजननाशौचंवासंपतेतदारभ्यप्रवृत्ताशौचंपततिचेत्पूर्वप्रवृत्तसमाप्त्याशुद्धिः ४ त्रिदिनजननाशौचेत्रिदिनजननाशौचपातेपूर्व
 तेशुद्धिः ५ पक्षिणीमृताशौचेपक्षिण्येकाहान्यंतरमृतकपातेपूर्वतेशुद्धिः ६ जननाशौचेनसमेनाधिकेनवाप्तताशौचंनापेति पक्षि
 ण्यादिरूपमृतकेन त्रिदिनं दशाहंजननाशौचंत्रिदिनमृताशौचेनदशाहंजाताशौचंचनापेतीतिबह्वः कश्चित्पुनर्ननापिमृतके

ध.सिं.३३.
४३

चतुर्थया च

नाधिकस्यापिजाताशौचस्यनिवृत्तिरित्याह त्रिदिनमनाशौचंनदशाहंनक्तकंननिवर्तते एवंपक्षिण्यात्रिदिनमेकाहेनपक्षिणीचनापैति
त्रिदिनजाताशौचंनदशाहंजाताशौचंनानिवर्तते अत्रेदं बोध्यं संपातोनामीशौचिनामेकाशौचित्वज्ञानेभराशौचित्वज्ञानं तेनपूर्वाशौ
चमध्येउत्पन्नमपिपराशौचंपूर्वाशौचांतेज्ञातंनैवपूर्वेणननिवर्तते संपाताभावात् पूर्वत्वपरत्वेतत्पत्तिकृतेनज्ञानकृतेतेनपूर्वत्वान्नस्य
परोत्पन्नज्ञानोत्तरंज्ञानेपिपूर्वत्वान्नपरोत्पन्नतन्मध्येज्ञातंनिवर्ततेएव संपातएवज्ञानकृतोनतुपूर्वत्वादिकमिति सिद्धांतमिति दशा
हंत्यरात्रौयदिनावृत्तियोग्यदशाहसंपातस्तदादिनद्वयमधिकंकार्यं दशमरात्रेश्चतुर्थयामेनिवृत्तियोग्यदशाहंतरसंपातेदिनत्रयमधि
कं दशाहंत्यरात्रौमेवनिवृत्तियोग्यत्रिरात्रौपातेतुपूर्वेणशुद्धिर्नह्यहादिरिति एवंन्यहाद्याशौचानांनिवृत्तियोग्यानांपरस्परंत
तीयरात्रौततीयरात्रिशेषेवासंपातेपूर्वेणशुद्धिर्नह्यहादिरिति बर्धितद्वित्रिदिनेदशाहंतरपातेपूर्वेणद्विरात्रेणत्रिरात्रेणानवृत्तिः
वर्धितद्वित्रिरात्रेणपक्षिण्यानिवृत्तिः वर्धिताद्वित्रिरात्रेणान्यत्रिरात्रस्यनिवृत्तिः यदातुभाजिनेयादिर्मालुत्वादरेत्यकर्मकरोति तदात
न्निमित्तेदशाहद्याशौचेसति यदि सपिंडमरणनिमित्तं दशाहादिकंपतति तदातस्म्यपूर्वेणशुद्धिर्नभवति कर्मांगशौचस्यास्पृश्यतामात्र
प्रयोजकत्वेनसंध्यादिकर्मलोपाभावेनलघुत्वात् लघुनाशुभोर्निवृत्त्यभावात् एवंत्रिरात्रपातेपिजननत्रिरात्रस्यनिवृत्तिर्नतत्रिरा
त्रस्यनेत्यादिकमूलं पुनस्यसपिंडशौचंनमातापित्रोरशौचंनपैति एवंभार्यायाःभर्ताशौचंनपैति केचित्तत्पुर्वाद्याशौचमितिना

राम
५३

पैतृत्याहुः मात्राशौचमध्येपित्राशौचपातेपूर्वतेऽशुद्धिः स्मृत्यर्थसारादयस्तु पितुः संपूर्णमेवाशौचं कार्यमित्याहुः पित्राशौचेमातुर्मरणेपित्रा
शौचंसमाव्यपक्षिणीमधिकं कुर्यात् इयंपक्षिणीवृद्धिर्देवमरात्रेरर्वाभ्युपगतेस्तानेवाभवति दशमराशौचतद्वान्निवर्तयामेवाभातमरण
दौतुदिरात्रत्रिरात्रावेवपक्षिणी मातुरनाग्राहिताग्निभर्तुमरणाद्वितीयादिदिनेषुसहगमनेपिनाधिकापक्षिणी भर्तृशौचंतेऽशुद्धिः नव
आहृषिंशदिक्पुगपत्समापयेत् भर्तृशौचोत्तरमन्वाशौहोत्रिरात्रं एतन्निरात्रं सपिंडजानमेव पुत्रस्यतुमात्राशौचंपूर्णमेवेतिभाति सहग
मनेसपिंडजानामपिपूर्णमेव निरात्रंत्वनुगमनमितिगोशः इदमेवयुक्तं इयंसंपातेपूर्वेणशुद्धिः स्मृतिकायाअग्निदस्म्यननास्ति यदादेशांतर
मृतपितुर्वातींश्रुत्वापुनर्देशाहमाशौचंरुतंसंस्कारस्तु अस्थ्यलाभादिहेतुंतरवान्नरुतोदशाहोत्तरंचसंस्कार आरब्धस्तत्र संस्कारक
तैः पुत्रस्यकर्मगदशाहमौशौचं तदशौचमध्येसपिंडमरणेपूर्वतेऽशुद्धिर्नमातुर्मरणेपिनाधिकापक्षिणी किंतुसपिंडशौचंमात्राशौचंचन
पूर्णमेवकार्यं अतिकांतकालादूर्तमानस्यबलवत्वात् एवंद्वादशावर्षादिप्रतीक्षोत्तरंपुत्रादिभिः क्रियमाणपित्रादिसंस्कारांगदशाहमाशौचे
न्यसपिंडादिमरणेपातीपूर्वशौचेणशुद्धेरपवादः सिंधावुक्तः जननाशौचेमृताशौचेवामृतकसंपातेपिंडदानाद्येककर्मप्रतिबंधोनास्ति
मृताशौचेजाताशौचेवापुत्रजननेजातकर्मदिप्रतिबंधोनास्तीत्येकं पूर्वशौचंतेजातकर्मत्वन्मातुर्माधिकापक्षिणीतमध्येपितुर्म
हैकोद्विष्टाहृषोत्सर्गशय्यादानादिकंचकुर्यात् अन्यसपिंडशौचेतुएकादशाहकृत्यंनकार्यमितिबहवः कार्यमतिक्रम्यत् अन्य

ध.सिं.३३.
४५

श्वस्यशीतुगमनादिसंसर्गशौचं संसर्गशौचेनित्यकर्मनधिकारोनास्ति किंत्वस्यश्वत्वमानं तदपितदीयभार्यापुत्रादीनां नास्ति किं
तुसंसर्गकर्तृत्वं एवंतद्वृत्तिर्नित्यकर्मनधिकारोनास्ति किंत्वस्यश्वत्वमानं तदपितदीयभार्यापुत्रादीनां नास्ति किं
धातुगमने सजातीयस्य विजातीयस्य शब्दस्यानुगमने स्नात्वा शिष्यं शिष्यं तत्रात्रानेव कृत्वा पुनः स्नात्वा प्राणाधामं कुर्यात् विप्रस्य शब्दा
नुगमने त्रिरात्रं नद्यां स्नानं च तत्रात्रानं प्राणाधामं शतं च नात्र नित्यकर्मलोपः अथ निर्हरणे स्नेहेन सजातीयशब्दनिर्हरणे तदन्तारात्रं
चतुर्हवासे च दशाहः तद्वृत्तिर्नित्यकर्मलोपः अथ निर्हरणे स्नेहेन सजातीयशब्दनिर्हरणे तदन्तारात्रं
सज्योतिः मौल्यग्रहणेन सजातीयनिर्हरणे दशाहः विजातीयनिर्हरणे शब्दजातीयं भूतिग्रहणेन हीनजातीयनिर्हरणे शब्दजातीयं द्विगु
णं सोदकशब्दनिर्हरणे पिदशाहः शब्दजनं कारककरणे पादुच्छः अज्ञानादुपवासः अशक्तौ स्नानं धर्मार्थमनाथदिजत्रावनिर्हरणे द्विज
स्येकाहः धर्मार्थमनामनाथशब्दानुगमनादौ न दोषः ब्रह्मचारिणस्तु पितृमातृमातामहाचार्योपाध्यायभिन्नशब्दनिर्हरणादौ तत्रोप
पूर्वोक्तरीत्या शौचं च ततस्तेन कृच्छ्रायश्चित्तं पुनरुपनयनं च कार्यं पित्रादेर्निर्हरणे पित्राचारिणा आशौचितामन्नं न भक्ष्यं तेषां स्प
शीपिनकार्यः अत्रापि नित्यकर्मलोपोन अथ दाहादौ समोत्कृष्टवर्णप्रेतस्य स्नेहादिना दाहोदकदानादिसकलौर्ध्वदेहिककरणे तत्त
ज्जात्याशौचं तदन्ते स्नेहलोभाद्यनुसारेण गुरु लघु प्राजापत्यादिनां च स्नेहादिना सवर्णानां दाहमात्रकरणे तद्वृत्तिर्नित्यकर्मलोपः त

राम
४५

दन्तभक्षणे दशरात्रं तदुभयाभावे एकाहः हीनवर्णेनोत्तमवर्णस्य दाहमात्रकरणे शब्दजात्याशौचं भूतिग्रहणेन सवर्णस्य दाहमात्रकरणे
पिदशाहाद्येव मौल्येनोत्तमवर्णदाहे द्विगुणं भूतमेवाधमवर्णदाहे निर्हरणकरणे तज्जात्याशौचं तदन्ते क्रमेण द्विगुणं द्विगुणं चतुर्गुणं च प्रा
यश्चित्तं मौल्येन हीनवर्णदाहादौ प्रायश्चित्तमाशौचं चोक्तापेक्षया द्विगुणं धर्मार्थसमोत्कृष्टवर्णप्रेतस्य स्नेहादिसकलौर्ध्वदेहिककरणे पि
नाशौचं नित्यं पिदशाहाद्यनंतरं स्नानमात्राच्छुद्धिः दिनेन शब्दस्य धर्मेणापि दाहादिनकार्यं अथ ब्रह्मचारिणा पितृमातृमातामहादीना
मन्याधिकार्यभावे दाहाद्यंत्यकर्मकार्यं तदा कर्मगंदशाहमस्य त्वत्त्वक्षणमाशौचं च कार्यं तदपि तेषामाशौचिनामन्नं ब्रह्मचारिणा
नमोक्त्यं आशौचिस्पृष्टतया वा सश्रयनकार्यः तदुभयकरणे प्रायश्चित्तं पुनरुपनयनं च ब्रह्मचारिणा पूर्वोक्तपित्रादिभिर्जनोदाहा
द्यंत्यकर्मकरणे कृच्छ्रायश्चित्तं पुनरुपनयनं च आशौचांतं कार्यं पित्रादेर्दाहमात्रकरणे एकाहमाशौचं कार्यं अत्र सर्वत्र ब्रह्मचारिणः
संध्याधिकार्यादिकर्मलोपोन ब्रह्मचारिभिर्न स्यादपि दाहादिनिमित्तकसंसर्गशौचे ब्रह्मचारिणादेनित्यकर्मलोपोनेत्युक्तं तत्र देवपू
जावैश्वदेवादिकमन्येन कारणीयं स्वयंकर्तुं योग्यं तु स्वेनैव कार्यं ब्रह्मचारिणः पित्राद्यंत्यकर्मकरणे तु पित्रादिमरणे व्याशौचं न सं
यनात् पूर्वोदने स्नानं तदुत्तरमाचमनं विप्रस्य शब्दस्य विषये स्थितं च यनात् प्रायोदने त्रिरात्रं तदुत्तरमेकशत्रं शब्दस्य शब्दविषय

ध.सि.३३.

४५

येतद्दृष्ट्वासादिसंबंधेस्थिसंययनास्त्रागेकरात्रं तदूर्ध्वस्नानं सविंशानां त्वत्तुगमनरोदनादौ न दोषः नात्रापिकर्मलोपः अत्र सर्वत्रयस्य
यावानाशौचकालस्तं निर्वीर्यस्नात्वेव सशुद्धाति न तु स्नानं विना तावत्कालमात्राति क्रमेण शुद्धिः अल्पकर्मकर्तुरस्थिसंययनात्साक
स्त्रीसंगे चोद्वायणं प्रायश्चित्तं ऊर्ध्वप्राजापत्यत्रयं अन्येषां प्रतापो चित्तो संययनात्साकसंवेजिरात्रमुपवासः ऊर्ध्वमेकरात्रं अधाशौ
च्यन्नभक्षणे असंगोत्रोवापदि बुद्धिपूर्वकं सकृदप्याशौचिस्वामिकं पक्ष्मन्यस्मिन्दिने भुंक्ते तदारभ्य तेन यावत्तेषामाशौचमवति
ष्टं तावदाशौचं कार्यं आशौचांते च विप्राशौचे सांतपनं प्रायश्चित्तं शूद्राशौचे चांद्वायणं क्षत्रियादेः कलावभावात् न लिख्यते क्वचि
ल्लेखस्तु व्युत्पादनमात्रार्थे निदानमुपयुज्यते इति प्रायउपेक्ष्यते मत्याभ्यासे विप्रशूद्राशौचयोः क्रमेण मासयणमासं कृद्धादि व्रता
चरणं अमत्याभोजने यावदन्नपाकमाशौचं क्रमेणैकरात्रं सप्त रात्रं चोपोषणं दशरात्रं च प्राणायामाः अमत्याभ्यासे द्विगुणं आ
पदि अमत्याभोजने तद्दशरात्रोचमेकः प्राणायामः शूद्राशौचे अष्टाधिकसहस्रगायत्रीजपः शान्तोपादि विरहमर्षणमष्टोत्तरस
हस्रगायत्रीजपः शूद्राशौचे प्राजापत्यं शूद्रस्य द्विजाशौचे स्नानं पंचगव्यान्नानं च सर्वमिदं जननाशौचे न्यूनं योज्यमेव माहिताभ्या
शौचे विन्यूनमिति स्मृत्यर्थसारे सर्वमिदमाशौचस्वामिकान्नभोजने यदा तु बद्धस्वामिकमाशौचस्य ह्यमात्रमन्नं भुंक्ते तदा मत्याभो
जने कृद्धं अमत्यार्धमिति स्मृत्यर्थसारे उक्तं आशौचिश्च शौचिस्वामिकान्नभोजी तु तत्स्वामिकान्नाशनमिति तत्तत्प्राज्ञानेन

राम

४५

मितं चेति प्रायश्चित्तद्वयं समुच्चयेन कुर्यात् आशौचिस्वामिकान्नप्रतिग्रहे तत्तत्प्रायश्चित्तार्द्धं आशौचं तु नास्ति दातव्यं भूभ्यामज्ञाते जनने
मरणे वा न दोषः अन्यतरेण ज्ञाते दोषः तत्र दातुं ज्ञाने भोक्तुरज्ञाने भोक्तुं त्वं प्रायश्चित्तं दातुं ज्ञाने पि भोक्तुं ज्ञाने पूर्णमेव भोजनमिति तत्कार्यं
चेपिकर्मलोपो न अथ तु कथमपि स्वल्पसंबंधमुक्ते स्नानं वा सोमुत्तं स्यादिति त्रिशब्दोक्तौ स्मृत्यर्थसारेऽप्येवं अयमस्यार्थः स्वल्पेनापि काल
द्याशौचप्रयोजनेन संबंधेन युक्ते शालकजामात्रादौ मते सचैवं स्नानं कार्यं सर्वत्र गुरुणोत्तमं नो वा मृताशौचस्य प्राप्ति काले ममाप्ति काले च स्वा
तन्त्र्यमिति यावत् अथवा स्वल्पेर्दशाहमिन्नपक्षिणी त्रिदिनाद्याशौचप्रयोजकैः संबंधे मुक्ते बंधुत्रयमातुलानुपनीतसपिंडादौ मते देशांतरे का
लांतरे पि स्नानं भवत्येव तथाच मध्यमसन्निहिते काले आशौचप्राप्तिस्तस्मात्तत्काले स्नानं यस्मिन् सन्निहितकाले पि स्नानमात्रं तस्मिन् का
लांतरे स्नानमपि नैवार्थः महास्वल्पः आशौचप्रयोजकसंबंधमिन्नः संबंधः अथाशालकसुतलं ऊदकन्यायाः पितृव्यतत्पुत्रादिभिर्निम्ना
भ्रातृपुत्रत्वादित्युक्ते आशौचाभावे पि स्नानं भवत्येव यत्किंचित्संबंधे आशौचाभावे स्नानमात्रं सन्निधौ सर्वत्र कार्यमित्यर्थः पक्षत्रयमि
दं शिष्टाचारैर्दृश्यते इति युक्तं भाति अथाशौचापवादः संप्रवधा कर्तृतः १ कर्मतः २ इत्यतः ३ मृतदोषतः ४ विधानदति ५ तत्र कर्तृतो यथा
यतीनां ब्रह्मचारिणां च सपिंडजननमरणयोर्नाशौचं प्रातापित्मरणे तु यतिब्रह्मचारिणोः सचैवं स्नानमात्रं भवत्येव ब्रह्मचारिणः समावर्त
नोत्तरं ब्रह्मचर्यदशायां मृतानां पितृमात्रादिसपिंडानां त्रिरात्रमाशौचमुदकदानं च कार्यं अनुगमननिर्हरणमिति तत्तत्प्राज्ञानेन

ध.सिं.३५-
४६

णोप्यस्येव पित्राद्यंत्यकर्मकरणे ब्रह्मचारिण आशौचमप्यस्येव आरब्धप्रायश्चित्तानां प्रायश्चित्तानुष्ठानसमये आशौचं न समाप्ते तु प्रायश्चित्ते निराश्रयतां तां शौचं कृतकर्मिणां दीक्षायां न तत्कर्म समाप्तिपर्यंतं तत्कर्मैव योगिकार्यं आत्मैव संकटे आशौचं न जानाशौचमता शौचवतो मरणसमयप्राप्तिना शौचं तेन दानादिकं सति वैराग्ये आतुरस्य सन्यासोपि भवतीति सिद्धांतः देशविश्ववदुर्भिक्षादिमहापदिसद्यः शौचं आपदपगमे आशौचमशौचेन शिष्टाशौचमस्येव अथ कर्मतः अन्नसन्निधौ मन्त्रादिदानेषु नाशौचं प्रतिगृहीतुं आमान्यग्रहणे दोषो न यत्कान् भोजने तु निराश्रयतां गृहीतेन तत्र तादावेकादशादौ चारब्धकृच्छ्रादिनैव नाशौचं तत्र स्नानादि शारीरनियमाः स्वयं कार्याः अनंतपूजादिकमन्येन कारणीयं ब्राह्मणभोजनादिकमाशौचांते राजादीनां प्रजापादनादौ नाशौचं कृत्विजामधुपकीर्तनं तत्कर्मणि नाशौचं तेन ये छाधानेष्टिपशुबन्धादिषु मधुपकीर्तनोक्तसोपकृते विवरणे तांस्तत्कान्ये कृत्विजः कार्याः दाक्षितानां दीक्षणीयेत रमवभ्यस्नानपर्यंतं यज्ञकर्मणि नाशौचं दीक्षितत्विज्यास्तान्मात्रं कर्ममध्ये कार्यं अवभृथात्पूर्वमेवाशौचाभावः अवभृथं तु न भवत्येवेति सिद्धिः कर्मते तु निराश्रयः न्यायात् शोभभयराजभयादिनाशार्थं शान्तिकर्मणि नाशौचं क्षुत्पीडितकुटुंबस्य प्रतिग्रहे नाशौचं विस्मरणशीलस्याधीतवेदशास्त्राध्ययने विनाशौचं वैद्यस्य नाडीस्पर्शने नाशौचं आदेतत्कं मूर्तिप्रतिष्ठायां शोपनयनविवाहाद्युत्सवतडागाद्युत्सर्गकोटिहोमवृत्तापुरुषदानानिकर्मसु नां दीक्षाद्येतरं नाशौचं संकल्पिते पुरश्चजपे अविच्छेदनसंकल्पितहरिवंशश्रवणादौ

राम
४६

च प्रारंभोत्तरं नाशौचं कालादिनियमाभावे तु स्तोत्रहरिवंशादिकं माशौचे हेयमेव सर्वोप्ययमाशौचापवादोऽनन्यगतिकत्वे आर्तैश्चिज्ञेय इति सिद्धौ नागोजीये चोक्तं नानन्यगतिकत्वादिकमात्रेणैवाशौचाभावो योज्यः अत्र यद्वक्तव्यं तत्पूर्वार्धे तत्र तत्रोक्तमेव केचित्तु ब्रूते विवदीक्षितानामृत्विजामारब्धोत्सवादीनां च स्वरूपत आरंभतश्चावश्यकत्वात् शौचाभावे व्याशौचाभाव इत्याहुः कन्यायां कृतशंकादिसंकटे मुहूर्तौ तत्राभावे कृष्णोऽहोमादिना जाताशौचे विवाहार्थं भोषिकार्यं रक्षुक्तं विवाहादिषु नां दीक्षाद्येतरं माशौचपाते पूर्वसंकल्पितान्ममसगोत्रै इति व्यभोक्तव्ये च दातारं भोक्तारं सिद्धान्नेव स्तुकी न स्पृशेत् विवाहादौ तदन्यत्र बाधुं ज्ञानेषु विप्रेषु दातुराशौचपाते पात्रस्थमप्यन्नं त्यक्तान्य गेहोदकावांतः शुद्धांतीत्यादि पूर्वार्धे उक्तं अग्निसमारोपप्रत्यवशो हवाशौचमोर्जकार्यं तेन समाशौपोत्तरमाशौचपाते पुनराधानमेव समाशौचप्रत्यवशो ह्येव न्यकृते कृत्वस्याशौचापवादस्य चाभावात् इदं ब्रह्मनांदादशाहं होमत्वेप्येवां न्यहं होमत्वेप्येव पुनराधानं तेयं य ह्यनिमित्तकं स्नानश्राद्धदानादौ नाशौचं अन्नहोमदेकश्चित्तान्मात्रं कार्यं न श्राद्धादीत्याह संकान्तिस्नानादावपि नाशौचं नित्यकृत्वे पुस्तान् च मनभोजननियमास्पृश्यस्पर्शनादिनियमेषु नाशौचं अन्यद्वैश्वदेव ब्रह्मयज्ञदेवहजादिनित्यं नैमित्तिकं काम्यं चाशौचेषु न कार्यं भोजनकाले आशौचापवादजननमरणश्रवणमुख्यस्थानासंस्पर्शा स्नायात् मुख्यस्थानासभक्षणोष्णोष्णवासः सर्वान् भोजने निराश्रयवासः इति कर्मत आशौचसंज्ञाविचारः अथ इत्यतः पुष्यफलमूललग्नमधुमांशशकृत्तणकाद्योदके क्षीरदधि

ध.सिं. ३३-
४७

चतुर्थोपधातिहस्तद्विकारेक्षुतद्विकाराणां जातिभिर्जितान्नस्य लघुकादीनां चाशौचिस्वामिकानामाशौचिग्रहस्थितानां वयहणे दोषेन आ-
शौचिहस्तात्तु किमप्येतन्नग्राह्यं पण्येतुवणिजारे शौचैवितरुत्तोलुवणादेशमानस्य चक्रेन दोषः जलरधिना जादिकं तु न्येणापि
तद्वस्तान्नग्राह्यं अथ मृतदोषतः शास्त्रानुज्ञा विना शास्त्राभि विषजलपापाभाभ्युपातानशनादिभिर्बुद्धिपूर्वकं स्वैत्र्यात्मघातकानां
नाशौचं तन्नात्मघातनं कोधात्परोक्षेण वा स्तुस्वतरे वेद्यसाधनताभ्रमेण वा तथा चौर्यादिदोषैराजहतानां परदार्येतत्पत्यादिहतानां
विधुत्तानां च नाशौचं अन्ये निवेद्योपि गर्वा नदीतररुक्षारो हनुमावरो हादौ प्रवृत्तौ मृतस्तस्यापि नाशौचं योपि वादिहरणार्थं तद्वृत्त-
नार्थं वा प्रवृत्तौ गोसर्पनखिंश्चिदंष्ट्रिगजचोरविशालज्जादिभिर्हृतस्तस्मात्तद्विनाशौचं महापातकिनां तत्सर्गिणां च महापापितुल्यानां च पतिता-
नां च नपुंसकानां च मरणे नाशौचं कुरीणां च पत्यादिहन्त्रीणां हीनजातिगामिनीनां गर्भघ्नीनां कुलघातानां च सर्वोक्तात्मघातादिषा पशुकानां
च मृतौ नाशौचं तत्रैवावावा नां स्पर्शाभ्युपातवहनदहनं त्यक्तमाणि न कुर्यात् स्पर्शाभ्युकरणे शानाशानाभ्यासादितारतम्येन कृच्छातिहृत्
सांतपनचंद्रायणादिप्रायश्चित्तानि सिंध्यादिप्रायश्चित्तानि तैर्नैवा मृतदेहस्य जले प्रक्षेपः ततः संवत्सरोत्तरं पुनरादिस्तदीयात्मघा-
तादिषा पशुसारेण प्रायश्चित्तं तस्य कृत्वा नाशायणवर्जितं कृत्वा पूर्णश्राद्धादिपूर्वकमाशौचमोर्ध्वदेहिकं च कुर्यात् केचिन्नेतशरीरं देव-
गध्यादाहनिमित्तं वा इत्येवं कृत्वा स्थीनि संस्थाप्या व्यांते पूर्वोक्तरीत्या मोर्ध्वदेहिकमिच्छाः अथवा लोकिकाग्निना तृष्णी दग्ध्वा स्वजीवनसंदेह

राम
४७

द्वाभक्त्या वा पुनरादयः संवत्सरादर्वागपित न दात्मघातादिषा पोक्तद्विगुणप्रायश्चित्तपूर्वकं नारायणबलिं कृत्वा पूर्णश्राद्धमस्थिदाहं वा कृत्वा
शौचमोर्ध्वदेहिकं च कुर्यात् इदं च प्रायश्चित्तार्हाणामेव प्रायश्चित्तानां हाणाघटस्फोटनवद्विहृतानां च दासीद्वारापतितोदकविध्यनंतरं सपिंडीक-
रणवर्जमोर्ध्वदेहिकं तेन संवत्सरिकमप्येकोद्विष्टविधिर्नैव महात्मघातिनां पुनरादिमृतजातीयवधोक्तं ब्रह्महत्यादिप्रायश्चित्तसहितं वा द्वा-
यणंतत्तत्कृत्वा इत्येवं कृत्वा नारायणबलिपूर्वकं तदेहेतुं साध्यावात्मघातिनां गोगजव्याघ्रादिहेतुकुटुम्बरपातानां च पतितादीनां च पूर्वोक्तानां सर्व-
पातमरणदिनादारभ्याशौचं किंतु तत्प्रायश्चित्तनारायणबलिपूर्वकं समं न कदाहदिनमारभ्याशौचं जलाभ्यादिभिः प्रमादमृतानां तु मरणा-
दिनादारभ्याशौचादिकमस्त्येव तच्चित्रानामितिकेचित् दग्धाहमिति बहवः किंतु प्रमादमरणस्यापि दुर्मरणत्वात्तानि मितप्रायश्चित्तप-
र्वकमेव दाहादिकार्यं तदुक्तं स्मृत्यर्थसारे चंडालगोब्राह्मणचोरपशुदंष्ट्रिसर्पान्युदकादिभिः प्रमादान्मरणे वां दायणं तत्तत्कृत्वा इत्येव तस्या-
यश्चित्तं कृत्वा विधिवद्दहनशौचोदकदानादिसर्वकार्यमेवेति प्राणातिक्रम्याश्चित्तेन मृतस्य दग्धाहमाशौचं सर्वाणि घेतकार्याणि च कर्त-
व्यानि प्रायश्चित्तेन तस्य शुद्धत्वात् एवमारभ्य प्रायश्चित्तस्य प्रायश्चित्तमध्ये मरणेपिशुद्धत्वादिकं तेन आहिताग्नेस्तु पतितादेर्मरणे द-
यादिना वां जलशृंगिचोरादिहेतुके च मरणे विशेषः चेताग्नीमक्षिपेदप्सु आवसथ्यं चतुर्थ्ये पात्राणि तु दहेदग्नौ सामिके पापकर्मणि
ततः प्रायश्चित्तार्हत्वा न हत्वा दिष्टोक्तव्यवस्थायानि मित्याग्निना दाहाद्येत्वं कर्मेति महापातकसंयुक्तः साग्नि कोयदि जीवति पुनरि-

ध.सिं.३५.
५८

पात्रयेदानीन्त्यायश्चित्तक्रियावधि प्रायश्चित्तं न कुर्वीतः कुर्वन्वाप्नोति यद्विजलेद्रीन्मसिपेदसौपात्राणि तु जलेषु वा माधवीये आहिता
मेर्दुर्मरणे वा तदा तेन तल्लौकिकाग्निना तल्लौकिकत्वात् तदस्थीनिक्षीरेण प्रनाम्नतस्यायश्चित्तं कृत्वा श्रोताग्निभिः समन्त्रैरसहादिकार्यमित्युक्तं
इदं निरघोरपि दुर्मरणे योज्यं अथ सर्वहते विशेषः प्रमादेन वा र्पादिना वा सर्पतो मृतौ आशौचादिनकार्यं वक्ष्यमाणं नागदृजावर्तकृत्याना
रायणबलि सौवर्णनागरानप्रत्यक्षगोदाना निरुत्वादाहारीवादि कार्यं सर्वत्र दुर्मरणे पतितादिमरणे च तत्तस्यायश्चित्तानि कृत्वा दाहारीवा
दिकार्यमित्युक्तं तत्र प्रायश्चित्तानि प्रसंगादुच्यन्ते बुद्धिपूर्वमात्मघातेन मृतानां त्रिशकृत्प्राणिप्रायश्चित्तं एतच्च जातिवधप्रायश्चित्तेन
समुच्चित्तं कार्यं तद्यथा ब्राह्मणो नात्मघाते कृते द्वादशशब्दब्रह्महत्या प्रायश्चित्तं त्रिशकृत्प्राणिप्रायश्चित्तं चतसृन्नादिः कुर्वात
ब्राह्मणश्चिवात्मघाते कृते ब्राह्मणस्त्रिविधप्रायश्चित्तं त्रिशकृत्प्राणिन एव शूराद्यात्मघाते पृथक् अशक्तावात्मघाते चोडा यण्डय
तप्तकृच्छ्रं चतुर्लुक् प्रमादेन जलादिमरणे च दशकृत्प्राणिना रायणपूर्वक तप्तकृच्छ्रं चतुर्लुक् पतितमृतेषोऽशकृत्प्राणि ब्रह्महत्यादि
पापीनां प्रायश्चित्तात्पूर्वमरणे तात्तत्प्रायश्चित्तं पुत्रेण कार्यं प्रायश्चित्तानर्हणानुपपत्तिरित्युक्तं दकदानाविधिरिव न प्रायश्चित्तादीत्युक्तं
सिंधौ तु प्रायश्चित्तानर्हणानुपपत्तिरित्युक्तं दकदानाविधिरिव न प्रायश्चित्तादीत्युक्तं
सिंधौ तु प्रायश्चित्तानर्हणानुपपत्तिरित्युक्तं दकदानाविधिरिव न प्रायश्चित्तादीत्युक्तं
सिंधौ तु प्रायश्चित्तानर्हणानुपपत्तिरित्युक्तं दकदानाविधिरिव न प्रायश्चित्तादीत्युक्तं

राम
५८

दि प्रायश्चित्तं पुत्रेण कृत्वा पण्डितारदाहदिकार्यं प्रमादमरणभिन्नेषु चौर्यपाददर्यादिहेतुकेषु दुर्मरणेषु चोडा यण्डयतत्तल्लुक् वेत्या
कारतो विचार्योऽयं किंच व्याघ्रादिहेतुक दुर्मरणेषु शातातपोक्तदाना विविधिरपि कार्यः तथाहि व्याघ्रहते विप्रकन्या विवाहदानं १
गजहते चतुर्लुक् परिमितहेमनिर्मितगजदानं २ राजहते सौवर्णपुरुषदानं ३ चौरहते प्रत्यक्षधेनुदानं ४ वैरहते वृषदानं ५ वृषभहते
यथप्राप्तिहेमदानं ६ शय्यायांचमते देयाशय्यातल्लिसमन्विता निष्कहेमनिर्मितविष्णुप्रतिमा धिष्ठिता च ७ शौचहीनमरणे दिनिष्क
हेमविष्णुदानं ८ संस्कारहीनमरणे विप्रपुत्रोपनयनं ९ अश्वहते निष्कत्रयहेमकृताश्वदानं शूनाहते क्षेत्रपालस्थापनं १० सहस्रह
ते महिषदानं ११ कर्मिभिर्हते पंचखारीमितगोधूमदानं १२ वृक्षहते बस्त्रयुतसौवर्णवृक्षदानं १३ शृंगिणाहते वस्त्रयुतवृषभदानं १४
शकटहते तोपस्करकिंचिद्व्यदानं भगुपातमृते धान्यपर्वतदानं १५ अग्निना मृते उदयानोत्सर्गविधिः १६ काष्ठहते धर्मार्थसभाक
रणं १७ शस्त्रहते महिषीदानं २० अश्वहते सवत्सपयस्विन्याजोर्दानं २१ विषेण मृते हेमनिर्मितपृथिवीदानं २२ उद्ध्वानमृते हेमक
पिल्लादानं २३ जलमृते दिनिष्कहेमनिर्मितवरुणदानं २४ विष्विकामृते स्वाहनेन शतविप्रभोजनं २५ कंठस्थितकवलस्यम
रणे मृतधेनुदानं २६ कासरोगमृते शकृत्प्राणि २७ अतिसममृते लक्षगायत्रीजपः वाकिन्यादिग्रहैर्मृतैरुद्देकादशनीजपः २८ विष्णु
ह्यातमृते विद्यादानं ३० अंतर्विष्टे वेदपाशायणं ३१ पतितमृतेषोऽशकृत्प्राणि ३२ अस्य इयस्पर्शयुक्तस्य मरणे सच्छास्त्रपुस्तकदानं

ध.सिं.३.
४९

मित्यादि अवरोध्यामरणेशोचहीनसंस्कारमरणेकमिविधचिकान्ठकवलकासातिसाररोगग्रहणैर्मरणेतरिभूतमतेअस्पृश्यस्पर्श
मरणेचदानादिविधिरेवनप्रायश्चित्तनैवन रायणबलिर्नपिबर्वादिकालप्रतीक्षा व्याघ्रादिहेतुकंविषजलशस्त्रादिहेतुकंमर
णंप्रमादेनदर्पादिनाबुध्याचेत्यनेकेध्यासंभवति तत्रोक्तव्यवस्थयाप्रायश्चित्तंनारायणबलिदानादिविधिश्चेतित्रयाणां समुच्च
यः यदिपुत्रादिः पितुर्नजादिदुर्मरणप्रायश्चित्तं ब्रह्महत्यादितत्तयाप्रायश्चित्तंवात्मघातप्रायश्चित्तंवाकतुंनराकोतितरोक्तद
नादिविधिंनारायणबलिचक्रत्वाअत्यशक्तो नारायणबलिमात्रं कृतौर्ध्वरेदिकं कुर्यात् तावतापुत्रादिसपिंडांशुष्टिः सिद्धेऽपि
त्रादेस्तुपुत्रादिभिस्तत्तयायश्चित्ताकरणेनरकादिभोगः स्यादेवेतिबोध्यं अथविधिविहितजलादिमरणे तत्रप्रयागेसर्वव
र्त्तानांशोनिष्ठाभरोशिणां च भागीरथी प्रवेशादिनामरणे कामितं महत्फलं श्रद्धास्यारोगिणोपि प्रयागभिन्नोपि जलादिमरणमनुज्ञा
नं व्याधितोभिषजात्यक्तो विप्रो ह्येव वायुना तनुं त्यजेज्जलास्याद्यैः सयथेष्टं फलं लभेत् दुश्चिकित्सेर्महारेणैः पांडितो जीव
नाक्षमः प्रविशेज्जलनंदीपं करोत्यनशनं तथा अगाधतोयराशिं च गम्यः पतनमेव च गच्छेन्महापथं वापितुषारगिरिमादरात्
प्रयागवदशास्वाग्रादेहत्याजं करोति च उत्तमान्प्राप्नुयाच्छोकानात्मघाती भवेत्कचित् नराणामथनारीणां सर्ववर्षेषु सर्वदा आ
शोचंस्यान्नहंतेषां वज्रानलहते तथा वाराणस्यांस्त्रियेद्यस्तुप्रत्यारव्यातभिषकुक्रियः काष्ठापाणामध्यस्थो जाडूबीजलम

राम
४९

ध्यगः अविभुक्तो न्युवस्तस्य कर्णमूलगतो हरः प्रणवतारकं अतेरसादिनवनोचयः पुराणस्थो माधवारिनिबंधेषु सुदाहृतः अत्रानुज्ञाते बुद्धि
पूर्वकात्मघाते ग्रहस्थादीनामेवाधिकारः यत्तेस्तुनाधिकारः अहाद्याशोचविधानात् यतः काम्यकर्मणि अनधिकाराच्चेति निर्णयसिंधुः रंदा
नीतनविष्ठास्तुरोगादिषां सोढुमशक्तौ सन्यासाभ्रमंगहीत्वा तीर्थादिनात्मघातं कुर्वेति ग्रहस्थविधुरादयश्च न कुर्वेति केचित्तु अपरिहार्यरोग
द्विग्रस्तवृद्धादेर्नैवदिनाबुध्यात्मघातः कलौ प्रयागभिन्नदेशेषु न भवति भृग्वन्निपतवैश्वदेववृद्धादिमरणं तमेतिकलिवर्जेषु परिगणनादित्या
डः एतन्मते मरणांतप्रायश्चित्तविधयः काशीस्वंगदौ विप्रादेर्देहत्यागविधयश्च युगांतरपराः प्रयागमरणे स्त्रीणां सहगमने च कलिबु
गेपि सर्वसंमतं अत्र सर्वत्र सहगमनभिन्नो विधिः कथ्यानुज्ञाते देहत्यागे त्रिसत्रमाशौचमिति बह्व्यः दशाहमिति केचित् एवं फलकामनया वि
हिते काम्यप्रयागमरणेपि पक्षद्वयं ज्ञेयं अथयः पतितो घटस्फोटनबहिष्कृतो यश्च म्लेच्छी कृतो यश्च प्रायश्चित्तानर्हं पापी तस्य त्रिविधस्य पित
मातृभिन्नस्य पतितो दकविध्नंतरं सपिंडीकरणवत् अंत्यकर्मपितुर्मातुश्च त्रिविधस्यापि नारायणबलिपूर्वकं सपिंडीकरणं संहितं सर्वं संभ
वतीत्युक्तं तत्र पतितो दकं दानविधिर्यथा सर्वगं दासीमाकुर्यात्तस्यैव तनंदत्वा अशुद्धपूर्णघटहस्तांतां श्रूयात् हेदासी गजमुष्मन्ति तान्तो
यपूर्णमिमं घटं च शीघ्रमानय ततो दक्षिणामुखं उपविश्य वामपादेन तं घटं सलिकं क्षिप घटक्षेपणकाले चाभुक् संक्षयपतितं प्रेतं विषयेति मु
कुर्तुं कुरु चारयेति सादासी तद्वत्कं शुक्लामृद्व्यं गृहीत्वा तया कुर्यात् एवं कृते पतितं तद्वत्सिनी न्यथा एतच्च पतितं तस्मिन् तद्दिने कार्यं इति पति

तोदकविधिः इति मृतशेषत आशौचापवादः सप्रसंगः सविस्तरानिरूपितः अथविधानतः यतेर्मरणे आशौचं नास्ति तस्य प्रेतक्रियोदकदानाशौचं
च सपिंडीकरणे निर्दिष्टत्वात् सपिंडीस्थाने एकादशे हनिषावर्णश्राद्धमानं कार्यं प्रति सांबत्सरिकश्राद्धद्वीश्राद्धादिकं तु पावर्णविविधना सपिंडुक्तं
भवत्येव अत्र विसरो ग्रंथान्ते बक्ष्यते एतच्च त्रिंशद्विनाशेकदंडिनां हंसपरमहंसादीनां सर्वेषामेव ब्रह्मेयं एवं वा न प्रस्थमरणेपि नाशौचं कृतजीवच्छ्राद्धे
हस्ते सपिंडे राशौचादिकर्तव्यं न वेति विकल्पः ब्रह्मचारि मृतो वा शौचमत्येव युद्धमृतेष्वामोचनेति सर्वग्रंथेषु पलभ्यते न त्वेवं ब्राह्मणेषु शि
ष्टाचारः इति पंचधा शौचाचारो निरूपितः अथ जीवताप्याशौचं यथापतितस्य घटस्फोटकाले सर्वसपिंडानामेकाहमाशौचं इत्याशौचं साप
वादयथामतिनिरूपितं समर्पितं कृष्णीशश्रीमद्विहृत्यवाद्योः १ इति धर्मसिंधुसारे तृतीयपरिच्छेदे नारायणसाधनाशौचप्रकरणं समाप्तं
अथोर्ध्वदेहिकारं भोपयोगिना रायणवत्त्वादिप्रकाराच्च ते तत्र दुर्मरणेषु आत्मघाते जलादिभिः प्रमादमरणे पतित्वादिमरणे च पूर्वोक्त
ज्वनस्थया मुकगोत्रस्यामुकवर्मणो मुकदोधना वार्थमोर्ध्वदेहिके संप्रदानत्वयोग्यतासिध्यर्थं मुकप्रायश्चित्तममुकदानं वा करिष्यद्वा
दिसंकल्पपूर्वकं तत्प्रायश्चित्तं रत्नं च कार्यं अशक्तौ दानमेव कार्यं ततो मुकगोत्रा मुकवर्मणो मुकदुर्मरणदोधना वार्थमोर्ध्वदेहिकसंप्रदा
नत्वयोग्यतासिध्यर्थं नारायणवत्त्वं विध्यदति संकल्प्य पूर्वोर्ध्वकसंततिफलककाम्यनारायणवत्त्वं ब्रह्मचर्यं कुर्यात् एतत्पूर्वार्थं तैकरा
शेषः करणपक्षे तु पूर्वोक्तद्विगुणप्रायश्चित्तं संकल्प्य शुक्लैकादश्यादिकालमनपेक्ष्यैव समनंतरं रक्तसंकल्पकत्वा विधिना स्थापिते क
लराद्ये हेमप्रतिमयोः विष्णुवैवस्वतयमंवावात्पुरुषसूक्ते नयमायसोममिति चक्रमेण षोडशोपचारैः संप्रज्यत त्वर्वाभागे देवायां दक्षि

सम
५०

पात्रकुशानास्तीर्यशुद्धं तं विष्णुरूपी अमुकप्रेत इति दशस्थानेष्वपि निनीयमधुचतुर्लक्षमिश्रान्नोदनपिंडान् दश अमुकगोत्रामुकशर्मन्प्रेत
विष्णुदेवतायंतेपिंड इति दक्षिणसंस्थान्नाचीनाबीतीत्यादिपैत्रधर्मेण दद्यात् गंधादिभिरभ्यर्च्य प्रवाहणांतं कृत्वा नद्याक्षिपेत् श्वः सद्यो वा
पूर्वस्थापितं विष्णुमभ्यर्च्यैकविप्रेविप्रालाभेदर्भवदौवापादक्षालनादि तृप्तिप्रभान्तं विष्णुरूपप्रेतावाहनपूर्वकं कृत्वा विप्रसमीपे तूष्णीं रेखाः
कृत्वा दर्भोत्तरणे आयोनिनयनंच कृत्वा दर्भेषु सयेन विस्मवे ब्रह्मणे त्रिबायच सपरिवाराय ममायवेति चतुर्भ्यः पिंडं चतुष्टयं दत्त्वा पस्येन वि
ष्णुस्मिप्रेतामुकगोत्रनामायंतेपिंड इत्येकपंचमं पिंडं दत्त्वा तथैवाभ्यर्च्य प्रवाहणांते विप्रानां तैतादिश्राद्धोपसमाभवांतेप्रेतबुध्या विप्रा
यवस्त्राभरणादि दत्त्वा विप्रेणप्रेताय तिलांजलिं दापयेत् अमुकगोत्रायामुकशर्मणो विष्णुरूपिणेप्रेतायां तिलांजलिं रिति मंत्रेण वि
प्रालाभे स्वयंदद्यात् ततो विप्रान्वाचयेत् अनेन नारायणबलिकर्मणा भगवान् विष्णुरिमानमुकप्रेतं सुदुर्मपापं अहं करोत्विति काम्यप्र
योगेस्मिन्प्रयोगेच संकल्प्येनामगोत्रोच्चारयेच्च विशेषः स्पष्ट एव पूर्वत्र काश्यपगोत्रदेवदत्तप्रेतेत्याद्युच्चारः अत्र तु गोत्रनामज्ञानसत्वां
मरणेन मृतस्य यनामगोत्रं तदेवोच्चारयेदिति संकल्प्य विप्रोपेपि हेतुः स्पष्ट एवेति इति दुर्मरणे और्ध्वदेहिकाधिकाराय नारायणेः प्रयोगः
अथ सर्पदत्तं प्रतिमां संशुक्लपंचम्यामुपवासंनक्तं वा कृत्वा पिष्टमयं नागं पंचफणं अनंतवासुकीशं न पद्मकंबलकं रुटिकाश्चतरध
तराष्ट्रं राखपालकालीयतश्च ककुपिच्छेति द्वादशनामभिर्द्वादशमासेषु संपूज्य पायसेन विप्रान्संभोज्य बत्सरांतैर्हैमनागं प्रत्यक्षां गाच

ध.सिं.३३
५१

इत्यानायणबलिपूर्वकं दहावोवादि कार्यं अथवा नमोअसुसर्वभ्य इति तिस्रः प्राज्याङ्कतीर्तुङ्कयात् पंचम्यां पञ्चगहं मे स्वर्णे नैकेन कारयेत्
क्षीराज्यपात्रमधस्यं पूज्यविश्रायदापयेत् प्रायश्चित्तमिदं प्रोक्तं नागदृष्टमभ्युनेति ततो नारायणवत्मादि अथपात्रायाप्रतिभूतिदाहादि
विधिः तत्रदेशांतरमरणोपराकदयमष्टौ कृत्वा कृत्वा स्थानिदहेत् अस्थानं जगत्प्रादिस्य रौप्यं तैगज्योदकाभिः प्रक्षाल्यदेहं यस्यास्थी
निसर्वथा नलभ्यंते तस्यपणवारदाहः कुर्यादस्मिन्मयं प्रेतं कुत्रोक्तिरातपश्चिभिः पालाशीभिः समिद्धिर्वा सख्यावेव प्रकीर्तितो तस्यभूमौ कृ
त्वा जिनमास्तीयत नवारं दक्षिणायनं निवेश्य तत्र पलाशं तनि न्यसेत् शिरसि चेत्यारिशात् श्रीनामां दश बाह्योः प्रत्येकं पंचाशदेवं शतं क
रांमुलिषु दश ऊरुसि विंशतिः जठरे त्रिंशत् त्रिश्रे चत्वारि अंत्योः स्वयं त्रयं पूर्वोः प्रत्येकं पंचाशदेवं शतं जंघातः पादतलां तं प्रत्येकं प
ंचदशैर्वा त्रिंशत् पादां गुदीषु दश एवं वस्त्राधिकशतत्रयमितेर्दभैः पालाशसमिद्धिर्वा शरीरं कृत्वा जीसन्नेन बध्वा जलमिश्रपिष्टेन लिपे
त् शक्तौ संस्थानारीकैरादिभ्यः तथाहि शिरसि नारीकैरफलं बर्तुं लाक्षां बुंबा कृत्वा देहदसी पत्रं दंते उदिमबीजानि कर्णयोः कंकणं ब्रह्मप
त्रं वा वक्षुयोः कपटौ नासिकायां तिलपुष्पं नाभावाक्षौ स्तनयोर्नवीरफलद्वयं बातेमनः शिखौ पित्तहरितालं कपे समुद्रफेनं रुधिरमधु
पुरीषे गोमयं मूत्रे गोमूत्रं रेतसि पारदं वृषणयोर्वैताकद्वयं शिश्रे गजं केशेषु वनस करसमानं दं प्रहोहावा भोमसुकुणी मांसे माषपि
ष्टलेपः पंचगव्यैः पंचामृतैश्च सर्वतः सिंचनं पुनर्नो असुं असुनी तदति क्रुभ्या प्राणप्रवेशं भावयेत् यदा यत्ते यममिति सूते न शुक्रम

राम
५१

सीति पारदं क्षिप्त्वा अक्षीभ्यामिति शरीरं स्मृत्वा त्रारी संस्नापयित्वा चंदनमनुलिप्य वस्त्रोपवीते परिधाय अयं स देवदत्त इत्यभिश्य ददं वास्यो
पासनमिति ध्यात्वा विधिं दहादिकार्यं अत्राहिताग्नेरस्थिदेहं पणवारदाहे वा दशाहमावोचं न नाहिताग्ने स्मरुमित्यादिमायुक्तमनुसंधेयं
दादशाब्दादि प्रतीक्षोत्तरं पणवारदाहादिक्रियेते चेत्तद्वान्निशस्त्राणि चोदयणत्रयं नाकृत्वा कार्यं अघातीतमेतसंस्कारकालः प्रत्यक्ष
रसंस्कारे दिनं नैव विशेषयेत् आशौचमध्ये संस्कारे दिनं शोधं तु संभव दशाहोत्तरं तु दिनं संशोधयेत् तत्र वत्सराहर्ध्वं क्रियमाणमेत
कर्मणि उत्तरायणमेव श्रेष्ठं तत्रापि कृष्णपक्ष एव तत्र बंधानयोर्दशी चतुर्दशी दिनसमानं जयेत् शुक्रशनिवारौ बर्ज्यौ भौमवारोऽपि बर्ज्यौ
के नक्षत्रेषु भरणी कृत्तिका दार्द्र्या मघा ज्येष्ठा मूलं धनिष्ठा तारा चैव राततादि चतुष्टयं चेति नक्षत्राणि त्रिपुष्टरयोगश्चेत्यतिष्ठानि सर्वथा
त्यजेत् कृत्तिका पुनर्वसु तारा फल्गुनी विशाखा तारा वाटा पूर्वाभाद्रपदा चैति त्रिपादनक्षत्राणि द्वितीया सप्तमी द्वादशी तिथयः कुजशनिर्वि
वाशश्चेति त्रयाणां भेदो त्रिपुष्टरः कैश्विद्विस्था शुक्रवार उत्तः एते चैतिथिवारेषु मगनिना धनिष्ठा योगे द्विपुष्टरः त्रिपुष्टरयोगे द्वेष्टौ
लाभेन दृष्टे ते मर्तौ च त्रिगुणफलप्रदः द्विपुष्टरौ द्विगुणफलप्रदः तेन प्रेतकार्ये द्वावपि साज्यो द्वयोर्योगे द्विपुष्टरति कश्चित् शुक्रशुक्रास्त
पौषमासमले मास वैधृतिव्यतीपातपरिचयोः विधिः कर्णं चतुर्थी शुभदादश चंद्रश्चैत्यदि सर्वथा त्यजेत् रोहिणी मग पुनर्वसु पूर्वोत्त
रा फल्गुनी चित्रा विशाखा नुराधा पूर्वा तारा वाटा धनिष्ठा चैति किंचिदुष्टानि संभवेत्यजेत् भौमवारोऽपि त्याज्य इत्येकं कर्तुं स्तिष्ठतु जन्मता

व

ध.सिं.३३.
५२

रासुप्रत्यरितारायांनपणशारादिहोनेष्टः तथाचार्कचंद्रशुक्रवाराअश्विनीपुष्यहस्तस्वातीश्रवणकानिचमशस्तानि मध्यमानिसर्वथा
त्याज्यानिचोक्तानि नंदायांशुक्रवारेवतुर्दश्यांनिजन्मताराप्रत्यरितारासुचैकोदिएश्राद्धमितिनिंष्टं साक्षारेकादशाहेनकोविनिषेधः अ
स्यनिषिद्धनक्षत्रादेशपवादः युगमन्वादिसंकांतिदशैवप्रेतकर्मणि पुनःसंस्कारादिकेपिनक्षत्रादिनरोधयेत् गुरुभार्गवयोमोक्षयोष
मासेमलिस्तुवे नातीतःपितृमेधःस्याद्गुणोदावरीबिना इतिपुनःसंस्कारकालः सात्त्विकस्मरणवारदाहेकृतेपश्चाद्देह्याभेपणश
रदाहीयाधर्धकाछेस्तंदहेत् तादृशकाछालाभेलौकिकाभिनादग्ध्वातदस्यानिमहालजेक्षिपेत् एवमन्येषानिरप्तीनामपिपणश
रदाहोतरंशरीरनाभेस्थितानेवायेत्यं अमृतंमृतमाकण्यकृतंयस्यैधैहिकं प्रायश्चित्तप्रसौस्मार्तंकृत्वास्तीनादधीतव अवपुनः
संस्कारादिप्रकारः पूर्वार्धेउक्तः आधानांतेआयुष्मतीष्टिः अनाहितामेस्तुचतुः भर्तृरिजीवत्येवमरणवातीश्रुत्यायदिस्त्रियासहगमने
कृतंतदातत्क्रीमरणमवैधमेवज्ञातमरणमेवहिसहगमनेनिमित्तं नतुमरणज्ञानमानं अतस्तस्याभायीयाआत्मघातादिदोषप्रायश्चित्ति
तंतत्पुत्रादिभिः कृत्वा नारायणबलिपूर्वकमौधैहिकंकार्यं भर्तृस्तुदाहयोधैहिककरणनिमित्तमुक्तपुनःसंस्कारादिकार्यं केचित्तु
जीवतोष्यसकर्मविहितं यथाप्रायश्चित्तानिजोः पतितस्यघटस्फोटं तथाहि महापातकेनोपपातकेननापतितोयदिप्रायश्चित्तंनक
रोतितदातंगुरुणांवाधवांनांराज्ञश्चसमक्षमाहूयतत्पापंप्रकटीकृत्यतंपुनःपुनरुपदिशेदप्रायश्चित्तंकुरुस्वाचारंरुभवेति सय

राम
५२

द्येवमपिनांगीकरोतितदारिकादिभिद्यतिथौसायाकेसर्पिडांवांधवांश्चसंभूयदासीहस्तेनानीतममेधप्रकुत्सितजनादिपूर्णंघटंसर्व
तोदास्याद्यान्वारंभकुंवंतोदास्यादासस्यबावामपादेनन्युज्ज्वलित्वायदभेषुकारयित्वादासीसहितोयदेयुर्ममदुकं करोमिइतिनामग्र
हणपूर्वकंप्राचीनावीतीनोमुक्तशिखाश्चसंतः ततोधिकारीकर्तादाहवर्जंजीवतमेवोदिर्यथिंजोदकदानादिप्रेतकार्याणि एकादशाहं
तानिनामैवकुर्यात् एकाहमाशौचंसर्वेषां यस्यघटस्फोटः कृतस्तेनसहसंभाषणस्पर्शादिसंसर्गजकेनापिकार्यः करणपतिततु
ज्यता घटस्फोटप्रयोजनंतुपूर्वार्धेतेउक्तं घटस्फोटनिश्चयमोतरंघटस्फोटदिनास्याकृतितत्तादीनांधर्मकार्येष्टनधिकारइतिक
श्चित् कृतघटस्फोटस्यपुंसोनुतापेतत्पापप्रायश्चित्तांतेसंग्रहविधिरुच्यते तत्रादौशुद्धिपरीक्षा कृतप्रायश्चित्तोज्ञातिसमक्षंगो
भ्यस्तर्णमारंदद्यात् गोभिस्तपोभक्षितेशुद्धिः भक्षणभावेपुनःप्रायश्चित्तंचरेत् एवंनिश्चितसंशुद्धौसमानेयुनंबंधंहेमंवाभ
न्ययंवापिपवित्रजलपरितं ततःसर्पिडांस्तंघटंसंस्पृश्याभिमंथ्यतज्जलेः पावमानाभिरापोहिष्ठेत्यादिभिस्तत्तमेदीभिश्चवापि
नयंभिषिच्यतेनसहसर्वेक्यात्वातंजलघटमस्मैदद्युः सन्नक्षताद्योःशीतापृथिवीशीतंविश्वमतस्मिंयोरोचनस्तस्मिहगृह्णामीति
पुनर्विस्तंघटंमहायात ततस्तदुदकंतेनेयसाकेसर्वेयिबेयुः ततःसकृशमांडमनेराज्यहेमंकृत्वासुवर्णंगोचदद्यात् ततस्तत्स्वजा
नकर्मिद्विजतवंधीताविधार्तावांसंस्काराः कार्याः एवंकृतेशुद्धेनतेनसंस्पर्शसंभोजनादिव्यवहारंकुर्यात् इत्यमुपपातकेमहा

ध.सिं.३३.
५३

पातकेचकृतघटस्फोटस्यशुद्धिर्देया इति संक्षेपतः कृतघटस्फोटशुद्धिः वंदेश्रीमदनंताभिधगुरुचरणोऽसतांमताचरणो जननीम
थानपूर्णासंधर्षासकुणेर्वंदां १ श्रीविहलंनमस्कृत्यविधकक्षकृताशनं अंभेष्टिनिर्णयंनक्ष्येसर्वशाखोपयोगिनो २ तत्रांत्यक्रि
याधिकारिणः आह्वयमेवउक्ताः सर्वाभावेधर्मपुनः कार्यः तत्रपुत्राद्यधिकारिणापित्रादिकमासन्नमरणंदृष्टासाधीष्ठादिप्रायश्चि
तंमोक्षधेन्वादिदानानिचतेनकारणीयानिस्वयंवातमुद्रिश्यकर्तव्यानि तत्रप्रायश्चित्तप्रयोगः प्रायश्चित्तप्रकरणेउच्यते शक्तौस
त्वांप्रायश्चित्तंतेदशदानानिकार्याणि तत्रगवामंशेषुतिष्ठतीतिगोदानमंत्रः १ सर्वभूताभ्याभूमिर्वसहेणसमुद्धृता अनंतसस्य
फलदाअतःशांतिप्रयत्नमेदितिभूमेः २ महर्षेर्गोत्रसंभूताः कार्यपस्यतिलः स्मृताः तस्मादेवांजदानेनममपापं व्यपोहत्विति
त्तानां ३ हिरण्यगर्भगर्भस्थमितिहिरण्यस्य ४ कामधेनुमुसंभूतंसर्वकलुषसंस्थितं देवानामाज्यमाहारमतः शांतिप्रयत्नमेदत्वा
ज्यस्य ५ शरणं सर्वलोकानां लज्जाधारप्राणपरं सुवेषधारिवस्त्वमतः शांतिवस्त्रदेयं ६ सर्वदेवमयं धान्यं सर्वेभ्यः प्रकरं
हत् प्राणिनां जीवनोपायमतः इति धान्यं ७ तथारसानां प्रवरः सदैवैक्षुरसोमतः ममतस्मात्परां लक्ष्मीं दत्त्वा सुखं सर्वदेवैः तृणैः
प्रातिवैतः पितृणां च विष्णुशंकरयोः सदा शिवनेत्रोद्भवैरुत्थमः ८ इति रजतं ममत्तदन्नरसाः सर्वेनोत्कृष्टालवणं विना शमोप्राति
करं नित्यमतः इति लवणं ९ भूम्यादिप्रमाणानितुजननरतिप्रकरणेउक्तानि प्रायश्चित्तादिकर्मसुविस्मृतादिनामकीर्तनात्सां

राम
५३

गता प्रायश्चित्ताद्यसंभवेपिमरणकालविष्णुत्रिवनामकीर्तनमात्रात्सर्वपापक्षयोमुक्तिश्चेतिसर्वपुराणादिसिद्धांतः तथावश्रीभाग
वते यस्यावतारगुणकर्मविदंबनानिनामानियेसुविगमेविवशागणंति तेनेकजन्मशमलंसहसैवहित्वासंयांत्यपावृतमर्तंतमजंप्रप
द्येत्मादि मुमुक्षुपितरंपुत्रोयदिदानं प्रदापयेत् तद्विशिष्टंगयाआह्वयमेधशतादपि तानिचतिलपात्रदानं कृणधेनुमोक्षधेनु
पापधेनुवैतरणीधेनुउक्तांतिधेनुदानानि व्यतीपातोयसंक्रांतिस्तथैवग्रहणंरवेः पुण्यकालास्तदासर्वादाभ्युपस्थितः आस
न्नमृत्युनादेयागोः सवत्सतु पूर्ववत् तदभावेतुगौरेवनरकोत्तारणायवै शुक्लपक्षेदिवाभूमौगंगायांचोत्तरायणे धन्यास्तातमरिष्यं
तिहृदयस्थेजनादेनेत्यादिवचनात् मुमुक्षुर्दानादौवाक्ताभावेपुत्रादिर्दद्यात् तत्रतिलपात्रदानविधिः यथाशक्तिको स्वपात्रेतामि
पात्रेवातिलान्वक्षिष्वासुवर्णचमक्षिप्यममजन्मप्रभृतिमरणोर्तंकृतनानाविधपापप्रणाशार्थेतिलपात्रदानंकरिष्ये विप्रसं पूज्य
ममजन्मप्रभृतिमरणोर्तनानाविधपापनाशार्थमिदं तिलपात्रं स सुवर्णसदक्षिणं अमुकदार्म्ये तुभ्यंसंप्रददे तिलाः पुण्याः पवित्रा
श्चतिलाः सर्वकृतास्मृताः शुक्लावायदिवा लक्ष्मा कृषिगोत्रसमुद्भवाः यानिकानिचपापानिब्रह्महत्यासमानिच तिलपात्रप्रदा
नेनममपापं व्यपोहतु नममेतिविप्रहस्तेजलंक्षिपेत् पुत्रादिस्तुअस्यजन्मप्रभृतीत्यादिसंकल्पमस्यपापं व्यपोहत्वितिपंचव
देत् ऐहिकामुक्तिर्देयञ्चैसप्तजन्मार्जितं कृणं तत्सर्वं शुद्धिमायातुगमेकाददतोममेति कृणधेनुदानमंत्रः अन्यत्सर्वं सामान्यगे

दानवत् तद्विस्तृतिर्यपरिछेदेऽकः मोक्षदेहिद्विषाक्रेमोक्षदेहिजनार्दन मोक्षधेनुप्रदानेनमुकुंदः प्रीयतामितिमोक्षधेनुमंत्रः आज्ञ
 मोषाजितं पापं मनोवाक्यकर्मभिः तत्सर्वं नाशमायातु गोप्रदानेन केशवेति पापधेनुमंत्रः अथ वैतरणीविधिः अथेत्यादिअमुकस्य ममय
 महारथि वैतरण्याख्यनद्युत्तारणार्थं गोदानं करिष्ये विप्रपारप्रक्षालनवस्त्रगंधमाल्यादिभिरभ्यर्च्य तदस्तिशिरसाभ्यामभ्यर्च्य सौमनस्यमस्तु
 अस्तं नारिष्ठं वास्तु यज्ञेयस्तदस्तु यत्पापं तत्प्रतिहतमस्तु इति कृत्वा धेनुके त्वं प्रतीक्षस्व यमहारे महापथे उत्तितीर्षुरहं देवि वैतरण्येन मोक्ष
 ते इति धेनुं प्रार्थ्य विष्णुरूपं दिजश्रेष्ठ भूदेव दिजपावन तत्तु वैतरणीमेतां कृष्णां गोप्रददाम्महं इति विप्रं प्रार्थ्य वैतरणीसंतारणार्थं इमां गो
 क्षमवस्त्ररक्तमाल्याद्यलंकृतं यथाशक्ति दक्षिणायुतां तु भ्यमहं संप्रददे यमहारे पथे घोरे घोरा वैतरणीनदी तां ततु कामो यच्छामि कृष्णां वैतरणी
 तुगां नममेति विप्रहस्ते जलं क्षिपेत् कृष्णाया अभावे न्यवर्णादेया गोरभावे इज्यं देयं पुत्रादिदीना वेत्स्य मे मंत्रे उत्तितीर्षुरयमिति पठेत् द्विती
 यतत्तु वैतरणीमस्येति तृतीयेतां ततुमस्येति अथोक्तं तिधेनुः अथेत्यादि अमुकस्य सुखेन प्राणोक्रमणप्रतिबंधकसकलपापक्षमहा
 राक्षसेन प्राणोक्रमणार्थं यथाशक्त्यलंकृतं तामिमां मुक्तां तधेनुं रुद्रदेव्या अमुकं शर्मणे तुभ्यं संप्रददे गवाग्रोक्षितिमं नोतेनममंतिवदेत्
 धेनुभावे इज्यं देयं उक्तं प्रायश्चित्तादिदानादिदानांत विधिं कृत्वा पित्रा पिमरणे पुत्रादिना प्रायश्चित्तं कृत्वा दाहादिकर्तव्यं हानान्येकादश
 हेकायाणि पितुः पापभावनिश्रये प्रायश्चित्तं नावश्यकं केचिदुक्तांति वैतरण्येन दशदानानि वैवर्हि मृतेपि कृत्वा तं प्रतंदहेदित्याहुः तु

राम
५४

लसीसन्निधौ कुर्याच्छालग्रामशिलां तथा केचित्ति लोहहेमकार्पासलवणभूमिधेनुसप्तधान्ये लघुदानान्याहुः कनिष्ठमूर्ध्नि मधुपर्क
 दानमुक्तं पुत्रादिः कर्त्ता त्वकर्मधिकाराय कृच्छ्रयादिकं वपनं च कुर्यात् तत्र मातापित्रोः सापत्नमातुः पितृव्यस्य ज्येष्ठभ्रात्रादेश्वात्यकर्मकर
 णेक्षोरमावश्यकं पुत्राणां कर्त्ता मिन्नानामपि क्षोरं नित्यं एवं पत्न्या अपि प्रथमे दशमे द्विवाक्षोरं नित्यं तथा दत्तकस्य पूर्वपुत्रोर्मात्रोः पित्रोर्मते
 क्षोरं रात्रौ तु दग्ध्वा पिडांतं कृत्वा वपनवर्जितं वपनं नेष्यते रात्रौ श्वस्तनी वपनक्रिया पत्नीपुत्रकृतिष्ठभ्रात्रादेरत्यकर्मणि क्षोरं न कार्यं अन्यत्र
 कृत्वा कृतं श्रमशानेनायमानशवस्य वरुड्स्पर्शे शूद्रेण बहने वा कुंभे सलिलमादाय पंचगव्यं तथैव च सुमंत्रैरभिमंश्राप्य स्नेन संस्नाप्य दाहये
 त कृच्छ्रत्रयं च कुर्यात् सति कर्त्तव्यं स्वलोकोः स्पर्शेऽप्येवमेव प्रायश्चित्तं तु पंचदशकृच्छ्राः शूरेण दिजहाहेतुवां डायणपराकप्राजापत्यानि स
 मुच्येन पुत्रादिः कृत्वा स्थानि पुनर्देहेत् अस्य भावे पालाशादिभिः ऊर्ध्वं छिद्यधरो छिद्योभयो छिद्ये शुक्लत्रयं अष्टस्थस्पर्शनेष्टकृच्छ्राः
 अंतरालमृतौ न वरवद्भारणे दश निगडमृतौ पंचदश रजकाल्यसप्तविधां त्यजाद्यस्य त्रयस्पर्शमरणे त्वेकत्रिंशत्कृच्छ्राणि देशोत्तरमरणे प
 राकद्वयमष्टौ कृच्छ्राणि वा कृच्छ्रत्रयं प्रकुर्वीत आशौचमरणोपेक्ष अर्धदग्धशवे चितैरस्य श्वस्पर्शे कृच्छ्रत्रयं एवं पुत्रादयः पित्रादेः पापिनः पा
 पानुसारेण प्रायश्चित्तं कांडोक्तं प्रायश्चित्तं डर्मरणात्पद्यातदिनिमित्ते पूर्वोक्तप्रायश्चित्तनाशवत्त्वादि कंच कृत्वा त्वं त्वं कर्म कुरुः एवमुक्तं
 प्रायश्चित्तं विना दाहादिकृतं व्यर्थं भवेत् उभयोश्च नरकः पतिपत्न्योरेककाले दहने प्राप्ते भाग्यं याः पत्न्या सह दिवचनां तं मंत्रो होत दाहं कृ

ध. सिं. ३५.
५५

त्वापिंशदिकंपतिर्पूर्वकं पृथक् कार्यं एवं सपत्नीनामेककाले मृतौ सहैव दाहः पिंशदिकं तु ज्येष्ठक्रमेण पृथगेव एवं पिता पुत्रयोर्भाभोश्च लो-
किकाग्निदाहमोदीहः सहैव पिंशदिवित्पूर्वकं ज्येष्ठपूर्ववत् पृथक् पुत्रात्मानां स्त्रीबालानां च दहनैस्वननेनैव प्रवेति नागोत्तिभट्टीये रज-
स्वत्यागभिर्छयादिमरणे सहगमने च वक्ष्यते अथ गोमयोपलिप्तमौकुटोपविष्टो दक्षिणशिरः शयीतो वा गोपीचंदनादिभूदाकृतितिरु-
कः आबिष्टुं स्मरन् पुण्यसूक्तं गीतां सहस्रनामादिस्तोत्राणि पठेत् शृणुयाद् अमृतत्वप्राप्त्यपुण्यसूक्तस्तोत्रादिनां धातं श्रवणं वा करि-
ष्य इति संकल्पः श्रोतुः संकल्पाशक्तौ आबधिता अस्या मुकशर्मणो मृतत्वप्राप्तये मुकं श्रावयिष्ये इति संकल्पयेत् नानानमिति सूक्तं
पुरुषसूक्तं विष्णुसूक्तं मुनिषकाणां इत्यादि पुण्यसूक्तानि नाम कृष्णारिनाम स्मरणे जातिमात्रस्माधिकारः अथ साग्नेर्विशेषः गृह्या-
ग्निमतो गृह्याग्निना श्रोताग्निमतस्ते ताग्निभिर्दीहः कार्यः तत्र गृह्याग्निमतः श्रोताग्निमतश्च कृष्णपक्षे मरणे तद्देवसायं काव्यादुतीर्दी-
वासायं काले पर्यं ताः पक्षलोमवत्सकृतग्रहणेनेन कुत्तापुनः संकल्पे पूर्वकं प्रातराहुती श्वप्रतिपत्या तर्हीमांतास्तद्देवकुत्तादर्श्यागं कु-
र्वीत् यागासंभवे आज्यं संस्कृत्य सुविचतुर्वारं गृहीत्वा पुरोनुवाक्यायाज्याभ्यामेकैकां प्रधानाहुतिं जुहुयात् स्मार्तैश्चतुर्गृहीताज्येनात्र
ये स्वाहा इति त्रिभ्यां स्वाहेति नामैव प्रधानाहुति इयं शुक्ले पक्षे रात्रौ मरणे सायं होमस्य कृतत्वात् तर्हीममात्रमाह्वयत देवकुर्वीत्
नात्र पूर्णिमांता नां दर्शानां वा होमानां मिष्टिप्रधानं पूर्णाहुतीनां वा कारणं शुक्ले पक्षे दिवा मरणे तु न कस्यापि होमस्याप्यर्थं एवं

राम
५६

कृष्णपक्षमरणे पिदैवात् पूर्णमासेष्यति कुमेहो मापकं प्रधाम पूर्णाहुत्यादिकं च कृताकृतमनारब्धत्वादिति भाति करणपक्षेति कृतपूर्णिमास पू-
र्णाहुती कृत्वा पक्षहोमान् कृत्वा दर्शपूर्णकृतयः कार्यः अथावकृष्णपक्षे प्रमीयेत पतिर्यदि प्रेतं स्पृष्ट्वा मथित्वाग्निं जप्त्वा चोपावरोहणं घृतं
च दशोपातं तर्ही कृत्वा वा विभ्या विद्धि न श्रोतामेव तौ तु प्रेताधानं कार्यं तद्यथा प्रेतं स्वाग्यात्वे क्षिप्तपणीसंनिधाय यस्याग्र्यो जुहो-
तो मांसकामाः संकल्पयंते यजमानां सं जायं तु तर्ही विवेत्वादिताय स्वर्गन्त्येकमिदं प्रेतं नयं तु इति यजुर्मंत्रेण मथित्वाग्निमायतने प्रणीय द्वा-
दशा गृहीताज्येन तर्ही कृत्वा तेन दाहकार्यं नष्टे च शिष्यधारण्योर्न शोस्वामी श्रियेत चेत् आस्रे दर्शानां इदं मनोज्योतिः कृत्वा ततः शोषं प्रा-
ग्वत् स्मार्ताग्निमतः स्मार्ताग्निर्यदि विद्धि नस्ततो यदो विद्धे दस्तावका लगणनया द्यूषो धौकरीत्या प्रायश्चित्तं तद्देवकुर्वीत् संकल्पयेद्वा प्रा-
यश्चित्तं ते होम इयं स्थात्रीपाक इयं च तावका लगणनया देयं ततो रणिपक्षे पूर्ववदरणमथ न पक्षांतरं मुकशर्मणोऽग्निविद्धे दकनिमित्तकं
दाहयाग्निसिद्धयर्थं प्रेताधानं करिष्ये इति संकल्प्याय तने संभारानि क्षिप्य लौकिकाग्निं प्रतिष्ठाप्याज्यं संस्कृत्यायाग्नेति मंत्रेण यस्याग्र्य-
इति पूर्वोक्तमंत्रेण च कुत्वा व्याहृतिचतुष्टयं जुहुयात् एवमोपानसः सिद्धो भवति पत्नीमरणे चैवमिति भट्टाः एवं विधुरस्यापि श्रोताग्नि-
गृह्याग्निपरिग्रहसत्वे यथायथं तत्तदग्निभ्यां दाहः विधुरस्याग्निपरिग्रहे तर्ही हि द्वे देवैर्करीतिभ्यां तत्तदग्नौ राधानं अगृहीतगृह्याग्नि-
कयोः स भीय विधुरयोर्जं सुचारि समाहृतयोश्चोत्तुपनीता विवाहितपुत्रकन्यो निरग्निकभार्यो विधवयोश्च कपालाग्निना लौकिकाग्निना

ध.सि. ३३.
५६

वादाहः अग्निवर्णकपालेकरीषादिना उवादिना भर्तुः स्वः स्वाहेति आज्याहुत्या संस्कृतोऽग्निः कपालाग्निः लौकिकाग्निश्चोत्पत्त्याग्निपतिता
 ग्निस्रुतिकाग्निस्रुताग्निमेध्याग्निभिर्नोप्राप्यः यस्यानयतिश्रद्धाश्रितेण काष्ठबीषिवा प्रेतत्वं च सदा तस्य श्रद्धापातेन लिप्यते आहिताग्निं दं
 पत्योः पूर्वपतिमरणे पत्युः सर्वाग्निभिर्दीहः पश्चान्न त भार्यामास्तु निर्मेध्याग्निना कपालाद्यादिना वा एवं भार्यामरणे तु तस्या अग्निसर्वाग्नि
 मिर्दीहः कार्यः सर्वपात्राण्यपितस्मै देयानि पश्चान्न तस्य तु पत्युः पुनराधानेन त्रेतादिसत्त्वे तेन दाहः आधानाकरणे निर्मेधेन लौकिका
 ग्निनेवेति केचित् याज्ञिकानां रोषिप्रायेणैव मेव अन्ननिर्णयमिधुः साधनेः पत्नीमृतौ होष्यते पुनर्विवाहे छायां पूर्वाग्निभिर्भासां दग्ध्वा पु
 नर्दीरक्रियां कुर्वीत पुनराधानमेव नेत्येकः पक्षः दाहयित्वाग्निहोत्रेण स्त्रियं वृत्तवतीं पतिरित्यादि नवन जाता निपुनर्विवाहे छुपराण्येव
 पुनर्विवाहाशक्तौ निर्मेध्याग्निना तां दग्ध्वा पूर्वाग्निघेवाग्निषु होत्रहोत्रेभ्योऽदिवा तु मांस्यादिकार्यं सोमयाज्ञेन कार्यः पूर्वाग्ने कदेशे न दह
 दिति मत्तपार्श्वे देवयाज्ञिकादयः यानितु तस्मादपत्नीकोप्यग्निहोत्रमहरेदिति श्रुतिस्मृत्यादिवचना नितानि पूर्वाग्निघेवाग्निहोत्रपरा
 ग्निनत्वपत्नीकस्याधानार्थानि अपत्नीकस्याधानविधायकमूलमवनाभावात् दाहकर्मणियवशक्त आत्मार्थमध्याधेयमित्यापस्तंब
 सूत्रंतु पुनर्विवाहाशक्तौ पूर्वकृतमध्याधेयमात्मार्थमेव स्थाप्य न पत्युर्देहादिभ्यो परं ब्राह्मणभाष्यापराकौशाकौ रामादारादिमतमित्ये
 वमेव येत्वपत्नीकस्याधानमाहुस्तदाचार्यनविमरति इदं निर्णयमिधुमतमेव युक्तं माति याज्ञिकानामाचारस्तत्तर्कविवाहे छायां

राम
५६

कोनप्रामाण्यापादकः पुनर्विवाहाशयासर्वाग्निहोत्रे पश्चाद्दिवाहासंभवेनामुत्सर्गेभ्यामागंकृत्वा पुनराधानंकृत्वाग्निहोत्रं कार्यमिति केचि
 दाहुः एवंस्मार्ताग्निमतः पूर्वभार्यामरणेयिगृह्यायेकदेशे न तां दहेत् अवशिष्टाग्नीनित्यहोमस्थालीपाकाद्ययणानिकार्याणि अत्र सर्वत्र श्रो
 तस्मार्तेन कुत्रापत्नीविधानेनैवाधानादिकर्माधिकारः अनेकभावेऽप्येष्टायां जीवत्यांक निष्ठभार्यामरणे निर्मेध्याग्निना तां दहेत् न श्रोतस्मा
 र्ताग्निभिः केचित्पूर्वसर्वाग्निभिः कनिष्ठां दग्ध्वा ज्येष्ठया सह पुनराधानं कार्यमित्याहुस्तदग्निद्वयसंसर्गपरं मतांतरपरं वा बोध्यं दाहका
 लेऽग्निनाशे तु यजमाने चितारुदेवान्यासेकृते सति वर्षाद्यभिहते वज्रो वितादिस्येकथं वन तदार्धदग्धकाष्ठानि तानि निर्मेध्याग्ने तं दहेत्
 अथ गृहान्तराग्ने शान्तयनप्रकारः तत्र विप्रं प्रेतनगरपश्चिमदारेण श्रद्धं दक्षिणदारेण निःसार्य सजातीयाः शर्वप्रज्ञादितु सुखं प्रा
 कृत्वा संसाह देशं नयेयुः पूर्वोक्तोऽग्निः शान्तये ननेतव्यः प्रेतार्थोर्मध्ये न गंतव्यं सर्वसंविदादयो धः कृतोपवीता मुक्तकेशा ज्येष्ठपुत्रः
 सराः प्रेतमनुगच्छेयुः प्रेतश्च न ग्रीन दग्धव्यः निःशेषतश्च न दाह्यः शववस्त्रं च शमशानवा सिनेभ्यो देयं प्रेतश्च न स्वकेशादिवापयित्वा
 संस्नाप्य गंधपुष्पाद्यैरलंकृत्य दग्धव्यः दिने मृतौ दिवैव दाहः रात्रि मृतस्य राजावेव दिवा नारा नौवास्थितः शवः पर्युषितः पर्युषितश्च
 न पंचगव्येन स्नापयित्वा प्राजापत्यं नयंकृत्वा दहेत् सुखस्थसमष्टिदा विहिरण्यशकलेच्छादयेत् अनपात्रन्यासा मंत्रवदादि वि
 धिश्च स्वस्वस्नानुसारि श्रोतस्मार्तां त्येष्टिप्रयोगेषु ज्ञेयः ततो दाहो ते घटस्फोटदिकं कार्यं शिलाविपर्यये घटस्फोटस्य नावृत्तिः

ध.सि.१३.
५७

ततश्चितामप्रदक्षिणं सर्वे आहृत्य सवैलं स्नात्वा नम्यं सगोत्रसपिंडसमानोदकानां मातामहीमातामहयोराचार्यादेश्वरुहितभगिन्योश्च
वश्यंति त्वां जलं दधुः तद्यथा हृष्टपूर्वा दक्षिणा अमुकमेव नामाग्नेतस्तथा त्विति मंत्रेण जलनासकृत्यावाणे सिंचेयुः अत्र स्नानोदकदा
ने अपनः श्रोत्रुवद्व्यमिति मंत्रेण स्नानमेव तेन मंत्रेणेत्यने स्त्रीणां तु मंत्रो नास्ति मातुलपितृभ्रातृस्त्रियश्च श्रुतमित्रयाजकादीना
मुदकदानं कृताकृतं करणपक्षे विनाशमन्येवेति नियमः ब्राह्मणानां रिपतिव्रतिः स्त्रीवचोराश्वनोदकं दधुः तत्र ब्राह्मण्यथा कालमु
पनयनहीनाः व्रतिनः प्रकृतं प्रायश्चित्ताः चोरासुवर्णस्तत्सम इत्यापहारिणः ब्रह्मचारिभिर्मातापितृपितामहमातामहगुर्वीचार्वादी
नामुदकदानं कार्यं प्रकृतं प्रायश्चित्ते स्तुतदंत उदकदानं त्रिशोचं च कार्यं ब्राह्मण्यदिभिः प्रेतस्य शवहनराहविगादिकमपिन कार्यं अ
न्माभावे ब्रह्मचार्यपि विना देहीहमाशौचं कुर्यात्कर्मलोपस्तु नास्तीत्युक्तं इदं नोदकदानमेकवाससापसत्येनैव उदकदानेनारं पुनः
स्नात्वा वस्त्राणि निष्पीड्य कुलहलः पुत्रादीन् पूर्वैति हासैः समाश्वास्य विप्रानुमत्ता कनिष्ठानुक्रमेण गृहं गत्वा निंबपत्राणि शनैर्भक्ष
यित्वा च म्यागमुदकमोमयादीन् स्तुतुं दाराभ्यनिपदं निधाय गृहं प्रविशेयुः निंबपत्रभक्षणं कृताकृतं ततस्तद्दिने उपवसेयुः उपवासा
शक्तौ अयाचितज्येनान्यगृहं पक्वैर्नवाएके वै बहविव्यान्नेन वर्तेरन् तत्राशौचमप्येमायमांसाद्यमधुरजवण्डुधाभ्यंगतां बल
क्षाराणि वर्ज्यानि क्षाराणि तु तिलमुज्जादितैश्चैव सस्ये गोधूमकोइवौ धन्याकंदेवधान्यं च शमीधान्यं तथा च स्निग्धान्यं तथाप

राम
५७

षयं मूलं क्षारगणः स्मृतः केचित् सैंधवं भक्ष्यमित्यमित्याहुः आदर्शस्त्रीसंगच्छतादिहसनरोदनोच्चासना निमित्तं त्यजेयुः वासव
हस्तुरवर्ज्यं तणकटास्तीर्णभूमौ पृथक् शयीरन्नकंबलाद्यास्तीर्णभूमौ मार्जनादिरोहितमेव स्नानं अस्थिसंचयनाहर्ध्वभासी पुनश्च्यति
रिक्तानां शय्यासनादिभोगोस्त्येव स्त्रीसंगस्तु नास्ति अस्थिसंचयनं तु समंत्राणि दाहदिनादारभ्य प्रथमदिने द्वितीये तृतीये चतुर्थे सप्त
मेन वमेवागोत्रजैः सह स्वस्वस्तुत्रोक्ते प्रकारेण कार्यं तत्राहपादविषादनक्षत्राणि कर्तुं जन्मनक्षत्रं च वर्ज्यं संभवे कर्मात्मनो मंदवाराव
र्ज्याः पालाशदाहस्थिदाहयोः सद्यः संचयनं अस्त्रांगं गोभसितीर्थीतरेवाप्रक्षेपः तद्विधिर्वक्ष्यते अरण्ये वृक्षमूले निखननं वा अ
स्थान्यन्यकुलस्य स्थानीत्वा वां दायणं चरेत् दययान्यस्यापिनयने महापुण्यं अस्त्रांश्च सुकरशूरादिस्पर्शं च गव्यशालग्रामतुल
स्युदकैः प्रोक्षणं आशौचमप्येव गोत्रजैः सह भोक्तव्यं तच्च दिवेव भोजनं च मृन्मयेषु पर्णेषु टुकेषु वा कार्यं न तु धातुपात्रेषु दाहदिना
दारभ्य दशपिंडादशदिनमध्ये दर्भास्तीर्णभूमौ अमंत्रकंदेयाः क्षत्रियादीनां नवपिंडानवदिनां तं दशमपिंडस्तु आशौचांस्तद्दिने प्रथमे
हनि यो देशो यश्च कर्तृयश्च तं दुःखादिद्वयं चोत्तरीशिलापाकपात्रादितरेव दशाहं तं एतदन्यतमम्यस्येयतो व्यत्ययस्ततः पुन
रावृत्तिः शिलाविपर्यये पिष्टस्फोटादेनीव निरिसृक्तेर्नीकशिलाग्रहणी तेन पिंडदानं तिलांजल्यादिकस्येवावृत्तिर्न दाहस्य केचिदा
चार्यविपर्ययेयावृत्तिमाहुः यत्र पुत्रादिमुख्यकर्तुरसंनिधानादमुखाधिकारिणापि उदानक्रियारथ्यातनमध्ये पुत्रादिसंनिधा

ध.सिं. ३३.
५८

नेप्यमुख्यकर्त्रेवदशाहंताक्रियासमापनीया एकादशाहादिकं तु पुत्रादिमुख्येनैव समं न कदाहमात्रेन्येन कृते तु पिंडदानादिदशा
हकृत्यं संनिहृष्टमुख्येनैव कार्यमिति मिताक्षरादयः अन्ये तु सगोत्रोसगोत्रोबाधः समं न कदाहकतीस एवदशाहकृत्यं कुर्यादित्या
हुः पत्न्याः कर्त्रेत्वेरजोदर्शने जाते सातदंते कुर्यात् कर्तुरस्वास्थ्ये अन्येन सर्वाक्रियाः पुनः कार्याः पिंडइत्येधुतं तस्मात्पुन्याः तदभावे
फलमूलशक्तित्वमिश्रसक्तबोधि प्रेतश्राद्धेषु पितृशब्दस्वधाशब्दानुशब्दाः पुष्यधूपदीपदानादौ मंत्राश्वनवाच्याः श्रृंगारशौचं
पुण्यशरदाहादौ प्रथमदिने एकः पिंडः द्वितीये चत्वारः तृतीये पंचेति क्रमो बोध्यः पुत्रेण पुण्यशरदाहे कृते तु तस्य दशाहाशौचं तेन न
हमध्वे पिंडसमाप्तिर्न कार्या शिरस्त्वाद्येन पिंडेन प्रेतस्य क्रियते सदा द्वितीयेन तु कर्मासीनासिकाः तृतीयेन कंठस्कंधाभ्युज्ज्वलांसि
चतुर्थेन नाभिलिंगगुदानि पंचमेन जालुजंघपादं षष्ठेन मर्माणि सप्तमेन नाज्जः अष्टमेन दंतलोमानि नवमेन वीर्यं दशमेन तु
एकं त्वं तत्ताक्षुद्विपर्ययः जलं दशाहमाकाशे स्थाप्यं क्षीरं च मधुमे प्रेतावस्नायात्पुनरं इदं पिबेति च क्षीरं इदं च कृताकृतं ततो
प्रेतोपकृतयेदरागत्रमखंडितं कुर्यात्पदोपेतैस्तेन वा प्रियाश्च मार्तिकं भोज्यात् भोजनकाये तु भक्तमुष्टिचनिवेपेत् नामगोत्रेण
संबुध्याधरिभ्यां पितृयत्नवत् भूर्भुवः कास्ते लोकं तु गंतुं श्राद्धं समाचरेत् तत्प्रायेयं हि भवति मृतस्य मनुजस्य च अष्टादशाहम
ध्वे दर्शपाते निर्णयः पिंडदानादौ प्रायश्चित्तमध्ये दर्शप्राप्तिस्तदा मातापितर्यतिरिक्तानां सर्वे दशाहकृत्यं मातृपितृदशौ एव समा

राम
५८

५८

पनीयं मातापितृविषये तु न्यहमध्वे दर्शपातेनापकर्षः जित्वा त्वरं दर्शपाते तु विजोशपि सर्वदर्शे समापनीयमिति केचित् अन्ये तु त्रिशोर्ध्व
मपि दर्शपाते औरसपुत्रेण पित्रोस्तेन समाप्तिर्न कार्येत्याहुः अनर्देशावाह्यवस्येति सिंध्यादयः यदि देवादृशौ त्वं पिंडदानादिते वं नारभ्यंते
दादाहमात्रे समं न के जाते विनर्शते न समाप्तिनियम इति भाति दर्शोत्तरमेव तं चारं समाप्तिं संभवेन द्विरेदं वेतु कुर्यात् पुनः श्रावं समस्तु तदनुक्त
दोषाप्रसक्तेः एवं दर्शपि कृत्यं तं समाप्तावपि अग्निपिंडस्तु दशाहमाशौचमस्तेव पुनर्देः सपिंडस्य तु सुतरां प्रेतपिंडाग्रशय स्नात्वा भुक्त्वा
वसपिंडस्य त्रिशोपवासः सपिंडस्योपवास एकः मत्प्राद्विगुणं प्रेतकृत्यं कुर्यात् संचयनादवो कुर्यात्संगे कृते वा द्राघणं ऊर्ध्वं कृत्वा न्य
याभाशौचिनां संचयनादवा कुर्यात्तत्र तदुत्तरमेकोपवासः अथ नवश्राद्धं प्रथमे द्वितीये च पंचमे सप्तमे तथा नवमे कादशे चैतं नवश्राद्धमु
च्यते नवश्राद्धानि पंचाङ्गाश्च तान्नशास्त्रिनः आपस्तंबाः षडित्याहुर्विभाषास्त्रिरेषु हि पंचपक्षे एकादशाहेन नवश्राद्धं न कार्यं एतान्येव
विषमश्राद्धानि लुच्येते नवश्राद्धानि दशाहंतर्नवमिश्रं वत्सरमित्यन्यत्र अकृत्वा तु नवश्राद्धं प्रेतत्वान्नैव मुच्यते नवश्राद्धं त्रिपसंनववर्षमा
सिकं मासिकानि च न करोति सुतोयस्तु तस्माधः पितरोगताः अर्घ्यहीनमधूपंचगंधमात्म्यविवर्जितं नवश्राद्धममंत्रं स्यादवने जनवर्जितं
आशियोद्विगुणादभीज्याशीः स्वस्तिवाचनं पितृवाक्यं स्वसंबंधः शर्मशब्दस्तथैव च श्राद्धं भोगाहं श्रद्धां लुकोद्वेखनादिकं तृप्तिप्रप्त
श्रविकिरः शेषप्रशस्तथैव च प्रदक्षिणाविसर्गश्च सीमांतगमनं तथा अष्टादशपदार्थाश्च प्रेतश्राद्धे विवर्जयेत् तिजोसीति मंत्रे स्वधा

केशराणककस्तुरीकपूरैरुदंनंतथा महासुगंधमितुक्तं नामतोयसकंदेनद्विधन्वंतरिः

ध.सिं.३३-
६०

स्नानानिकुलाअस्थानकुशैर्भाजनंकुर्यात् तत्रमंत्राः अतोदेवेतिकु अथसप्तस्तकानि एतोन्निद्रंस्तवाम०१ शुचीलो०१ नतमंहोन०८ इ
तिवास्तिमे०१३ स्वादिष्ठया०१० ममाग्नेमर्चो०९ कंदुद्रव्यप्र०९ ततोयदीयान्यस्थानितस्य कृतसपिंडीकरणस्यपार्वणविधिनाआहुमस्मिसे
पांगभूतैरिहण्येनकुर्यात् सक्तुनत्तविंदानं दशोहांतरस्थक्षेपकरणेएकीदिष्टविधिनाआहुं ततस्तिष्ठतर्पणंरुत्वापंचगव्यपंचामृतशु
द्धोदकैरस्थानिप्रक्षाल्ययदकरनेनालिप्यपुष्पैः प्रष्टव्याजिनकंबलैर्मर्चयेत्तैर्पत्रराणभर्जपत्रताडपत्राणांक्रमेणसप्तधासंवेष्टताम्रसं
पुटेस्थापयेत् तत्रैयसैर्कर्मसंक्षेपं द्वादशकर्षैर्नंदेनंकुंकुमंपट्कर्षैः कक्षिरश्मिभुः कर्षाकस्तुरीचैर्नैपांमेलनाद्यक्षकर्मैः ततोस्थिमुहम
रोप्यरंजानिमौक्तिकप्रवालनीलमणीश्वप्रक्षिप्यस्वस्त्योक्तविधिनास्थंडिलानिप्रतिष्ठादिकृत्वाष्टोत्तरशतंतिलाज्याहुतीहुं कुर्यात्
उदीरतांशंरवः पितरस्त्रिष्टु अस्थिप्रक्षेपांगतिलाज्यहोमेनिनिमोगः उदीरतामितिस्तुतस्मचतुर्दशक्रमिः प्रसूचमाहुतीरित्येवं
स्तुतस्तसप्तहृत्तिभिरवशिष्टदशाहुतीः प्रथमक्रगावृत्त्येवमष्टोत्तरवातंतिलाहुतीरष्टोत्तरशतमज्याहुतीश्चमुहुं कुर्यात् सवेष्टनास्थि
समुच्चययुतंताम्रसंपुष्पादायतीर्थगच्छेत् तत्रनियमाः मन्त्रपुरीषोत्सर्गकाले प्राचमनकालेनीस्थानिधारयेत् श्रद्धयवनात्यनादि
कांस्वहीनजातिमस्मिधारकाकालेनस्यशेदितिकाशीस्वेदं ततःतीर्थप्राप्यतीर्थप्राप्तिनिमित्तकंस्नानादिविधायास्थानिस्नानपयि
त्वामुक्तगोनस्यामुक्तशर्मणोज्ञानोकादिप्राप्तयेमुक्ततीर्थस्थिप्रक्षेपमहंकरिष्ये इतिसंकल्प्यपलाशपर्णपुटेपंचगव्येनास्थीत्याप्ति

राम
६०

अशिरण्यवाकृक्कशाव्यधृतितिलमिश्रितास्थानिभूमिपिंडेनिधायदक्षिणांदिशामवेक्षमाणोनमोस्तुधर्मायेतवदन्तीर्थेप्रविश्यनाभिमानज
लेस्थित्वासमेप्रीतोस्तुत्युक्तातीर्थेक्षिपेत् ततःस्नान्वाजलाद्धिरागत्यसूर्यदृष्ट्वाहरिस्मत्त्वाविप्रामयथाशक्तिरजतंदक्षिणांदिश्यात्
अमुकस्यास्थिक्षेपः कृतस्तत्संगतार्थंरजतमिदंतुभ्यंसंप्रददति इत्यस्थिक्षेपप्रकारः अथैकादशाहकृत्य एकादशाहेप्रातरुथा
यगहानुलेपनंकृत्वाष्टसर्वैवस्नानालनपूर्वकं सर्वसपिंडानांसचैः स्नानांतेसंध्यापंचमहायज्ञादिनित्यकर्मणिशुद्धिः एकादशा
हेसंगवकालेस्नानाबुद्धिमितिकेचित् एकादशाहेसंगवकालेस्नानाबुद्धिरितिकेचित् एकादशाहेकर्तुःपुत्रादेरपिपंचमहायज्ञाधि
कारः सपिंडानांदरीवार्षिकादिआहुिष्यधिकारः नांदीआहुमात्रंचतुःपुरुषसपिंडैःसपिंडीकरणात्प्रादुःकार्यं ततोदशाहकर्मकारी
अमुरव्यःकर्तामुख्योबापुत्रादिःकर्तावृषोत्सर्गाद्येकादशाहिकंसर्वकर्मकुर्यात् एकादशोक्तिप्रेतस्ययस्यनोत्तज्यतेवृषःप्रेतत्वंसुस्थि
रंतस्यदत्तैःआहुशतैरपि अत्रस्वयमेवसर्वंकुर्यान्नतुकाय्यवृषोत्सर्गबदाचार्यवरणं अयंग्रहेनकार्यः अयंद्वादशाहेयुक्तः क्वचिन्म
ताहेयुक्तः विषुवद्विहृतयेवैवमृताहेवांधवस्यवेति वत्सराभ्यंतरेपिनोर्दृष्टस्मोत्सर्गकर्मणि वृद्धिआहुंतकुर्वीततदन्यत्रसमारभेत् वृष
लेक्षणं तु लोहितोयस्तुवर्णेनमुखैपुच्छेचपांडुरः श्वेतःशुभ्रविषाणाभ्यासनीलोवृषउच्यते अथवाश्वेतवैकास्यमुखपुच्छादिश्याम
लेनीलवृषत्वं यद्वासर्वायामस्यमुखादिश्वेतत्वेनीलवृषत्वं केचिद्व्याभावेमृद्धिःपिष्टेवीदृष्टंकृत्वाहोमादिविधिनावृषोत्सर्गइत्या

ध.सिं.३३
६१

ऊः यथाक्ताः कामेयभावाभोदिवर्षे एकवर्षे वा वृषो वर्षाधिकः श्वतस्वएकावावत्तरीस्यात् प्रयोगस्तु स्वस्वसूत्रानुसारीत्याहः सव्ये
नवाणिनाहुः समुदायवृषस्य तु दक्षिणेनाया आदायसतिलासकुवास्ततः प्रेतगोत्रं समुच्चार्य अमुकस्त्वैवृष एव मया दत्तस्तं तावत्यति
तिवदेत्सहेमजलं भूमा बुक्त्वा जेतुं विधारयेन्नतं कश्चिन्नचकश्चननाहयेत् नरोहयेच्चताभेदुनैवकश्चनबधयेत् पतिपुत्रवत्याः सुवा
सिन्धानवृषोत्सर्गः तत्स्थाने एकापयस्विनी गौर्देया पतिपुत्रमोरन्वतराभावे तु स्त्रीणामपि वृषोत्सर्गः सहगमने तु स्त्रीणां वृषोत्सर्गस्था
ने गौरेव वृषोत्सर्गसांगतार्थे तिलोदकुं भधेनुमस्त्रहिरण्यतिपं च दानानि अशौचांतरे वेदे कादशाहे प्राप्नोति तदा वृषोत्सर्गादिकं अ
द्यमासिकं श्रम्यादिदानानि च कुर्यादेव एवं कृते वृषोत्सर्गफलं वा जितमस्तीति यमुद्दिश्योत्सर्जे नीलं सलभेत्तपरी गतिं वृषोत्सर्गः पु
नात्येव दशातीता दशापरान् इति वृषोत्सर्गः अथैकादशाहेमहेकोद्विष्टं इदं चमहेकोद्विष्टं योऽश्वश्राद्धे भोभिभमेव अतएवेदं क
रिष्यमाणसर्वे कोद्विष्टप्रकृतिभूतमित्युच्यते इदं च वा केनैव अन्नसति संभवे विप्रो भोजयितव्यः असंभवे सो होमः ब्राह्मणं भोजयेदा
द्यो होतव्यमनलेयवेत्युक्तेः श्मश्रुकर्म तु कर्मैव न च छेदस्तथैव च स्तयनाभ्यंजने दद्याद्विप्राय विधिपूर्वकं ततः क्षणपाद्यासनाध्यं
धपुष्पाच्छादनौ न्येव दद्यात् नान्धपदीषौ एकोद्विष्टं देवहीनमित्युक्तेरेकैव विप्रः दिवैव च निमंत्रणं एकमर्घ्यपात्रं स्वभाशदन
मः शब्दपितृशब्दानसंति तेन प्रक्षः प्रेतमिमांस्तोकां स्त्रीणां हि न इति संज्ञो होषपात्रे नाभिप्रवर्णं सर्वप्राचीना नीती नैव कार्यं

राम
६१

दैवकार्यभावेत् अग्नौ करणविकल्पः तत्र च पाणि होमेपिन तस्मभक्षणं किंतु अग्नौ प्रक्षेपः एक एव पिंडः अनुमंत्रणादिसर्वमंत्रकं
स्वदितमिति तद्विप्रस्यः कात्यायनानां असम्यक्स्थाने उपतिष्ठतामिति वदेत् अभिरम्यतामिति विसर्जनं अभिरताः स्मृतिविप्रमतिवचनं वा
द्वयोपभोजनं नास्ति अंतस्नानं नवश्राद्धे कोद्विष्टे तु सर्वमंत्रकमित्युक्तं विप्रो भवेत्तथा वेकोद्विष्टं यथा अग्नौ पायसं भपयित्वा आज्य
भागांते अग्नेः अग्नेश्चाहुः प्रयोगं कृत्वा सोमं प्रेतमावाह्यं धाद्यैः संप्रज्येष्ट्यतीते पात्रमित्यादिना अंसं कल्प्यो दीरतामवरत्नं हविः श्वतु
राहतीभिर्कभिर्हीनिंशदाकुतीकुत्वा पिंडदानादिश्राद्धं समापयेदिति एवमेतदेकोद्विष्टं स्त्रीणामपि अथाद्यमासिकं तस्य मासादौ मा
सिकं कार्यमिति वचनात् नृता होमुख्यः कालः सवाशौचप्रतिबधादति कांत इति तदंतं एकादशे कृतत्कार्यं अतएव ब्राह्मणं भोजयेदाद्ये
होतव्यमनलेयना पुनश्च भोजयेद्विप्रं हिरावृत्तिर्भवेदिति प्रथममासिकार्थं द्वितीयावृत्तिरुक्ता अत्र च हिरावृत्तिर्भवेदित्युक्तिः यो
ऽश्वमासिकानां सपिंड्यधिकाराय नपक्य कर्तव्यानां द्वादशाहदौ करणपक्षे योज्यातेषामेकादशाह एव करणपक्षे तु षोडशमा
सिकानां षोडशाह तय एकं महैकोद्विष्टमिति समदशवृत्त्यापत्त्या हिरावृत्तिर्भवेदित्युक्तेरसंगतः तथा च सपिंड्यधिकाराय पक्य
प्राणां मासिकानां द्वादशाहे करणे एकादशाहे महैकोद्विष्टोत्तरमतिक्रान्ताद्यमासिकं करिष्ये इति संकल्प्याद्यमासिकमात्रमन्त्रे
नामेन वा विप्रेर्भवतो वा प्रेतमावाह्यं ननु आद्यमासिकस्याग्नौ होमः पुनश्च भोजयेद्विप्रमिति विशेषवचनात् इदं च महै

ध. सिं. ३३.
६२

कोटिष्टमेकमाद्यमासिकमेकमित्येकोटिष्टस्यद्विरावृत्तिः स्पष्टैव येतुआद्यमासिकातिरेकेणमहेकोटिष्टस्यैवद्विरावृत्तिर्बदति तेभ्राताः
अत्रकेचिदाद्याब्दिकस्यापिमतारुणकालवृत्तितस्याप्यतिक्रान्तादेकादशाहेआद्यमासिकमाद्याब्दिकं चतुर्त्रेणकरिष्येइतिसंक
ल्पद्वयमपितंत्रेणकार्यमित्याहुः अन्येतुमासादौमासिकंकार्यमाब्दिकंकार्यमाब्दिकं वत्सरेगतेइतिवचनाद्वितीयवर्षीरंभेप्रथमा
ब्दिकमितिनाब्दिकस्येकादशाहेतुज्ञानमित्याहुः एतंत्रिपक्षेसपिंडीकरणपक्षेएकादशाहेआद्यमासिकमनमास्यनमासिकंदि
तीयमासारंभेद्वितीयमासिकंपक्षत्रयेत्रैपक्षिकंवेकोटिष्टविधिनाकृत्वावशिष्टद्वादशमासिकान्यपलुप्यतथैवकृत्वा सपिंडीक
करणं एवंपक्षांतरेष्टं एकादशाहेतंत्रेणषोडशमासिकापक्षेपक्षेमहेकोटिष्टोत्तरदेशकालौसंकीर्त्यातिक्रान्तमाद्यमासिकंसपि
प्यधिकारार्थमपक्षेनमासिकादीन्पुनर्नाब्दिकानिपंचदशमासिकानिचतुर्त्रेणकोटिष्टविधिनाकरिष्येइतिसंकल्प्यतंत्रेण
षोडशाधिकुर्वीत केचिन्मतेतु अतिक्रान्तमाद्यमासिकाद्याब्दिकेऊनादिमासिकानिचेत्यादिसंकल्पः मासिकानितु आद्यमा
सिकं१ ऊनमासिकं२ द्वितीयमासिकं३ त्रैपक्षिकं४ तृतीयमासिकं५ चतुर्थमासिकं६ पंचमं७ षष्ठं८ ऊनमासिकं९ सप्त
मं१० अष्टमं११ नवमं१२ दशमं१३ एकादशमासिकं१४ द्वादशमासिकं१५ ऊनाब्दिकं१६ चेतिक्रमेणसंख्यानि अथैकादशाहेकदश
मासाहं तच्चैकादशकदोदेशोनरुद्ररूपमेतौदेशोनवा रुद्रोदेशपक्षेसन्नेन रुद्ररूपमेतौदेशपक्षेपक्षेन वीरभद्रः१ शंभुः२

राम
६२

गिरिशः३ अजेकपाद४ अहिर्बुध्नः५ पिनाकी६ अपराजितः७ भुवनाधीश्वरः८ कपाली९ स्याणुः१० भग११ इत्येकादशकदाः अत्रशब्देनैकैकरु
इनाम्नाएकोविप्रदत्येकादशविप्रभोत्याः अशक्तेनतुसर्गेदेशेनैकैवविप्रभोज्यः आमान्तानि११ एकंवामान्नेदेयं अत्रश्राद्धविंदानाध्यामोक्
रणविकिराणामभावः एवमेवाष्टवसुश्राद्धं एतत्वेकंताकृतं वसुनामान्यान्यप्यन्यत्र एतदेकादशाहकृत्य ग्रहाणोचैवतुर्थदिनेकर्तव्यं द्विती
यदिनेप्रथमदिनेवास्थिसंचयनं पंचमदिनेसपिंडीकरणं अत्रैकादशाहेद्वादशाहेवापददानानिकार्याणि तेनप्रेतस्यमार्गसुखगतिः आसन्नो
पानरुद्रंमुद्रिकाचक्रमंडलुः यज्ञोपवीताज्यवस्त्रंभोजनंचान्नभाजनं दद्यात्पदमेतत्स्यात्पदान्येवंचयोद्वा देयानिकायथाशक्तितेनासौ
प्रीणिनोभवेत् अन्यंचैवोदकुंभंचोपानहौचक्रमंडलुः छत्रंवल्लंतथायष्टिं लोहदंडं चदापयेत् अग्निष्टिकांप्रदीपंचतिआन्तोरुलमेवच च
दंनंपुष्पमाद्यंचपदानानिचतुर्दश वेंतरणाधेनुउक्तातिधेनुमोक्षधेन्वाददानानि गोभूम्यादिदशदानानितिलपात्रदानादीनिमरणकाले
नकृतानिचेदेकादशाहादौपुत्रादिभिः प्रेतोदेशेनकार्याणि अभ्यंरथंगजेधेनुंमहिषींशिविकादिकं शालग्रामंपुस्तकंचकस्तूरीकुंकुमारिकं
दासीरत्नंभूषणारिद्रायांछत्रंचचामरं दद्याद्विज्ञानुसारेणप्रेतस्तनुसुखंलभेत् अथशय्यादानं एकादशाहेवाय्यादानेष्टविधि
स्मृतः तेनोपभुक्तंयत्किंचिद्वस्त्रवाहनभाजनं यद्यदिष्टं चतस्यासीत्तत्सर्वंपरिकल्पयेत् प्रेतंचपुरुषंहेमंतस्यांसंस्थापयेत्तदा पूजयित्वा
प्रदातव्यामृतशय्यायथोदिता तस्माच्छयांसमासाद्यसारहाकमयीदृष्टां दंतपत्रचितोरम्याहेमपट्टैरलंकृतां हेमवस्त्रप्रतिष्ठानंभुगं

जोषधानिको प्रच्छादनपटीयुक्तो गंधध्यास्थितो उच्छिष्टकेष्टभृतकलशपरिकल्पयेत् तांबूलकुंकुमक्षोदकधारागकचंदनं द्विषिकोप्ये
 नहृत्तवाभरासनभाजनं पाशेषुस्थापयेत्कृत्वा सप्तधान्यानिवेदयेत् शयनस्थस्य भवति तदन्यदुपकारकं भृंगारकरकाद्यंतत्त्वं वणीं वि
 तानकं संयुज्यद्विजदोपत्यं नानाभरणभूषितं उपवेश्य तु शय्यायां मधुपर्कं ततो वदेत् दानमंत्रस्तु यथा नकुंस्तदायनं भूष्यं सागरजातया
 शय्यातस्याप्यशय्यास्तु तथा जन्मनि जन्मनि तस्मादशयनं शयनं केन वस्यति वस्यति शय्यातस्याप्यशय्यास्तु तथा जन्मनि जन्मनि इत्येवं
 तस्य सकलं प्रणिपत्य निजयेत् पात्रे तु अस्थिभाकारकं गृह्य सक्षमं कृत्वा सपाशं भोजयेदिजदोपत्यं विधिरेष सनातन इत्युक्तं नैतन्म
 हाशय्यदेशादि विधिरेषादियते यदेतदाचारस्तत्रास्तु स्वर्गपुरंदरपुरे कोकपालालये तथा सुखं न सत्यसौ जंतुः शय्यादानप्रभावतः आ
 भृतसंस्तुतं यावत्तिष्ठत्यात केनर्जितः प्रेतशय्याप्रतिग्राही न भयः पुरुषो भवेत् गृहीतायां तु तस्यो नै पुनः संस्कारमर्हति अथोदकुंभः ए
 कादशाक्षरभूतिघटस्तोयान्नसंयुतः दिने दिने प्रदातव्यो यावत्संवत्सरं सुतेः यस्य संवत्सरादयो मृषा पिंडीकरणं भवेत् मासिकं चोद
 कुंभं च देयं तस्यापि वत्सरं अपि श्राद्धराते र्देतैरुदकुंभं विना नराः दरिद्रा दुःखिनः स्नातभ्रमंति च भवन्तीति यावद्व्यं चोदकादुदकुंभं
 विमत्सरः प्रेतायां न समायुक्तं सोऽप्येव फलं लभेत् इदं चोदकुंभं श्राद्धं सपिंडीकरणं ह्यनेको हि विधिना सपिंड्युत्तरं तु पात्रेण वि
 धिना इदं चोदकादिना दारभ्य कर्तव्यमिति भट्टाः अत्र पिंडदानं कृत्वा कृतं देवदानं चैतत् अदेवं पार्वणश्राद्धं सोदकुंभमधर्मकं कुर्यात्

श्रद्धादिकं श्राद्धं तसं कल्पविधिना न्वहमिति वचनात् प्रायश्चित्तो गविष्णुश्राद्धवदत्र श्राद्धे सर्वे श्राद्धधर्मा न संति किंतु वाचनिकमा
 त्राः तेन सां कल्पविधिना संकल्पक्षणाद्यासनगंधाद्याच्छादनांतर्जनान्नपरिवेषणोत्पथीते पात्रमित्युक्ता एष उदकुंभं इदमन्व
 दत्तं चैत्यागविधिः अंतो तो बल दक्षिणादि नात्र ब्रह्मचर्यं पुनर्भोजनादि नियमाः रुद्धिनिमित्ते न मासिकापकवे उदकुंभं श्राद्धं नाम व्यप
 कर्षः प्रेतश्राद्धत्वात् प्रत्यहं सोदकुंभा न्नदानाशक्तेनाप्येकस्मिन्दिने तावद्विरामान्नैरुदकुंभैश्च तावदासा न्नोदकुंभानि क्रयेण वापकृ
 रकुंभश्राद्धानिकार्याणि अर्धमध्यप्रत्यहं उदकुंभश्राद्धं कुर्वतो मध्ये आशौचं प्राप्तौ तावच्छ्राद्धानां न्योम एव दर्शादिवत् आशौचे तत्र प्र
 तिबंधादकरणे तदुत्तरोदकुंभेन सह तत्र तयोति को तोदकुंभानां प्रयोगः अति को तोदकुंभश्राद्धा न्यद्यतनोदकुंभश्राद्धं च तत्रैव कस्मि
 इति संकल्पः तथा प्रथमाब्दे दीपदानमुक्तं प्रत्यहं दीपको देयो मार्गे तु विषमे नरैः यावत्संवत्सरं वापि प्रेतस्य सुखं लिप्सया प्राप्नुवोद
 सुखं दीपं देवागारे द्विजालये कुर्याद्याम्यमुखं पित्रो अग्निः संकल्पसु स्थिरमिति अथ चोदश मासिकानि द्वादश प्रतिमास्यानि उन्मा
 संनिपक्षकं ऊनपाण्मासिकं चैनाब्दिकं चैनाब्दिकं चामीति षोडश अत्र मतांतराणि सिंधौ अथैषां कालाः मासा दौ मासिकं कार्यमा
 धिते कादशे हनि एकद्वित्रिदिने कृते विभागे नोन एव वा ऊन मासिकं मृनाब्दं न पाण्मासिकं चरेत् त्रैपक्षिकं त्रिपक्षे चोन मास्ये द्वादशे
 द्वि वा त्रयो न मासिके न पाण्मासिके नाब्दिके नामेकदिने नोन पक्षे च म्मां म तस्य तृतीयायां द्वाभ्यामन्ये पक्षे द्वितीयो त्रिभिर्न

ध. सि. ३७.
६४

नेप्रतिपदायामनुष्ठानमिति केचित् आधवस्तु जनयाणासिकमृतादिकं च मृताहात्सर्वेषु कार्यमित्याह त्रैपक्षिकं त्रिपक्षे तृतीये मृताहे कार्यं
जनश्राद्धेषु वर्ज्यानि त्रिपक्षे पुनर्दत्तसिनीवात्यां भोगोर्दिने चतुर्दश्यां च नोनानि कृते कासुदिपुष्करे त्रिपक्षे रद्विपुष्करयोगयोर्लक्षणं प्रागु
क्तं आद्यमासिकमाद्यादिकं वैकादशे क्रि. इत्येकं मतं आद्यमासिकमेवैकादशे क्रि. प्रथमादिकं तृतीयाय वर्षारभे वैत्यपरं मतमित्युक्तं एतानि
षोडशाश्राद्धानि वर्षांतस्य पिंडनपक्षे उक्तेषु स्वस्वकालेषु कोटि विधिना कार्याणि द्वादशाहदिकालेषु सपिंडनापक्षे एकदिने एवापक
व्ययुगपदे कोटि विधिना कार्याणि श्राद्धानि षोडशादत्वा न तु कुर्यात्सपिंडनमिति षोडशाश्राद्धे विना सपिंडने अधिकाराभावबोधनात् एत
नियकालेनामानेन वा कार्याणि पाकपक्षे युगपत्करणे सर्वेषामेक एव पाको विप्रार्थ्याः पिंडाश्च षोडशा एतानि द्वादशाहदौ सपिंडना
त्सर्वकृतान्यपि पुनः सपिंड्युत्तरं स्वस्वकालेषु विधिना कार्याणि यस्मिन् संवत्सरादनीकं विहितानुसपिंडता विधिबलानि कुर्वन्तु पुनः
श्राद्धानि षोडशा अर्वास्मिन् संवत्सराद्यस्य सपिंडीकरणं कृतं षोडशानां द्विरावृत्तिं कुर्यादित्याह गौतम इत्यादि वचनात् षोडशानां द्विरावृत्ति
त्वं वैकादशाहसपिंडनपक्षे होयं तत्राद्यमासिकस्य कालसत्वात् द्वादशाहे सपिंडनपक्षे तु षोडशानां द्विरावृत्तिः त्रिपक्षे सपिंडीकरण
पक्षे आद्यमासिको न मासिक द्वितीयमासिकानां स्वकाले कृतत्वादप्युक्तं तानां मेव पुनरावृत्तिविधानात्तेषां कालाभावाच्च षोडशा
नामेव पुनरावृत्तिः एवमन्यपक्षेऽपि यथासंभवम् यत्तु द्वादशाहे सपिंडनं कृत्वा त्रयोदशाहदौ आद्यमासिकसहितानां षोडशा

राम
६४

रात

नां पुनरावृत्तिं कुर्वन्ति तेभ्योऽंताः यदा मरणो दारभ्य द्वादशमासमध्ये कश्चिदधिकमासः पतेत्तन्मासस्य मासिकश्राद्धं अधिकं शुद्धे मासे चेति
द्विवारं कार्यमिति सप्तदशाश्राद्धानि भवन्ति सपिंड्युत्तराण्यवशिष्टमासिकानि स्वस्वकालेषु कार्याणि चतुःपुरुषमध्ये सपिंडेषु नां दीश्राद्धं
तौ तु तस्यापि मासे एवैकस्मिन्नेव दिने सर्वाण्यप्युक्त्य कार्याणि प्रेतश्राद्धानि सर्वाणि सपिंडीकरणं तथा अपरुप्यापि कुर्वन्तु कुर्वन्नां दीशु
त्वं द्विजसुक्तेः तत्रैकः पाकः षोडशाश्राद्धपक्षे षोडशाहदौ अष्टवत्वारिंशत्पिंडाः पुरुरवाई वविश्वेदेवार्थमेको विप्र इति सर्वेषामनुष्ठानं
न एव पक्षो तरेषु श्राद्धसंख्यानुसारेण विप्रार्थ्याः केचित्पाकभेदमाहुः उदकुंभश्राद्धानामपि अनुमासिकं न्येतो देश्य कश्राद्धत्वात्तेषां
मपि अपकषीरसुक्तं रद्वि विनानुमासिकापकस्य तु दोषमाहोयानाः रद्वि श्राद्धविहीनस्तु प्रेतश्राद्धानि यश्चरेत् तस्माद्विना रके चोरेचि
रभिः सह मज्जतीति चतुःपुरुषसपिंडेषु आधानादिप्रसिद्धिनिमित्तोप्यपकर्षः कार्यः अत्र विशेषः पूर्वोद्धृतः अद्यमासिकं सप्तकादीनां
निकांते भवेत्तत्तु तन्मासिकेन सह संज्ञेन कार्यमित्युक्तं अयं सपिंडीकरणनिबलः तत्र सपिंडनं कालः नासपिंड्यापि मास्युनः पितृ
यत्तु समाचरेदिति वचनात् पित्रादीनां मासादीनां त्रितयमध्ये न्यतममरणोसासिको द्वादशाहे सपिंडनं कृत्वा गान्दिशोपिंडपितृयज्ञादि
कं कुर्यात् अत्र स्मार्तापि नामपि सासिको श्राद्ध इति भाति तस्मापि पिंडपितृयज्ञावरयकत्वात् साधेः प्रेतस्य तु त्रिपक्षे एव प्रेतमन्त्रे द्वादशा
हदिः स्यात्कृतं न प्रियं दाभवेत् सपिंडीकरणं तस्य कुर्यात्पक्षे तृतीयके इत्युक्तेः अत्र साध्विः श्रौतापि मानेव द्वयोः साध्वि त्वे द्वादशाहे एव

ਖ.ਸਿ.੨੩.

44

साधिकास्तु मदाकर्ता प्रेतस्वाय्यन्निमान्भवेत् द्वादशाहेतदा कार्यसंपिंडीकरणं पितृरित्युक्तः इत्येवमप्यनयित्वेतु अनेकेकाः साधिकाः संपिंडीकरणं कुर्वन्त्यजमानस्त्वनन्निमान् अनहिताद्येः प्रेतस्य हर्षे संवत्सरेथवा एकादशे मासस्य ह्ये निमासे वा निपक्षके मासांते द्वादशे वा क्रि. शु. माहेकादशे हनि. यदहर्बुद्धिरापन्नातदहर्बुद्धिनिश्चितं अत्र बुद्धिनिमित्तापकर्षो निरपेरेवोक्तस्तथापि साक्षरपिसंभवे योज्यः अत्र बुद्धिपदं हृदयेन यनविवाहमात्रपरसीमंतादिसंस्कारेषु बुद्धिश्चाहं स्याद्व्यवसायकत्वात् संपिंडनापकर्ष इति केचित् अन्येतु गर्भाधानं पुंसवनादिष्वनप्राशनांतेषु संस्कारेषु अकरणे दोषोक्तं रावश्यकेषु बुद्धिश्चाहं स्याद्व्यवसायकत्वात् संपिंडनापकर्षः कार्ये एव तथा च चतुःपुरुषसंपिंडेषु संपिंडीकरणभावे गर्भाधानादिकर्मपिन कार्यमित्याहुः तेन पिता महमरणे यौत्रस्य बुद्धौ प्राप्ताया मय्यपकर्षः संपिंडीकरणानुमात्रिकादीनां सिद्धः एवमावश्यकदृष्टियुतकर्मप्राप्तौ कनिष्ठः पुत्रो वा भ्राता वा भ्रातृपुत्रो वा न्यः संपिंडो वा शिष्यो वा गोणकर्तापि कुलप्राप्तदृष्टिसिध्यर्थं संपिंडनापकर्षं कुर्वति तत्र चरुते मुख्यस्य पुत्रादेर्न पुनः करणं बुद्धिनिमित्तापकर्षे पुनः करणाभावात् ये वा भद्रं हृष्यंति स्वधाभिरिति दोषमुतेः बुद्धिनिमित्तापकर्षाधिकारिणा संपिंडनापकर्षे पुनः पुनः पुनरावर्तनीयं एकादशाहंतकर्मणास्तु पुनरावर्तितिरित्युक्तं अत्रावश्यकपदेनानन्यगतिके बुद्धिकर्मयाद्यं तेन सगतिकेष्टापूर्तादौ सगतिकोपनयनविवाहदौ चनापकर्षः अगतिके च विवाहादावप्यपकर्ष इति व्यवस्थायोज्या आनंसात्कुलधर्माणां पु

राम
६५

सांचेनायुषः क्षयात् अस्थिरत्वाद्धरीरस्यद्वादशाहः प्रशस्यते अत्रकुलधर्मपदेनवृद्धिश्चाह्युतं कर्म प्राप्य नतुपंचमहायज्ञदेवपूजा
आद्यादि अस्यवर्णधर्मत्वेनित्यत्वात्कर्षिणीकरणानिमित्तकप्रतिबंधयोगात् सपिंडीकरणात्पूर्वपंचमहायज्ञादिधर्मेनकार्यइति
विस्मृतिवचनेननुपलंभाच्च एतेनसपिंडीकरणाभावेसपिंडेयुदेवपूजाआद्यादिकर्मलोपंचदंतो निर्मलत्वाद्युपेक्ष्याः अत्रद्वादशाहः प
देनाशौचसमाप्त्युत्तरदिनंप्राप्य तेनविदिनाशौचेपंचमदिनेसपिंडीकरणं द्वादशाहादिकालेषुप्रमादादननुष्ठितं सपिंडीकरणंकुर्या
कालेषुत्तरभागेविषु इदमुत्तरकालविधानंसाधिनिरासिमाधारणं सपिंडीकरणश्चाह्युत्तरकालेकृतंनचेत् हस्ताङ्गीरोहिणीमेवातु
राधायोन्नतचरेत् इदमपिसाधारणं स्मृत्यर्थसारेवर्षातसपिंडनपक्षेवर्षात्परिने पूर्वसंवत्सरंविमोक्षश्चाह्युत्तरकालेकृतंनचेत्
र्षिकंकार्यमित्युक्तं इतिकालविचारः तच्चसपिंडनंपुत्रेविदेशस्थेपिसतिनाम्यः कुर्यात् एवंज्येष्ठपुत्रोविदेशस्थेपिनकनिष्ठाः कुर्या
त् षोडशआद्यानिह्येष्टासन्निधानेकनिष्ठेनकार्येणपुनर्ज्येष्ठेननकार्येण आहिताग्निः कनिष्ठोपिसपिंडनंकुर्यादेव वृद्धिनि
तिर्नतु कनिष्ठादिभिरपिसपिंडनंकार्यमित्युक्तं वृद्धिर्विनाकनिष्ठपुत्रेणकृतं सपिंडनेज्येष्ठपुत्रेणपुनः कार्यं आहिताग्निनापितय
साध्यंकृतं सपिंडनेपिज्येष्ठेनपुनः कार्यमितिभाति तत्रपुनःकरणेप्रतशब्देनवाच्यः देशांतरस्थपुत्राणांश्रुत्वालुपपन्नंभवेत् दशाह
सप्तकंचैवतदंतंनचसपिंडनं अथपुनःक्रमप्रती मतेपितरियस्याथविद्यतेचपितामहः तेनदेयास्त्रयः पिंडाः प्रचितामहपूर्वकाः

ध. सिं. २५.
६६

तेभ्यश्चैतकः पिंडो नियोक्तव्यस्तु पूर्ववत् मातर्ययमतायां तु विद्यते न पितामही प्रपितामही पूर्वस्तु कार्ये स्तत्राप्ययं विधिः एवं प्रपिता
महजीवने तत्पित्रादिभिः कार्यः यत्तु व्युत्क्रमानुप्रमीतानां नैव कार्यं सपिंडतेति तन्मा तपित भवेत्भिन्नविषयं प्रपितामहादिभिः पितुः
सपिंडने कृते पश्चात्पितामहमरणोपि पुनः पितामहेन सह पितुः सपिंडनं कार्यं यदा तु पितुः सपिंडनान्प्राक् पितामहो मृतस्तदा पिता
महसपिंडनं कृत्वा पितामहादिभिः सह पितुः सपिंडनं कार्यं यदा न पितुर्मरणोत्तरं पितामहः प्रपितामहो वा मृतस्तयोश्च पुत्रांतरं सपि
उनाधिकारिदेशांतरेति छति तदा द्यौकादशाहं तमात्रं कर्म कृत्वा सपिंडनहीनाभ्यामपि पितामहप्रपितामहाभ्यां सह पितुः सपिंड
नं कुर्यात् पितामहप्रपितामहयोः पुत्रांतराभावे तु यौत्रः प्रायोत्रो वा तयोः सपिंडनं कृत्वा पितुः सपिंडनं कुर्यात् पितामहस्य पुत्रांतरा
भावे यौत्रेण षोडशानुमासिको तमेव कर्म कार्यं पितामहवार्षिकादिकं तु नावश्यकं इच्छया पितामहवार्षिकादिकरणे तु फलतिशयः
पितृदशाहं कुर्यात् यदि पुत्रो मृतस्तदा तत्पुत्रः स्वपितुर्दोहदेहिकं कृत्वा पितामहोर्दोहदेहिकं पुनः सर्वमानयेत् अतीते दशाहे तु न पु
नरावृत्तिः पुत्रांतराभावे पितामहसपिंडनोत्तरं पितुः सपिंडनमित्युक्तं अशक्तिवशाद्विनाशानुज्ञातेन यौत्रेण पितामहदशाहकर्मण्यार
धेयपश्चात्पितृमृतोपि नाशौचं बहूनेव यौत्रः पितामहोर्दोहदेहिकं कुर्यात् प्रकृतत्वात्पितृदशाहदिकर्मपि कुर्यात् प्राक्तत्वात् अ
थस्त्रीपूज्यते पितामहादिभिः सार्धमातुरं तु सपिंडयेत् केचित्पितृमरणोत्तरं मातृमरणोपि त्रैव सह मातृसपिंडनमाहुः दोहित्रः स

राम
६६

पिंडनकर्ता चेन्मातामहेन सह सपिंडनमित्यपरे सहगमने तु भवैव सह सपिंडनं येन केनापि सपिंडनेपि अन्यैकप्रतिवार्षिकादिश्राद्धेषु पिताम
हादिभिः सहैव मातुः पार्वणं कार्यं अत्र केचित्पुत्रसयत्नीपुत्रयोः पत्युश्चाभावे स्त्रीणां सपिंडनं नास्तीत्याहुः अत्रान्वारोहणे भर्ता सह पत्नी
संयोजनमिति पक्षे मतद्वयं पितृपिंडस्य पितामहादिषु त्रिषु संयोजनं प्रथमं कृत्वा पश्चात्मातृपिंडं पितामहादिसंयोजयेदित्येकः प्रथमं मातृपि
ंडं यत्रैव संयोज्य मातृपिंडं नैकीकृतं पितृपिंडं पितामहादिषु संयोजयेदित्यपरः पक्षः अत्र द्वितीयपक्ष एव युक्तः केचित्सहगमने एकदिनमरणे
स्त्रियाः सपिंडनं नास्ति भर्तुः कृते सपिंडने भार्याया अपि कृतं भवतीति मतान्तरमाहुः सर्वाभावे स्वयंपत्यः स्वभर्तुणा भर्तृकं सपिंडीकरणं कुर
युः स्तनः पार्वणमेव च ब्रह्मचारिणा मनपत्यानां च व्युत्क्रममतानां च सपिंडनं न कार्यमिति मतान्तरं अत्र सर्वत्र सपिंडनाभावपक्षो नैति शिष्टा
चारो दृश्यते यतीनां सपिंडीकरणं नास्ति किंतु तद्वधाने एकादशे द्विपार्वणं कार्यं इदं सपिंडीकरणं श्राद्धं पार्वणे केहि ह्यरूपं तेन पितामहादि
त्रयार्थत्रये विप्रार्थ्याः पित्राश्च त्रयः प्रेतार्थमेको विप्रः पिंडोर्ध्वं देवार्थमेको विप्रः अत्र कामका लो बिभ्वेदेवो प्रेतस्मपि त्रादेरर्ध
पाने पितामहाद्विपार्वणत्रये संयोज्य एवं प्रेतपिंडं पितामहादिपिंडत्रये संयोज्यः पितृविप्रकरे होमः साग्नेरपि भवेद्देह सपिंडीकरणं श्राद्धं
मन्त्रे नैव कार्यं न त्वामादीना अनुमासिकान्यादि नैव कार्यणि प्रेतः सपिंडनाद्विपितृकोकं तु गच्छति कुर्यात्तस्य च पाथेयं द्वितीये द्विस
पिंडनात् इति वचनात्त्रयोदशो द्विपार्वणश्राद्धं कृत्वा पुण्याहनाचनादिकं कृत्वा वर्षपर्यंतं प्रत्यहमुदकुंभश्राद्धं कुर्यात् अशक्तौ मासिक

ध. सि. १३.
६७

आहेषे वोदकुं भोदेयः सपिंडोत्तरानुमासिकानां पार्वणविधिनानुष्ठानं हृदि प्राप्नोते यामप्यपकर्षः सचचतुःपुरुषसपिंडोवेवेत्युक्तं एवं
वर्षपर्यंतं हत्वा वर्षांत्यदिने संवत्सरविमोक्षं प्राप्तुं पार्वणविधिना कार्यं इदमेवादिष्टं इति आह मित्युच्यते इति आह सपिंडोत्तरानुमासिके
हेनुमासिके संवत्सरविमोक्षे च न कुर्यात्तिलतर्पणं इदमनादिकां तद्योऽश्वत्थं आह भूमिन्नमेव अतएवाप्युच्यते आह त्वभावात् इति प्रा
प्तविधिनापकर्षः ततो वर्षांत्यदिने रात्र्याभिराहर्षमाजनेन कार्यमित्येति पृथक्तोभयः युक्तं चैतत् जीवतो वाक्यकरणास्त्यस्य भू
रिभोजनात् गवायां चिददानाच्च त्रिभिः पुत्रस्य पुत्रेति वाक्येभिरिभोजनपदेन प्रत्यादिष्टं आह तिरिक्तस्येव बहुविप्रभोजनस्य विहि
तत्वात् आह कुर्यान्न विस्तरमिति निषेधात् आह स्य भूरिभोजनपदामिधेयत्वात् संभवात् अथ प्रथमाद्वे निषिद्धाणि मातापित्रोर्मर
णे वर्षपर्यंतं परान्नं गंधमाल्यादिभोगं मेथुनमभ्यंगं स्नानं च वर्जयेत् ऋतौ भार्यामुपेयादेव आर्त्विज्यं लक्ष होम महादानादिकाम्यक
र्मणि तीर्थयात्रां विवाहादिबुद्धिभ्राद्वस्तु तं कर्ममात्रं शिवपूजां च वर्जयेत् संध्योपासनं देवपूजां च महायज्ञातिरिक्तकर्ममात्रं वर्ज्यं प्र
मीतौ पितरौ यस्य देहस्तस्यानुचिर्भवेत् न देवं नापि वापि ज्येष्ठं वा वरुणं न वत्सरं इति वचनादिति केचित् महातीर्थस्य गमनमुपवासव्रता
नि च सपिंडी आह सन्नेषां वर्जयेत् वत्सरं बुधः अस्यापवादः पत्नी पुत्रस्तथाप्येनोभ्राता तत्तनयस्तुषा मातापितृभ्यश्चैतेषां महायुक्तमि
यानने कुर्यात्सपिंडोत्तरानुमासिकान्येषां तु कदाचन एकादशारूपपर्यंतं प्रेत आह नरेत्सदा पित्रोर्मृतौ च नान्येषां कुर्यात् आह तु पार्वणं नया

राम
६७

आह मृतानां तु पूर्णत्वप्रशस्यते गार्ग्ये तीर्थं आह गंगया आह आह मन्त्रं चैतत्कं अहमध्वेन कुर्यात्तमहायुक्तविपत्तिषु केचिद्वर्षांतसपिंडो
नपक्षे एवेते सर्वे निषेधानुद्वादाह सपिंडोत्तरानुमासिकः अपरे तु द्वादशाहसपिंडोत्तरानुमासिकः अपि सवर्षे ते निषेधादस्याहुः अत्रैवं व्यवस्था इति प्रा
प्तिविना वा कुर्यात्सपिंडोत्तरानुमासिके प्रेतस्य पितृत्वप्राप्तिर्वर्षांत एव कृते सपिंडीकरणेनरः संवत्सरात्परं प्रेतदेहं परित्यज्य भोगदेहं प्रपद्यत इत्या
दि वचनात् तेन सपिंडीकरणसत्त्वे पितृदेहं वपि ज्येष्ठनधिकारः इति निमित्तापकर्षे तु हृद्वासाधिकार इति अतएव काव्यतत्त्वनिर्णये संक
टादौ प्रेतपितृकापत्यानां संस्काराभ्युदधिकं मृतमातापितृकेण पुत्रेण स्वापत्यं संस्कारादिकं न प्रथमाद्वे पिकार्यमित्युक्तं इति महात्मयादि आ
ह मन्त्रितर्पणस्याप्येवमेव व्यवस्था स्या अथ विधानाणि तत्र पंचकमृतो पंचकं नाम धनिष्ठोत्तरार्धमात्रभ्यरेव तं सार्धं नक्षत्रचतुष्ट
यं तत्र दाहनिषेधात् दर्भमयपुतलैर्धेवपितृभ्योऽभिषेकः पंचोणास्तत्र वेष्टितैः सह त्रासं दहेत् तत्र तिथ्यादिसंकीर्णमुक्तस्य धनिष्ठा पंचका
दिमरणसूचितवंशारिष्टविनाशार्थं पंचकविधिं करिष्ये इति संकल्प्य उक्तविधाः प्रतिमानक्षत्रमंत्रैरभिषेकं अगंधपुष्पैः संप्रज्य दाहसमये
प्रेतोपनिषेत् प्रथमं शिरसि द्वितीयां नेत्रयोः तृतीयां वामकुक्षौ चतुर्थीं नाभौ पंचमीं पादयोः तदुपरि नाममंत्रैश्च तां कृतीं मुकुटात्
तत्र नामानिकमेण प्रेतवाहः प्रेतसखः प्रेतपः प्रेतभूमिपः प्रेतहृती चेति तत इदं दत्वा यमाय सोमं अंबकमिति मंत्राभ्यां प्रत्येकं प्रतिमा
त्वाज्या कृतीं मुकुटात् ततः प्रेतमुखं पंचरत्नं दत्वा पुतलैः सह प्रेतं दहेत् सतको तैति तन्मृता निदत्वा कोस्य पात्रे तैः अंशं प्रक्षिप्य तत्रा

ध.सिं. ३३.

६८

तमप्रतिविंबंवीष्टविधायदद्यात् शान्तिं च कुर्वीत अत्रायं विशेषः नक्षत्रांतरे मृतस्य पंचके राह प्राप्नोषु न विविधे वनशान्तिकं पंचक मृतस्याभि
न्योदाह प्राप्नोषांतिकमेव न पुनरुचि विधिः शान्तिकं च लक्ष्मणो मरुद्वजपा न्यतरुपायथा विभवं कार्यं अथवा कुंभेयमप्रतिमां संप्रत्यस्वगस्योक्त
विधिना सि प्रतिष्ठापना न्वाधानो दिव रुद्रपणोतं कृत्वा ज्यभागां तेनामभिस्तु देवान् बौद्धतीर्तुं कुर्यात् यमाय स्वाहा १ धर्मराजाय २ मृत्यवे ३
अंतकाय ४ वैवस्वताय ५ कालाय ६ सर्वभूतक्षयाय ७ ओदुंबराय ८ दक्षाय ९ नीलये १० परमेष्ठिने ११ रुद्राय १२ विनाय १३ विष्णु
नाय १४ एवं कृत्वा होमशेषं समाप्य कृष्णां गां कृष्णवस्त्रां च हेमनिष्कसमन्वितं दद्याद्विधाय शान्ताय यमो मे प्रीयतामिति त्रिपादुक्षेप्ये तदेव शान्
तिकं यदि भद्रातिथी नां स्याद्भानुभौमशने श्वरैः त्रिपादुक्षेप्ये संयोगस्तदा योगस्त्रिपुष्करः द्विपुष्करो द्वयोर्गोत्रेयवायं स्याद्विपादभैः त्रिपादने
क्षत्राणि तु पुनर्वसुक्षत्राणां दाहृत्तिकोत्तरफाल्गुनी पूर्वाभाद्रपदा विशाखा च त्रैयमेतन्निपादभं मृगशिरा धनिष्ठा च त्रैयमेतद्विपादभं त्रिपुष्करयो
गे द्विपुष्करयोगे न मृतो कृष्णयत्रायस्त्रिंशं कृत्वा यवपिष्टमयपुष्पत्रयेण सह प्रेतदारः पुरुषत्रयस्य त्रैयस्यास आज्याकृतयश्च द्रव्यं कन
कही ब्रुकनीलपद्मरागमौक्तिकेति पंचरत्नस्य मुखे प्रक्षेपोपि रत्नाभावे कार्यार्धस्वर्णं स्वर्णाभावे घृतं एवं पूर्वत्रापि दहने मरणे द्विपुष्करे त्रिपु
ष्पं फलं द्विपुष्पं स्वनेनेष्वेव मृतदोषोपशान्तये सुवर्णं दक्षिणां दद्यात्कृष्णवस्त्रमथापवा शान्तिकुर्वीत तत्काले तेष्वर्वांते न मंगले मृतस्य
शानेन यतोत्तरं पुनर्जन्ने सति मस्य गृहे सप्रविशति तस्य मरणं तत्र स क्षीरघृता कोदुंबरसमिधांसा विन्यस्य हस्तेण होमः अंतकपित्ता

त्रि
६८

दानं तिलवृणीकां सदानं च एकादशीति पलं कां स्यंत दर्धं वातदर्धं नवषट्त्रिपलं नाविदद्याद्विधाय शान्तिकं अथ ब्रह्मचारिमतौ ब्रह्मचारिम
रणे द्वादशवर्षात्रीणि वा द्वात्रिंशत्तथा प्रायश्चित्तं कृत्वा देशकालोत्तरा मुक्तो जना म्ना ब्रह्मचारिणो मृतस्य ब्रतविसर्गं करिष्ये तदगत्तथानां दीश्व
हं करिष्ये इत्युक्तादिरण्येन नदीश्वहं कृत्वा सि प्रतिष्ठापना द्याद्या शान्ते च तस्य भिर्वा हतिमिश्राज्यं कृत्वा भवेत्तपतये स्वाहा असये ब्रतानुष्ठानफ
लसंपादनाय स्वाहा विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहेति ति आज्याकृतीर्तुं कृत्वा स्विष्टकृतादिसमाप्य पुनर्देशकालोत्तरा मुक्तस्योर्ध्वदेहिकधिकाराय अ
कविवाहे करिष्य इत्यादि त्रिरण्येन नदीश्वहं ते अर्कं समीपे नीत्वा अर्कं शारवां वागहीत्वा अर्कं ब्रह्मचारिणो ह रिद्र्या नुलिप्य पीतस्त्रेण संवेष्ट
वस्त्रयुगेनान्नाद्या सि प्रतिष्ठापना द्याद्या शान्ते आज्यहोमः असये स्वाहा १ बृहस्पतये स्वाहा २ विनाह विधिभोजकाय स्वाहा ३ यस्मेत्वा कामका
माय वयं संजाज्जामहे तनस्य भ्यं कामंदत्वा ये दं वं दृते पव स्वाहा कामाये दं ४ ततो व्यस्तसमस्तव्याहृति होमः एवमष्टाकृत्यं ते स्विष्ट
कृतादि कृत्वा अर्कं शारवां ब्रह्मचारिवाचं च तुषाग्निना विधिन दहेत् स्नातकमरणे व्येवमिति केचित् एवन्निर्मले नित्यं सतकांते त्रिंवाह्मवा
रिभ्यः कोपिन कृष्णाजिन कर्णभ्रमणा द्याडुका छत्रगोपी चंदनमाज्यमणि विडुममाज्यसोपवीता दियथा संभवंदद्यात् अथ कुष्ठि मृतो
मृतस्य कुष्ठिनो देहं तीर्थे वा भुवि वा क्षिपेत् नदाहं नोदकं पिंडं न च दानक्रियां चरेत् यदि स्नेहान्वरे द्याहं याति चां जायते चरेत् तथा च शक्त्वा नुसा
रेण यउवादि प्रायश्चित्तं कृत्वा कुष्ठादिमहामोगमृतस्य द्वादहिक्रियां कुर्यान्नान्यथेति अथ राजस्वत्यादिमरणे रजस्वत्यायाः प्रेतायाः संस्का

ध.सि.३३
६९

रादीनिनाचरेत् ऊर्ध्वं त्रिरात्रात्तातां तांशधर्मेण दाहयेत् अथवा राजस्वलां सुतिकानं मलं प्रक्षाल्य स्नापयित्वा काष्ठवदमंत्रकं दग्ध्वा स्थानि
मंत्रादिना दहेत् उभयत्र चांशयणत्रयं प्रायश्चित्तमस्ति तदेवमंत्रवद् दाहकरणेच्छायां तु अथेत्याद्यमुक्तं गोत्राचारज्ञस्वल्पावस्थावरणानि मि
तप्रत्यवायपरिहारार्थं और्ध्वदेहिकयोग्यत्वार्थं चांशयणत्रयं प्रायश्चित्तपूर्वकं शर्येणाष्टोत्तरशतस्नानानि कारयित्वा इति संकल्प्य चांशय
णत्रयं प्रत्याग्रायेन कृत्वा यत्रापि न्येतेतममुल्लिख्य स्वयं स्नात्वा शरीरं देहेरष्टोत्तरशतं धारं स्नापयेत् ततो भस्मगोमयमृत्तिकाकुत्रोदकैः पंचग
व्यैः शुद्धोदकैश्च संस्नाप्य दंतियत्र हरक इत्यादि पावमानी निरापेहिष्ठेति तत्रेन कथानदयादिभिश्च संस्नाप्य पूर्ववत् पारित्यज्यान्ववस्त्रेण
संवेष्ट्य दहेत् स्रुतिकायामप्येवं स्रुतिकाया आद्यमहमरणेन च प्रायश्चित्तं द्वितीयमहेच्छब्दं तृतीयमहेच्छब्दं दशमदिने तु कृत्वा
यमिति विशेषः क्वचिदुक्तं मासपर्यंतं मयि कुरुत्रयमित्यन्ये मिताक्षरायां तु कुंभे जलमादाय पंचगव्यक्षिप्त्वा पुण्यमंत्रैरापोहिष्ठा वामदेव्यं
रुणादिभिर्मिमंस्वपूर्वोक्तमंत्रैः संस्नाप्य विधिना सुतिकारं दहेदिति विशेषः उक्तः इति राजस्वलां सुतिकयोर्विधिः अथ गर्भिणीमरणां गर्भि
ण्यामृतायाः शुद्धार्थं त्रयस्त्रिंशत् कृत्वा निरुक्त्वा गां भूमिं सुवर्णं च दत्वा गर्भं पृथक् कृत्यां दहेत् सगर्भं दहने तत्तद्व्याप्रायश्चित्तं सगर्भायां दाह
कर्तुर्यत्र त्रयं प्रायश्चित्तं अथान्वारोहणं स्त्रीणां मात्मनो भर्तुरेव च सर्वपापक्षयकरं निरयोत्तराण्येव अनेकस्वर्गफलदं मुक्तिदं च तथैव च
जन्मांतरेन सोभाग्यं धनपुत्रादिवृद्धिं स्त्रियः कोद्योर्धं कोटीचयावंत्संगह्मणिने तावं सद्सहस्रानि स्वर्गलोके महीयते मातृकं पेतकं

राम
६९

चैव यत्र कन्या प्रदीयते कुलत्रयं पुनात्येवाभर्तारं यानुगच्छति इत्यादि महिमा विस्तरो मिताक्षरादौ ज्ञेयः अत्र निष्कामत्वे मुक्तिः सकामत्वे स्वर्गो
दिफलानीति व्यवस्था अथ प्रयोगः देशकालौ स्मृत्वा मातृपितृभ्यश्च नमः प्रादिकुलपूतलं ब्रह्म इत्यादि शेषं ह्येतत्पतिपूतत्वपत्यविवेकात्
तीसमाचरत्वं सार्धं कोटि त्रयं सहस्रं संवत्सरं स्वर्गं हीयमानत्वादिपुण्योक्ताने कफत्रया सत्ये श्रीलक्ष्मीनारायणप्रीतिद्वारा विमुक्तिप्राप्तये वाय
तिचित्तान्वारोहणं करित्वे इति संकल्प्य हरिश्चंद्रं कुंभं वस्त्रफलं दियुतानि शरीरानि सुवासिनीभ्यो दद्यात् तत्र मंत्रः लक्ष्मीनारायणो देवो बल
सत्त्वगुणाश्रयाः गार्धसत्त्वं च मे देया द्वायनेः परितोषितः सोपस्कराणि चर्याणि वायनेः संयुतानि च लक्ष्मीनारायणप्रीत्ये सत्त्वकाभा दराय
हं अनेन सोपस्करशरीरदानेन लक्ष्मीनारायणो प्रायेतां ततो वलेपं चरलेनीलां जनेन च बध्वा मुखे मोक्षं कन्यस्य ग्रिसमीपं गत्वा धिप्रार्थनं
कुर्यात् स्वाहा संश्लेषनिर्विण्णशर्वगोत्रकुताशन सत्त्वमार्गप्रदानेन यमां पत्युरंतिकमिति अथाद्यावाज्येन जुहुयात् अग्रयेते जोधिप
तये स्वाहा १ विष्णवे सत्त्वाधिपतये २ कालाय धर्माधिपतये ३ पृथिव्यै लोकाधिष्ठात्र्यै ४ अस्मिन् सत्त्वाधिष्ठात्रीभ्यः ५ वायवे बलाधि
पतये ६ आकाशाय सर्वाधिपतये ७ कालाय धर्माधिष्ठात्र्यै ८ अस्मिन् सर्वसाक्षिणीभ्यः ९ ब्रह्मणे वेदाधिपतये स्वाहा १० रुद्राय भूश
नाधिपतये ११ स्वाहेत्येकादशाकृतीर्जलानि प्रदक्षिणी कृत्वा दृषदमुपसांसं पूज्य पुण्यां जलं गृहीत्वा सिप्रार्थयेत् त्वमग्ने सर्वभूतानां
तत्त्वरसिसाक्षिवत् त्वमग्ने सर्वजानीषे न विदुर्मीनिमानुयाः अनुगच्छामि भर्तारं वैधव्यं भयपीडिता सत्त्वमार्गप्रदानेन यमां भर्तुरंतिकं मं

ध.सि.३३.
७०

नमुश्चार्थज्ञानकैः प्रविशेच्चक्रतावानं विप्रश्चरमानावीरविधवाइति केचं रमाः पतिव्रताः पुण्याः स्त्रियोयायाः सुशोभनाः सहभर्तृशरी
रेणसंविशंतुविभावसुमितिचपठेत् कातरांतुप्रेतोत्तरतः सुप्तोदेवरः शिष्योवाउदीर्घेतिमंत्राभ्यामुद्यापयेत् अनुव्रजतिभर्ता रंभ्रगानं
याग्रहानुस यदेपदेश्वमेधस्यफलं प्राप्नोतिसाधुं यत्तुयाक्रीज्राणजातीयामृतं पतिमनुव्रजेत् सास्वर्गमात्मघातेननात्मानं
नपतिनयेदित्यादिब्राह्मण्यानिषेधवचनजातंतत्पृथक्चितिपरं भर्तुमंत्राग्निदाहोत्तरमनुगमनं पृथक्चितिः मंत्राग्निदाहात्पूर्वम
स्थिभिः पर्णाचारेणवासहगमनमेकचितिरेव अस्थादेः पतिस्थानापत्यापतिशरीरतुल्यत्वात् इयमेवचितिः सर्ववर्णानां पृथक्कि
तिस्तुक्षत्रियवैश्यशूद्रादेरेव नतुब्राह्मणीनां पृथक्चितिविधिस्तु देशांतरमतेपत्योसाध्वीतत्याउकाद्वयं निधायोरसिसंशुद्धा
प्रविशेज्जातवेदसमिति पतितेनप्रायश्चित्तार्थमतेनवाभर्तासहान्वारोहणंभवति यत्तुब्रह्मज्ञोवाकृतज्ञोवामित्रज्ञोवाभवेत्यतिः
पुनर्यविधवानारीत्यादिवाक्यंतज्जन्मांतरीयजब्रह्मत्यादिपापशोधनपरं दिनेकदेशस्थासाध्वीचेत्कृतनिश्चया नदेत्स्वामिनं
तस्यायावदागमनंभवेत् ततीयेकिउदकायामतेभर्तृविद्विजाः तस्याः सहगमार्थं तंस्थापयेदेकरात्रकं रजस्वलायाः प्रथम
द्वितीयदीनेपतिमृतौ लौकिकाग्निभिरमंत्रकं तदध्वापंचमेकि अस्थिभिः सहान्वारोहणं यदि रजस्वलादेशकालवशादिना तदे
वातुगंतुमिच्छति न रुद्धिं प्रतीक्षते तदा सा एकश्रेणमितबीहीन्मुसलैरवहसतदघातैः सर्वरजो निवृत्तौ पंचमत्तिकाभिः शौचं कृत्वा

राम
७०

दिनक्रमेण त्रिंशद्विंशतिर्दशबाधेनूदेत्वाविप्रवचनास्तुर्द्धिलब्धासहगमनं कुर्यात् अत्रावहनेन रजो निवृत्तिरतींद्रियेतींद्रियुगांतरय
देयोज्यमितिभाति जननमृताशौचयोस्तुसहगमनंनेतिकेचित् कालतत्वाविवेचनेतुपूर्वप्रवृत्ताशौचमध्येभर्तृमरणेआशौचवतीना
मपिभार्याणांसहगमनंभवति स्तृतिकोदक्योस्तुनेत्युक्तं इदमेवयुक्तंभाति इदंचसहगमनं गर्भिणीवात्पापत्यास्तृतिकाभिरनोद्विष्ट
रजोभिः पतितभिर्व्यभिचारिणीभिर्भर्तृदुष्टभावाभिश्चनकार्यं केचिदत्रपतिव्रतानामेवाधिकारः वर्ततेयाश्चसततंभर्तृणांप्रतिकूल
तः कामाक्रोधाद्व्याक्रोहात्सर्वाः प्रताभवन्तिताइत्यादितुवाक्यमर्थवादइत्याहुः तत्रपृथक्क्रिया रोहणेभर्तृशौचमध्येतद्वर्धवाक्य
चेत्रिरात्रमाशौचं पिंशश्च सहगमनेतुतस्याः पिंडादिकंशौचंपतिपिंडादितः क्रमात् अन्वारोहेतुनारीणांपत्युश्चैकोदकक्रिया पिंडहा
नक्रियातद्वत्प्रादं प्रत्यादिकंतथा अन्वारोहेकृतेपत्याः पृथक्पिंडांस्तिर्जनीन् पृथक्शिलेनकुर्वत्तदघादेकशिलेतथा तत्राव
यवपिंडार्थपाकेक्यंमिन्नपिंडता नवश्राद्धाग्निभिर्नाजिसपिंडीकरणंपृथक् एकएवहृद्योत्सर्गो गौरकातत्रदीयते सपिंडीकरणंतुन
कार्यंअथवाभर्तृवसहकार्यं यद्वाभर्तादिभिस्त्रिभिः सहकार्यमित्यादिपक्षाः उक्ताः मासिकसांवत्सरिकादौपाकेक्यकाज्येक्यादिव्य
वस्थापिश्राद्धप्रकरणेउक्ता इतिसहगमननिर्णयः कारीनाथउपाध्यायइत्यमंस्त्रिक्रियाविधिं निषिध्यभगवत्यादेवाप्येतादिसु
हृये १ रत्नलेखिनिर्णयः अथविधवाधर्माः पत्योमृतुतुभार्याणांविधाइत्यमुदीरितं वैधव्यंपालयेत्तम्यकुसहासिगमनंतुवा १

ध.सिं-३३-
७९

पत्योभतेचयायोयित्वेधयंपालयेत्तदा सायुनः प्राप्यभर्तारंस्वर्गलोकेसमश्नुते २ विधवापालयेत्तीलंशीलभंगत्पत्यस्यधः तदेगुण्यादपि
स्वर्गात्पतिःयतति सर्वथा ३ तस्याः पितृत्वमाताचभातवर्गस्तथैव च विधवाकबरीबंधोभर्तुबंधायजायते ४ शिरसोवपनंतस्मात्कार्येवि
धवासादा एकवारंसदाभुक्तिरुपवासव्रतानि ५ पथेकशयनानारीविधवापातयेत्पतिं नेवांगोदृतेनैकार्मेगंधद्रव्यसेवनं ६ नाधिसो
हेदनद्राहंप्राणैःकंठगतैरपि कंचुकंनपरीदध्यादासोनविकृतिवसेत् ७ वैरास्वकार्तिकेमाघेविशेषनियमंचरेत् तांबूलाभ्यंजनंनैवकांस्य
पात्रेचभोजनं ८ यतिश्चविधवाचैववर्जयेच्चंदनारिकं अपुनापुविधवाभर्तृदिनयमुदियप्रत्यहंतिलकुशोदकैस्तर्पणंकुर्यात् श्राद्धादौ
तुषागुक्तं अथसंन्यासः तत्रब्रह्मचर्यंरुत्वासमावर्तनांतैरुत्तरारः पुत्रानुत्पाद्ययज्ञैरिष्टवानप्रस्थाश्रमंचकृत्वासन्यसेदित्थमसमु
चयेपुनः ब्रह्मचर्येदेवप्रव्रजेद्रुहादाननादा अथपुनरब्रतीवाब्रतीवास्नातकोवास्नातकोवोत्सन्नाद्विरनत्रिकोवायदहरेवविरजे
तदहरेवप्रव्रजेदित्थमविकल्पपक्षः प्रव्रजेद्रुत्तचर्याद्वाप्रव्रजेच्चगृहादपि वनाद्वाप्रव्रजेद्विद्वानतुरोवायदुःखितदतिवाक्येआतु
रोमुमूर्धुः दुःखितश्चैरन्याद्वादिर्भातइत्यर्थः आतुराणांचसंन्यासेनविधिर्नैवचक्रिया प्रेषमात्रंस्मुच्यार्थसंन्यासंतत्रकारयेत् संन्या
सेदंडग्रहणादिविविदिषास्वेविप्रस्येवाधिकारः विद्वत्संन्यासेतुस्तत्रियवैरययोपि कलियुगेसंन्यासनिषेधः स्त्रिदंडिसंन्यासस्य
इतिप्राचः संन्यासप्रतुर्धो कुरीचकोवहृदकोहंसःपरमहंसश्चेति अत्रोत्तरउत्तरः श्रेष्ठः बहिःकुम्भोगहेनसन्कायायवासाच्चि

राम
७९

दंडीशिरवायसोपवीतवान्धुषुगृहेवाभुंजानआत्मनिद्योभवेत्सकुटीचनः पुत्रादीदित्वासप्तागाराणिभैक्षंचरन्कुरीचकायायवस्त्रादिवे
षवान्वहृदकः हंसस्तुपूर्वोत्तेजेषोप्येकदंडः परमहंसस्तु शिरवायसोपवीतहीनएकदंडीस्मात् कायायवस्त्रलंबंचतुर्णामपि हंसपरमहंस
योः शिरवायसोपवीतसत्कृत्वासत्वाभ्याभेदः एकदंडस्मदयोरपि परमहंसस्तुदंडधारणंविविदिषादशायांनित्यं विद्वतादशायांतुक्रुता
कृतं नदंडंनशिवांनाछादनंचरति परमहंसइतिश्रवणात् वैराग्यविनाजीवनाद्यर्थसंन्यासेतुनरकाः एकदंडसमाश्रित्यजीवतिबह्वोनयः
नरकेरौरवेद्योरेकमैसागात्ततिते काष्ठदंडोद्धतेयेनसर्वीशीज्ञानवर्जितः सयातिनरकान्मोरात्रित्यादिस्मरणात् अथसंन्यासग्रहण
विधिः तत्रोत्तरायणंप्रशस्तं आतुरस्यतुदक्षिणाचनमपि तत्रादौगृह्याश्रितंतादृशविधुरप्रतिचप्रयोगः तत्रशांत्यादिलक्षणंमुक्तं
संशोध्यतन्निकटेनिमांसंयतिधर्मोन्तंवीक्ष्यगायत्रीजयकुरुजयकुरुमां होमादिभिः शुद्धिलब्धवारिकृतिथौदेशाकालोत्सत्वासुकस्यमम
करिष्यमाणसंन्यासेधिकाराधंचतुः कृच्छ्रत्मकंप्रायश्चित्तंप्रति कृच्छ्रं तत्प्रत्याम्नायेकैकजोनिष्क्रयद्वाराहमाचरिष्ये कृच्छ्रप्रत्याम्नायगो
निष्क्रयंइत्यंविशेषोदातुमुत्तरेइतिसंकल्पपूर्विकंजतनिष्कतर्धद्वंद्वान्यतमंप्रतिमंप्रतिधेनुंदद्यात् एकादश्यांद्वादश्यांवायथाब्र
ह्मरात्रिः स्यात्तथाश्राद्धान्यारभेत् अत्रानाश्रमिणश्चतुः कृच्छ्रमन्यस्यतसकृच्छ्रमित्यस्यतसकृच्छ्रमिति सिंधुः स्वस्यनवश्राद्धवेदश्रा
द्धसार्थीकरणानिमात्रिः पार्वणविधिनामिश्वरेकोद्विधिविनाकुर्यादिति केचित् नेत्यन्ये अथाष्टौश्राद्धानि तत्रापस्तंबहिरण्यकेशी

ध. सिं. ३५-
७२

यादीनामशौकरणादिदिशितः सांकल्यिकः प्रयोगः आप्त्वायनादीनांसविंदकः पार्वणः प्रयोगः तत्रादौ संख्येन सयवजः केन आहंगत
पणं ब्रह्माणंतपेयामि विष्णुं महेश्वरं १ देवर्षिं २ ब्रह्मर्षिं ३ शत्रुघ्नीं ४ वसुं ५ रुद्रां ६ आदित्यां ७ सनकं ८ सनंदं ९ सनातनं १० पंच
महाभूतानि चक्षुरादिकरणं भूतग्रामं ५ पितरं पितामहं प्रपितामहं ६ मातरं मातामहीं प्रपितामहीं ७ आत्मानं पितरं पितामहं ८ इ
ति नद्यादौ कृत्वा गृहभागत्यदेशकालोत्तरत्वाकरिष्यमाणसम्यासांगत्वेनाष्टौ आहनि पार्वणविधिना ज्ञेनामेन वा करिष्ये इति संकल्प्य हा
णंदद्यात् अत्र सर्वनां दी आहवत् तेन नापसव्यं तिलस्थाने यवाः युग्मविप्राः तथा च देवस्थाने विप्रौ द्वौ आहवत् के योऽशोति अष्टादशवि
प्राः तत्र सत्यवसु संतका विष्णवे देवानां दी मुखः स्थानेक्षणः कर्तव्यः इत्येकं कृत्वा द्वितीयं कृत्वा देवमत्रेपि प्रथमे देव आहवे ब्रह्मविष्णुमहेश्व
रानां दी मुखः स्थाने १ द्वितीये कृत्वा देवर्षिं ब्रह्मर्षिं त्रितीयः नां २ दिव्य आहवे वसु रुद्रादित्यानां दी मुखः ३ मनुष्य आहवे सनकस
नंदनसनातनानां ४ पंचमे भूत आहवे पृथिव्यादि पंचभूतानि एकादश चक्षुरादिकरणानि चतुर्विध भूतग्रामानां दी ५ षष्ठे पितृ आहवे पि
तृ पितामहं प्रपितामहानां ६ मातरं आहवे मातरं पितामहीं प्रपितामहीनां ७ अष्टमे आत्म आहवे आत्मपितृ पितामहानां ८ आत्मा तत्मा
परमात्मेति केचित् इति द्वौ द्वौ विप्रौ कृत्वा तत् सर्वनां दी मुखं त्रिंशत् युग्मविप्राः सत्यवसु दक्ष कदंबादौ ततः सर्वेषां पाद्यं
दत्त्वा प्राप्नुवन्तु दक्षसंस्थानुपवेशमप्राप्येयत् सन्यासार्थं महेश्वरं कुर्वन्तु द्विजोत्तमः अनुज्ञां प्राप्य युष्माकं सिद्धिं प्राप्स्यमिश्रा

राम
७२

ती कुरु इति प्रसूतः सयवक्रुद्रर्षादियुगेनानुर्वर्कं संबुध्यते रदमासनमित्युक्ताष्टादशस्वासनं दद्यात् तत आश्वलायनानां अर्घ्यं पात्रा
सादनं आपस्तंबादीनां सांकल्यित्वान्वाध्यं देवार्थमेकं पार्वणाष्टकार्यमष्टावित्येवं नवपात्राणिसर्वत्रयवित्रदयांतर्हितेषु वानो देवी रित्वा
पआसिन्वविष्णवे देवपात्रे यवो सीतियवाः अष्टपात्रेषु तिलो सीतिमं वस्यो हेनयवानोप्यगंधादि घृजनें ऊहस्तु यवो मिसोमदेन त्यागे सवेदे
वनिर्मितः प्रलवङ्गिः प्रतः पुष्पानां दी मुखः नद्याणां याहिना स्वाहानमः इति प्रथमपात्रे द्वितीये नां दी मुखः नद्याणां तृतीये नां दी मुखः नद्याणां
व्यान् चतुर्थे नां दी मुखः नद्याणां पंचमे नां दी मुखः नद्याणां भूतानि प्राप्तिं षष्ठसप्तमाष्टमेषु नां दी मुखः पितृ प्राणयेत्यादि के कंधा र्जिं ध्याविप्र
ज्यसर्वत्रयादिव्या इति मंत्रांते विष्णवे देवानां दी मुखः इदं वो अष्टमिति दत्त्वा ब्रह्मविष्णुमहेश्वरानां दी मुखः इदं वो अर्घ्यं स्वाहानम इत्यादिनाय
प्रायथं योऽत्राविप्रहस्तेषु दद्यात् यादिव्या इति मंत्रं वदन्मंत्रणं पात्रं न्युक्ती कृत्यगंधाद्या दत्त्वा तत् पूजा तत्र सर्वत्र संबुध्यते नां दी मुखः विप्रै
षण्युक्त उच्चारः भोजनपात्राण्यासाद्य ब्रह्मादिषोडशविप्रकरेषु अष्टयेकं नद्याहनाय स्वाहा सोमाय पितृमते स्वाहेति मंत्राभ्यां माप्ति
द्वयद्वयं दद्यात् नेदमापस्तंबादीनां उपस्तीर्ष्य नंपरिविष्यान्नाभावे आपंतनिष्क्रम्य वा प्रीक्ष्य पृथ्वीते पात्रमित्यादिना यथा देवतमन्नस्या
मादेनां त्यागः यैवा सो प्रजापतेन ब्रह्मर्षेण अनेनाष्ट आहवे नां दी मुखः देवा कृपः प्रीयतां आपो वानदानां ते बलिदानवर्गं भुंजीतुः
तत्तेषु उपास्मि अक्षन्तमी सपन्नमिति पृष्टे रुचिरमिति सर्वेभ्यः नेदमामाने आनां तेषु यवत्वाजदक्षि वद्री युतान्नेनाष्टवत्वारिंश

ધ.સિં.૩૩.
 ૭૩

विंशान्कत्वा प्रागायता उदकसंस्थाद्येरेखाः कृत्वा भुक्ष्य कुशदिर्वास्तीर्षपिंडस्थानेषु चतुर्विंशतौ जलं सिंचेत् तद्यथा शुभं तां ब्राह्मणेनां
 श्रीमुरवाः शुभं तां विष्णवेनां दी० शुभं तां महेश्वरानां इति प्रथमरेखायां तदुत्तररेखासु शुभं तां देवर्षयोनां शुभं तां देवर्षयो इत्यादि होत
 यः ततो ब्रह्मणेनां दीमुरवाय स्वाहेति एकं पिंडं दत्त्वा द्वितीयवमेव देयस्तृतीयेति प्रतिदेवतं पिंडं द्वय एव मयेपि विष्णवेनां दीमुरवाय स्वाहेत्या
 दयः स्वाहांताः पिंडदानमंत्रा ऊच्यः अत्र पितरो मादयः ध्वमित्यादि पुनः शुभं तां तंतं व्रजनाभ्यं जनं च कृत्वा कृतं विंशवाधादिना संपूज्य
 नत्वोपसं पन्नमिति विस्तृत्य विप्रैर्भ्यो दिक्षिणादि तंतं नैदं पिंडं दानाद्यापस्तंबादीनां कात्यायनानामाश्वलायनवत् अष्टश्राद्धोत्तरं तदिने
 द्वितीये वा षड्विंशत्वाक्रेवा न्स्थापयित्वा कक्षोपस्थवर्जं केशश्मश्रुनखादिवापयित्वा स्नात्वा कौपीनाच्छादनादि होम इव च निना न्यदना
 दिविप्रादिभ्यः पुत्रादिभ्यश्च त्र्यजेत् कौपीनादिकं गैरिकं रंजितं कृत्वा वैष्णवं दंडं सत्त्वं च शिरोभूज्जलाद्यन्यतमप्रमाणं समुत्तमं सुगन्धिस्थ
 लं विप्रांनी तमेकादशनवचतुःसप्तान्यतमपर्वकं पर्वग्रंथिमुत्तमुद्रायुतं संपाद्य शंखोदकेन प्रणवपुरुषसूक्तं केशवादिनामभिरभिषि
 च्य स्थापयेत् ततः कमंडलुकौपीनाच्छादनं कथापुडकास्थापयेत् शिखयात्रादिकमपि केचित् देशकालौ संकीर्त्या त्रैषटुः स्वनिवृत्तिमि
 रतिवाचनं दप्राप्तिपरमपुरुषार्थप्राप्तये परमहंसारम्यसंन्यासग्रहणं करिष्ये तदंगतया गणपतिपूजनपुण्याहवाचनमाह का एज
 ननां दीश्राद्धानि करिष्ये तानि कृत्वा जपेत् ब्रह्मणे नमः विष्णवे रुद्राय सूर्याय सोमाय आत्मने अंतरात्मने परमात्मने अग्नि

सम
७३

नीलकण्ठः १ दवेतोर्जेत्वा अमआयाहिबीतये० शान्तोदेवीरभिष्टयेऋक् १ जपित्वा सक्तु पिष्टमुष्टि त्रयं प्रणवेन त्रिः प्राश्ननाभिमात्रमेत आत्म
ने स्वाहा अंतरात्मनेन० परमात्मने० प्रजापतये स्वाहेति मंत्रैः ततः पयोदधिमिश्रमाज्यं जलमेव वा त्रिष्टुदसीति प्रथमं प्राश्नप्रष्टुदसीति द्विती
यं विष्टुदसीति तृतीयं प्राश्नापः पुनर्त्विजितलं प्राश्नाचम्योपवासं करिष्ये इति संकल्पयेत् अथ सावित्री प्रवेशः ॐ भूः सावित्री प्रविशामि
तत्सवितुर्वरेण्यं ॐ भुवः सावित्री प्र० भर्गो देवस्य धीमहि ॐ स्वः सावित्री प्रविशा० धियो यो नो ॐ भूर्भुवः स्वः सावित्री प्रविशामि तत्सवि
तु० ऋक् १ ततोस्तात्प्राणद्व्याधिसमिध्य बलि० नम्रैस्तुनः संधानविधिना निरभिर्वा विधुरादिवीष्टुष्टोदिविविधानेनाग्निं संपादयेत् पृष्टो
दिविविधानं च कात्यायनवैश्वदेवप्रसंगे पूर्वोक्तं अथास्तात्पूर्वं ब्रह्मान्वाधानं मन्यासं कर्तुं ब्रह्मान्वाधानं करिष्ये इति संकल्प्य अ
ग्निध्यानादि आज्यसंस्कृत्य सुमुखौ समग्र्यसु निचतुर्गृहीतं गृहीत्वा ॐ स्वाहेति कुत्वा परमात्मन इदं० परिषेचनादि इति ब्रह्मान्वाधा
नं ततः सायंसंध्याहोमवैश्वदेवाकृत्वा अग्निसमीपे जागरं कुर्यात् प्रातर्नित्यहोमाते वैश्वदेवादिकं कृत्वाग्नेयं वैश्वानरं वा स्थालीपाकं कु
र्यात् तत्र करिष्ये कंमाणसंन्यासपूर्वांगभूतमाग्नेयस्थालीपाकं करिष्ये इति संकल्प्य ध्यात्वा च सृषी आज्येनेवं तत्र प्रधानमग्निं च रु
गाशोषेणेत्यादि अग्नेयेताजुष्टं निर्वपामि इत्यादिनाम्नानिर्वापादि नाम्नेन प्रधानहोमः एवं वैश्वानरपक्षेष्वास्तु ततस्तरतामंदीति
जपित्वा कुशोमं कथ्य जलैः स्नात्वा देशादि स्मृत्या मन्यासांगभूतप्राणादिहोमं पुरुषसक्तुहोमं विरजाहोमं च तत्रैव करिष्ये इति संकल्प्य

ध.सिं.३५.
७४

अन्वाधाने आज्येनेत्येते प्राणादिपंचदेवताः समिच्चर्वाज्यैः पुरुषं पुरुषसूक्तेन प्रत्यचं चोदशवारं समिच्चर्वाज्यैः प्राणाद्येकोनविंशति दे
वताविरजमंत्रैः प्रतिद्रव्यमेकैकसंख्यासमिच्चर्वाज्याहुतिभिः प्रजापतिसं कदाज्येन ज्येष्ठेणेत्यादियस्युत्तरातवारं दक्षिणिरूप्यतथैव यो
क्षमपयित्वा ज्यभागं ते प्राणाय स्वाहेत्यादिपंचमंत्रैर्द्रव्यं सकृत्सकृदुत्वा यथा देवं तत्का सहस्रवर्षीति योऽश्वं त्रिप्रत्यचं पृथक्
थकद्रव्यं त्रयं कृत्वा पुरुषाय देनममेति सर्वत्रत्यजेत् अथविरजाहोमः प्राणायानव्यानोदाने समानामेभ्युध्यंतां ज्योतिरहं विरजामि पा
पाम्भ्यासं स्वाहा प्राणादिभ्यर्द्रं वाग्नयश्चक्षुश्चोत्रजिह्वा प्राणरतो बुधा कृति संकल्पामेभ्युध्यंतां वागादिभ्यर्द्रं त्वकं चर्ममांसं
रुधिरमेदोमज्जास्नायवोष्ठीनिमेषु त्वगादिभ्यर्द्रं त्रिरः पाणिपादयाम्भेष्टैरुदरं घृतिश्लोपस्थपायवोमेभ्युध्यं शिरादिभ्य
र्द्रं उत्तिष्ठ पुरुष हरितपिंगलः कोहिताक्ष देहि देहि देहायितामेभ्युध्यं पुरुषादिभ्यर्द्रं पृथिव्यापस्तेजो वायुवाकाशोमेभ्युध्यं पृथिव्या
दिभ्यर्द्रं शब्दस्पर्शरूपसंज्ञा मेभ्युध्यंतां रोधादिभ्यर्द्रं मनोवाकायकर्माणोमेभ्युध्यं मन आदिकर्मभ्यर्द्रं अव्यक्तभावेरहंकारे
ज्योतिरहं अव्यक्ताक्तं दिभ्यर्द्रं आत्मा मेभ्युध्यं आत्मनर्द्रं अंतरात्मा मेभ्युध्यं परमात्मा मेभ्युध्यं परमात्मानं सुधेस्वाहा
सुधर्द्रं सुतिपासाय विपासाय देवं विविधे स्वा विविधा देवं कथिधानाय कर्षोकाय सुतिपासामन्त्रं ज्येष्ठामलक्ष्मीं नीशमा
म्यहं अभूतिमसमृद्धिं च सर्वा निष्ठुदमेपाप्मानं स्वाहा अग्रयं अन्नमय प्राणमय मनोमय विज्ञानमय आनंदमय आत्मा मेभ्युध्यं

राम
७४

तां अन्नमयादिभ्यः एवं समिच्चर्वाज्यैः प्रतिद्रव्यं च त्वारिंशदाहुती कृत्वा यादृश्यं च पृथेयं चापधनापदि प्रजापतौ तन्मनसि जुहो
मिविमुक्तो हं देवास्त्वित्वा स्वाहेत्याज्यं कृत्वा प्रजापतयर्द्रमिति त्यजेत् ततः पुरुषसूक्तं अग्निमात्रे इत्यादि चतुर्वेदादींश्च जपित्वा स्वि
ष्टकृदादिहोमशेषं समाप्य ब्रह्म चार्घ्यादिभ्यो गोहिरण्यवस्त्रादिदत्तममांसं चतुर्मकतदिति मंत्रेण गृह्यादिमुपस्थाप्य तत्र दक्षिणं
प्राणिदेहे नैजसनिगुरवे दद्यात् तत आत्मभ्यसि माशोपं अयं ते यो निशिता कृत्वा याते अग्नेयसि याते नस्तये ह्यारोहात्मात्मानमि
त्यादियत्तु पांचविक्रतेनाग्नेर्वालो प्राश्नुय्यात् रुक्माजिनमादाय गृह्णान्निष्क्रम्य सर्वं भवंतु वेदा दद्याः सर्वं भवंतु सोमपाः सर्वं पु
त्रपुत्रवंदं सर्वं भवंतु भिक्षुकारिण्युवादिभ्य आशिषं दत्त्वा नमे कश्चिन्नाहं कस्यचित्पुत्रा दीतुक्ता विसृजेत् जलरायं गत्वा जलिना
जलमादाय आशुः विशान इति सूक्तेनामिमं च्यसवीभ्यो देवताभ्यस्वाहेति त्यजेत् तिथ्यादि स्मृत्वा अपरोक्षं ब्रह्मवाच्यं संन्यासं
करोमीति संकल्प्य जलं जलं गृहीत्वा ॐ एष ह वा अग्निः सूर्यः प्राणं गच्छ स्वाहा ॐ स्वां योनिं गच्छ स्वाहा ॐ आयो वै गच्छ स्वाहा
इति मंत्रत्रयेण जले धंजलिं च यं दद्यात् पुत्रेषणा विनेषणा लोकेषणा सर्वेषणा मया परित्यक्ता अभयं सर्वभूतेभ्यः स्वाहा इत्यंज
लिं जले क्षिपेत् पुनरेवमभयं दत्त्वा वदेत् यत्किंचिद्वंधनं कर्म कृतमज्ञानतो मया प्रमादालस्यदोषोऽयं तत्सर्वं संक्षयाम्यहं व्यक्तं
सर्वं विशुद्धात्मागतस्नेहस्तुभाशुभः एष त्यजाम्यहं सर्वं कामभोगसुखादिकं रोषं तोषं विवादं च गंधमाल्यानुलेपनं भूषणं नर्त

ध. सिं. ३. ३
३५

नंगेयं दानमादानमेव न नमस्कारं जपं होमं याश्च नित्याः क्रियामम नित्यं नैमित्तिकं काम्यं वर्णधर्मश्रमाश्रये सर्वमेव परित्यज्य द
राम्यभयदक्षिणां यज्ञां कर्माभ्यां विहरन्नाहं वाक्कायमानसैः करिष्ये प्राणिनां पीडां प्राणिनः संतुनिर्भयाः सूर्यादिदेवानि प्राश्रय
साक्षित्वेन ध्यात्वा नाभिमानजले प्राश्रयः सा विभी प्रवेशं पूर्ववत्कृत्वा तरत्समं दीति कृतं पठित्वा पुत्रेषणाया विनेषणाया लोकेष
णायाश्च व्युत्थितो हं भिक्षुचर्वचरामीति जले जलं मुद्रयात् अथ प्रेषेज्ज्वारः ॐ भूः सन्यस्तं मया ॐ भुवः सन्यस्तं मया स्वः
सन्यस्तं मया भूर्भुवः सन्यस्तं मयेति त्रिर्मेदमधो ज्यस्वरेणोक्ता अभयं सर्वभूतेभ्यः प्रतः स्वाहेति जले जलं क्षिपेत् शिरवामुत्पा
द्य यज्ञोपवीतमुद्धत्य करे गृहीत्वा आपो वै सर्वा देवताः सर्वाभ्यो देवताभ्यो जुहोमि स्वाहा ॐ भूः स्वाहेति जले जलेः सहकुत्वा प्रा
र्धयेत् त्राहि मां सर्वलोके शवासु देवसनातन सन्यस्तं मे जगद्योनिं वृत्तरीकाक्षमोक्षद युष्मच्छरणमापन्नस्त्राहि मां पुरुषोत्तम त
तो दिगंबरः पंचपदान्मुदमुस्वो गच्छेत् विविदिषुश्चेत्तस्मै आचार्यो नत्वा कायायकोपीनाच्छादने दत्त्वा दंडं दद्यात् सच कोपी न
वासश्च परिधाय ॐ ईदं स्य वज्रोसि सखे मां गोपायेति दंडं गृह्णीयात् प्रणवेन गायत्र्या वाकमंडलुं ईदं विष्णुरित्यासनं ततः स
मित्याणि गुरुं नत्वा गुरुं सनाप विष्टौ गुरुं वदेत् त्रायस्वभोजे गन्नाथगुरो संसारवैद्विना हृधं मां कालदुष्टं च त्वामहं शरणमा
तः यो ब्रह्माणं विदधाति पूर्वयो वै वैद्विः ॥ १ ॥ श्रवणं हृणोति तस्मै तद् हृदेवमात्मबुद्धिप्रकाशमुमुक्षुर्वै शरणमहं प्रपद्ये इति गुरुमुप

राम
३५

स्थाय दक्षिणं जान्वा न्य पादवुपसंगृह्य अधीहि भगवो ब्रह्मेति वदेत् गुरुश्रवणं ब्रह्मसंस्थानं जलपूर्णं शंखं द्वादशप्रणवेः अभिप्रभ्यते न शि
ष्यमपि विच्य शोभो मित्र इति शोति पठित्वा तच्छिरसि हस्तं दत्वा पुरुषसूक्तं जपित्वा शिष्यहृदये हस्ते कृत्वा मम तद् हृदये ते दधामीत्यादि मंत्रं ज
प्त्वा दक्षिणकर्णे प्रणवमुपदिश्य तदर्थं च पंचवीकरणं च बौध्य प्रतापं ब्रह्म अयमात्मा ब्रह्म तत्त्वमसि अहं ब्रह्मास्मीति क्रमशः शिरसि हस्तो
अन्यतमं शिष्यशरणवानुसारेणोपरिश्य तदर्थं बोधयेत् ततस्तीर्थस्नानादिसंप्रदायानुसारेण नाम दद्यात् ततः पर्यं कर्णोच्चं कारवित्वा यो
गपटं दद्यात् अथ पर्यं कर्णोच्चं प्रयोगः कस्मिंश्चित्पुण्यदिने कस्मिंश्चिद्दहस्थः स्वाग्रे पीठोऽयं ति मुपवेश्य गुरुं वृत्तांतो यतये पर्यं कर्णोच्चं क
रिष्य इति संकल्प्य वामभागे प्राक्संस्थानं च मृदागादक्षिणभागे पितृदेवपंचसंस्थाप्यो भयं न मुद्रोदकं च संस्थाप्य वामप्रथममृदागेन प
ंचवारं मृज्जत्वा भ्यां यतिजालुद्वयं करभ्यां युगपत्क्षालयेत् चरमक्षालने मृदागं समाप्तिः एवमग्रेपि ततो दक्षिणभागे स्थप्रथमभागाधे
न स्ववामकरं मृज्जत्वा भ्यां द्वादशवारं प्रक्षाल्य परार्धेन सप्तवारं तेनैव जलेनोभौकरोक्षालयेत् एवमग्रेपि योऽयं संख्यायां विरोधस्तस्य
ते वामद्वितीयभागे न चतुर्वीरं जंघाद्वयं युगपत्क्षाल्य दक्षिणद्वितीयभागाधेन सप्तवारं वामकरमधीतरेण चतुर्वीरं मुभौ च करोक्षालयेत्
वामतृतीयनयतिगुल्फौ त्रिवारं दक्षिणभागाधेन वामकरं वृद्धारमुभौ चतुर्वीरं वामचतुर्थेन यतिपादौ द्वौ द्विवारं दक्षिणाधेन स्ववामकरं
चतुर्वीरं मुभौ द्विवारं वामपंचमेन यतिपादौ त्रैसकृद्दक्षिणपंचमार्धेन वामस्य दिवारमुभयोश्चापराधेन स कृत्वा लनमि

ध.सिं.३३.
७७

यं अन्मत्ताग्रतः ५ आहवनीये अरणीमुसलो लूखलातिरिक्तं दाकयात्राणां दारः तत आत्मनि आहवनीयाग्निः समारोपः पूर्ववत् अरणीद्वयं
गार्हपत्ये प्रक्षिप्य तत्समारोपं कृत्वा दक्षिणाग्नेः मुसलो लूखले कृत्वा दक्षिणाग्नेरपि समारोपः तत औपासनाग्नेः समारोपः इति क्रमः अत्र वि
शेषो न्यत्र ज्ञातव्यः इति साम्प्रतिकप्रयोगः स्नातकं प्रतिब्रूयान्वाधानं विरजो होमादिरहितो वा प्रयोगो न्यभावात् अथातुरसंन्यासः आ
तुरसंन्यासे संकल्पधैषो ब्राह्मण्यदानेति त्रयं प्रधानमवश्यं कार्यं अष्टश्राद्धादिदंडग्रहणां तं मंगभूतं यथा संभवं कार्यं तस्य योगः मंत्रस्वा
नं कृत्वा शुद्धं वस्त्रं धत्वा स्नानं प्राप्तिद्वारामोक्षसिद्ध्यर्थमातुरविधिना सन्यासमहं करिष्ये पंचशिखा केवानवरोष्य वपनं कृत्वा संध्या
धौपासनं होमार्तं यथा संभवं संयाच्य आत्मसमारोपं कुर्यात् अग्निहोत्री तु प्राज्ञो पश्चादिस्थाने पूर्णा कृतिं कृत्वा श्रोताग्निमात्मनि समारो
पयेत् उच्छिन्नाग्नीनां पुनराधानं संभवे समारोपो न्यथातुरसमारोपः निधुदादीनामन्यभानादेव समारोपो नावश्यकः ततस्तोत्रमादाया
मुजुहोमि एव हवा अग्नेर्योनिर्यः प्राणः प्राणं गच्छ स्वाहा आपो वै सर्वा देवताः सर्वाभ्यो देवताभ्यो जुहोमि स्वाहा २ कृतशेषं जघ्ने माश्रुः
शिशान इत्यनुवाकेनाभिमन्त्र्य पुनरेषणा विज्ञेयणा लोकेषणा मया त्यक्ताः स्वाहेति किंचित्पिबेत् अभयं सर्वभूतेभ्यो मत्स्वाहेति हितं य
पिबेत् स न्यस्तं मयेति निःशेषं तृतीयं ततः पूर्ववत्स्नावित्री प्रवेशः ततः प्राप्नुस्व ऊर्ध्वं वाङ्मयं प्रेषो ब्राह्मणं पूर्ववत् कुर्यात् अभयं सर्वभूतेभ्यो
मत्तः स्वाहेति प्राच्यां जलं क्षिपेत् शिखा मुत्पाद्य यज्ञोपवीतं कृत्वा भूः स्वाहेत्यमुद्रां पुनर्गृहेन तिष्ठेत् असंतमातुरश्चैष्यमानं

राम
७७

वापदत्ते जावतिवेत्तवस्थः सन्यहानाक्योपदेशं दंडग्रहणादिसर्वं कुर्यात् एवमातुरविधिना सन्यासे मृतस्य यतिवत्संस्कारः अधमत्तय
तिसंस्कारः पुनः शिष्यो वा स्नात्वा वपनं कृत्वा नयन्वाभिकारार्थं कुर्यात् पुनः तिरिक्तस्य वपनं कृत्वा कृतं देशकालौ स्नत्वा ब्रह्मभूतस्य म
तेः शौनकोक्तविधिना संस्कारं करिष्ये नवं कुरुतीतीर्थेनामृत्यं गंगेन यमुने च नारायणं परं ब्रह्म यच्च किंचिज्जगत्सर्वं इति मंत्रैरभिमन्त्र्य
रुद्रस्तुतिं विष्णुस्तुतिं कापोहिष्ठादिभिर्मते स्नानं विधाय चंदनादिभिः कलेवरं संपूज्य मातुष्यादिभिरलंकृत्य वाद्यद्योपादिभिः शुद्धदेवां नयेत्
जले स्थले वा समाहितं कुर्यात् स्थलपक्षे गर्तं यादृतिजो क्षितं भुवि दंडग्रमाणं कृत्वा मध्यमं क्षमगर्तं साधं स्नं कृत्वा सप्त व्याहृतिभिः पंच
गव्येन त्रिः प्रक्ष्य जलपक्षे नद्यां पंचगव्यं प्रक्षिप्य कुशां नास्तीर्षसा विन्यादेहं प्रोक्ष्य शंखोदकेन पुरुषसूक्तेनाष्टोत्तरशताहोत्रं प्रयवेत् स
स्नात्वा द्वाक्षरेण षोडशोपवादेः संपूज्य तु न समानाद्यैरलंकृत्य विष्णोर्हृदयं सस्वेति देहं गर्ते नद्यां वा क्षिपेत् इदं विष्णुमिति दंडं वेधाभयं
दक्षिणहस्ते स्थापयेत् हंसः शुचिष्ठादिति परेण नाकं निहितं मिति हृदये जपेत् पुरुषसूक्तेन युगैर्ध्वजपेत् ब्रह्मजज्ञानमिति मूर्धनि म
ध्याने भर्तुः स्वप्ने लुक्ता शंखेन भेदयेत् अथवा भूमिभूमिमगान्तातामातरमध्यगात् भूयास्मपुत्रैः पशुभिः यैर्नो ह्येष्टिसभिधताद
तिमंत्रेण परमनादिना भेदयेत् शिरोभेदं मशकः शिरः स्थापितं गुडपिंडादिकं भिध्यात् गर्ते पुरुषसूक्तेन नवयोनं प्रहृरयेत् शृगालं
वादि रक्षार्थं सिकतादिभिः प्रहृरयेत् नद्यादौ च शिरोभेदं नोत्तरं दर्भैश्चाद्यात् इति भिरभिमन्त्र्य पाषाणं बध्वा ७० स्वाहेति कृदेन्य

ध.सि.उ.उ.
७८

सत् ततः अग्निवाग्निः समि. त्वं अग्ने अग्निना. तं मर्जयंत सु कृतं. यत्नेन यत्नं. इति क्रक. चतुष्टयेन चित्तिशुगित्यादिभिर्देवाहोत्रादिसंज्ञ
कयत्तुर्मन्त्रैश्चाभिमन्त्रयेत् अतो देवा इति जपित्वा पापैर्मुक्ता अश्वमेधादिफलभागिनो वयमिति भावयंतौ वभयबुध्या सर्वे नृगामिनः
स्नात्वा गंधादिधत्वा सोत्सवाग्रं गच्छेयुः अत्र परमहंसस्य स्थले समाधिर्मुख्यः जले मध्यमः कुटी च कंतु प्रदहेत्युच्यते बह्वदकं ह
सोजले तु निक्षेप्य परमहंसं प्रहरयेत् इति वचनात् अत्र परमहंसं प्रकीरयेदिति कचित्पाठः एको हि जलं पिबेत् मासौ च प्रेतसंक्रियां न
कुर्यात् दीर्घिकादयस्त्रिभूता यमिक्षेवे कुटी च कातिरेकेण न दहेद्यतिनं क्वचित् ततः कर्ता स्नात्वा नम्यसिद्धिं गतस्य ब्रह्मभूतभिक्षोक्त
स्यार्थं तर्पणं करिष्ये इति संकल्प्य सव्येन देवतार्थेनैवात्मानं मंत्रेणात्मानं परमात्मानमिति चतुश्चतुस्तर्पयित्वा शुक्ले पक्षे मृतस्य केश
वादिद्वादशानामभिः कृष्णे पक्षे मृतस्य संकर्षणादिद्वादशानामभिः केशावन्तर्पयामीत्येवं द्वितीयातः कुर्यात् इदं क्षीरेणेति केचित् ततः
सिद्धिं गतस्य भिक्षोक्तस्यार्थं नारायणपूजनं बलिदानं च तदीपदानं च करिष्ये इति संकल्प्य देवयजनोपरितीरे वा प्रनम्य त्रिंशंकृत्वा
पुरुषसूक्तेनाष्टाक्षरेण च षोडशीपचारयत्नां कृत्वा घृतमिश्रपायसबलिं दत्वा घृतदीपं च सम्यक् पायसबलिं जले क्षिपेत् ततः ॐ
ब्रह्मणे नम इति शीरेणाष्टाक्षरीं देवाग्रं हं वजेदिति प्रथमदिनं कृत्य एवं द्वादशानां तं प्रत्यहं तर्पणं दिङ्मूलं नारायणपायसबलिं दीपदानं च
कुर्यात् अथैकादशो हनिषावेण आहं तत्र मध्याह्ने नद्यादौ आहूतं तर्पणं कृत्वा देवाकालौ स्मृत्वा प्राचीनावीती अमुकमेव

राम
७८

सुकर्मणो ब्रह्मभूतास्मत्पितुः करिष्यमाणदर्शादिसर्वे आहूतधिकारार्थं अद्य पार्वण आहूतं करिष्ये इति पुत्रादिः संकल्पयेत् शिष्य
स्तु ब्रह्मभूतस्य गुरोः प्रत्यब्दादि आहूतधिकारार्थं तत्पितृसंबन्धिनाम गोभो देशयता सिध्यर्थं पार्वण आहूतमिति संकल्पयेत् अन्य
तस्मानं पुरुषार्थं वसंज्ञका विष्णवे देवाः पितृपितामहप्रपितामहानां नाम गोत्रादिसंहितानामुच्चारः सर्वत्र पितुर्ब्रह्मभूतेति विशेष
णमात्रमधिकं शेषं प्रत्यब्द आहूतत्वं केचिद्विध्यः कर्तृवैरात्मां तमात्मपरमात्मन उद्दिश्य साधुरुरु संज्ञक देवयुतं सव्येन देवध
र्मैकनां दी आहूतं देकादशाहं पार्वण आहूतं कुर्यादित्याहुः अत्र सर्वत्र विस्तरस्तोरोक्तसंन्यासपद्धतौ दृश्यः अथ द्वादशाहं ना
रायणबलिः देवादिस्मृत्वा सिद्धिं गतस्य भिक्षोः संभावितसर्वपापक्षयपूर्वकं विष्णुलोकावा सिद्धिराश्रीनारायणप्रीत्यर्थं नारा
यणबलिकरिष्ये इति संकल्प्य त्रयोदशायत्तान् विप्रान्वापनिमं व्यशुक्ले पक्षे केशवस्तुपिगुर्वर्थं तयाक्षणः कर्तव्य इत्येवं दामोदरा
तकेशवादिद्वादशानामभिः क्षणो देयः कृष्णे तु संकर्षणादिद्वादशानामभिः त्रयोदशविंशं विस्मयं त्वमाक्षणः कर्तव्य इति निमं
व्यपादाप्रक्षाल्य प्राप्नुवानुपवेशयेत् विप्राग्रे स्थित्वा निप्रतिष्ठापनादि अन्वाधाने च सुषी आज्येनेत्येते अग्निं वायुं सूर्यं प्रजा
पतिं च व्यस्त समस्तव्यादिति भिक्के कपायसा कृत्या विष्णुं अतो देवेति षड्भिः प्रत्यहमेकैकपायसा कृत्या नारायणं पुरुषसूक्तेन
प्रत्यहमेकैकपायसा कृत्या शुक्ले केशवादिद्वादशदेवताः कृष्णे संकर्षणादिद्वादशदेवताः एकैकपायसा कृत्या वीषेणत्यादि द्विपं

धर्मसिं. ३५-
८०

दिने पूर्व नारायण बलिं कृत्वा ततः पार्वणश्राद्धं कार्यं दिनद्वये करणमस्तु एकादशोपार्वणं द्वादशो नारायण बलिः द्वादशो नारायण बलिः द्वादशो नारायण बलिः
धनं अनमसिकादिकाले दद्यात् आराधनमिति केचित् प्रतिमासमेव आराधनमित्यन्ये पार्वणश्राद्धं तु एकादशाहप्रत्यक्षयोगेव तत्र पुनर्वादी
नामेव नियमं त्रिव्यादीनां तु नावश्यकं अपुनर्यनेस्तु शिष्येणापि प्रत्यक्षं पार्वणश्राद्धं कार्यं तदर्थं च नाम गोत्रोद्देशे स्वाधिकारार्थं एकाद
शाहमिति शिष्येण पार्वणश्राद्धं कार्यं नारायण बल्यादेर्द्वादशाहदाव संभवेऽप्युक्तं पक्षस्थद्वादशी श्रवणपंचम्यः पूर्णिमा मासाभ्यावेति गोत्रा
कालाः अत्र पूर्वपूर्वश्चेत्यन् भार्या कन्या सुषादेः स्त्रियाः यति संस्कारकर्तृत्वे तु विधवायाः वयनपूर्वकं कुरुत्रयाचरणं सधवायास्तु कुरु
चरणमेव देशांतस्थपुत्रः पितृवर्ततेः सिद्धिवातीं शुलावयनपूर्वकं स्नात्वा क्षीरतर्पणं पूजनादि दशाहान्तं कृत्वा एकादशाहदौ पार्वणं नाराय
ण बल्यादिसर्वमविकृतं कुर्यात् सन्निहितेन ज्येष्ठेन कृतं चेत्कनिष्ठो न कुर्यात् शुक्लैकस्मादिभेदेन केशवादिनामानि मृततिथ्यनुरोधेनै
व ग्राह्याणि न तु वाती श्रवण तिथ्यनुरोधेन मृततिथ्यज्ञानेन वाती श्रवणानुरोधेनैव यति संस्कारकरणेऽश्वमेधसहस्रादिकम् अ
संस्कृतं विशिष्टं तयते न कर्तव्यं धर्मलोपो भवेत्तत्र दुर्भिक्षं मरणं तथा दिवं गतं गुरो शिष्य उपवासं तदाचरेत् न स्नानमाचरेत् दुःखः पु
त्रादिनिधनेऽप्युते पितृमातृक्षयं शुला स्नानाद्युत्ति सांभरात् अथ प्रसंगाद्यतिथ्यर्थाः प्रातरुत्थाय ब्रह्मणस्पतरिति जपित्वा द्वादशी
निमृदं चाराय मन्त्रपुरीषयोऽग्रहस्थचतुर्गुणं त्रौचं कृत्वा चम्पवै द्वादशी बर्ज्यं प्रणवेन दंत धावनं कृत्वा भूरावहिः कटिं प्रक्षाल्य जलै

रान
८०

तर्पणवर्ज्यं स्नात्वा पुनर्ज्येष्ठे प्रक्षाल्य वस्त्रादीनि गृहीत्वा प्रणवेन प्राणायाममार्जनादिकृत्वा केशवादिनामोतनामभिः स्तुतयेति स्नात्वा भूस्तर्प
यामीत्यादिव्यस्तसमस्त व्याहृतिभिर्महर्जनस्तर्पयामीति तर्पयेत् अत्र विशेषो माधवादेर्विशेषेऽन्यौ च तैयः सूर्योपस्थानादिकं त्रिक
लविष्णु पूजादिकं च सिद्धौ तैयं विधुमे सन्नमुसले व्यंगारे भुक्तवर्जने काले पराहे भयिष्ठे नित्यं भिक्षां यतिश्चरेत् अत्र भिक्षाभेदाः ग्रंथा
तरे तैयाः अत्र विविदिषोर्दीडिनः माधुकरिनुस्वाः दंडवस्त्रादिपरिग्रहहितस्य तु करपात्रं मुख्यं अन्येषां अवाक्तव्यव्याः तत्र मधु
करीपक्षे दंडादि गृहीत्वा पंचम्यः सप्तभ्यो वा गृहेभ्यो भिक्षां वा चित्वा नम्रोक्ष्य भूः स्वधानमदत्यादिव्यस्तसमस्त व्याहृतिभिः सूर्यादिदेवेभ्यो
भूतेभ्यश्च भूमौ क्षिप्वा शेषमन्नं विष्णु निवेदितं भुंजीत चंडी विनायकादिदेवेभ्यो भुंजीत भुक्त्वा च म्यषोऽग्रा प्राणायामान्कुर्यादिति संक्षे
पः यतिहस्ते जलं दद्याद्भिक्षां दद्यात्पुनर्जलं भेक्ष्य पर्वतमात्रं स्थालज्जलं सागरोपमं एकरात्रं वसद्रामेन गारे पंचरात्रकं वर्षाभ्यो न्यत्र न
र्षस्तु मासांश्च चतुरोवसेत् अष्टौ मासान् विहारः स्याद्यत्तीनां संयतात्मनां महाक्षेत्रं प्रविष्टानां विहारस्तु न विद्यते भिक्षाटनं जपस्नानं
ध्यानं योचं सुरार्चनं कर्तव्यानि षडेतानि सर्वेथानपदं उच्यते मंत्रकं शुक्लैश्च स्त्री कथां लोहमेव च दिवा स्वापन्नं यानं च यतीनां
पतनानि षट् रथाजलं पात्रलोभं संचयं शिष्यसंग्रहं हव्यं कव्यं तथा नृचर्चयेच्च सदा यतिः यतिपात्राणि महेषु दार्वत्वां बुभुक्षानि
च नतीर्षवासी नित्यं स्यान्तोपवासपरो यतिः न वाध्यमनशीलः स्यान्न व्याख्या न परो भवेत् एतदेवार्थं भिन्नपरं एते संक्षेपते यति

ध. सि. ३३.
८९

धर्माः अन्येषामधर्माधर्माक्षरादौ ज्ञेयाः प्रथमेन परिच्छेदे कालसामान्यनिर्णयः द्वितीयेन परिच्छेदे विशेषात्कालनिर्णयः तृतीय
स्वनष्टवर्धेर्गर्भाधानादिसंस्क्रियाः आङ्गिकं च प्रकीर्णार्थांश्च आधानाद्याः सविस्तराः १ देवप्रतिष्ठायां व्यादिनिर्णयैर्मिति कृतं तथा ता
तृतीयोत्तरार्धे स्मिन्जीवत्तिकनिर्णयः २ आङ्गिककारकालादेर्निर्णयः आङ्गिकपद्धतिः सतकादेर्निर्णयश्च निर्णयोऽर्थात्तावपि ३ अं
त्यष्टिसंस्कारविधिः सन्यासः सहविस्तरः प्रायश्चित्तव्यवहृतिः सर्वदानविधिर्विना ४ कृत्वा विधर्मशास्त्रार्थः संक्षेपेणान्न निर्णितः वि
बुधानां च बालानां तुष्टये केष्टदानये ५ भूतभूतानि पद्यानि विद्वत्तानि कविकवित् निर्विकाराण्यपि नान्यथ्युक्तान्यत्र कानिचि
त् समामासाधर्मशास्त्रज्ञाः सुधियोन जसा बुधाः कृतकार्याः प्राङ्गिर्बोधैः सतर्धनायमुद्यमः ६ येषु नर्मदमतयोः कसा अज्ञाश्च निर्ण
यं धर्मवेदितुमिच्छन्ति चरितस्तदपेक्षया ७ निबंधोऽयं धर्मसिंधुसारनामा सुबोधनः अमुना प्रीयतां श्रीमहिदुब्धो भक्तवत्सलः १०
प्रेम्णा सद्भिर्गर्भः सेव्यः शब्दार्थतः सदो बोधि संशोध्य नापि हरिणा सुदाम मुनि सतुषष्टधुकमुष्टिभिः ११ श्रीकाश्यपाध्याय वरोम
हात्मा विभक्तविद्वद्भिर्जराजराजः तस्मादुपाध्यायकुल्यवतं सौयज्ञैश्च वरोनंतरमावभूव १२ यज्ञैश्च वरोयज्ञविधानदक्षो देवतवेदांग
सुशस्त्रशिष्टः भक्तोत्तमो नंतगुणो कथामानंतादयो नंतकलावतारः १३ एषोऽप्यजज्ञन्मभुवं स्वकीयां तां कौंकणाख्यां सुविर
क्तिवाली श्रीपांडुरंगेव सति विधाय श्रीमातये मुक्तिमगात्सुभक्त्या १४ तस्यानंताभिधानस्योपाध्यायस्य सुतः कृती काशीनाथा

राम
८९

भिधो धर्मसिंधुसारं समातनोत् १५ श्रीमत्काश्यपाध्यायसुविस्तरुयज्ञैश्च वरोपाध्यायानुजानंतोपाध्यायसुविस्तरुयज्ञैश्च वरोपा
ध्यायविरचिते धर्मसिंधुसारे तृतीयपरिच्छेदोत्तरार्धसंस्पर्णं श्रीकृष्णार्पणमस्तु श्रीरक्तु श्रीः श्रीः श्रीः